

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

2/2021

Τόμος 41
Απρίλιος - Ιούνιος**Άρθρα**

Β. Σκουρής, C. Toader, Τ. Τριδήμας, Β. Τζώρτζη, Κ.-Α. Πούλου, Ε. Τσιτσιπά, Μ. Σαπαρδάνη
Πρακτικά της διαδικτυακής ημερίδας του ΚΔΕΟΔ με θέμα την παρουσίαση του συλλογικού έργου "Mutual trust in times of crisis of EU values: State of play and possible next steps"

Ε. Κωνσταντάκου

Συμβάσεις μεταξύ δημοσίων φορέων: η ελευθερία οργάνωσης των δημόσιων υπηρεσιών έναντι της διαφύλαξης των θεμελιωδών αρχών της Ένωσης

Σ. Δ. Μαυρίδης, Ι. Χ. Συκούδη

Οι γενικές αρχές του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2021)

- ΕΔΔΑ (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2021)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Διακριτική μεταχείριση εργαζομένων λόγω ηλικίας και καθεστώσ εργασιακής εφεδρείας
- Άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα σχετικά με γνώμη της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου
- Αποφασιστική αρμοδιότητα του Πρωθυπουργού στη διαδικασία διορισμού δικαστών
- Ο κίνδυνος σύγχυσης στην κατοχύρωση λεκτικών σημείων ως εμπορικών σημάτων της ΕΕ
- Υποχρεωτικός εμβολιασμός νηπίων
- Ne bis in idem και επιβολή κυρώσεων για παραβάσεις ΚΒΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγητής ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
EFSTATHIOS KOUTSOHINAS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ., Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 937

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων/ανατύπων, εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΣΤΕΛΛΑ ΔΟΔΟΥΡΑ
sdodoura@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: V. TZORTZI, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) - Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 937

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme STELLA DODOURA
sdodoura@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

ΕΥ. ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Toader Camelia, Δικαστής του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Καθηγήτρια Αστικού Δικαίου και Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου

Αναγνωστοπούλου Δέσποινα, Αν. Καθηγήτρια του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Γαϊτανίδου Αθηνά, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Ζάχου Μαλαματή, LL.M, MSc, Νομικός

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Κλαμαρής Καν. Νικόλαος, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Κοντού Κοραλία, LL.M, Δικηγόρος

Κωνσταντάκου Ευτυχία, Δ.Ν., Εισηγήτρια Ελεγκτικού Συνεδρίου

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μαυρίδης Δ. Στυλιανός, Αντιπρόεδρος ΔΣΘ, Μεταδιδάκτορας Δημοσιονομικού Δικαίου Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Ειδικός Επιστήμονας Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω, Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων (ΕΕΔ)

Μπερέτσος Αθανάσιος, Φοιτητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος

Πούλου Κωνσταντίνα-Αντιγόνη, ΜΔΕ, MJur (Oxford), Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις του Καθ. Δρ. W. Kahl, Ινστιτούτο Γερμανικού και Ευρωπαϊκού Διοικητικού Δικαίου, Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Σκουρής Βασίλειος, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΔΕΟΔ

Συκούδη Χ. Ιωάννα, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τζώρτζη Βιργινία, Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέας ΚΔΕΟΔ

Τριδήμας Τάκης, Καθηγητής Ευρωπαϊκού Δικαίου στο King's College του Λονδίνου

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Χαδιού Βαϊά, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Περιεχόμενα 2/2021

ΑΡΘΡΑ

- Β. Σκουρής, C. Toader, T. Τριδήμας, Β. Τζώρτζη, Κ.-Α. Πούλου, Ε. Τσιτσιπά, Μ. Σαπαρδάνη**
Πρακτικά της διαδικτυακής ημερίδας του ΚΔΕΟΔ με θέμα την παρουσίαση του συλλογικού έργου "Mutual trust in times of crisis of EU values: State of play and possible next steps" 139
- Ε. Κωνσταντάκου**
Συμβάσεις μεταξύ δημοσίων φορέων: η ελευθερία οργάνωσης των δημοσίων υπηρεσιών έναντι της διαφύλαξης των θεμελιωδών αρχών της Ένωσης 157
- Σ. Δ. Μαυρίδης, Ι. Χ. Συκούδη**
Οι γενικές αρχές του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης 167

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

- I. Επικαιρότητα ΕΕ 175
- II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 183

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

- A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2021)** 189
- B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ**
- ΔΕΕ C-511/19, Olympiako Athlitiko Kentro Athinon, 15.04.2021 (Διακριτική μεταχείριση εργαζομένων λόγω ηλικίας και καθεστώς εργασιακής εφεδρείας) – Παρατηρήσεις Α. Γαϊτανίδου 223
- ΓεΔΕΕ T-252/19, Pech/Συμβούλιο, 21.04.2021 (Άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα σχετικά με γνώμη της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου) – Παρατηρήσεις Ε. Τσιτσιπά 227
- ΔΕΕ C-896/19, Repubblika, 20.04.2021 (Αποφασιστική αρμοδιότητα του Πρωθυπουργού στη διαδικασία διορισμού δικαστών) – Παρατηρήσεις Μ. Σαπαρδάνη 233
- ΓεΔΕΕ T-555/19, Foundation for the Protection of the Traditional Cheese of Cyprus named Halloumi/EUIPO - Fontana Food (GRILLOUMI), 21.04.2021 (Ο κίνδυνος σύγχυσης στην κατοχύρωση λεκτικών σημείων ως εμπορικών σημάτων της ΕΕ) – Παρατηρήσεις Κ. Κοντού 238

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

- A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2021)** 243
- B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ**
- ΕΔΔΑ, Προσφυγές Nos 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15 και 43883/15, Vanříč-ka και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, 08.04.2021 (Υποχρεωτικός εμβολιασμός νηπίων) – Παρατηρήσεις Κ. Κοντού 253

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Τμ. Β'), απόφαση αριθμ. 1831/2020, 22.09.2020 (Προϋποθέσεις εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem*) – Παρατηρήσεις Β. Χαδιού 257

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Τριήμερο διαδικτυακό διεθνές συνέδριο με θέμα «Αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πολυμορφία και Διαπολιτισμικός Διάλογος: Ενισχύοντας τη συζήτηση» 263

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 271

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Δ' Τρίμηνο 2020 – Α' Τρίμηνο 2021 295

Table of contents 2/2021

ARTICLES

- V. Skouris, C. Toader, T. Tridimas, V. Tzortzi, K.-A. Poulou, E. Tsitsipa, M. Sapardani**
Proceedings of the CIEEL online conference on the presentation of the collective project “Mutual trust in times of crisis of EU values: State of play and possible next steps” 139
- E. Konstantakou**
Contracts between public bodies: the freedom to organise public services against the preservation of the fundamental principles of the Union 157
- S. D. Mavridis, I. Ch. Sikouidi**
The general principles of the EU budget 167

DEVELOPMENTS IN THE EU

- I. EU News 175
- II. Information Technology e-news 183

CASE - LAW

- I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU
- A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (March – May 2021)** 189
- B. Annotations CJEU - GCEU**
- CJEU C-511/19, Olympiako Athlitiko Kentro Athinon, 15.04.2021 (*Discrimination against employees on grounds of age and labour reserve system*) – Annotation A. Gaitanidou 223
- GCEUT-252/19, Pech/Council, 21.04.2021 (*Exercise of the right of access to documents relating to an opinion of the Council's Legal Service*) – Annotation E. Tsitsipa 227
- CJEU C-896/19, Repubblika, 20.04.2021 (*Decisive power of the Prime Minister in the process for appointing members of the judiciary*) – Annotation M. Sapardani 233
- GCEUT-555/19, Foundation for the Protection of the Traditional Cheese of Cyprus named Halloumi/EUIPO - Fontana Food (GRILLOUMI), 21.04.2021 (*The risk of confusion in the registration of word marks as EU trade marks*) – Annotation K. Kontou 238
- II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
- A. Review of Jurisprudence (February – April 2021)** 243
- B. Annotations**
- ECHR, Applications Nos 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15 and 43883/15, Vavříčka and Others v. The Czech Republic, 08.04.2021 (*Mandatory vaccination of infants*) – Annotation K. Kontou 253

III. NATIONAL COURTS

Council of State (Section B), Judgment No 1831/2020, 22.09.2020 (<i>Conditions for the application of the ne bis in idem principle</i>) – Annotation V. Chadiou	257
---	-----

CONFERENCES – RESEARCH

3-day online international conference “EU Values, Diversity and Intercultural Dialogue: Enhancing the debate”	263
---	-----

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews	271
II. The EU Law in Hellenic Legal Reviews: 4th Trimester 2020 – 1st Trimester 2021	295

Table des matières 2/2021

DOCTRINE

- V. Skouris, C. Toader, T. Tridimas, V. Tzortzi, K.-A. Poulou, E. Tsitsipa, M. Sapardani**
Compte-rendu du séminaire en ligne du CIEEL concernant la présentation de l'ouvrage collectif "Mutual trust in times of crisis of EU values: State of play and possible next steps" 139
- E. Konstantakou**
Les marchés entre des organismes publics: la liberté d'organisation des services publics contre la conservation des principes fondamentaux de l'Union 157
- S. D. Mavridis, I. Ch. Sikouidi**
Les principes généraux du budget de l'Union européenne 167

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

- I. Nouvelles européennes 175
- II. @-ctualités d'informatique juridique 183

JURISPRUDENCE

- I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE
- A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (Mars - Mai 2021) 189**
- B. Notes CJUE – TUE**
- CJUE C-511/19, Olympiako Athlitiko Kentro Athinon, 15.04.2021 (*Discrimination des travailleurs fondée sur l'âge et le régime de la réserve de main-d'œuvre*) – Notes A. Gaitanidou 223
- TUE T-252/19, Pech/Conseil, 21.04.2021 (*L'exercice du droit d'accès aux documents concernant un avis juridique du service juridique du Conseil*) – Notes E. Tsitsipa 227
- CJUE C-896/19, Repubblika, 20.04.2021 (*Pouvoir décisif du Premier ministre dans le processus de nomination des juges*) – Notes M. Sapardani 233
- TUE T-555/19, Foundation for the Protection of the Traditional Cheese of Cyprus named Halloumi/EUIPO - Fontana Food (GRILLOUMI), 21.04.2021 (*Risque de confusion concernant l'enregistrement des marques verbales comme marques de l'Union européenne*) – Notes K. Kontou 238
- II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME
- A. Revue de Jurisprudence (Février – Avril 2021) 243**
- B. Notes**
- CEDH, Requêtes Nos 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15 et 43883/15, Vavříčka e.a. c. République Tchèque, 08.04.2021 (*Vaccination infantile obligatoire*) – Notes K. Kontou 253

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'Etat (Section B), Arrêt No 1831/2020, 22.09.2020 (*Les conditions d'application du principe ne bis in idem*) – Notes V. Chadiou 257

ÉDUCATION – RECHERCHE

Congrès international en ligne d'une durée de trois jours concernant «Valeurs de l'Union européenne, Diversité et Dialogue Interculturel: Renforcement de la discussion» 263

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique 271

II. Le droit de l'UE dans les revues juridiques helléniques: 4ème Trimestre 2020 – 1er Trimestre 2021 295

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l'Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Αμοιβαία εμπιστοσύνη στην εποχή της κρίσης των αξιών της ΕΕ: Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα*

► **Πορίσματα του ερευνητικού έργου «Αμοιβαία εμπιστοσύνη στην εποχή της κρίσης των αξιών της ΕΕ: Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα»**

Βιργινία Τζώρτζη**, Κωνσταντίνα-Αντιγόνη Πούλου***, Έλλη Τσιτσιπά****, Μαρία Σαπαρδάνη*****

B. ΤΖΩΡΤΖΗ: Κυρίες και Κύριοι,

Σας καλωσορίζω στη διαδικτυακή ημερίδα για την παρουσίαση των αποτελεσμάτων του ερευνητικού έργου του ΚΔΕΟΔ με τίτλο «Αμοιβαία εμπιστοσύνη στην εποχή της κρίσης των αξιών της ΕΕ: Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα».

Το συλλογικό βιβλίο που παρουσιάζουμε σήμερα είναι το αποτέλεσμα ετήσιου ερευνητικού προγράμματος που διεξήχθη με τη χρηματοδότηση του Ιδρύματος Thyssen, το οποίο και ευχαριστώ θερμά για τη συνεργασία. Για τη συγγραφή του βιβλίου αυτού, που εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο «ΣΑΚΚΟΥΛΑ», καθοριστική ήταν η συμβολή πολύ σπουδαιών Ευρωπαίων νομικών. Οφείλω, λοιπόν, να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στα μέλη της επιτροπής του peer review, τον πρώην Πρόεδρο του ΔΕΕ και Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΔΕΟΔ, Ομ. Καθηγητή Β. Σκουρή, τον πρώην Αντιπρόεδρο του ΔΕΕ, Καθηγητή Α. Tizzano, και τον Καθηγητή J.-A. Kämmerer, για τις σημαντικές παρατηρήσεις τους. Οφείλω, επίσης, να ευχαριστήσω τους Καθηγητές P. Craig, W. Kahl και S. Weatherill για τις συνεντεύξεις που μας παραχώρησαν, απαντώντας σε καίρια ερωτήματα για την αμοιβαία εμπιστοσύνη, καθώς και τους Ρουμάνους και Βούλγαρους καθηγητές, δικαστές και δικηγόρους που δέχθηκαν να απαντήσουν στο ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιό μας, δίνοντάς μας έτσι μια ουσιαστική εικόνα για την κατάσταση στις χώρες τους.

Στόχος της έρευνας και του βιβλίου είναι να αποδώσουν την ερμηνεία και εφαρμογή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης

μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ κατά την εποχή της οπισθοδρόμησης του κράτους δικαίου, με έμφαση στις πρόσφατες εξελίξεις στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία.

Τι είναι, όμως, η αμοιβαία εμπιστοσύνη; Έχει αναμφισβήτητα υπάρξει το θεμέλιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ξεκινώντας από την εσωτερική αγορά και βρίσκοντας αργότερα εφαρμογή στους περισσότερο ευαίσθητους τομείς του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (στο εξής: ΧΕΑΔ), όπως το άσυλο και η δικαστική συνεργασία σε αστικές και ποινικές υποθέσεις. Αν και η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης θεωρείται ο ακρογωνιαίος λίθος της δικαστικής συνεργασίας στον ΧΕΑΔ, δεν γίνεται αναφορά της στις Συνθήκες, σε αντίθεση με την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης. Ο ορισμός της πρόσφατα μόνον έχει σκιαγραφηθεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου της ΕΕ, ενώ το ακριβές πεδίο εφαρμογής της, καθώς και τα όρια που της αποδίδονται, παραμένουν ασαφή. Έχει, περαιτέρω, αναχθεί σε συνταγματική αρχή από το Δικαστήριο στη Γνωμοδότησή του επί του σχεδίου συμφωνίας για την προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ. Βάση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης είναι η θεμελιώδης παραδοχή ότι τα κράτη μέλη της ΕΕ σέβονται τις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ, μία εκ των οποίων αποτελεί και το κράτος δικαίου. Η παραδοχή αυτή γίνεται δεκτή επειδή τα κράτη μέλη έχουν εκπληρώσει τις προϋποθέσεις για την ένταξή τους στην ΕΕ, συμπεριλαμβανομένου του σεβασμού των αξιών αυτών και, άλλωστε, είναι συμβαλλόμενα μέρη της ΕΣΔΑ. Αυτό σημαίνει ότι, αφού οι εθνικές έννομες τάξεις τεκμαίρεται ότι σέβονται τις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ, είναι κράτη δικαίου. Επομένως, η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης επιβάλλει σε κάθε κράτος μέλος να δέχεται, πλην εξαιρετικών περιστάσεων, ότι τα λοιπά κράτη μέλη τηρούν το ενωσιακό δίκαιο και, ειδικότερα, ότι σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζει το δίκαιο αυτό.

Η λειτουργία, λοιπόν, της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στον ΧΕΑΔ έγκειται στην παροχή των αναγκαίων εγγυήσεων ώστε να μην είναι αναγκαίος, σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση, ο έλεγχος του επιπέδου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα άλλα κράτη μέλη. Η αμοιβαία εμπιστοσύνη αποτελεί, επομένως, προϋπόθεση της αμοιβαίας αναγνώρισης, μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η συνεργασία στον ΧΕΑΔ, παρά τις ουσιαστικές και διαδικαστικές διαφορές των εθνικών νομικών συστημάτων.

Αν και οι κοινές αξίες, όμως, αποτελούν τη βάση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, η ΕΕ αντιμετωπίζει κρίση αξιών, η οποία αποκαλύπτει ότι τα κράτη μέλη αντιλαμβάνονται

* Το κείμενο αποδίδει πιστά τη διαδικτυακή ημερίδα του ΚΔΕΟΔ που πραγματοποιήθηκε την 31η Μαρτίου 2021 με θέμα την παρουσίαση του συλλογικού έργου "Mutual trust in times of crisis of EU values: State of play and possible next steps".

** Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέας ΚΔΕΟΔ

*** ΜΔΕ, MJur (Oxford), Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις του Καθ. Δρ. W. Kahl, Ινστιτούτου Γερμανικού και Ευρωπαϊκού Διοικητικού Δικαίου, Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης

**** ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

***** ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

διαφορετικά τις θεμελιώδεις αξίες και, ειδικότερα, το κράτος δικαίου. Η κρίση αυτή κατέληξε στην ενεργοποίηση, για πρώτη φορά, της διαδικασίας του άρθρου 7 παρ. 1 ΣΕΕ κατά της Πολωνίας από την Επιτροπή και, εν συνεχεία, κατά της Ουγγαρίας από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, με στόχο να διαπιστωθεί από το Συμβούλιο η ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ. Συνεπώς, ενώ η πίστη στην αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών ήταν αρχικά ακλόνητη, έγινε φανερό τα τελευταία χρόνια ότι, ακόμη και στην ΕΕ, ο σεβασμός των θεμελιωδών αξιών δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένος. Η συστηματική παραβίαση των αξιών, που κατοχυρώνονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ, από ορισμένα κράτη μέλη έχει ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα την ανατροπή του τεκμηρίου της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Το πεδίο όπου κατέστη περισσότερο εμφανής η διάβρωση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης είναι η δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις.

Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ για τον ΧΕΑΔ αποκάλυπτε μια αλλαγή στην κατανόηση της αρχής αυτής. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει πλέον ότι μπορούν να αναγνωρισθούν περιορισμοί στην αμοιβαία εμπιστοσύνη, όχι μόνον στις περιπτώσεις που ο ενωσιακός νομοθέτης το θέλησε και το προέβλεψε ειδικά, αλλά και σε εξαιρετικές περιστάσεις, όπως είναι η κρίση του κράτους δικαίου. Γιατί, λοιπόν, έχει καθοριστική σημασία για την αμοιβαία εμπιστοσύνη η κρίση του κράτους δικαίου; Επειδή ανάγκασε το Δικαστήριο να δεχθεί ότι δεν πρόκειται περί τυφλής εμπιστοσύνης, αλλά μπορεί να μην τύχει εφαρμογής ακόμη και σε όσες περιπτώσεις δεν προβλέπεται εξαίρεση από αυτήν στην ενωσιακή πράξη. Πράγματι, φαίνεται πως δεν θα μπορούσε να συμβεί διαφορετικά. Εάν το Δικαστήριο είχε επιμείνει στην τυφλή αμοιβαία εμπιστοσύνη θα είχε αγνοήσει τον κίνδυνο που αυτή συνεπάγεται στον ΧΕΑΔ: η παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων ή της αξίας του κράτους δικαίου σε ένα κράτος μέλος να μπορεί, μέσω της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης των δικαστικών αποφάσεων, να εξαχθεί εκτός των συνόρων του στα νομικά συστήματα άλλων κρατών μελών – να έχει δηλαδή μεταδοτικό αποτέλεσμα. Γι' αυτό και το Δικαστήριο, όσο κι αν υπερασπίστηκε την αμοιβαία εμπιστοσύνη ως ζήτημα θεμελιώδους σημασίας, δέχθηκε τελικά ότι το τεκμήριό της είναι μαχητό. Το ερώτημα είναι πώς πρέπει να αντιδράσει η ΕΕ προκειμένου να αποκατασταθεί η αμοιβαία εμπιστοσύνη στον ΧΕΑΔ;

Το βιβλίο εστιάζει στην ισορροπία μεταξύ της εφαρμογής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης ως «τυφλής εμπιστοσύνης» ή ως «αμοιβαίας καχυποψίας» μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ στην νέα εποχή της οπισθοδρόμησης. Υπό το φως των πρόσφατων νομοθετικών μεταρρυθμίσεων στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, που έπληξαν το κράτος δικαίου, τη δικαστική ανεξαρτησία και την προστα-

σία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εξετάζονται τα μέσα που έχει στη διάθεσή της η ΕΕ ενάντια στην κρίση του κράτους δικαίου και προτείνεται μια σειρά ρεαλιστικών βελτιώσεων όσον αφορά ιδίως τις χώρες αυτές. Τέλος, το βιβλίο καταλήγει σε ορισμένες προτάσεις σχετικά με τα μελλοντικά βήματα της ΕΕ.

Θα ξεκινήσω την παρουσίαση από την ισορροπία ανάμεσα στην αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, αφενός, και τη διασφάλιση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αφετέρου, μια ισορροπία την οποία το Δικαστήριο καλείται να βρει κατά την εφαρμογή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, ιδίως σε περιόδους κρίσης των αξιών. Η μετάβαση από την αναμφισβήτητη εμπιστοσύνη στην κερδισμένη εμπιστοσύνη δείχνει ότι το σημείο όπου επιτυγχάνεται η ισορροπία αυτή έχει μετατοπισθεί.

Ενδιαφέροντα παραδείγματα αυτής της μετατόπισης μπορεί κανείς να εντοπίσει στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις. Εστίασαμε, λοιπόν, την ανάλυση, αφενός, στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η νομολογία του ΔΕΕ που αφορά το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (στο εξής: ΕΕΣ) και, αφετέρου, στην εφαρμογή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης από τα εθνικά δικαστήρια, αφού στις δικαστικές αρχές των κρατών μελών εναπόκειται να εκδίδουν και να εκτελούν ΕΕΣ, επομένως ο ρόλος του εθνικού δικαστή είναι καθοριστικός.

Η πρώτη πτυχή της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με το ΕΕΣ που εξετάσαμε αφορά τον τρόπο κατά τον οποίο το Δικαστήριο, με τις αποφάσεις του, καθοδηγεί τα εθνικά δικαστήρια στην εφαρμογή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Τι συνεπάγεται η εφαρμογή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στο σύστημα του ΕΕΣ; Ότι αυτό θα εκτελεστεί από τη δικαστική αρχή του κράτους μέλους εκτέλεσης, εκτός από τις περιπτώσεις που αναφέρονται εξαντλητικά στην Απόφαση-πλαίσιο ως λόγοι άρνησης εκτέλεσής του. Επομένως, αυτός ο οποίος καλείται να εκτιμήσει εάν τελικά θα εκτελεσθεί το ένταλμα είναι ο εθνικός δικαστής. Τι θα συμβεί, όμως, όταν υπάρχουν όλως εξαιρετικές περιστάσεις που δεν εμπίπτουν στις προβλεπόμενες εξαιρέσεις; Το ερώτημα αυτό οδήγησε εθνικά δικαστήρια να στείλουν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ. Αρχικά, το ΔΕΕ ήταν υπέρ της εξαντλητικής απαρίθμησης των λόγων άρνησης εκτέλεσης που προβλέπονται στην Απόφαση-πλαίσιο και, τελικά, υπέρ της προστασίας της αποτελεσματικότητας του μηχανισμού του ΕΕΣ (*Radu*).

Ωστόσο, σε εξαιρετικές περιστάσεις, το ΔΕΕ έχει αναγνωρίσει περιορισμούς στην εφαρμογή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, όταν υπάρχει πραγματικός κίνδυνος παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του αιτούντος (*Aranyosi, LM*). Το ΔΕΕ παρέχει σε αυτές τις περιπτώσεις οδηγίες στις εθνικές δικαστικές αρχές, που είναι αρμόδιες να αποφασίσουν για την εκτέλεση ενός ΕΕΣ, σχετικά

Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα

με το πώς πρέπει να εκτιμηθεί ο πραγματικός κίνδυνος παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ διασφαλίζει ότι το ΕΕΣ δεν θα εκτελεστεί σε περίπτωση πραγματικού κινδύνου παραβίασης των δικαιωμάτων του συγκεκριμένου ατόμου, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα ότι η κίνηση της διαδικασίας του άρθρου 7 ΣΕΕ, εναντίον κράτους μέλους, δεν θα έχει ως αποτέλεσμα τη συλλογική και αυτόματη άρνηση εκτέλεσης των ΕΕΣ που εκδίδονται από αυτό το κράτος, δεν θα οδηγήει, δηλαδή, σε αυτόματη εξαίρεση από την εφαρμογή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Επομένως, το ΔΕΕ δίνει, πλέον, προβάδισμα, ορισμένες φορές, στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Η δεύτερη πτυχή της νομολογίας του ΔΕΕ αφορά το εάν η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου και, ειδικότερα, της ΑΠΕΕΣ επιτρέπει την εφαρμογή εθνικών διατάξεων που διασφαλίζουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων βάσει του άρθρου 53 ΧΘΔΕΕ. Τι προβλέπει το άρθρο αυτό; Ότι «Καμία διάταξη του ΧΘΔΕΕ δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου, που αναγνωρίζονται στα Συντάγματα των κρατών μελών». Στην κρίσιμη απόφαση *Melloni*, το ΔΕΕ έκρινε ότι η διασφάλιση τη υπεροχής, της ενότητας και της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου θέτει όριο στη δυνατότητα του κράτους μέλους να επικαλεσθεί εθνικές διατάξεις που παρέχουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Ωστόσο, μεταγενέστερες υποθέσεις έδειξαν ότι η έλλειψη εναρμόνισης σε ενωσιακό επίπεδο μπορεί να οδηγήσει στην εφαρμογή εθνικής διάταξης που διασφαλίζει υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων από εκείνο που κατοχυρώνει ο ΧΘΔΕΕ, αρκεί να μην διακυβευτεί η αποτελεσματικότητα του μηχανισμού του ΕΕΣ. Εδώ, λοιπόν, φάνηκε ότι η διασφάλιση της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου δεν είναι πάντοτε ασυμβίβαστη με την εφαρμογή εθνικών διατάξεων που διασφαλίζουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, βάσει του άρθρου 53 ΧΘΔΕΕ (F, JZ). Ακόμη, όμως, και τότε, η αμοιβαία εμπιστοσύνη καθορίζει τον βαθμό στον οποίο μπορεί να εφαρμοστεί αυτή η εθνική διάταξη. Η αρχή αυτή επιβάλλει μια διπλή υποχρέωση: 1) ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να απαιτήσει από άλλο να εφαρμόσει εθνικό επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, υψηλότερο από το επίπεδο προστασίας που εγγυάται το δίκαιο της ΕΕ και 2) δεν μπορεί, πλην εξαιρετικών περιστάσεων, να ελέγχει αν το άλλο κράτος μέλος έχει πράγματι σεβαστεί, σε μία συγκεκριμένη περίπτωση, τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΕ (ΔΕΕ *Γνωμοδότηση 2/13*, σκ. 192). Επομένως, η εφαρμογή εθνικών διατάξεων που εξασφαλίζουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων από εκείνο που παρέχει ο ΧΘΔΕΕ είναι δυ-

νατή όταν α) δεν υπάρχει εναρμόνιση σε επίπεδο ΕΕ και β) δεν υπονομεύεται η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου και η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Ως προς το ζήτημα της εφαρμογής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης από τα εθνικά δικαστήρια, ασφαλώς και αυτή η νέα, ευέλικτη εφαρμογή της ενέχει τον σοβαρό κίνδυνο αυτή να μετατραπεί σε αμοιβαία καχυποψία. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου τα εθνικά δικαστήρια προτιμούν να μην αποστείλουν προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο για διευκρινίσεις και αποφασίζουν τα ίδια να αναιρέσουν, στην ουσία, την αμοιβαία εμπιστοσύνη, με την άρνησή τους να αναγνωρίσουν και να εκτελέσουν αποφάσεις που εκδόθηκαν από δικαστήρια άλλου κράτους μέλους.

Η έλλειψη δικαστικού διαλόγου με το Δικαστήριο σε τέτοιες περιπτώσεις υπονομεύει την αμοιβαία εμπιστοσύνη. Είναι, λοιπόν, αναγκαίο τα δικαστήρια των κρατών μελών να στέλνουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ, και αυτό, απαντώντας, να διαμορφώνει κριτήρια για την οριοθέτηση των εξαιρέσεων από την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και την ομοιόμορφη και αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Βέβαια, γι' αυτό, αναγκαία είναι και η λήψη νομοθετικών μέτρων σε ενωσιακό επίπεδο, δηλαδή όπου ο ενωσιακός νομοθέτης θέλει εξαίρεση από την αμοιβαία εμπιστοσύνη, να το προβλέπει ρητά.

Πάντως, από την έρευνα προέκυψε ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων στη Ρουμανία και τη Βουλγαρία εκτιμά ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ και τον ΧΘΔΕΕ προστατεύονται στη χώρα τους, έστω και σε μέτριο βαθμό, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεωρεί ότι η χώρα τους συμμορφώνεται με καταδικαστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ.

Η κρίση των αξιών, όμως, που αναπόφευκτα επηρεάζει την εφαρμογή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, δεν αφορά μόνον την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αλλά και το κράτος δικαίου και τη δικαστική ανεξαρτησία. Περισσότερα γι' αυτά θα μας δώσει η κυρία Πούλου.

Κ.-Α. ΠΟΥΛΟΥ: Ευχαριστώ πολύ κυρία Τζώρτζη και επί τη ευκαιρία θα ήθελα να εκφράσω κι εγώ τη χαρά μου που παρουσιάζουμε σήμερα το project μας, έστω και με αυτόν τον τρόπο.

Στην εισήγησή μου αυτή θα προσπαθήσω να αποσαφηνίσω του όρους του κράτους δικαίου και της δικαστικής ανεξαρτησίας, αλλά και να τους συνδέσω με την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Η αρχή του κράτους δικαίου αποτέλεσε εξ αρχής μια συνταγματική αρχή πάνω στην οποία στηρίχθηκε το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, χωρίς, ωστόσο, το κείμενο των Συνθηκών να εμπεριέχει κάποιον ορισμό της. Έτσι, το περιεχόμενό της προκύπτει από τις κοινές συνταγματικές

παραδόσεις των κρατών μελών. Σήμερα, κατονομάζεται στις θεμελιώδεις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ πάνω στις οποίες βασίζεται η Ένωση.

Σε τί συνίσταται, ωστόσο, το περιεχόμενο της αρχής του κράτους δικαίου; Το κράτος δικαίου επιτάσσει, καταρχάς, την άσκηση εξουσίας σύμφωνα με τους τρόπους / μηχανισμούς που προβλέπει ο νόμος αλλά και την ύπαρξη νόμων υπό μορφή σαφώς διατυπωμένων κανόνων δικαίου. Με άλλα λόγια, οι δημόσιες αρχές πρέπει να ενεργούν εντός των ορίων των συνταγματικών κανόνων και των θεμελιωδών δικαιωμάτων καθώς και σύμφωνα με τους γενικούς κανόνες και τις διαδικασίες που θεσπίζονται από ανώτερα όργανα. Αυτή η ερμηνεία υιοθετήθηκε και από το ΔΕΕ στην απόφαση *Les Verts* (1986).

Επιπλέον, από την αρχή του κράτους δικαίου απορρέουν επιμέρους αρχές. Αυτές είναι 1) η αρχή της νομιμότητας, που συνεπάγεται μια διαφανή, δημοκρατική και πλουραλιστική διαδικασία για τη θέσπιση νόμων, 2) η αρχή της ασφάλειας του δικαίου και 3) η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να δούμε τους μηχανισμούς που είναι διαθέσιμοι σε ενωσιακό επίπεδο σε περιπτώσεις υπονόμησης της αρχής του κράτους δικαίου.

Α) Σημείο αφετηρίας αποτελεί το άρθρο 7 ΣΕΕ για την ενεργοποίηση του οποίου δεν επαρκεί η οποιαδήποτε παραβίαση μιας αξίας της Ένωσης, αλλά πολύ περισσότερο πρέπει να διαπιστωθεί η ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ. Για την επιβολή, μάλιστα, κυρώσεων κατά ενός κράτους μέλους πρέπει να υφίσταται *σοβαρή και διαρκής* παραβίαση των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ. Άρα, ένα πρώτο συμπέρασμα που συνάγεται από αυτή την ανάγνωση είναι, πρώτον, ότι οι προϋποθέσεις ενεργοποίησης του άρθρου 7 ΣΕΕ είναι υψηλές και, δεύτερον, ότι καταρχήν αρμόδια για την αντιμετώπιση περιπτώσεων παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ είναι η Ένωση.

Β) Ο δεύτερος μηχανισμός που μπορεί να ενεργοποιηθεί σε περίπτωση υπονόμησης της αρχής του κράτους δικαίου εισήχθη με το νέο πλαίσιο της ΕΕ για την ενίσχυση του κράτους δικαίου (2014). Πιο συγκεκριμένα, η Επιτροπή εισήγαγε έναν πιο ελαστικό μηχανισμό από αυτόν του άρθρου 7 ΣΕΕ, κατά τον οποίο θα μπορεί να υπεισέρχεται από νωρίς σε διάλογο με το κράτος μέλος σχετικά με παραβιάσεις εκ μέρους του των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ και να του απευθύνει συστάσεις. Εάν αυτός ο διάλογος αποβεί ατελέσφορος, θα ενεργοποιείται το άρθρο 7 ΣΕΕ και ενδεχομένως η διαδικασία επί παραβάσει σύμφωνα με το άρθρο 258 ΣΛΕΕ.

Γ) Τρίτον, και ανεξάρτητα από τις προηγούμενες διαδικασίες, αναπτύχθηκε σταδιακά ο όρος των «συστημικών ελλείψεων» σχετικά με το κράτος δικαίου, που αποτελεί πλέον και τη βάση επί της οποίας υιοθετούνται μέτρα

αντιμετώπισης φαινομένων διολίσθησης του κράτους δικαίου.

Η έννοια των συστημικών ελλείψεων αντικατοπτρίζει τη δυναμική μεταξύ δύο νομικών σφαιρών: της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, αφενός, και των εθνικών έννομων τάξεων, αφετέρου. Ενώ τα κράτη μέλη παραμένουν υπεύθυνα για την τήρηση του κράτους δικαίου και των υπόλοιπων θεμελιωδών αξιών (σύμφωνα με τα άρθρα 4 παρ. 2 και 5 παρ. 3 ΣΕΕ), από ένα σημείο και μετά η δυσλειτουργία μιας εθνικής έννομης τάξης αποκτά ξαφνικά μια ευρωπαϊκή διάσταση που επηρεάζει όλα τα κράτη μέλη συνολικά.

Η σύνδεση τέτοιων συστημικών ελλείψεων με το κράτος δικαίου δεν είναι πάντα εύκολη υπόθεση, καθώς η διάκριση μεταξύ κανονικών / φυσιολογικών και συστημικών παραβιάσεων δεν είναι πάντα σαφής. Ωστόσο, γίνεται δεκτό πως υφίστανται συστημικές παραβιάσεις στην περίπτωση που ένα νομικό σύστημα δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίζει παραβιάσεις σε μόνιμη βάση, ο νόμος παύει να εξυπηρετεί πλέον τον κύριο σκοπό του και, ως εκ τούτου, οι παραβιάσεις αυτές εξελίσσονται σε χαρακτηριστικό αυτού του νομικού συστήματος.

Η Επιτροπή, στην πρόσφατή της πρόταση για την έκδοση Κανονισμού για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης, υιοθέτησε συναφώς τον όρο «γενικευμένη έλλειψη όσον αφορά στο κράτος δικαίου». Μάλιστα, τον όρισε ως μια διαδεδομένη ή επαναλαμβανόμενη πρακτική ή παράλειψη ή μέτρο λαμβανόμενο από δημόσιες αρχές που επηρεάζει το κράτος δικαίου.

Επιπλέον, η Επιτροπή χαρακτήρισε ως εκφάνσεις τέτοιων γενικευμένων ελλείψεων τη διακινδύνευση της ανεξαρτησίας του δικαστικού σώματος, την παράλειψη αποτροπής, διόρθωσης και επιβολής κυρώσεων σε αυθαίρετες ή παράνομες αποφάσεις εκ μέρους των δημόσιων αρχών και τον περιορισμό της διαθεσιμότητας και της αποτελεσματικότητας των ένδικων μέσων.

Αφού αποσαφηνίσαμε τον όρο του κράτους δικαίου, σειρά τώρα έχει η σύνδεσή του με την έννοια της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Πρώτα απ' όλα, όπως και ο νόμος, έτσι και η εμπιστοσύνη δημιουργεί προσδοκίες κανονιστικής φύσης και προσαρμόζει τη συμπεριφορά ενός ατόμου με βάση την εκτιμώμενη συμπεριφορά των άλλων. Αυτή η λειτουργία της εμπιστοσύνης είναι ιδιαίτερης σημασίας ειδικά σε περίπλοκες δομές, όπως αυτή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην οποία εκλείπει η ιεραρχική δομή του ομοσπονδιακού κράτους. Ο νόμος και η εμπιστοσύνη έχουν, επομένως, μια σχέση αλληλεξάρτησης και όχι αλληλοαποκλεισμού. Η ιδιαιτερότητα της ευρωπαϊκής έννομης τάξης εξηγεί και τη σημασία του τεκμηρίου της εμπιστοσύνης, δηλαδή της παραδοχής ότι ο νόμος πράγματι εφαρμόζεται και τηρείται σε όλα τα κράτη μέλη.

Δεύτερον, ελλείπει μηχανισμών καταναγκασμού και εκτέ-

Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα

λεσης από ενωσιακά όργανα, η τήρηση του δικαίου και των αξιών της Ένωσης εναπόκειται αποκλειστικά στην αρμοδιότητα των κρατών μελών. Υπό αυτό το πρίσμα, η κρίση του κράτους δικαίου σημαίνει ταυτόχρονα και κρίση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Κι αυτό γιατί η ύπαρξη συστημικών ελλείψεων σε σχέση με το κράτος δικαίου διαβρώνει το θεμέλιο στο οποίο βασίζεται η εμπιστοσύνη: την παραδοχή, δηλαδή, ότι οι κανόνες δικαίου εφαρμόζονται. Μάλιστα, η συστηματική παραβίαση των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ από μια σειρά κρατών μελών προκαλεί ένα φαινόμενο «ντόμινο», με αποτέλεσμα στο τέλος κάθε κράτος μέλος να έχει εμπιστοσύνη μόνο στη δική του έννομη τάξη. Κάτι τέτοιο θα ήταν καταστροφικό για την ενωσιακή έννομη τάξη, ιδίως στους τομείς της δικαστικής συνεργασίας στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης.

Ας στρέψουμε τώρα την προσοχή μας σε ένα δομικό στοιχείο του κράτους δικαίου: τη δικαστική ανεξαρτησία. Η ύπαρξη ανεξάρτητων και αμερόληπτων δικαστηρίων επιβάλλεται, καταρχήν, σε κάθε δημοκρατική έννομη τάξη από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Όπως είναι γνωστό, τα δικαστήρια ελέγχουν τη συμμόρφωση των δημόσιων αρχών με τα όρια που θέτει ο νόμος, άρα η δικαστική ανεξαρτησία αποτελεί αναπόφευκτα ένα δομικό στοιχείο της αρχής του κράτους δικαίου.

Στην περίπτωση της ΕΕ, οι προϋποθέσεις άσκησης της δικαστικής εξουσίας σκιαγραφούνται στο άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ. Στην απόφαση - ορόσημο *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, το ΔΕΕ είπε για πρώτη φορά ξεκάθαρα ότι το άρθρο 19 ΣΕΕ συγκεκριμενοποιεί την αξία του κράτους δικαίου του άρθρου 2 ΣΕΕ. Σύμφωνα με το άρθρο 19 ΣΕΕ, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών, ενώ τα κράτη μέλη προβλέπουν τα ένδικο βοηθήματα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης. Ως εκ τούτου, τα εθνικά δικαστήρια λειτουργούν ως εκπρόσωποι του Δικαστηρίου της Ένωσης – δηλαδή ως ευρωπαϊκά δικαστήρια – όταν αποφασίζουν για θέματα ενωσιακού δικαίου, με το ΔΕΕ να βρίσκεται στην κορυφή αυτής της πυραμίδας. Φυσικά, τα εθνικά δικαστήρια διαθέτουν σε κάθε περίπτωση και τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής ερωτημάτων που άπτονται του ενωσιακού δικαίου ενώπιον του ΔΕΕ.

Συνεπώς, στον βαθμό που κάθε εθνικό δικαστήριο λειτουργεί ως ευρωπαϊκό δικαστήριο, μπορεί, έστω και δυνητικά, να αποφαινεται επί ζητημάτων που αφορούν την εφαρμογή ή την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης. Για τον λόγο αυτό, κάθε κράτος μέλος πρέπει να εξασφαλίζει ότι τα δικαστήριά του ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις που είναι συμφυείς με την αποτελεσματική δικαστική προστασία. Με αυτούς, λοιπόν, τους νομικούς συλλογι-

σμούς, το ΔΕΕ, πρώτον, ανέδειξε τη δικαστική ανεξαρτησία ως συστατικό στοιχείο του κράτους δικαίου και, δεύτερον, και πολύ σημαντικό, άνοιξε τη νομική οδό για τον δικαστικό έλεγχο, από το ίδιο, εθνικών μέτρων που αφορούν τη δομή και τη λειτουργία ενός εθνικού δικαστικού συστήματος.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να δούμε επιλεκτικά κάποια πορίσματα που προέκυψαν από το ερωτηματολόγιο σε σχέση με τη δικαστική συνεργασία και τη λειτουργία της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Περίπου τα 3/4 των ερωτηθέντων απάντησαν ότι καταφεύγουν στον μηχανισμό δικαστικού διαλόγου βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, ενώ το υπόλοιπο 1/4 σπανίως ή και ποτέ. Σε σχέση με τη λειτουργία της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων εμπιστεύεται τις αποφάσεις που εκδίδονται από τα δικαστήρια των υπόλοιπων κρατών μελών. Υπάρχουν, ωστόσο, κάποιες χώρες προς τις οποίες υπάρχει μεγαλύτερη δυσπιστία, όπως η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία. Ανάμεσα στα βασικά κριτήρια που καθορίζουν το επίπεδο της εμπιστοσύνης κατονομάστηκαν το επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η γενικότερη φήμη των κρατών μελών, καθώς και τυχόν αποφάσεις του ΔΕΕ που αφορούν τα εν λόγω κράτη μέλη. Αντιθέτως, τα συστήματα διορισμού και προαγωγής των δικαστικών λειτουργών και η διάρκεια της θητείας ενός κράτους μέλους στην ΕΕ δεν φαίνεται να επηρεάζουν σημαντικά την καλλιέργεια εμπιστοσύνης.

Σε σχέση με τις εγγυήσεις δικαστικής ανεξαρτησίας, αξιοσημείωτο είναι ότι ποσοστό άνω του 50% των ερωτηθέντων θεωρεί πιθανό οι δικαστές να έχουν χρηματιστεί κατά την εκδίκαση συγκεκριμένων υποθέσεων, ενώ περίπου το 50% των ερωτηθέντων πιστεύει ότι η κατανομή των υποθέσεων στους δικαστές γίνεται συχνά με κριτήρια άλλα από αυτά που προβλέπει ο νόμος. Σε κάθε περίπτωση, θετικό είναι το γενικότερο πόρισμα ότι σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες είναι πρόθυμοι να συνεργαστούν με δικαστές / δικαστικές αρχές διαφορετικών κρατών μελών, καθώς νιώθουν ενεργά μέλη του ευρύτερου ευρωπαϊκού δικαστικού συστήματος.

Τέλος, σημαντικό είναι να τονίσουμε τον ρόλο του παραδοσιακού μηχανισμού του άρθρου 258 ΣΛΕΕ και εν γένει των δικαστηρίων στη διασφάλιση του κράτους δικαίου. Το άρθρο 258 ΣΛΕΕ έχει αναδειχθεί σε πολύτιμο εργαλείο για την αντιμετώπιση φαινομένων διολίσθησης του κράτους δικαίου. Το ΔΕΕ έχει εκμεταλλευτεί μέχρι στιγμής έξυπνα τις προσφυγές κατά των κρατών μελών, εμβαθύνοντας κυρίως στην έννοια της δικαστικής ανεξαρτησίας, βάσει μιας συνδυαστικής ανάγνωσης των άρθρων 2 ΣΕΕ, 19 παρ. 1 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ. Έτσι, σε πρόσφατη απόφασή του στην υπόθεση C-619/18, *Επιτροπή κατά Πολωνίας*, τοποθέτησε την αρχή της ισοβιότητας των δικαστών στον πυρήνα της διασφάλισης της δικαστικής ανεξαρτησίας (σκ. 76).

Αξίζει να σημειωθεί ότι προηγούμενη ενεργοποίηση της διαδικασίας του άρθρου 7 ΣΕΕ δεν αποκλείει την παράλληλη ενεργοποίηση του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, καθώς οι δύο διατάξεις υπηρετούν διαφορετικό σκοπό: το άρθρο 7 ΣΕΕ αποτελεί μια διαδικασία πολιτικής φύσης με αυστηρές προϋποθέσεις ενεργοποίησης, ενώ το άρθρο 258 ΣΛΕΕ αποτελεί τη νομική οδό συμμόρφωσης ενός κράτους μέλους ενώπιον του ΔΕΕ. Οι διατάξεις έχουν επομένως μια σχέση αλληλοσυμπλήρωσης και όχι αλληλοαποκλεισμού.

Στα πλεονεκτήματα του άρθρου 258 ΣΛΕΕ συγκαταλέγονται η ελαστικότητα στην ενεργοποίηση / η δυνατότητα της ταχείας διαδικασίας ενώπιον του ΔΕΕ (άρθρα 133-136 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου) και η δυνατότητα λήψης προσωρινών μέτρων δυνάμει του άρθρου 279 ΣΛΕΕ και του άρθρου 160 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου. Μοναδικό μειονέκτημα παραμένει το γεγονός ότι η εκτέλεση της απόφασης εναπόκειται αποκλειστικά στα χέρια των κρατών μελών, με μόνο τρόπο εξαναγκασμού την επιβολή χρηματικών κυρώσεων κατά το άρθρο 260 ΣΛΕΕ. Σε σχέση με αυτή την προβληματική, έχει προταθεί στη βιβλιογραφία η άποψη ότι σε περίπτωση συστηματικής άρνησης εκ μέρους ενός κράτους μέλους να εφαρμόσει την απόφαση του ΔΕΕ ή να πληρώσει την επιβληθείσα χρηματική ποινή, η συμπεριφορά αυτή να ερμηνευτεί ως εκδήλωση εκ μέρους του εν λόγω κράτους μέλους της επιθυμίας του να αποχωρήσει από την ένωση (άρθρο 50 ΣΕΕ).

Κλείνοντας την εισήγησή μου, θα ήθελα να αναφερθώ στον ρόλο των δικαστηρίων στη διασφάλιση του κράτους δικαίου στην ΕΕ. Τα εθνικά δικαστήρια μπορούν, από τη μεριά τους, να κάνουν ενεργή χρήση της δυνατότητας υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων σχετικά π.χ. με το περιεχόμενο των άρθρων 19 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ, ώστε να δώσουν στο ΔΕΕ την ευκαιρία να αποφανθεί επί ζητημάτων που άπτονται της κρίσης του κράτους δικαίου. Το ΔΕΕ, από την άλλη, καλείται να δώσει λεπτομερείς οδηγίες σε σχέση με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αναγνώρισης στις συγκεκριμένες υποθέσεις ενώπιόν του. Συνεπώς, η ενίσχυση του δικαστικού διαλόγου, τα πορίσματα του οποίου λειτουργούν, ειδικά στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ως *de facto* πηγή δικαίου, αποτελεί σε αυτό το πλαίσιο βασικό όπλο προς αξιοποίηση.

Εκτός από τον δικαστικό διάλογο, ωστόσο, υπάρχουν και άλλες πρωτοβουλίες πολιτικής και νομοθετικής φύσης που μπορούν να συμβάλουν στη διαφύλαξη του κράτους δικαίου, τις οποίες θα παρουσιάσει αμέσως τώρα η κυρία Έλλη Τσιτσιπά.

Ε. ΤΣΙΤΣΙΠΑ: Ευχαριστώ πολύ κυρία Πούλου. Καλώς ήρθατε και καλησπέρα και από εμένα.

Η δική μου εισήγηση, όπως επεσήμανε η κυρία Πούλου,

εστιάζει στον ρόλο, αφενός, του πολιτικού διαλόγου και, αφετέρου, των νομοθετικών πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση της κρίσης των αξιών της Ένωσης και την οριοθέτηση της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Ο σεβασμός των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, συμπεριλαμβανομένης της αξίας του κράτους δικαίου, αποτελεί όχι μόνο προϋπόθεση για την προσχώρηση ενός κράτους στην Ένωση αλλά και υποχρέωσή του καθ' όλη την παραμονή του σε αυτή. Ποια είναι, λοιπόν, τα εργαλεία που έχει στη διάθεσή της η Ένωση σε περίπτωση που ένα κράτος μέλος σταματήσει να σέβεται μια από τις θεμελιώδεις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ, όπως το κράτος δικαίου;

Στο μυαλό μας έρχεται ασφαλώς το άρθρο 7 της ΣΕΕ, το οποίο συνιστά τη θεσμοθετημένη απάντηση σε περίπτωση σοβαρών και διαρκών παραβάσεων της υποχρέωσης σεβασμού των κοινών αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ και ειςήχθη για πρώτη φορά με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ. Πρόκειται για έναν μηχανισμό πολιτικής και όχι δικαιοδοτικής φύσης, που έχει συγκεντρώσει ποικίλους χαρακτηρισμούς, όπως «τοξικός» ή «πυρηνική επιλογή», και έχει αποτελέσει το αντικείμενο μεγάλης κριτικής από τη βιβλιογραφία εξαιτίας της δύσκαμπτης εφαρμογής του.

Αρχικά, πρέπει να επισημανθεί ότι ο συγκεκριμένος μηχανισμός μπορεί να ενεργοποιηθεί ακόμη και σε περιπτώσεις παραβίασης των θεμελιωδών αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ που εκτείνονται πέραν των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, αφορούν, δηλαδή, αποκλειστικά τομείς δράσης της εθνικής αρμοδιότητας, ενώ αποτελεί την ύστατη λύση και προορίζεται για περιπτώσεις εξαιρετικής φύσης.

Διαβάζοντας κανείς τη διάταξη του άρθρου 7 ΣΕΕ, διακρίνει μεταξύ δύο μηχανισμών, ενός προληπτικού και ενός επιβολής κυρώσεων.

Ο προληπτικός μηχανισμός, ο οποίος ενεργοποιήθηκε για πρώτη φορά, αν και καθυστερημένα, κατά της Πολωνίας τον Δεκέμβριο του 2017 και, στη συνέχεια, κατά της Ουγγαρίας τον Σεπτέμβριο του 2018, προβλέπεται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 7 ΣΕΕ. Μπορεί να ενεργοποιηθεί είτε από το 1/3 των κρατών μελών είτε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είτε από την Επιτροπή και, στη συνέχεια, να οδηγήσει στη λήψη απόφασης από το Συμβούλιο με πλειοψηφία 4/5, μετά και από σχετική έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η οποία να διαπιστώνει την ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ από ένα κράτος μέλος. Σε αυτό το στάδιο, εκκινεί ένας διάλογος με το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος και η διαδικασία μπορεί να οδηγήσει μόνον στην υιοθέτηση συστάσεων προς αυτό, και όχι στην επιβολή κυρώσεων.

Ο μηχανισμός επιβολής κυρώσεων, από την άλλη μεριά, περιλαμβάνει δύο επιμέρους στάδια τα οποία προβλέπονται στις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 7 ΣΕΕ. Κατά το πρώτο στάδιο, το 1/3 των κρατών μελών ή η Επιτροπή

Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα

μπορούν να ζητήσουν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να διαπιστώσει την ύπαρξη σοβαρής και διαρκούς παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ από ένα κράτος μέλος. Η σχετική απόφαση θα υιοθετηθεί ομόφωνα και αφού ληφθεί προηγουμένως η έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Η απόφαση αυτή του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ενεργοποίηση του δεύτερου σταδίου του μηχανισμού επιβολής κυρώσεων, το οποίο προβλέπει τη δυνατότητα του Συμβουλίου, με ειδική πλειοψηφία, να αποφασίσει την αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων του εν λόγω κράτους μέλους, όπως το δικαίωμα ψήφου στο Συμβούλιο.

Η κριτική που έχει ασκηθεί στους μηχανισμούς που θεσπίζει το άρθρο 7 ΣΕΕ εστιάζει στην ευρεία ευχέρεια των εμπλεκόμενων οργάνων και τον άκρως πολιτικό χαρακτήρα των προβλεπόμενων διαδικασιών, ο οποίος επιβεβαιώνεται και από τον περιορισμένο ρόλο του ΔΕΕ, δυνάμει του άρθρου 269 της ΣΛΕΕ, στον έλεγχο των αποφάσεων που λαμβάνονται στο πλαίσιο του άρθρου 7 ΣΕΕ. Επιπλέον, οι απαιτούμενες πλειοψηφίες είναι ιδιαίτερα δύσκολο να επιτευχθούν, ιδίως η ομοφωνία στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου.

Οι περιπτώσεις της Πολωνίας και της Ουγγαρίας δείχνουν, ακόμη, ότι από μόνη της η ενεργοποίηση του προληπτικού μηχανισμού της παραγράφου 1 του άρθρου 7 ΣΕΕ δεν επαρκεί. Η λήψη της σχετικής απόφασης απαιτεί χρόνο και εξαρτάται από την πολιτική περιρρέουσα ατμόσφαιρα αλλά και την προτεραιότητα που αποδίδει η εκάστοτε Προεδρία του Συμβουλίου στη συζήτηση του συγκεκριμένου ζητήματος στον σχηματισμό του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων.

Η Επιτροπή προσπάθησε, ήδη από το 2014, να ενισχύσει το οπλοστάσιο της Ένωσης απέναντι στα φαινόμενα οπισθοδρόμησης του κράτους δικαίου και εισήγαγε μια καινούρια διαδικασία. Αυτή έχει ως στόχο να προλάβει τέτοια φαινόμενα όσο το δυνατόν νωρίτερα και, επομένως, εφαρμόζεται σε προγενέστερο του άρθρου 7 ΣΕΕ στάδιο με στόχο να αντιμετωπιστούν απειλές κατά του κράτους δικαίου που έχουν συστημικό χαρακτήρα. Ακολουθώντας ένα μοντέλο παρόμοιο με αυτό του Μηχανισμού Συνεργασίας και Επαλήθευσης που ισχύει για τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, το «νέο πλαίσιο της ΕΕ για την ενίσχυση του κράτους δικαίου», όπως ονομάστηκε από την Επιτροπή, προβλέπει τρία στάδια που συνίστανται στην αξιολόγηση της Επιτροπής, την υιοθέτηση σύστασης προς το οικείο κράτος μέλος και την παρακολούθηση της εφαρμογής της σύστασης από αυτό. Αυτός ο μηχανισμός εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στην Πολωνία τον Ιανουάριο του 2016, χωρίς ωστόσο – όπως αποδείχθηκε – ουσιαστικό αποτέλεσμα, δεδομένης και της απροθυμίας των πολωνικών αρχών να συνεργαστούν με την Επιτροπή και να εμπλακούν σε έναν εποικοδομητικό διάλογο με αυτή.

Τόσο ο μηχανισμός του άρθρου 7 ΣΕΕ όσο και το νέο

πλαίσιο της ΕΕ για την ενίσχυση του κράτους δικαίου εμφανίζουν σημαντικές αδυναμίες οι οποίες εμποδίζουν την αποτελεσματική τους εφαρμογή. Πιο συγκεκριμένα, μια αποτελεσματικότερη εφαρμογή του άρθρου 7 ΣΕΕ θα προϋπέθετε την άμεση και αποφασιστική δράση των αρμόδιων οργάνων, συμπεριλαμβανομένης της απευθείας ενεργοποίησης του μηχανισμού κυρώσεων των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 7 ΣΕΕ, εφόσον συντρέχουν οι σχετικές ουσιαστικές προϋποθέσεις, και όχι την προηγούμενη ενεργοποίηση του προληπτικού μηχανισμού της πρώτης παραγράφου, όπως συνέβη στην περίπτωση της Πολωνίας και της Ουγγαρίας.

Επιπλέον, η δυσκολία επίτευξης της ομοφωνίας που απαιτείται στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τη διαπίστωση σοβαρής και διαρκούς παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, που αποτελεί το προστάδιο για την επιβολή κυρώσεων, προβάλλεται δικαιολογημένα ως η μεγαλύτερη αδυναμία του μηχανισμού του άρθρου 7 ΣΕΕ. Ένα ακόμη σημείο κριτικής, ιδίως της παραγράφου 3 του άρθρου αυτού, εστιάζει στην ασάφεια σχετικά με τα δικαιώματα που μπορούν να ανασταλούν και, συνεπώς, την ευρεία διακριτική ευχέρεια που προσφέρεται στο Συμβούλιο σε περίπτωση ενεργοποίησης της συγκεκριμένης διάταξης. Για τον λόγο αυτό, έχει προβληθεί ότι σε μια ενδεχόμενη αναθεώρηση των Συνθηκών θα πρέπει, αφενός, να τροποποιηθούν οι απαιτούμενες πλειοψηφίες για τη λήψη αποφάσεων και, αφετέρου, να προσδιοριστούν με μεγαλύτερη ακρίβεια οι εφαρμοστέες κυρώσεις προκειμένου να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα και εφαρμοσιμότητα της διάταξης. Σαφώς, το ενδεχόμενο της αναθεώρησης των Συνθηκών κατά τον τρόπο αυτό εμφανίζεται μάλλον απίθανο για το κοντινό – και όχι μόνο – μέλλον, με δεδομένο ότι απαιτείται επικύρωση των αναθεωρημένων Συνθηκών από όλα τα κράτη μέλη, και φυσικά έχουμε υπόψη μας ορισμένα κράτη μέλη που δεν θα ήταν υποστηρικτικά μιας τέτοιας αναθεώρησης.

Απέναντι στην αδυναμία των υφιστάμενων μηχανισμών, έχουν διατυπωθεί στη βιβλιογραφία προτάσεις σχετικά με την υιοθέτηση ενός μηχανισμού πολιτικής φύσης παρόμοιου με τον Μηχανισμό Συνεργασίας και Επαλήθευσης που εφαρμόζεται στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, ο οποίος θα αφορά όλες τις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ, και όχι μόνο το κράτος δικαίου, και θα εφαρμόζεται διαρκώς σε όλα τα κράτη μέλη. Φυσικά, στο πλαίσιο ενίσχυσης του πολιτικού διαλόγου, δεν πρέπει να παραβλέψουμε και τη σημασία της συνεκτικότερης εφαρμογής και επιτήρησης ορισμένων ήδη υφιστάμενων μηχανισμών, όπως ο πίνακας αποτελεσμάτων της ΕΕ στον τομέα της δικαιοσύνης 2020 ή ο μηχανισμός παρακολούθησης του πλουραλισμού των μέσων ενημέρωσης.

Εκτός, όμως, από αυτούς τους μηχανισμούς, που δυστυχώς δεν επιφέρουν πάντα το επιθυμητό αποτέλεσμα και έχουν έντονο πολιτικό χαρακτήρα, η Ένωση έχει στη διά-

θεσή της και όπλα νομοθετικής φύσης, τα οποία μπορούν να συνεισφέρουν πιο αποτελεσματικά στην ενδυνάμωση του κράτους δικαίου και την ομοιόμορφη εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Στο βιβλίο παρουσιάζονται δύο ειδικότερες προτάσεις και, συγκεκριμένα, η ενσωμάτωση των εξαιρέσεων από την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στη νομοθεσία και η υιοθέτηση πρακτικών αιρεσιμότητας σε σχέση με την πρόσβαση στα κεφάλαια της Ένωσης σε περιπτώσεις που εντοπίζονται παραβιάσεις του κράτους δικαίου.

Σε σχέση με την πρώτη πρόταση, αξίζει να επισημανθεί ότι το ΔΕΕ έχει, σε μεγάλο βαθμό, αναλάβει έναν εναρμονιστικό ρόλο μέσω της νομολογίας του, ιδίως σε τομείς όπου δεν έχει επέλθει νομοθετική εναρμόνιση, όπως το ποινικό δίκαιο. Ωστόσο, η εφαρμογή της νομολογίας αυτής από τα εθνικά δικαστήρια είναι αρκετές φορές ένα δύσκολο και πολύπλοκο επίτευγμα που καθίσταται ακόμα πιο δυσχερές σε κράτη μέλη όπου υπονομεύεται η ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας. Επομένως, η εναρμόνιση των κανόνων σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, σύμφωνα πάντα και με τη σχετική νομολογία του ΔΕΕ, είναι αναγκαία προκειμένου να επιτευχθεί ένας μεγαλύτερος βαθμός εναρμόνισης και να ενισχυθούν η εμπιστοσύνη και η ασφάλεια δικαίου μεταξύ των κρατών μελών. Ένα τέτοιο παράδειγμα εναρμόνισης συνιστά η τροποποίηση της Απόφασης-πλαισίου για το ΕΕΣ το 2009 με την προσθήκη ειδικών διατάξεων για την αναγνώριση αποφάσεων που εκδόθηκαν ερήμην του κατηγορουμένου αλλά και οι Οδηγίες σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία, το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο.

Η δεύτερη πρόταση νομοθετικού χαρακτήρα, που υλοποιήθηκε μάλιστα μετά την ολοκλήρωση του βιβλίου, αφορά την εισαγωγή ενός καθεστώτος αιρεσιμότητας για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης σε περιπτώσεις παραβίασης του κράτους δικαίου.

Το κράτος δικαίου και η ορθή οικονομική διαχείριση είναι σαφώς άρρηκτα συνδεδεμένα, με δεδομένο ότι η αποτελεσματικότητα της ενωσιακής χρηματοδότησης μπορεί να υπονομευθεί αν το διοικητικό και ρυθμιστικό πλαίσιο για τη διαχείριση των οικονομικών πόρων είναι ανεπαρκές ή ακόμη και ανύπαρκτο σε ένα κράτος μέλος, ενώ η πρόσβαση σε πόρους της Ένωσης μπορεί να λειτουργήσει ως κίνητρο για τη συμμόρφωση με τις αξίες και τα πρότυπα της Ένωσης.

Η έννοια της αιρεσιμότητας (“conditionality”) δεν περιορίζεται μόνον σε σχετικά με τον προϋπολογισμό ζητήματα, αλλά αποτελεί κεντρική έννοια και χαρακτηριστικό στοιχείο των διαδικασιών διεύρυνσης της Ένωσης γενικότερα.

Μορφές αιρεσιμότητας, μάλιστα, είναι ήδη σε εφαρμογή με βάση τον Κανονισμό 1303/2013 για τον καθορισμό κοινών διατάξεων για τα ενωσιακά ταμεία. Πρόκειται, ωστόσο, για ένα καθεστώς αιρέσεων γενικής φύσης, γνωστών ως “ex ante conditionalities”, χωρίς κάποια ρητή αναφορά στην αρχή του κράτους δικαίου.

Το κενό αυτό θέλησε να καλύψει η Επιτροπή, προτείνοντας τη θέσπιση ενός Κανονισμού για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης σε περίπτωση γενικευμένων ελλείψεων σχετικά με το κράτος δικαίου. Η πρόταση αυτή, ενώ χαιρετίστηκε θετικά από ορισμένα όργανα, όπως η Επιτροπή των Περιφερειών και η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, συνάντησε την αρνητική αντίδραση της νομικής υπηρεσίας του Συμβουλίου, η οποία επεσήμανε την ασυμβατότητά της με τις Συνθήκες και ιδίως τον ειδικό χαρακτήρα του άρθρου 7 ΣΕΕ.

Η θέσπιση καθεστώτος αιρεσιμότητας σε σχέση με το κράτος δικαίου αποτέλεσε, μάλιστα, σημαντικό σημείο τριβής κατά τη διαπραγμάτευση για την ψήφιση του προϋπολογισμού της Ένωσης για την επόμενη επταετία 2021-2027 αλλά και του Ταμείου Ανάκαμψης από την πανδημία COVID-19, με κράτη μέλη, όπως η Πολωνία και η Ουγγαρία, να απειλούν – ενόψει της ανάγκης επίτευξης ομοφωνίας – ακόμη και πως θα καταψηφίσουν τον προϋπολογισμό σε περίπτωση που συμπεριληφθεί σχετική πρόβλεψη. Το αποτέλεσμα των «μαραθώνιων», όπως χαρακτηρίστηκαν, διαπραγματεύσεων, ήταν ένας αρκετά αιγυπτιακός συμβιβασμός, ο οποίος κατέστη ακόμη πιο προβληματικός κατά τη Σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στις 10 και 11 Δεκεμβρίου του περασμένου έτους.

Στα συμπεράσματα της Συνόδου αυτής περιλαμβάνεται μια σειρά διευκρινίσεων ως προς την εφαρμογή του Κανονισμού για τη θέσπιση καθεστώτος αιρεσιμότητας, από τις οποίες ξεχωρίζει ιδιαίτερα το σημείο 12γ'. Στο σημείο αυτό, δηλώνεται η πρόθεση της Επιτροπής να αναπτύξει και να θεσπίσει κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα εφαρμόσει τον Κανονισμό. Διευκρινίζεται, μάλιστα, ότι σε περίπτωση που ασκηθεί προσφυγή ακύρωσης κατά του Κανονισμού, οι κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής θα οριστικοποιηθούν μετά την απόφαση του ΔΕΕ, ενώ μέχρι να οριστικοποιηθούν οι εν λόγω κατευθυντήριες γραμμές, η Επιτροπή δεν θα προτείνει μέτρα στο πλαίσιο του Κανονισμού.

Με βάση τις διευκρινίσεις αυτές, λοιπόν, ο Κανονισμός 2020/2092, αν και τυπικά σε ισχύ, βρίσκεται σε ένα περίεργο καθεστώς αναστολής μέχρι την έκδοση κατευθυντήριων γραμμών από την Επιτροπή, η οποία αναμένεται να καθυστερήσει με δεδομένο ότι ασκήθηκαν πρόσφατα από την Ουγγαρία και την Πολωνία προσφυγές ακύρωσης κατά του Κανονισμού και αναμένουμε την απόφαση του Δικαστηρίου επ' αυτών.

Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα

Αυτό το ιδιαίτερο καθεστώς αναστολής του Κανονισμού θίγει σαφώς την αποτελεσματικότητα της πράξης και, όπως είναι αυτονόητο, έχει προκαλέσει έντονες αντιδράσεις. Μάλιστα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υιοθέτησε, στις 25 Μαρτίου 2021, ένα Ψήφισμα στο οποίο επισημαίνεται ότι η εφαρμογή του Κανονισμού δεν μπορεί να εξαρτάται από την έγκριση κατευθυντήριων γραμμών, ενώ καλεί την Επιτροπή να αποφύγει κάθε περαιτέρω καθυστέρηση στην εφαρμογή του Κανονισμού, τάσσοντας μάλιστα ως απώτατη προθεσμία για την υιοθέτηση των κατευθυντήριων γραμμών την 1η Ιουνίου αυτού του έτους. Σύμφωνα με το Ψήφισμα, παράλειψη της Επιτροπής να υιοθετήσει τις κατευθυντήριες γραμμές μέχρι την ημερομηνία αυτή θα εκληφθεί ως παράλειψη οφειλόμενης ενέργειας και θα οδηγήσει στην άσκηση προσφυγής κατά της Επιτροπής με βάση το άρθρο 265 της ΣΛΕΕ.

Τέλος, ως μια γενική σημείωση θα ήθελα να επισημάνω ότι, σύμφωνα με τους ερωτηθέντες του ερωτηματολογίου μας, η υιοθέτηση νομοθετικών μέτρων και η αναστολή των χρηματοδοτήσεων εκλαμβάνονται ως αρκετά αποτελεσματικά μέτρα για την καταπολέμηση της κρίσης του κράτους δικαίου με 20 και 19 θετικές απαντήσεις, αντίστοιχα, ενώ 15 είναι αυτοί που τάσσονται υπέρ της ενεργοποίησης του άρθρου 7 ΣΕΕ και 8 υπέρ της νομοθετικής αναθεώρησής του. Η ύψιστη σημασία του καθεστώτος αιρεσιμότητας και της αναστολής των χρηματοδοτήσεων προς τα κράτη μέλη που παραβιάζουν τις αξίες του άρθρου 2 της ΣΕΕ επισημάνθηκε και από τον Καθηγητή P. Craig στο πλαίσιο της συνέντευξης που έδωσε για το βιβλίο μας.

Σε αυτό το σημείο, θα ήθελα να δώσω τον λόγο στην κυρία Σαπαρδάνη, η οποία θα παρουσιάσει τα φαινόμενα οπισθοδρόμησης του κράτους δικαίου στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία και τις συγκεκριμένες προτάσεις για την αντιμετώπισή τους.

Μ. ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ: Καλησπέρα και από εμένα και ευχαριστώ πολύ.

Η δική μου εισήγηση θα ξεκινήσει με τη διαπίστωση ότι η πρωτοφανής οπισθοδρόμηση του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας που διέρχεται σήμερα η Ευρώπη αρχίζει με την Πολωνία και την Ουγγαρία, αλλά δεν σταματά εκεί. Κρίση του κράτους δικαίου παρατηρείται εσχάτως και σε άλλα κράτη μέλη με σύντομη ενωσιακή πορεία, μεταξύ των οποίων η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Τσεχία, η Μάλτα και η Σλοβακία. Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση του βιβλίου μας, λοιπόν, θα εστιάσουμε τώρα το ενδιαφέρον μας συγκεκριμένα στις γειτονικές χώρες της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας. Στο σημείο αυτό, και πριν προχωρήσω με την ανάλυσή μου, θα ήθελα να καταστήσω σαφές ότι η παρούσα εισήγηση, όπως και ξεχωριστό κεφάλαιο του βιβλίου μας, είναι αφιερωμένα στο φαινόμενο της οπισθοδρόμησης του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας που έχει παρατηρηθεί προσφάτως στη Βουλγαρία και τη

Ρουμανία, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι παραγνωρίζεται ή παραβλέπεται η πρόοδος που έχουν σημειώσει τα δύο αυτά κράτη μέλη σε άλλους τομείς από την προσχώρησή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Σε ό,τι αφορά, λοιπόν, τη Βουλγαρία, στο συγκεντρωτικό διάγραμμα που βλέπετε σκιαγραφείται η τάση οπισθοδρόμησης του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας που παρατηρείται από το 2017 έως και σήμερα, η οποία περιλαμβάνει φαινόμενα πολιτικοποίησης της δικαιοσύνης και των μέσων μαζικής ενημέρωσης, διάβρωσης της δικαστικής ανεξαρτησίας και διαφθοράς υψηλού επιπέδου. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι ο ρόλος του γενικού εισαγγελέα στο βουλγαρικό δικαστικό σύστημα και η διαδικασία διορισμού του ήγειραν κατά το παρελθόν σοβαρές ανησυχίες. Μάλιστα, η απουσία δυνατότητας διεξαγωγής αποτελεσματικής ποινικής έρευνας εις βάρος του γενικού εισαγγελέα και των αναπληρωτών του είχε επισημανθεί ως πρόβλημα και από το ΕΔΔΑ στην απόφασή του *Kolevi κατά Βουλγαρίας*. Το 2019, ξεκίνησε πραγματικά διαδικασία για τη μεταρρύθμιση των νομικών διαδικασιών που αφορούν την ουσιαστική λογοδοσία και την ποινική ευθύνη του γενικού εισαγγελέα. Ωστόσο, από την πρώτη ετήσια Έκθεση για την κατάσταση του κράτους δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση προκύπτει ότι στη Βουλγαρία εξακολουθούν να υφίστανται σοβαρές θεσμικές ανεπάρκειες, ιδίως όσον αφορά το σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Λίγες ημέρες μετά τη δημοσίευση της Έκθεσης, σε Ψήφισμά του το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επεσήμανε ότι οι τρέχουσες εξελίξεις στη Βουλγαρία «έχουν οδηγήσει σε σημαντική επιδείνωση του σεβασμού των αρχών του κράτους δικαίου, της δημοκρατίας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένης της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, της διάκρισης των εξουσιών, της καταπολέμησης της διαφθοράς και της ελευθερίας των μέσων ενημέρωσης», ενώ ταυτόχρονα εξέφρασε ανησυχίες για τη διαδικασία συνταγματικής μεταρρύθμισης και την έγκριση νέου εκλογικού νόμου λίγο πριν τις επικείμενες τακτικές βουλευτικές εκλογές. Ενόψει τούτων, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στην Έκθεση του CVM του 2019 η Επιτροπή είχε διαπιστώσει ότι η πρόοδος που είχε σημειώσει η Βουλγαρία στο πλαίσιο του CVM ήταν επαρκής για να ανταποκριθεί στις δεσμεύσεις που ανέλαβε κατά την προσχώρησή της στην Ένωση και, ως εκ τούτου, συνέστησε την άρση του εν λόγω μηχανισμού εποπτείας.

Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά τη Ρουμανία, η Έκθεση του 2020 για το κράτος δικαίου καταδεικνύει ότι εξακολουθούν να εφαρμόζονται αμφιλεγόμενες μεταρρυθμίσεις με αρνητικό αντίκτυπο στην ανεξαρτησία των δικαστών και στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Παράλληλα, διαπιστώθηκε ότι η διαδικασία διορισμού και παύσης των υψηλόβαθμων εισαγγελέων παραμένει προβληματική, ενώ εκφράστηκαν ανησυχίες για την πρακτική της Δικαστικής Επιθεώρησης να κινεί πειθαρχικές δι-

αδικασίες κατά δικαστών και εισαγγελέων λόγω της συμμετοχής τους στον δημόσιο διάλογο για τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις στον τομέα της δικαιοσύνης. Παρόμοιες ανησυχίες εκφράστηκαν και από το ΕΔΔΑ, στην υπόθεση *Kövesi κατά Ρουμανίας*, με αφορμή την παύση της πρώην Προϊσταμένης Εισαγγελέως της Διεύθυνσης Καταπολέμησης της Διαφθοράς, το 2018, λόγω συμμετοχής της στον δημόσιο διάλογο για τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις στον τομέα της δικαιοσύνης.

Από τα παραπάνω διαγράμματα προκύπτει ότι η Βουλγαρία και η Ρουμανία εξακολουθούν σταθερά να βρίσκονται αντιμέτωπες με διάφορα ζητήματα διαφθοράς και διάβρωσης της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης αλλά και με τον κίνδυνο περαιτέρω διολίσθησης, παρά το γεγονός ότι από την προσχώρησή τους στην Ένωση οι μεταρρυθμίσεις τους στους τομείς της δικαιοσύνης, της καταπολέμησης της διαφθοράς και του οργανωμένου εγκλήματος παρακολουθούνται από την Επιτροπή μέσω του Μηχανισμού Συνεργασίας και Επαλήθευσης, του γνωστού μας CVM. Η στενή επιτήρηση της διατήρησης των κριτηρίων ένταξης και μετά την ένταξη από την Επιτροπή φαίνεται ότι δεν στάθηκε ικανή να αναχαιτίσει τη μελλοντική αποδόμηση αρχών του ευρωπαϊκού συνταγματισμού. Παρόλα αυτά, η άποψη της κοινής γνώμης για τον CVM είναι διαφορετική. Όπως βλέπουμε στο γράφημα, οι συμμετέχοντες στο ερωτηματολόγιο, σε ποσοστό σχεδόν 70%, διαπίστωσαν ότι ο CVM συνέβαλε στην ενίσχυση του κράτους δικαίου στη χώρα τους τουλάχιστον μετρίως, αν όχι σε σημαντικό βαθμό. Στη συνέχεια, όταν ερωτήθηκαν εάν, κατά την άποψή τους, ο μηχανισμός εποπτείας που εισάγει ο CVM συνεπάγεται διακριτική μεταχείριση μεταξύ των κρατών μελών, οι συμμετέχοντες, σε ποσοστό 60%, απάντησαν αρνητικά και συμφώνησαν ότι ο CVM πρέπει να αφορά μόνον τα κράτη μέλη εκείνα που παρουσιάζουν σοβαρές ελλείψεις στο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης και στον τομέα της δημόσιας διοίκησης. Εκκινώντας από την παραδοχή ότι η Βουλγαρία και η Ρουμανία αποτελούν περιπτώσεις κρατών μελών με σοβαρές ανεπάρκειες ως προς συγκεκριμένες πτυχές του κράτους δικαίου, οι ερωτηθέντες απέδωσαν τα τρέχοντα φαινόμενα οπισθοδρόμησης προεχόντως στη διαφθορά, αλλά και στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, την έλλειψη δικαστικής ανεξαρτησίας, το ιστορικό υπόβαθρο, την έλλειψη επαρκών μηχανισμών παρακολούθησης της ΕΕ και την αναποτελεσματικότητα της προενταξιακής διαδικασίας.

Υπό αυτά τα δεδομένα, οι νομοθετικές και μη νομοθετικές πρωτοβουλίες που αναλύθηκαν προηγουμένως από τις συναδέλφους αποτελούν, ή τουλάχιστον φαίνεται να αποτελούν, πολλά υποσχόμενες προσεγγίσεις, ικανές να ενθαρρύνουν την ΕΕ στο δύσκολο έργο της να αποτρέψει μια περαιτέρω οπισθοδρόμηση και να «επαναφέρει», σε εύθετο χρόνο, τα αποκλίνοντα κράτη μέλη πίσω

στον δρόμο του κράτους δικαίου και της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Οι εν λόγω πρωτοβουλίες, ωστόσο, είναι, θα λέγαμε, γενικής εφαρμογής. Με άλλες λέξεις, προορίζονται να εφαρμοστούν κατά περίπτωση, μεμονωμένα ή σωρευτικά, κυρίως ή συμπληρωματικά, αφού συνεκτιμηθούν οι ιδιαιτερότητες του διαφωνούντος, κάθε φορά, κράτους μέλους, προκειμένου να διατηρηθεί ή ακόμα και να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα των μέτρων. Σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί να ληφθεί ιδιαίτερως σοβαρά υπόψη, για παράδειγμα, το ιστορικό και πολιτικό υπόβαθρο του κράτους μέλους, η νομική του κουλτούρα και το επίπεδο οπισθοδρόμησης. Υπό αυτές τις συνθήκες, ποια θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η συνταγή της επιτυχίας ειδικά για την περίπτωση της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας; Στο σημείο αυτό, είναι σκόπιμο να απαντήσουμε στο παραπάνω ερώτημα υπό το φως της άποψης των συμμετεχόντων στο ερωτηματολόγιο.

Όπως φαίνεται στο γράφημα, σχεδόν το 74% των ερωτηθέντων θεωρεί ότι η ανεξαρτησία του δικαστικού σώματος θα θωρακιστεί αποτελεσματικότερα εάν οι διαδικασίες διορισμού και προαγωγής των δικαστών περιβάλλονται συγκεκριμένων εγγυήσεων. Ένα 60% εκτιμά ότι η εξασφάλιση καλύτερων συνθηκών εργασίας, συμπεριλαμβανομένου ενός πιο διαχειρίσιμου φόρτου υποθέσεων, αποτελούν βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση, ενώ ιδιαίτερη σημασία για την ενίσχυση της δικαστικής ανεξαρτησίας αποδίδεται περαιτέρω σε νομοθετικές μεταρρυθμίσεις και στον δραστικό περιορισμό του ελέγχου που ασκούν τα μέσα ενημέρωσης. Τέλος, εξίσου αποτελεσματικά αντίμετρα για την ενίσχυση της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία θεωρούνται τόσο ο περιορισμός φαινομένων δικαστικής διαφθοράς και μια πιο αντικειμενική ανάθεση των υποθέσεων, όσο και ο περιορισμός του ελέγχου που προέρχεται από τη δικαστική ιεραρχία και από πολιτικούς παράγοντες για τον επηρεασμό της κρίσης των δικαστών όταν αποφασίζουν σε συγκεκριμένη υπόθεση.

Στον πίνακα που βλέπετε τώρα στην οθόνη σας παρατίθεται κατάλογος των υφιστάμενων εργαλείων της ΕΕ για την αντιμετώπιση φαινομένων οπισθοδρόμησης. Όπως αναλύθηκε προηγουμένως από τις συναδέλφους, η διαδικασία επί παραβάσει κατά κράτους μέλους δυνάμει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με την ενίσχυση του διαλόγου μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του ΔΕΕ αναδείχθηκαν από τους ερωτηθέντες ως τα πιο αποτελεσματικά εργαλεία για να ενισχυθεί η απόκριση της ΕΕ σε νέες ή παρατεταμένες κρίσεις του κράτους δικαίου στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Από την άλλη πλευρά, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ένα σημαντικό ποσοστό των ερωτηθέντων αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στις νομοθετικές τροποποιήσεις και, παράλληλα, θεωρεί ότι μια ενδεχόμενη αναστολή της χρηματοδότησης σε συνδυασμό με την ενίσχυση του ρόλου του ΔΕΕ αποτελούν

μέσα εξίσου αποτελεσματικά για την αποκατάσταση του κράτους δικαίου. Παράλληλα, είναι αξιοσημείωτο ότι οι συμμετέχοντες στο ερωτηματολόγιο δεν παρέβλεψαν ούτε και υποτίμησαν τον ρόλο του άρθρου 7 ΣΕΕ στην αντιμετώπιση φαινομένων οπισθοδρόμησης. Πράγματι, όταν ερωτήθηκαν σχετικά με τα μέτρα εκείνα που θεωρούν πιο αποτελεσματικά για την πρόληψη μιας μελλοντικής οπισθοδρόμησης του κράτους δικαίου, πρότειναν, σε ποσοστό 33%, την ενεργοποίηση του προληπτικού μηχανισμού και των μηχανισμών επιβολής κυρώσεων του άρθρου 7 ΣΕΕ. Τούτο υποδηλώνει ακριβώς ότι το επίμαχο άρθρο, παρά τις σαφείς ιδιαιτερότητες και τις αναμφισβήτητες αδυναμίες του, που οφείλονται στον έντονα πολιτικό χαρακτήρα των σχετικών διαδικασιών, εξακολουθεί να αποτελεί «πυρηνικό», όπως λέγεται, όπλο του διαθέσιμου οπλοστασίου κυρώσεων της ΕΕ σε περίπτωση σοβαρής και διαρκούς παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ. Τέλος, σημαντικές μειοψηφίες παραδέχθηκαν ότι η ενίσχυση του ρόλου των πολιτικών θεσμών καθώς και μια ενδεχόμενη τροποποίηση του άρθρου 7 ΣΕΕ μπορούν να αποδειχθούν χρήσιμα μέσα για την αντιμετώπιση μιας μελλοντικής υποβάθμισης αξιών του πυρήνα του ευρωπαϊκού συνταγματισμού.

Υπό το φως των όσων αναφέρθηκαν, καθίσταται σαφές ότι η διαδικασία επί παραβάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ ορθώς τοποθετείται από τους ακαδημαϊκούς καθώς και από τα θεσμικά ενωσιακά όργανα στην κορυφή των διαθέσιμων εργαλείων για την αντιμετώπιση φαινομένων οπισθοδρόμησης του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας. Πράγματι, εάν λάβει κανείς υπόψη την περίπτωση της Πολωνίας, όπου, αντί της διαδικασίας του άρθρου 7 ΣΕΕ, η Επιτροπή έχει ενεργοποιήσει τέσσερις φορές τον μηχανισμό του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, θα διαπιστώσει ότι το εν λόγω άρθρο αναδεικνύεται σε κεντρική διάταξη. Μάλιστα, εάν ερμηνευθεί και εφαρμοσθεί σε συνδυασμό με το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ, μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην αποκατάσταση της δικαστικής ανεξαρτησίας και, γενικότερα, του κράτους δικαίου στα αποκλίνοντα κράτη μέλη.

Επομένως, υπό το φως της θεμελιώδους απόφασης του Δικαστηρίου για τους «Πορτογάλους Δικαστές», που αναφέρθηκε και προηγουμένως, είναι ιδιαίτερα πιθανό η δι-άβρωση της δικαστικής ανεξαρτησίας που παρατηρείται εσχάτως στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά με άμεση επίκληση του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ. Ταυτόχρονα, το άρθρο 258 ΣΛΕΕ αποδεικνύεται ένας εξαιρετικά χρήσιμος μηχανισμός εποπτείας στα χέρια της Επιτροπής, η οποία, με αυτόν τον τρόπο, δύναται να επιβάλλει κυρώσεις και να παρακολουθεί αποτελεσματικά τη συμμόρφωση των αποκλινόντων κρατών μελών. Από την άλλη πλευρά, η στενή συνεργασία μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του ΔΕΕ μπορεί να προλαίανει το έδαφος για τη σωστή ερμηνεία και εφαρ-

μογή του δικαίου της ΕΕ και των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε εθνικό επίπεδο, κι έτσι να έχει, ενδεχομένως, ως αποτέλεσμα να τεθούν προσκόμματα στην υποβάθμιση του κοινού ευρωπαϊκού οράματος σε όσο το δυνατόν πιο πρώιμο στάδιο. Πράγματι, με την ενίσχυση του δικαστικού διαλόγου μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του ΔΕΕ μέσω του θεσμού της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, τα βουλγαρικά και τα ρουμανικά δικαστήρια μπορούν να καθοδηγούνται με ασφάλεια ως προς την ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των αρχών της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης εντός του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης.

Επιπλέον, μολονότι μια τροποποίηση των Συνθηκών δεν μπορεί να θεωρηθεί ρεαλιστικό σενάριο, τουλάχιστον στο εγγύς μέλλον, η κοινή γνώμη δεν διστάζει να εκφράσει την άποψη ότι μια συντονισμένη και συνολική απόκριση της ΕΕ στην κρίση του κράτους δικαίου απαιτεί επίσης νομοθετικές τροποποιήσεις. Από την άποψη αυτή, τα θεσμικά όργανα της ΕΕ καλούνται, πρώτον, να κωδικοποιήσουν τη σχετική νομολογία του ΔΕΕ που καθορίζει τις αποκλίσεις από την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και, δεύτερον, να μετατρέψουν το άρθρο 7 ΣΕΕ σε μια εύπλαστη διάταξη, απαλλαγμένη από πολιτικούς χρωματισμούς και «ύποπτες συμμαχίες» στο εσωτερικό του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο, η Επιτροπή καλείται να ανακτήσει τον πολιτικό της ρόλο καθώς και τον τίτλο του «θεματοφύλακα» των Συνθηκών. Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος της εισήγησης, η Επιτροπή έχει κατηγορηθεί ότι φέρει σημαντικό μερίδιο ευθύνης για την τρέχουσα κρίση του κράτους δικαίου στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, από τη στιγμή που στις Εκθέσεις της για τον CVM παρουσίαζε μια διαστρεβλωμένη εικόνα σε ό,τι αφορά τα πρότυπα του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας. Εάν διατρέξει κανείς τις εκθέσεις αξιολόγησης της Επιτροπής, θα διαπιστώσει πράγματι ότι παρείχε ανεπαρκώς εμπεριστατωμένες αξιολογήσεις της σημειούμενης προόδου των δύο χωρών στους τομείς καταπολέμησης της διαφθοράς και του οργανωμένου εγκλήματος, χωρίς βάθος και συνέπεια. Υπό αυτά τα δεδομένα, η Επιτροπή δίνει την εντύπωση ότι δεν κατάφερε να εκπληρώσει στο ακέραιο το καθήκον της να παρακολουθεί την τήρηση των κριτηρίων της Κοπεγχάγης και μετά την προσχώρηση, υπονομεύοντας αφ' εαυτής τη σημασία της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης. Επομένως, απαιτείται η συμβολή της στην ενίσχυση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών μέσω της σύνταξης ολοκληρωμένων, αξιόπιστων, αμερόληπτων και τακτικών εκθέσεων που αντικατοπτρίζουν την πραγματικότητα στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία και θέτουν σαφείς στόχους προς επίτευξη. Για τον σκοπό αυτό, η Επιτροπή, επικουρούμενη και από άλλα όργανα, όπως από την Επιτροπή της Βενετίας, μπορεί να εμπλουτίσει

τις μεθόδους παρακολούθησης, εξελίσσοντας τη λογική του CVM. Με αυτόν τον τρόπο, τα πορίσματα των Εκθέσεων για τον CVM θα αποκτήσουν πραγματικό νόημα για τις αξιολογήσεις προόδου και τις μελλοντικές αναλύσεις συμμόρφωσης, ενισχύοντας παράλληλα τον ρόλο της Επιτροπής έναντι του Συμβουλίου.

Τέλος, όπως ανέφερε προηγουμένως και η κυρία Τσιτσιπά, δεδομένου ότι η χρηστή δημοσιονομική διαχείριση προϋποθέτει σεβασμό του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας, τα θεσμικά όργανα της ΕΕ ενθαρρύνονται να αναστέλλουν τη χρηματοδότηση σε περιπτώσεις όπου η κρίση του κράτους δικαίου σε συγκεκριμένα κράτη μέλη θέτει σε κίνδυνο την ορθή εκτέλεση του προϋπολογισμού της ΕΕ.

► Συζήτηση για την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στην ΕΕ

Βασίλειος Σκουρής*****, Camelia Toader*****, Τάκης Τριδής*****

B. ΣΚΟΥΡΗΣ: Καλησπέρα σας και από εμένα.

Τώρα θα εισέλθουμε στο δεύτερο μέρος της σημερινής εκδήλωσης και θα παρακαλέσω τη Δικαστή στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Καθηγήτρια, κυρία Camelia Toader, και, στη συνέχεια, τον Καθηγητή στο King's College του Λονδίνου, κύριο Τάκη Τριδής, να μας διαφωτίσουν με σχόλια πάνω σε αυτά τα οποία ειπώθηκαν. Ξεκινώντας με την κυρία Toader, θα ήθελα να την παρακαλέσω να σκεφθεί εάν και κατά πόσον, όταν παρακολουθούμε την εξέλιξη της νομολογίας του ΔΕΕ τα τελευταία χρόνια, διαπιστώνουμε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις – για λόγους που εξηγούνται, βέβαια, αλλά πρέπει κανείς να δει και το αποτέλεσμα τους – αρχίζουν να «μειώνονται» οι προϋποθέσεις που υπάρχουν για να μην γίνει δεκτή, από ένα δικαστήριο ή από ένα διοικητικό όργανο, η αμοιβαία αναγνώριση συγκεκριμένων αποφάσεων, και να αλλοιώνεται η αρχή που ήταν κάποτε ιδιαίτερα ισχυρή και σκληρή, θα έλεγε κανείς, ότι δηλαδή δεν νοείται Ευρωπαϊκή Ένωση χωρίς αμοιβαία αναγνώριση των αποφάσεων των διοικητικών αρχών και των δικαστηρίων. Μήπως, με αυτόν τον τρόπο, στην πραγματικότητα εισάγεται μια άτυπη, αλλά πολύ ουσιαστική, παράλληλη

διαδικασία σε ό,τι αφορά μέτρα τα οποία λαμβάνονται για παραβιάσεις του κράτους δικαίου μαζί ή πλάι ή παράλληλα με τις τυπικές διαδικασίες που εξηγήθηκαν και προηγουμένως (άρθρα 7 ΣΕΕ και 258 ΣΛΕΕ); Μήπως βρισκόμαστε ενόψει μιας εξέλιξης η οποία τοποθετεί στους «ώμους» των εθνικών δικαστών την υποχρέωση να διαπιστώνουν εάν σε ένα άλλο κράτος μέλος συντρέχουν ή δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις για να γίνει δεκτή η αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων; Η εξέλιξη αυτή είναι χωρίς προβλήματα ή μπορεί να οδηγήσει και σε προβλήματα; Επ' αυτού θα παρακαλούσα την κυρία Toader να τοποθετηθεί, φυσικά μαζί με τα σχόλιά της για τα ζητήματα που έθιξαν οι προηγούμενες ομιλήτριες, νομίζω, αρκετά αναλυτικά.

C. TOADER: Σας ευχαριστώ κύριε Πρόεδρε.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διοργανωτές και να τους συγχαρώ. Είχα την ευκαιρία να διατρέξω τα αποτελέσματα των ερευνών των συνεργατιδών σας, ειδικά της κυρίας Τζώρτζη αλλά και των νεότερων που ακούσαμε σήμερα, και πραγματικά χαίρομαι ιδιαίτερα. Είχα ετοιμάσει μια δική μου παρουσίαση PowerPoint αλλά, ακούγοντάς τες, διαπίστωσα ότι βρισκόμαστε ακριβώς στο ίδιο μήκος κύματος. Χαίρομαι, λοιπόν, ιδιαίτερα από την άποψη αυτή αλλά και για την πρόσκληση και την ευκαιρία να παρακολουθήσω μαζί σας όλους τους συμμετέχοντες. Φυσικά, χαίρομαι επίσης ιδιαίτερα που συμμετέχω στη δεύτερη αυτή συνεδρία της εκδήλωσης υπό την Προεδρία σας, κύριε Σκουρής, μαζί με τον κύριο Τριδής.

Επιτρέψτε μου να μην απαντήσω αμέσως στις ερωτήσεις σας, κύριε Πρόεδρε, χωρίς προηγουμένως να παρατηρήσω και να συγχαρώ ολόκληρο τον ελληνικό λαό για τα 200 χρόνια ανεξαρτησίας και τα 40 χρόνια από την προσχώρηση στην ΕΕ. Ακούγοντας, λοιπόν, τις εισηγήσεις – όπως γνωρίζετε, είχα από την αρχή μια μικρή συμβολή στα contact points για την έρευνα αυτή – σκέφτηκα ότι η Ελλάδα έχει μια πλούσια εμπειρία 40 ετών από την προσχώρηση στην ΕΕ και ότι οι Έλληνες ερευνητές έχουν περισσότερη εμπειρία για να εξετάσουν και να διαπιστώσουν εάν οι δύο γειτονικές χώρες, η Βουλγαρία και η Ρουμανία, που έχουν λιγότερο από 15 χρόνια ως κράτη μέλη της ΕΕ, έχουν σημειώσει πρόοδο σε αυτόν τον τομέα. Θέσατε πολύ εύστοχες ερωτήσεις, κύριε Σκουρής, διότι πράγματι το ΔΕΕ τα τελευταία χρόνια, όπως κατέστη σαφές εδώ, ασχολείται και «ανησυχεί» όλο και περισσότερο για το ζήτημα αυτό και, μάλιστα, όχι μόνο ενόψει προδικαστικών ερωτημάτων σχετικών με την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης ή, όπως ήδη αναλύθηκε, της μη εμπιστοσύνης, η οποία φαίνεται να κυριαρχεί ορισμένες φορές στις σχέσεις μεταξύ των αρχών, των θεσμών που δημιουργήθηκαν για να διευκολύνουν τη δικαστική συνεργασία. Κατά την άποψή μου, θα μπορούσαμε, φυσικά, να κάνουμε λόγο και για δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις. Στην πραγματικότητα είναι η ίδια αρχή,

***** Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΔΕΟΔ

***** Δικαστής του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Καθηγήτρια Αστικού Δικαίου και Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου

***** Καθηγητής Ευρωπαϊκού Δικαίου στο King's College του Λονδίνου

Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα

η ίδια εμπιστοσύνη, αλλά είναι αλήθεια ότι ένα μεγάλο ποσοστό των αποφάσεων του ΔΕΕ που εκδόθηκαν τα τελευταία χρόνια έχει μάλλον να κάνει περισσότερο με τη δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις.

Πιστεύω ότι οι παρεμβάσεις ανέδειξαν πολύ καλά αυτόν τον αρκετά εύθραυστο μηχανισμό. Με αφορμή τα γραφήματα που παρουσιάστηκαν εδώ, μπορούμε να σκεφτούμε τις απόψεις του Montesquieu σε ό,τι αφορά το ζήτημα της παρέμβασης της πολιτικής εξουσίας στη δικαιοσύνη μετά από 15 χρόνια από την προσχώρηση στην ΕΕ αυτών των δύο χωρών (της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας). Είναι, βέβαια, λυπηρό ότι αυτοί που απαντούν και προέρχονται από τον τομέα της δικαιοσύνης επιβεβαιώνουν κάτι τέτοιο. Προσωπικά εγώ – και τονίζω ότι τώρα δεν μιλώ εξ ονόματος του ΔΕΕ αλλά αυστηρά εξ ονόματός μου – πιστεύω ότι πρέπει να συνεχίσουμε να ενθαρρύνουμε τον διάλογο μεταξύ των δικαστών και των εισαγγελέων. Βρέθηκα τυχαία στο Max Planck στο Αμβούργο και, επί τη ευκαιρία των συζητήσεων που προηγήθηκαν της ψήφισης της Απόφασης-πλασιού για το ΕΕΣ, μελέτησα πολύ και έλαβα μέρος σε πολλές συζητήσεις με τα κράτη μέλη. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων είναι μάλλον το πολιτικό κομμάτι που παρεμβαίνει και είχε αντιταχθεί για μεγάλο διάστημα στην υιοθέτηση αυτής της Απόφασης-πλασιού. Για εμένα προσωπικά αποτελεί πρόοδο το γεγονός ότι τελικά ψηφίστηκε. Θα ήταν, κατά τη γνώμη μου, πολύ λυπηρό να μην είχε συμβεί αυτό και να είχε εκλείψει το *effet utile* του.

Ας επανέλθουμε στη δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις και την άρνηση αναγνώρισης. Γνωρίζουμε, στο πλαίσιο αυτό, ότι η εκτέλεση των αποφάσεων είναι ο κανόνας, ενώ η άρνηση εκτέλεσης συνιστά εξαίρεση. Αναφέρομαι, για παράδειγμα, σε αποφάσεις οικογενειακού δικαίου. Συνεχίζω, λοιπόν, να ενθαρρύνω τα ενωσιακά όργανα, όπως η Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και φυσικά το Συμβούλιο, που είναι υπεύθυνα για τον προϋπολογισμό, να διαθέσουν ίσως περισσότερα χρήματα για τη γνωριμία των δικαστών ή των εισαγγελέων μεταξύ τους, για καταρτίσεις από κοινού – κάτι το οποίο αποτελεί και για εμένα προσωπική εμπειρία με την ιδιότητά μου ως εθνικού δικαστή πριν αναλάβω το λειτούργημα που ασκώ σήμερα. Πράγματι, είχα την τύχη να συμμετάσχω μαζί με συναδέλφους από άλλα κράτη σε παρόμοιες δράσεις (η Ρουμανία τότε δεν ήταν ακόμη κράτος μέλος της ΕΕ), να γνωριστώ μαζί τους και να συζητήσουμε πάνω σε διάφορα θέματα. Διότι, η πολιτική επιρροή είναι ένα άλλο ζήτημα. Μου άρεσε η διάκριση που κάνατε στις εισηγήσεις σας, μεταξύ, από τη μια πλευρά, του πλεονεκτήματος του διαλόγου μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του ΔΕΕ μέσω του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ και, από την άλλη, της ενεργοποίησης των διαδικασιών του άρθρου 7 ΣΕΕ.

Β. ΣΚΟΥΡΗΣ: Ευχαριστώ πολύ την κα Toader.

Τώρα έρχομαι στον συνάδελφο, τον κύριο Τριδήμα, τον οποίο θα ήθελα να παρακαλέσω να σχολιάσει, με τη σειρά του, πώς βλέπει αυτή την εξέλιξη στη νομολογία του Δικαστηρίου από πλευράς δογματικής, έχοντας ασχοληθεί ειδικότερα με τις γενικές αρχές του κοινοτικού / ενωσιακού δικαίου στο πλαίσιο, φυσικά, της νομολογίας του Δικαστηρίου. Δηλαδή, εάν θεωρεί ότι είναι σωστό, σε τελική ανάλυση, να αναγνωρίζονται εξαιρέσεις στις αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης – έστω και με τις προϋποθέσεις που τίθενται και οι οποίες, όμως, είναι δύσκολο να διαπιστωθούν από τους εθνικούς δικαστές ή, γενικότερα, από τις εθνικές αρχές. Όπως, πολύ σωστά, επεσήμανε και η κυρία Toader, δεν έχουμε εδώ μόνον τις ποινικές υποθέσεις, αλλά, σε πολύ μεγάλο βαθμό, έχουμε και το θέμα των αστικών υποθέσεων. Σε αυτό το σημείο, θα μου επιτρέψει ο κύριος Τριδήμας επίσης να τον ρωτήσω εάν και κατά πόσον αυτό το ζήτημα, δηλαδή ο σκληρός πυρήνας της αμοιβαίας αναγνώρισης και της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, έπαιξε ρόλο στο θέμα του Brexit. Εάν, δηλαδή, καταρχάς η κοινή γνώμη αλλά και τα δικαστήρια του Ηνωμένου Βασιλείου θεωρούν ότι με την έξοδο του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ έχουν αυτή τη στιγμή πιο ουσιαστικές αρμοδιότητες – για να μην πω, αποφασίζουν κυριαρχικά για την αμοιβαία εμπιστοσύνη και την αναγνώριση των αποφάσεων. Κύριε Τριδήμα, έχετε τον λόγο.

Τ. ΤΡΙΔΗΜΑΣ: Σας ευχαριστώ πολύ κύριε Πρόεδρε.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διοργανωτές για την πρόσκληση. Είναι τιμή μου που λαμβάνω μέρος. Σας ευχαριστώ που μου επιτρέπετε να συμμετάσχω και να συζητήσω τις σκέψεις μου. Είναι, επίσης, μεγάλη μου τιμή που βρίσκομαι στην ίδια εκδήλωση με τον κύριο Πρόεδρο και την κυρία Toader.

Είχα την ευκαιρία να διαβάσω τη μελέτη και συγχάρω την κυρία Τζώρτζη και τους συνεργάτες της για το βάθος της ανάλυσης και για την ποιότητά της. Συνδυάζει δογματική και εμπειρική μεθοδολογία και είναι απολύτως εμπειριστατωμένη. Ωφελήθηκα πολύ που την διάβασα.

Επιτρέψτε μου να κάνω δύο σύντομες παρατηρήσεις. Θα ήθελα, πρώτον, να κάνω μερικά σχόλια επί της μελέτης και, δεύτερον, να συζητήσω ορισμένους στοχασμούς για την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Θα προσπαθήσω, για τον λόγο αυτό, να μοιραστώ μαζί σας κάποια έγγραφα μέσω της λειτουργίας κοινοποίησης.

Το βιβλίο, πολύ σωστά, αναδεικνύει τους περιορισμούς του άρθρου 7 ΣΕΕ. Έχουμε κρίση του κράτους δικαίου, κανείς δεν το αμφισβητεί αυτό. Συμφωνώ απολύτως ότι η κρίση αυτή δεν αφορά μόνο την Πολωνία και την Ουγγαρία, αλλά ότι βαίνει και πέραν αυτών των χωρών. Επίσης, συμφωνώ απολύτως ότι το άρθρο 7 ΣΕΕ, που είναι η απόλυτη πηγή έννομης προστασίας, είναι αναποτελεσματικό.

Ήταν πολύ ενδιαφέρον να δω τις προτάσεις που εμφανίζονται στο βιβλίο και ίσως, παρόλο που αναφέρθηκαν σε αυτές και οι προηγούμενες ομιλήτριες, θα ήθελα με αυτή την ευκαιρία να τις μοιραστώ ξανά μαζί σας. Βρίσκονται στη σ. 139 του βιβλίου. Οι συγγραφείς παραθέτουν εδώ μια σειρά προτάσεων και θα ήθελα να εστιάσω σε δύο από αυτές.

Το συμπέρασμα που συνάγω από τις εν λόγω προτάσεις είναι ότι για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της κρίσης του κράτους δικαίου απαιτείται ο συντονισμός διαφόρων παραγόντων. Δεν είναι μόνον ευθύνη της Επιτροπής, των εθνικών δικαστηρίων ή του ΔΕΕ. Αυτό που απαιτείται είναι να υπάρχει συλλογική προσπάθεια για να διασφαλιστεί η συμμόρφωση με το κράτος δικαίου. Το ζήτημα είναι θεμελιώδες, δεν υπάρχει πιο θεμελιώδες ζήτημα στη δημοκρατία. Θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε δεδομένο το κράτος δικαίου. Η ιστορική εμπειρία μάς διδάσκει ότι είναι ιδιαίτερα πιθανή μια οπισθοδρόμηση του κράτους δικαίου. Πράγματι, στην Ευρώπη – και πέρα από την Ευρώπη – έχουμε γίνει μάρτυρες τέτοιου είδους οπισθοδρομήσεων. Το θέμα, λοιπόν, είναι πολύ σημαντικό και πρέπει να αντιμετωπιστεί με συλλογική δράση.

Σε σχέση με το βιβλίο, πρώτον, θα ήταν ωραίο να είχε εξηγηθεί λίγο περισσότερο πώς οι ΜΚΟ και η κοινωνία των πολιτών μπορούν να συμβάλουν στην αντιμετώπιση της κρίσης του κράτους δικαίου. Αυτό είναι ένα πεδίο που θα ήταν ενδιαφέρον να είχε διερευνηθεί σε λίγο μεγαλύτερη έκταση. Ο ιδιωτικός τομέας θα έπρεπε να μας αφορά λίγο περισσότερο, το πώς, δηλαδή, θα μπορούσε να εμπλακεί και εκείνος στην όλη διαδικασία. Σε κάθε περίπτωση, νομίζω ότι το βιβλίο είναι μια θαυμάσια πρόταση. Το συστήνω, λοιπόν, ανεπιφύλακτα στο κοινό μας. Το δεύτερο σημείο που θα ήθελα να θίξω είναι αμιγώς νομικό και έχει να κάνει με τον Κανονισμό περί του καθεστώτος αιρεσιμότητας (“conditionality”) για το κράτος δικαίου που αναφέρθηκε ήδη από την κυρία Τσιτσιπά. Νομίζω ότι ο εν λόγω Κανονισμός είναι πολύ κρίσιμος, διότι εξαρτά την πρόσβαση σε κονδύλια της ΕΕ για τα κράτη μέλη από την τήρηση του κράτους δικαίου και, από την άποψη αυτή, είναι ίσως ιδιαίτερα αποκαλυπτικός της οπισθοδρόμησης του κράτους δικαίου στην ΕΕ. Όπως έχει υποστηριχθεί, το πιο αμφιλεγόμενο ζήτημα στις συζητήσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σχετικά με την αντιμετώπιση της πανδημικής κρίσης από πλευράς ΕΕ δεν ήταν, στην πραγματικότητα, η κατανομή των ευρωπαϊκών κονδυλίων αλλά η κρίση του κράτους δικαίου. Ουσιαστικά, ο Κανονισμός απαιτεί από τα κράτη μέλη που είναι αποδέκτες ευρωπαϊκών κονδυλίων να πληρούν τις προϋποθέσεις για το κράτος δικαίου και επιτρέπει, σε αντίθετη περίπτωση, τη λήψη μέτρων εναντίον τους εκ μέρους της ΕΕ. Κατάλληλα μέτρα λαμβάνονται εφόσον: α) διαπιστώνονται παραβιάσεις του κράτους δικαίου (ως «κράτος δικαίου» νοείται εδώ η αξία της Ένωσης που κα-

τοχυρώνεται στο άρθρο 2 ΣΕΕ) και β) οι παραβιάσεις αυτές επηρεάζουν ή απειλούν σοβαρά να επηρεάσουν τη χρηστή δημοσιονομική διαχείριση του προϋπολογισμού της Ένωσης «κατά τρόπο επαρκώς άμεσο». Αυτή, νομίζω, είναι η πιο κρίσιμη πρόβλεψη του Κανονισμού, η οποία διαφοροποιεί το τελικό κείμενό του, όπως υιοθετήθηκε, από προηγούμενες εκδοχές του που είχαν προταθεί από την Επιτροπή. Με άλλες λέξεις, η Επιτροπή μπορεί να παρεμβαίνει μόνον όταν παραβιάσεις της αρχής τους κράτους δικαίου επηρεάζουν ή δύνανται να επηρεάσουν σοβαρά, κατά τρόπο επαρκώς άμεσο, την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Το ερώτημα, λοιπόν, που ανακύπτει είναι πότε η χρηστή δημοσιονομική διαχείριση του προϋπολογισμού της ΕΕ επηρεάζεται «κατά τρόπο επαρκώς άμεσο»;

Υπό το φως της υφιστάμενης νομολογίας του ΔΕΕ, ιδίως των αποφάσεων του σε βάρος της Πολωνίας, με τις οποίες διαπιστώθηκε ότι οι αλλαγές στα ηλικιακά όρια συνταξιοδότησης των Πολωνών δικαστικών λειτουργιών παραβιάζουν την αρχή του κράτους δικαίου, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τέτοιες παραβιάσεις συνδέονται κατά τρόπο επαρκώς άμεσο με τον προϋπολογισμό της ΕΕ; Δεν υπάρχει σαφής παραβίαση, αλλά θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι, εφόσον υφίσταται τέτοια παρέμβαση εκ μέρους της πολιτικής εξουσίας στη δικαστική ανεξαρτησία, υπάρχουν επιπτώσεις σε ολόκληρο το δικαστικό σύστημα. Συνεπώς, επηρεάζεται κατά τρόπο επαρκώς άμεσο η δημοσιονομική διαχείριση του προϋπολογισμού της Ένωσης. Δεν πιστεύω ότι κάτι τέτοιο ισχύει πάντοτε, αλλά επιβεβαιώνω πως αυτή είναι η κατεύθυνση προς την οποία φαίνεται να κινούμαστε και ίσως την αντιμετωπίσουμε ξανά στο μέλλον. Θα ολοκληρώσω εδώ την τοποθέτησή μου, διότι μπορούμε να μιλούμε επ’ άπειρον επί αυτού του θέματος. Παράλληλα, διεξάγεται ήδη ενδιαφέρουσα συζήτηση σε ό,τι αφορά την απόφαση για τους «Πορτογάλους Δικαστές», το οποίο είναι ένα πεδίο που επίσης πρέπει να εξετάσουμε πολύ προσεκτικά. Να δούμε, δηλαδή, μέχρι ποιο σημείο φθάνουν οι αποφάσεις του Δικαστηρίου και ποιες παραβιάσεις καλύπτουν.

Ακολούθως, επιτρέψτε μου να μοιραστώ μαζί σας ορισμένες σκέψεις σχετικά με την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Θεωρώ ότι είναι μια προβληματική αρχή. Πώς έχει κινηθεί η νομολογία; Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης έχει την έννοια ότι κάθε κράτος μέλος συμφωνεί να θεωρεί τα κανονιστικά πρότυπα/επιλογές (στη διοίκηση, το δικαστικό σύστημα κλπ.) όλων των άλλων κρατών μελών ως ισοδύναμα με τα δικά του. Γιατί έχουμε αμοιβαία αναγνώριση; Διότι υπάρχει αμοιβαία εμπιστοσύνη, αυτός είναι ο λόγος. Ωστόσο, σε πιο πρώιμες εποχές της εξέλιξης του δικαίου της ΕΕ η αμοιβαία εμπιστοσύνη ήταν η δικαιολογητική βάση για την αμοιβαία αναγνώριση. Αυτό που έκανε η νομολογία, εκκινώντας από τη Γνωμο-

Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα

δότηση 2/13, είναι ότι όρισε σαφώς τις συνθήκες υπό τις οποίες μπορεί να υπάρχει αμοιβαία εμπιστοσύνη και τις αντίστοιχες σχετικές υποχρεώσεις των κρατών μελών. Παρατηρείται, δηλαδή, μια μετατόπιση ως προς την κατανόηση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Η αμοιβαία εμπιστοσύνη δεν είναι πλέον επεξηγηματική αρχή, αλλά μια «ρήση» συνταγματική. Αυτές είναι οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για να υπάρχει αμοιβαία εμπιστοσύνη. Το πρότυπο αυτό αρθρώνεται από το ΔΕΕ καλύτερα από οποιαδήποτε άλλη περίπτωση στη Γνωμοδότηση 2/13 και, στη συνέχεια, στην απόφαση *Achmea*, στη Γνωμοδότηση 1/17, κ.ο.κ. Θεωρώ πολύ σοφό αυτό το πρότυπο και πιστεύω ότι παρουσιάζει εξαιρετικά το απόσταγμα της πεμπτούσιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα σε λίγες παραγράφους της Γνωμοδότησης 2/13.

Ωστόσο, κατά την άποψή μου, η έννοια της αμοιβαίας εμπιστοσύνης εντός της εσωτερικής αγοράς είναι πολύ διαφορετική απ' ό,τι εντός του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους. Στην εσωτερική αγορά, η αμοιβαία αναγνώριση και η αμοιβαία εμπιστοσύνη συνδέονται με την εναρμόνιση, αποτελούν δηλαδή τμήμα του μοντέλου ολοκλήρωσης. Το μοντέλο ολοκλήρωσης βασίζεται, εν προκειμένω, αφενός, στην εναρμόνιση, αφετέρου, στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, αντίθετα, η αμοιβαία εμπιστοσύνη ανυψώνεται στο βασικό πρότυπο. Με άλλες λέξεις, η αμοιβαία εμπιστοσύνη δεν σχετίζεται με την εναρμόνιση, αλλά στην πραγματικότητα την αντικαθιστά. Αυτό είναι πολύ αποτελεσματικό, διότι δεν χρειάζεται να μεσολαμβάνει μια πολιτική διαδικασία προκειμένου να εξευρεθεί κοινός παρονομαστής. Επιπλέον, ενισχύεται η θεσμική συνεργασία και μέσω αυτής προάγεται η αλληλεγγύη σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ιδίως σε ό,τι αφορά τα δικαστήρια. Φυσικά, υπάρχουν και ορισμένα μειονεκτήματα. Το κύριο μειονέκτημα είναι ότι μπορεί να οδηγήσει σε χαμηλότερες διασφαλίσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε εθνικό επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, μια επιπλέον διαφορά της εσωτερικής αγοράς είναι ο θεμελιωδώς τεχνοκρατικός χαρακτήρας της, ότι δηλαδή σχετίζεται με την αμοιβαία αναγνώριση οικονομικών ρυθμίσεων. Ο Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, αντίθετα, έχει να κάνει με άμεσες και απτές υποχρεώσεις του ατόμου αναφορικά με αστικά δικαιώματα. Θεωρώ ότι αυτή είναι μια σημαντική ποιοτική διαφορά.

Για να απαντήσω, επομένως, στην ερώτηση του Προέδρου, θα έλεγα ότι, κατά την άποψή μου, μια καλή ιδέα είναι να εμπλακούν τα εθνικά δικαστήρια. Εκτιμώ ότι όσο ευρύτερες είναι οι εξαιρέσεις που αναγνωρίζονται από την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης τόσο περισσότερο υποβαθμίζεται η εν λόγω αρχή. Από την άλλη πλευρά, θα έλεγα ότι τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει επίσης να λάβουν μέρος στην οικοδόμηση της ολοκλήρωσης. Εξάλ-

λου, αποτελούν ένα πεδίο όπου δοκιμάζονται τα όρια και οι αντοχές του εθνικού συστήματος κάθε κράτους μέλους. Με άλλα λόγια, βρίσκεται σε εξέλιξη μια διαλογική διαδικασία. Πιστεύω, λοιπόν, ότι τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να αναλάβουν μερίδιο σε αυτήν την προσπάθεια. Αν και, όπως αναλύθηκε πολύ καλά προηγουμένως από τις ομιλήτριες, η νομολογία, ιδίως η απόφαση *Aranycsi*, αναγνωρίζει όλο και περισσότερες εξαιρέσεις, συνεχίζω να πιστεύω ότι πρέπει να δοθούν μεγαλύτερα περιθώρια στα εθνικά δικαστήρια. Είναι πολύ σημαντικό.

Απαντώντας στο δεύτερο ερώτημα του Προέδρου, εάν αυτό έπαιξε ρόλο στο Brexit, δεν θεωρώ ότι έπαιξε στα αλήθεια ρόλο. Βέβαια, τα βρετανικά δικαστήρια πράγματι δεν υποδέχθηκαν ένθερμα τη νομολογία *NS*, η οποία ερμηνεύει με έναν συγκεκριμένο τρόπο την αμοιβαία εμπιστοσύνη στο πλαίσιο του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου. Υπάρχει μια σειρά αποφάσεων, λ.χ. η απόφαση *Eritrea* του Ανωτάτου Δικαστηρίου του Ηνωμένου Βασιλείου, όπου η κρίση του ΔΕΕ αντιμετωπίστηκε, νομίζω, με κάποια καχυποψία και ερμηνεύθηκε με έναν τρόπο διαφορετικό από αυτόν που, κατ' εμέ, εννοούσε το ΔΕΕ. Αυτό όντως ισχύει. Ωστόσο, κοιτάζοντας την ευρύτερη εικόνα, νομίζω ότι, από το σύνολο των τομέων της κυβέρνησης στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο τομέας της δικαιοσύνης υπήρξε ο πιο «φιλοευρωπαϊκός». Πάντοτε προσπαθούσε να προσεγγίσει τη νομολογία του ΔΕΕ με προσοχή και με σεβασμό και προτίμησε να εμπλακεί σε έναν ουσιαστικά σιωπηλό διάλογο. Αυτό υποδηλώνει, ενδεχομένως, ότι είχαν τεθεί ορισμένες «κόκκινες γραμμές», αλλά όχι απαραίτητα σε υποθέσεις για τις οποίες είχαν υποβληθεί αιτήσεις προδικαστικής απόφασης. Επομένως, σε σύγκριση με τη στάση που τηρεί το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, θεωρώ ότι το Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου επέδειξε πολύ μεγαλύτερη προσοχή. Από την άποψη αυτή, νομίζω ότι άσκησε ιδιαίτερη επιρροή υπό την έννοια ότι αυτό που έχουμε στην Ευρώπη και αυτό που μπορούμε να έχουμε είναι, στην πραγματικότητα, αυτός ο διαλογικός συνταγματισμός. Εκτιμώ ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν μπορούν να είναι επισήμως συνερμηνευτές των Συνθηκών. Η αρμοδιότητα αυτή ανήκει στο ίδιο το ΔΕΕ. Ωστόσο, πέραν αυτού του τυπικού επιπέδου, συμμετέχουν ζωτικά και συνεισφέρουν στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Αυτό συμβαίνει μέσω του διαλόγου. Θεωρώ ότι, όταν το ΔΕΕ βρίσκεται αντιμέτωπο με αδιέξοδα, εκπέμπει σήματα προς τη νομική κοινότητα, τις κυβερνήσεις και τα άτομα και, μέσω μιας διαδικασίας διορθωτικών αναπροσαρμογών, μια συγκεκριμένη περιοχή του δικαίου φθάνει τελικά σε ορισμένο επίπεδο ωριμότητας. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η ιθαγένεια. Η απόφαση *Zambrano* εισήγαγε ένα είδος ελέγχου, το οποίο, στη συνέχεια, αναπροσαρμόστηκε μέσω του διαλόγου. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει ουσιαστικά τώρα με την αμοιβαία εμπιστοσύνη. Πολλά μπορούν να ειπωθούν από τη νομολογία, αλλά η συνο-

λική μου προσέγγιση είναι ότι τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να παίξουν εδώ έναν σημαντικό ρόλο. Αναγνωρίζω πόσο δύσκολο είναι κάτι τέτοιο. Πόσο δύσκολο είναι, για παράδειγμα, για ένα λετονικό δικαστήριο να διαπιστώσει εάν υφίστανται γενικευμένες πλημμέλειες ή εάν συγκεκριμένο άτομο διατρέχει πραγματικό κίνδυνο να βρεθεί αντιμέτωπο με αδικίες ενώπιον ιρλανδικού δικαστηρίου. Είναι, πράγματι, μια δύσκολη διαδικασία. Ωστόσο, εάν ανατρέξουμε σε προηγούμενα στάδια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, θα διαπιστώσουμε ότι το ίδιο συνέβη και με τη νομολογία *CILFIT*. Η φύση των πραγμάτων είναι τέτοια που πρέπει να υπάρχει πλουραλισμός και αναγνώριση της σχετικότητας της δικαστικής συλλογιστικής. Όπως ειπώθηκε κάποτε για το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ, «δεν είμαστε οι τελικοί κριτές επειδή είμαστε αλάνθαστοι, αλλά είμαστε αλάνθαστοι μόνον επειδή είμαστε οι τελικοί κριτές». Επομένως, πιστεύω ότι, σε μια ώριμη δημοκρατία, οι πολίτες θα πρέπει να συμβιβαστούν με αυτή τη σχετικότητα της δικαστικής συλλογιστικής. Όμως, το πιο σημαντικό, και επιτρέψτε μου να ολοκληρώσω την τοποθέτησή μου με αυτό, είναι ότι απαιτείται εγρήγορση και επαγρύπνηση προκειμένου να διατηρηθεί και να προωθηθεί το κράτος δικαίου. Το κράτος δικαίου το θεωρούμε ως κάτι το δεδομένο, ενώ δεν είναι καθόλου. Η δημοκρατία δεν είναι σε καμία περίπτωση ένας φυσικός τρόπος διακυβέρνησης. Αντίθετα, απαιτεί πολλή προσπάθεια για να διατηρηθεί.

Β. ΣΚΟΥΡΗΣ: Ευχαριστώ πολύ τον κύριο Τριδύμα για τις διαφωτιστικές παρατηρήσεις του. Τώρα έχουμε τη δυνατότητα να συζητήσουμε τα ζητήματα αυτά και με τη συμμετοχή του ακροατηρίου.

ΑΚΡΟΑΤΗΣ: Το ΔΕΕ οφείλει να προωθεί την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης ή να υποστηρίζει τις εθνικές επιφυλάξεις;

Β. ΣΚΟΥΡΗΣ: Το ερώτημα τίθεται με έναν πολύ γενικό τρόπο. Προφανώς, αποστολή του ΔΕΕ δεν είναι να ενισχύει τις εθνικές επιφυλάξεις. Θα μπορούσε να είναι περισσότερο η αποστολή του – και φαντάζομαι ότι κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει με την πρόοδο που θα σημειώσει και η νομολογία στο σημείο αυτό – να προσδιορίσει με μεγαλύτερη ακρίβεια ποια είναι εκείνα τα στοιχεία τα οποία θα μπορεί, θα δικαιούται ή θα υποχρεούται να εξετάζει ο εθνικός δικαστής σε σχέση με αυτό που ισχύει σε ένα άλλο κράτος μέλος, ώστε να καταλήξει πιο εύκολα σε ένα συμπέρασμα. Ο κύριος Τριδύμας το ανέφερε προηγουμένως, ότι είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς πώς ένας εθνικός δικαστής θα μπορέσει να κάνει μια αξιολόγηση ενός συστήματος/της έννομης τάξης μιας άλλης χώρας. Ωστόσο, συμβαίνει πολύ συχνά να βρίσκονται οι δικαστές ενώπιον τέτοιων ζητημάτων. Σε τελική ανάλυση, εάν δεν ίσχυε αυτό, τι θα μπορούσε να ισχύσει; Δεν υπάρχει εναλλακτική λύση ως προς το ζήτημα αυτό. Καλό θα είναι, όμως, τα κριτήρια που θα επιλέξουν οι εθνικοί

δικαστές και θα ακολουθήσουν ώστε να καταλήξουν σε ένα συμπέρασμα να είναι κριτήρια κατά το δυνατόν ενιαία και να μην έχουν ως σημείο εκκίνησης οπωσδήποτε την κατάσταση που επικρατεί στο δικό τους κράτος μέλος, θέλοντας, σε τελική ανάλυση, να «επιβάλουν» τη δική τους αντίληψη για το κράτος δικαίου και την ορθή λειτουργία της δικαιοσύνης σε ένα άλλο σύστημα (με το σκεπτικό ότι οτιδήποτε δεν ανταποκρίνεται στα πρότυπα του δικού τους κράτους μέλους δεν είναι αρκετό και άρα αίρεται η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης). Αυτή η ισορροπία είναι, νομίζω, αυτή τη στιγμή το ζητούμενο και, φαντάζομαι, ότι θα υπάρξει και μια εξέλιξη ως προς το σημείο αυτό, είτε μέσω των διαδικασιών του άρθρου 258 ΣΛΕΕ είτε μέσω των προδικαστικών παραπομπών που θα ασκηθούν.

Παρακαλώ τους δύο συναδέλφους, την κυρία Toader και τον κύριο Τριδύμα, εάν θέλουν κάτι να συμπληρώσουν επ' αυτού.

C. TOADER: Ευχαριστώ κύριε Πρόεδρε.

Παρέλειψα να αναφέρω μια σχετική με το αντικείμενο του βιβλίου πρόσφατη απόφαση του Πρώτου Τμήματος (C-648/20 PPU), την οποία το ΔΕΕ εξέδωσε στις 10 Μαρτίου 2021 με την επείγουσα προδικαστική διαδικασία. Αφορά το ζήτημα που θέσατε στον κύριο Τριδύμα σχετικά με την επιρροή του Brexit. Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε περί τα τέλη Νοεμβρίου 2020 από το Πταιματοδικείο Westminster του Ηνωμένου Βασιλείου και έθετε ακριβώς το ζήτημα της εκτέλεσης ενός ΕΕΣ που εξέδωσε μια βουλγαρική αρχή, η οποία, όμως, δεν ήταν δικαστική. Ήταν εισαγγελική αρχή. Παρόμοια υπόθεση είχε αντιμετωπιστεί λίγο καιρό πριν από το ΔΕΕ, όπου το ζήτημα της ανεξαρτησίας του Βούλγαρου εισαγγελέα είχε τεθεί από έναν Βούλγαρο δικαστή. Ο Βούλγαρος δικαστής που έθεσε το ερώτημα διατηρούσε αμφιβολίες ως προς την ιδιότητα του εισαγγελέα ως δικαστικής αρχής, ενώ στην τελευταία αυτή υπόθεση που σας ανέφερα ο Βρετανός δικαστής φαινόταν να μην αμφιβάλει ως προς την ιδιότητα της εισαγγελίας ως δικαστικής αρχής με την έννοια των άρθρων 6 και 8 της Απόφασης-πλαίσου για το ΕΕΣ. Είναι ενδιαφέρον να δούμε ότι, στην πρώτη απόφαση το ΔΕΕ είχε, σε γενικές γραμμές, αναγνωρίσει ότι είναι καλό που το βουλγαρικό σύστημα επιτρέπει την έκδοση ΕΕΣ από εισαγγελική αρχή (κάτι τέτοιο αντιστοιχεί στον Χάρτη, σε όλες τις γενικές αρχές και στην Απόφαση-πλαίσιο), ενώ, στην πιο πρόσφατη απόφαση της 10ης Μαρτίου, το ΔΕΕ, ακολουθώντας τα συμπεράσματα του Γεν. Εισαγγελέα, αποφάνθηκε ότι τίθεται τελικά ένα ζήτημα σε ό,τι αφορά προπαντός την ανεξαρτησία της εισαγγελίας. Στην πρώτη συνεδρία, οι ερευνήτριες αναφέρθηκαν στις παρουσιάσεις τους σε αυτό το θέμα, ότι, για παράδειγμα, οι διαδικασίες διορισμού των δικαστών συχνά εγείρουν ερωτήματα. Πρόκειται για ένα ζήτημα το οποίο βρίσκεται υπό εξέλιξη. Ακόμη και στο επίπεδο

Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα

του ΔΕΕ δεν είμαστε σε θέση, ως εξωτερικοί παρατηρητές, να πούμε ότι υπάρχει μια ξεκάθαρη κατεύθυνση. Η τελευταία αυτή απόφαση προσπάθησε να πλαισιωθεί αναφέροντας προηγούμενη νομολογία, ωστόσο μένει να δούμε – και συνεχίζω να πιστεύω – ότι οι εθνικοί δικαστές είναι πρωτίστως, όπως υπογραμμίστηκε, οι πρώτοι ευρωπαίοι δικαστές που προβαίνουν σε αυτές τις αξιολογήσεις βάσει των μελετών συγκριτικού δικαίου, του ευρωπαϊκού δικαστικού δικτύου, κ.ο.κ. Υπάρχουν πολλοί τρόποι να ενημερωθεί ένας εθνικός δικαστής σχετικά με το εάν μπορεί ή δεν μπορεί να έχει εμπιστοσύνη στους ομολόγους του.

T. ΤΡΙΔΗΜΑΣ: Ευχαριστώ πολύ. Συμφωνώ απολύτως με την κυρία Toader και με όσα αναφέρατε προηγουμένως κύριε Πρόεδρε.

Πολύ σύντομα θα ήθελα να πω ότι ένας τρόπος να αντιληφθεί κανείς την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης είναι ως μια αρχή που διέπει το εφαρμοστέο δίκαιο. Δεν σημαίνει ότι ο δικαστής, ο οποίος πρέπει να αποφασίσει σχετικά με το εάν θα παραδώσει κάποιον εναντίον του οποίου έχει εκδοθεί ΕΕΣ, δεν εφαρμόζει τα ατομικά δικαιώματα. Σημαίνει ότι το επίπεδο για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του ατόμου σε μια συγκεκριμένη περίπτωση δεν είναι ζήτημα που εξετάζεται από το δικαστήριο που λαμβάνει αυτή την απόφαση, αλλά από το δικαστήριο του κράτους μέλους στο οποίο το άτομο θα πρέπει να παραδοθεί. Αυτός είναι ένας τρόπος να αντιληφθεί κανείς, νομίζω, την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Στην ουσία, είναι μια αρχή η οποία διέπει το ζήτημα, ποιου κράτους μέλους το δικαστήριο είναι αρμόδιο για την εφαρμογή των ατομικών δικαιωμάτων.

B. ΣΚΟΥΡΗΣ: Θα συμφωνούσα απολύτως με αυτό το οποίο υποστήριξε μόλις ο κύριος Τριδήμας και, επίσης, με τις διαπιστώσεις που έκανε η κυρία Toader. Διότι ακριβώς, η απόφαση που λαμβάνεται από το ΔΕΕ στηρίζεται στα δεδομένα που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο. Φαντάζομαι ότι δεν μπορεί να περιμένει κανείς ότι θα προχωρήσει σε μια πλήρη αξιολόγηση του συστήματος. Όμως, εδώ πρέπει να λάβει κανείς υπόψη του και την ευαισθησία που υπάρχει στους εθνικούς δικαστές. Ακριβώς επειδή ο δικαστής που είναι αρμόδιος να εξετάσει το εάν τηρούνται ή δεν τηρούνται, καταρχήν, τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι ο δικαστής της χώρας εκείνης – αν συζητήσουμε για το ΕΕΣ – που εκδίδει το ένταλμα. Όμως, όταν τίθεται ζήτημα αναγνώρισης αυτού του εντάλματος, είναι αλήθεια ότι, ο δικαστής που καλείται τώρα να εκτελέσει το ένταλμα, ο δικαστής της άλλης χώρας δηλαδή, πρέπει οπωσδήποτε να λάβει μια θετική απόφαση σε ό,τι αφορά τις νομικές προϋποθέσεις του εντάλματος αυτού. Παλαιότερα, υπήρχε η εντύπωση ότι, εφόσον έχει εκδοθεί ΕΕΣ από αρχή ενός κράτους μέλους, θα θεωρηθεί ότι τηρεί τις προϋποθέσεις που είναι απαραίτητες και, κυρίως, ότι σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα. Σιγά σιγά, όμως, αυτή η

αρχή, όπως ξέρουμε, κάμφθηκε και εδώ τώρα υπάρχει ο κίνδυνος, ο δικαστής της δεύτερης χώρας να υποβάλλει ερωτήματα σε ό,τι αφορά την κατάσταση που επικρατεί στη χώρα έκδοσης του ΕΕΣ, τα οποία πηγάζουν πάρα πολύ μακριά. Έχω παρακολουθήσει συζητήσεις όπου το ζήτημα αυτό τονίστηκε, ότι, δηλαδή, υποβάλλεται ο δικαστής της χώρας έκδοσης του ΕΕΣ σε μια, ας πούμε, «Ιερά Εξέταση» του συστήματός του. Στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να μην ικανοποιηθεί ο δικαστής της δεύτερης χώρας από την απάντηση που δίδεται σε μια πρώτη φάση στα ερωτήματά του, να επανέλθει και να ερωτά, για παράδειγμα, – απλώς το αναφέρω χωρίς να θέλω να το σχολιάσω αυτή τη στιγμή – πόσα τετραγωνικά μέτρα έχει το κάθε κελί σε συγκεκριμένο σωφρονιστικό κατάστημα του κράτους μέλους στο οποίο ζητείται να παραδοθεί ο κατηγορούμενος. Θέλω να πω, δηλαδή, ότι και εδώ η ευθύνη του εθνικού δικαστή είναι μεγάλη, διότι δεν μπορεί να ξεκινήσει από τα δεδομένα της δικής του χώρας ενδεχομένως, και να θεωρήσει ότι αυτά είναι τα απαραίτητα standards για να τηρείται στοιχειωδώς η αρχή του κράτους δικαίου και τα θεμελιώδη δικαιώματα. Διότι, τότε φθάνουμε σε ένα σύστημα το οποίο, ουσιαστικά, θέτει εκποδών την αμοιβαία εμπιστοσύνη. Γι' αυτό η ευθύνη του εθνικού δικαστή είναι μεγάλη, αλλά προς δύο κατευθύνσεις: προς την τήρηση, φυσικά, των απαραίτητων προϋποθέσεων, αλλά και προς το να μην υπάρξει μια υπερβολή σε ό,τι αφορά τις προϋποθέσεις τις οποίες εκείνος θεωρεί απαραίτητες για να κάνει δεκτή μια πράξη που εκδίδεται από δικαστή ή από αρχή άλλου κράτους μέλους. Αυτό, φυσικά, ισχύει στο σύνολο του ζητήματος της αμοιβαίας αναγνώρισης. Δεν εξαντλείται στα ποινικά ζητήματα, αλλά εκεί αναδεικνύεται, οπωσδήποτε, με μεγαλύτερη ζωρότητα το θέμα αυτό. Αυτό είναι σαφές. Αλλά δεν είναι το μόνο, υπάρχουν και πολλές άλλες περιπτώσεις (π.χ. και στα ζητήματα των αστικών υποθέσεων μπορεί να τεθεί το θέμα αυτό για τη λειτουργία του δικονομικού συστήματος σε μια δεύτερη χώρα κ.λπ.). Είναι, δηλαδή, ένα πολύ ευαίσθητο ζήτημα που χρειάζεται ακόμα, νομίζω, πολύ ουσιαστική επεξεργασία.

ΑΚΡΟΑΤΗΣ: Πώς μπορούμε να ενισχύσουμε τον διάλογο μεταξύ του ΔΕΕ και των εθνικών δικαστών; Αποκλειστικά μέσω της επιμόρφωσης; Ή μήπως θα προτείνατε δομικές αλλαγές στο ΔΕΕ ή την εθνική δικαιοσύνη;

T. ΤΡΙΔΗΜΑΣ: Ευχαριστώ πολύ.

Ίσως δεν είμαι ο καταλληλότερος από τα μέλη του πάνελ να απαντήσω. Θα έλεγα ότι υπάρχουν διάφοροι τρόποι. Δεν είχα σκεφτεί την ανάγκη δομικών αλλαγών. Θα έλεγα η χρήση της προδικαστικής διαδικασίας, εφόσον είναι «μετρημένη» και είναι αποτέλεσμα μιας ευσυνειδητής και συγκροτημένης εξέτασης του φακέλου, είναι πάντοτε ένα μέσο για να αυξηθεί η συνεργασία. Εκτός της επισήμου οδού, υπάρχουν διάφοροι τρόποι, διάφορα fora, στα οποία τα μέλη του ΔΕΕ έρχονται σε επαφή με τα

εθνικά δικαστήρια. Εκείνο που είναι, βέβαια, πολύ σημαντικό είναι ότι ο διάλογος δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ είναι ένας διάλογος με μια πάρα πολύ ευρεία βάση. Το σύστημα είναι πολύ δημοκρατικό με την έννοια ότι κάθε εθνικός δικαστής, ανεξαρτήτως του πού βρίσκεται στην εθνική δικαστική ιεραρχία, μπορεί να συνδράμει στον διάλογο και να λάβει μέρος. Οι δομικές αλλαγές δεν είχαν σκεφτεί ότι είναι απαραίτητες, αλλά ίσως η κυρία Toader ή ο κύριος Πρόεδρος να είχαν κάποια άλλη γνώμη.

Β. ΣΚΟΥΡΗΣ: Ίσως μπορώ να ρωτήσω στο τέλος την κυρία Toader και τον κύριο Τριδύμα εάν θέλουν κάτι να προσθέσουν για να ολοκληρώσουμε τη συζήτησή μας αυτή. Παρακαλώ κυρία Toader.

Κ. TOADER: Ευχαριστώ πολύ.

Δεν έχω τίποτα να προσθέσω, μόνο να σας ευχαριστήσω για την τιμή που μου κάνατε να με καλέσετε. Και πάλι συγχαρητήρια στις συγγραφείς αυτής της έρευνας και αυτού του βιβλίου και καλή επιτυχία στα επόμενα σχέδιά σας.

Τ. ΤΡΙΔΗΜΑΣ: Ευχαριστώ πολύ κύριε Πρόεδρε.

Δεν έχω κάτι ουσιαστικό να προσθέσω. Και πάλι τις ευχαριστίες μου. Μεγάλη μου τιμή που έλαβα μέρος. Νομίζω ότι ο διάλογος – όπως και το βιβλίο – ήταν πολύτιμος. Τουλάχιστον εγώ τα βρήκα και τα δύο πάρα πολύ ωφέλιμα. Θερμότερα συγχαρητήρια και πάλι στην κυρία Τζώρτζη και τις άλλες συναδέλφους για τη μελέτη αυτή.

Β. ΣΚΟΥΡΗΣ: Θα μου επιτρέψετε να ευχαριστήσω θερμά και τους δυο σας για την πρόθυμη συμμετοχή σας και για τα πολύ καλά λόγια που είπατε για τη μελέτη. Φαντάζομαι ότι οι κυρίες που εργάστηκαν για το βιβλίο αυτό θα είναι ευχαριστημένες από την ανταπόκριση που υπήρξε. Ευχαριστώ, όμως, και εσάς για τις παρατηρήσεις σας, οι οποίες είναι πολύτιμες και πρέπει να σκεφτούμε τον τρόπο με τον οποίο θα τις αξιοποιήσουμε – με τη δική σας, φυσικά, συναίνεση – όπως επίσης και τον τρόπο με τον οποίο θα αξιοποιήσουμε τις σημερινές εισηγήσεις. Σας ευχαριστούμε πολύ.

Συμβάσεις μεταξύ δημόσιων φορέων: η ελευθερία οργάνωσης των δημόσιων υπηρεσιών έναντι της διαφύλαξης των θεμελιωδών αρχών της Ένωσης

Ευτυχία Κωνσταντάκου*

Η κάλυψη των αναγκών των δημοσίων φορέων με ίδια μέσα περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τις «in house συμβάσεις» και τις «συμβάσεις οριζόντιας συνεργασίας», όπου η δημόσια αρχή συμβάλλεται με έναν διακριτό δημόσιο φορέα, όμως η συναφθείσα σύμβαση, λόγω του αντικειμένου της, των ιδιοτήτων των συμβαλλόμενων μερών και των μεταξύ τους σχέσεων, εξαιρείται από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ και του ν. 4412/2016 που την ενσωμάτωσε. Επειδή αυτές οι κατηγορίες συμβάσεων παρέχουν πρόσφορο έδαφος στα κράτη μέλη για καταστρατήγηση των ενωσιακών κανόνων για τις δημόσιες συμβάσεις, το ενδιαφέρον της Ένωσης να ρυθμίσει τις προϋποθέσεις εξαίρεσης από αυτούς, εκδηλώθηκε αρχικά με τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης και στη συνέχεια με το άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ το οποίο, ως έναν βαθμό, αποτύπωσε τα σχετικά νομολογιακά πορίσματα και ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το ταυτόριθμο άρθρο του ν. 4412/2016. Τα νέα αυτά άρθρα ερμηνεύθηκαν από το Δικαστήριο της Ένωσης και το Ελεγκτικό Συνέδριο ως προς τις προϋποθέσεις της εξαίρεσης που θεσπίζουν αλλά και ως προς την ελευθερία των κρατών μελών να εισάγουν επιπλέον απαιτήσεις σχετικά με την προσφυγή των δημόσιων αρχών είτε στη δημοπράτηση είτε στην αυτοδιαχείριση των υπηρεσιών τους, με κύριο μέλημα της σχετικής νομολογίας να συμβιβάσει την ελευθερία των κρατών μελών κατά την οργάνωση των δημόσιων υπηρεσιών τους με τη θεμελιώδη ενωσιακή αρχή του ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού.

συμβάσεις μεταξύ δημοσίων φορέων – in house συμβάσεις – συμβάσεις οριζόντιας συνεργασίας – προγραμματικές συμβάσεις – Δικαστήριο της Ένωσης – Ελεγκτικό Συνέδριο – άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ – άρθρο 12 του ν. 4412/2016 – ελευθερία οργάνωσης των δημοσίων υπηρεσιών – αρχή του ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού

I. Εισαγωγή

Οι δημόσιες αρχές των κρατών μελών είναι ελεύθερες να επιλέξουν τον τρόπο κάλυψης των αναγκών τους είτε συνάπτοντας σύμβαση με τρίτους οικονομικούς φορείς για την ανάθεση της οποίας πρέπει να τηρηθούν οι διατάξεις των Οδηγιών για τις δημόσιες συμβάσεις¹ είτε επιλέγοντας μορφές εσωτερικής άσκησης της δραστηριότητας. Όπως η ίδια η Οδηγία 2014/24/ΕΕ (εφεξής: «Οδηγία») σπεύδει εξαρχής να διευκρινίσει, καμία διάταξή της «δεν υποχρεώνει τα κράτη μέλη να αναθέτουν σε εξωτερικούς φορείς την παροχή υπηρεσιών που επιθυμούν να παρέχουν τα ίδια»². Η κάλυψη των αναγκών των δημοσίων φορέων με ίδια μέσα περιλαμβάνει, αφενός, τις προφανείς περιπτώσεις αυτεπιστασίας, όπου η δημόσια αρχή χρησιμοποιεί δικούς της πόρους και προσωπικό για την άσκηση των σχετικών καθηκόντων. Αφετέρου, τις περιπτώσεις της «οιονεί αυτεπιστασίας» ή «in house σύμβασης» ή «in house ανάθεσης» καθώς και εκείνες της «σύμβασης ορι-

ζόντιας συνεργασίας», όπου η δημόσια αρχή συμβάλλεται με έναν διακριτό δημόσιο φορέα, όμως η συναφθείσα δημόσια σύμβαση³, λόγω του αντικειμένου της, των ιδιοτήτων των συμβαλλόμενων μερών και των μεταξύ τους σχέσεων, εξαιρείται από το πεδίο εφαρμογής των ανωτέρω Οδηγιών.

Επειδή οι προαναφερθείσες κατηγορίες συμβάσεων («in house σύμβαση» και «σύμβαση οριζόντιας συνεργασίας») παρέχουν πρόσφορο έδαφος στα κράτη μέλη για καταστρατήγηση των κανόνων των Οδηγιών, το ενδιαφέρον της Ένωσης να ρυθμίσει τις προϋποθέσεις εξαίρεσής τους από αυτούς, εκδηλώθηκε αρχικά με τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και στη συνέχεια με το άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ⁴ το οποίο, ως έναν βαθμό, αποτύπωσε νομοθετικά τα ήδη

* Δ.Ν., Εισηγήτρια Ελεγκτικού Συνεδρίου

1. α) Οδηγία 2014/23/ΕΕ της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις συμβάσεις παραχώρησης, ΕΕ 2014 L 94, β) Οδηγία 2014/24/ΕΕ της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις δημόσιες προμήθειες και την κατάργηση της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ, ΕΕ 2014 L 94 και γ) Οδηγία 2014/25/ΕΕ της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις προμήθειες φορέων που δραστηριοποιούνται στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των ταχυδρομικών υπηρεσιών και την κατάργηση της Οδηγίας 2004/17/ΕΚ, ΕΕ 2014 L 94.

2. Αιτιολογική σκ. 5 της Οδηγίας.

3. Η έννοια της «σύμβασης» του άρθρου 12 παρ. 4 της Οδηγίας συμπίπτει με την έννοια της «δημόσιας σύμβασης», όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 2 παρ. 1 περ. 5. Η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώνεται από την εξέταση του πλαισίου στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 12 και συγκεκριμένα στο τμήμα 3 του κεφαλαίου I, επιγραφόμενο «Εξαιρέσεις». Θα ήταν ανακόλουθο να επιδιώκει ο νομοθέτης της Ένωσης να εξαιρέσει από την εφαρμογή των κανόνων για τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων τις συμβάσεις που δεν αποτελούν δημόσιες συμβάσεις, καθώς στην περίπτωση αυτών των συμβάσεων, οι λόγοι εξαίρεσης θα ήταν εξ ορισμού άνευ αντικειμένου. Βλ. ΔΕΕ C-796/18, ISE, 28.05.2020, ECLI:EU:C:2020:395, σκ. 28-36.

4. Βλ. αντίστοιχα, άρθρο 17 της Οδηγίας 2014/23/ΕΕ και άρθρο 28 της Οδηγίας 2014/25/ΕΕ.

παγιωθέντα νομολογιακά πορίσματα⁵ και ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το ταυτάριθμο άρθρο του ν. 4412/2016⁶. Το άρθρο αυτό αναμφίβολα αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες καινοτομίες των νέων κανόνων για τις δημόσιες συμβάσεις αλλά και σημείο τριβής μεταξύ των κρατών μελών και των θεσμικών οργάνων της Ένωσης κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της σχετικής διάταξης, με τα πρώτα να πιέζουν τα δεύτερα για επέκταση του πεδίου εφαρμογής της εξαίρεσης και άμβλυνση των αυστηρών προϋποθέσεων που είχαν τεθεί από τη νομολογία⁷.

II. Οι in house συμβάσεις και το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας

Οι in house συμβάσεις ρυθμίζονται στις παρ. 1, 2 και 3 του άρθρου 12 του ν. 4412/2016 που δεν αφίσταται από όσα προβλέπει το άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ⁸. Η

5. Η ανάγκη νομοθετικής κατοχύρωσης της σχετικής εξαίρεσης σε ενωσιακό επίπεδο περιγράφεται στην αιτιολογική σκ. 31 της Οδηγίας: «Υπάρχει σοβαρή νομική ασάφεια σχετικά με τον βαθμό στον οποίο οι συμβάσεις που συνάπτονται μεταξύ φορέων του δημόσιου τομέα θα πρέπει να καλύπτονται από τους κανόνες περί δημοσίων προμηθειών. Η σχετική νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ερμηνεύεται διαφορετικά από τα διάφορα κράτη μέλη, ακόμα και από τις διάφορες αναθέτουσες αρχές. Κατά συνέπεια, κρίνεται αναγκαίο να αποσαφηνιστεί σε ποιες περιπτώσεις οι συμβάσεις που συνάπτονται εντός του δημόσιου τομέα δεν υπόκεινται στην εφαρμογή των κανόνων περί δημοσίων προμηθειών. Η εν λόγω αποσαφήνιση θα πρέπει να βασίζεται στις αρχές που έχουν διατυπωθεί στη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το γεγονός ότι οι συμβαλλόμενοι σε μια συμφωνία είναι οι ίδιοι δημόσιες αρχές δεν αποκλείει από μόνο του την εφαρμογή των κανόνων περί δημοσίων προμηθειών. Εντούτοις, η εφαρμογή των κανόνων περί δημοσίων προμηθειών δεν πρέπει να παρεμποδίζει το δικαίωμα των δημοσίων αρχών να εκτελούν τα καθήκοντα παροχής δημοσίων υπηρεσιών που τους ανατίθενται χρησιμοποιώντας ίδιους πόρους, συνεργαζόμενες, ενδεχομένως, με άλλες δημόσιες αρχές. (...)».

6. Ν. 4412/16 «Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών (προσαρμογή στις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ)» (Α' 147).

7. Commission Staff Working Paper concerning the application of EU public procurement law to relations between contracting authorities («public-public cooperation»), Brussels, 04.10.2011, SEC(2011) 1169 final καθώς και J. WIGGEN, Public Procurement rules and cooperation between public sector entities: the limits of the in-house doctrine under EU procurement law, PPLR, 2011, σ. 157· J. WIGGEN, Public procurement law and public-public cooperation: reduced flexibility but greater legal certainty ahead? The Commission's Staff Working Paper on the application of EU public procurement law to relations between contracting authorities and the 2011 proposal for a new Directive, PPLR, 2012, σ. 225.

8. Η παρ. 1 αναφέρεται στην «in house κάθετη» ανάθεση. Η παρ. 2 ρυθμίζει την «αντίστροφη κάθετη» ή «bottom up» ανάθεση, όπου ένα ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο, το οποίο είναι αναθέτουσα αρχή, αναθέτει σύμβαση στην αναθέτουσα αρχή η οποία το ελέγ-

«κάθετη in house» ανάθεση είναι η πιο κλασική μορφή ανάθεσης, ρυθμίζεται στην πρώτη παράγραφο των ανωτέρω άρθρων και αφορά την περίπτωση όπου ο αναθέτων φορέας ασκεί τέτοιας έντασης έλεγχο στον αντισυμβαλλόμενο του, που δεν πρόκειται για «σύμπτωση δύο αυτόνομων βουλήσεων που αντιπροσωπεύουν χωριστά έννομα συμφέροντα, αλλά ουσιαστικά αποτύπωση μίας ενιαίας βούλησης, ήτοι της βούλησης του φορέα που ασκεί αποφασιστικό έλεγχο»⁹. Όπως επισημαίνει ο Γεν. Εισαγγελέας Μ. Campos Sánchez-Bordona¹⁰, «υπό το καθεστώς in house, η αναθέτουσα αρχή δεν συμβάλλεται, από λειτουργικής άποψης, με διαφορετική οντότητα, αλλά πράττει τούτο, στην πραγματικότητα, με τον εαυτό της, δεδομένης της σύνδεσής της με την τύποις διακριτή από αυτήν οντότητα. Κατ' ουσίαν, δεν πρόκειται για σύναψη σύμβασης, αλλά για απλή εντολή ή ανάθεση, μη δυνάμενη να απορριφθεί από το έτερο "μέρος" (...). Οι διαδικασίες συνάψεως δημοσίων συμβάσεων έχουν νόημα μόνο μεταξύ διαφορετικών και ανεξάρτητων οντοτήτων, καθόσον με αυτές επιδιώκεται, ακριβώς, η εγκαθίδρυση μεταξύ αμφοτέρων των οντοτήτων της αναγκαίας εννόμου (ανταλλακτικής) σχέσεως για τη σύναψη σύμβασης εξ επαχθούς αιτίας υπό όρους ισότητας και όχι ιεραρχικής εξαρτήσεως».

A. Οι in house συμβάσεις υπό το πρίσμα του άρθρου 12 της Οδηγίας και του ν. 4412/2016

Σύμφωνα με την προαναφερθείσα διάταξη του άρθρου 12 παρ. 1 της Οδηγίας και του ν. 4412/2016, δημόσια σύμβαση που συνάπτεται μεταξύ μίας αναθέτουσας αρχής¹¹ και ενός νομικού προσώπου δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, εξαιρείται από το πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις: α) η αναθέτουσα αρχή ασκεί επί του εν λόγω νομικού προσώπου έλεγχο ανάλογο εκείνου που ασκεί επί των δικών της υπηρεσιών (κριτήριο ελέγχου, το οποίο εξειδικεύεται στο τελευταίο εδάφιο της πρώτης παραγράφου του

χει, καθώς και την «οριζόντια in house» ή «in house sisters» ανάθεση (δηλαδή ανάθεση μεταξύ θυγατρικών εταιρειών που τελούν υπό τον κοινό έλεγχο ενός μητρικού φορέα), όπου ένα ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο, το οποίο είναι αναθέτουσα αρχή, αναθέτει σύμβαση σε άλλο νομικό πρόσωπο που τελεί υπό τον έλεγχο της ίδιας αναθέτουσας αρχής. Τέλος, η παρ. 3 ρυθμίζει την περίπτωση του «κοινού ελέγχου» που ασκούν πλείονες αναθέτουσες αρχές σε νομικό πρόσωπο ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, ως ειδική περίπτωση της κάθετης in house ανάθεσης.

9. Ι. ΒΑΓΙΑΣ, Συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημοσίου τομέα (άρθρο 12 Ν. 4412/2016), σε: Ε.-Ε. Κουλουμπίνη / Η. Μάζος / Ι. Κίτσος (επιμ.), Δημόσιες Συμβάσεις – Ν. 4412/2016, Νομολογιακή Προσέγγιση και Πρακτική Εφαρμογή, σσ. 81-99 (84).

10. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Μ. Campos Sánchez-Bordona στην υπόθεση C-567/15, *LitSpecMet*, 27.04.2017, ECLI:EU:C:2017:319, σημ. 70-71.

11. Για την έννοια της αναθέτουσας αρχής, βλ. άρθρο 2 παρ. 1 περ. 1 της Οδηγίας και άρθρο 2 παρ. 1 περ. 1 υποπερ. α' του ν. 4412/2016.

άρθρου 12 του ν. 4412/2016 και της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ), β) περισσότερο από το 80% των δραστηριοτήτων του ελεγχόμενου νομικού προσώπου διεξάγεται κατά την εκτέλεση καθηκόντων που του έχουν ανατεθεί από την ελέγχουσα αναθέτουσα αρχή ή άλλα νομικά πρόσωπα που ελέγχει η εν λόγω αναθέτουσα αρχή (κριτήριο κύκλου εργασιών) και γ) δεν υπάρχει άμεση συμμετοχή ιδιωτικών κεφαλαίων στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο, με εξαίρεση τις μορφές συμμετοχής ιδιωτικών κεφαλαίων χωρίς δυνατότητα ελέγχου ή δικαιώματος αρνησικυρίας, οι οποίες απαιτούνται από διατάξεις νόμου και δεν ασκούν αποφασιστική επιρροή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο (κριτήριο ιδιωτικής συμμετοχής).

1. Το κριτήριο της ιδιωτικής συμμετοχής

Οι νέες αυτές διατάξεις ανταποκρίθηκαν στο αίτημα των κρατών μελών για περισσότερη ευελιξία του συστήματος των in house αναθέσεων σε σχέση με τις προϋποθέσεις που πρώτη διαμόρφωσε η νομολογία¹². Όσον αφορά το κριτήριο της ιδιωτικής συμμετοχής, η νέα διάταξη αμβλύνει την απόλυτη απαγόρευση της απόφασης *Stadt Halle*¹³ σύμφωνα με την οποία, η έστω μειοψηφική συμμετοχή μίας ιδιωτικής εταιρείας στο κεφάλαιο του νομικού προσώπου που συμβάλλεται με την αναθέτουσα αρχή αποκλείει τη δυνατότητα της τελευταίας να ασκεί επί αυτού του νομικού προσώπου έλεγχο ανάλογο με αυτόν που ασκεί επί των δικών της υπηρεσιών. Η μη υπαγωγή των συμβάσεων με εταιρείες μεικτής οικονομίας στην εξαίρεση των in house αναθέσεων υπαγορεύθηκε, αφενός, εκ του ότι, κάθε επένδυση ιδιωτικού κεφαλαίου σε ένα νομικό πρόσωπο σχετίζεται με ιδιωτικής φύσεως συμφέροντα που δεν συμβιβάζονται με τις επιταγές δημοσίου συμφέροντος που διέπουν τη σχέση των αναθετουσών αρχών με τις εσωτερικές τους υπηρεσίες. Αφετέρου, επειδή η σύναψη δημοσίας σύμβασης με επιχείρηση μεικτής οικονομίας χωρίς προκήρυξη διαγωνισμού θα έθιγε τον σκοπό του ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού και την αρχή της ίσης μεταχείρισης των υποψήφιων φορέων, στο μέτρο που μια τέτοια διαδικασία θα παρείχε στη συμμετέχουσα ιδιωτική επιχείρηση ένα πλεονέκτημα σε σχέση με τους ανταγωνιστές της¹⁴.

12. Για αναλυτική σύγκριση των προϋποθέσεων της προϋφιστάμενης νομολογίας σε σχέση με εκείνες του νέου νόμου, βλ. Ι. ΒΑΓΙΑΣ, ό.π., υποσημ. 9, σσ. 84-89.

13. ΔΕΚ C-26/03, *Stadt Halle*, 11.01.2005, ECLI:EU:C:2005:5, σκ. 49-51.

14. Στο ίδιο πνεύμα και η απόφαση ΔΕΕ C-574/12, *Centro Hospitalar de Setúbal και SUCH*, 19.06.2014, ECLI:EU:C:2014:2004, που απέκλεισε την εφαρμογή της εξαίρεσης επί σύμβασης αναθέτουσας αρχής με ένωση μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, με μέλη όχι μόνον δημόσιους αλλά και ιδιωτικούς οργανισμούς κοινωνικής αλληλεγγύης που ασκούν μη κερδοσκοπικές δραστηριότητες και έχουν μειοψηφική συμμετοχή. Τούτο διότι, τα ιδιωτικά μέλη της ένωσης επιδιώκουν την ικανοποίηση συμφερόντων και την επίτευξη σκοπών που, παρ' όλη την αξία που μπορούν να έχουν

Πλέον, με τη νέα διάταξη, η εξαίρεση της in house ανάθεσης εφαρμόζεται και επί ιδιωτικής συμμετοχής στο κεφάλαιο του ελεγχόμενου νομικού προσώπου (και αντισυμβαλλομένου της αναθέτουσας αρχής), υπό την προϋπόθεση ότι αυτή η συμμετοχή καθίσταται υποχρεωτική από διατάξεις του εθνικού δικαίου, σύμφωνες με τις Συνθήκες, δεν συνεπάγεται ελέγχους ή αποκλεισμούς (π.χ. δικαίωμα αρνησικυρίας), ούτε ασκεί αποφασιστική επιρροή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο. Όπως επισημαίνεται και στην αιτιολογική σκ. 32 της Οδηγίας, η ρύθμιση αυτή κρίθηκε αναγκαία προκειμένου να ευθυγραμμιστεί με ισχύουσες εθνικές διατάξεις που, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των δημόσιων φορέων, θεσπίζουν ως υποχρεωτική τη συμμετοχή μέλους με ορισμένη ιδιότητα που είναι ιδιωτικός οικονομικός φορέας. Στην ίδια αιτιολογική σκέψη διευκρινίζεται ότι, το κρίσιμο στοιχείο είναι η άμεση ιδιωτική συμμετοχή στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο και όχι στην αναθέτουσα αρχή. Όταν υπάρχει ιδιωτική κεφαλαιακή συμμετοχή στην ελέγχουσα αναθέτουσα αρχή, αυτό δεν αποκλείει την ανάθεση δημόσιων συμβάσεων στο ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο, χωρίς την εφαρμογή των διαδικασιών της παρούσας Οδηγίας, διότι οι εν λόγω συμμετοχές δεν επηρεάζουν αρνητικά τον ανταγωνισμό μεταξύ ιδιωτικών οικονομικών φορέων¹⁵.

2. Το κριτήριο του κύκλου εργασιών

Προς εμπέδωση της αρχής της ασφάλειας δικαίου, το ποσοστό των δραστηριοτήτων που το ελεγχόμενο νομικό πρόσωπο θα πρέπει να εκτελεί με τον ελέγχοντα φορέα, προσδιορίζεται στο 80%, με τον ενωσιακό νομοθέτη να είναι περισσότερο σαφής αλλά και γενναϊόδωρος σε σχέση με τα ενωσιακά δικαστήρια που άλλοτε απαιτούσαν οι λοιπές δραστηριότητες να είναι μόνον επουσιώδους σημασίας¹⁶ άλλοτε σιωπηρά είχαν δεχτεί ως επαρκές το όριο του 90% του κύκλου εργασιών¹⁷. Εξάλλου, για τον υπολογισμό του ποσοστού του κύκλου εργασιών του αναδόχου/ελεγχόμενου φορέα, μπορούν να συνυπολογιστούν όλες οι δραστηριότητες που έχουν ανατεθεί από τον ελέγχοντα φορέα, ανεξαρτήτως του φορέα χρηματο-

από κοινωνικής άποψης, εντούτοις είναι διαφορετικής φύσεως σε σχέση με τους σκοπούς δημοσίου συμφέροντος που επιδιώκουν οι αναθέτουσες αρχές. Επιπλέον, δεν αποκλείεται, τα ιδιωτικά μέλη της Ένωσης, παρά την ιδιότητά τους ως οργανισμοί κοινωνικής αλληλεγγύης που έχουν μη κερδοσκοπικές δραστηριότητες, να μπορούν να ασκούν οικονομικές δραστηριότητες ανταγωνιζόμενα άλλους οικονομικούς φορείς. Κατά συνέπεια, η απευθείας ανάθεση ορισμένης σύμβασης στην ένωση θα μπορούσε να παράσχει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στα ιδιωτικής φύσεως μέλη της.

15. Άλλωστε, ως «αναθέτουσα αρχή» νοείται και «οργανισμός δημοσίου δικαίου» στον οποίο μπορούν να μετέχουν και ιδιώτες (βλ. άρθρο 2 παρ. 1 περ. 1 και 4 της Οδηγίας).

16. ΔΕΚ C-107/98, *Teckal*, 18.11.1999, ECLI:EU:C:1999:562, σκ. 50.

17. ΔΕΚ C-295/05, *Asemfo*, 19.04.2007, ECLI:EU:C:2007:227, σκ. 63.

δότησης της δραστηριότητας (είτε πρόκειται για την αναθέτουσα αρχή είτε για τον χρήστη των παρασχεθεισών υπηρεσιών) και του εδάφους στο οποίο αυτή ασκείται¹⁸, όπως και όλες οι δραστηριότητες που ανατίθενται σε αυτόν από τρίτα πρόσωπα που ελέγχονται από την αναθέτουσα αρχή¹⁹, όχι όμως και δραστηριότητες που παρέχονται από τον ελεγχόμενο φορέα σε άλλους δημόσιους φορείς με τους οποίους δεν τελεί σε σχέση ελέγχου²⁰.

3. Το κριτήριο του ελέγχου

Τέλος, η νέα διάταξη συνδέει τον έλεγχο με την άσκηση αποφασιστικής επιρροής στους στρατηγικούς στόχους και τις σημαντικές αποφάσεις του ελεγχόμενου νομικού προσώπου και αναδεικνύει τον περιπτώσιολογικό χαρακτήρα του ζητήματος. Συνεπώς, ο έλεγχος της συνδρομής αυτού του κριτηρίου θα πρέπει να γίνει με συνεκτίμηση στοιχείων που ήδη έχουν αναδειχθεί από την ενωσιακή νομολογία, όπως το ύψος του κεφαλαίου που κατέχει η αναθέτουσα αρχή, η δυνατότητα συγκρότησης των οργάνων της διοίκησης και η έκταση των εξουσιών αυτών των οργάνων. Ωστόσο, σε αντίθεση με την προγενέστερη αυστηρή νομολογία²¹, η νέα διάταξη ορίζει ότι ο έλεγχος μπορεί να ασκείται και από ενδιάμεσο φορέα που ελέγχεται με τον ίδιο τρόπο από την αναθέτουσα αρχή.

Β. Το άρθρο 12, η οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας και οι θεμελιώδεις ενωσιακές αρχές

Παρά την ευέλικτη προσέγγιση του ενωσιακού νομοθέτη αναφορικά με τις δυνατότητες αυτοδιαχείρισης των δημόσιων φορέων, την οποία η θεωρία έχει εύλογα κατακρίνει ως περιοριστική του ανταγωνισμού²², κράτη μέλη, όπως η Λιθουανία, η Ιταλία και η Φινλανδία²³, ακολου-

θησαν, κατά την ενσωμάτωση των σχετικών διατάξεων στο εθνικό τους δίκαιο, μία αντίστροφη προσέγγιση που δεν εκμεταλλεύεται το ελεύθερο πεδίο που παραχωρήθηκε στα κράτη μέλη, αλλά προσπαθεί να το συρρικνώσει αυστηροποιώντας τις δυνατότητες προσφυγής των εθνικών αρχών σε in house αναθέσεις και, συνακόλουθα, επεκτείνοντας το πεδίο εφαρμογής των κανόνων για τις δημόσιες συμβάσεις. Η υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων από τα εθνικά δικαστήρια ορισμένων από τα ανωτέρω κράτη μέλη, σχετικά με τη συμφωνία των οικείων εθνικών διατάξεων με τις ενωσιακές επιταγές, έδωσε ευκαιρία στο Δικαστήριο της Ένωσης να αποσαφηνίσει το νέο νομικό πλαίσιο για τις in house αναθέσεις και να προβεί στις αναγκαίες σταθμίσεις μεταξύ της ελευθερίας διαχείρισης των δημόσιων υπηρεσιών και της προστασίας του ανταγωνισμού.

Ειδικότερα, στην υπόθεση *Irgita*²⁴, το λιθουανικό δίκαιο περί ανταγωνισμού, έχοντας ως στόχο να προωθήσει τη δημοπράτηση έναντι των εσωτερικών αναθέσεων, όριζε ότι, ακόμη και όταν πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ, για να προσφύγει η δημόσια αρχή σε in house σύμβαση, θα πρέπει να λάβει προηγούμενη άδεια από την αρμόδια διοικητική αρχή στην οποία να τεκμηριώνεται ότι η προσφυγή σε διαγωνισμό δεν καθιστά, στην προκειμένη περίπτωση, δυνατή τη διασφάλιση της καλής ποιότητας, της διαθεσιμότητας και της αδιάλειπτης παροχής της υπηρεσίας. Κατ' ουσίαν, θέσπισε ένα τεκμήριο υπέρ της δημοπράτησης δυνάμει να ανατραπεί, υπό συγκεκριμένες περιστάσεις.

Ο Δήμος του Κάουνας προκήρυξε διαγωνιστική διαδικασία για την παροχή υπηρεσιών σχετικών με τη συντήρηση και τη διαχείριση των χώρων πρασίνου, των δασών και των δασικών πάρκων του. Το 2014, συνήφθη σύμβαση παροχής των εν λόγω υπηρεσιών μεταξύ του Δήμου, ως αναθέτουσας αρχής, και της αναδόχου εταιρείας *Irgita*, τριετούς διάρκειας. Η σύμβαση προέβλεπε τη μέγιστη ποσότητα των υπηρεσιών που θα μπορούσαν να ζητηθούν από την *Irgita*. Ωστόσο, η αναθέτουσα αρχή δεν δεσμευόταν να παραγγείλει όλα τα είδη των υπηρεσιών ούτε ολόκληρη την ποσότητα που προέβλεπε η σύμβαση, ενώ η καταβληθείσα στην *Irgita* αμοιβή αντιστοιχούσε μόνο στις υπηρεσίες που ο Δήμος της ζητούσε να παράσχει και σύμφωνα με τον πίνακα τιμών που αναγραφόταν στη σύμβαση.

Όσο η σύμβαση με την *Irgita* ήταν σε ισχύ, ο Δήμος, αφού έλαβε άδεια, σύμφωνα με την προαναφερθείσα νομοθε-

18. ΔΕΚ C-340/04, *Carbotermo*, 11.05.2006, ECLI:EU:C:2006:308, σκ. 58-72.

19. Βλ. άρθρο 12 παρ. 1 περ. β' της Οδηγίας.

20. ΔΕΕ C-553/15, *Undis Servizi*, 08.12.2016, ECLI:EU:C:2016:935, σκ. 27-38.

21. ΔΕΚ C-340/04, ό.π., υποσημ. 18, σκ. 38-39. Όπως επισημαίνεται, Ι. ΒΑΓΙΑΣ, ό.π., υποσημ. 9, στην περίπτωση ενδιάμεσου φορέα, η εξέταση των προϋποθέσεων άσκησης ουσιώδους επιρροής γίνεται σε δύο στάδια, αρχικά μεταξύ αναθέτουσας αρχής και ενδιάμεσου φορέα (π.χ. εταιρεία holding) και, στη συνέχεια, μεταξύ ενδιάμεσου φορέα και αναδόχου της σύμβασης.

22. W. JANSSEN, *Swimming against the Tide: The Harmonisation of Self-Organization through Article 12 Directive 2014/24/EU*, *European Procurement & Public Private Partnership Law Review*, 2019, 3, σσ. 145-155 και Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, *Συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημοσίου τομέα (άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ και του Ν. 4412/2016)*. Εισήγηση στο συνέδριο ΕΑΑΔΗΣΥ και Ένωσης Διοικητικών Δικαστών (21-23 Νοεμβρίου 2019) με τη θεματική: *Δημόσιες συμβάσεις: κρίσιμα θέματα και νεότερες εξελίξεις*, προσβάσιμο ηλεκτρονικά στη διεύθυνση: prevedourou.gr/συμβάσεις-μεταξύ-φορέων-του-δημοσίου.

23. Για τη φινλανδική νομοθεσία, η οποία μεταβάλλει επί το αυστη-

ρότερον, σε σχέση με το άρθρο 12 της Οδηγίας, τις προϋποθέσεις εξαιρέσεως των επίμαχων συμβάσεων, δεν έχει υποβληθεί προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ένωσης. Ωστόσο, οι σχετικές διατάξεις της και τα ζητήματα που τίθενται περιγράφονται αναλυτικά σε: W. JANSSEN, ό.π., σσ. 152-154.

24. ΔΕΕ C-285/18, *Irgita*, 03.10.2019, ECLI:EU:C:2019:829.

σία περί ανταγωνισμού, να προβεί σε εσωτερική ανάθεση των ίδιων υπηρεσιών στη δημοτική επιχείρηση Kauno švara που ανήκε κατ' αποκλειστικότητα σε αυτόν, υπέγραψε τη σχετική in house σύμβαση. Δηλαδή, παρότι η σύμβαση με την Irgite εξακολουθούσε να ισχύει, ο Δήμος δεν απευθυνόταν πλέον σε αυτήν για την κάλυψη των αναγκών του αλλά στη δημοτική επιχείρηση, με αποτέλεσμα να παρατηρείται αλληλεπικάλυψη του αντικειμένου των δύο συμβάσεων. Μία ημέρα μετά την υπογραφή της σύμβασης με τη δημοτική επιχείρηση, η Irgita άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης ανάθεσης του δημοτικού συμβουλίου υποστηρίζοντας ότι η αναθέτουσα αρχή δεν είχε το δικαίωμα να προβεί σε «in-house ανάθεση» για τις σχετικές υπηρεσίες, καθώς η σύμβασή της με την Irgita ήταν ακόμη σε ισχύ. Επιπλέον, υποστήριξε ότι η επίμαχη σύμβαση είναι αντίθετη προς τις διατάξεις του νόμου περί δημοσίων συμβάσεων και του νόμου περί ανταγωνισμού, στρεβλώνει τον ελεύθερο και δίκαιο ανταγωνισμό και απονέμει στην Kauno švara προνόμια που συνιστούν δυσμενή διάκριση εις βάρος των λοιπών προμηθευτών.

Η υπόθεση έφτασε μέχρι το ανώτατο δικαστήριο της χώρας το οποίο ρώτησε, μεταξύ άλλων, το ΔΕΕ εάν μπορεί το κράτος μέλος να θεσπίζει πρόσθετους όρους για την προσφυγή σε εσωτερική ανάθεση που πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 12 της Οδηγίας. Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα ήταν καταφατική: Όπως η Οδηγία δεν υποχρεώνει τα κράτη μέλη να χρησιμοποιούν οπωσδήποτε τη διαδικασία σύναψης δημοσίων συμβάσεων, δεν είναι δυνατόν να τα εξαναγκάζει να προβαίνουν σε εσωτερική ανάθεση. Τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να προτιμήσουν έναν συγκεκριμένο τρόπο παροχής υπηρεσιών, εκτέλεσης έργων ή εφοδιασμού σε προμήθειες, έναντι των άλλων τρόπων, η ελευθερία δε αυτή ενέχει μια επιλογή που προηγείται χρονικώς της διαδικασίας σύναψης της σύμβασης και, ως εκ τούτου, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας. Ωστόσο, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, η άσκηση αυτού του αναντίρρητου δικαιώματος των κρατών μελών να επιλέγουν τον έναν ή τον άλλον τρόπο οργάνωσης των υπηρεσιών τους δεν είναι απεριόριστο, αλλά πρέπει να ασκείται σύμφωνα με τους θεμελιώδεις κανόνες της Συνθήκης, όπως ίση μεταχείριση, απαγόρευση των διακρίσεων, αμοιβαία αναγνώριση, αναλογικότητα και διαφάνεια, και ταυτόχρονα να διατυπώνεται σε σαφείς και προβλέψιμους κανόνες δικαίου. Τηρουμένων των ανωτέρω απαιτήσεων, τα κράτη μέλη μπορούν να επιβάλλουν πρόσθετες προϋποθέσεις προσφυγής στην in house ανάθεση, ιδίως προς διασφάλιση της αδιάλειπτης παροχής, της καλής ποιότητας και της διαθεσιμότητας της υπηρεσίας.

Όταν το κράτος μέλος τελικώς επιλέγει να προσφύγει σε in house ανάθεση που πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 12 της Οδηγίας, το ΔΕΕ ρωτήθηκε εάν η εν λόγω ανάθεση είναι, αυτή καθ' εαυτή, σύμφωνη με το δίκαιο

της Ένωσης. Και σε αυτήν την περίπτωση, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, το γεγονός ότι μια εσωτερική ανάθεση δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας δεν μπορεί να απαλλάξει τα κράτη μέλη και τις αναθέτουσες αρχές από την υποχρέωση να τηρούν, μεταξύ άλλων, τις αρχές της ίσης μεταχείρισης, της απαγόρευσης των διακρίσεων, της αναλογικότητας και της διαφάνειας. Για να στηρίξει τον συλλογισμό του, επιστρατεύει και την αιτιολογική σκ. 31 της Οδηγίας που αναφέρεται στις συμβάσεις οριζόντιας συνεργασίας και προβλέπει ότι οι συνεργασίες που αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω Οδηγίας, δεν πρέπει να συνεπάγονται στρέβλωση του ανταγωνισμού έναντι των ιδιωτικών οικονομικών φορέων.

Συνεπώς, το γεγονός ότι πράγματι πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 12 της Οδηγίας, δεν σημαίνει ότι η εσωτερική ανάθεση είναι σύμφωνη με το δίκαιο της Ένωσης. Προκειμένου να καταλήξει στην εν λόγω συμφωνία, το αιτούν δικαστήριο πρέπει να εξετάσει: α) εάν η αναθέτουσα αρχή, πραγματοποιώντας την εσωτερική ανάθεση, της οποίας το αντικείμενο επικαλύπτει εκείνο της δημόσιας σύμβασης που εκτελούσε ήδη η Irgita ως ανάδοχος, παρέβη τις συμβατικές της υποχρεώσεις, β) εάν παραβίασε την αρχή της διαφάνειας επειδή δεν προσδιόρισε εκ των προτέρων και με επαρκή σαφήνεια τις ανάγκες της, παραλείποντας να εξασφαλίσει στην ανάδοχο την παροχή ενός ελάχιστου όγκου υπηρεσιών και γ) εάν η εν λόγω εσωτερική ανάθεση συνιστά ουσιώδη τροποποίηση της όλης οικονομίας της σύμβασης που είχε συναφθεί με την Irgita.

Με την απόφαση αυτή το ΔΕΕ εξετάζει, υπό το πρίσμα των γενικών αρχών του πρωτογενούς δικαίου, δραστηριότητες των κρατών μελών που, τουλάχιστον στο παρόν στάδιο εξέλιξης του ενωσιακού δικαίου, δεν ρυθμίζονται από το παράγωγο δίκαιο αλλά διατηρούν ενωσιακό ενδιαφέρον²⁵. Ειδικότερα, οι νομοθετικές επιλογές των κρατών

25. Για αυτόν τον λόγο, στην κρίσιμη σκ. 48 που επαναλαμβάνεται στη σκ. 61, το Δικαστήριο παραπέμπει, κατ' αναλογία, μεταξύ άλλων, στην απόφαση *Telaustria* (ΔΕΚ C-324/98, *Telaustria*, 07.12.2000, ECLI:EU:C:2000:669, σκ. 60) με την οποία κρίθηκε ότι, οι συμβάσεις παραχώρησης, αν και εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών, εντούτοις υπάγονται στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο καθώς και στην απόφαση *CEI* (ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-27/86 έως C-29/86, *CEI*, 09.07.1987, ECLI:EU:C:1987:355, σκ. 15) με την οποία κρίθηκε ότι, στο μέτρο που το παράγωγο δίκαιο δεν θεσπίζει ενιαία και εξαντλητική ρύθμιση, τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να διατηρούν σε ισχύ ή να θεσπίζουν ουσιαστικούς και διαδικαστικούς κανόνες στον τομέα των συμβάσεων δημοσίων έργων (επρόκειτο περί εθνικής διάταξης που καθόριζε ανώτατο όριο όσον αφορά το ύψος της δαπάνης των έργων που μπορούν να εκτελούν ταυτόχρονα οι προσφέροντες οικονομικοί φορείς), «υπό την προϋπόθεση της τήρησης όλων των ασκουσών επιρροή διατάξεων κοινοτικού δικαίου και ιδίως των απαγορεύσεων που απορρέουν από τις θεσπισμένες με τη Συνθήκη αρχές όσον αφορά

μελών σχετικά με τον τρόπο οργάνωσης των υπηρεσιών τους, καθώς και οι in house συμβάσεις του άρθρου 12 της Οδηγίας, ευρίσκονται εκτός του πεδίου εφαρμογής των Οδηγιών για τις δημόσιες συμβάσεις. Δηλαδή, ο αποκλεισμός αυτών των μηχανισμών από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας δεν υπακούει στη δυαδική λογική κανόνας/εξαίρεση, αλλά σκοπό έχει να καθορίσει τα όρια της εν λόγω Οδηγίας, οι λοιποί κανόνες της οποίας δεν μπορούν να αντιταχθούν στις επίμαχες σχέσεις²⁶. Ωστόσο, η δράση των κρατών μελών και των αναθετουσών αρχών κατά την επιλογή του τρόπου οργάνωσης των υπηρεσιών τους καθώς και κατά τη σύναψη και εκτέλεση μίας in house σύμβασης, δεν αφήνεται ανέλεγκτη. Οι θεμελιώδεις κανόνες της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) ισχύουν όταν τα κράτη μέλη ασκούν τη νομοθετική εξουσία τους στον τομέα οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων των δημοσίων φορέων, στο πλαίσιο σύναψης δημοσίων συμβάσεων. Επίσης, ισχύουν εν γένει στις οικονομικές δραστηριότητες των δημοσίων φορέων, ακόμη και σε περιπτώσεις που αυτές εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής των Οδηγιών περί δημοσίων συμβάσεων.

Τα πορίσματα της απόφασης *Irgita* εφαρμόστηκαν στην περίπτωση ιταλικής νομοθεσίας η οποία, με στόχο την προώθηση της διαφάνειας, της ισότητας μεταξύ των ενδιαφερόμενων οικονομικών φορέων και της ορθής και αποδοτικής διαχείρισης των δημοσίων πόρων, θεσπίζει τεκμήριο υπέρ της εφαρμογής των κανόνων των Οδηγιών, εξαρτώντας την πραγματοποίηση εσωτερικής ανάθεσης από την τεκμηριωμένη αδυναμία σύναψης δημόσιας σύμβασης με βάση τους εν λόγω κανόνες και από την ανάδειξη, εκ μέρους της αναθέτουσας αρχής, των πλεονεκτημάτων που απορρέουν ειδικώς, για το κοινωνικό σύνολο, από την επιλογή της λύσης της εσωτερικής ανάθεσης²⁷. Τα πορίσματα αυτά εφαρμόστηκαν και στην αντίστροφη περίπτωση κατά την οποία ιταλικός νόμος θέσπισε τεκμήριο υπέρ της εσωτερικής ανάθεσης – υπό την ειδικότερη μορφή της σύμβασης οριζόντιας συνεργασίας – των υπηρεσιών διακομιδής για λόγους υγείας,

το δικαίωμα εγκαταστάσεως και την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών».

26. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Campos Sánchez-Bordona στην υπόθεση C-796/18, *ISE*, 29.01.2020, ECLI:EU:C:2020:47, σημ. 37-38.

27. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-89 έως C-91/19, *Rieco*, 06.02.2020, ECLI:EU:C:2020:87. Βέβαια, στην απόφαση *Irgita*, το Δικαστήριο προέβη σε ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 12 παρ. 1 της Οδηγίας και όχι εκείνων του άρθρου 12 παρ. 3 (κοινός έλεγχος από πλείονες αναθέτουσες αρχές, ό.π., υποσημ. 8) που είναι κρίσιμες στην υπόθεση *Rieco*. Εντούτοις, όπως επισημαίνει το Δικαστήριο (σκ. 40-41), η μόνη διαφορά μεταξύ αυτών των διατάξεων έγκειται στο γεγονός ότι, στο πλαίσιο της πρώτης εξ αυτών, η αναθέτουσα αρχή ελέγχει μόνη τον in house φορέα ενώ, αντίθετα, στο πλαίσιο της δεύτερης, ο φορέας αυτός ελέγχεται από κοινού από περισσότερες αναθέτουσες αρχές.

επιτρέποντας την εφαρμογή των διαδικασιών σύναψης δημόσιας σύμβασης μόνον όταν η σύμπραξη μεταξύ δημοσίων φορέων δεν διασφαλίζει την απρόσκοπτη παροχή της υπηρεσίας και υποχρεώνοντας την αναθέτουσα αρχή να αιτιολογήσει την επιλογή της να προβεί σε πρόσκληση υποβολής προσφορών αντί να συνάψει συμφωνία συνεργασίας με άλλη αναθέτουσα αρχή²⁸. Σε αμφότερες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις, αναγνωρίστηκε η ελευθερία των κρατών μελών να οργανώνουν τις δημόσιες υπηρεσίες τους, υπό τον όρο ότι αυτή ασκείται σύμφωνα με τους θεμελιώδεις κανόνες της ΣΛΕΕ.

III. Συμβάσεις οριζόντιας συνεργασίας μεταξύ αναθετουσών αρχών

Η δεύτερη κατηγορία εξαιρουμένων συμβάσεων αφορά την οριζόντια συνεργασία μεταξύ αναθετουσών αρχών, η οποία διαπλάστηκε νομολογιακά με τις αποφάσεις *Επιτροπή/Γερμανία*²⁹ και *Azienda*³⁰ και πλέον ρυθμίζεται στο άρθρο 12 παρ. 4 της Οδηγίας και του ν. 4412/2016. Όπως στις περιπτώσεις in house συμβάσεων³¹, και στις συμβάσεις οριζόντιας συνεργασίας επιτρέπεται πλέον η συμμετοχή ιδιωτών³² στο μέτρο που, «αναθέτουσες αρχές», κατά τους ορισμούς της Οδηγίας, είναι και οι «οργανισμοί δημοσίου δικαίου» στους οποίους μπορεί να υφίσταται ιδιωτική συμμετοχή³³.

Σύμφωνα με την ανωτέρω διάταξη, μια σύμβαση η οποία συνάπτεται αποκλειστικά μεταξύ δύο ή περισσότερων αναθετουσών αρχών δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας Οδηγίας εφόσον: α) καθιερώνει ή υλοποιεί συνεργασία μεταξύ των συμμετεχουσών αναθετουσών

28. ΔΕΕ C-11/19, *Azienda*, 06.02.2020, ECLI:EU:C:2020:88 που αφορά σύμβαση οριζόντιας συνεργασίας του άρθρου 12 παρ. 4 της Οδηγίας.

29. ΔΕΚ C-480/06, *Επιτροπή/Γερμανία*, 09.06.2009, ECLI:EU:C:2009:357.

30. ΔΕΕ C-159/11, *Azienda*, 19.12.2012, ECLI:EU:C:2012:817.

31. Βλ. ανωτέρω, υπό II.A.1.

32. Σύμφωνα με την προϋφιστάμενη νομολογία του ΔΕΕ, η εξαίρεση για τις συμβάσεις οριζόντιας συνεργασίας εφαρμοζόταν υπό την προϋπόθεση ότι συνάπτονταν αποκλειστικά από δημόσιους φορείς στο πλαίσιο της διασφάλισης εκπλήρωσης μιας αποστολής δημόσιας υπηρεσίας, κοινής σε όλους τους συμβαλλόμενους, χωρίς τη συμμετοχή ιδιώτη. Βλ. ΔΕΚ C-480/06, ό.π., υποσημ. 30, σκ. 44 και 47 και ΔΕΕ C-159/11, ό.π., υποσημ. 31, σκ. 35.

33. Βλ. και αιτιολογική σκ. 32 της Οδηγίας που αναφέρει ότι: «(...) οι αναθέτουσες αρχές, όπως οι οργανισμοί δημοσίου δικαίου, οι οποίες μπορούν να έχουν ιδιωτική κεφαλαιακή συμμετοχή, θα πρέπει να είναι σε θέση να χρησιμοποιούν την εξαίρεση για την οριζόντια συνεργασία. Κατά συνέπεια, όταν πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις όσον αφορά την οριζόντια συνεργασία, η σχετική εξαίρεση θα πρέπει να επεκταθεί στις εν λόγω αναθέτουσες αρχές, όταν η σύμβαση συνάπτεται αποκλειστικά μεταξύ αναθετουσών αρχών».

αρχών η οποία αποσκοπεί να διασφαλίσει ότι οι δημόσιες υπηρεσίες που πρέπει να εκτελούν οι εν λόγω αρχές παρέχονται για την επίδωξη των κοινών τους στόχων, β) η υλοποίηση της συνεργασίας αυτής εξυπηρετεί αποκλειστικά σκοπούς δημοσίου συμφέροντος και γ) οι συμμετέχουσες αναθέτουσες αρχές εκτελούν στην ανοικτή αγορά λιγότερο από το 20% των δραστηριοτήτων που αφορά η συνεργασία. Η εξαίρεση αυτών των συμβάσεων δικαιολογείται εκ του ότι, και στην περίπτωση αυτή, οι δημόσιοι φορείς κατ' ουσίαν στηρίζονται σε ίδια μέσα τα οποία εναλλάσσουν μεταξύ τους, στα πλαίσια μίας συνεργατικής αντίληψης για την επίτευξη κοινών στόχων.

A. Οι προϋποθέσεις του άρθρου 12 παρ. 4 της Οδηγίας υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΔΕΕ

Το Δικαστήριο της Ένωσης, σε μία σειρά αποφάσεων με αφορμή προδικαστικά ερωτήματα εθνικών δικαστηρίων, αποσαφήνισε τις προϋποθέσεις αυτής της διάταξης, μεριμνώντας ιδιαίτερα για το αποτύπωμα των εν λόγω συμβάσεων στον ανταγωνισμό.

Η πρώτη υπόθεση³⁴ αφορούσε σύμβαση συνεργασίας μεταξύ του δήμου της Κολωνίας και του ομόσπονδου κρατιδίου του Βερολίνου, με την οποία, αφενός, το Βερολίνο διέθεσε δωρεάν προς τον δήμο ένα πρόγραμμα λογισμικού (IGNIS Plus) για τη διαχείριση των πυροσβεστικών επεμβάσεων, το οποίο είχε αρχικώς προμηθευτεί από την εταιρεία *Sopra Steria Consulting*, αφετέρου, συμφωνήθηκε το κάθε συμβαλλόμενο μέρος να διαθέσει, δωρεάν στο άλλο, τις μελλοντικές τροποποιήσεις, συντηρήσεις και αναβαθμίσεις του λογισμικού αυτού. Δηλαδή, η μελλοντική ανάπτυξη αυτής της συνεργασίας απαιτούσε τη συμμετοχή τρίτων εταιρειών που θα εμπλακούν στην τροποποίηση, συντήρηση και αναβάθμιση του λογισμικού, όπως αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ο Δήμος Κολωνίας είχε δημοσιεύσει προκήρυξη κλειστού διαγωνισμού, μεγάλης οικονομικής αξίας, για την προσαρμογή, τη λειτουργία και τη συντήρησή του. Η εταιρεία *ISE*, η οποία σχεδιάζει λογισμικά για τη διαχείριση των υπηρεσιών επέμβασης και τα διαθέτει προς πώληση στις αρμόδιες για την ασφάλεια αρχές, άσκησε προσφυγή με αίτημα την ακύρωση της σύμβασης συνεργασίας. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι η προσαρμογή του λογισμικού αυτού συνιστά πολύ περίπλοκη διαδικασία, της οποίας η οικονομική αξία είναι σαφώς σημαντικότερη εκείνης που αντιστοιχεί στην αρχική αγορά του βασικού λογισμικού. Περαιτέρω, ισχυρίζεται ότι, στην πράξη, οι συμβάσεις προσαρμογής, συντήρησης και ανάπτυξης του βασικού λογισμικού μπορούν να συνάπτονται αποκλειστικά από τον εκδότη του (δηλαδή την εταιρεία *Sopra Steria Consulting*), στο μέτρο που η ανάπτυξη του λογισμικού αυτού απαιτεί να διαθέτει κάποιος όχι μόνον τον «πηγαίο κώδικα», αλλά και άλλες γνώσεις σχετικές με

την ανάπτυξη αυτού του πηγαίου κώδικα.

Καταρχάς, το Δικαστήριο, παρέχοντας κατευθύνσεις στον εθνικό δικαστή περί της αξιολόγησης της πρώτης προϋπόθεσης της παρ. 4 του άρθρου 12, έκρινε ότι, δεν απαιτείται οι δημόσιες υπηρεσίες που παρέχονται από τις συνεργαζόμενες αναθέτουσες αρχές να είναι κοινές ούτε να ασκούνται από κοινού, αλλά να αποβλέπουν, στο πλαίσιο της συνεργασίας, στην επίτευξη κοινών στόχων. Επίσης, το αντικείμενο της συνεργασίας μπορεί να καλύπτει και δραστηριότητες παρεπόμενες της παροχής δημόσιας υπηρεσίας, εφόσον η παρεπόμενη αυτή δραστηριότητα συμβάλλει στην πραγματική εκπλήρωση της αποστολής δημόσιας υπηρεσίας που αποτελεί το αντικείμενο της συνεργασίας μεταξύ των συμμετεχουσών αναθετουσών αρχών.

Περαιτέρω, στο ερώτημα του εθνικού δικαστηρίου περί του εάν, για την εξαίρεση της σύμβασης συνεργασίας από τους κανόνες των Οδηγιών, θα πρέπει να ελεγχθεί και η επίδρασή της στον ανταγωνισμό μεταξύ ιδιωτικών φορέων, το Δικαστήριο όχι μόνον απαντά καταφατικά αλλά, για να το πράξει αυτό, προβαίνει σε διορθωτική ερμηνεία της ενωσιακής διάταξης. Λαμβάνοντας υπόψη την προϋφιστάμενη νομολογία για τις συμβάσεις συνεργασίας και το πνεύμα της Οδηγίας, όπως αυτό διατυπώνεται στις αιτιολογικές της σκέψεις και στο άρθρο 18 που θεσπίζει τις γενικές αρχές που διέπουν τη σύναψη των δημοσίων συμβάσεων, έκρινε ότι: «(...) όσο λυπηρή και αν είναι (...) η έλλειψη μνείας στο άρθρο 12, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, του ότι ένας ιδιώτης που παρέχει υπηρεσίες δεν πρέπει, στο πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ αναθετουσών αρχών, να περιέρχεται σε πλεονεκτική θέση έναντι των ανταγωνιστών του, δεν είναι καθοριστικής σημασίας». Συνεπώς, για να ελεγχθεί εάν η επίμαχη σύμβαση συνεργασίας πράγματι περιορίζει τον ανταγωνισμό, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να διαπιστώσει, πρώτον, εάν το ομόσπονδο κράτος του Βερολίνου όσο και ο Δήμος Κολωνίας διαθέτουν τον πηγαίο κώδικα του λογισμικού «IGNIS Plus», δεύτερον, ότι, σε ενδεχόμενη διοργάνωση διαδικασίας σύναψης δημοσίων συμβάσεων για τη συντήρηση, την προσαρμογή ή την ανάπτυξη του οικείου λογισμικού, οι εν λόγω αναθέτουσες αρχές γνωστοποιούν αυτόν τον πηγαίο κώδικα στους δυνητικούς υποψηφίους και προσφέροντες και, τρίτον, ότι η πρόσβαση σε αυτόν τον μοναδικό πηγαίο κώδικα αρκεί προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι, ενδιαφερόμενοι να συνάψουν σύμβαση, οικονομικοί φορείς τυγχάνουν διαφανούς και ισότιμης μεταχείρισης που δεν ενέχει διάκριση.

Ενδιαφέρουσες διευκρινίσεις για την έννοια και τα χαρακτηριστικά της συνεργασίας παρασχέθηκαν στην υπόθεση *Remondis*³⁵, στην οποία δύο (2) περιφέρειες και ένας (1) δήμος της Γερμανίας, ανέθεσαν σε σύνδεσμο,

34. ΔΕΕ C-796/18, *ISE*, 28.05.2020, ECLI:EU:C:2020:395.

35. ΔΕΕ C-429/19, *Remondis*, 04.06.2020, ECLI:EU:C:2020:436.

επί του οποίου ασκούν από κοινού έλεγχο και συνιστά «αναθέτουσα αρχή», την εκτέλεση της αποστολής τους, η οποία συνίσταται στην αξιοποίηση και τη διάθεση των αποβλήτων που παράγονται στις περιοχές τους. Επειδή ο σύνδεσμος αυτός δεν διαθέτει εγκατάσταση για την προεπεξεργασία των αποβλήτων η οποία πρέπει να γίνει προτού αυτά εναποτεθούν στους χώρους υγειονομικής ταφής, ένα μέρος των σχετικών εργασιών (80%) το αναθέτει σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και το υπόλοιπο 20% σε μία τρίτη γερμανική περιφέρεια (Neuwied), κατόπιν σύναψης σχετικής σύμβασης. Στη σύμβαση αυτή προσδιορίζεται, μεταξύ άλλων, και η ανάλογη αμοιβή της περιφέρειας που έχει αποκλειστικά τη μορφή επιστροφής εξόδων, πλέον ενός περιθωρίου κέρδους για τα τρέχοντα έξοδα λειτουργίας.

Στο ερώτημα του εθνικού δικαστηρίου περί του εάν συνιστά «σύμβαση συνεργασίας» η ανάθεση σε μία ανεξάρτητη αναθέτουσα αρχή, όπως η περιφέρεια Newid, της εκπλήρωσης δημόσιας υπηρεσίας που η αναθέτουσα αρχή (σύνδεσμος διαχείρισης αποβλήτων) είναι επιφορτισμένη να υλοποιήσει αλλά δεν διαθέτει τα μέσα, η απάντηση του Δικαστηρίου ήταν αρνητική. Η έννοια της «συνεργατικής αντίληψης» βρίσκεται στον πυρήνα της εξαίρεσης του άρθρου 12 παρ. 4 και προϋποθέτει ότι οι δημόσιοι φορείς στηρίζονται σε κοινή στρατηγική που εκ των προτέρων έχουν χαράξει με βάση τις ανάγκες τους και τις προτεινόμενες λύσεις³⁶ και ότι ενώνουν τις προσπάθειές τους ώστε να διασφαλιστεί η εκτέλεση των δημόσιων υπηρεσιών τις οποίες οφείλουν να παρέχουν. Η προϋπόθεση αυτή δεν πληρούται σε περιπτώσεις όπως η επίμαχη, όπου η μόνη συμβολή ενός εκ των συμβαλλομένων μερών συνίσταται στην απλή επιστροφή των εξόδων, καθιστώντας την παροχή έναντι αμοιβής κύριο αντικείμενο της σύμβασης³⁷.

36. Αντιθέτως, στο πλαίσιο της σύναψης μιας κοινής δημόσιας σύμβασης, το στάδιο αξιολόγησης και καθορισμού των αναγκών διεξάγεται, κατά κανόνα, μονομερώς από την αναθέτουσα αρχή με τη διακήρυξη του διαγωνισμού και τη θέσπιση των απαιτούμενων προδιαγραφών, ΔΕΕ C-429/19, ό.π., σκ. 33.

37. Παρόμοια συλλογιστική υιοθέτησε το Δικαστήριο, κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος του ιταλικού Συμβουλίου της Επικρατείας, στην υπόθεση *Ge.Fi.L.* που αφορά σύμβαση με αντικείμενο τη διαχείριση των τελών κατοχής αυτοκινήτου που συνήφθη μεταξύ της Περιφέρειας της Καμπανίας και ενός δημόσιου φορέα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (ACI) με καταστατικό σκοπό, μεταξύ άλλων, την παροχή υπηρεσιών σχετικά με τη διαχείριση των τελών κατοχής αυτοκινήτου. Ειδικότερα, κρίθηκε ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί η εξαίρεση του άρθρου 12 παρ. 4 της Οδηγίας επειδή το κύριο αντικείμενο της σύμβασης δεν είναι η συνεργασία, με την έννοια που αναλύθηκε παραπάνω, αλλά η έναντι αμοιβής παροχή της υπηρεσίας διαχείρισης τελών, με το ύψος μάλιστα της αμοιβής να είναι κατά πολύ ανώτερο των τιμών που ισχύουν στην αγορά. Βλ. ΔΕΕ C-618/19, *Ge.Fi.L.*, 30.06.2020, ECLI:EU:C:2020:508.

B. Οι προϋποθέσεις σύναψης προγραμματικών συμβάσεων υπό το πρίσμα της νομολογίας του Ελεγκτικού Συνεδρίου

Στην ελληνική έννομη τάξη, η συνηθέστερη μορφή συνεργασίας στην οποία προσφεύγουν οι αναθέτουσες αρχές είναι οι προγραμματικές συμβάσεις του άρθρου 100 του ν. 3852/2010 (Α' 87). Ο έλληνας νομοθέτης, κατά την ενσωμάτωση των διατάξεων της Οδηγίας, έλαβε υπόψη του την εν λόγω κατηγορία συμβάσεων και διατύπωσε σχετική επιφύλαξη στην παρ. 6 του άρθρου 12 του ν. 4412/2016. Ειδικότερα, ορίζεται ότι, δημόσιες συμβάσεις, κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 1 περ. 5 της Οδηγίας³⁸, που συνάπτονται μεταξύ δημόσιων φορέων δυνάμει εθνικών νομοθετικών διατάξεων, όπως οι «προγραμματικές» του άρθρου 100 του ν. 3852/2010, εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής των κανόνων για τις δημόσιες συμβάσεις υπό τους όρους του άρθρου 12 του ν. 4412/2016. Με αυτόν τον τρόπο, ο έλληνας νομοθέτης προβαίνει σε έναν, σύμφωνο με το ενωσιακό δίκαιο, περιορισμό του πεδίου εφαρμογής εθνικών διατάξεων που εγκαθιδρύουν μορφές συμβατικής συνεργασίας μεταξύ των αναθετουσών αρχών χωρίς διεξαγωγή διαγωνισμού, προβλέποντας ότι η, χωρίς διαγωνιστική διαδικασία, ανάθεσή τους μπορεί να γίνει μόνον υπό τους όρους που προβλέπει η ενωσιακή νομοθεσία στην παρ. 4 του άρθρου 12 της Οδηγίας. Εάν οι όροι αυτοί δεν πληρούνται, η συμβατική ανάθεση της δραστηριότητας θα πρέπει να γίνει με τήρηση των κανόνων σύναψης δημοσίων συμβάσεων, ακόμη και εάν οι εθνικές διατάξεις προβλέπουν διαφορετικά.

Με πρόσφατη απόφασή του επί αίτησης αναθεώρησης³⁹ σε διαφορά από τον προσυμβατικό έλεγχο προγραμματικής σύμβασης, το Τμήμα Μείζονος – Επταμελούς Σύνοψης του Ελεγκτικού Συνεδρίου⁴⁰ αποσαφήνισε τη σχέση του άρθρου 100 του ν. 3852/2010 με το άρθρο 12 παρ. 4 της Οδηγίας και, με παράθεση των σημαντικότερων αποφάσεων του Δικαστηρίου της Ένωσης και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ανέλυσε τις προϋποθέσεις εφαρμογής της τελευταίας διάταξης, παρέχοντας πολύτιμες κατευθύνσεις στα ελεγκτικά όργανα αλλά και τον εθνικό δικαστή για τον νόμιμο τρόπο σύναψης και λειτουργίας αυτής της κατηγορίας συμβάσεων που είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Η υπόθεση αφορούσε προγραμματική σύμβαση μεταξύ δήμου και δημοτικής επιχείρησης, συμβατικής αξίας 300.000 ευρώ περίπου, με αντικείμενο την παροχή, από

38. Ό.π., υποσημ. 3.

39. Ήδη «προσφυγή αναθεώρησης» που εκδικάζεται από την Ολομέλεια του Ελεγκτικού Συνεδρίου, σύμφωνα με το άρθρο 329 του ν. 4700/2020 (Α' 127/29.6.2020).

40. ΕΛΣ Τμ. Μείζ. (Επτ. Σύνθ.) 116/2020. Βλ. και ΕΛΣ VI Τμ. 1082/2020.

την επιχείρηση προς τον δήμο, υπηρεσιών συντήρησης, επισκευής και εγκατάστασης συστημάτων κλιματισμού, εξαερισμού, πυρανίχνευσης, πυρόσβεσης, την πραγματοποίηση πάσης φύσεως ηλεκτρομηχανολογικών και υδραυλικών εργασιών και την έκδοση των αναγκαίων πιστοποιητικών σε κτίρια και σχολικές μονάδες του δήμου. Η επιχείρηση έχει διαδημοτικό χαρακτήρα, στο μετοχικό της κεφάλαιο συμμετέχει ο αντισυμβαλλόμενος δήμος που έχει δικαίωμα να διορίζει το 1/3 των μελών του διοικητικού της συμβουλίου, ασκεί επιχειρηματική δραστηριότητα σχετική, μεταξύ άλλων, με το αντικείμενο της επίμαχης σύμβασης, ενώ δεν διαθέτει δικό της προσωπικό, αλλά δίκτυο εξωτερικών συνεργατών, τους οποίους απασχολεί ανάλογα με τη διαθεσιμότητα και την προκύπτουσα βλάβη⁴¹.

Το Δικαστήριο, ευθυγραμμιζόμενο και με την ενωσιακή νομολογία, έκρινε ότι, προγραμματικές συμβάσεις με περιουσιακές μετακινήσεις έχουν επαχθή χαρακτήρα κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 1 περ. 5 της Οδηγίας και, καταρχήν, υπάγονται στις διατάξεις της, εκτός εάν εξαιρούνται σύμφωνα με το άρθρο 12⁴². Στη συνέχεια,

41. Για τη χρήση εξωτερικών συνεργατών που συνήθως αποτελεί ένδειξη ότι δεν υφίσταται συνεργασία, βλ. ΔΕΕ C-386/11, *Piepenbrock*, 13.06.2013, ECLI:EU:C:2013:385. Με αυτήν κρίθηκε ότι, μια σύμβαση με την οποία, ένας δημόσιος φορέας αναθέτει σε άλλον δημόσιο φορέα το έργο του καθαρισμού ορισμένων κτιρίων, διατηρώντας το δικαίωμα ελέγχου της ορθής εκτέλεσής της και καταβάλλοντας χρηματική αποζημίωση που τεκμαίρεται ότι αντιστοιχεί στα έξοδα εκτέλεσης του έργου αυτού, ενώ ο αντισυμβαλλόμενος φορέας μπορεί επίσης να χρησιμοποιεί τρίτα πρόσωπα, τα οποία ενδέχεται να μπορούν να δρουν ανταγωνιστικά στην αγορά για την εκτέλεση του έργου αυτού και να περιέρχονται σε πλεονεκτική θέση έναντι των άλλων επιχειρήσεων που δρουν στην ίδια αγορά, συνιστά δημόσια σύμβαση υπηρεσιών που δεν εξαιρείται από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/18/ΕΕ.

42. ΕΛΣ Τμ. Μείζ. (Επτ. Σύνθ.) 116/2020, σκ. 16. Εξάλλου, σύμφωνα με τη σχετική εθνική διάταξη του άρθρου 100 του ν. 3852/2010, όπως έχει ερμηνευτεί από τη νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, αυτές οι περιουσιακές μετακινήσεις πρέπει να περιορίζονται στην κάλυψη των απαραίτητων δαπανών για την εκτέλεση του συμβατικού αντικείμενου (ΕΛΣ Τμ. Μείζ. (Επτ. Σύνθ.) 1315/2018, 1747/2016). Εάν αυτό δεν συμβαίνει, δεν πρόκειται για γνήσια προγραμματική σύμβαση του άρθρου 100 του ν. 3852/2010 και, πιθανότατα, ούτε για σύμβαση συνεργασίας. Εάν οι όροι του ανωτέρω άρθρου 100 πληρούνται και η σύμβαση έχει επαχθή χαρακτήρα, τότε θα πρέπει, επιπλέον, να ελεγχθούν οι όροι του άρθρου 12 της Οδηγίας. Διαφορετική είναι η κατηγορία προγραμματικών συμβάσεων με τις οποίες μεταβιβάζεται αρμοδιότητα από έναν δημόσιο φορέα σε έναν άλλον, για παράδειγμα επειδή ο μεταβιβάζων φορέας δεν διαθέτει «διαχειριστική επάρκεια» για την υλοποίηση ενός συγχρηματοδοτούμενου, από ευρωπαϊκό διαρθρωτικό ταμείο, έργου (ΕΛΣ Πρ. Ε΄ Κλιμ. 100/2020, 770, 25/2019, 46/2017). Στην περίπτωση αυτή, δεν πρόκειται για επαχθή σύμβαση κατά την έννοια της Οδηγίας και, ως εκ τούτου, δεν συντρέχει περίπτωση εφαρμογής της εξαίρεσης του άρθρου 12 της Οδηγίας, αλλά για πράξη με την

προκειμένου να κρίνει εάν η επίμαχη σύμβαση υπάγεται στην εξαίρεση της παρ. 4 του ανωτέρω άρθρου, ήλεγξε τη συνδρομή της πρώτης προϋπόθεσης, που απαιτεί «συνεργασία» μεταξύ «αναθετούσων αρχών». Επειδή η ιδιότητα του δήμου ως αναθέτουσας αρχής δεν αμφισβητείται, εξετάστηκε εάν η δημοτική επιχείρηση, ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, πληροί τις προϋποθέσεις του «οργανισμού δημοσίου δικαίου» και, συνακόλουθα, συνιστά «αναθέτουσα αρχή». Στο ερώτημα αυτό, η απάντηση του Δικαστηρίου ήταν κατά πλειοψηφία αρνητική διότι, η διαδημοτική επιχείρηση δραστηριοποιείται στην ελεύθερη αγορά χωρίς κάποιον ουσιαστικό περιορισμό από διάταξη νόμου και προσφέρει έναντι αμοιβής σε κάθε δυνατό αντισυμβαλλόμενο (είτε αυτός είναι ιδιώτης, είτε οι μέτοχοι δήμοι, είτε τρίτοι φορείς του Δημοσίου), υπηρεσίες εμπορικού χαρακτήρα οι οποίες παρέχονται σε συνθήκες πλήρως ανεπτυγμένου ανταγωνισμού. Περαιτέρω, εκτός από την αντικειμενική ιδιότητα της αντισυμβαλλομένης δημοτικής επιχείρησης, ελέγχθηκε και το αντικείμενο της επίμαχης σύμβασης το οποίο δεν εγκαθιδρύει συνεργασία μεταξύ φορέων που επιδιώκουν κοινούς στόχους. Ο μεν δήμος είναι επιφορτισμένος με το γενικό καθήκον δημοσίου συμφέροντος συντήρησης των κτιριακών εγκαταστάσεων, τόσο των δικών του όσο και των δημοτικών σχολείων της τοπικής του αρμοδιότητας, η δε δημοτική επιχείρηση συμβάλλεται με αυτόν προς εξυπηρέτηση των σκοπών του καταστατικού της στο πλαίσιο της επιχειρηματικής της δραστηριότητας, ήτοι επιδιώκοντας ίδια συμφέροντα εμπορικού χαρακτήρα⁴³.

Τέλος, και στα πλαίσια προβαλλόμενων λόγων της προσφυγής αναθεώρησης, το Δικαστήριο ήλεγξε εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις της σύμβασης οιονεί αυτεπιστασίας και απάντησε αρνητικά⁴⁴, ενώ επίσης αρνητικά απάντησε στους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος δήμου ότι πρόκειται για νόμιμη περίπτωση απευθείας ανά-

ποία το κράτος μέλος ρυθμίζει τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων και ευθυνών προς εκτέλεση υπηρεσιών δημοσίου χαρακτήρα. Η ελευθερία αυτή του κράτους μέλος κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 παρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), σύμφωνα με το οποίο η Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών «που είναι συμφύης με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση», καθώς και στο άρθρο 1 παρ. 6 της Οδηγίας που ορίζει ότι: «Συμφωνίες, αποφάσεις ή άλλες νομικές πράξεις που οργανώνουν τη μεταβίβαση δικαιωμάτων και ευθυνών για την εκτέλεση δημοσίων καθηκόντων μεταξύ αναθετούσων αρχών ή ομίλων αναθετούσων αρχών και δεν προβλέπουν αμοιβή για την εκτέλεση των συμβάσεων, θεωρούνται ζήτημα εσωτερικής οργάνωσης του εκάστοτε κράτους μέλους και, κατά συνέπεια, ουδόλως επηρεάζονται από την παρούσα οδηγία». Βλ. ΔΕΕ C-51/15, *Remondis*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:985.

43. ΕΛΣ Τμ. Μείζ. (Επτ. Σύνθ.) 116/2020, σκ. 18.

44. *Ibid*, σκ. 20-23.

θεσης λόγω μοναδικότητας της αναδόχου να εκτελέσει την επίμαχη υπηρεσία⁴⁵.

IV. Επίλογος

Το νομοθετικό καθεστώς για τις συμβάσεις μεταξύ δημόσιων φορέων επιδιώκει να συμβιβάσει, αφενός, τη βούληση να μην παρεμποδίζονται τα κράτη μέλη κατά την οργάνωση των δημόσιων υπηρεσιών τους, αφετέρου, την ανάγκη να διασφαλιστεί ότι ο αποκλεισμός αυτών των συμβάσεων δεν θα έχει ως αποτέλεσμα την παραβίαση των θεμελιωδών αρχών του δικαίου της Ένωσης.

Παρότι η Οδηγία καθιστά σαφές ότι τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να στραφούν στην αγορά για την προμήθεια ή λήψη υπηρεσιών που είναι αναγκαίες για την εκτέλεση της δραστηριότητάς τους, η εξαίρεση των συμβάσεων μεταξύ δημόσιων αρχών από τις διαδικασίες σύναψης δημοσίων συμβάσεων ενέχει κινδύνους για το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Καταρχάς, όσο περισσότερες συμβάσεις αποκλείονται τόσο μικρότερο είναι το περιθώριο για τη δημιουργία και την ανάπτυξη εσωτερικής αγοράς στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων. Επιπλέον, ο εφοδιασμός των φορέων του δημόσιου τομέα με ίδια μέσα, υπό μορφή είτε «in-house» είτε «οριζόντιας συνεργασίας», δύναται να περιορίσει την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας και να στρεβλώσει τον ανταγωνισμό. Ειδικότερα, πέραν του κινδύνου η εσωτερική ανάθεση να περιαγάγει έναν οικονομικό φορέα σε πλεονεκτική θέση έναντι των ανταγωνιστών του ή να συνεπάγεται άνιση μεταχείρισή του, ενδεχόμενη ακατάλληλη χρήση αυτού του μηχανισμού θα μπορούσε να προκαλέσει «συρρίκνωση» της αγοράς από πλευράς ζήτησης και μείωση

45. Ibid, σκ. 24-26.

του αριθμού των προμηθευτών που η εν λόγω αγορά θα μπορούσε να συντηρήσει. Τέλος, θεωρητικά είναι πιθανή η κατάχρηση της (συλλογικής) δεσπόζουσας θέσης που θα μπορούσαν δυνητικώς να κατέχουν οι αναθέτουσες αρχές, στα πλαίσια συμβάσεων οριζόντιας συνεργασίας⁴⁶. Ειδικά, πάντως, ως προς αυτές τις συμβάσεις, επισημαίνεται ότι θα μπορούσαν να έχουν θετικές συνέπειες στον ανταγωνισμό, υπό την έννοια ότι θα παρακινήσουν τους ιδιωτικούς φορείς να προσφέρουν καλύτερους συμβατικούς όρους⁴⁷.

Τα ενωσιακά θεσμικά όργανα έχουν υπόψη τους κινδύνους που ελλοχεύουν και προβαίνουν στις αναγκαίες σταθμίσεις. Η νομοθεσία αξιοποιεί τα πορίσματα της νομολογίας, θέτει τις προϋποθέσεις της εξαίρεσης και προωθεί την ασφάλεια δικαίου. Η νομολογία παρεμβαίνει, ενίοτε με τρόπο εμφατικό, είτε για να υπογραμμίσει ότι οι θεμελιώδεις αρχές του ενωσιακού δικαίου εξακολουθούν να εφαρμόζονται ακόμη και σε τομείς που δεν έχουν ρυθμιστεί από το παράγωγο δίκαιο, είτε για να διορθώσει παραλείψεις του νομοθέτη. Σε επίπεδο εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος, το Ελεγκτικό Συνέδριο αναλαμβάνει να διασφαλίσει την τήρηση των ενωσιακών επιταγών κατά τον προσυμβατικό έλεγχο των συμβάσεων μεταξύ δημόσιων φορέων και κατά την εκδίκαση των διαφορών που αναφύονται από αυτόν, που, άλλωστε, συνιστούν τους μοναδικούς μηχανισμούς δικαστικού ελέγχου των επίμαχων συμβάσεων και, συνακόλουθα, τη μοναδική ασπίδα προστασίας του ανταγωνισμού έναντι των κρατικών συμπεριφορών που επιδιώκουν να τον περιορίσουν.

46. W. HARTUNG, In-house procurement the discretion of member states confirmed, the relationship with competition law remains open, EPPPL, 2019, 4, σσ. 262-267.

47. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα στην υπόθεση C-796/18, ό.π., υποσημ. 27, σημ. 29-34.

Οι γενικές αρχές του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στυλιανός Δ. Μαυρίδης*, Ιωάννα Χ. Συκούδη**

Το παρόν κείμενο πραγματεύεται τις γενικές αρχές του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως αυτές καθιερώνονται στη ΣΛΕΕ και εξειδικεύονται και στον Δημοσιονομικό Κανονισμό. Συγκεκριμένα, αναλύονται οι αρχές της ενότητας, της ακρίβειας, της ετήσιας διάρκειας, της ισοσκελίσης, της ενιαίας λογιστικής μονάδας, της καθολικότητας, της ειδικότητας, της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης και της διαφάνειας, καθώς και οι εξαιρέσεις τους.

προϋπολογισμός Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ευρωπαϊκό Δημοσιονομικό Δίκαιο – Ευρωπαϊκή Οικονομική Διακυβέρνηση – δημοσιονομικό σύστημα Ευρωπαϊκής Ένωσης – κονδύλια Ευρωπαϊκής Ένωσης – Δημοσιονομικός Κανονισμός

I. Εισαγωγικά

Η δημοσιονομική αυτονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, ΕΕ)¹, η οποία ενισχύθηκε με την υιοθέτηση του συστήματος της χρηματοδότησης της Ένωσης με ίδιους πόρους², έχει ως αποτέλεσμα η τελευταία να καταρτίζει και να εκτελεί ετήσιο προϋπολογισμό ξεχωριστό από τα κράτη μέλη της προκειμένου να χρηματοδοτήσει προγράμματα και δραστηριότητες και να υλοποιήσει τις πολιτικές της σε όλους τους τομείς δράσης της ΕΕ. Ο ετήσιος προϋπολογισμός περιλαμβάνει το σύνολο των εκτιμώμενων εσόδων και δαπανών της ΕΕ³, και ακολουθεί τις προβλέψεις του Πολυετούς Δημοσιονομικού Πλαισίου⁴, χωρίς όμως να αντικαθίσταται από αυτό⁵. Οι κανόνες αναφορικά με τις γενικές αρχές που διέπουν τον προϋ-

πολογισμό της ΕΕ, τη διαδικασία κατάρτισης και ψήφισης, την εκτέλεση και τον έλεγχο του, συγκεντρώνονται τόσο στο πρωτογενές, όσο και στο παράγωγο ενωσιακό δίκαιο, ιδίως στη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, ΣΛΕΕ) και στον Δημοσιονομικό Κανονισμό⁶. Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται τις γενικές αρχές που διέπουν τον προϋπολογισμό της ΕΕ σε όλα τα στάδιά του, από την κατάρτιση μέχρι και την εκτέλεσή του.

II. Οι γενικές αρχές που διέπουν τον προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης

A. Η αρχή της ενότητας

Σύμφωνα με την αρχή της ενότητας (principle of unity), η οποία απορρέει από το άρθρο 310 ΣΛΕΕ⁷, και εξειδικεύεται περαιτέρω στο άρθρο 8 του Δημοσιονομικού Κανονισμού⁸, όλα τα έσοδα και όλες οι δαπάνες της ΕΕ για κάθε οικονομικό έτος θα πρέπει να περιλαμβάνονται σε ένα και μόνο ενιαίο κείμενο προϋπολογισμού⁹. Όσα κονδύλια δεν περιλαμβάνονται στο ενιαίο κείμενο του προϋπολογισμού, δεν δύναται να εκτελεστούν νομίμως, ώστε η πράξη του προϋπολογισμού λειτουργεί επιπλέον και ως

* Αντιπρόεδρος ΔΣΘ, Μεταδιδάκτορας Δημοσιονομικού Δικαίου Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Ειδικός Επιστήμονας Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω, Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων (ΕΕΔ)

** ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2012, σ. 371.

2. Το άρθρο 311 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι: «1. Η Ένωση προικίζεται με επαρκή μέσα για την επίτευξη των στόχων της και την επιτυχή εφαρμογή των πολιτικών της. Ο προϋπολογισμός χρηματοδοτείται στο ακέραιο, υπό την επιφύλαξη των άλλων εσόδων, από ίδιους πόρους».

3. Το άρθρο 7 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει ότι: «1. Για κάθε οικονομικό έτος, ο προϋπολογισμός προβλέπει και εγκρίνει το σύνολο των εκτιμώμενων ως αναγκαίων εσόδων και δαπανών της Ένωσης».

4. Το άρθρο 312 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι: «1. Το πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο έχει ως στόχο να εξασφαλίζει την ομαλή εξέλιξη των δαπανών της Ένωσης εντός των ορίων των ιδίων της πόρων. Θεσπίζεται για περίοδο τουλάχιστον πέντε ετών. Ο ετήσιος προϋπολογισμός της Ένωσης καταρτίζεται τηρουμένου του πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου».

5. Το Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο καθορίζει τα (ανώτατα) όρια των ετησίων δαπανών της ΕΕ για: α) συνολικές αναλήψεις υποχρεώσεων σε συγκεκριμένο έτος, β) συνολικές πληρωμές σε συγκεκριμένο έτος και γ) αναλήψεις υποχρεώσεων σε κάθε τομέα δαπανών της ΕΕ.

6. Κανονισμός υπ' αριθμ. 2018/1046 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (ΕΕ, ΕΥΡΑΤΟΜ) της 18ης Ιουλίου 2018, διατίθεται ηλεκτρονικά στην ιστοσελίδα eur-lex.europa.eu.

7. Το άρθρο 310 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι: «1. Όλα τα έσοδα και τα έξοδα της Ένωσης, πρέπει να προβλέπονται για κάθε οικονομικό έτος και να εγγράφονται στον προϋπολογισμό».

8. Το άρθρο 8 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει ότι: «1. Όλα τα έσοδα και οι δαπάνες καταλογίζονται σε γραμμή του προϋπολογισμού. 2. Με την επιφύλαξη των εγκεκριμένων δαπανών που απορρέουν από ενδεχόμενες υποχρεώσεις σύμφωνα με το άρθρο 210 παράγραφος 2, καμία δαπάνη δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ανάληψης ή εντολής πέραν των εγκεκριμένων πιστώσεων. 3. Καμία πίστωση δεν εγγράφεται στον προϋπολογισμό αν δεν αντιστοιχεί σε δαπάνη που εκτιμάται ως αναγκαία».

9. Βλ. Ν. ΜΠΑΡΜΠΑ, Στοιχεία Δημοσιονομικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 271.

εξουσιοδότηση από τη νομοθετική προς την εκτελεστική εξουσία για την είσπραξη των εσόδων και τη διενέργεια των δαπανών της ΕΕ¹⁰.

Ο προϋπολογισμός περιλαμβάνει κατ' αρχάς όλα τα έσοδα και τις δαπάνες της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των διοικητικών δαπανών που απορρέουν από την εφαρμογή των διατάξεων της ΣΕΕ στον τομέα της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ), καθώς και τις επιχειρησιακές δαπάνες τις οποίες συνεπάγεται η εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων, εφόσον αυτές επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό. Περιλαμβάνει επίσης τα έσοδα και τις δαπάνες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας¹¹. Σε τούτο το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι, το κριτήριο για την κάλυψη μιας δαπάνης από τον προϋπολογισμό της Ένωσης είναι η συμφωνία της προς τους κανόνες της Ένωσης¹².

Κατ' εξαίρεση από την αρχή της ενότητας¹³, δεν συμπεριλαμβάνονται στον ενιαίο προϋπολογισμό δραστηριότητες της Ένωσης οι οποίες υπάγονται σε αυτόνομο δημοσιονομικό καθεστώς, όπως η παροχή και λήψη δανείων, η χρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ανάπτυξης, οι δραστηριότητες της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων, δαπάνες για ενέργειες με στρατιωτικές ή αμυντικές συνέπειες, καθώς και δαπάνες για τις οποίες το Συμβούλιο λαμβάνει ομόφωνα διαφορετική απόφαση. Προκειμένου, ωστόσο, οι εξαιρέσεις να μην οδηγήσουν εκ νέου σε διάσπαση των δημοσίων οικονομικών της ΕΕ και απώλεια του έλεγχου, η Επιτροπή καταρτίζει ετήσια έκθεση η οποία παρέχει μια συνολική εικόνα του χρηματοοικονομικού και δημοσιονομικού αντίκτυπου των διαφόρων δραστηριοτήτων της Ένωσης, ανεξάρτητα από το αν χρηματοδοτούνται ή όχι από τον προϋπολογισμό της ΕΕ¹⁴. Η έκθεση αυτή περιλαμβάνει πληροφορίες για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Ανάπτυξης, διάφορες δανειοδοτικές και δανειοληπτικές πράξεις, συμπεριλαμβανομένων του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθεροποίησης και του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθερό-

τητας, και πληροφορίες για τα καταπιστευματικά ταμεία της ΕΕ για εξωτερικές δράσεις.

Η ενότητα του προϋπολογισμού στοχεύει στη συγκέντρωση των κονδυλίων (εσόδων και δαπανών) σε ένα ενιαίο έγγραφο, ώστε, με τη συνολική απεικόνιση, να διευκολύνονται οι προβλέψεις, η διαχείριση και ο έλεγχος των οικονομικών της Ένωσης¹⁵. Ταυτόχρονα, περιορίζεται το διοικητικό κόστος και συρρικνώνεται ο κίνδυνος για τυχόν φαινόμενα αυθαιρεσίας και διαφθοράς, τα οποία ήταν ευκολότερο να εμφιλοχωρήσουν υπό το προγενέστερο καθεστώς της διάσπασης των προϋπολογισμών¹⁶.

Β. Η αρχή της ακρίβειας

Η αρχή της ακρίβειας του προϋπολογισμού (principle of accuracy), η οποία αποτυπώνεται πλέον ρητά στο άρθρο 8 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, έχει την έννοια ότι τα απεικονιζόμενα στον προϋπολογισμό κονδύλια πρέπει να αναλύονται και να εξειδικεύονται σε γραμμή του προϋπολογισμού. Κανένα έσοδο και καμία δαπάνη δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί εάν δεν είναι καταγεγραμμένο στον προϋπολογισμό, καμία δαπάνη δεν μπορεί να αναλαμβάνεται πέραν του ποσού των εγκεκριμένων πιστώσεων. Οι δε πιστώσεις μπορούν να εγγράφονται στον προϋπολογισμό μόνο εάν κριθούν αναγκαίες. Η ως άνω αρχή έχει επίσης την έννοια ότι τα κονδύλια θα πρέπει να εγγράφονται στον προϋπολογισμό με ακριβή τρόπο, προκειμένου οι προβλέψεις να είναι πραγματικές και όχι πλασματικές.

Η αρχή αυτή, η οποία συμπληρώνει την αρχή της ενότητας του προϋπολογισμού, φαίνεται να απευθύνεται περισσότερο στα όργανα που καταρτίζουν τον προϋπολογισμό, δεδομένου ότι αφορά στον τρόπο εγγραφής των κονδυλίων. Μέσω αυτής ενισχύεται, επίσης, η διαφάνεια του προϋπολογισμού και διευκολύνεται ο έλεγχος της νομιμότητας των δαπανών και εν γένει ο έλεγχος των οικονομικών της Ένωσης.

Γ. Η αρχή της ετήσιας διάρκειας

Σύμφωνα με την αρχή της ετήσιας διάρκειας (principle of annuality), η οποία αποτυπώνεται ρητά στο άρθρο 310 ΣΛΕΕ και στο άρθρο 9 του Δημοσιονομικού Κανονι-

10. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, σε: συλλογικό έργο Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 1255.

11. Βλ. άρθρο 7 παρ. 1 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

12. Βλ. ΔΕΕ C-71/13, Ελλάδα/Επιτροπή, 15.07.2017, ECLI:EU:C:2014:2119, σκ. 21.

13. Οι εξαιρέσεις αυτές από τον ενιαίο προϋπολογισμό έχουν γίνει στο παρελθόν αιτία έντασης μεταξύ των σχέσεων του Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, οι οποίες οδήγησαν στην απόρριψη των σχεδίων προϋπολογισμού του έτους 1980 και 1985 από το Κοινοβούλιο, βλ. αναλυτικά και σε www.europarl.europa.eu, οι εξελίξεις μέχρι την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη.

14. Η ετήσια αυτή έκθεση προβλέφθηκε στη διοργανική συμφωνία της 2ας Δεκεμβρίου 2013 για τη δημοσιονομική πειθαρχία, τη συνεργασία σε δημοσιονομικά θέματα και τη χρηστή δημοσιονομική διαχείριση.

15. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 1257.

16. Μέχρι το 1967, καταρτίζονταν τέσσερις προϋπολογισμοί: α) της ΕΟΚ, β) ο διοικητικός προϋπολογισμός της ΕΚΑΧ, γ) ο λειτουργικός προϋπολογισμός της ΕΚΑΕ και δ) ο προϋπολογισμός ερευνών και επενδύσεων της ΕΚΑΕ. Η Συνθήκη Συγχώνευσης των εκτελεστικών οργάνων, της 8ης Απριλίου 1965, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1967, εισήγαγε την αρχή της ενότητας του προϋπολογισμού και συγχώνευσε τους τρεις πρώτους προϋπολογισμούς, ενώ ο τέταρτος ενσωματώθηκε στον γενικό προϋπολογισμό το 1970 με τη Συνθήκη του Λουξεμβούργου, βλ. αναλυτικά και σε www.europarl.europa.eu, οι εξελίξεις μέχρι την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη.

σμού¹⁷, ο προϋπολογισμός της ΕΕ έχει ενιαύσια διάρκεια. Τούτο σημαίνει ότι οι προβλέψεις και η έγκριση των κονδυλίων που περιέχει αφορούν σε ένα μόνο οικονομικό έτος, το οποίο συμπίπτει με το ημερολογιακό, ήτοι ξεκινά από την 1η Ιανουαρίου και ολοκληρώνεται στις 31 Δεκεμβρίου. Ο ετήσιος προϋπολογισμός καταρτίζεται με βάση και τηρουμένου του Πολυετούς Δημοσιονομικού Πλαισίου^{18,19}.

Στην περίπτωση κατά την οποία για οποιονδήποτε λόγο δεν τηρηθούν οι αυστηρές προθεσμίες του άρθρου 314 ΣΛΕΕ²⁰ για την οριστική έγκριση του προϋπολογισμού, ώστε στις αρχές του οικονομικού έτους να μην υπάρχει οριστικά εγκεκριμένος προϋπολογισμός, αναβιώνει αυτοδίκαια η εξουσιοδότηση του Κοινοβουλίου για το προηγούμενο έτος²¹. Πιο ειδικά, το άρθρο 315 ΣΛΕΕ εισάγει το, γνωστό και στο εθνικό δημοσιονομικό σύστημα, καθεστώς των προσωρινών δωδεκατημορίων. Δηλαδή, τα έξοδα της ΕΕ δύνανται να πραγματοποιούνται μηνιαίως κατά κεφάλαιο, εντός των ορίων του ενός δωδεκάτου των πιστώσεων που είχαν εγγραφεί στο σχετικό κεφά-

λαιο του προϋπολογισμού του προηγούμενου οικονομικού έτους, υπό την προϋπόθεση ότι δεν υπερβαίνουν το ένα δωδέκατο των πιστώσεων που προβλέπονται στο ίδιο κεφάλαιο του σχεδίου προϋπολογισμού του τρέχοντος οικονομικού έτους. Συνεπώς, προϋπόθεση για την εφαρμογή του καθεστώτος είναι, τουλάχιστον, το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο να έχουν καταλήξει σε σχέδιο προϋπολογισμού^{22,23}. Η πρόβλεψη τούτη είναι απαραίτητη για τη συνέχεια της ενωσιακής δημόσιας διοίκησης²⁴.

Οι πιστώσεις οι οποίες δεν έχουν χρησιμοποιηθεί μέχρι το τέλος του οικονομικού έτους στον προϋπολογισμό του οποίου προβλέφθηκαν, υπάρχει η δυνατότητα είτε να ακυρωθούν είτε, κατ' εξαίρεση, να μεταφερθούν στο αμέσως επόμενο οικονομικό έτος, κατόπιν απόφασης του οικείου θεσμικού οργάνου της Ένωσης^{25,26}. Τέλος, μεταφέρονται αυτόματα στον επόμενο προϋπολογισμό, ήτοι χωρίς να προηγηθεί απόφαση, ιδίως πιστώσεις αναλήψεων υποχρεώσεων για το αποθεματικό έκτακτης βοήθειας και για το Ταμείο Αλληλεγγύης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πιστώσεις που αντιστοιχούν σε εσωτερικά και εξωτερικά έσοδα για ειδικό προορισμό, καθώς και πιστώσεις πληρωμών που σχετίζονται με το ΕΓΤΕ²⁷. Επισημαίνουμε ότι οι μεταφερθείσες πιστώσεις έχουν επικουρικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι χρησιμοποιούνται μετά την εξάντληση των πιστώσεων που έχουν εγκριθεί για το τρέχον οικονομικό έτος.

Προκειμένου, όμως, να καθίσταται δυνατή η υλοποίηση των περίπλοκων και πολυετών πολιτικών της ΕΕ, καθιερώθηκε εξαίρεση στον εν λόγω κανόνα, με την εισαγωγή του συστήματος των διαφοροποιημένων ή διαχωριζόμενων πιστώσεων²⁸. Δηλαδή, ο προϋπολογισμός περιλαμβάνει δύο διαφορετικές κατηγορίες πιστώσεων, τις μη διαφοροποιημένες και τις διαφοροποιημένες²⁹. Οι τελευταίες συνίστανται, αφενός, στις πιστώσεις ανάληψης υποχρεώσεων, που καλύπτουν, κατά τη διάρκεια

17. Το άρθρο 9 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει ότι: «Οι πιστώσεις που εγγράφονται στον προϋπολογισμό εγκρίνονται για τη διάρκεια ενός οικονομικού έτους το οποίο αρχίζει την 1η Ιανουαρίου και λήγει την 31η Δεκεμβρίου».

18. Το Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο της ΕΕ για την περίοδο 2021-2027 εγκρίθηκε στις 17 Δεκεμβρίου 2020. Ο Κανονισμός για τον καθορισμό του προβλέπει μακροπρόθεσμο προϋπολογισμό ύψους 1.074,3 δισ. € για την ΕΕ των 27 σε τιμές 2018, συμπεριλαμβανομένης της ενσωμάτωσης του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ανάπτυξης. Μαζί με το Μέσο Ανάκαμψης της ΕΕ ("NextGeneration EU"), ύψους 750 δισ. €, θα επιτρέψει στην ΕΕ να παράσχει πρωτοφανή χρηματοδότηση ύψους 1,8 τρισ. € τα επόμενα χρόνια για τη στήριξη της ανάκαμψης από την πανδημία COVID-19 και των μακροπρόθεσμων προτεραιοτήτων της ΕΕ σε διάφορους τομείς πολιτικής.

19. Για το πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο και γενικότερα για την ΕΟΔ, βλ. ΣΤ. ΜΑΥΡΙΔΗ, Εθνικός προϋπολογισμός και ευρωπαϊκή οικονομική διακυβέρνηση, εκδ. Σάκκουλα, διαθέσιμο online σε: www.sakkoulas-online.gr, 2019, σ. 50 επ.

20. Η διαδικασία έγκρισης των ετήσιων προϋπολογισμών της ΕΕ περιλαμβάνει τρία θεσμικά όργανα της ΕΕ: την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Η διαδικασία ξεκινά τον Φεβρουάριο του προηγούμενου έτους, όταν το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο εγκρίνουν τις κατευθυντήριες γραμμές τους. Στη συνέχεια, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υποβάλλει το σχέδιο πρότασης στο Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο, συνήθως τον Μάιο. Μεταξύ Ιουλίου και Σεπτεμβρίου, το Συμβούλιο καθορίζει και εγκρίνει τη θέση του, την οποία το Κοινοβούλιο μπορεί είτε να εγκρίνει είτε να τροποποιήσει εντός του μηνός που ακολουθεί. Ο ετήσιος προϋπολογισμός της ΕΕ συνήθως εγκρίνεται πριν από το τέλος του προηγούμενου έτους. Βλ. αναλυτικά για τον προϋπολογισμό του 2021 σε: www.consilium.europa.eu/el/policies/the-eu-budget/eu-annual-budget/2021-budget.

21. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 1276.

22. Βλ. Ν. ΜΠΑΡΜΠΑ, ό.π., σσ. 273-274.

23. Για τη διαδικασία εκτίμησης των σχεδίων των εθνικών προϋπολογισμών από την Επιτροπή, βλ. Μ. ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗ, Ευρωπαϊκή Οικονομική Διακυβέρνηση. Οικοδόμηση, Εμβάθυνση, Ζητήματα Δημοκρατίας και Κράτους Δικαίου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σ. 215 επ.

24. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 1275.

25. Βλ. Δ. ΣΚΙΑΔΑ, Εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων στην ΕΕ: Διαχειριστικός ελιγμός ή βραδυφλεγής δημοσιονομική βόμβα;, ΕΕΕυρΔ, 2019, σ. 141.

26. Βλ. αναλυτικά το άρθρο 12 παρ. 2 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

27. Βλ. αναλυτικά το άρθρο 12 παρ. 4 του Δημοσιονομικού Κανονισμού για τις πιστώσεις που μεταφέρονται αυτόματα.

28. Βλ. Ν. ΜΠΑΡΜΠΑ, ό.π., σσ. 273-274.

29. Βλ. Δ. ΣΚΙΑΔΑ, ό.π., σ. 141.

του τρέχοντος οικονομικού έτους, το συνολικό κόστος των νομικών υποχρεώσεων που έχουν αναληφθεί για δραστηριότητες των οποίων η υλοποίηση εκτείνεται σε περισσότερα από ένα έτη και, αφετέρου, στις πιστώσεις πληρωμών, που καλύπτουν δαπάνες που σχετίζονται με την εκτέλεση υποχρεώσεων που αναλήφθηκαν κατά τη διάρκεια του τρέχοντος οικονομικού έτους ή προηγούμενων οικονομικών ετών, ενώ οι πρώτες τις αντίστοιχες πιστώσεις μόνο του τρέχοντος οικονομικού έτους³⁰.

Παρεκκλίσεις εισάγει επίσης το άρθρο 11 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, το οποίο προβλέπει τη δυνατότητα να αναλαμβάνονται προκαταβολικά, σε βάρος των πιστώσεων που προβλέπονται για το επόμενο οικονομικό έτος – ήτοι από την 15η Οκτωβρίου κάθε οικονομικού έτους – υπό τις προϋποθέσεις της παρ. 2 του ως άνω άρθρου, δαπάνες, οι οποίες αφορούν σε τρέχουσες διοικητικές δαπάνες της ΕΕ και του Ευρωπαϊκού Ταμείου Εγγυήσεων. Ακόμη, το άρθρο 15 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει τη δυνατότητα, υπό τις προϋποθέσεις του ως άνω άρθρου, να ανασυστήνονται πιστώσεις που αντιστοιχούν σε αποδεδειγμένες από συγκεκριμένα προγράμματα³¹.

Η επιλογή της ενιαίας διάρκειας του προϋπολογισμού είναι απόρροια της ρευστότητας των μεγεθών που απεικονίζει. Σε τούτο το σημείο δέον να επισημάνουμε εκ νέου ότι η πράξη του προϋπολογισμού συνιστά μια πρόβλεψη, η οποία δεν απεικονίζει πραγματική, αλλά δημοσιονομική ύλη. Ώστε, δεδομένου ότι όπως όλες οι προβλέψεις, ο προϋπολογισμός περιέχει εκ φύσεως το στοιχείο της αβεβαιότητας, καθιερώθηκε παραδοσιακά η αρχή της ετήσιας διάρκειάς του, προκειμένου οι εκτιμήσεις που περιέχει να είναι όσο το δυνατόν ακριβέστερες³².

Δ. Η αρχή της ισοσκελίσης

Η αρχή της ισοσκελίσης (principle of equilibrium), η οποία έχει τη νομική της βάση στο άρθρο 310 ΣΛΕΕ και στο άρθρο 17 του Δημοσιονομικού Κανονισμού³³, αποτυπώνει τον «χρυσό κανόνα» των δημοσιονομικών της ΕΕ³⁴. Σύμφωνα με την τελευταία, το σύνολο των εσόδων

του προϋπολογισμού πρέπει να ισούται με το σύνολο των δαπανών του προϋπολογισμού, ώστε ο τελευταίος να μην είναι ούτε ελλειμματικός ούτε πλεονασματικός, αλλά αυστηρά ισοσκελισμένος³⁵. Εξάλλου, ο προϋπολογισμός της ΕΕ χαρακτηρίζεται ως προϋπολογισμός εσόδων, δοθέντος ότι σε πρώτο στάδιο προσδιορίζεται το ύψος των εσόδων και κατόπιν, στο ποσό αυτό, προσαρμόζονται οι δαπάνες³⁶.

Η ισοσκέλιση επιτυγχάνεται ιδίως με την κατάρτιση διορθωτικών προϋπολογισμών από την Επιτροπή, οι οποίοι τεκμηριώνονται με παραπομπή στον προϋπολογισμό τις προβλέψεις του οποίου τροποποιούν. Επιπλέον, εάν προκύψει ζήτημα απόδοσης μεγαλύτερων οικονομικών βαρών από τα κράτη μέλη, το σύστημα ιδίων πόρων περιλαμβάνει μηχανισμούς διόρθωσης. Έπειτα από τις απαιτούμενες διορθώσεις, τα κράτη αυτά λαμβάνουν αποζημιώσεις – ή εκπτώσεις (rebate) – που συμβάλλουν στη μείωση της διαφοράς μεταξύ του τι πληρώνουν και του τι λαμβάνουν από τον προϋπολογισμό της ΕΕ³⁷.

Εάν στο τέλος του οικονομικού έτους διαπιστωθεί υπόλοιπο, τούτο οφείλει να διαχέεται στον επόμενο προϋπολογισμό, τηρουμένης της αρχής της συνέχειας των χρήσεων³⁸. Πιο ειδικά, εάν ο προϋπολογισμός είναι πλεονασματικός, τότε το πλεόνασμα εγγράφεται ως έσοδο του προϋπολογισμού του αμέσως επόμενου οικονομικού έτους. Αντίστοιχα, εάν είναι ελλειμματικός, το υπόλοιπο θα εγγραφεί ως δαπάνη του προϋπολογισμού του αμέσως επόμενου οικονομικού έτους³⁹. Άλλωστε, όπως έχει κριθεί από το ΔΕΕ, η μη μεταφορά ενός μέρους του πιστωτικού υπολοίπου συγκεκριμένου οικονομικού έτους στο επόμενο οικονομικό έτος έχει ως συνέπεια ότι στον προϋπολογισμό του τελευταίου αυτού οικονομικού έτους δεν εμφανίζονται όλα τα έσοδα που διαθέτει η ΕΕ για το συγκεκριμένο αυτό έτος και, συνεπώς, αντιβαίνει προς τις αρχές της ενότητας και της ετήσιας διάρκειας⁴⁰.

ϋπολογισμού υπό το πρίσμα του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου και του χρυσού κανόνα, ΔιΔικ, 2, 2018.

30. Βλ. αναλυτικά σε www.europarl.europa.eu, οι δαπάνες της Ένωσης.

31. Βλ. αναλυτικά τα άρθρα 11 και 15 του Δημοσιονομικού Κανονισμού για την προκαταβολική ανάληψη δαπανών και την ανασύσταση πιστώσεων.

32. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σσ. 1257-1258.

33. Το άρθρο 17 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει ότι: «1. Ο προϋπολογισμός είναι ισοσκελισμένος ως προς τα έσοδα και τις πιστώσεις πληρωμών. 2. Ένωση και οι αναφερόμενοι στα άρθρα 70 και 71 οργανισμοί της Ένωσης δεν συνάπτουν δάνεια στο πλαίσιο του προϋπολογισμού».

34. Για την εφαρμογή του «χρυσού κανόνα» στους εθνικούς προϋπολογισμούς, βλ. ΣΤ. ΜΑΥΡΙΔΗ, Η κατάρτιση του κρατικού προ-

35. Βλ. Μ. ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗ, «Η Κοινοτική Μέθοδος σε αμφισβήτηση», Ο «Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός» σε κίνδυνο – Σκέψεις γύρω από την τρέχουσα κρίση της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, 2015, διαθέσιμο σε: <http://www.digestaonline.gr/pdfs/Digesta%202015/Chrisme113.pdf>, σ. 82.

36. Βλ. Ν. ΜΠΑΡΜΠΑ, ό.π., σ. 275.

37. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 1258.

38. Το άρθρο 18 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει ότι: «1. Το υπόλοιπο κάθε οικονομικού έτους εγγράφεται στον προϋπολογισμό του επόμενου είτε στα έσοδα είτε στις πιστώσεις πληρωμών, ανάλογα με το αν πρόκειται για πλεόνασμα ή για έλλειμμα αντιστοίχως».

39. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σσ. 1258-1259.

40. Βλ. ΔΕΚ C-284/90, Συμβούλιο/Κοινοβούλιο, 31.03.1992, ECLI:EU:C:1992:154.

Απόρροια της ως άνω αρχής είναι η κατ' αρχήν απαγόρευση της ΕΕ ή των οργάνων της να συνάπτουν δανειακές συμβάσεις προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους. Κατ' εξαίρεση, σύμφωνα με το άρθρο 266 παρ. 6 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, τα σχέδια απόκτησης κτιρίων της Ένωσης μπορούν να χρηματοδοτούνται με δάνειο υπό τον όρο προηγούμενης έγκρισης από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο⁴¹.

Ε. Η αρχή της ενιαίας λογιστικής μονάδας

Σύμφωνα με την αρχή της ενιαίας λογιστικής μονάδας (principle of unit of account), η οποία αποτυπώνεται στο άρθρο 320 ΣΛΕΕ⁴² και εξειδικεύεται στο άρθρο 19 του Δημοσιονομικού Κανονισμού⁴³, ο προϋπολογισμός καταρτίζεται, εκτελείται και αποτελεί αντικείμενο απόδοσης λογαριασμών σε μία κοινή λογιστική μονάδα για όλα τα κράτη μέλη, το ευρώ.

Παραδοσιακά⁴⁴, από τις απαρχές της Κοινότητας και πολύ πριν την εισαγωγή του ευρώ ως κοινού νομίσματος στην Ένωση, ο προϋπολογισμός καταρτιζόταν σε ενιαίες λογιστικές μονάδες. Αρχικά σε βέλγικα φράγκα, κατόπιν σε λογιστικές μονάδες με βάση αναφοράς την τιμή του χρυσού, έπειτα σε Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα (ECU - European currency unit), και από το 1999 μέχρι και σήμερα σε ευρώ. Ήδη με τη συνθήκη της Λισαβόνας, η ως άνω αρχή επεκτάθηκε και στην κατάρτιση του πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου, ώστε το ευρώ αποτελεί πλέον την ενιαία λογιστική μονάδα της ΕΕ⁴⁵.

Εξαιρέσεις της εν λόγω αρχής θεσπίζονται στο άρθρο 19 του Δημοσιονομικού Κανονισμού. Ειδικότερα, όταν παρίσταται ανάγκη, είναι δυνατόν ο υπόλογος και ο αρμόδιος διατάκτης να διενεργούν πράξεις σε νομίσματα διαφορετικά του ευρώ, εφόσον η μετατροπή του συναλλάγματος υπολογίζεται με βάση την ημερήσια συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ η οποία δημοσιεύεται στο τεύχος C της

Επίσημης Εφημερίδας της Ευρωπαϊκής Ένωσης της ημέρας κατά την οποία συντάσσεται από την υπηρεσία του διατάκτη το ένταλμα πληρωμής ή είσπραξης και περαιτέρω δεν έχει αρνητική επίδραση στον προϋπολογισμό.

Η εφαρμογή της ως άνω αρχής, πέρα από την ενίσχυση της δημοσιονομικής αυτοτέλειας της Ένωσης, ενισχύει την ομοιογένεια και την ευελιξία στα στάδια από την κατάρτιση μέχρι και τον έλεγχο της εκτέλεσης του προϋπολογισμού, συμβάλλει στην απλούστευση της διαδικασίας⁴⁶, βελτιώνοντας έτσι την πρακτική αποτελεσματικότητα των δημοσίων οικονομικών της Ένωσης.

ΣΤ. Η αρχή της καθολικότητας

Η αρχή της καθολικότητας (principle of universality), η οποία απορρέει από την αρχή της ενότητας, καθιερώνεται στο άρθρο 20 του Δημοσιονομικού Κανονισμού⁴⁷ και έχει την έννοια ότι το σύνολο των εσόδων καλύπτει το σύνολο των πιστώσεων πληρωμών και ότι τα έσοδα και οι δαπάνες δεν συμψηφίζονται μεταξύ τους.

Πιο αναλυτικά, η αρχή της καθολικότητας διακρίνεται σε δύο επιμέρους απαγορεύσεις, την απαγόρευση ειδικού προορισμού των εσόδων και την απαγόρευση συμψηφισμού εσόδων και δαπανών. Από τις ως άνω απαγορεύσεις απορρέουν οι εξής αρχές που διέπουν τον προϋπολογισμό της ΕΕ: αφενός, η αρχή του μη ειδικού προορισμού των εσόδων, σύμφωνα με την οποία τα έσοδα δεν αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες δαπάνες, αλλά σωρεύονται και χρησιμοποιούνται αδιακρίτως για τη διενέργεια του συνόλου των εγγεγραμμένων στον προϋπολογισμό δαπανών. Συνακόλουθα, συγκεκριμένα έσοδα δεν δύνανται να προορίζονται εκ των προτέρων για την κάλυψη ορισμένων δαπανών και μια δαπάνη δεν δύναται να εξαρτηθεί από μια συγκεκριμένη πηγή εσόδων. Ωστόσο, το άρθρο 21 του Δημοσιονομικού Κανονισμού θεσπίζει εξαιρέσεις από την ως άνω αρχή. Προβλέπει, δηλαδή, ότι συγκεκριμένα εξωτερικά⁴⁸ και εσωτερικά έσοδα⁴⁹ της ΕΕ θα χρη-

41. Βλ. Β. ΚΟΥΓΕΑ, Ευρωπαϊκό Δημοσιονομικό Δίκαιο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σ. 28 επ. Στο προοίμιο του προηγούμενου Δημοσιονομικού Κανονισμού (ΕΚ, ΕΥΡΑΤΟΜ) 1605/2002 του Συμβουλίου, αναφερόταν ότι η αρχή της ισοσκελίσης δεν είναι δυνατό να εμποδίσει τις δανειοδοτικές πράξεις τις οποίες εγγυάται ο γενικός προϋπολογισμός. Μολονότι τα προαναφερθέντα απαλείφθηκαν στο νέο κείμενο του Δημοσιονομικού Κανονισμού, κατά τη γνώμη μας, τούτο δεν συνεπάγεται την απόλυτη απαγόρευση δανεισμού της ΕΕ.

42. Το άρθρο 320 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι: «Το πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο και ο ετήσιος προϋπολογισμός καταρτίζονται σε ευρώ».

43. Το άρθρο 19 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει ότι: «1. Το πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο και ο προϋπολογισμός καταρτίζονται και εκτελούνται σε ευρώ. Αποτελούν αντικείμενο απόδοσης λογαριασμών σε ευρώ».

44. Βλ. Ν. ΜΗΛΙΩΝΗ, Δημοσιονομικό Δίκαιο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2007, σ. 17.

45. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σσ. 1283-1284.

46. Βλ. Ν. ΜΗΛΙΩΝΗ, Στοιχεία Ευρωπαϊκού Δημοσιονομικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2008, σ. 229.

47. Το άρθρο 20 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει ότι: «Με την επιφύλαξη του άρθρου 21, το σύνολο των εσόδων καλύπτει το σύνολο των πιστώσεων πληρωμών. Με την επιφύλαξη του άρθρου 27, όλα τα έσοδα και οι δαπάνες εγγράφονται στον προϋπολογισμό χωρίς συμψηφισμό μεταξύ τους».

48. Ως εξωτερικά έσοδα για ειδικό προορισμό λογίζονται ενδεικτικά: ειδικές συμπληρωματικές χρηματοδοτικές συνεισφορές των κρατών μελών σε ορισμένα είδη δράσεων και προγραμμάτων, έσοδα από τις δραστηριότητες ανταγωνιστικού χαρακτήρα που ασκούνται από το Κοινό Κέντρο Ερευνών (JRC), έσοδα ιδρυμάτων, οι επιχορηγήσεις, οι δωρεές και τα κληροδοτήματα κ.λπ., βλ. αναλυτικά στο άρθρο 21 παρ. 2 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

49. Ως εσωτερικά έσοδα για ειδικό προορισμό λογίζονται ενδεικτικά: έσοδα που προέρχονται από τρίτους για προμήθειες, πα-

σιμοποιούνται μόνο για τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων δαπανών. Και τούτα τα έσοδα, όμως, οφείλουν να εγγράφονται στο ενιαίο κείμενο του προϋπολογισμού, σε ειδικές γραμμές του, κατ' επιταγή της αρχής της ενότητας και της ακρίβειας, όπως αναλύθηκαν ανωτέρω.

Αφετέρου, η αρχή του ακαθάριστου προϊόντος, άλλως του μη συμψηφισμού, σύμφωνα με την οποία, στον προϋπολογισμό αναγράφεται το ακαθάριστο ποσό των εσόδων-δαπανών. Ειδικότερα, τα έσοδα που εγγράφονται στον προϋπολογισμό εμφανίζονται στο ακέραιό τους, ήτοι χωρίς να συμψηφίζονται (συναιρούνται) μεταξύ τους⁵⁰. Ρητή εξαίρεση από την ως άνω αρχή θεσπίζει το άρθρο 27 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, σύμφωνα με το οποίο, ορισμένα κονδύλια δύνανται να εγγράφονται στον προϋπολογισμό έπειτα από περικοπή, ή αφαιρουμένων των φορολογικών επιβαρύνσεων, ή προσαρμοσμένα στις συναλλαγματικές ισοτιμίες.

Η εφαρμογή της αρχής της καθολικότητας, σύμφωνα με το πρότυπο, μεταξύ άλλων, και του εθνικού μας δημοσιονομικού συστήματος, συμβάλλει ιδίως στην ευελιξία και την ταχύτητα της εκτέλεσης του προϋπολογισμού, διευκολύνοντας τα όργανα της Επιτροπής, ως κατεξοχήν διατάκτες και δημοσίους υπολόγους, στην είσπραξη των εσόδων και τη διεκπεραίωση των δαπανών. Περαιτέρω, αποδίδει μια σαφέστερη εικόνα για τα οικονομικά της Ένωσης, ώστε διευκολύνονται επιπλέον οι προβλέψεις και ο έλεγχός τους.

Z. Η αρχή της ειδικότητας

Η αρχή της ειδικότητας (principle of specification), η οποία διακηρύσσεται στο άρθρο 316 ΣΛΕΕ⁵¹ και εξειδικεύεται περαιτέρω στο άρθρο 28 του Δημοσιονομικού Κανονισμού⁵², επιτάσσει ότι όλα τα κονδύλια που απεικονίζονται στον προϋπολογισμό, έσοδα και δαπάνες, οφείλουν να εγγράφονται αναλυτικά και να εξειδικεύονται με λεπτομέρεια. Επιτάσσει, επίσης, την απαγόρευση μεταφοράς πιστώσεων.

Πιο ειδικά, όσον αφορά στις πιστώσεις, στις οποίες ιδίως αφορά η αρχή, κάθε πίστωση του προϋπολογισμού θα

ροχή υπηρεσιών ή εργασίες που εκτελούνται για λογαριασμό τους, εισπράξεις αποζημιώσεων από ασφαλίσεις, έσοδα από εκμισθώσεις και από την πώληση κτιρίων και γαιών κ.λπ., βλ. αναλυτικά στο άρθρο 21 παρ. 3 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

50. Βλ. Ν. ΜΠΑΡΜΠΑ, ό.π., σ. 272.

51. Το άρθρο 316 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι: «Οι πιστώσεις εξειδικεύονται κατά κεφάλαια, στα οποία περιλαμβάνονται τα έσοδα αναλόγως της φύσεως ή του προορισμού τους. Τα κεφάλαια υποδιαιρούνται συμφώνως προς τον κανονισμό που εκδίδεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 322»

52. Το άρθρο 28 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει ότι: «1. Οι πιστώσεις εξειδικεύονται κατά τίτλους και κεφάλαια. Τα κεφάλαια υποδιαιρούνται σε άρθρα και θέσεις».

πρέπει να έχει συγκεκριμένο προορισμό και να καλύπτει έναν ειδικό στόχο. Αναφορικά με το δομικό στοιχείο, ο προϋπολογισμός οφείλει να διαρθρώνεται ανά τίτλους και κεφάλαια, ενώ τα κεφάλαια πρέπει να υποδιαιρούνται σε τίτλους, άρθρα και θέσεις και να φέρουν κατά το δυνατόν σταθερή ονοματολογία. Οι δε δαπάνες κάθε θεσμικού οργάνου της ΕΕ εγγράφονται σε χωριστά τμήματα του προϋπολογισμού, τηρουμένης της θεσμικής αυτονομίας τους⁵³. Πρέπει να προστεθεί ότι, ως προς την κατάταξη των δαπανών, τα όργανα διαθέτουν μεν εξουσία εκτιμήσεως, η οποία πάντως περιορίζεται από την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ των οργάνων, την οποία προβλέπει η Συνθήκη⁵⁴, αλλά και από τις υποχρεωτικές διατάξεις του Δημοσιονομικού Κανονισμού. Περαιτέρω, αναφορικά με τα έσοδα, στα οποία δευτερευόντως αφορά η αρχή, επισημαίνεται ότι οι πηγές τους πρέπει να είναι σαφώς προσδιορισμένες και κάθε έσοδο πρέπει να μπορεί να προβλεφθεί με ακρίβεια⁵⁵.

Πλην όμως, και αυτή η αρχή παρουσιάζει εξαιρέσεις, οι οποίες θεσπίζονται με το άρθρο 317 παρ. 3 ΣΛΕΕ⁵⁶ και εξειδικεύονται στον Δημοσιονομικό Κανονισμό, όπου απαριθμούνται περιοριστικά και λεπτομερώς, προκειμένου να μην επαφίεται περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στην εφαρμογή τους. Ειδικότερα, στο άρθρο 28 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, κατά παρέκκλιση της αρχής της ειδικότητας, προβλέπεται ότι η Επιτροπή και τα άλλα θεσμικά όργανα της Ένωσης μπορούν να πραγματοποιούν ορισμένες μεταφορές πιστώσεων εντός του προϋπολογισμού. Τούτη η δυνατότητα δίδεται για τις αυστηρά καθορισμένες στον Κανονισμό πιστώσεις, οι οποίες αφορούν μόνο στο τμήμα του προϋπολογισμού που τους αφορά. Για τις λοιπές πιστώσεις, δύνανται να προτείνουν τις μεταφορές στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο Συμβούλιο και τα τελευταία να αποφασίσουν, εντός 6 εβδομάδων από την παραλαβή της πρότασης, την έγκριση ή την απόρριψή της.

Πιο ειδικά, η Επιτροπή δύναται να προβαίνει αυτόνομα, ήτοι χωρίς τη σύμπραξη άλλου οργάνου, ιδίως στη μεταφορά πιστώσεων από το εσωτερικό κάθε κεφαλαίου, στη μεταφορά ορισμένων πιστώσεων που αφορούν σε επιχειρησιακές δαπάνες, σε πιστώσεις έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης που εκτελούνται από το JRC, κοκ.

53. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 1276.

54. Βλ. ΔΕΚ C-204/86, Ελλάδα/Συμβούλιο, 27.09.1988, ECLI:EU:C:1988:450.

55. Βλ. Ν. ΜΗΛΙΩΝΗ, Στοιχεία Ευρωπαϊκού Δημοσιονομικού Δικαίου, ό.π., σ. 226.

56. Το άρθρο 317 παρ. 3 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι: «Η Επιτροπή δύναται να προβαίνει, εντός των ορίων και υπό τις προϋποθέσεις του κανονισμού που εκδίδεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 322, σε μεταφορές πιστώσεων του προϋπολογισμού είτε από κεφάλαιο σε κεφάλαιο είτε από υποδιαίρεση σε υποδιαίρεση».

Ακόμη, η Επιτροπή μπορεί να μεταφέρει, αυτόνομα μιν, αλλά κατόπιν προηγούμενης ενημέρωσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, τα οποία έχουν δικαίωμα να υποβάλουν ενστάσεις, ιδίως πιστώσεις που αφορούν στις δαπάνες προσωπικού και διοικητικής λειτουργίας και αχρησιμοποίητες πιστώσεις για την αντιμετώπιση εκτάκτων αναγκών⁵⁷. Περαιτέρω, τα λοιπά θεσμικά όργανα της Ένωσης μπορούν να προβαίνουν αυτόνομα, ήτοι χωρίς να προαπαιτείται ενημέρωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, μόνο σε μεταφορές εντός άρθρων. Για τη μεταφορά πιστώσεων από τίτλο σε τίτλο και από κεφάλαιο σε κεφάλαιο, είναι απαραίτητη η προ τριών εβδομάδων ενημέρωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, τα οποία δύνανται να εγκρίνουν ή όχι τη μεταφορά⁵⁸.

Η αρχή της ειδικότητας φαίνεται να έχει κυρίως τεχνικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι αφορά κατά κύριο λόγο στη διάρθρωση και τη δομή του προϋπολογισμού. Η εφαρμογή της κατά το στάδιο της κατάρτισης του διαμορφώνει, όμως, τόσο την όψη όσο και το περιεχόμενό του, περιχαρακώνοντας την εξουσιοδότηση της νομοθετικής προς την εκτελεστική λειτουργία για την εκτέλεση του προϋπολογισμού⁵⁹. Πέραν τούτου, έχει ιδιαίτερη σημασία στην ορθολογική κατανομή των δαπανών με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον, ενώ ταυτόχρονα διασφαλίζει τη διαφάνεια και διευκολύνει τον έλεγχο της εκτέλεσης του προϋπολογισμού. Οι δε εξαιρέσεις από την αρχή αποτελούν μηχανισμό διόρθωσης των προβλέψεων και των εκτιμήσεων του προϋπολογισμού, ενώ αποσκοπούν στην ευελιξία της διαχείρισης των οικονομικών της Ένωσης⁶⁰.

Η. Η αρχή της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης

Η αρχή της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης (principle of sound financial management), η οποία βασίζεται στα άρθρα 310 και 317 ΣΛΕΕ⁶¹ και εξειδικεύεται

περαιτέρω στο άρθρο 33 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, διακρίνεται σε τρεις επιμέρους αρχές: την αρχή της οικονομίας, την αρχή της αποδοτικότητας και την αρχή της αποτελεσματικότητας, χωρίς εξαιρέσεις⁶².

Η αυθεντική ερμηνεία των αρχών δίδεται από το άρθρο 33 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, ως εξής: α) η αρχή της οικονομίας ορίζει ότι τα μέσα που χρησιμοποιούνται από το οικείο θεσμικό όργανο της Ένωσης για την υλοποίηση των δραστηριοτήτων του καθίστανται εγκαίρως διαθέσιμα, στην ενδεδειγμένη ποσότητα και ποιότητα και στην καλύτερη τιμή, β) η αρχή της αποδοτικότητας αφορά στην καλύτερη δυνατή σχέση μεταξύ χρησιμοποιηθέντων μέσων, αναληφθεισών δραστηριοτήτων και επίτευξης στόχων και γ) η αρχή της αποτελεσματικότητας, η οποία αφορά στον βαθμό επίτευξης των επιδιωκόμενων στόχων μέσω των δραστηριοτήτων που αναλήφθηκαν. Από την άλλη πλευρά, η αρχή της δημοσιονομικής διαχείρισης, παρόλο που επιδιώκει τη μικρότερη δυνατή επιβάρυνση των οικονομικών της Ένωσης, δεν συνεπάγεται ότι το κριτήριο της χαμηλότερης τιμής είναι το μοναδικό κριτήριο που λαμβάνεται υπόψη όταν πρόκειται να δαπανηθούν ενωσιακοί πόροι⁶³.

Η αρχή τούτη, και στις τρεις εκφάνσεις της, επιτάσσει και στοχεύει στη σώφρονα διαχείριση των κονδυλίων της Ένωσης και τη διενέργεια των πιστώσεων του προϋπολογισμού με τρόπο ώστε να προκρίνονται τα λιγότερο κοστοβόρα μέσα για το βέλτιστο αποτέλεσμα. Αποβλέπει, δηλαδή, πέρα από τη νομιμότητα και την κανονικότητα της δαπάνης, στην απόδοση της διενέργειας της δαπάνης, ώστε προσιδιάζει σε έλεγχο σκοπιμότητας⁶⁴. Για τη διασφάλιση της χρηστής εκτέλεσης του προϋπολογισμού λαμβάνουν χώρα αξιολογήσεις των προγραμμάτων και δραστηριοτήτων που εκπονεί η ΕΕ⁶⁵, κάθε πρόταση προς νέες πιστώσεις συνοδεύεται υποχρεωτικά από το «δημοσιονομικό δελτίο», στο οποίο αποτυπώνονται οι εκτιμήσεις για τις πιστώσεις πληρωμών και αναλήψεων υποχρεώσεων, αξιολόγηση των διαφορετικών διαθέσιμων δημοσιονομικών επιλογών και την εκ των προτέρων αξιολόγηση ή εκτίμηση επιπτώσεων⁶⁶.

Θ. Η αρχή της διαφάνειας

Η αρχή της διαφάνειας (principle of transparency), η

τις αρχές της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης».

62. Πρόκειται για τα τρία "E": Economy, Efficiency, Effectiveness.

63. Βλ. ΓεΔΕΕΤ-117/17, *Proximus/Συμβούλιο*, 17.01.2019, ECLI:EU:T:2019:19.

64. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 1260.

65. Βλ. αναλυτικά για τις αξιολογήσεις στο άρθρο 34 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

66. Βλ. αναλυτικά για το υποχρεωτικό δημοσιονομικό δελτίο στο άρθρο 35 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

57. Βλ. αναλυτικά για τη δυνατότητα της Επιτροπής να μεταφέρει πιστώσεις στο άρθρο 30 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

58. Βλ. αναλυτικά για τη δυνατότητα των λοιπών θεσμικών οργάνων της Ένωσης, πέραν της Επιτροπής, να μεταφέρουν πιστώσεις στο άρθρο 29 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

59. Βλ. Β. ΚΟΥΓΕΑ, Η αρχή της ειδικότητας του προϋπολογισμού. Έννοια και χρησιμότητα, σε: Τιμητικός τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή Αριστοκλή Ιγνατιάδη, εκδ. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, 2007, σσ. 597-598.

60. Βλ. Ν. ΜΠΑΡΜΠΑ, ό.π., σ. 274-275.

61. Το άρθρο 317 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι: «Η Επιτροπή εκτελεί τον προϋπολογισμό σε συνεργασία με τα κράτη μέλη, σύμφωνα με τις διατάξεις του κανονισμού που εκδίδεται σε εκτέλεση του άρθρου 322, με δική της ευθύνη και εντός των ορίων των πιστώσεων που εγκρίθηκαν, σύμφωνα με την αρχή της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης. Τα κράτη μέλη συνεργάζονται με την Επιτροπή προκειμένου να διασφαλίσουν ότι οι πιστώσεις χρησιμοποιούνται σύμφωνα με

οποία αποτυπώνεται ρητά στα άρθρα 37⁶⁷ και 38 του Δημοσιονομικού Κανονισμού, υλοποιείται με τη δημοσίευση του προϋπολογισμού, των τυχόν διορθωτικών προϋπολογισμών, των λογαριασμών και των αποδεκτών που χρηματοδοτούνται από κονδύλια της ΕΕ⁶⁸.

Ειδικότερα, η δημοσίευση του οριστικά εγκεκριμένου προϋπολογισμού λαμβάνει χώρα αρχικά και εντός τεσσάρων εβδομάδων από την οριστική έγκρισή του στον δικτυακό τόπο των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, με μέριμνα του Προέδρου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Κατόπιν, μέσα σε προθεσμία η οποία δεν δύναται να υπερβαίνει τους τρεις μήνες από την οριστική έγκριση, δημοσιεύεται στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι ενοποιημένοι ετήσιοι λογαριασμοί των θεσμικών οργάνων της ΕΕ δημοσιεύονται στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στον δικτυακό τόπο των θεσμικών οργάνων της Ένωσης.

Περαιτέρω, και προς ενίσχυση της διαφάνειας των δημοσίων οικονομικών της Ένωσης, δημοσιεύονται έγκαιρα και με τον πιο πρόσφορο τρόπο, οι πληροφορίες των αποδεκτών χρηματοδότησης από ενωσιακά κονδύλια. Δημοσιεύονται επίσης οι αποδέκτες των βραβείων που απονέμονται, των επιχορηγήσεων και συμβάσεων που ανατίθενται κατόπιν διαγωνισμών, διαδικασιών επιχορήγησης ή διαδικασιών προμηθειών, καθώς και οι αμειβόμενοι εξωτερικοί εμπειρογνώμονες. Προς τούτο, ιδρύθηκε και λειτουργεί στην επίσημη ιστοσελίδα της Ένωσης βάση δεδομένων με τίτλο "Financial Transparency System (FTS)"⁶⁹, στην οποία δημοσιεύονται τα ονόματα των αποδεκτών χρηματοδότησης από κονδύλια του προϋπολογισμού της ΕΕ. Ειδική μέριμνα λαμβάνεται στην περίπτωση δημοσίευσης δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπου οι πληροφορίες φυσικών ή νομικών προσώπων διαγράφονται υποχρεωτικά δύο έτη μετά την περάτωση του οικονομικού έτους κατά το οποίο έχει αναληφθεί νομική δέσμευση για τα κονδύλια.

Η διαφάνεια σε όλα τα στάδια του προϋπολογισμού,

67. Το άρθρο 37 του Δημοσιονομικού Κανονισμού προβλέπει ότι: «1. Ο προϋπολογισμός καταρτίζεται, εκτελείται και αποτελεί αντικείμενο απόδοσης λογαριασμών σύμφωνα με την αρχή της διαφάνειας».

68. Βλ. Κ. ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ, Δημοσιονομική Διαφάνεια, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 77.

69. Η βάση δεδομένων είναι διαθέσιμη ηλεκτρονικά στον σύνδεσμο data.europa.eu/euodp/el/data/dataset/FTS.

από την κατάρτιση έως και την εκτέλεση, διασφαλίζει την ευρεία δημοσιότητα των δημοσίων οικονομικών της Ένωσης και διευκολύνει τον έλεγχο τους. Ταυτόχρονα, εμπνέει εμπιστοσύνη στους πολίτες προς τα όργανα της Ένωσης, ενισχύοντας την αξιοπιστία της τελευταίας και τον δημοκρατικό διάλογο⁷⁰. Τέλος, δύναται να λειτουργήσει και προληπτικά, αποτρέποντας τα όργανα από τυχόν αυθαιρεσίες.

III. Συμπέρασμα

Το σύνολο των αρχών που διέπουν τον προϋπολογισμό λειτουργούν όχι μόνο ως κατευθυντήριες γραμμές για την κατάρτιση και την εκτέλεσή του, αλλά και ως δικλίδες ασφαλείας προς τους ευρωπαίους πολίτες, αναπτύσσοντας δεσμούς εμπιστοσύνης και συνοχής της Ένωσης. Από τις αρχές της ενότητας, της ακρίβειας και της ειδικότητας, οι οποίες διασφαλίζουν την ορθή και ακριβή κατάστρωση του προϋπολογισμού, στις αρχές της ετήσιας διάρκειας, της ισοσκελίσης και της καθολικότητας, οι οποίες διαμορφώνουν την ουσία της εξουσιοδοτικής πράξης του προϋπολογισμού, μέχρι τις αρχές της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης και της διαφάνειας, οι οποίες διοχετεύουν στην πράξη του προϋπολογισμού τις θεμελιώδεις τούτες αρχές, το σύνολό τους, αλλά και κάθε μία ξεχωριστά, δίδουν προστιθέμενη αξία και υπαγορεύουν δεσμευτικά τις ενέργειες των θεσμικών ενωσιακών οργάνων σε όλα τα στάδια του προϋπολογισμού.

Ταυτόχρονα, το δημοσιονομικό σύστημα της ΕΕ, πυρήνα του οποίου συνιστά ο προϋπολογισμός της Ένωσης, και το οποίο οικοδομήθηκε σταδιακά κατά το πρότυπο των συστημάτων των κρατών μελών της, πέρα από τη σημασία του για τον σχεδιασμό, τη διαχείριση και τον έλεγχο των ενωσιακών δημοσίων οικονομικών, επιτελεί και μια ακόμη ιδιαίτερη λειτουργία, την προώθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Μέσω της υλοποίησης των κοινών ευρωπαϊκών πολιτικών, δίδεται η δυνατότητα στα μέλη, ιδίως μέσω των συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων τα οποία εγγράφονται στον προϋπολογισμό, να συμμετέχουν ενεργά στην εκτέλεση του προϋπολογισμού και στη διαχείριση των ευρωπαϊκών κονδυλίων, προς ενίσχυση της ευρωπαϊκής ταυτότητας.

70. Βλ. Β. ΚΟΥΓΕΑ, Οι αρχές του κοινοτικού προϋπολογισμού και η εφαρμογή τους, 2008, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 30, 224.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Μαλαματή Δ. Ζάχου, Έλλη Τσιτσιπά

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► **Brexit – Συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου (09.06.2021)**

αποχώρηση – Συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – εταιρική σχέση ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – Συμβούλιο Συνεργασίας ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου

Στις 9 Ιουνίου 2021, έλαβε χώρα στο Λονδίνο, για πρώτη φορά, το προβλεπόμενο από τη Συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας μεταξύ ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου Συμβούλιο Συνεργασίας μεταξύ των δύο μερών. Την ίδια ημέρα έλαβε χώρα και η 8η συνάντηση της Μικτής Επιτροπής ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου και ακολούθησε ομιλία του Αντιπροέδρου της Επιτροπής, Maroš Šefčovič, σχετικά με τις συζητήσεις που έλαβαν χώρα.

Ως προς τις εργασίες της Μικτής Επιτροπής, ο Αντιπρόεδρος της Επιτροπής επεσήμανε ότι συζητήθηκαν δύο ζητήματα που βρίσκονται στον πυρήνα της σχέσης μεταξύ της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου, ήτοι η εφαρμογή του πρωτοκόλλου για την Ιρλανδία/Βόρειο Ιρλανδία και τα δικαιώματα των πολιτών.

Σχετικά με το πρώτο ζήτημα, ο Αντιπρόεδρος τόνισε την υποχρέωση του Ηνωμένου Βασιλείου να σεβαστεί τις νομικές υποχρεώσεις που έχει αναλάβει και να εφαρμόσει τις ρυθμίσεις που προβλέπονται στη σχετική συμφωνία εντός συγκεκριμένων προθεσμιών και επί τη βάση συγκεκριμένων δεσμεύσεων. Η Ιρλανδία είναι το κράτος μέλος της Ένωσης που επηρεάζεται περισσότερο από την απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την Ένωση και στόχος της Ένωσης είναι να στηρίξει το συγκεκριμένο κράτος μέλος, ώστε να διατηρηθεί η ακεραιότητα της ενιαίας αγοράς και η θέση της Ιρλανδίας σε αυτή. Τυχόν μονομερείς ενέργειες του Ηνωμένου Βασιλείου θα συνοδευτούν από την ταχεία και αυστηρή αντίδραση της ΕΕ προκειμένου να διασφαλίσει ότι το Ηνωμένο Βασίλειο θα σεβαστεί τις υποχρεώσεις διεθνούς δικαίου που έχει αναλάβει, καθώς τα συμπεφωνημένα πρέπει να τηρούνται.

Σχετικά με τα δικαιώματα των πολιτών, στην ομιλία του ο Αντιπρόεδρος αναφέρθηκε στην ανάγκη ύπαρξης ασφάλειας δικαίου για τους πολίτες, δεδομένου ότι πλησιάζει η προθεσμία της 30ης Ιουνίου που έχει ταχθεί για την κατάθεση αιτήσεων διαμονής πολιτών της ΕΕ που διαμένουν στο Ηνωμένο Βασίλειο και πολιτών Ηνωμένου Βασιλείου που διαμένουν στην Ένωση.

Ως προς την πρώτη συνάντηση του Συμβουλίου Συνεργασίας και σύμφωνα με την ομιλία του Αντιπροέδρου, η πλήρης εφαρμογή της συμφωνίας αποχώρησης αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για μια στενή και στέρεα σχέση μεταξύ της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου που θα θεμελιώνεται στην εμπιστοσύνη μεταξύ τους. Κατά την πρώτη αυτή συνάντηση του Συμβουλίου Συνεργασίας, τα μέρη συμφώνησαν σε ένα ενδεικτικό χρονοδιάγραμμα για τις επερχόμενες συναντήσεις των διάφορων μικτών επιτροπών που θα θεσπιστούν με βάση τη συμφωνία.

Επιπλέον, συζητήθηκαν κάποια από τα ζητήματα που έχουν ανακύψει κατά του τελευταίου μήνες. Το πρώτο αφορά την αλιεία, ως προς την οποία απαιτείται σταθερότητα υπό το πλαίσιο των νέων συμφωνιών και πρέπει να διασφαλιστεί ότι η Συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας θα γίνει πλήρως σεβαστή. Δεύτερον, ο Αντιπρόεδρος επεσήμανε ότι διακρίσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών πολιτών ως προς τα έξοδα που απαιτούνται για την έκδοση άδειας μακρόχρονης παραμονής δεν θα γίνουν δεκτές. Τέλος, ο Αντιπρόεδρος τόνισε την επιθυμία της Επιτροπής να χτιστεί μια στρατηγική, ανθεκτική και αμοιβαία επωφέλης σχέση μεταξύ της Ένωσης και του Ηνωμένου Βασιλείου επί τη βάση της Συμφωνίας εμπορίου και συνεργασίας.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/speech_21_2927

II. ΤΕΧΝΗΤΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

► **Πρόταση της Επιτροπής για νέους κανόνες και δράσεις για την αριστεία και την εμπιστοσύνη στην τεχνητή νοημοσύνη (21.04.2021)**

ψηφιακή εποχή – κανόνες ασφαλείας – συστήματα τεχνητής νοημοσύνης

Η Επιτροπή πρότεινε νέους κανόνες και δράσεις με στόχο να καταστεί η Ευρώπη παγκόσμιος κόμβος αξιόπιστης τεχνητής νοημοσύνης. Ο συνδυασμός του πρώτου νομικού πλαισίου για την τεχνητή νοημοσύνη στην ιστορία και ενός νέου συντονισμένου σχεδίου με τα κράτη μέλη θα εγγυάται την ασφάλεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών και των επιχειρήσεων, ενισχύοντας παράλληλα την αποδοχή της, τις επενδύσεις και την καινοτομία σε ολόκληρη την ΕΕ. Οι νέοι κανόνες για τα μηχανήματα θα συμπληρώσουν την εν λόγω προσέγγιση, προσαρμόζοντας τους κανόνες ασφαλείας ώστε να ενισχυθεί η εμπιστοσύνη των χρηστών στη νέα πολυδύναμη γενιά προϊόντων.

Ο νέος Κανονισμός για την τεχνητή νοημοσύνη θα διασφαλίσει ότι οι Ευρωπαίοι μπορούν να εμπιστευτούν όλα όσα έχει να προσφέρει. Οι αναλογικοί και ευέλικτοι κανόνες θα αντιμετωπίσουν τους ειδικούς κινδύνους που ενέχουν τα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης και θα θέσουν τα πλέον υψηλά πρότυπα σε παγκόσμιο επίπεδο. Το συντονισμένο σχέδιο περιγράφει τις απαραίτητες αλλαγές πολιτικής και τις απαραίτητες επενδύσεις σε επίπεδο κρατών μελών για την ενίσχυση της ηγετικής θέσης της Ευρώπης στην ανάπτυξη ανθρωποκεντρικής, βιώσιμης, ασφαλούς και αξιόπιστης τεχνητής νοημοσύνης χωρίς αποκλεισμούς.

Οι νέοι κανόνες θα εφαρμόζονται άμεσα και με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα κράτη μέλη βάσει ενός διαχρονικού ορισμού της τεχνητής νοημοσύνης. Οι εν λόγω κανόνες ακολουθούν μια προσέγγιση με βάση τον κίνδυνο. Ειδικότερα, τα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης που θεωρείται ότι συνιστούν σαφή απειλή για την ασφάλεια, τον βιοπορισμό και τα δικαιώματα των ατόμων θα απαγορεύονται. Εδώ περιλαμβάνονται συστήματα ή εφαρμογές που χειραγωγούν την ανθρώπινη συμπεριφορά για να παρακάμψουν την ελεύθερη βούληση των χρηστών (π.χ. παιχνίδια με φωνητικό βοηθό που παροτρύνουν ανηλίκους σε επικίνδυνη συμπεριφορά) και συστήματα που επιτρέπουν την «κοινωνική βαθμολόγηση» από τις κυβερνήσεις. Στα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης που χαρακτηρίζονται ως υψηλού κινδύνου περιλαμβάνεται η τεχνολογία τεχνητής νοημοσύνης που χρησιμοποιείται: στις υποδομές ζωτικής σημασίας (π.χ. μεταφορές), στην εκπαίδευση ή την επαγγελματική κατάρτιση (π.χ. βαθμολόγηση εξετάσεων), στην απασχόληση, στη διαχείριση εργαζομένων και στην πρόσβαση στην αυτοαπασχόληση (π.χ. λογισμικό διαλογής βιογραφικών σημειωμάτων για διαδικασίες πρόσληψης), στις βασικές ιδιωτικές και δημόσιες υπηρεσίες (π.χ. αξιολόγηση πιστοληπτικής ικανότητας που στερεί από τους πολίτες τη δυνατότητα να λαμβάνουν δάνεια), στην επιβολή του νόμου (π.χ. αξιολόγηση της αξιοπιστίας των αποδεικτικών στοιχείων).

Τα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης υψηλού κινδύνου θα υπόκεινται σε αυστηρές υποχρεώσεις προτού επιτραπεί η διάθεσή τους στην αγορά:

- Κατάλληλα συστήματα εκτίμησης και μετριάσμου των κινδύνων·
- Υψηλή ποιότητα των συνόλων δεδομένων που τροφοδοτούν το σύστημα ώστε να ελαχιστοποιούνται οι κίνδυνοι και οι διακρίσεις·
- Καταγραφή των δραστηριοτήτων με σκοπό τη διασφάλιση της ιχνηλασιμότητας των αποτελεσμάτων·
- Λεπτομερής τεκμηρίωση που παρέχει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με το σύστημα και τον σκοπό του, ώστε οι αρχές να αξιολογούν τη συμμόρφωσή του·

- Σαφείς και επαρκείς πληροφορίες για τον χρήστη/χρήστρια·
- Κατάλληλα μέτρα ανθρωπίνης εποπτείας για την ελαχιστοποίηση του κινδύνου·
- Υψηλό επίπεδο ανθεκτικότητας, ασφάλειας και ακρίβειας·

Όσον αφορά τη διακυβέρνηση, η Επιτροπή προτείνει οι εθνικές αρμόδιες αρχές εποπτείας της αγοράς να εποπτεύουν τους νέους κανόνες, ενώ η δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Τεχνητής Νοημοσύνης θα διευκολύνει την εφαρμογή τους και θα προωθήσει την ανάπτυξη προτύπων για την ΤΝ. Επιπλέον, προτείνονται εθελοντικοί κώδικες δεοντολογίας για την ΤΝ μη υψηλού κινδύνου, καθώς και ρυθμιστικά δοκιμαστήρια για τη διευκόλυνση της υπεύθυνης καινοτομίας.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_1682

III. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

► Η νέα στρατηγική της Επιτροπής για την πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων (14.04.2021)

Εξάρθρωση – πρόληψη – εγκληματικά επιχειρηματικά μοντέλα – προστασία – ενδυνάμωση

Η Επιτροπή παρουσίασε μια νέα στρατηγική για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων (2021-2025), η οποία εστιάζεται στην πρόληψη του εγκλήματος, στην προσαγωγή των διακινητών στη δικαιοσύνη και στην προστασία και ενδυνάμωση των θυμάτων. Κατά την περίοδο 2017-2018, υπήρξαν περισσότερα από 14.000 καταγεγραμμένα θύματα εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε παγκόσμιο επίπεδο, εκτιμάται ότι τα κέρδη των διακινητών ανέρχονται σε 29,4 δισ. ευρώ μέσα σε ένα μόνο έτος. Καθώς η ζήτηση για εκμετάλλευση ανθρώπων αναμένεται να συνεχιστεί, καθώς οι διακινητές μεταφέρουν τις δραστηριότητές τους στο διαδίκτυο και η πανδημία ενδέχεται να διαμορφώσει συνθήκες που να ευνοούν την αύξηση της εκμετάλλευσης, η σημερινή στρατηγική παρουσιάζει τα μέτρα που θα επιτρέψουν στην ΕΕ και στα κράτη μέλη της να εξακολουθήσουν να ενισχύουν την αντίδρασή τους.

Η στρατηγική βασίζεται στο ολοκληρωμένο νομικό πλαίσιο και πλαίσιο πολιτικής της ΕΕ για την αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων, το οποίο έχει ως βάση την Οδηγία για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων. Η Επιτροπή θα εξακολουθήσει να υποστηρίζει τα κράτη μέλη στην ενσωμάτωση και εφαρμογή της Οδηγίας και, αν κριθεί αναγκαίο, θα προτείνει αναθεωρήσεις για να διασφαλίσει ότι η Οδηγία είναι κατάλληλη για την επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων. Ο συντονιστής δράσης της ΕΕ κατά της εμπορίας ανθρώπων θα εξακολουθήσει να

διαδραματίζει βασικό ρόλο στην υλοποίηση αυτής της στρατηγικής.

Επιπλέον, η στρατηγική επικεντρώνεται στα εξής σημεία:

- Μείωση της ζήτησης που ευνοεί την εμπορία ανθρώπων. Η Επιτροπή θα αξιολογήσει το ενδεχόμενο θέσπισης ελάχιστων κανόνων σε επίπεδο ΕΕ για την ποινικοποίηση της χρήσης των υπηρεσιών που προέρχονται από την εκμετάλλευση των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων και θα οργανώσει, από κοινού με τις εθνικές αρχές και με οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, εκστρατεία πρόληψης που θα επικεντρώνεται στους τομείς υψηλού κινδύνου. Η Επιτροπή θα εξετάσει επίσης το ενδεχόμενο ισχυροποίησης της Οδηγίας για τις κυρώσεις κατά των εργοδοτών και θα προτείνει νομοθεσία σχετικά με την εταιρική διακυβέρνηση με στόχο να διευκρινίσει τις ευθύνες των εταιρειών, ενώ θα παράσχει και καθοδήγηση σχετικά με τη δέουσα επιμέλεια για να συμβάλει στην πρόληψη της καταναγκαστικής εργασίας.

- Εξάρθρωση του επιχειρηματικού μοντέλου των διακινητών, τόσο στο διαδίκτυο όσο και εκτός διαδικτύου. Η Επιτροπή θα διεξαγάγει διάλογο με εταιρείες παροχής υπηρεσιών διαδικτύου και εταιρείες τεχνολογίας με στόχο τη μείωση της χρήσης διαδικτυακών πλατφορμών για την προσέλκυση και την εκμετάλλευση των θυμάτων. Η Επιτροπή θα ενθαρρύνει τη συστηματική κατάρτιση των επαγγελματιών του τομέα της επιβολής της νομοθεσίας και του δικαστικού κλάδου σχετικά με την ανίχνευση και την αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων.

- Προστασία, υποστήριξη και ενδυνάμωση των θυμάτων με ιδιαίτερη έμφαση στις γυναίκες και τα παιδιά. Στόχος της στρατηγικής είναι να βελτιώσει τον έγκαιρο εντοπισμό των θυμάτων και την παραπομπή τους για να λάβουν περαιτέρω υποστήριξη και προστασία, να διευκολύνει την επανένταξη των θυμάτων και να ενισχύσει τα προγράμματα που στοχεύουν στην ενδυνάμωσή τους. Επίσης, η Επιτροπή θα χρηματοδοτήσει την ειδική ανά φύλο κατάρτιση καθώς και την κατάρτιση που εστιάζεται ιδιαίτερα στα παιδιά για να βοηθήσει την αστυνομία, τους κοινωνικούς λειτουργούς, τους συνοριοφύλακες ή το υγειονομικό προσωπικό να εντοπίζουν τα θύματα.

- Προώθηση της διεθνούς συνεργασίας. Καθώς περισσότερα από το ήμισυ των θυμάτων που εντοπίζονται στην ΕΕ είναι πολίτες τρίτων χωρών, η συνεργασία με διεθνείς εταίρους είναι καίριας σημασίας για την αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων. Η ΕΕ θα αξιοποιήσει ένα φάσμα εργαλείων εξωτερικής πολιτικής και την επιχειρησιακή συνεργασία για να συμβάλει στην καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων στις χώρες καταγωγής και διέλευσης, μεταξύ άλλων μέσω διαλόγων που επικεντρώνονται ειδικά στα ανθρώπινα δικαιώματα και την ασφάλεια, καθώς και μέσω ενισχυμένης συνεργασίας με το Συμβούλιο της Ευρώπης και τακτικής και στοχευμένης επικοινωνίας,

δράσης και ανταλλαγής πληροφοριών με τις αντιπροσωπίες της ΕΕ στις χώρες-εταίρους. Το επικείμενο σχέδιο δράσης κατά της παράνομης διακίνησης μεταναστών θα συμβάλει επίσης στην εξάρθρωση των δραστηριοτήτων των διακινητών όσον αφορά τη μεταφορά των θυμάτων για εκμετάλλευση στην Ευρώπη.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_1663

IV. ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

► **Η στρατηγική της ΕΕ για τη συνεργασία πανευρωπαϊκά για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων για έρευνες (14.04.2021)**

συνεργασία – εγκληματικές οργανώσεις – έρευνα – διασυνοριακό έγκλημα – ψηφιακά εργαλεία

Η Επιτροπή παρουσίασε μια νέα στρατηγική της ΕΕ για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, η οποία δίνει έμφαση στην ενίσχυση της επιβολής του νόμου και της δικαστικής συνεργασίας, στην καταπολέμηση των δομών του οργανωμένου εγκλήματος και των εγκλημάτων υψηλής προτεραιότητας, στην αφαίρεση των κερδών από εγκληματικές δραστηριότητες και στην ανταπόκριση, με σύγχρονο τρόπο, στις τεχνολογικές εξελίξεις. Οι ομάδες οργανωμένου εγκλήματος εξακολουθούν να αναπτύσσονται και να εξελίσσονται, όπως φαίνεται από τη γρήγορη προσαρμογή τους στην πανδημία του κορωνοϊού, για παράδειγμα με την αύξηση των παραπονημένων ιατρικών προϊόντων και του διαδικτυακού εγκλήματος. Οι ομάδες οργανωμένου εγκλήματος που δραστηριοποιούνται στην Ευρώπη εμπλέκονται σε διάφορες εγκληματικές δραστηριότητες, κυρίως σε παράνομη εμπορία και διακίνηση ναρκωτικών, οργανωμένο έγκλημα κατά της ιδιοκτησίας, απάτη, παράνομη διακίνηση μεταναστών και εμπορία ανθρώπων. Το 2019, τα έσοδα του οργανωμένου εγκλήματος στις κύριες εγκληματικές αγορές ανήλθαν στο 1% του ΑΕΠ της ΕΕ, δηλαδή σε 139 δισ. ευρώ.

Η στρατηγική καθορίζει τα εργαλεία και τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν την επόμενη πενταετία για την εξάρθρωση των επιχειρηματικών μοντέλων και των δομών των εγκληματικών οργανώσεων διασυνοριακά, τόσο στο διαδίκτυο όσο και εκτός διαδικτύου.

Η στρατηγική έχει τους ακόλουθους σκοπούς:

- Βελτιωμένη επιβολή του νόμου και δικαστική συνεργασία. Δεδομένου ότι το 65% των εγκληματικών ομάδων που δραστηριοποιούνται στην Ευρώπη περιλαμβάνουν άτομα πολλών εθνικοτήτων, η αποτελεσματική ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ αρχών επιβολής του νόμου και δικαστικών αρχών σε όλη την ΕΕ αποτελεί το κλειδί για

την αποτελεσματική πάταξη του οργανωμένου εγκλήματος. Η Επιτροπή θα διευρύνει, θα εκσυγχρονίσει και θα ενισχύσει την Ευρωπαϊκή Πολυκλαδική Πλατφόρμα κατά των Εγκληματικών Απειλών (EMPACT), μια δομή που από το 2010 συγκεντρώνει όλες τις αρμόδιες ευρωπαϊκές και εθνικές αρχές με σκοπό τον εντοπισμό των απειλών προτεραιότητας όσον αφορά το έγκλημα και τη συλλογική τους αντιμετώπιση. Η Επιτροπή θα προτείνει την αναβάθμιση του πλαισίου «Prüm» για την ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με το DNA, τα δακτυλικά αποτυπώματα και τους αριθμούς κυκλοφορίας οχημάτων. Με σκοπό να εξασφαλίσει ότι η επιβολή του νόμου πανευρωπαϊκά μπορεί να λειτουργήσει καλύτερα με συνεργασία, βάσει ενός σύγχρονου εγχειριδίου κανόνων, η Επιτροπή θα προτείνει έναν κώδικα της ΕΕ για την αστυνομική συνεργασία, ο οποίος θα εξορθολογίσει το σημερινό μωσαϊκό διάφορων εργαλείων και συμφωνιών πολυμερούς συνεργασίας της ΕΕ.

- Υποστήριξη αποτελεσματικότερων ερευνών για την εξάρθρωση των δομών του οργανωμένου εγκλήματος και για την επικέντρωση σε εγκλήματα υψηλής και ειδικής προτεραιότητας. Υπάρχει ανάγκη εντατικότερης συνεργασίας σε επίπεδο ΕΕ για την εξάρθρωση των δομών του οργανωμένου εγκλήματος. Με σκοπό την αποτελεσματική αντιμετώπιση ειδικών μορφών εγκλήματος, η Επιτροπή θα προτείνει την αναθεώρηση των κανόνων της ΕΕ για την καταπολέμηση του περιβαλλοντικού εγκλήματος και θα εισαγάγει μια εργαλειοθήκη της ΕΕ για την πάταξη της παραποίησης, ιδίως της παραποίησης ιατρικών προϊόντων. Θα παρουσιάσει μέτρα για την αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου πολιτιστικών αγαθών.

- Μέριμνα ώστε το έγκλημα να μην αποφέρει έσοδα. Πάνω από το 60% των εγκληματικών δικτύων που δρουν στην ΕΕ εμπλέκονται σε υποθέσεις διαφθοράς και πάνω από το 80% χρησιμοποιούν νόμιμες επιχειρήσεις ως βιτρίνα των δραστηριοτήτων τους, ενώ μόλις το 1% των περιουσιακών στοιχείων εγκληματικής προέλευσης κατάσχεται. Το πλήγμα στα οικονομικά του εγκλήματος είναι το κλειδί για την αποκάλυψη, την καταστολή και την αποτροπή του εγκλήματος. Η Επιτροπή θα προτείνει αναθεώρηση των κανόνων της ΕΕ για την κατάσχεση των κερδών εγκληματικής προέλευσης, θα αναπτύξει κανόνες για την καταπολέμηση τη νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, θα προωθήσει την έναρξη οικονομικών ερευνών σε πρώιμο στάδιο και θα αξιολογήσει τους ισχύοντες κανόνες της ΕΕ για την καταπολέμηση της διαφθοράς. Αυτό θα συμβάλει επίσης στην πρόληψη της διείσδυσης στη νόμιμη οικονομία.

- Προετοιμασία των υπηρεσιών επιβολής του νόμου και των δικαστικών αρχών για την ψηφιακή εποχή. Οι εγκληματίες επικοινωνούν και διαπράττουν εγκλήματα στο διαδίκτυο και αφήνουν ψηφιακά ίχνη στο διαδίκτυο. Δεδομένου ότι το 80% των εγκλημάτων έχει ψηφιακή συν-

στώσα, τόσο οι υπηρεσίες επιβολής του νόμου όσο και οι δικαστικές αρχές χρειάζονται άμεση πρόσβαση σε ψηφιακές ενδείξεις και αποδεικτικά στοιχεία. Χρειάζονται επίσης σύγχρονη τεχνολογία και εργαλεία και δεξιότητες, ώστε να συμβαδίζουν με τους σύγχρονους τρόπους εγκληματικής δράσης. Η Επιτροπή θα αναλύσει και θα περιγράψει πιθανές προσεγγίσεις όσον αφορά τη διατήρηση δεδομένων, όπως επίσης θα προτείνει τρόπους για τη νόμιμη και στοχευμένη πρόσβαση σε κρυπτογραφημένες πληροφορίες στο πλαίσιο ποινικών ερευνών και διώξεων με παράλληλη προστασία της ασφάλειας και του απορρήτου των επικοινωνιών. Η Επιτροπή θα συνεργαστεί επίσης με τους συναφείς οργανισμούς της ΕΕ με σκοπό να παράσχει στις εθνικές αρχές τα εργαλεία, τις γνώσεις και την επιχειρησιακή εμπειρογνωσία που απαιτούνται για τη διεξαγωγή ψηφιακών ερευνών.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_1662

V. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

► Έγκριση από την Επιτροπή της παράτασης του συμβατού με την αγορά καθεστώτος προστασίας περιουσιακών στοιχείων για τις τράπεζες στην Ελλάδα (09.04.2021)

τράπεζες – δάνεια – κρατικές ενισχύσεις – σχέδιο “Ηρακλής”

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε την παράταση ενός υφιστάμενου ελληνικού καθεστώτος που αποσκοπεί στη στήριξη της μείωσης των μη εξυπηρετούμενων δανείων των ελληνικών τραπεζών, με το σκεπτικό ότι δεν περιέχει καμία κρατική ενίσχυση.

Το υφιστάμενο καθεστώς προστασίας περιουσιακών στοιχείων (το οποίο έχει την ονομασία «Ηρακλής») εγκρίθηκε από την Επιτροπή τον Οκτώβριο του 2019, για αρχική διάρκεια 18 μηνών. Η Ελλάδα κοινοποίησε στην Επιτροπή το σχέδιό της να παρατείνει το καθεστώς για άλλους 18 μήνες, έως τον Οκτώβριο του 2022.

Η Επιτροπή διαπίστωσε ότι, στο πλαίσιο του παρατεινόμενου καθεστώτος, το Ελληνικό Δημόσιο θα συνεχίσει να αμείβεται σύμφωνα με τους όρους της αγοράς για τον κίνδυνο που θα αναλάβει όταν παρέχει εγγύηση στο τμήμα τιτλοποίησης μη εξυπηρετούμενων δανείων με την υψηλότερη εξοφλητική προτεραιότητα.

Εάν ένα κράτος μέλος παρεμβαίνει ως ιδιώτης επενδυτής και αμείβεται για τον κίνδυνο που αναλαμβάνει όπως θα έπραττε ένας ιδιώτης επενδυτής, οι παρεμβάσεις αυτές δεν συνιστούν κρατική ενίσχυση. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το παρατεινόμενο μέτρο που θέσπισε η Ελλάδα δεν ενέχει κρατική ενίσχυση κατά την έννοια των κανόνων της ΕΕ.

Το σχέδιο «Ηρακλής» επιδιώκει να διευκολύνει τις τράπεζες να τιτλοποιούν και να αφαιρούν τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια από τους ισολογισμούς τους. Στο πλαίσιο του σχεδίου αυτού, ένας μεμονωμένης διαχείρισης φορέας τιτλοποίησης θα αγοράζει μη εξυπηρετούμενα δάνεια από την τράπεζα και θα πωλεί τίτλους σε επενδυτές. Το κράτος θα παρέχει την εγγύηση του Δημοσίου για τους τίτλους υψηλής εξασφάλισης του φορέα τιτλοποίησης, οι οποίοι είναι χαμηλότερου κινδύνου. Σε αντάλλαγμα, το Δημόσιο θα λαμβάνει αμοιβή σύμφωνη με τους όρους της αγοράς. Στόχος είναι η προσέλκυση ευρέος φάσματος επενδυτών και η στήριξη των τραπεζών στις συνεχιζόμενες προσπάθειές τους να μειώσουν το ύψος των μη εξυπηρετούμενων δανείων στους ισολογισμούς τους.

Από την αξιολόγηση της Επιτροπής προέκυψε ότι οι κρατικές εγγυήσεις θα παρέχονται έναντι αμοιβής με όρους της αγοράς ανάλογα με τον κίνδυνο που αναλαμβάνεται, δηλαδή όπως θα ήταν αποδεκτό για έναν ιδιώτη επιχειρηματία υπό τους όρους της αγοράς. Όπως και κατά τους πρώτους 18 μήνες εφαρμογής του σχεδίου «Ηρακλής», αυτό εξασφαλίζεται ιδίως από τα ακόλουθα στοιχεία:

- Πρώτον, ο κίνδυνος για το Δημόσιο θα είναι περιορισμένος, δεδομένου ότι η κρατική εγγύηση ισχύει μόνο για το τμήμα ανώτερης εξασφάλισης των τίτλων που πωλεί ο φορέας τιτλοποίησης. Ένας εγκεκριμένος από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ανεξάρτητος οργανισμός αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας θα καθορίζει τη διαβάθμιση του τμήματος ανώτερης εξασφάλισης.
- Δεύτερον, η κρατική εγγύηση για το τμήμα ανώτερης εξασφάλισης θα τίθεται σε ισχύ μόνον εάν το ήμισυ και πλέον των μη εγγυημένων επισφαλών τμημάτων έχει πωληθεί επιτυχώς σε ιδιώτες συμμετέχοντες στην αγορά. Με τον τρόπο αυτό, θα διασφαλίζεται ότι η κατανομή των κινδύνων των διαφόρων τμημάτων θα δοκιμάζεται και θα επιβεβαιώνεται από την αγορά προτού το Δημόσιο αναλάβει οποιοδήποτε κίνδυνο.
- Τρίτον, η αμοιβή του Δημοσίου για τον κίνδυνο που αναλαμβάνει θα είναι σύμφωνη με τους όρους της αγοράς. Το τέλος εγγύησης θα βασίζεται σε δείκτη αναφοράς της αγοράς και θα αντιστοιχεί στο επίπεδο και τη διάρκεια του κινδύνου που αναλαμβάνει το Δημόσιο όταν χορηγεί την εγγύηση. Τούτο σημαίνει ότι το καταβαλλόμενο τέλος εγγύησης αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου ανάλογα με τη διάρκεια του ανοίγματος του κράτους. Η εν λόγω διάρθρωση των τελών, καθώς και ο διορισμός εξωτερικού διαχειριστή, αποσκοπούν στην αύξηση της αποτελεσματικότητας της ρύθμισης των μη εξυπηρετούμενων δανείων και της πιθανότητας ανάκτησής τους.

Όλα αυτά τα στοιχεία εξακολουθούν να τηρούνται στο παρατεινόμενο καθεστώς. Σε αυτή τη βάση, η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το μέτρο εξακολουθεί να

μην περιέχει στοιχεία κρατικής ενίσχυσης κατά την έννοια των κανόνων της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_1661

VI. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Έγκριση από την Επιτροπή σχεδίου με στόχο τη μηδενική ρύπανση του αέρα, του νερού και του εδάφους (12.05.2021)

Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία – μόλυνση – πρόληψη – πρωτοβουλίες – δράσεις

Η Επιτροπή ενέκρινε το «Σχέδιο δράσης της ΕΕ για μηδενική ρύπανση του αέρα, του νερού και του εδάφους», ένα βασικό παραδοτέο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και το κύριο θέμα της φετινής Πράσινης Εβδομάδας της ΕΕ. Το σχέδιο δράσης σκιαγραφεί ένα ολοκληρωμένο όραμα για το 2050 – έναν κόσμο όπου η ρύπανση θα έχει μειωθεί σε επίπεδα που δεν είναι πια επιβλαβή για την ανθρώπινη υγεία και τα φυσικά οικοσυστήματα – και περιγράφει τα βήματα για την επίτευξη του οράματος αυτού. Το σχέδιο συνδυάζει όλες τις σχετικές πολιτικές της ΕΕ με σκοπό την αντιμετώπιση και την πρόληψη της ρύπανσης, με ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο χρήσης ψηφιακών λύσεων για την αντιμετώπιση της ρύπανσης. Προβλέπεται η επανεξέταση της σχετικής ενωσιακής νομοθεσίας, ώστε να εντοπιστούν τα κενά που εξακολουθούν να υπάρχουν και να προσδιοριστούν οι τομείς όπου χρειάζεται καλύτερη υλοποίηση για την εκπλήρωση αυτών των νομικών υποχρεώσεων.

Για να οδηγήσει την ΕΕ στην πορεία προς έναν υγιή πλανήτη για υγιείς ανθρώπους έως το 2050, το σχέδιο δράσης θέτει βασικούς στόχους για το 2030 για τη μείωση της ρύπανσης στην πηγή, σε σύγκριση με τη σημερινή κατάσταση. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τους εξής στόχους: βελτίωση της ποιότητας του αέρα για να μειωθεί ο αριθμός των πρόωρων θανάτων που προκαλούνται από την ατμοσφαιρική ρύπανση κατά 55%, βελτίωση της ποιότητας του νερού, την οποία θα επιτύχουμε μειώνοντας τα απόβλητα και τα πλαστικά απορρίμματα στη θάλασσα (κατά 50%), καθώς και τα μικροπλαστικά που απελευθερώνονται στο περιβάλλον (κατά 30%), βελτίωση της ποιότητας των εδαφών, την οποία θα επιτύχουμε μειώνοντας τις απώλειες σε θρεπτικές ουσίες και τη χρήση χημικών φυτοφαρμάκων κατά 50%, μείωση κατά 25% των οικοσυστημάτων της ΕΕ στα οποία η ατμοσφαιρική ρύπανση απειλεί τη βιοποικιλότητα, μείωση κατά 30% του ποσοστού των ατόμων που υφίστανται χρόνια ενόχληση από τον θόρυβο από μέσα μεταφοράς, και σημαντική μείωση της παραγωγής αποβλήτων και μείωση κατά 50% των υπολειμματικών αστικών αποβλήτων.

Στο σχέδιο δράσης περιγράφονται ορισμένες εμβληματικές πρωτοβουλίες και δράσεις, μεταξύ των οποίων:

- η μεγαλύτερη ευθυγράμμιση των προτύπων ποιότητας του αέρα με τις πλέον πρόσφατες συστάσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας·

- η επανεξέταση των προτύπων για την ποιότητα του νερού, μεταξύ άλλων και για τους ποταμούς και τις θάλασσες της ΕΕ·

- η μείωση της ρύπανσης του εδάφους και η ενίσχυση της αποκατάστασής του·

- η επανεξέταση των περισσότερων ενωσιακών νόμων για τα απόβλητα ώστε να προσαρμοστούν στις αρχές της καθαρής και κυκλικής οικονομίας·

- η προώθηση της μηδενικής ρύπανσης από την παραγωγή και την κατανάλωση

- η παρουσίαση ενός πίνακα αποτελεσμάτων με τις οικολογικές επιδόσεις των περιφερειών της ΕΕ, ώστε να προωθηθεί η μηδενική ρύπανση σε όλες τις περιφέρειες·

- η μείωση των ανισοτήτων στον τομέα της υγείας που προκαλούνται από το δυσανάλογο μερίδιο των επιβλαβών επιπτώσεων στην υγεία που σήμερα επωμίζονται τα πιο ευάλωτα τμήματα του πληθυσμού·

- η μείωση του εξωτερικού αποτυπώματος ρύπανσης της ΕΕ, την οποία θα επιτύχουμε περιορίζοντας τις εξαγωγές σε τρίτες χώρες προϊόντων και αποβλήτων που έχουν επιβλαβείς και τοξικές επιπτώσεις·

- η δημιουργία «ζωντανών εργαστηρίων» για πράσινες ψηφιακές λύσεις και έξυπνη μηδενική ρύπανση·

- η εδραίωση των κέντρων γνώσεων της ΕΕ για μηδενική ρύπανση και η συγκέντρωση των ενδιαφερόμενων μερών στην «Πλατφόρμα ενδιαφερόμενων μερών για μηδενική ρύπανση»·

- η αυστηρότερη επιβολή της μηδενικής ρύπανσης από κοινού με τις περιβαλλοντικές και άλλες αρχές.

Από κοινού με τη στρατηγική για τη βιωσιμότητα των χημικών προϊόντων που εγκρίθηκε πέρυσι, αυτό το σχέδιο δράσης υλοποιεί τη φιλοδοξία της ΕΕ για μηδενική ρύπανση με στόχο ένα περιβάλλον χωρίς τοξικές ουσίες. Συμβαδίζει με τους στόχους της ΕΕ για κλιματική ουδετερότητα, υγεία, βιοποικιλότητα και αποδοτική χρήση των πόρων, και αξιοποιεί υφιστάμενες πρωτοβουλίες στους τομείς της ενέργειας, της βιομηχανίας, της κινητικότητας, των τροφίμων, της κυκλικής οικονομίας και της γεωργίας.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_2345

VII. ΥΓΕΙΑ

► Έναρξη εφαρμογής των κανόνων της ΕΕ για αυστηρότερους κανόνες σχετικά με τα ιατροτεχνολογικά προϊόντα (26.05.2021)

Δημόσια υγεία – ασφάλεια ασθενών – ποιότητα – αξιοπιστία – έλεγχος

Από τον Μάιο 2021, άρχισαν να εφαρμόζονται νέοι κανόνες της ΕΕ για τα ιατροτεχνολογικά προϊόντα, οι οποίοι εξασφαλίζουν ένα σύγχρονο και πιο σταθερό κανονιστικό πλαίσιο για την προστασία της δημόσιας υγείας και την ασφάλεια των ασθενών. Οι νέοι κανόνες αρχίζουν να εφαρμόζονται ύστερα από αναβολή ενός έτους λόγω των πρωτόγνωρων προκλήσεων που οφείλονται στην πανδημία του κορωνοϊού, με σκοπό να απαντηθεί η ανάγκη για αυξημένη διαθεσιμότητα των σημαντικότερων ιατροτεχνολογικών προϊόντων σε όλη την ΕΕ.

Ο Κανονισμός αφορά ιατροτεχνολογικά προϊόντα που καλύπτουν ένα εύρος χρήσεων από αντικαταστάσεις ισχίου έως αυτοκόλλητα επιθέματα. Αυξάνει τη διαφάνεια και ευθυγραμμίζει τη νομοθεσία της ΕΕ με την τεχνολογική πρόοδο και την πρόοδο της ιατρικής επιστήμης. Βελτιώνει την κλινική ασφάλεια και διαμορφώνει τους όρους για δίκαιη πρόσβαση στην αγορά για τους κατασκευαστές.

Συνοπτικά, ο Κανονισμός για τα ιατροτεχνολογικά προϊόντα:

- Βελτιώνει την ποιότητα, την ασφάλεια και την αξιοπιστία των ιατροτεχνολογικών προϊόντων.

- Ενισχύει τη διαφάνεια και την ενημέρωση των ασθενών, ώστε να είναι εύκολο να βρεθούν ζωτικής σημασίας πληροφορίες. Η ευρωπαϊκή βάση δεδομένων για τα ιατροτεχνολογικά προϊόντα (EUDAMED) θα περιέχει πληροφορίες για κάθε ιατροτεχνολογικό προϊόν που διατίθεται στην αγορά, μεταξύ άλλων και για τους οικονομικούς φορείς και τα πιστοποιητικά που εκδίδουν οι κοινοποιημένοι οργανισμοί. Κάθε ιατροτεχνολογικό προϊόν θα διαθέτει ένα μοναδικό αναγνωριστικό ιατροτεχνολογικού προϊόντος, ώστε να μπορεί να βρεθεί στην EUDAMED. Η λεπτομερέστερη επισήμανση και τα ηλεκτρονικά εγχειρίδια θα αυξήσουν τη φιλικότητα προς τον χρήστη. Οι ασθενείς με εμφύτευμα θα λαμβάνουν κάρτα εμφυτεύματος με όλες τις απαραίτητες πληροφορίες.

- Ενισχύει την επαγρύπνηση και την εποπτεία της αγοράς. Από τη στιγμή που τα ιατροτεχνολογικά προϊόντα κυκλοφορούν στην αγορά, οι κατασκευαστές πρέπει να συλλέγουν δεδομένα σχετικά με τις επιδόσεις των ιατροτεχνολογικών προϊόντων. Οι χώρες της ΕΕ θα συντονίζουν στενά την επαγρύπνησή τους και την εποπτεία της αγοράς.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_2617

VIII. ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

► Έναρξη λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας την 1η Ιουνίου (26.05.2021)

Ευρωπαϊκή Εισαγγελία – οικονομικό έγκλημα – υπερεθνική αρχή – προστασία προϋπολογισμού

Ανακοινώθηκε επίσημα από την ΕΕ η έναρξη λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας. Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία είναι υπεύθυνη να διεξάγει ποινικές έρευνες και διώξεις για εγκλήματα εις βάρος του προϋπολογισμού της ΕΕ. Είναι η πρώτη υπερεθνική εισαγγελία. Διερευνά και διώκει τα ακόλουθα είδη απάτης και άλλων εγκλημάτων εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ: απάτη όσον αφορά τις δαπάνες και τα έσοδα, απάτη όσον αφορά τον ΦΠΑ (αν αφορά δύο ή περισσότερα κράτη μέλη και ποσό τουλάχιστον 10 εκατ. ευρώ), νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες όσον αφορά περιουσιακά στοιχεία που προέρχονται από απάτη εις βάρος του προϋπολογισμού της ΕΕ, ενεργητική και παθητική δωροδοκία ή υπεξαίρεση εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ, συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση, αν οι δραστηριότητές της επικεντρώνονται στη διάπραξη εγκλημάτων εις βάρος του προϋπολογισμού της ΕΕ.

Το νέο αυτό όργανο της Ένωσης μπορεί επίσης να ερευνά και να διώκει κάθε άλλη παράνομη δραστηριότητα που είναι «άρρηκτα συνδεδεμένη» με αξιόποινη πράξη εις βάρος του προϋπολογισμού της ΕΕ.

Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία θα διεξάγει τις έρευνες και τις διώξεις της με πλήρη ανεξαρτησία από την Επιτροπή, από τα άλλα θεσμικά όργανα και οργανισμούς της ΕΕ, καθώς και από τα κράτη μέλη. Θα λειτουργεί συμπληρωματικά και θα συνεργάζεται με άλλα όργανα και οργανισμούς της ΕΕ, όπως την OLAF, την Eurojust και την Eurorol, καθώς και με τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών που δεν συμμετέχουν στην Ευρωπαϊκή Εισαγγελία. Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία αναμένεται τελικά να διερευνά περίπου 3.000 υποθέσεις ετησίως.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_2591

ΙΧ. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

► **Νέα στρατηγική προς έναν ισχυρότερο και ανθεκτικότερο χώρο Σένγκεν (02.06.2021)**

χώρος Σένγκεν – εξωτερικά σύνορα – εσωτερικά σύνορα – αστυνομική συνεργασία – ασφάλεια – μετανάστευση

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε μια νέα στρατηγική για να καταστεί ο χώρος Σένγκεν ο μεγαλύτερος χώρος ελεύθερης κυκλοφορίας στον κόσμο, ισχυρότερος και ανθεκτικότερος.

Ο χώρος Σένγκεν φιλοξενεί πάνω από 420 εκατ. άτομα σε 26 χώρες. Η κατάργηση των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα μεταξύ των κρατών Σένγκεν αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του ευρωπαϊκού τρόπου ζωής: σχεδόν 1,7

εκατ. άτομα διαμένουν σε ένα κράτος Σένγκεν και εργάζονται σε άλλο. Οι άνθρωποι έχουν χτίσει τη ζωή τους γύρω από τις ελευθερίες που προσφέρει ο χώρος Σένγκεν, ενώ 3,5 εκατ. άνθρωποι μεταβαίνουν καθημερινά από ένα κράτος Σένγκεν σε άλλο.

Η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων και εμπορευμάτων και η ελεύθερη παροχή υπηρεσιών βρίσκονται στο επίκεντρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και είναι καίριας σημασίας για την ανάκαμψη της Ευρώπης μετά την κρίση του κορωνοϊού. Με τη σημερινή στρατηγική, η Επιτροπή προβαίνει σε απολογισμό των προκλήσεων που αντιμετώπισε ο χώρος Σένγκεν τα τελευταία χρόνια και χαράσσει μια μελλοντική πορεία που διατηρεί τα οφέλη του Σένγκεν. Απαιτείται κοινή δράση σε επίπεδο Ένωσης προκειμένου τα κράτη μέλη να αντιμετωπίσουν τις σημερινές προκλήσεις.

Τρεις είναι οι πυλώνες που στηρίζουν την εύρυθμη λειτουργία του χώρου Σένγκεν: η αποτελεσματική διαχείριση των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ, η ενίσχυση των εσωτερικών μέτρων για την αντιστάθμιση της απουσίας ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα, ιδίως όσον αφορά την αστυνομική συνεργασία, την ασφάλεια και τη διαχείριση της μετανάστευσης, και η εξασφάλιση άρτιας ετοιμότητας και διακυβέρνησης, συμπεριλαμβανομένης της ολοκλήρωσης του χώρου Σένγκεν. Για να ενισχυθεί η αμοιβαία εμπιστοσύνη στην εφαρμογή των κανόνων Σένγκεν, η Επιτροπή υποβάλλει επίσης πρόταση για την αναθεώρηση του μηχανισμού αξιολόγησης και παρακολούθησης Σένγκεν.

Η στρατηγική έχει τους ακόλουθους στόχους:

- Διασφάλιση α) της αποτελεσματικής διαχείρισης των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ, μέσω της εν εξελίξει ανάπτυξης του μόνιμου σώματος της Ευρωπαϊκής Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής, β) της διαλειτουργικότητας των πληροφοριακών συστημάτων για τη διαχείριση των συνόρων και της μετανάστευσης έως το 2023 και γ) της επικείμενης πρότασης να καταστούν οι αιτήσεις θεώρησης και τα ταξιδιωτικά έγγραφα ψηφιακά. Η Επιτροπή καλεί επίσης τους συννομοθέτες να εγκρίνουν ταχέως την πρόταση νέου συμφώνου για τη μετανάστευση και το άσυλο σχετικά με τον έλεγχο των ατόμων που διασχίζουν εξωτερικά σύνορα χωρίς άδεια.

- Ενίσχυση του χώρου Σένγκεν εσωτερικά, δεδομένου ότι η στενή συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών για την πρόληψη και την καταπολέμηση των απειλών κατά της ασφάλειας είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση και την αντιστάθμιση της απουσίας ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα. Οι νέες πρωτοβουλίες θα περιλαμβάνουν ενωσιακό κώδικα αστυνομικής συνεργασίας, αναβάθμιση του πλαισίου Prüm για την ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με το DNA, τα δακτυλικά αποτυπώματα και τους αριθμούς κυκλοφορίας οχημάτων και επέκταση της εκ

των προτέρων διαβίβασης πληροφοριών για τους επιβάτες στις πτήσεις εντός του χώρου Σένγκεν. Το νέο σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο, μόλις εγκριθεί, θα θεσπίσει επίσης κοινή προσέγγιση για τη διαχείριση της μετανάστευσης, ένα σημαντικό στοιχείο για την εύρυθμη λειτουργία του χώρου Σένγκεν.

- Βελτίωση της ετοιμότητας και της διακυβέρνησης. Η Επιτροπή προτείνει σήμερα την αναθεώρηση του μηχανισμού αξιολόγησης και παρακολούθησης Σένγκεν. Θα συγκαλεί επίσης τακτικά φόρουμ Σένγκεν για την προώθηση του πολιτικού διαλόγου σχετικά με την αντιμετώπιση κοινών προκλήσεων, με βάση τις ετήσιες εκθέσεις για την κατάσταση του Σένγκεν. Εντός του τρέχοντος έτους, η Επιτροπή θα προτείνει την αναθεώρηση του κώδικα συνόρων του Σένγκεν, ώστε να ενισχυθεί η ανθεκτικότητα του χώρου Σένγκεν σε σοβαρές απειλές, εξασφαλίζοντας στενό συντονισμό και θεσπίζοντας τις αναγκαίες διασφαλίσεις ώστε η επαναφορά των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα να παραμείνει μέτρο έκτακτης ανάγκης. Η Επιτροπή θα παρουσιάσει επίσης σχέδιο έκτακτης ανάγκης που θα επιτρέπει την επανενεργοποίηση του επιτυχημένου συστήματος των πράσινων λωρίδων για την αδιάλειπτη κυκλοφορία εμπορευμάτων σε περίπτωση μελλοντικών κρίσεων. Τέλος, η Επιτροπή θα ξεκινήσει διάλογο με τα κράτη μέλη για την αντιμετώπιση της μακροχρόνιας επαναφοράς των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα.

- Διεύρυνση του χώρου Σένγκεν. Το μέλλον του Σένγκεν πρέπει να σηματοδοτηθεί από την επέκταση σε εκείνα τα κράτη μέλη της ΕΕ που δεν ανήκουν ακόμη στον χώρο Σένγκεν. Πρόκειται τόσο για θεμιτή προσδοκία όσο και για νομική υποχρέωση για τις χώρες που αξιολογούνται ως έτοιμες για προσχώρηση.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_2708

Χ. ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

► **Δημιουργία του ευρωπαϊκού φορολογικού παρατηρητηρίου για την καταπολέμηση των καταχρηστικών φορολογικών πρακτικών (01.06.2021)**

καταχρηστικές φορολογικές πρακτικές – καταπολέμηση – έρευνα αιχμής – ανάλυση – ανταλλαγή δεδομένων – φοροδιαφυγή – φοροαποφυγή

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε την έναρξη λειτουργίας του ευρωπαϊκού φορολογικού παρατηρητηρίου, ενός νέου ερευνητικού εργαστηρίου που θα συνδράμει την ΕΕ στην καταπολέμηση των καταχρηστικών φορολογικών πρακτικών. Το παρατηρητήριο δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Με χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το φορολογικό παρατηρητήριο θα στηρίζει τη χάραξη πολιτικής της ΕΕ μέσω έρευνας, ανάλυσης και ανταλλαγής δεδομένων αιχμής. Το παρατηρητήριο θα είναι πλήρως ανεξάρτητο κατά τη διεξαγωγή των ερευνών του, θα ενημερώνει αντικειμενικά τους υπευθύνους χάραξης πολιτικής και θα προτείνει πρωτοβουλίες που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην καλύτερη αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής, της φοροαποφυγής και του επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού.

Με τη Σχολή Οικονομικών Επιστημών του Παρισιού, το φορολογικό παρατηρητήριο θα αποτελέσει πηγή νέων ιδεών για την καταπολέμηση της φοροαποφυγής, καθώς και διεθνές σημείο αναφοράς για τη μελέτη της φορολογίας σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι προσηλωμένη στην προώθηση δίκαιης, αποδοτικής και βιώσιμης φορολογίας. Τον Ιούλιο 2020, η Επιτροπή ενέκρινε δέσμη φορολογικών μέτρων με την οποία, μεταξύ άλλων, ενίσχυσε τον αγώνα της κατά των καταχρηστικών φορολογικών πρακτικών. Η έναρξη λειτουργίας του φορολογικού παρατηρητηρίου ήταν μία από τις πολλές δράσεις που ανακοινώθηκαν με την εν λόγω δέσμη μέτρων, με σκοπό την αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής και την προώθηση δικαιότερης φορολογίας στην ΕΕ και πέραν αυτής. Το ερευνητικό έργο του φορολογικού παρατηρητηρίου θα συμπληρώνει τη διαδικασία προβληματισμού της Επιτροπής σχετικά με το μέλλον της φορολογίας στην ΕΕ, η οποία θα ολοκληρωθεί το 2022 με φορολογικό συμπόσιο σχετικά με το «μείγμα φόρων» στην ΕΕ στην πορεία προς το 2050.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_2714

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► my.gov.gr

Από τα μέσα Απριλίου 2021, οι πολίτες έχουν πρόσβαση στη θυρίδα τους στο gov.gr με εύκολο και γρήγορο τρόπο, καθώς τέθηκε σε λειτουργία το my.gov.gr. Η υλοποίηση της πλατφόρμας έγινε μέσω του Εθνικού Δικτύου Υποδομών Τεχνολογίας και Έρευνας (ΕΔΥΤΕ ΑΕ) του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης. Η θυρίδα λειτουργεί ως ο «ψηφιακός χαρτοφύλακας» του πολίτη, καθώς εκεί συγκεντρώνονται τόσο τα έγγραφα που εκδίδει on-line μέσω του gov.gr, όσο και τα έγγραφα που εκδίδονται σε δεύτερο χρόνο, κατόπιν ηλεκτρονικής αίτησης του πολίτη προς κάποιον φορέα της δημόσιας διοίκησης μέσω του gov.gr.

Επιπλέον, οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να αποστέλλουν ηλεκτρονικά έγγραφα από θυρίδα σε θυρίδα, είτε δηλαδή σε άλλους ιδιώτες, είτε σε κάποιον δημόσιο φορέα. Για κάθε έγγραφο που αναρτάται στη θυρίδα του, ο ενδιαφερόμενος λαμβάνει ενημερωτικό e-mail ή SMS. Τα έγγραφα που αναρτώνται στη θυρίδα εμπλουτίζονται συνεχώς, με στόχο να συγκεντρωθούν σε ένα σημείο όλες οι συναλλαγές του πολίτη με τη Δημόσια Διοίκηση. Μετά την έκδοσή τους μέσω του gov.gr, στην αρχική εκδοχή της θυρίδας περιλαμβάνονται τα εξής έγγραφα:

- υπεύθυνες δηλώσεις,
- εξουσιοδοτήσεις,
- πιστοποιητικά δημοτολογίου,
- ληξιαρχικές πράξεις,
- βεβαίωση εμβολιασμού κατά του κορωνοϊού COVID-19,
- έγγραφα που εκδόθηκαν μετά από αίτηση του gov.gr προς Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών (ΚΕΠ),
- αντίγραφο ποινικού μητρώου,
- δήλωση απώλειας δελτίου αστυνομικής ταυτότητας,
- σήμα δωρεάν στάθμευσης για ηλεκτροκίνητα οχήματα.

Η είσοδος στη θυρίδα γίνεται με δύο τρόπους: είτε με τους κωδικούς web banking είτε μέσω των κωδικών TaxisNet, αφού πρώτα ο πολίτης έχει επιβεβαιώσει τον αριθμό του κινητού του τηλεφώνου στο Εθνικό Μητρώο Επικοινωνίας (ΕΜΕπ).

Σχετικά links:

Ο ιστότοπος πρόσβασης στον ψηφιακό χαρτοφύλακα:
<https://my.gov.gr/>

► Πρόταση νέων ευρωπαϊκών κανόνων για την τεχνητή νοημοσύνη

Επί σειρά ετών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διευκολύνει και ενισχύει τη συνεργασία στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης σε ολόκληρη την ΕΕ με σκοπό να τονώσει την ανταγωνιστικότητά της και να διασφαλίσει την εμπιστοσύνη με βάση τις αξίες της ΕΕ. Στο πνεύμα αυτό, η Επιτροπή πρότεινε, στις 21 Απριλίου 2021, νέους κανόνες και δράσεις με στόχο να καταστεί η Ευρώπη παγκόσμιος κόμβος αξιόπιστης τεχνητής νοημοσύνης (TN). Ο συνδυασμός του πρώτου νομικού πλαισίου για την TN στην ιστορία και ενός νέου συντονισμένου σχεδίου με τα κράτη μέλη θα εγγυάται την ασφάλεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών και των επιχειρήσεων, ενισχύοντας παράλληλα την αποδοχή της TN, τις επενδύσεις και την καινοτομία σε ολόκληρη την ΕΕ.

Ο νέος Κανονισμός για την TN θα διασφαλίσει ότι οι Ευρωπαίοι μπορούν να εμπιστευτούν όλα όσα έχει να προσφέρει η TN. Οι αναλογικοί και ευέλικτοι κανόνες θα αντιμετωπίσουν τους ειδικούς κινδύνους που ενέχουν τα συστήματα TN και θα θέσουν τα πλέον υψηλά πρότυπα σε παγκόσμιο επίπεδο. Το συντονισμένο σχέδιο περιγράφει τις απαραίτητες αλλαγές πολιτικής και τις απαραίτητες επενδύσεις σε επίπεδο κρατών μελών για την ενίσχυση της ηγετικής θέσης της Ευρώπης στην ανάπτυξη ανθρωποκεντρικής, βιώσιμης, ασφαλούς και αξιόπιστης TN χωρίς αποκλεισμούς. Οι νέοι κανόνες θα εφαρμόζονται άμεσα και με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα κράτη μέλη βάσει ενός διαχρονικού ορισμού της τεχνητής νοημοσύνης.

Οι εν λόγω κανόνες ακολουθούν μια προσέγγιση με βάση τον κίνδυνο:

Μη αποδεκτός κίνδυνος: τα συστήματα TN που θεωρείται ότι συνιστούν σαφή απειλή για την ασφάλεια, τον βιολογισμό και τα δικαιώματα των ατόμων θα απαγορεύονται. Εδώ περιλαμβάνονται συστήματα ή εφαρμογές TN που χειραγωγούν την ανθρώπινη συμπεριφορά για να παρακάμψουν την ελεύθερη βούληση των χρηστών/χρηστριών (παραδείγματος χάριν, παιχνίδια με φωνητικό βοηθό που παροτρύνουν ανηλίκους σε επικίνδυνη συμπεριφορά).

Υψηλός κίνδυνος: στα συστήματα TN που χαρακτηρίζονται ως υψηλού κινδύνου περιλαμβάνεται η τεχνολογία TN που χρησιμοποιείται:

- στις υποδομές ζωτικής σημασίας (π.χ. μεταφορές), τεχνολογία TN που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τη ζωή και την υγεία των πολιτών·

– στην εκπαίδευση ή την επαγγελματική κατάρτιση, τεχνολογία TN που μπορεί να καθορίζει την πρόσβαση στην εκπαίδευση και την πορεία της επαγγελματικής ζωής ενός ατόμου (π.χ. βαθμολόγηση εξετάσεων).

– στα κατασκευαστικά στοιχεία ασφαλείας των προϊόντων (π.χ. εφαρμογή TN σε υποβοηθούμενη από ρομπότ χειρουργική).

– στην απασχόληση, στη διαχείριση εργαζομένων και στην πρόσβαση στην αυτοαπασχόληση (π.χ. λογισμικό διαλογής βιογραφικών σημειωμάτων για διαδικασίες πρόσληψης).

– στις βασικές ιδιωτικές και δημόσιες υπηρεσίες (π.χ. αξιολόγηση πιστοληπτικής ικανότητας που στερεί από τους πολίτες τη δυνατότητα να λαμβάνουν δάνεια).

– στην επιβολή του νόμου, τεχνολογία TN που μπορεί να παρεμβαίνει στα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών (π.χ. αξιολόγηση της αξιοπιστίας των αποδεικτικών στοιχείων).

– στη διαχείριση της μετανάστευσης, του ασύλου και των συνοριακών ελέγχων (π.χ. εξακρίβωση της γνησιότητας ταξιδιωτικών εγγράφων).

– στην απονομή δικαιοσύνης και στις δημοκρατικές διαδικασίες (π.χ. εφαρμογή του νόμου σε συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά).

Τα συστήματα TN υψηλού κινδύνου θα υπόκεινται σε αυστηρές υποχρεώσεις προτού επιτραπεί η διάθεσή τους στην αγορά:

– Κατάλληλα συστήματα εκτίμησης και μετριάσμου των κινδύνων.

– Υψηλή ποιότητα των συνόλων δεδομένων που τροφοδοτούν το σύστημα ώστε να ελαχιστοποιούνται οι κίνδυνοι και οι διακρίσεις.

– Καταγραφή των δραστηριοτήτων με σκοπό τη διασφάλιση της ιχνηλασιμότητας των αποτελεσμάτων.

– Λεπτομερής τεκμηρίωση που παρέχει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με το σύστημα και τον σκοπό του ώστε οι αρχές να αξιολογούν τη συμμόρφωσή του.

– Σαφείς και επαρκείς πληροφορίες για τον χρήστη/χρήστρια.

– Κατάλληλα μέτρα ανθρώπινης εποπτείας για την ελαχιστοποίηση του κινδύνου.

– Υψηλό επίπεδο ανθεκτικότητας, ασφάλειας και ακρίβειας.

Ειδικότερα, όλα τα συστήματα εξ αποστάσεως βιομετρικής ταυτοποίησης θεωρούνται υψηλού κινδύνου και υπόκεινται σε αυστηρές απαιτήσεις. Η χρήση τους σε πραγματικό χρόνο σε δημοσίως προσβάσιμους χώρους για σκοπούς επιβολής του νόμου, καταρχήν, απαγορεύεται. Οι ελάχιστες εξαιρέσεις σε αυτόν τον κανόνα κα-

θορίζονται και ρυθμίζονται αυστηρά (για παράδειγμα, όταν είναι απολύτως αναγκαίο για την αναζήτηση αγνοούμενου παιδιού, για την πρόληψη συγκεκριμένης και επικείμενης τρομοκρατικής απειλής ή για τον εντοπισμό, την επισήμανση, την ταυτοποίηση ή τη δίωξη δράστη ή υπόπτου σοβαρής αξιόποινης πράξης). Η χρήση αυτή υπόκειται στην έγκριση δικαστικής ή άλλης ανεξάρτητης αρχής και σε κατάλληλους περιορισμούς όσον αφορά το χρονικό διάστημα, τη γεωγραφική εμβέλεια και τις βάσεις δεδομένων όπου πραγματοποιείται αναζήτηση.

Περιορισμένος κίνδυνος, δηλαδή συστήματα TN που υπόκεινται σε συγκεκριμένες υποχρεώσεις διαφάνειας: όταν χρησιμοποιούν συστήματα TN, όπως τα διαλογικά ρομπότ (chatbot), οι χρήστες θα πρέπει να γνωρίζουν ότι αλληλεπιδρούν με μηχανήμα, ώστε να μπορούν να λάβουν τεκμηριωμένη απόφαση να συνεχίσουν ή να διακόψουν την αλληλεπίδραση.

Ελάχιστος κίνδυνος: η νομική πρόταση επιτρέπει την ελεύθερη χρήση εφαρμογών, όπως βιντεοπαιχνιδιών βασισμένων στην τεχνητή νοημοσύνη ή φίλτρων ανεπιθύμητης αλληλογραφίας. Η συντριπτική πλειονότητα των συστημάτων TN εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία. Το σχέδιο Κανονισμού δεν παρεμβαίνει σε αυτή την κατηγορία, καθώς αυτά τα συστήματα TN συνεπάγονται μόνον ελάχιστο ή μηδενικό κίνδυνο για τα δικαιώματα και την ασφάλεια των πολιτών.

Όσον αφορά τη διακυβέρνηση, η Επιτροπή προτείνει οι εθνικές αρμόδιες αρχές εποπτείας της αγοράς να εποπτεύουν τους νέους κανόνες, ενώ η δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Τεχνητής Νοημοσύνης θα διευκολύνει την εφαρμογή τους και θα προωθήσει την ανάπτυξη προτύπων για την TN.

Σχετικά links:

Πρόταση νέου Κανονισμού:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206&from=EN>

Συχνές ερωτήσεις/απαντήσεις για τους νέους κανόνες TN:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_21_1683

Βλ. επίσης:

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/communication-fostering-european-approach-artificial-intelligence>

https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/excellence-trust-artificial-intelligence_el

► Συμφωνία της ΑΑΔΕ με Airbnb, Booking.com και Expedia

Στις 27 Απριλίου 2021, κατόπιν εποικοδομητικών διαβουλεύσεων, η Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ) της Ελλάδας υπέγραψε πρωτόκολλο συνεργασίας με τις Airbnb, Booking.com και VRBO, του Ομίλου της Expedia, σχετικά με τη συμμόρφωση κατά τη διαδικασία εγγρα-

φής στο Μητρώο Βραχυχρόνιας Μίσθωσης που τηρείται στον ιστότοπο της ΑΑΔΕ. Η συμφωνία αυτή, που αποτελεί παράδειγμα βέλτιστης πρακτικής εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, περιέχει λεπτομερείς όρους συνεργασίας μεταξύ της ΑΑΔΕ και κάθε ψηφιακής πλατφόρμας και στοχεύει στην καθιέρωση μιας σαφούς, απλής, διαφανούς και αποτελεσματικής διαδικασίας λειτουργίας/συμμόρφωσης. Στόχος της ΑΑΔΕ με το εν λόγω πρωτόκολλο συνεργασίας είναι να εξασφαλίσει ίσους όρους ανταγωνισμού.

Η συμφωνία αυτή μεταξύ της ΑΑΔΕ και των τριών κορυφαίων πλατφορμών διαμοιρασμού προβλέπει τα ακόλουθα:

– Οι πλατφόρμες θα παρέχουν στους αντίστοιχους ιστότοπους τους ένα διακριτό και σαφώς ορισμένο πεδίο, προκειμένου ο Ιδιοκτήτης/Διαχειριστής Ακινήτων να καταχωρεί τον προβλεπόμενο αριθμό καταχώρισης ακινήτου ή την αιτιολογημένη εξαίρεσή του, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία.

– Όσον αφορά τα ήδη καταχωρημένα ακίνητα, οι πλατφόρμες θα ενημερώνουν για την υποχρέωση παροχής του αριθμού καταχώρισής τους, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, καθώς και για τους κινδύνους της μη συμμόρφωσης.

– Οι πλατφόρμες συμφωνούν ότι μετά από σχετική ειδοποίηση της ΑΑΔΕ θα αφαιρούν όλες τις καταχωρίσεις που δεν παρείχαν τον προβλεπόμενο αριθμό καταχώρισης ακινήτου ή την δικαιολογημένη εξαίρεση, όπως ορίζει ο νόμος.

Σχετικά links:

Ιστότοπος ΑΑΔΕ για δηλώσεις βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων:

<https://www.aade.gr/polites/eisodima/brahychronia-misthosi-akiniton>

Σχετικές διευκρινίσεις εκ μέρους της Airbnb:

<https://www.airbnb.com/help/article/1246/responsible-hosting-in-greece>

Βλ. επίσης:

<https://www.kathimerini.gr/economy/561346735/apokleitiko-k-freno-sta-adilota-airbnb-ti-provlepei-i-symfonia-aade-me-tis-platformes/>

<https://www.newmoney.gr/roh/palmos-oikonomias/tourismos/airbnb-ti-simeni-i-simfonia-me-tin-aade-gia-tous-ellinikes-ikodespotes/>

► **KYC: νέο εργαλείο διευκόλυνσης των τραπεζικών υπηρεσιών**

Ένα σημαντικό εργαλείο εξοικονόμησης χρόνου και προστασίας των προσωπικών τους δεδομένων παρέχεται πλέον στους πολίτες, καθώς από τις αρχές Μαΐου 2021, τέθηκε σε λειτουργία η υπηρεσία «Συστηθείτε – KYC (Know Your Customer)».

Η νέα υπηρεσία σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων Δημόσιας Διοίκησης του ελληνικού Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης και δίνει τη δυνατότητα στους πολίτες που διαθέτουν ΑΦΜ και κωδικούς TaxisNet να αποφύγουν τη φυσική επίσκεψη στην τράπεζα και να κερδίσουν χρόνο, καθώς δεν θα χρειάζεται να συλλέγουν μόνοι τους τα απαιτούμενα δικαιολογητικά τα οποία έχουν την υποχρέωση να υποβάλλουν και να επικαιροποιούν σε τακτά χρονικά διαστήματα προκειμένου να διατηρούν τραπεζικό λογαριασμό. Πρόκειται για δικαιολογητικά σχετικά με φορολογικά και οικονομικά στοιχεία, στοιχεία σχετικά με την επαγγελματική δραστηριότητά τους καθώς και στοιχεία πιστοποίησης ταυτότητας και επικοινωνίας. Μέχρι στιγμής, αυτή η διαδικασία απαιτούσε αυτοπρόσωπη παρουσία στα καταστήματα των τραπεζών, υποβολή στοιχείων σε έντυπη μορφή καθώς επίσης και ταλαιπωρία του πελάτη προκειμένου να συγκεντρώσει τα δικαιολογητικά. Αξίζει να σημειωθεί πως κάθε χρόνο περίπου 1,5 εκατομμύριο πολίτες επικαιροποιούν στις τράπεζες τα στοιχεία τους.

Με τη νέα υπηρεσία, η διαδικασία πραγματοποιείται πλήρως ηλεκτρονικά και ο πελάτης δεν χρειάζεται να προβεί σε καμία εκτύπωση. Έτσι, αφαιρούνται οριστικά από τη διαδικασία επικαιροποίησης των στοιχείων οι φωτοτυπίες της ταυτότητας, του εκκαθαριστικού σημειώματος, του λογαριασμού ρεύματος ή τηλεφωνίας καθώς επίσης και σχετικά αντίγραφα της μισθοδοσίας, που απαιτούνταν στην προηγούμενη κατάσταση.

Το «Συστηθείτε – KYC (Know Your Customer)» προϋποθέτει τη ρητή και ειδική συγκατάθεσή του πολίτη, ώστε τα πιστωτικά ιδρύματα και οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί να έχουν πρόσβαση, μέσω του Κέντρου Διαλειτουργικότητας της ΓΓΠΣΔΔ, αποκλειστικά και μόνο στα δεδομένα που απαιτούνται βάσει του Ν. 4557/2018 για την εξακρίβωση και την επαλήθευση των στοιχείων ταυτότητας, επικοινωνίας, επαγγελματικής δραστηριότητας και ετήσιων εισοδημάτων του. Η διαδικασία είναι προαιρετική και, όποιος πολίτης το επιθυμεί, μπορεί να εξακολουθεί να προσκομίζει με φυσικό τρόπο τα δικαιολογητικά που του ζητούνται. Πριν ο πολίτης δώσει τη συγκατάθεσή του προκειμένου το ίδρυμα ή ο οργανισμός να αποκτήσει πρόσβαση, η υπηρεσία του παρέχει τη δυνατότητα επισκόπησης των δεδομένων του.

Επιπλέον, μέσω της εφαρμογής «Συστηθείτε – KYC (Know Your Customer)» ψηφιοποιούνται και επιταχύνονται οι διαδικασίες ελέγχου που εφαρμόζονται από τα υπόχρεα πιστωτικά ιδρύματα και χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς για τη διαχείριση του κινδύνου ξεπλύματος χρήματος και χρηματοδότησης της τρομοκρατίας. Σημειώνεται, τέλος, ότι οι υπεύθυνοι επεξεργασίας των τραπεζών έχουν την υποχρέωση λήψης και διαρκούς τήρησης των κατάλληλων μέτρων ασφάλειας των λαμβανόμενων πληροφορι-

ών και, κατ' ελάχιστον, της καταγραφής και παρακολούθησης των προσβάσεων, της διασφάλισης ιχνηλασιμότητας και της προστασίας των διακινούμενων δεδομένων από κάθε παραβίαση, καθώς και από σκόπιμη ή τυχαία απειλή.

Σχετικά links:

Αναλυτική παρουσίαση της υπηρεσίας KYC:

<https://www.gov.gr/ipiresies/dikaiousune/dikasteria/elektronikes-dikastikes-apophaseis>

Βλ. επίσης:

<https://www.nbg.gr/greek/enimerosi/Pages/Enhmerwsh-stoixeiwn-mesw-govgr.aspx>

<https://www.thalesgroup.com/en/markets/digital-identity-and-security/banking-payment/issuance/id-verification/know-your-customer>

► Ηλεκτρονική υπηρεσία πληροφόρησης για το στάδιο ποινικής δικογραφίας

Από τις 19 Μαΐου 2021, έχει τεθεί σε πλήρη παραγωγική λειτουργία η ηλεκτρονική υπηρεσία πληροφόρησης για το Στάδιο Ποινικής Δικογραφίας (ροή μήνυσης) στις Εισαγγελίες Εφετών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Πειραιά, καθώς και στις Εισαγγελίες Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης, Πειραιά, και Χαλκίδας, πέραν της Εισαγγελίας Πρωτοδικών Αθηνών.

Για τη λειτουργία της ηλεκτρονικής παρακολούθησης της ποινικής δικογραφίας έχει αναπτυχθεί διασύνδεση/διαλειτουργικότητα του πληροφοριακού συστήματος της Ολομέλειας των Δικηγορικών Συλλόγων με το Ολοκληρωμένο Πληροφοριακό Σύστημα Διαχείρισης Δικαστικών Υποθέσεων Πολιτικής & Ποινικής Δικαιοσύνης (ΟΣΔΔΥΠΠ), ώστε οι δικηγόροι να έχουν πρόσβαση, σε πραγματικό χρόνο, στη ροή της μήνυσης, με πλήρη διασφάλιση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων.

Για την πρόσβαση στη ροή μήνυσης, ο πληρεξούσιος δικηγόρος ακολουθεί τα κάτωθι (συνοπτικά) βήματα:

- Συνδέεται στο portal.olomeleia.gr με τους κωδικούς του.
- Μεταβαίνει στην ενότητα «Πληροφόρηση για στάδιο δικογραφίας».
- Μεταβαίνει στη φόρμα αναζήτησης για το στάδιο δικογραφίας. Επιλέγει την Εισαγγελία για την οποία θέλει να αναζητήσει πληροφορίες, συμπληρώνει στα κριτήρια αναζήτησης είτε τον ΑΒΜ/ΑΔ της δικογραφίας είτε τον αριθμό και το έτος πρωτοκόλλου της δικογραφίας που τον ενδιαφέρει.
- Μετά την εισαγωγή του ΑΒΜ/ΑΔ ή του αριθμού πρωτοκόλλου και του έτους πρωτοκόλλου και την αποδοχή των δηλώσεων που εμφανίζει το σύστημα σχετικά με την προστασία των προσωπικών δεδομένων, αιτείται τη

λήψη μη επίσημου, αυτοματοποιημένου σημειώματος πορείας δικογραφίας.

Ο αιτών λαμβάνει, σε πραγματικό χρόνο, μέσω ασφαλούς σύνδεσης με το ΟΣΔΔΥΠΠ, το αποτέλεσμα αναζήτησης που περιλαμβάνει πληροφορίες που αφορούν τη δικογραφία.

Σχετικά links:

Σχετικοί ιστότοποι:

<https://portal.olomeleia.gr>

<https://www.gov.gr/upourgeia/oloi-foreis/dikaiousunes/plerophorese-stadiou-poinikes-dikographias-roe-menuses>

Χρήσιμες οδηγίες:

http://www.olomeleia.gr/sites/default/files/2021-04/ΟΔΗΓΟΣ_ΧΡΗΣΗΣ_ΡΟΗΣ_ΜΗΝΥΣΗΣ.pdf

► Νέος Κανονισμός Γενικών Αδειών της ΕΕΤΤ

Στις 21 Μαΐου 2021, η Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων (ΕΕΤΤ) προέβη στην έκδοση του νέου Κανονισμού Γενικών Αδειών, ο οποίος θέτει νέους όρους και υποχρεώσεις στους παρόχους ηλεκτρονικών επικοινωνιών, με στόχο την προάσπιση των δικαιωμάτων των συνδρομητών υπηρεσιών τηλεφωνίας και διαδικτύου. Ο νέος Κανονισμός Γενικών Αδειών ενισχύει σημαντικά την προστασία των καταναλωτών και διαμορφώνει ένα πιο λειτουργικό πλαίσιο παροχής των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, προσαρμοσμένο στις σύγχρονες θεσμικές και τεχνολογικές απαιτήσεις.

Ειδικότερα, ο νέος Κανονισμός επιφέρει αλλαγές στις συμβάσεις των παρόχων με τους καταναλωτές και επιβάλλει στους παρόχους, μεταξύ άλλων, τις ακόλουθες υποχρεώσεις:

- Να παρέχουν ένα ελάχιστο επίπεδο υπηρεσίας στον συνδρομητή σε περίπτωση προσωρινής ή μόνιμης διακοπής υπηρεσιών λόγω οφειλών, όπως λήψη εισερχόμενων κλήσεων, πραγματοποίηση εξερχόμενων κλήσεων που δεν συνεπάγονται χρέωση για τον συνδρομητή, πρόσβαση στο διαδίκτυο με ταχύτητα τουλάχιστον 256 Kbps ή πρόσβαση κατ' ελάχιστον στις ιστοσελίδες gov.gr, της Υπηρεσίας Πολιτικής Προστασίας και της Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων.
- Να προειδοποιούν τον συνδρομητή για την επικείμενη λήξη της σύμβασής του το αργότερο δύο μήνες πριν από τη λήξη αυτής, ενώ τον συνδρομητή καρτοκινητής, 15 ημέρες πριν από τη λήξη της προπληρωμένης αξίας υπηρεσιών.
- Να μην προβαίνουν σε αύξηση του παγίου σε σύμβαση ορισμένου χρόνου, με μόνη εξαίρεση την περίπτωση τεχνολογικών αλλαγών στο δίκτυο. Σε αυτή την περίπτωση, ο συνδρομητής διατηρεί το δικαίωμα να καταγγείλει αζημίως τη σύμβαση λόγω της συγκεκριμένης αύξησης. Αντίθετα, ο συνδρομητής δεν έχει δικαίωμα καταγγελίας,

νομικής πληροφορίας

αν οι προτεινόμενες αλλαγές στη σύμβασή του δεν έχουν αρνητικό αντίκτυπο σε αυτόν.

– Να παρέχουν συμβουλές στον συνδρομητή για καλύτερα τρέχοντα τιμολόγια, σε σχέση με τις παρεχόμενες υπηρεσίες που λαμβάνει, τουλάχιστον έναν μήνα πριν τη λήξη της σύμβασής του.

– Να ενημερώνουν τον συνδρομητή υπηρεσιών σταθερής και κινητής τηλεφωνίας, όταν υπάρχει υπέρβαση της κατανάλωσης του προγράμματός του (στο 80% και στο 100% της κατανάλωσης).

– Να αναφέρουν στη σύνοψη της σύμβασης πληροφορίες σχετικά με τα κύρια προϊόντα και τις υπηρεσίες για τους τελικούς χρήστες με αναπηρία (π.χ. ταχύτητες της υπηρεσίας πρόσβασης στο διαδίκτυο).

Επιπλέον, με τον νέο Κανονισμό Γενικών Αδειών:

– Απλοποιείται η διαδικασία υπολογισμού του τέλους πρόωρης διακοπής, στην περίπτωση που ο συνδρομητής διακόψει τη σύμβασή του πριν την παρέλευση του ορισμένου χρόνου του συμβολαίου του.

– Μειώνεται το ελάχιστο όριο, που ο πάροχος υποχρεούται, κατόπιν εντολής του συνδρομητή, να διακόπτει την παροχή υπηρεσιών, όταν διαπιστώνει ότι η χρέωση του συνδρομητή υπερβεί το όριο αυτό. Το νέο όριο ορίζεται στα 100 ευρώ για μηνιαίο κύκλο τιμολόγησης και στα 200 ευρώ για διμηνιαίο κύκλο τιμολόγησης, από 150 ευρώ και 300 ευρώ που ίσχυαν αντίστοιχα.

– Εάν ο συνδρομητής λαμβάνει δέσμη υπηρεσιών από έναν πάροχο και θέλει να καταγγείλει μία υπηρεσία της δέσμης πριν από τη λήξη της συμφωνημένης διάρκειας της σύμβασης, για λόγους αδυναμίας συμμόρφωσης με τη σύμβαση ή αδυναμίας παροχής της υπηρεσίας, τότε μπορεί να καταγγείλει αζημίως το σύνολο υπηρεσιών της δέσμης.

Σημειώνεται ότι οι διατάξεις του νέου Κανονισμού θα τεθούν σε ισχύ σταδιακά, ενώ θα είναι όλες σε πλήρη ισχύ σε εννέα μήνες από τη δημοσίευση του Κανονισμού στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Σχετικά links:

Ο νέος Κανονισμός Γενικών Αδειών:

https://www.eett.gr/opencms/export/sites/default/admin/downloads/telec/apofaseis_eett/kanonistikes_apofaseis_eett/AP991-004.pdf

► Οι πρακτικές του TikTok στο στόχαστρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Στις 28 Μαΐου 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το δίκτυο των εθνικών αρχών προστασίας των καταναλωτών ξεκίνησαν επίσημο διάλογο με το TikTok για την επανεξέταση των εμπορικών πρακτικών και των πολιτικών του, μετά από προειδοποίηση του Ευρωπαϊκού Γραφείου Ενώσε-

ων Καταναλωτών (BEUC) στις αρχές του τρέχοντος έτους σχετικά με παραβιάσεις των δικαιωμάτων των καταναλωτών της ΕΕ από το TikTok. Πρέπει να σημειωθεί ότι το TikTok αποτελεί, επί του παρόντος, ένα νεόκοπο, αλλά ταχύτατα εξελισσόμενο μέσο κοινωνικής δικτύωσης και παρουσιάζει υψηλότατο βαθμό διεϊσδυσης, ιδίως σε χρήστες νεαρής ηλικίας.

Στους τομείς ιδιαίτερης ανησυχίας περιλαμβάνονται κρυφές τεχνικές μάρκετινγκ, επιθετικές διαφημιστικές τεχνικές που απευθύνονται σε παιδιά και ορισμένοι συμβατικοί όροι στις πολιτικές του TikTok που θα μπορούσαν να θεωρηθούν πως προκαλούν σύγχυση και είναι παραπλανητικοί για τους καταναλωτές. Το TikTok έχει στη διάθεσή του έναν μήνα για να απαντήσει και να συνεργαστεί με την Επιτροπή και τις αρχές προστασίας των καταναλωτών, υπό την καθοδήγηση της σουηδικής υπηρεσίας καταναλωτών και της ιρλανδικής επιτροπής ανταγωνισμού και προστασίας των καταναλωτών.

Σχετικά links:

<https://www.beuc.eu/publications/beuc-files-complaint-against-tiktok-multiple-eu-consumer-law-breaches/html>

<https://www.ekpizo.gr/oi-drasεις-mas/proiόνταυπηρεσίες-προσωπικά-δεδομένα/15-ευρωπαϊκές-χώρες-καταγγέλλουν-to-tiktok-για>

<https://www.in.gr/2021/04/22/b-science/technology/tik-tok-antimetopi-agogi-mamouth-etaireia-giati-katigoreitai>

► Ενωσιακό ψηφιακό πιστοποιητικό COVID

Από την άνοιξη του 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε υποβάλει πρόταση για τη δημιουργία ενωσιακού πιστοποιητικού COVID, με σκοπό τη διευκόλυνση της ασφαλούς ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών εντός της ΕΕ κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Μετά την πολιτική συμφωνία, στην οποία κατέληξαν, στις 20 Μαΐου 2021, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με τον Κανονισμό που διέπει το πιστοποιητικό, στις αρχές Ιουνίου τέθηκε σε λειτουργία η τεχνική ραχοκοκαλιά των συστημάτων της ΕΕ που επιτρέπει την επαλήθευση των πιστοποιητικών με ασφαλή και φιλικό προς την προστασία της ιδιωτικής ζωής τρόπο. Το εν λόγω πιστοποιητικό είναι δωρεάν, ασφαλές και προσβάσιμο σε όλους. Είναι διαθέσιμο σε ψηφιακή ή έντυπη έκδοση και αποτελεί απόδειξη ότι ένα άτομο έχει εμβολιαστεί κατά της COVID-19, έχει υποβληθεί σε διαγνωστική εξέταση με αρνητικό αποτέλεσμα ή έχει αναρρώσει από τη νόσο.

Ειδικότερα, το εν λόγω πιστοποιητικό εκδίδεται δωρεάν σε ψηφιακή μορφή και μπορεί να εκτυπωθεί. Φέρει κωδικό QR με ψηφιακή υπογραφή, ενώ το περιεχόμενό του αναγράφεται τόσο στην εθνική γλώσσα, όσο και στα αγγλικά, ώστε να είναι έγκυρο σε όλες τις χώρες της ΕΕ. Αρμόδιες για την έκδοση του πιστοποιητικού είναι οι εθνικές αρχές κάθε χώρας. Η σχετική πύλη της ΕΕ, που

δημιουργήθηκε μέσα σε μόλις δύο μήνες, επιτρέπει την επαλήθευση των στοιχείων ασφαλείας που περιέχονται στους κωδικούς QR όλων των πιστοποιητικών. Με αυτόν τον τρόπο, οι πολίτες και οι αρχές θα μπορούν να είναι βέβαιοι ότι τα πιστοποιητικά είναι γνήσια. Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, δεν ανταλλάσσονται ούτε διατηρούνται δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Ούτως ή άλλως, για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, το ενωσιακό ψηφιακό πιστοποιητικό COVID περιέχει μόνο τις απαραίτητες βασικές πληροφορίες, όπως ονοματεπώνυμο, ημερομηνία γέννησης, ημερομηνία έκδοσης, πληροφορίες σχετικά με το εμβόλιο/την εξέταση/την ανάρρωση και έναν μοναδικό αναγνωριστικό κωδικό.

Η έναρξη λειτουργίας της πύλης της ΕΕ ολοκληρώνει τις προπαρασκευαστικές εργασίες σε επίπεδο Ένωσης. Από τις 10 Μαΐου, 22 χώρες έχουν ήδη θέσει επιτυχώς σε δοκιμή την πύλη. Ο αντίστοιχος Κανονισμός θα εφαρμοστεί από την 1η Ιουλίου 2021, αλλά όλα τα κράτη μέλη, τα οποία ολοκλήρωσαν με επιτυχία τις τεχνικές δοκιμές και είναι έτοιμα να εκδίδουν και να επαληθεύουν πιστοποιητικά, μπορούν να χρησιμοποιούν το σύστημα σε εθελοντική βάση νωρίτερα. Εντός του Ιουνίου, επτά κράτη μέλη – η Βουλγαρία, η Τσεχία, η Δανία, η Γερμανία, η Ελλάδα, η Κροατία και η Πολωνία – αποφάσισαν να συνδεθούν με την πύλη και άρχισαν να εκδίδουν τα πρώτα πιστοποιητικά, ενώ ορισμένες χώρες αποφάσισαν να δρομολογήσουν το ενωσιακό ψηφιακό πιστοποιητικό COVID μόνον όταν αναπτυχθούν όλες οι λειτουργίες σε εθνικό επίπεδο.

Το ενωσιακό ψηφιακό πιστοποιητικό COVID θα ισχύει σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, καθώς και σε Ισλανδία, Νορβηγία και Λιχτενστάιν. Σκοπός του πιστοποιητικού αυτού είναι να διευκολύνει την ελεύθερη κυκλοφορία στο εσωτερικό της ΕΕ. Δεν αποτελεί προϋπόθεση για την

ελεύθερη κυκλοφορία, η οποία είναι θεμελιώδες δικαίωμα στην ΕΕ. Θα συμβάλει στη διασφάλιση της άρσης των ισχυόντων περιορισμών με συντονισμένο τρόπο, αφού θα επιτρέπει στις αρχές κάθε χώρας να επιβεβαιώνουν ότι ο ταξιδιώτης είτε έχει εμβολιαστεί κατά του κορωνοϊού, είτε έχει υποβληθεί πρόσφατα σε τεστ το οποίο ήταν αρνητικό, είτε έχει αναρρώσει από τη νόσο COVID-19. Το πιστοποιητικό αυτό, λοιπόν, μπορεί να εκδοθεί αν ο ενδιαφερόμενος έχει ολοκληρώσει τη διαδικασία του εμβολιασμού του ή αν έχει υποβληθεί πρόσφατα σε διαγνωστικό έλεγχο (PCR ή rapid test) ή αν έχει νοσήσει κατά τους τελευταίους μήνες. Σημειώνεται ότι κάθε κράτος έχει την ευχέρεια να προσδιορίζει τους παραπάνω χρόνους. Ως εκ τούτου, συνιστάται στους ταξιδιώτες να απευθύνονται στις αρμόδιες αρχές ώστε να γνωρίζουν αν το πιστοποιητικό τους βρίσκεται σε ισχύ.

Όσον αφορά την Ελλάδα, το ενωσιακό ψηφιακό πιστοποιητικό COVID εκδίδεται μέσω του gov.gr, ενώ είναι δυνατή η έκδοσή του και μέσω των Κέντρων Εξυπηρέτησης Πολιτών.

Σχετικά links:

Σχετικός ιστότοπος:

https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/safe-covid-19-vaccines-europeans/eu-digital-covid-certificate_el#documents

Συχνές ερωτήσεις και απαντήσεις:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/QANDA_21_2781

Βλ. επίσης:

<https://audiovisual.ec.europa.eu/en/video/I-203050>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2021)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κράτος δικαίου

Διαδικασία διορισμού των δικαστών στο Ανώτατο Δικαστήριο της Πολωνίας

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 2 και άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ – κράτος δικαίου – αποτελεσματική δικαστική προστασία – αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών – διαδικασία διορισμού σε θέση δικαστή του *Sąd Najwyższy* (Ανωτάτου Δικαστηρίου, Πολωνία) – διορισμός από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της Πολωνίας βάσει πορίσματος του Εθνικού Δικαστικού Συμβουλίου – έλλειψη ανεξαρτησίας του εν λόγω συμβουλίου – έλλειψη αποτελεσματικότητας του ενδίκου βοηθήματος που ασκείται κατά του πορίσματος αυτού – απόφαση του *Trybunał Konstytucyjny* (Συνταγματικού Δικαστηρίου, Πολωνία) καταργούσα τη διάταξη στην οποία θεμελιώνεται η αρμοδιότητα του αιτούντος δικαστηρίου – θέσπιση νομοθεσίας βάσει της οποίας καταργείται αυτοδικαίως η δίκη στις εκκρεμούμενες υποθέσεις και αποκλείεται η άσκηση οποιουδήποτε ενδίκου βοηθήματος σε τέτοιες υποθέσεις – άρθρο 267 ΣΛΕΕ – δυνατότητα και/ή υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να υποβάλλουν αίτηση προδικαστικής απόφασης και να εμμένουν σε αυτή – άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ – αρχή της καλόπιστης συνεργασίας – υπεροχή του δικαίου της Ένωσης – εξουσία να μην εφαρμόζονται οι εθνικές διατάξεις που δεν είναι σύμφωνες με το δίκαιο της Ένωσης

ΔΕΕ C-824/18, Α.Β. κ.λπ. (Nomination des juges à la Cour suprême - Recours), 02.03.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2021:153 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκαν στο πλαίσιο ενδίκων διαφορών μεταξύ των Α.Β., C.D., E.F., G.H. και I.J., αφενός, και του *Krajowa Rada Sądownictwa* (Εθνικού Δικαστικού Συμβουλίου, Πολωνία) (στο εξής: KRS), αφετέρου, σχετικά με πορίσματα με τα οποία το εν λόγω συμβούλιο αποφάσισε να μην προτείνει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της Πολωνίας τον διορισμό των ενδιαφερομένων σε θέσεις δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Πολωνίας και να προτείνει τον διορισμό άλλων υποψηφίων στις θέσεις αυτές.

Οι Α.Β, C.D, E.F., G.H. και I.J. άσκησαν προσφυγές κατά των ως άνω πορισμάτων ενώπιον του *Naczelny Sąd*

Administracyjny (Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου) και ζήτησαν την αναστολή τους. Οι προσφυγές τους διέπονταν τότε από τον νόμο περί του Εθνικού Δικαστικού Συμβουλίου της 12ης Μαΐου 2011, όπως τροποποιήθηκε, μεταξύ άλλων, με τον νόμο περί τροποποίησης του νόμου περί του Εθνικού Δικαστικού Συμβουλίου και ορισμένων άλλων νόμων, της 8ης Δεκεμβρίου 2017, και με τον νόμο περί τροποποίησης του νόμου περί οργάνωσης των τακτικών δικαστηρίων και ορισμένων άλλων νόμων, της 20ής Ιουλίου 2018 (στο εξής: νόμος περί του KRS). Ο εν λόγω νόμος περί του KRS προέβλεπε ότι, εάν το πόρισμα του KRS που αφορά διορισμό σε θέση δικαστή στο Ανώτατο Δικαστήριο της Πολωνίας δεν προσβληθεί από άπαντες τους μετέχοντες στη διαδικασία, καθίσταται απρόσβλητο κατά το μέρος που περιλαμβάνει την απόφαση περί υποβολής πρότασης διορισμού όσον αφορά τους μετέχοντες στη διαδικασία οι οποίοι δεν άσκησαν προσφυγή. Σε περίπτωση ακύρωσης μέρους πορίσματος του KRS κατόπιν προσφυγής υποψηφίου που δεν προτάθηκε για διορισμό, αποκλείονταν κάθε δυνατότητα επανεξέτασης της κατάστασής του με σκοπό την ενδεχόμενη πλήρωση της οικείας θέσης. Επιπλέον, μια τέτοια προσφυγή κατά πορίσματος του KRS δεν μπορούσε να στηρίζεται σε λόγο με τον οποίο προβαλλόταν μη προσήκουσα εκτίμηση του ζητήματος αν οι υποψήφιοι πληρούσαν τα κριτήρια που λαμβάνονταν υπόψη κατά τη λήψη της απόφασης σχετικά με την υποβολή πρότασης διορισμού. Το αιτούν δικαστήριο, θεωρώντας ότι η προσφυγή που δύνανται να ασκήσουν οι υποψήφιοι των οποίων δεν προτάθηκε ο διορισμός σε θέση δικαστή του Ανωτάτου Δικαστηρίου από το KRS στερείται παντελώς αποτελεσματικότητας, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το αν το εν λόγω νομικό καθεστώς είναι σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης.

Μετά την υποβολή του εν λόγω προδικαστικού ερωτήματος, το αιτούν δικαστήριο απέστειλε στο Δικαστήριο συμπληρωματική αίτηση προδικαστικής απόφασης, η οποία αφορούσε τη νέα τροποποίηση του νόμου περί του KRS που έλαβε χώρα το 2019. Βάσει της τροποποίησης αυτής με τον νόμο της 26ης Απριλίου 2019, αποφασίσθηκε, αφενός, η αυτοδίκαιη κατάργηση της δίκης σε διαφορές όπως αυτές των κύριων δικών και, αφετέρου, στις ατομικές υποθέσεις που αφορούν τον διορισμό σε θέση δικαστή του Ανωτάτου Δικαστηρίου, αποκλείσθηκε κάθε δυνατότητα προσφυγής στο μέλλον, αντί η εξέτασή τους να ανατεθεί σε άλλο δικαστήριο. Υπό τις συνθήκες αυτές, το αιτούν δικαστήριο διερωτήθηκε, απευθυνόμενο στο Δικαστήριο με συμπληρωματική αίτηση προδικαστικής

στικής απόφασης, εάν το νέο αυτό νομικό καθεστώς είναι σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης.

Κατά πρώτον, το Δικαστήριο θεωρεί ότι, σε περίπτωση που κράτος μέλος προβεί σε νομοθετικές τροποποιήσεις, όπως αυτές που συντελέστηκαν στην Πολωνία το 2019, και αποδεικνύεται ότι οι εν λόγω τροποποιήσεις έχουν ειδικώς ως αποτέλεσμα να εμποδίζουν τη διατήρηση, μετά την υποβολή τους, αιτήσεων προδικαστικής απόφασης απευθυνομένων προς το Δικαστήριο και να εμποδίζουν, ως εκ τούτου, το τελευταίο να αποφαινεται επί των αιτήσεων αυτών, καθώς και να αποκλείουν κάθε δυνατότητα εκ νέου υποβολής ανάλογων αιτήσεων από εθνικό δικαστήριο, παραβιάζεται εξ ορισμού το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 3 εδάφιο γ' ΣΕΕ. Εν προκειμένω, η νέα τροποποίηση του νόμου περί του KRS του 2019, βάσει της οποίας καταργούνται αυτοδικαίως οι δίκες επί προσφυγών όπως αυτές των κύριων δικών και αποκλείεται η δυνατότητα άσκησης τέτοιων προσφυγών στο μέλλον, δύναται να εμποδίσει το αιτούν δικαστήριο να εμμένει, μετά την υποβολή της, σε αίτηση προδικαστικής απόφασης που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο και, ως εκ τούτου, να εμποδίσει το Δικαστήριο να αποφανθεί επί της αίτησης αυτής, καθώς και να εμποδίσει οποιαδήποτε εκ νέου υποβολή από εθνικό δικαστήριο ανάλογων ερωτημάτων στο μέλλον. Το Δικαστήριο εκτιμά ότι απόκειται στο αιτούν δικαστήριο να αποφανθεί εάν τούτο συμβαίνει στις υποθέσεις των κύριων δικών, λαμβάνοντας, κυρίως, υπόψη το πλαίσιο εντός του οποίου ο Πολωνός νομοθέτης θέσπισε τον νόμο της 26ης Απριλίου 2019. Εφόσον το αιτούν δικαστήριο καταλήξει σε ένα τέτοιο συμπέρασμα, τότε επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η συγκεκριμένη νομοθεσία θίγει όχι μόνον τα προνόμια τα οποία αναγνωρίζει στα εθνικά δικαστήρια το άρθρο 267 ΣΛΕΕ και την αποτελεσματικότητα της συνεργασίας μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων βάσει του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής, αλλά επιπλέον, και εν γένει, την αποστολή η οποία ανατίθεται στο Δικαστήριο βάσει του άρθρου 19 παρ. 1 εδάφιο α' ΣΕΕ καθώς και την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας.

Ακολούθως, το Δικαστήριο εκτιμά ότι τέτοιες νομοθετικές τροποποιήσεις ενδέχεται επίσης να προσκρούουν στην υποχρέωση των κρατών μελών, δυνάμει του άρθρου 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, να καθιερώνουν σύστημα ενδίκων βοηθημάτων και μέσων με το οποίο διασφαλίζεται ο σεβασμός του δικαιώματος των ιδιωτών σε αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης. Υπενθυμίζεται, συναφώς, ότι τα δικαιοδοτικά όργανα κράτους μέλους παρέχουν αποτελεσματική δικαστική προστασία, όπως απαιτείται βάσει του άρθρου 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, εφόσον πληρούν συγκεκριμένες εγγυήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας. Όπως επανειλημμένως έχει επισημάνει το

Δικαστήριο, η απαίτηση περί ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των δικαιοδοτικών οργάνων, η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με την αποστολή του δικαστή, αποτελεί ουσιώδες στοιχείο του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και του θεμελιώδους δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, που είναι κεφαλαιώδους σημασίας για τη διασφάλιση της προστασίας του συνόλου των δικαιωμάτων των οποίων απολαύουν οι πολίτες βάσει του δικαίου της Ένωσης και για την προάσπιση των κοινών αξιών των κρατών μελών οι οποίες μνημονεύονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ, ιδίως δε της αξίας του κράτους δικαίου.

Κατά πάγια νομολογία, οι εγγυήσεις περί ανεξαρτησίας και αμεροληψίας τις οποίες επιτάσσει το δίκαιο της Ένωσης απαιτούν την ύπαρξη κανόνων όσον αφορά, μεταξύ άλλων, τον διορισμό των δικαστών. Το Δικαστήριο παρατηρεί, εν προκειμένω, ότι η αποστολή του KRS στη διαδικασία διορισμού δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Πολωνίας είναι καθοριστικής σημασίας, δεδομένου ότι η πράξη με την οποία το KRS προτείνει υποψήφιο για διορισμό σε θέση δικαστή συνιστά προϋπόθεση εκ των ων ουκ άνευ για τον διορισμό του υποψηφίου σε τέτοια θέση από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο βαθμός της ανεξαρτησίας της οποίας απολαύει το KRS έναντι της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας κατά την άσκηση των καθηκόντων του μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα σημαντικός οσάκις πρέπει να εκτιμηθεί αν οι δικαστές που επιλέγει θα είναι σε θέση να πληρούν τις εκ του δικαίου της Ένωσης απαιτήσεις περί ανεξαρτησίας και αμεροληψίας. Παράλληλα, σύμφωνα με το Δικαστήριο, το γεγονός ότι δεν υφίσταται πλέον δυνατότητα άσκησης ενδίκου βοηθήματος στο πλαίσιο διαδικασίας διορισμού των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου φαίνεται προβληματικό υπό το φως των κρίσιμων στοιχείων που χαρακτηρίζουν την εν λόγω διαδικασία στο πολωνικό νομικό και πραγματικό πλαίσιο, ιδίως δε των συνθηκών της αιφνίδιας κατάργησης των υφισταμένων μέχρι τούδε δυνατοτήτων άσκησης ενδίκου βοηθήματος. Εάν από το σύνολο των κρίσιμων στοιχείων το αιτούν δικαστήριο αποφανθεί ότι, ενόψει των νέων νομοθετικών τροποποιήσεων, το KRS δεν παρέχει επαρκή εγγύα ανεξαρτησίας και, άρα, ότι δύναται να προκληθούν στους πολίτες αμφιβολίες συστημικής φύσης ως προς τον ρόλο του σε διαδικασίες διορισμού δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου και, κατά συνέπεια, ως προς την ανεξαρτησία των δικαστών που διορίζονται κατά το πέρας τέτοιας διαδικασίας, η ύπαρξη ενδίκου βοηθήματος δυνάμενου να ασκηθεί από τους μη επιλεγέντες υποψηφίους καθίσταται αναγκαία για τη διαφύλαξη της εμπιστοσύνης την οποία πρέπει να εμπνέει η δικαιοσύνη στους πολίτες στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας και ενός κράτους δικαίου. Δεδομένων τούτων, στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να εκτιμήσει εάν, βάσει του συνόλου των κρίσιμων στοιχείων που μνημόνευσε στην απόφασή του περί παραπομπής, ιδίως

δε της μείωσης του ορίου της ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου και των νομοθετικών τροποποιήσεων που επηρέασαν προσφάτως τη διαδικασία διορισμού των μελών του KRS, δύνανται να προκληθούν στους πολίτες εύλογες αμφιβολίες ως προς την ανεξαρτησία των δικαστών που διορίζονται κατόπιν πρότασης του KRS έναντι της πολωνικής νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας.

Σε περίπτωση κατά την οποία το αιτούν δικαστήριο αποφανθεί ότι οι επίμαχες στις υποθέσεις των κύριων δικών διατάξεις του νόμου της 26ης Απριλίου 2019 θεσπίστηκαν κατά παράβαση του άρθρου 267 ΣΛΕΕ και του άρθρου 4 παρ. 3 ΣΕΕ ή του άρθρου 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, το δικαστήριο αυτό οφείλει να μην εφαρμόσει τις εν λόγω εθνικές διατάξεις με βάση την αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης και να συνεχίσει να ασκεί την αρμοδιότητα που είχε να εκδικάζει τις διαφορές των οποίων είχε επιληφθεί πριν θεσπισθούν οι συγκεκριμένες τροποποιήσεις. Τούτο ισχύει ανεξάρτητα εάν οι επίμαχες τροποποιήσεις είναι νομοθετικής ή συνταγματικής φύσης.

Κατά δεύτερον, το Δικαστήριο θεωρεί ότι το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ αντιτίθεται σε νομοθετικές τροποποιήσεις, όπως αυτές που συντελέστηκαν στην Πολωνία το 2018, εάν αποδεικνύεται ότι οι εν λόγω τροποποιήσεις, σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία, δύνανται να προκαλέσουν στους πολίτες εύλογες αμφιβολίες ως προς το ανεπηρέαστο των δικαστών που διορίζονται βάσει πορισμάτων του KRS έναντι της άμεσης ή έμμεσης άσκησης επιρροής εκ μέρους της πολωνικής νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας και ως προς την ουδετερότητά τους έναντι των συμφερόντων που ενδέχεται να αντιπαρατεθούν ενώπιόν τους. Στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να εκτιμήσει εάν τούτο συμβαίνει εν προκειμένω, αφού λάβει υπόψη το γεγονός ότι, μετά τις τροποποιήσεις του 2018, το υφιστάμενο ένδικο βοήθημα στο πλαίσιο διαδικασίας διορισμού σε θέσεις δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου στερείται κάθε πραγματικής αποτελεσματικότητας. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει σχετικά ότι, ενώ η έλλειψη δυνατότητας άσκησης ενδίκου βοηθήματος στο πλαίσιο διαδικασίας διορισμού σε θέσεις δικαστών ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου δεν θεωρείται άνευ ετέρου προβληματική ως προς τις απαιτήσεις εκ του δικαίου της Ένωσης, καθίσταται προβληματική σε περίπτωση διατάξεων βάσει των οποίων εξαλείφεται η αποτελεσματικότητα των μέχρι τότε υφισταμένων ενδίκων βοηθημάτων αυτού του είδους, ιδίως όταν η θέσπιση των επίμαχων διατάξεων μπορεί να προκαλέσει στους πολίτες συστηματικού χαρακτήρα αμφιβολίες όσον αφορά την ανεξαρτησία και την αμεροληψία των δικαστών που διορίζονται κατά το πέρασ της διαδικασίας αυτής. Επιπλέον, σύμφωνα με το Δικαστήριο, πρέπει να ληφθεί υπόψη το σύνολο των υπόλοιπων μεταρρυθμίσεων που επηρέασαν προσφάτως το Ανώτατο Δικαστήριο και το KRS. Ιδίως, οφείλει

να ληφθεί ιδιαιτέρως σοβαρά υπόψη ότι οι νομοθετικές τροποποιήσεις του 2018 θεσπίστηκαν μικρό χρονικό διάστημα πριν το KRS, υπό τη νέα του σύνθεση, κληθεί να αποφανθεί επί υποψηφιοτήτων, όπως αυτές των προσφευγόντων, για την πλήρωση πολλών θέσεων δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου οι οποίες θεωρήθηκαν κενές ή συστάθηκαν για πρώτη φορά συνεπεία της θέσης σε ισχύ του νέου νόμου περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Σε κάθε περίπτωση, εάν αποδειχθεί ότι οι νομοθετικές τροποποιήσεις του 2018 παραβιάζουν το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης επιβάλλει στο αιτούν δικαστήριο να μην εφαρμόσει τις εν λόγω διατάξεις, αλλά τις προϊσχύσασες εθνικές διατάξεις, ασκώντας παράλληλα τον δικαστικό έλεγχο που προβλέπουν οι τελευταίες.

Διαδικασία διορισμού των δικαστών στη Μάλτα και αρμοδιότητα του Πρωθυπουργού

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 2 ΣΕΕ – αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης – κράτος δικαίου – άρθρο 49 ΣΕΕ – προσχώρηση στην Ένωση – μη αποδυνάμωση του επιπέδου προστασίας των αξιών της Ένωσης – αποτελεσματική δικαστική προστασία – άρθρο 19 ΣΕΕ – άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – πεδίο εφαρμογής – ανεξαρτησία των δικαστών κράτους μέλους – διαδικασία διορισμού – εξουσία του Πρωθυπουργού – συμμετοχή της Επιτροπής Δικαστικών Διορισμών

ΔΕΕ C-896/19, Repubblika, 20.04.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: L. S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2021:311 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Μ. Σαπαρδάνη, σ. 233.

► Πρόσβαση στα έγγραφα

Άρνηση πρόσβασης για λόγους προστασίας της παροχής νομικών συμβουλών

πρόσβαση στα έγγραφα – Κανονισμός (ΕΚ) 1049/2001 – άρθρο 4 παρ. 2 περ. β' του Κανονισμού 1049/2001 – προστασία νομικών συμβουλών – άρθρο 4 παρ. 3 εδάφιο α' του Κανονισμού 1049/2001 – προστασία των δικαστικών διαδικασιών – άρνηση χορήγησης πρόσβασης σε γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου

ΓεΔΕΕ T-252/19, Pech/Συμβούλιο, 21.04.2021, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: V. Tomljenović, Εισηγητής: F. Schalin, ECLI:EU:T:2021:203 – Προσφυγή ακυρώσεως

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Ε. Τσιτσιπά, σ. 227.

► **Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών****Πρόδηλη έλλειψη αρμοδιοτήτων της Επιτροπής**

θεσμικό δίκαιο – Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών – εμπορικές συναλλαγές με εδάφη υπό στρατιωτική κατοχή – άρνηση καταχώρισης – πρόδηλη έλλειψη αρμοδιοτήτων της Επιτροπής – άρθρο 4 παρ. 2 στοιχείο β' του Κανονισμού (ΕΕ) 211/2011 – Κοινή Εμπορική Πολιτική – άρθρο 207 ΣΛΕΕ – Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας (ΚΕΠΠΑ) – άρθρο 215 ΣΛΕΕ – υποχρέωση αιτιολόγησης – άρθρο 4 παρ. 3 του Κανονισμού 211/2011

ΓεΔΕΕ T-789/19, Moerenhout κ.λπ./Επιτροπή, 12.05.2021, Τμήμα δέκατο (πενταμελές), Πρόεδρος: Σ. Παπασάββας, Εισηγήτρια: Κ. Kowalik-Bańczyk, ECLI:EU:T:2021:260 – Προσφυγή ακυρώσεως

Ο Tom Moerenhout και έξι άλλοι πολίτες κρατών μελών (στο εξής: προσφεύγοντες) υπέβαλαν πρόταση Ευρωπαϊκής Πρωτοβουλίας Πολιτών (στο εξής: ΕΠΠ) με τίτλο «Διασφάλιση της συμμόρφωσης της κοινής εμπορικής πολιτικής με τις Συνθήκες της [Ευρωπαϊκής Ένωσης] και με το διεθνές δίκαιο». Η εν λόγω πρόταση ΕΠΠ διαβιβάστηκε στην Επιτροπή στις 5 Ιουλίου 2019 προς καταχώριση δυνάμει του άρθρου 4 του Κανονισμού (ΕΕ) 211/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Φεβρουαρίου 2011, σχετικά με την πρωτοβουλία πολιτών. Στο πλαίσιο αυτό, οι προσφεύγοντες όρισαν ως αντικείμενο της ΕΠΠ «τη ρύθμιση των εμπορικών συναλλαγών με οντότητες του Κατακτητή που έχουν την έδρα τους ή δραστηριοποιούνται σε κατεχόμενα εδάφη με την παρεμπόδιση της εισόδου στην αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης προϊόντων που προέρχονται από αυτά», ενώ ταυτόχρονα περιέγραψαν τον σκοπό της πρότασης και παρέθεσαν κρίσιμες διατάξεις και πηγές τόσο του ευρωπαϊκού όσο και του διεθνούς δικαίου. Με απόφασή της, της 4ης Σεπτεμβρίου 2019, η Επιτροπή αρνήθηκε την καταχώριση της πρότασης ΕΠΠ με το αιτιολογικό ότι νομική πράξη που καλύπτει το αντικείμενο της προτεινόμενης ΕΠΠ θα μπορούσε να θεσπιστεί μόνο βάσει του άρθρου 215 ΣΛΕΕ, το οποίο προϋποθέτει την έκδοση απόφασης σύμφωνα με το Κεφάλαιο 2 του Τίτλου V της ΣΕΕ. Η Επιτροπή, όμως, διαπίστωσε ότι δεν είχε αρμοδιότητα να υποβάλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης βάσει του άρθρου 215 ΣΛΕΕ. Συνεπώς, κατέληξε ότι η προτεινόμενη ΕΠΠ ευρίσκεται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της να υποβάλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης της Ένωσης με σκοπό την εφαρμογή των Συνθηκών κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 2 στοιχείο β' του Κανονισμού 211/2011, σε συνδυασμό με το άρθρο 2 σημ. 1 του ίδιου Κανονισμού. Κατόπιν τούτων, οι προσφεύγοντες άσκησαν ενώπιον του ΓεΔΕΕ προσφυγή με αίτημα την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής (στο εξής: προσβαλλόμενη απόφαση).

Μεταξύ των διαφόρων λόγων ακύρωσης που επικαλέστηκαν οι προσφεύγοντες, το ΓεΔΕΕ αποφάσισε να εξετάσει αρχικά εκείνον τον λόγο ακύρωσης με τον οποίο προβάλλεται ανεπαρκής αιτιολόγηση της προσβαλλομένης απόφασης. Αρχικά, υπενθυμίζεται ότι διακυβεύεται σοβαρά η επίτευξη των σκοπών που αναφέρονται στην αιτιολογική σκ. 2 του Κανονισμού 211/2011, ήτοι να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή των πολιτών στον δημοκρατικό βίο και να καταστεί η Ένωση πιο προσιτή, σε περίπτωση που η απορριπτική της Επιτροπής απόφαση δεν παραθέτει συναφώς πλήρη αιτιολογία. Η υποχρέωση ενημέρωσης των διοργανωτών για τους λόγους άρνησης καταχώρισης της πρότασης ΕΠΠ, όπως προβλέπεται στο άρθρο 4 παρ. 3 εδάφιο β' του Κανονισμού 211/2011, συνιστά ειδική έκφραση, όσον αφορά την ΕΠΠ, της υποχρέωσης αιτιολόγησης των νομικών πράξεων, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 296 ΣΛΕΕ. Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 2 στοιχείο β' του Κανονισμού 211/2011, μια πρόταση ΕΠΠ καταχωρίζεται από την Επιτροπή, υπό τον όρο ότι δεν ευρίσκεται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της να υποβάλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης της Ένωσης για την εφαρμογή των Συνθηκών. Εν προκειμένω, το ΓεΔΕΕ παρατηρεί, πρώτον, ότι η Επιτροπή στήριξε την άρνηση καταχώρισης της ΕΠΠ σε πρόδηλη έλλειψη αρμοδιότητάς της να υποβάλει πρόταση νομικής πράξης δυνάμει του άρθρου 215 ΣΛΕΕ. Η εν λόγω πρόδηλη έλλειψη αρμοδιότητας εξηγείτο με το ότι η Επιτροπή θεώρησε ότι η προτεινόμενη δράση ενέπιπτε αποκλειστικά στην ΚΕΠΠΑ. Εντούτοις, το ΓεΔΕΕ συμμερίζεται όσα υποστηρίζουν οι προσφεύγοντες, ότι η προσβαλλόμενη απόφαση δεν διευκρινίζει τους λόγους για τους οποίους η Επιτροπή θεώρησε ότι μόνο μια πράξη εκδιδόμενη δυνάμει του άρθρου 215 ΣΛΕΕ μπορούσε να ανταποκριθεί στον σκοπό της πρότασης ΕΠΠ. Δεύτερον, μολονότι στην πρότασή τους οι προσφεύγοντες αναφέρθηκαν ρητώς και επανειλημμένως στις διατάξεις που αφορούν τον τομέα της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής, ιδίως στο άρθρο 207 ΣΛΕΕ, η Επιτροπή δεν διευκρίνισε τους λόγους για τους οποίους συνήγαγε σιωπηρώς ότι το μέτρο το οποίο αφορούσε η πρόταση ΕΠΠ δεν ενέπιπτε στον ως άνω τομέα και, επομένως, δεν μπορούσε να ληφθεί δυνάμει του άρθρου 207 ΣΛΕΕ. Μια τέτοια διευκρίνιση, όμως, έχει ουσιώδη σημασία για την οικονομία της προσβαλλομένης απόφασης, διότι, σε αντίθεση με την ΚΕΠΠΑ, η Κοινή Εμπορική Πολιτική είναι τομέας στον οποίον η Επιτροπή είναι αρμόδια να υποβάλλει προτάσεις πράξης της Ένωσης δυνάμει του άρθρου 207 ΣΛΕΕ. Τρίτον, σύμφωνα με το ΓεΔΕΕ, η επάρκεια της αιτιολόγησης της προσβαλλομένης απόφασης πρέπει επίσης να εκτιμηθεί υπό το πρίσμα των σκοπών του άρθρου 11 παρ. 4 ΣΕΕ, του άρθρου 24 εδάφιο α' ΣΛΕΕ και του Κανονισμού 211/2011 σχετικά με την πρωτοβουλία πολιτών, οι οποίοι συνίστανται στο να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή των πολιτών στη δημοκρατική ζωή της Ένωσης και να

καταστεί η Ένωση περισσότερο προσιτή. Λόγω των σκοπών αυτών, η Επιτροπή πρέπει να εκθέτει με σαφήνεια τα στοιχεία που δικαιολογούν την άρνηση καταχώρισης μιας πρότασης ΕΠΠ, διαφορετικά θα διακυβευόταν σοβαρά η ενδεχόμενη υποβολή νέας πρότασης ΕΠΠ.

Κατόπιν των ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ ακυρώνει την προσβαλλόμενη απόφαση λόγω έλλειψης επαρκούς αιτιολογίας.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κρατικές ενισχύσεις

Πλεονέκτημα σε περίπτωση προοδευτικού φορολογικού συντελεστή

αίτηση αναίρεσης – άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ – κρατικές ενισχύσεις – πολωνικός φόρος επί του λιανικού εμπορίου – άρθρο 108 παρ. 2 ΣΛΕΕ – απόφαση περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας – ουγγρικός φόρος επί του κύκλου εργασιών από διαφημιστικές δραστηριότητες – στοιχεία καθορισμού του συστήματος αναφοράς – προοδευτικότητα των φορολογικών συντελεστών – μεταβατικός μηχανισμός μερικής έκπτωσης μεταφερθεισών ζημιών – ύπαρξη πλεονεκτήματος με επιλεκτικό χαρακτήρα – βάρος απόδειξης

ΔΕΕ C-562/19 P, Επιτροπή/Πολωνία και ΔΕΕ C-596/19 P, Επιτροπή/Ουγγαρία, 16.03.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2021:201 και ECLI:EU:C:2021:202 – Αιτήσεις αναίρεσης

Τον Ιούλιο 2016, η Δημοκρατία της Πολωνίας θέσπισε νέο φόρο στον τομέα της λιανικής πώλησης εμπορευμάτων. Ο σχετικός νόμος τέθηκε σε ισχύ την 1η Σεπτεμβρίου 2016. Σύμφωνα με τον εν λόγω νόμο, υπόχρεοι του φόρου αυτού είναι όλοι οι λιανοπωλητές, ανεξαρτήτως της νομικής μορφής τους, και η βάση επιβολής του φόρου συνίσταται στον μηνιαίο κύκλο εργασιών, στο μέτρο που αυτός υπερβαίνει τα 17 εκατ. πολωνικά ζλότι (PLN) (περίπου 3.750.000 ευρώ). Ο συντελεστής του φόρου είναι μηδενικός για μηνιαίο κύκλο εργασιών κατώτερο ή ίσο προς το ποσό αυτό και στη συνέχεια ανέρχεται σε 0,8% για το τμήμα του μηνιαίου κύκλου εργασιών που κυμαίνεται μεταξύ 17 και 170 εκατ. PLN (περίπου 37.500.000 ευρώ) και σε 1,4% για το τμήμα του μηνιαίου κύκλου εργασιών που υπερβαίνει το τελευταίο ποσό.

Στις 19 Σεπτεμβρίου 2016, η Επιτροπή εξέδωσε απόφαση περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας. Με απόφαση της 30ής Ιουνίου 2017, η Επιτροπή έκρινε ότι το επίμαχο φορολογικό μέτρο συνιστούσε κρατική ενίσχυση ασυμβίβαστη με την εσωτερική αγορά και ότι είχε τεθεί παρανόμως σε εφαρμογή, οπότε οι πολωνικές

αρχές όφειλαν να ακυρώσουν οριστικώς όλες τις πληρωμές που είχαν ανασταλεί κατόπιν της απόφασης περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας. Στις 30 Νοεμβρίου 2016, η Δημοκρατία της Πολωνίας άσκησε προσφυγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ με αίτημα την ακύρωση της απόφασης περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας (υπόθεση T-836/16), ενώ, στις 13 Σεπτεμβρίου 2017, άσκησε δεύτερη προσφυγή ενώπιον του ίδιου δικαστηρίου, με αίτημα την ακύρωση της αρνητικής απόφασης της Επιτροπής (υπόθεση T-624/17). Οι δύο ασκηθείσες προσφυγές συνεκδικάσθηκαν.

Με απόφασή του, της 16ης Μαΐου 2019, το ΓεΔΕΕ ακύρωσε τόσο την απόφαση περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας όσο και την αρνητική απόφαση. Ως προς την υπόθεση T-836/16, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή, λόγω του περιεχομένου του φακέλου της υπόθεσης, δεν μπορούσε να χαρακτηρίσει προσωρινά το επίμαχο φορολογικό μέτρο ως νέα ενίσχυση χωρίς να στηριχθεί στην ύπαρξη ευλόγων αμφιβολιών ως προς το ζήτημα αυτό. Από την άλλη πλευρά, ως προς την υπόθεση T-624/17, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι κακώς η Επιτροπή θεώρησε ότι η επιβολή προοδευτικού φόρου κύκλου εργασιών στον τομέα της λιανικής πώλησης εμπορευμάτων συνεπαγόταν επιλεκτικό πλεονέκτημα.

Σε ό,τι αφορά την Ουγγαρία, αυτή θέσπισε τον νόμο XXII του 2014 για τον φόρο διαφήμισης (στο εξής: νόμος για τον φόρο διαφήμισης) στις 11 Ιουνίου 2014. Ο νόμος αυτός τέθηκε σε ισχύ στις 15 Αυγούστου 2014 και καθιέρωσε έναν νέο ειδικό φόρο, με προοδευτικά κλιμάκια, επί του κύκλου εργασιών από τη μετάδοση διαφημίσεων στην Ουγγαρία. Σύμφωνα με τον νόμο αυτό, υποκείμενοι στον φόρο είναι οι οικονομικοί φορείς που μεταδίδουν διαφημίσεις και βάση επιβολής του επίμαχου φορολογικού μέτρου είναι ο καθαρός κύκλος εργασιών της ετήσιας οικονομικής χρήσης που προκύπτει από τη μετάδοση διαφημίσεων. Η προοδευτική κλίμακα του εν λόγω φορολογικού μέτρου αποτελούνταν αρχικά από έξι κλιμάκια με συντελεστές που κυμαίνονταν από 0% έως 50%, στη συνέχεια, όμως, αναπροσαρμόστηκε ώστε να περιλαμβάνει τελικά μόνο δύο συντελεστές: 0% για το τμήμα της βάσης επιβολής που δεν υπερβαίνει τα 100 εκατ. HUF (περίπου 280.000 ευρώ) και 5,3% για το τμήμα της βάσης επιβολής που υπερβαίνει το ποσό αυτό. Για τους υποκείμενους στον φόρο με μηδενικά ή αρνητικά, προ φόρου, κέρδη κατά την οικονομική χρήση του 2013 προβλεπόταν η δυνατότητα να εκπέσουν από τη φορολογική βάση τους για το έτος 2014 το 50% των ζημιών που είχαν μεταφερθεί από προηγούμενες οικονομικές χρήσεις.

Στις 12 Μαρτίου 2015, η Επιτροπή εξέδωσε απόφαση περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας. Με απόφαση της 4ης Νοεμβρίου 2016, η Επιτροπή έκρινε ότι τόσο ο προοδευτικός χαρακτήρας του ουγγρικού φορολογικού μέτρου, όσο και ο μηχανισμός μερικής έκπτωσης

σης των μεταφερθεισών ζημιών, συνιστούσαν κρατική ενίσχυση ασυμβίβαστη με την εσωτερική αγορά, οπότε οι ουγγρικές αρχές όφειλαν να την ανακτήσουν από τους λήπτες της.

Με απόφασή του, της 27ης Ιουνίου 2019, το ΓεΔΕΕ ακύρωσε την τελευταία ως άνω απόφαση της Επιτροπής, αποφαινόμενο ότι κακώς κρίθηκε με την εν λόγω απόφαση ότι το επίμαχο φορολογικό μέτρο και ο μηχανισμός μερικής έκπτωσης των μεταφερθεισών ζημιών συνιστούσαν επιλεκτικά πλεονεκτήματα.

Με αποφάσεις του, της 16ης Μαρτίου 2021, το Τμήμα μείζονος σύνθεσης του Δικαστηρίου απέρριψε τις αιτήσεις αναίρεσης που άσκησε η Επιτροπή κατά των δύο αναιρεσιβαλλομένων αποφάσεων. Προς στήριξη των εν λόγω αιτήσεων αναίρεσης, η Επιτροπή πρόβαλε, ιδίως, ότι το ΓεΔΕΕ είχε παραβεί το άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, καθόσον έκρινε ότι ο προοδευτικός χαρακτήρας των φόρων επί των επίμαχων κύκλων εργασιών δεν συνεπαγόταν τη χορήγηση επιλεκτικού πλεονεκτήματος.

Καταρχάς, υπενθυμίζεται ότι για τον χαρακτηρισμό εθνικού μέτρου ως «κρατικής ενίσχυσης», κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, απαιτείται, μεταξύ άλλων, το εν λόγω μέτρο να χορηγεί επιλεκτικό πλεονέκτημα υπέρ του δικαιούχου. Σύμφωνα με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η προϋπόθεση αυτή επιβάλλει να εξετάζεται αν, στο πλαίσιο δεδομένου νομικού καθεστώτος, το επίμαχο εθνικό μέτρο είναι ικανό να ευνοήσει «ορισμένες επιχειρήσεις ή ορισμένους κλάδους παραγωγής» έναντι άλλων που τελούν, από πλευράς του επιδιωκόμενου με το εν λόγω καθεστώς σκοπού, σε συγκρίσιμη πραγματική και νομική κατάσταση και υφίστανται, ως αποτέλεσμα, διαφορετική μεταχείριση δυνάμενη κατ' ουσίαν να χαρακτηριστεί ως εισάγουσα δυσμενείς διακρίσεις. Όσον αφορά, ειδικότερα, εθνικό μέτρο που παρέχει φορολογικό πλεονέκτημα, εναπόκειται στην Επιτροπή, σε πρώτο στάδιο, να προσδιορίσει το σύστημα αναφοράς, ήτοι το «κανονικό» φορολογικό καθεστώς που έχει εφαρμογή στο οικείο κράτος μέλος, και, σε δεύτερο στάδιο, να αποδείξει ότι το επίμαχο φορολογικό μέτρο παρεκκλίνει από το εν λόγω σύστημα αναφοράς, καθόσον εισάγει διαφοροποιήσεις μεταξύ επιχειρηματιών οι οποίοι βρίσκονται σε συγκρίσιμη πραγματική και νομική κατάσταση, χωρίς ωστόσο η διαφοροποίηση αυτή να δικαιολογείται από τη φύση ή την οικονομία του επίμαχου καθεστώτος.

Υπό το πρίσμα αυτών ακριβώς των εκτιμήσεων, το Δικαστήριο εξέτασε εάν, εν προκειμένω, το ΓεΔΕΕ εφάρμοσε εσφαλμένα το άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, καθόσον έκρινε, κατ' ουσίαν, ότι η Επιτροπή δεν απέδειξε ότι ο προοδευτικός χαρακτήρας των επίμαχων φορολογικών μέτρων είχε ως αποτέλεσμα τη χορήγηση επιλεκτικού πλεονεκτήματος σε «ορισμένες επιχειρήσεις ή ορισμένους κλάδους παραγωγής». Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο παρατήρησε, αρχικά, ότι, στο παρόν στάδιο εναρμόνισης του

φορολογικού δικαίου της Ένωσης, τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να θεσπίσουν το φορολογικό σύστημα που κρίνουν ως το πλέον κατάλληλο. Ως εκ τούτου, η εφαρμογή φορολογίας με προοδευτικό συντελεστή εμπίπτει στην εξουσία εκτίμησης κάθε κράτους μέλους. Ακόμη και στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων, το δίκαιο της Ένωσης δεν απαγορεύει στα κράτη μέλη να εφαρμόζουν φορολογία με προοδευτικούς συντελεστές, προκειμένου να λαμβάνεται υπόψη η φοροδοτική ικανότητα των υποκειμένων στον φόρο. Συναφώς, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι από κανέναν κανόνα και από καμία αρχή του δικαίου της Ένωσης δεν προκύπτει ότι προοδευτικοί συντελεστές εφαρμόζονται μόνον στη φορολόγηση των κερδών, αποκλείοντας τη φορολόγηση του κύκλου εργασιών. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι τα συστατικά χαρακτηριστικά του φόρου, στα οποία περιλαμβάνονται οι προοδευτικοί φορολογικοί συντελεστές, συγκροτούν, καταρχήν, το σύστημα αναφοράς ή το «κανονικό» φορολογικό καθεστώς για τους σκοπούς της ανάλυσης της προϋπόθεσης περί επιλεκτικού χαρακτήρα. Στην Επιτροπή εναπόκειται να αποδείξει ότι τα χαρακτηριστικά ενός εθνικού φορολογικού μέτρου σχεδιάστηκαν κατά τρόπο που προδήλως εισάγει διακρίσεις, με σκοπό, για παράδειγμα, την καταστράτηγηση του δικαίου της Ένωσης στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων.

Στις υπό εξέταση περιπτώσεις, κάνοντας χρήση της εξουσίας εκτίμησης που αναγνωρίζεται στα κράτη μέλη στο πλαίσιο της φορολογικής τους αυτονομίας, τόσο ο Πολωνός όσο και ο Ούγγρος νομοθέτης θέσπισαν προοδευτικούς φορολογικούς συντελεστές, δίχως να αποδειχθεί από την Επιτροπή ότι η εν λόγω προοδευτικότητα είχε διαμορφωθεί κατά τρόπο προδήλως εισάγοντα διακρίσεις, με σκοπό την καταστράτηγηση των απαιτήσεων που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων. Υπό τις συνθήκες αυτές, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η προοδευτικότητα των συντελεστών των επίμαχων φορολογικών μέτρων έπρεπε να θεωρηθεί ως εγγενής στο σύστημα αναφοράς ή στο «κανονικό» φορολογικό καθεστώς υπό το πρίσμα του οποίου έπρεπε να εκτιμηθεί η ύπαρξη επιλεκτικού πλεονεκτήματος στην κάθε περίπτωση. Επομένως, ορθώς το ΓεΔΕΕ απεφάνθη, με τις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις, ότι η Επιτροπή στηρίχθηκε εσφαλμένως σε ελλιπές και πλασματικό σύστημα αναφοράς καθόσον έκρινε ότι η προοδευτική κλίμακα των επίμαχων φορολογικών μέτρων δεν αποτελούσε μέρος του συστήματος αναφοράς υπό το πρίσμα του οποίου έπρεπε να εκτιμηθεί ο επιλεκτικός χαρακτήρας των μέτρων.

Στη συνέχεια, σε ό,τι αφορά τον πολωνικό φόρο επί του λιανικού εμπορίου, το Δικαστήριο εξέτασε τους λόγους για τους οποίους το ΓεΔΕΕ ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας σχετικά με το φορολογικό μέτρο που θέσπισε το

οικείο κράτος μέλος. Εν προκειμένω, το ΓεΔΕΕ έκρινε, κατ' ουσίαν, ότι η Επιτροπή βάσισε τον προσωρινό χαρακτηρισμό του επίμαχου φορολογικού μέτρου ως νέας ενίσχυσης σε προδήλως εσφαλμένη ανάλυση. Συγκεκριμένα, το ΓεΔΕΕ προσήψε στην Επιτροπή ότι στηρίχθηκε κυρίως στην αντίληψη ότι η επιβολή φόρου επί του κύκλου εργασιών με προοδευτικούς συντελεστές συνιστά, καταρχήν, κρατική ενίσχυση, ενώ όφειλε να είχε προβεί σε εμπειριστατωμένη ανάλυση προκειμένου να τεκμηριώσει την, κατ' αυτήν, ύπαρξη εύλογων αμφιβολιών σχετικά με τον χαρακτηρισμό του επίμαχου φορολογικού μέτρου ως κρατικής ενίσχυσης. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι το ΓεΔΕΕ, ως προς τον προσωρινό χαρακτηρισμό του επίμαχου μέτρου ως κρατικής ενίσχυσης στον οποίο προέβη η Επιτροπή στην απόφαση περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας, περιορίστηκε στην άσκηση ελέγχου περί προδήλου σφάλματος εκτίμησης. Πράγματι, από την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση προκύπτει ότι η έλλειψη εμπειριστατωμένων στοιχείων που να τεκμηριώνουν την ύπαρξη, εν προκειμένω, ευλόγων αμφιβολιών της Επιτροπής σχετικά με τον χαρακτηρισμό του επίμαχου φορολογικού μέτρου ως κρατικής ενίσχυσης ήταν εκείνη που δικαιολόγησε την ακύρωση, από το ΓεΔΕΕ, της απόφασης περί κίνησης της επίσημης διαδικασίας έρευνας και όχι, εν πάση περιπτώσει, η επανάληψη των λόγων για τους οποίους το ΓεΔΕΕ είχε προηγουμένως κρίνει ότι η αρνητική απόφαση έπρεπε να ακυρωθεί.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο απορρίπτει την αίτηση αναίρεσης της Επιτροπής κατά της Δημοκρατίας της Πολωνίας στο σύνολό της.

Σε ό,τι αφορά τον ουγγρικό φόρο διαφήμισης, το Δικαστήριο επικυρώνει την εκτίμηση του ΓεΔΕΕ, ότι κακώς η Επιτροπή έκρινε ότι ο μηχανισμός μερικής έκπτωσης των μεταφερθεισών ζημιών θέσπιζε επιλεκτικό πλεονέκτημα, το οποίο συνιστά κρατική ενίσχυση, υπέρ των επιχειρήσεων με μηδενικό ή αρνητικό, προ φόρου, κέρδος κατά την οικονομική χρήση του 2013 οι οποίες μετέφεραν ζημιές. Λαμβανομένου υπόψη του αναδιανεμητικού σκοπού που επιδιώκει ο Ούγγρος νομοθέτης με τη θέσπιση του νόμου για τον φόρο διαφήμισης, η διαφοροποίηση που εισάγεται υπέρ των επιχειρήσεων με μεταφερθείσες ζημιές για τις προηγούμενες οικονομικές χρήσεις, εφόσον δεν ήταν κερδοφόρες για την οικονομική χρήση του 2013, στηρίζεται σε αντικειμενικό και τυχαίο κριτήριο, το οποίο δεν συνεπάγεται καμία επιλεκτικότητα. Πράγματι, το επίμαχο φορολογικό πλεονέκτημα που θέσπισε το οικείο κράτος μέλος στηρίζεται σε μείωση της φορολογικής βάσης αναλόγως του κύκλου εργασιών, λαμβανομένης υπόψη τόσο της απουσίας κερδών κατά τη διάρκεια της οικονομικής χρήσης του 2013 όσο και της ύπαρξης μεταφερθεισών ζημιών. Συνεπώς, υπηρετεί τον αναδιανεμητικό σκοπό που επιδιώκει η φορολογική νομοθεσία στην οποία εντάσσεται το εν λόγω πλεονέκτημα και η

οποία βασίζεται στη φοροδοτική ικανότητα των υποκείμενων στον φόρο επιχειρήσεων.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο απορρίπτει την αίτηση αναίρεσης της Επιτροπής κατά της Ουγγαρίας στο σύνολό της.

Ενίσχυση παράνομη και μη συμβατή με την εσωτερική αγορά

παράβαση κράτους μέλους – κρατικές ενισχύσεις – ενίσχυση η οποία κρίθηκε παράνομη και μη συμβατή με την εσωτερική αγορά – άρθρο 108 παρ. 2 εδάφιο β' ΣΛΕΕ – δυσμενείς καιρικές συνθήκες – ζημιές που υπέστησαν οι γεωργοί – αντισταθμιστικές ενισχύσεις – υποχρέωση ανάκτησης – υποχρέωση ενημερώσεως – μη εκπλήρωση

ΔΕΕ C-11/20, Επιτροπή/Ελλάδα (Aides aux producteurs agricoles), 12.05.2021, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2021:409 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Το 2009, ο Οργανισμός Ελληνικών Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΕΛΓΑ) κατέβαλε στους Έλληνες παραγωγούς γεωργικών προϊόντων αντισταθμιστικές ενισχύσεις ύψους 425 εκατ. ευρώ για τις ζημιές που είχαν υποστεί κατά το έτος 2008 εξαιτίας των δυσμενών καιρικών συνθηκών. Στις 7 Δεκεμβρίου 2011, η Επιτροπή εξέδωσε την απόφαση υπ' αριθμ. 2012/157, διαπιστώνοντας ότι οι χορηγηθείσες ενισχύσεις είναι παράνομες και ασυμβίβαστες με την εσωτερική αγορά. Ως εκ τούτου, διέταξε την Ελληνική Δημοκρατία να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για την ανάκτηση, από τους δικαιούχους, των ασυμβίβαστων ενισχύσεων. Με προσφυγή που άσκησε στις 8 Φεβρουαρίου 2012 ενώπιον του ΓεΔΕΕ, η Ελληνική Δημοκρατία ζήτησε την ακύρωση της επίμαχης απόφασης της Επιτροπής και την αναστολή της εκτέλεσής της μέχρι να εκδοθεί η δικαστική απόφαση επί της ουσίας. Στις 18 Ιουνίου 2012, ο Πρόεδρος του ΓεΔΕΕ διέταξε, δυνάμει του άρθρου 105 παρ. 2 του Κανονισμού Διαδικασίας του ΓεΔΕΕ, την αναστολή εκτέλεσης της εν λόγω απόφασης, κατά το μέρος που επέβαλλε στην Ελληνική Δημοκρατία να ανακτήσει τις μη συμβατές ενισχύσεις. Με απόφασή του, της 16ης Ιουλίου 2014, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή ακύρωσης στο σύνολό της. Κατόπιν τούτου, στις 19 Σεπτεμβρίου 2014, η Ελληνική Δημοκρατία άσκησε αναίρεση ενώπιον του Δικαστηρίου, ζητώντας τόσο την αναίρεση της απόφασης του ΓεΔΕΕ όσο και την αναστολή εκτέλεσης της απόφασης της Επιτροπής μέχρι την περάτωση της κατ' αναίρεση δίκης. Ωστόσο, και το Δικαστήριο απέρριψε την αίτηση αναστολής και την αναίρεση, επιβεβαιώνοντας την υποχρέωση του Ελληνικού Δημοσίου να ανακτήσει τις ενισχύσεις.

Παρά το γεγονός ότι η Ελληνική Δημοκρατία ανέλαβε προς τούτο ορισμένες ενέργειες, η Επιτροπή θεώρησε ότι

δεν τήρησε επαρκώς την υποχρέωση ανάκτησης των μη συμβατών ενισχύσεων εντός της ταχθείσας προθεσμίας και ότι παρέβη την υποχρέωση ενημέρωσης της Επιτροπής. Για τον λόγο αυτό, η τελευταία αποφάσισε να ασκήσει προσφυγή λόγω παράβασης κράτους μέλους ενώπιον του Δικαστηρίου.

Αρχικά, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι η Ελληνική Δημοκρατία δεν είχε ανακτήσει κανένα από τα καταβληθέντα ποσά των παράνομων ενισχύσεων κατά τη λήξη της προθεσμίας που είχε ταχθεί από την Επιτροπή. Πράγματι, οκτώ και πλέον έτη μετά την έκδοση της υπ' αριθμ. 2012/157 απόφασης, οι ελληνικές αρχές δεν την έχουν ακόμη εκτελέσει. Η Ελληνική Δημοκρατία ισχυρίστηκε συναφώς ότι βρισκόταν σε πλήρη αδυναμία ορθής εκτέλεσης της επίμαχης απόφασης, δεδομένου ότι η εκτέλεση αυτή ήταν δυνατόν να της προξενήσει ανεπανόρθωτη ζημία. Ωστόσο, από πάγια νομολογία προκύπτει ότι δυσχέρειες νομικής, πολιτικής ή πρακτικής φύσης τις οποίες ενδέχεται να αντιμετωπίσει ένα κράτος μέλος κατά την εκτέλεση εκδοθείσας από θεσμικό όργανο απόφασης δεν συνιστούν απόλυτη αδυναμία ορθής εκτέλεσης της απόφασης αυτής. Συγκεκριμένα, οι διοικητικές ή τεχνικές δυσχέρειες τις οποίες επικαλείται η Ελληνική Δημοκρατία λόγω του μεγάλου αριθμού των δικαιούχων των ενισχύσεων δεν δικαιολογούν την κρίση ότι η ανάκτηση είναι τεχνικώς αδύνατη. Επιπλέον, η Ελληνική Δημοκρατία εξεδήλωσε την πρόθεσή της να νομοθετήσει, προς αντιμετώπιση της δυσχέρειας που σχετιζόταν με την ανάκτηση της ενίσχυσης από μεγάλο αριθμό ληπτών, μόλις τρία έτη μετά τη λήξη της προθεσμίας που είχε ταχθεί για την εκτέλεση της υπ' αριθμ. 2012/157 απόφασης της Επιτροπής και σχεδόν ένα έτος μετά την απόρριψη της προσφυγής της ακύρωσης από το ΓεΔΕΕ. Όσον αφορά την επιχειρηματολογία της Ελληνικής Δημοκρατίας κατά την οποία δεν εξέδωσε διυπουργική απόφαση για την ανάκτηση των παράνομων ενισχύσεων που υπερέβαιναν τα 5.000 ευρώ λόγω της αντίθεσης της Επιτροπής, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η Επιτροπή διατύπωσε απλώς επιφυλάξεις σχετικά με οποιοδήποτε αυθαίρετο όριο κάτω από το οποίο δεν θα πραγματοποιούνταν η ανάκτηση και ότι, σε κάθε περίπτωση, η παρατήρηση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστούσε εμπόδιο στη διαδικασία τροποποίησης του νομικού πλαισίου εκ μέρους της Ελλάδας με σκοπό τη διασφάλιση της εκτέλεσης της υπ' αριθμ. 2012/157 απόφασης. Περαιτέρω, όσον αφορά την επίκληση των κοινωνικών αναταραχών που θα προκαλούσε η ανάκτηση των επίμαχων ενισχύσεων, το Δικαστήριο υπενθυμίζει την πάγια νομολογία του σύμφωνα με την οποία, ένα κράτος μέλος μπορεί να απαλλαγεί από την υποχρέωση να λάβει όλα τα κατάλληλα μέτρα για τη διασφάλιση της εφαρμογής και της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης μόνον αν αποδείξει συγκεκριμένα ότι η εκ μέρους του ενέργεια θα είχε για τη δημόσια τάξη συνέπειες στις οποίες δεν θα μπορούσε

να αντεπεξέλθει με τα μέσα που διαθέτει. Εν προκειμένω, όμως, οι ελληνικές αρχές δεν προσκόμισαν στοιχεία που να αποδεικνύουν επαρκώς την ύπαρξη του κινδύνου να πυροδοτηθούν έντονες αντιδράσεις εκ μέρους του γεωργικού πληθυσμού. Από όλα τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι η Ελληνική Δημοκρατία δεν έλαβε, εντός των προβλεπόμενων προθεσμιών, όλα τα απαραίτητα μέτρα για την εκτέλεση της απόφασης 2012/157.

Δεύτερον, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η Ελληνική Δημοκρατία δεν ενημέρωσε επαρκώς την Επιτροπή για τα μέτρα που έλαβε προς εκτέλεση της απόφασης 2012/157. Συναφώς, δεν αμφισβητείται ότι, κατά την ημερομηνία περάτωσης της έγγραφης διαδικασίας στην υπό κρίση υπόθεση, η Ελληνική Δημοκρατία δεν είχε ακόμη κοινοποιήσει στην Επιτροπή τα έγγραφα που αποδείκνυαν ότι οι λήπτες της ενίσχυσης είχαν κληθεί να την επιστρέψουν. Επιπλέον, οι ελληνικές αρχές δεν τηρούσαν την Επιτροπή διαρκώς ενήμερη για την πρόοδο των εθνικών μέτρων που έπρεπε να ληφθούν για την πλήρη ανάκτηση των ενισχύσεων. Πράγματι, μετά την από 24 Ιουνίου 2016 επιστολή τους, με την οποία οι ελληνικές αρχές γνωστοποίησαν ότι η κοινή υπουργική απόφαση σχετικά με την ανάκτηση των μη συμβατών ενισχύσεων δεν είχε ακόμη εκδοθεί, δεν παρέσχον καμία άλλη πληροφορία.

Κατόπιν όλων των προεκτεθέντων, διαπιστώνεται ότι η Ελληνική Δημοκρατία, μη λαμβάνοντας εντός των προβλεπόμενων προθεσμιών όλα τα απαραίτητα μέτρα για την εκτέλεση της απόφασης 2012/157 και μη ενημερώνοντας επαρκώς την Επιτροπή για τα μέτρα που έλαβε κατ' εφαρμογήν της απόφασης αυτής, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το δίκαιο της Ένωσης.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής, Μαρία Σαπαρδάνη

► Κοινωνική ασφάλιση

Πρόσωπο που ασκεί κανονικά μισθωτή δραστηριότητα στο έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών μελών

Κανονισμός (ΕΟΚ) 1408/71 – άρθρο 13 παρ. 2 στοιχείο α' – άρθρο 14 παρ. 2 – ενιαία σύμβαση εργασίας – εργοδότης εγκατεστημένος στο κράτος μέλος κατοικίας του εργαζομένου – μισθωτή δραστηριότητα ασκούμενη αποκλειστικώς εντός άλλων κρατών μελών – εργασία σε διαφορετικά κράτη μέλη κατά τη διάρκεια διαδοχικών περιόδων – προϋποθέσεις

ΔΕΕ C-879/19, Format, 20.05.2021, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος: N. Wahl, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2021:409 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 14 παρ. 2 στοιχείο β' του Κανονισμού (ΕΟΚ) 1408/71 του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1971, περί εφαρμογής των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στους μισθωτούς, στους μη μισθωτούς και στα μέλη των οικογενειών τους που διακινούνται εντός της Κοινότητας, όπως τροποποιήθηκε και ενημερώθηκε με τον Κανονισμό (ΕΚ) 118/97 του Συμβουλίου, της 2ας Δεκεμβρίου 1996, και όπως τροποποιήθηκε με τον Κανονισμό (ΕΚ) 1606/98 του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 1998. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της εταιρείας FORMAT Urządzenia i Montaż Przemysłowe (στο εξής: Format) και του Zakład Ubezpieczeń Społecznych I Oddział w Warszawie (Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 1ο υποκατάστημα Βαρσοβίας, Πολωνία) σχετικά με τον προσδιορισμό της εφαρμοστέας νομοθεσίας στην περίπτωση του UA, εργαζομένου της Format, όσον αφορά ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης.

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, ο ενδιαφερόμενος, Πολωνός υπήκοος, που κατοικεί στην Πολωνία, εργάστηκε για τη Format, η οποία εδρεύει στην Πολωνία, στο πλαίσιο σύμβασης εργασίας ορισμένου χρόνου για το χρονικό διάστημα από τις 20 Οκτωβρίου 2006 έως τις 31 Δεκεμβρίου 2009. Κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, εργάστηκε στη Γαλλία από τις 23 Οκτωβρίου 2006, στο Ηνωμένο Βασίλειο από τις 5 Νοεμβρίου 2007 έως τις 6 Ιανουαρίου 2008 και, εν συνεχεία, εκ νέου στη Γαλλία από τις 7 Ιανουαρίου 2008. Το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων της Βαρσοβίας, με απόφαση η οποία ελήφθη βάσει του άρθρου 14 παρ. 1 στοιχείο α' και παρ. 2 στοιχείο β' του Κανονισμού 1408/71, αρνήθηκε να χορηγήσει στον ενδιαφερόμενο πιστοποιητικό E 101 με το οποίο να βεβαιώνεται ότι από τις 23 Δεκεμβρίου 2007 έως τις 31 Δεκεμβρίου 2009 ο ενδιαφερόμενος υπαγόταν στο πολωνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης για την εργασία που είχε παράσχει για λογαριασμό της Format. Η Format και ο ενδιαφερόμενος άσκησαν προσφυγή κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του Sąd Okręgowy w Warszawie (πρωτοδικείου περιφέρειας Βαρσοβίας), η οποία απορρίφθηκε. Το εν λόγω δικαστήριο έκρινε ότι, στο μέτρο που ο ενδιαφερόμενος είχε εργαστεί διαδοχικά για λογαριασμό της Format επί πλείονες μήνες στο έδαφος δύο κρατών μελών, η περίπτωση του δεν ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14 παρ. 2 στοιχείο β' του Κανονισμού 1408/71, αλλά σε εκείνο του άρθρου 13 παρ. 2 στοιχείο α' του Κανονισμού αυτού, το οποίο θέτει την αρχή ότι ο εργαζόμενος που ασκεί μισθωτή δραστηριότητα υπόκειται, όσον αφορά την κοινωνική ασφάλιση, στη νομοθεσία του κράτους μέλους εντός του οποίου γάζεται. Σε αναίρεση η οποία ασκήθηκε από τη Format, το Sąd Najwyższy (Ανώτατο Δικαστήριο, Πολωνία) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό

ερώτημα: Έχει η φράση «πρόσωπο που ασκεί κανονικά μισθωτή δραστηριότητα στο έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών μελών», η οποία χρησιμοποιείται στο άρθρο 14 παρ. 2 περίοδος α' του Κανονισμού 1408/71, την έννοια ότι περιλαμβάνει και πρόσωπο το οποίο, στο πλαίσιο και κατά τη διάρκεια ισχύος μίας και μόνο σύμβασης εργασίας συναφθείσας με έναν μόνον εργοδότη, παρέχει εργασία στο έδαφος τουλάχιστον δύο κρατών μελών, όχι ταυτόχρονα ή παράλληλα, αλλά για συνεχόμενες περιόδους αρκετών μηνών σε κάθε κράτος μέλος οι οποίες διαδέχονται άμεσα η μία την άλλη;

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, για να εκτιμηθεί αν ένα πρόσωπο πρέπει να θεωρηθεί ότι ασκεί κανονικά μισθωτή δραστηριότητα στο έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών μελών ή, αντιθέτως, αν πρόκειται για δραστηριότητες κατανεμημένες στο έδαφος περισσότερων κρατών μελών κατά τρόπο απλώς και μόνον περιστασιακό, πρέπει να ληφθούν υπόψη, ειδικότερα, η διάρκεια των περιόδων δραστηριότητας και η φύση της μισθωτής εργασίας, όπως προκύπτουν από τα συμβατικά έγγραφα, καθώς και, ενδεχομένως, οι όντως ασκούμενες δραστηριότητες, όπως είναι, μεταξύ άλλων, ο τρόπος με τον οποίο εκτελέστηκαν κατά το παρελθόν στην πράξη οι συμβάσεις εργασίας που συνήφθησαν μεταξύ του οικείου εργοδότη και του εργαζομένου, οι περιστάσεις υπό τις οποίες συνήφθησαν οι συμβάσεις αυτές και, γενικότερα, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και το είδος των δραστηριοτήτων της οικείας επιχείρησης. Εν προκειμένω, όμως, η απόφαση περί παραπομπής δεν διευκρινίζει ποια είναι τα στοιχεία που περιέχονται στη σύμβαση εργασίας η οποία συνήφθη μεταξύ του ενδιαφερομένου και της Format, ιδίως όσον αφορά τους τόπους παροχής της εργασίας εκ μέρους του ενδιαφερομένου και τη χρονική διάρκεια της εργασίας αυτής. Από τη δικογραφία που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο προκύπτει ότι, στο πλαίσιο της σύμβασης εργασίας η οποία συνήφθη μεταξύ της Format και του ενδιαφερομένου, ο τελευταίος άσκησε σχεδόν εν όλω τη μισθωτή δραστηριότητά του στο έδαφος ενός μόνον κράτους μέλους. Αν και το άρθρο 14 παρ. 2 του Κανονισμού 1408/71 δεν θέτει χρονικούς περιορισμούς όσον αφορά τυχόν διαδοχικές περιόδους άσκησης της δραστηριότητας στο έδαφος περισσότερων κρατών μελών, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι, εάν το σύνθητες για το οικείο πρόσωπο καθεστώς συνίσταται στην άσκηση μισθωτής δραστηριότητας στο έδαφος ενός μόνον κράτους μέλους, τότε η περίπτωση του προσώπου αυτού δεν μπορεί να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14 παρ. 2 του Κανονισμού 1408/71. Διαφορετική ερμηνεία θα είχε ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της διάταξης αυτής κατά τρόπον ώστε να καταλαμβάνει περιπτώσεις στις οποίες, στην πραγματικότητα, η χρονική διάρκεια κατά την οποία το οικείο πρόσωπο ασκεί τη μισθωτή δραστηριότητά του στο έδαφος ενός μόνον κράτους μέλους είναι τόσο μακρά, ώστε

η δραστηριότητα αυτή να πρέπει να χαρακτηριστεί ως το σύνθητες καθεστώς δραστηριότητας του ενδιαφερομένου. Εντούτοις, η αρχή που τίθεται στο άρθρο 13 παρ. 2 στοιχείο α' του Κανονισμού 1408/71 διατυπώνεται με την επιφύλαξη των άρθρων 14 έως 17 του Κανονισμού 1408/71. Ως εκ τούτου, για να διασφαλιστεί η συνεπής ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 14 παρ. 1 στοιχείο α' και παρ. 2 του Κανονισμού 1408/71, πρέπει να γίνει δεκτό ότι πρόσωπο το οποίο ασκεί, κατά τη διάρκεια διαδοχικών περιόδων εργασίας, μισθωτή δραστηριότητα σε διαφορετικά κράτη μέλη θεωρείται ότι ασκεί κανονικά μισθωτή δραστηριότητα στο έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών μελών, κατά την έννοια του άρθρου 14 παρ. 2 του Κανονισμού 1408/71, εφόσον η χρονική διάρκεια των συνεχών περιόδων εργασίας σε καθένα από τα κράτη μέλη αυτά δεν υπερβαίνει τους δώδεκα μήνες. Μόνο μια τέτοια ερμηνεία δύναται να αποτρέψει καταστρατήγηση της αρχής που προβλέπεται στο άρθρο 13 παρ. 2 στοιχείο α' του Κανονισμού αυτού. Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των προεκτεθέντων, στο υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα το Δικαστήριο απαντά ότι το άρθρο 14 παρ. 2 του Κανονισμού 1408/71 έχει την έννοια ότι δεν τυγχάνει εφαρμογής στην περίπτωση προσώπου το οποίο, στο πλαίσιο μίας μόνον σύμβασης εργασίας, συναφθείσας με έναν μόνον εργοδότη και προβλέπεται την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας σε περισσότερα του ενός κράτη μέλη, εργάζεται, επί πλείονες διαδοχικούς μήνες, αποκλειστικώς στο έδαφος καθενός από τα συγκεκριμένα κράτη μέλη, εφόσον η χρονική διάρκεια των συνεχών περιόδων εργασίας σε καθένα από τα κράτη μέλη αυτά δεν υπερβαίνει τους δώδεκα μήνες, στοιχείο του οποίου η διακρίβωση απόκειται στο αιτούν δικαστήριο.

► Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

Δυσμενέστερη μεταχείριση εργαζομένου, πολίτη κράτους μέλους, ο οποίος είχε κάνει χρήση της ελευθερίας του να κυκλοφορεί στο εσωτερικό της Ένωσης, κατόπιν επιστροφής στη χώρα καταγωγής του

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων – ίση μεταχείριση – κοινωνικές παροχές – ανώτατα όρια σχετικά με τα εισοδήματα – λήψη υπόψη των εισοδημάτων του προτελευταίου έτους που προηγείται της περιόδου καταβολής των επιδομάτων – εργαζόμενος ο οποίος επιστρέφει στη χώρα καταγωγής του – μείωση των δικαιωμάτων στα οικογενειακά επιδόματα

ΔΕΕ C-27/20, CAF, 12.05.2021, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος: N. Wahl, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2021:383 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, των συζύγων PF και QG, Γάλλων πολιτών, και, αφετέρου, του Caisse d'allocations familiales (CAF) d'Ille-et-Vilaine (Γαλλία), σχετικά με τον καθορισμό του ημερολογιακού έτους αναφοράς για την εκτίμηση των δικαιωμάτων των εν λόγω προσώπων σε οικογενειακά επιδόματα και για τον υπολογισμό του ποσού των επιδομάτων αυτών.

Οι σύζυγοι PF και QG λάμβαναν οικογενειακά επιδόματα για τέσσερα συντηρούμενα ανήλικα τέκνα, η καταβολή των οποίων διακόπηκε κατόπιν της απόσπασης του QG στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο Λουξεμβούργο, για περίοδο τριών ετών. Λόγω της απόσπασης αυτής, το ετήσιο εισόδημα του QG για τα έτη 2015 και 2016 αυξήθηκε. Μετά την επιστροφή του QG στη Γαλλία και την επανένταξή του, από τον Σεπτέμβριο του 2017, στη θέση την οποία κατείχε, το εισόδημά του μειώθηκε σημαντικά. Την 1η Δεκεμβρίου 2017, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης υπέβαλαν αίτηση χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων στο CAF της Ille-et-Vilaine, υποστηρίζοντας ότι τα εισοδήματα που έπρεπε να ληφθούν υπόψη ήταν τα εισοδήματα του νοικοκυριού κατά την ημερομηνία υποβολής της αίτησης αυτής και όχι τα εισοδήματα του προτελευταίου έτους που προηγείται της περιόδου καταβολής (δηλαδή του 2015), όπως ορίζει ο γαλλικός κώδικας κοινωνικής ασφάλισης. Εφόσον δεν ικανοποιήθηκαν από την απόφαση του CAF της Ille-et-Vilaine, προσέφυγαν ενώπιον του tribunal de grande instance de Rennes (πρωτοδικείο Rennes, Γαλλία) ζητώντας την ακύρωση της επίμαχης απόφασης και τον προσδιορισμό του μηνιαίου ποσού οικογενειακών επιδομάτων βάσει του επικαιροποιημένου εισοδήματος και του αριθμού των συντηρούμενων τέκνων. Κατά την άποψή τους, η επίμαχη διάταξη του γαλλικού κώδικα κοινωνικής ασφάλισης, η οποία ορίζει ως ημερολογιακό έτος αναφοράς για τον υπολογισμό των οικογενειακών επιδομάτων το προτελευταίο έτος που προηγείται της περιόδου καταβολής, αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης, και ιδίως στα άρθρα 20 και 45 ΣΛΕΕ. Τούτο, διότι η εν λόγω ρύθμιση έχει ως αποτέλεσμα, σε περίπτωση σημαντικής αύξησης των εισοδημάτων του δικαιούχου σε άλλο κράτος μέλος της Ένωσης την οποία διαδέχεται μείωση των εισοδημάτων του κατόπιν της επιστροφής του στο κράτος μέλος καταγωγής του, το να στερηθεί εν μέρει ο εν λόγω δικαιούχος το δικαίωμα είσπραξης οικογενειακού επιδόματος. Αντίθετα, εάν ο δικαιούχος αυτός δεν είχε ασκήσει το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας, δεν θα τύγχανε τέτοιας δυσμενέστερης μεταχείρισης. Υπό τις συνθήκες αυτές, το tribunal de grande instance de Rennes αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο σχετικό προδικαστικό ερώτημα.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, κρίσιμο για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης είναι το άρθρο 45 ΣΛΕΕ, στο

πεδίο εφαρμογής του οποίου, κατά πάγια νομολογία, εμπίπτει κάθε πολίτης της Ένωσης ο οποίος εργάζεται σε κράτος μέλος διαφορετικό από το κράτος μέλος καταγωγής του και έχει αναλάβει θέση εργασίας σε διεθνή οργανισμό. Πέραν του άρθρου 45 ΣΛΕΕ, το υπό εξέταση προδικαστικό ερώτημα αφορά και την ερμηνεία του άρθρου 7 του Κανονισμού (ΕΕ) 492/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης. Επισημαίνεται ότι το γεγονός ότι ο εργαζόμενος στην υπόθεση της κύριας δίκης απασχολείται σε θεσμικό όργανο της Ένωσης δεν αποτελεί κρίσιμο στοιχείο στο πλαίσιο εφαρμογής του εν λόγω Κανονισμού.

Αρχικά, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική ρύθμιση του κώδικα κοινωνικής ασφάλισης εφαρμόζεται αδιακρίτως στο σύνολο των εργαζομένων, ανεξαρτήτως της ιθαγένειάς τους, οπότε δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εισάγει άμεση δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγενείας. Επιπροσθέτως, δεν προκύπτει από κανένα στοιχείο της δικογραφίας ότι το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι η ρύθμιση αυτή δύναται να εισαγάγει έμμεση δυσμενή διάκριση. Βεβαίως, το άρθρο 45 παρ. 1 ΣΛΕΕ αντιτίθεται σε κάθε μέτρο το οποίο ενδέχεται να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών που εγγυάται η ΣΛΕΕ, έστω και αν αυτό εφαρμόζεται χωρίς διακρίσεις λόγω ιθαγενείας. Συναφώς, το άρθρο 45 ΣΛΕΕ αποσκοπεί στο να αποφεύγεται να τίθεται, χωρίς αντικειμενικό λόγο, σε μειονεκτικότερη θέση εργαζόμενος ο οποίος, κάνοντας χρήση του δικαιώματός του ελεύθερης κυκλοφορίας εντός της Ένωσης, απασχολήθηκε σε περισσότερα από ένα κράτη μέλη, σε σχέση με εργαζόμενο που εργάστηκε καθ' όλη τη σταδιοδρομία του σε ένα μόνον κράτος μέλος. Στην υπό κρίση υπόθεση διαπιστώνεται ότι τα καταβλητέα στους προσφεύγοντες της κύριας δίκης επιδόματα μειώθηκαν εξαιτίας του ότι τα εισοδήματά τους υπέστησαν αντίστοιχη αύξηση κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς, και όχι λόγω της άσκησης του δικαιώματός τους ελεύθερης κυκλοφορίας. Με άλλες λέξεις, η ίδια μείωση των επιδομάτων θα ίσχυε και για εργαζόμενο που δεν άσκησε το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας, αλλά είδε τα εισοδήματά του να αυξάνονται αντιστοίχως κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς. Συμπεραίνεται, επομένως, ότι οι δικαιούχοι των οικογενειακών επιδομάτων που άσκησαν το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας δεν υφίστανται δυσμενέστερη μεταχείριση σε σχέση με τους δικαιούχους τέτοιων επιδομάτων που δεν έχουν ασκήσει το δικαίωμα αυτό. Μολονότι οι προσφεύγοντες δεν αμφισβητούν την αρμοδιότητα του κράτους μέλους καταγωγής τους να διαμορφώνει το σύστημά του κοινωνικής ασφάλισης καθορίζοντας, μεταξύ άλλων, τον τρόπο υπολογισμού των καταβλητέων επιδομάτων, επικρίνουν το γεγονός ότι δεν εξακολούθησαν να λαμβάνουν, εν είδει αντιστάθμι-

σης σε περίπτωση επιστροφής, οικογενειακά επιδόματα προσαυξημένα κατά τη διάρκεια της μετακίνησής τους σε άλλο κράτος μέλος. Σε ό,τι αφορά το επιχείρημα αυτό, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ δεν εγγυάται σε ασφαλισμένο ότι η μετακίνηση σε κράτος μέλος άλλο από το κράτος μέλος καταγωγής του θα είναι ουδέτερη από πλευράς κοινωνικής ασφάλισης. Λόγω των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης των κρατών μελών, η μετακίνηση ενός εργαζομένου σε άλλο κράτος μέλος ενδέχεται να είναι περισσότερο ή λιγότερο ευμενής ή δυσμενής σε σχέση με την παρεχόμενη κοινωνική προστασία.

Κατά συνέπεια, το γεγονός ότι οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης δεν μπόρεσαν να λάβουν, κατόπιν της μετακίνησής τους σε άλλο κράτος μέλος, οικογενειακά επιδόματα από το κράτος μέλος καταγωγής τους και ότι τα οικογενειακά επιδόματα που λαμβάνουν σε περίπτωση επιστροφής στο τελευταίο αυτό κράτος δεν είναι, για χρονικό διάστημα δύο ετών, αντίστοιχα των εισοδημάτων που απέκτησαν κατά την περίοδο αυτή, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστά δυσμενέστερη μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 45 ΣΛΕΕ. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και υπό το πρίσμα του άρθρου 7 παρ. 2 του Κανονισμού 492/2011.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Τελωνειακή ένωση

Τόπος γένεσης του ΦΠΑ κατά την εισαγωγή εμπορευμάτων υποκειμένων σε δασμούς

προδικαστική παραπομπή – τελωνειακή ένωση – ενωσιακός τελωνειακός κώδικας – Κανονισμός (ΕΕ) 952/2013 – άρθρο 87 παρ. 4 – τόπος γένεσης της τελωνειακής οφειλής – φόρος προστιθεμένης αξίας (ΦΠΑ) – Οδηγία 2006/112/ΕΚ – άρθρο 2 παρ. 1 – άρθρα 70 και 71 – γενεσιουργός αιτία και απαιτητό του ΦΠΑ κατά την εισαγωγή – τόπος γένεσης της φορολογικής οφειλής – διαπίστωση ότι δεν τηρήθηκε υποχρέωση επιβαλλόμενη από την τελωνειακή νομοθεσία της Ένωσης – αγαθό το οποίο εισήχθη υλικώς στο τελωνειακό έδαφος της Ένωσης σε ένα κράτος μέλος, αλλά εισήλθε στο κύκλωμα οικονομικών συναλλαγών της Ένωσης στο κράτος μέλος όπου έγινε η διαπίστωση

ΔΕΕ C-7/20, Hauptzollamt Münster (Lieu de naissance de la TVA), 03.03.2021, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2021:161 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του VS και του

Hauptzollamt Münster (κεντρικού τελωνείου Münster, Γερμανία) σχετικά με την καταβολή εισαγωγικών δασμών και φόρου προστιθέμενης αξίας (στο εξής: ΦΠΑ) κατά την εισαγωγή επιβατικού οχήματος ταξινομηθέντος στην Τουρκία και εισαχθέντος από τον VS στο έδαφος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο VS, κάτοικος Γερμανίας, εισήγαγε το επιβατικό όχημά του από την Τουρκία, όπου ήταν ταξινομημένο, στο έδαφος του κράτους μέλους αυτού, διερχόμενος από τη Βουλγαρία, τη Σερβία, την Ουγγαρία και την Αυστρία. Κατά τη διάρκεια ελέγχου στο κεντρικό τελωνείο Münster, θεωρήθηκε ότι ο VS είχε παραλείψει να μεταφέρει το όχημα σε τελωνείο εισαγωγής και να το προσκομίσει προς εκτελωνισμό. Ως εκ τούτου, διαπιστώθηκε ότι ο VS όφειλε ποσό 1.589 ευρώ ως εισαγωγικούς δασμούς και ποσό 3.021,01 ευρώ ως ΦΠΑ κατά την εισαγωγή. Ο VS άσκησε προσφυγή ενώπιον του Finanzgericht Düsseldorf (δικαστηρίου φορολογικών διαφορών Ντίσελντορφ, Γερμανία), υποστηρίζοντας ότι είχε χρησιμοποιήσει το όχημα για σύντομο μόνο χρονικό διάστημα και αποκλειστικώς ως μέσο μεταφοράς για ιδιωτικές μετακινήσεις. Κατά συνέπεια, δεν έπρεπε να έχουν επιβληθεί εισαγωγικοί δασμοί για το εν λόγω όχημα.

Το επιληφθέν εθνικό δικαστήριο δεν αμφισβητεί ότι ο VS παρέβη ορισμένες διατάξεις του τελωνειακού δικαίου και, άρα, ότι γεννήθηκε τελωνειακή οφειλή κατά την εισαγωγή στη Γερμανία. Κατά το εθνικό δικαστήριο, ενώ το όχημα εισήλθε υλικώς στο έδαφος της Ένωσης από τη Βουλγαρία και, κατά συνέπεια, θα έπρεπε να μεταφερθεί και να προσκομιστεί στο τελωνείο στο κράτος μέλος αυτό, η ύπαρξη της οφειλής διαπιστώθηκε από τις γερμανικές αρχές. Επιπλέον, το ποσό των δασμών που αντιστοιχούν στην οφειλή αυτή είναι μικρότερο των 10.000 ευρώ. Βάσει του άρθρου 87 παρ. 4 του τελωνειακού κώδικα, ως τόπος γένεσης της τελωνειακής οφειλής ορίζεται, επομένως, η Γερμανία. Εντούτοις, το εθνικό δικαστήριο εκφράζει αμφιβολίες ως προς τη δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 87 παρ. 4 του τελωνειακού κώδικα και στον ΦΠΑ κατά την εισαγωγή, ο οποίος, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι γεννήθηκε και αυτός στη Γερμανία. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Finanzgericht Düsseldorf αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα περί του εάν η Οδηγία σχετικά με το κοινό σύστημα ΦΠΑ (Οδηγία 2006/112/EK του Συμβουλίου της 28ης Νοεμβρίου 2006) έχει την έννοια ότι η διάταξη του άρθρου 87 παρ. 4 του τελωνειακού κώδικα πρέπει να εφαρμόζεται κατ' αναλογία όταν γεννάται οφειλή ΦΠΑ κατά την εισαγωγή.

Με το προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν, σύμφωνα με την Οδηγία σχετικά με το κοινό σύστημα ΦΠΑ, ο ΦΠΑ κατά την εισαγωγή αγαθών υποκείμενων σε δασμούς μπορεί

να γεννηθεί στο κράτος μέλος στο οποίο διαπιστώθηκε η μη τήρηση υποχρέωσης επιβαλλόμενης από την τελωνειακή νομοθεσία της Ένωσης. Αρχικά, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 71 παρ. 1 εδάφιο β' της Οδηγίας σχετικά με το κοινό σύστημα ΦΠΑ προβλέπει ότι, όταν τα εισαγόμενα αγαθά υπόκεινται σε δασμούς, η γενεσιουργός αιτία επέρχεται και ο ΦΠΑ καθίσταται απαιτητός κατά τον χρόνο που επέρχεται η γενεσιουργός αιτία και καθίστανται απαιτητές οι εν λόγω επιβαρύνσεις. Συναφώς, επισημαίνεται ότι ο ΦΠΑ κατά την εισαγωγή και οι δασμοί παρουσιάζουν ορισμένα παρεμφερή ουσιώδη χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι γενεσιουργός αιτία αμφοτέρων είναι το γεγονός της εισαγωγής ενός αγαθού στην Ένωση και της ένταξής του, στη συνέχεια, στο κύκλωμα οικονομικών συναλλαγών των κρατών μελών. Σύμφωνα με τη νομολογία, αν βάσει της παράνομης συμπεριφοράς που προκάλεσε τη γένεση της τελωνειακής οφειλής ήταν δυνατόν να συναχθεί τεκμήριο ότι τα οικεία εμπορεύματα εισήλθαν στο κύκλωμα οικονομικών συναλλαγών της Ένωσης και μπόρεσαν έτσι να αποτελέσουν αντικείμενο κατανάλωσης, με συνέπεια να στοιχειοθετείται η γενεσιουργός αιτία του ΦΠΑ, θα μπορούσε να προστεθεί υποχρέωση καταβολής ΦΠΑ στην τελωνειακή οφειλή. Εάν, όμως, αποδειχθεί ότι τα επίμαχα εμπορεύματα εισήχθησαν στο κύκλωμα οικονομικών συναλλαγών της Ένωσης στο έδαφος κράτους μέλους διαφορετικού από το κράτος μέλος στο οποίο διαπράχθηκαν οι παραβάσεις της τελωνειακής νομοθεσίας, η γενεσιουργός αιτία του ΦΠΑ κατά την εισαγωγή επέρχεται σε αυτό το άλλο κράτος μέλος.

Ενόψει των ανωτέρω, το επίμαχο στην κύρια δίκη όχημα εισήλθε υλικώς στο έδαφος της Ένωσης από τη Βουλγαρία, οπότε η μη τήρηση των τελωνειακών υποχρεώσεων έλαβε χώρα σε αυτό ακριβώς το κράτος μέλος. Εντούτοις, ακόμη και αν, κατά τη διαδρομή του από την Τουρκία προς τη Γερμανία, το επίμαχο όχημα εισήλθε πρώτα στο τελωνειακό έδαφος της Ένωσης στη Βουλγαρία και, αφού διήλθε μέσω του εδάφους τρίτης χώρας, ήτοι της Σερβίας, εισήλθε εν συνεχεία εκ νέου στο εν λόγω τελωνειακό έδαφος στην Ουγγαρία, στην πράξη το όχημα χρησιμοποιήθηκε στη Γερμανία, κράτος μέλος κατοικίας του VS. Κατά συνέπεια, στο μέτρο που το όχημα εισήλθε στο κύκλωμα οικονομικών συναλλαγών της Ένωσης στη Γερμανία, σε αυτό ακριβώς το τελευταίο κράτος μέλος γεννήθηκε και ο ΦΠΑ κατά την εισαγωγή. Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των ανωτέρω σκέψεων, στο υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 71 παρ. 1 εδάφιο β' της Οδηγίας σχετικά με το κοινό σύστημα ΦΠΑ έχει την έννοια ότι ο ΦΠΑ κατά την εισαγωγή αγαθών υποκείμενων σε δασμούς γεννάται στο κράτος μέλος στο οποίο διαπιστώθηκε η μη τήρηση υποχρέωσης επιβαλλόμενης από την τελωνειακή νομοθεσία της Ένωσης, όταν τα επίμαχα αγαθά, μολονότι έχουν εισαχθεί υλικώς στο τελωνειακό έδαφος της

Ένωσης σε άλλο κράτος μέλος, εισήλθαν στο κύκλωμα οικονομικών συναλλαγών της Ένωσης στο κράτος μέλος όπου έγινε η διαπίστωση αυτή.

Καταγωγή των εμπορευμάτων στην παραγωγή των οποίων μεσολάβησαν περισσότερες τρίτες χώρες

προδικαστική παραπομπή – τελωνειακή ένωση – εκτίμηση του κύρους – εκτελεστικός Κανονισμός (ΕΕ) 1357/2013 – προσδιορισμός της χώρας καταγωγής ηλιακών συστοιχιών οι οποίες συναρμολογούνται σε τρίτη χώρα από ηλιακές κυψέλες που κατασκευάζονται σε άλλη τρίτη χώρα – Κανονισμός (ΕΟΚ) 2913/92 – κοινοτικός τελωνειακός κώδικας – άρθρο 24 – καταγωγή των εμπορευμάτων στην παραγωγή των οποίων μεσολάβησαν περισσότερες τρίτες χώρες – έννοια της «τελευταίας μεταποίησης ή ουσιαστικής επεξεργασίας»

ΔΕΕ C-209/20, Renesola UK, 20.05.2021, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: J. Passer, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2021:400 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Renesola UK Ltd (στο εξής: Renesola) και των Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs (φορολογικής και τελωνειακής αρχής, Ηνωμένο Βασίλειο) σχετικά με την επιβολή δασμών αντντάμπινγκ και αντισταθμιστικών δασμών επί ηλιακών συστοιχιών που εισάγονται στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι επιζήμιες συνέπειες, για τη βιομηχανία της Ένωσης, του κινέζικου ντάμπινγκ που αφορά τις ηλιακές συστοιχίες και τις ηλιακές κυψέλες, ο νομοθέτης της Ένωσης έχει θεσπίσει από το 2013 μέτρα εμπορικής άμυνας που αποτελούν «σύνολο ή πακέτο» μέτρων. Μεταξύ των εν λόγω μέτρων, έχει εκδώσει τον εκτελεστικό Κανονισμό (ΕΕ) 1238/2013, για την επιβολή οριστικού δασμού αντντάμπινγκ και την οριστική είσπραξη του προσωρινού δασμού που επιβλήθηκε (με τον Κανονισμό 513/2013) στις εισαγωγές φωτοβολταϊκών συστοιχιών κρυσταλλικού πυριτίου και βασικών συστατικών τους στοιχείων καταγωγής ή προέλευσης Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας, τον εκτελεστικό Κανονισμό (ΕΕ) 1239/2013, για την επιβολή οριστικού αντισταθμιστικού δασμού σχετικά με τις εισαγωγές φωτοβολταϊκών συστοιχιών κρυσταλλικού πυριτίου και βασικών συστατικών τους στοιχείων, και τον εκτελεστικό Κανονισμό 1357/2013 με σκοπό τον προσδιορισμό της καταγωγής των ηλιακών κυψελών, συστοιχιών και πάνελ στην παραγωγή των οποίων μεσολάβησαν περισσότερες τρίτες χώρες.

Η Renesola εισάγει στο Ηνωμένο Βασίλειο ηλιακές συστοιχίες με προέλευση την Ινδία. Οι εν λόγω ηλιακές συ-

στοιχίες παράγονται από τη συναρμολόγηση, στη χώρα αυτή, ηλιακών κυψελών οι οποίες, με τη σειρά τους, παράγονται στην Κίνα. Με απόφαση που εκδόθηκε στις 28 Δεκεμβρίου 2016, η φορολογική και τελωνειακή αρχή έκρινε ότι οι ηλιακές κυψέλες που εισήγαγε στο Ηνωμένο Βασίλειο η Renesola ήταν καταγωγής Κίνας και ότι, επομένως, για την εισαγωγή τους έπρεπε να καταβληθούν δασμοί αντντάμπινγκ και αντισταθμιστικοί δασμοί, σύμφωνα με τους εκτελεστικούς Κανονισμούς 1238/2013 και 1239/2013. Η Renesola άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του First-tier Tribunal (Tax Chamber) [πρωτοδικείου διοικητικών διαφορών (φορολογικό τμήμα), Ηνωμένο Βασίλειο] και, στη συνέχεια, έφεση κατά της τελευταίας αυτής απόφασης ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν για τον προσδιορισμό της χώρας καταγωγής ηλιακών συστοιχιών που κατασκευάζονται από υλικά προερχόμενα από διάφορες χώρες καθοριστική σημασία έχει η χώρα όπου κατασκευάζονται οι ηλιακές κυψέλες (όπως ορίζει ο εκτελεστικός Κανονισμός 1357/2013) ή εάν, αντίθετα, πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα εμπορεύματα στην παραγωγή των οποίων μεσολάβησαν δύο ή περισσότερες χώρες κατάγονται από τη χώρα στην οποία πραγματοποιήθηκε η τελευταία μεταποίηση ή ουσιαστική επεξεργασία (όπως προβλέπει το άρθρο 24 του κοινοτικού τελωνειακού κώδικα). Υπό τις συνθήκες αυτές, το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο σχετικό προδικαστικό ερώτημα.

Αρχικά, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά το άρθρο 24 του κοινοτικού τελωνειακού κώδικα, «ένα εμπόρευμα στην παραγωγή του οποίου μεσολάβησαν δύο ή περισσότερες χώρες κατάγεται από τη χώρα στην οποία πραγματοποιήθηκε η τελευταία μεταποίηση ή ουσιαστική επεξεργασία, οικονομικά δικαιολογημένη, σε επιχείρηση εξοπλισμένη για τον σκοπό αυτό, η οποία κατέληξε στην κατασκευή ενός νέου προϊόντος ή ενός προϊόντος που αντιπροσωπεύει σημαντικό στάδιο παραγωγής». Ωστόσο, ο εκτελεστικός Κανονισμός 1357/2013 όρισε συγκεκριμένα, όσον αφορά τις ηλιακές συστοιχίες και πάνελ, ότι τα προϊόντα αυτά πρέπει να θεωρούνται ότι κατάγονται από τη χώρα από την οποία κατάγονται οι ηλιακές κυψέλες που τα αποτελούν. Η Επιτροπή αιτιολόγησε την πρόβλεψη αυτή με το σκεπτικό ότι η μεταποίηση των πλακιδίων πυριτίου σε ηλιακές κυψέλες αποτελεί το «αποφασιστικό» και «το σημαντικότερο» στάδιο της διαδικασίας παραγωγής των ηλιακών συστοιχιών και πάνελ, καθόσον από τη μεταποίηση αυτή προκύπτουν προϊόντα τα οποία έχουν «οριστική χρήση» και «ειδικά χαρακτηριστικά». Συνεπώς, κατά την Επιτροπή, το εν λόγω στάδιο θα πρέπει να θεωρηθεί ότι συνιστά την τελευταία ουσιαστική μεταποίηση, κατά την έννοια του άρθρου 24 του κοινοτικού τελωνειακού κώδικα.

Το Δικαστήριο θεωρεί ότι το κύρος του διατακτικού του εκτελεστικού Κανονισμού 1357/2013 και του σκεπτικού επί του οποίου αυτό στηρίζεται πρέπει να ελεγχθεί αφού ληφθούν υπόψη η φύση και το αντικείμενο της εν λόγω πράξης, της οποίας η νομική βάση είναι το άρθρο 247 του κοινοτικού τελωνειακού κώδικα. Συναφώς, επισημαίνεται ότι το τελευταίο αυτό άρθρο, σε συνδυασμό με το άρθρο 247α, εξουσιοδοτεί την Επιτροπή να εκδίδει εκτελεστικές πράξεις προκειμένου να διευκρινίσει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται τα αφηρημένα κριτήρια του άρθρου 24 του εν λόγω κώδικα σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Επομένως, η Επιτροπή είχε την εξουσία να εκδώσει εκτελεστικές πράξεις, όπως ο Κανονισμός 1357/2013, προκειμένου να προσδιορίσει, ενόψει μίας ή περισσοτέρων συγκεκριμένων κατηγοριών εμπορευμάτων στην παραγωγή των οποίων έχουν μεσολαβήσει περισσότερες χώρες, εκείνη τη χώρα μεταξύ των χωρών αυτών από την οποία πρέπει να θεωρηθούν ότι κατάγονται τα εμπορεύματα. Φυσικά, η άσκηση της σχετικής εξουσίας υπόκειται σε συγκεκριμένες προϋποθέσεις, μία εκ των οποίων είναι η καταγωγή των εμπορευμάτων να καθορίζεται σε συνάρτηση με το καθοριστικό κριτήριο το οποίο είναι η «τελευταία μεταποίηση ή ουσιαστική επεξεργασία» των οικείων εμπορευμάτων. Όπως προκύπτει από τη νομολογία, η φράση αυτή πρέπει να θεωρηθεί ότι παραπέμπει στο στάδιο της διαδικασίας παραγωγής στη διάρκεια του οποίου συγκεκριμενοποιείται ο προορισμός των εν λόγω εμπορευμάτων καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και η ειδική σύνθεσή τους, τα οποία δεν πρόκειται να υποστούν μεταγενέστερα ουσιαστική μεταβολή. Βάσει τούτων, θα αξιολογηθεί εάν οι εκτιμήσεις της Επιτροπής σχετικά με τον προσδιορισμό της χώρας καταγωγής των προϊόντων επί των οποίων έχει εφαρμογή ο εκτελεστικός Κανονισμός 1357/2013 ενέχουν πλάνη περί το δίκαιο ή πρόδηλη πλάνη εκτίμησης υπό το πρίσμα του άρθρου 24 του κοινοτικού τελωνειακού κώδικα.

Αντίθετα προς όσα υποστηρίζουν το αιτούν δικαστήριο και η *Repenola*, η Επιτροπή θεωρεί ότι μόνον κατά το στάδιο της μεταποίησης των πλακιδίων πυριτίου σε ηλιακές κυψέλες προκύπτουν προϊόντα ικανά να συλλέγουν την ηλιακή ενέργεια και να τη μετατρέπουν σε ηλεκτρική ενέργεια. Επιπλέον, φρονεί ότι η απόκτηση αυτών των ειδικών χαρακτηριστικών είναι καθοριστικής σημασίας και ότι οι βελτιώσεις που μπορούν να επέλθουν μεταγενέστερα στις ηλιακές κυψέλες, διά της συναρμολογήσεώς τους σε ηλιακές συστοιχίες ή ηλιακά πάνελ, είναι, συγκριτικά, μικρότερης σημασίας. Υπό το φως της συνολικής εκτίμησης της διαδικασίας παραγωγής των ηλιακών συστοιχιών και πάνελ καθώς και της συγκριτικής σημασίας των διαφόρων σταδίων που αυτή περιλαμβάνει, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η συλλογιστική της Επιτροπής δεν είναι προδήλως εσφαλμένη. Αφενός, η δυνατότητα συλλογής της ηλιακής ενέργειας και, στη συνέχεια, η μετατροπή της σε

ηλεκτρική ενέργεια μπορούν να θεωρηθούν ως τα βασικά χαρακτηριστικά των ηλιακών κυψελών, των ηλιακών συστοιχιών και των ηλιακών πάνελ, αφετέρου, ακριβώς από αυτό προκύπτει ότι η μεταποίηση των πλακιδίων πυριτίου σε ηλιακές κυψέλες έχει ουσιαστική και μεγαλύτερη σημασία από τις βελτιώσεις που επέρχονται κατά το μεταγενέστερο στάδιο της εν λόγω διαδικασίας παραγωγής, στη διάρκεια του οποίου ένας συνήθως σημαντικός αριθμός ηλιακών κυψελών συναρμολογείται σε ηλιακές συστοιχίες ή ηλιακά πάνελ. Κατά συνέπεια, ορθώς η Επιτροπή έκρινε ότι η μεταποίηση των πλακιδίων πυριτίου σε ηλιακές κυψέλες έπρεπε να θεωρηθεί ότι αποτελεί την τελευταία ουσιαστική μεταποίηση στο πλαίσιο της διαδικασίας παραγωγής των ηλιακών συστοιχιών και πάνελ, κατά την έννοια του άρθρου 24 του κοινοτικού τελωνειακού κώδικα. Επομένως, ο εκτελεστικός Κανονισμός 1357/2013, η έκδοση του οποίου δικαιολογείται, επιπλέον, από τον σκοπό συνεκτικής και ομοιόμορφης εφαρμογής της τελωνειακής νομοθεσίας και της νομοθεσίας αντιντάμπινγκ της Ένωσης, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ενέχει πλάνη περί το δίκαιο ή πρόδηλη πλάνη εκτίμησης.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Φορολογική νομοθεσία

Κέρδη τα οποία διανέμονται σε κάτοικο κράτους μέλους από αλλοδαπή επιχείρηση συλλογικών επενδύσεων η οποία έχει τη μορφή εταιρείας με καταστατικό

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 63 ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – φόρος εισοδήματος – εισοδήματα από κεφάλαιο – εισοδήματα που διανέμονται από έχοντα συμβατική μορφή ημεδαπό οργανισμό συλλογικών επενδύσεων σε κινητές αξίες (ΟΣΕΚΑ) – εισοδήματα που διανέμονται από ΟΣΕΚΑ εγκατεστημένο σε άλλο κράτος μέλος και έχοντα καταστατική μορφή – διαφορετική μεταχείριση – άρθρο 65 ΣΛΕΕ – αντικειμενικώς συγκρίσιμες καταστάσεις

ΔΕΕ C-480/19, *Veronsaajien oikeudenvälvontayksikkö* (Revenus versés par des OPCVM), 29.04.2021, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: P. G. Xuereb, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2021:334 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας κινηθείσας από τον Ε σχετικά με την από 10 Νοεμβρίου 2017 απόφαση της *keskusverolautakunta* (κεντρικής φορολογικής επιτροπής, Φινλανδία) με την οποία αυτή έκρινε ότι τα έσοδα που εισέπραττε ο Ε από εταιρεία επενδύσεων μεταβλη-

τού κεφαλαίου (SICAV) λουξεμβουργιανού δικαίου έπρεπε να φορολογηθούν στη Φινλανδία ως εισοδήματα από εργασία.

Ο Ε διαμένει στη Φινλανδία και έχει επενδύσει σε τμήμα μιας SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου, που αποτελεί οργανισμό συλλογικών επενδύσεων σε κινητές αξίες (στο εξής: ΟΣΕΚΑ) με «καταστατική μορφή (εταιρεία επενδύσεων)», κατά την έννοια του άρθρου 1 παρ. 3 της Οδηγίας 2009/65/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2009, για τον συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων σχετικά με ορισμένους ΟΣΕΚΑ (στο εξής: Οδηγία για τους ΟΣΕΚΑ). Οι επενδύσεις του Ε αφορούν τα αποκαλούμενα μερίδια συμμετοχής στα κέρδη, για τα οποία η SICAV διανέμει ετησίως στους επενδυτές τα πραγματοποιηθέντα έσοδα. Ως προς τη φορολογική μεταχείριση των κερδών που επρόκειτο να διανεμηθούν στον Ε κατά αυτόν τον τρόπο, και, συγκεκριμένα, ως προς το εάν ο φόρος εισοδήματος επί των εσόδων αυτών πρέπει να επιβληθεί στη Φινλανδία, η κεντρική φορολογική επιτροπή έκρινε ότι έπρεπε να ληφθούν υπόψη τα λειτουργικά και νομικά χαρακτηριστικά της επίμαχης SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου σε σύγκριση με παρόμοιους φινλανδικούς φορείς. Στο πλαίσιο αυτό, η κεντρική φορολογική επιτροπή διαπίστωσε ότι η SICAV μπορούσε αντικειμενικώς να εξομοιωθεί με φινλανδική ανώνυμη εταιρεία η οποία ασκεί επενδυτικές δραστηριότητες, συνεπώς τα κέρδη που διανέμονταν από αυτή έπρεπε να θεωρηθούν ως μέρισμα και να φορολογηθούν ως εισόδημα από εργασία. Ο Ε άσκησε ενώπιον του Korkein hallinto-oikeus (Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου, Φινλανδία) προσφυγή με αίτημα την ακύρωση της απόφασης της κεντρικής φορολογικής επιτροπής, υποστηρίζοντας ότι η φορολόγηση των κερδών του από την SICAV ως εισοδήματος από εργασία είναι επαχθέστερη από τη φορολόγηση των κερδών που διανέμονται από οργανισμό επενδύσεων φινλανδικού δικαίου ως εισοδήματος από κεφάλαιο και, κατά συνέπεια, αντιβαίνει στην ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων που κατοχυρώνεται στο άρθρο 63 ΣΛΕΕ. Υπό τις συνθήκες αυτές, το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το εάν, κατ' ουσία, η εξομοίωση ΟΣΕΚΑ διαφορετικών νομικών μορφών, όσον αφορά τη φορολόγηση των κερδών που εισπράττουν οι επενδυτές, παραβιάζει τα άρθρα 63 και 65 ΣΛΕΕ.

Αρχικά, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ο τομέας της άμεσης φορολογίας ανήκει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, την οποία, όμως, οφείλουν να ασκούν τηρώντας το δίκαιο της Ένωσης. Το άρθρο 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ απαγορεύει γενικώς τα εμπόδια στις κινήσεις κεφαλαίων μεταξύ των κρατών μελών και, ειδικότερα, μεταξύ άλλων, τη λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση των εισοδημάτων κατοί-

κου κράτους μέλους που προέρχονται από άλλο κράτος μέλος, σε σχέση με τη μεταχείριση των εισοδημάτων που προέρχονται από το πρώτο κράτος μέλος. Τούτο διότι, μια τέτοια λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να αποτραπούν κάτοικοι ενός κράτους μέλους από την πραγματοποίηση επενδύσεων σε άλλα κράτη μέλη. Πάντως, παρατηρεί το Δικαστήριο, δυνάμει του άρθρου 65 παρ. 1 στοιχείο α' ΣΛΕΕ, το άρθρο 63 ΣΛΕΕ δεν θίγει το δικαίωμα των κρατών μελών να εφαρμόζουν τις οικείες διατάξεις της φορολογικής τους νομοθεσίας οι οποίες διακρίνουν μεταξύ φορολογουμένων που δεν βρίσκονται στην ίδια κατάσταση όσον αφορά την κατοικία τους ή τον τόπο όπου είναι επενδεδυμένα τα κεφάλαιά τους. Ωστόσο, η διάταξη αυτή, όπως και κάθε διάταξη που εισάγει παρέκκλιση από τις θεμελιώδεις ελευθερίες, πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Σύμφωνα με τη νομολογία, μια εθνική φορολογική ρύθμιση εισάγουσα διαφορετική μεταχείριση θεωρείται σύμφωνη με τις διατάξεις της Συνθήκης περί ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων όταν η προκαλούμενη διαφορετική μεταχείριση αφορά καταστάσεις που δεν είναι αντικειμενικώς συγκρίσιμες ή δικαιολογείται από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο εξετάζει, πρώτον, αν, στο μέτρο που στα έσοδα από την επίμαχη στην κύρια δίκη SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου επιφυλάσσεται μεταχείριση διαφορετική από εκείνη των εσόδων από ΟΣΕΚΑ φινλανδικού δικαίου που έχουν λάβει συμβατική μορφή, τα πρώτα τυγχάνουν λιγότερο ευνοϊκής φορολογικής μεταχείρισης. Διαπιστώνει, λοιπόν, ότι, πράγματι, τα έσοδα που διανέμονται από SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου υπόκεινται σε λιγότερο ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση, καθώς αντιμετωπίζονται ως μέρισμα που καταβάλλονται από οντότητα εγκατεστημένη σε άλλο κράτος πλην της Φινλανδίας και φορολογούνται ως εισοδήματα από εργασία με προοδευτικό συντελεστή μεγαλύτερο από τον συντελεστή βάσει του οποίου φορολογούνται τα έσοδα που διανέμονται από ΟΣΕΚΑ φινλανδικού δικαίου. Δεύτερον, το Δικαστήριο ελέγχει αν η φορολογική μεταχείριση των εσόδων που εισπράττει ο Ε από την SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου προσομοιάζει με εκείνη που επιφυλάσσεται στα έσοδα από οργανισμούς εναλλακτικών επενδύσεων, οι οποίοι δεν εμπίπτουν στην Οδηγία για τους ΟΣΕΚΑ και έχουν τη μορφή ανώνυμης εταιρείας. Συναφώς, διαπιστώνει ότι η φορολογική μεταχείριση των κερδών του Ε δεν προσομοιάζει ούτε με εκείνη που επιφυλάσσεται στα έσοδα από τις ανώνυμες εταιρείες, διότι στην περίπτωση μιας SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου δεν εφαρμόζονται τα εθνικά μέτρα που αποσκοπούν στον μετριασμό της διπλής φορολογίας των εσόδων που καταβάλλονται από ανώνυμες εταιρείες. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η φορολογική μεταχείριση των κερδών του Ε είναι λιγότερο ευνοϊκή σε σχέση με τα έσοδα που καταβάλλονται τόσο από τις

ανώνυμες εταιρείες όσο και από τους ΟΣΕΚΑ φινλανδικού δικαίου που έχουν λάβει συμβατική μορφή. Η διαφορετική αυτή μεταχείριση, σύμφωνα με το Δικαστήριο, είναι ικανή να αποτρέψει τους κατοίκους Φινλανδίας από την πραγματοποίηση επενδύσεων σε άλλα κράτη μέλη πλην της Δημοκρατίας της Φινλανδίας και, κατ' αυτόν τον τρόπο, να περιορίσει την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων.

Σε τελευταίο στάδιο, εξετάζεται εάν μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση μπορεί να γίνει δεκτή είτε διότι αφορά καταστάσεις που δεν είναι αντικειμενικώς συγκρίσιμες είτε λόγω της ύπαρξης επιτακτικού λόγου γενικού συμφέροντος. Ως προς την πρώτη περίπτωση, διαπιστώνεται εξ αρχής ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου και ο ΟΣΕΚΑ φινλανδικού δικαίου είναι δύο τύποι ΟΣΕΚΑ κατά την έννοια της Οδηγίας για τους ΟΣΕΚΑ. Εξάλλου, όπως προκύπτει από τα στοιχεία της δικογραφίας, αμφότεροι οι οργανισμοί αυτοί απαλλάσσονται από τον φόρο εισοδήματος και τα κέρδη που καταβάλλουν φορολογούνται μόνο στο επίπεδο των δικαιούχων. Το γεγονός ότι – σε αντίθεση με έναν ΟΣΕΚΑ φινλανδικού δικαίου – μια SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου έχει καταστατική μορφή και, ως εκ τούτου, εξομοιώνεται με ανώνυμη εταιρεία, δεν επηρεάζει τη φορολογική μεταχείριση των διανεμόμενων κερδών. Από τις επίμαχες εθνικές διατάξεις φαίνεται ότι ούτε ο Φινλανδός νομοθέτης εξάρτησε τη διάκριση μεταξύ των εισοδημάτων από κεφάλαια, αφενός, και των εισοδημάτων από εργασία, αφετέρου, από τη νομική μορφή του διανεμόμενου οργανισμού. Για τον λόγο αυτό, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι τόσο τα κέρδη που διανέμονται από ΟΣΕΚΑ φινλανδικού δικαίου με συμβατική μορφή όσο και τα κέρδη που διανέμονται από μια SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου με καταστατική μορφή αποτελούν εισοδήματα από κεφάλαιο. Συνεπώς, η διαφορετική μεταχείριση των εσόδων από μια SICAV λουξεμβουργιανού δικαίου και των εσόδων από έναν ΟΣΕΚΑ φινλανδικού δικαίου αφορά αντικειμενικώς συγκρίσιμες καταστάσεις. Ως προς τη δεύτερη περίπτωση (της ύπαρξης επιτακτικού λόγου γενικού συμφέροντος προκειμένου να επιτραπεί παρέκκλιση από την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων), αρκεί η διαπίστωση ότι ούτε η Φινλανδική Κυβέρνηση επικαλέστηκε τέτοιους λόγους ούτε το αιτούν δικαστήριο αναφέρθηκε σε τέτοιους λόγους.

Συνεπώς, η φορολογική πρακτική της Φινλανδίας βάσει της οποίας επιφυλάσσεται διαφορετική φορολογική μεταχείριση στα έσοδα που καταβάλλονται από ΟΣΕΚΑ ο οποίος έχει λάβει καταστατική μορφή και είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος και στα έσοδα που καταβάλλονται από τους ΟΣΕΚΑ που είναι εγκατεστημένοι στη Φινλανδία, για τον λόγο ότι οι δεύτεροι δεν έχουν την ίδια νομική μορφή, παραβιάζει τα άρθρα 63 και 65 ΣΛΕΕ.

VI. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Αθηνά Γαϊτανίδου, Μάρκος Παπακωνσταντής

► Έννοια του «χρόνου εργασίας»

Η ελάχιστη περίοδος ημερήσιας ανάπαυσης εξετάζεται στο πλαίσιο πλειόνων συμβάσεων εργασίας από κοινού, όχι ξεχωριστά

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – άρθρο 2 – έννοια του «χρόνου εργασίας» – άρθρο 3 – ελάχιστη περίοδος ημερήσιας ανάπαυσης – εργαζόμενοι οι οποίοι έχουν συνάψει πλείονες συμβάσεις εργασίας με τον ίδιο εργοδότη – εφαρμογή ανά εργαζόμενο

ΔΕΕ C-585/19, Academia de Studii Economice din București, 17.03.2021, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2021:210 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Academia de Studii Economice din București (Ακαδημία Οικονομικών Σπουδών Βουκουρεστίου, Ρουμανία, στο εξής: ASE) και του Organismul Intermediar pentru Programul Operațional Capital Uman – Ministerul Educației Naționale (ενδιάμεσου φορέα για το επιχειρησιακό πρόγραμμα «Ανθρώπινο Κεφάλαιο» – Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Ρουμανία, στο εξής: ΟΙ POCU MEN), σχετικά με δημοσιονομική διόρθωση την οποία επέβαλε ο τελευταίος, στο πλαίσιο προγράμματος χρηματοδότησης, λόγω μη τήρησης εκ μέρους της ASE του ανώτατου αριθμού ωρών κατά τις οποίες ένας εργαζόμενος μπορεί να εργασθεί ημερησίως. Κατά συνέπεια, η απόφαση αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας.

Η ASE έλαβε μη επιστρεπτέα ευρωπαϊκή χρηματοδότηση από τις ρουμανικές αρχές για την εκτέλεση ενός τομεακού επιχειρησιακού προγράμματος σχετικά με την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού, με τίτλο «Επιδόσεις και αριστεία στη μεταδιδακτορική έρευνα στον τομέα των οικονομικών επιστημών στη Ρουμανία». Ο ΟΙ POCU MEN, με πράξη διαπίστωσης παρατυπιών και προσδιορισμού δημοσιονομικών διορθώσεων, βεβαίωσε σε βάρος της ASE οφειλή αφορώσα σε μισθολογικές δαπάνες ορισμένων εμπειρογνομόνων οι οποίοι, κατά το διάστημα από τον Οκτώβριο του 2012 έως τον Ιανουάριο του 2013, υπολόγισαν σωρευτικά – για κάποιες συγκεκριμένες ημέρες – τις ώρες εργασίας στο πλαίσιο του βασικού ωραρίου (8 ώρες ημερησίως) και τις ώρες απασχόλησης στο πλαίσιο του έργου, καθώς και άλλων έργων ή δραστηριοτήτων. Ο συνολικός αριθμός ωρών εργασίας ημερησίως

υπερέβαινε όσον αφορά τους εμπειρογνώμονες αυτούς το ανώτατο όριο των δεκατριών (13) ωρών ημερησίως και, για τον λόγο αυτό, τα ποσά που αντιστοιχούσαν στις ως άνω μισθολογικές δαπάνες κρίθηκαν μη επιλέξιμα. Η υπόθεση οδηγήθηκε στα εθνικά δικαστήρια της Ρουμανίας, όπου αποφασίστηκε η αναστολή της διαδικασίας και η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ σχετικά με το εάν η ελάχιστη περίοδος ημερήσιας ανάπαυσης υπολογίζεται βάσει του συνόλου των συμβάσεων που έχει συνάψει ένας εργαζόμενος ή βάσει κάθε σύμβασης ξεχωριστά.

Το ΔΕΕ, αρχικά, διευκρίνισε ότι το άρθρο 3 της Οδηγίας επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, ώστε κάθε εργαζόμενος να διαθέτει περίοδο ανάπαυσης ελάχιστης διάρκειας ένδεκα (11) συναπτόν ωρών ανά εικοσιτετράωρο. Στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι το εν λόγω άρθρο εστιάζει στον εργαζόμενο, λόγω της χρήσης του αόριστου επιθετικού προσδιορισμού «κάθε», άρα εφαρμόζεται ανά εργαζόμενο και όχι ανά σύμβαση. Δεδομένου δε ότι οι έννοιες του «χρόνου εργασίας» και της «περιόδου ανάπαυσης» είναι αλληλοαποκλειόμενες, δεν θα μπορούσε να υπολογίζεται η ημερήσια περίοδος ανάπαυσης ανά σύμβαση, διότι το ίδιο χρονικό διάστημα θα χαρακτηριζόταν στο πλαίσιο άλλης σύμβασης ως χρόνος εργασίας. Ακόμα, στην περίπτωση αυτή δεν θα τηρούνταν το άρθρο 3 της Οδηγίας. Συγκεκριμένα, αν η ημερήσια ανάπαυση εξεταζόταν στο πλαίσιο κάθε σύμβασης αυτοτελώς, θα ήταν αδύνατο να εξασφαλιστεί, λόγω της σώρευσης του χρόνου εργασίας τον οποίο προβλέπει χωριστά καθεμία από τις συμβάσεις. Επίσης, με βάση αυτή την ερμηνεία, ο εργαζόμενος θα μπορούσε να δεχθεί πιέσεις από τον εργοδότη του με σκοπό να κατανείμει τον χρόνο εργασίας του σε περισσότερες συμβάσεις. Συνεπώς, για την τήρηση του άρθρου 3 της Οδηγίας, την αποφυγή αντιφατικών χαρακτηρισμών, καθώς και την εγγύηση καλύτερης προστασίας του εργαζομένου, η ημερήσια ανάπαυση πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα του συνόλου των συμβάσεων και όχι καθεμιάς ξεχωριστά.

Βάσει των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι, οσάκις ο εργαζόμενος συνήψε πλείονες συμβάσεις εργασίας με τον ίδιο εργοδότη, η ελάχιστη περίοδος ημερήσιας ανάπαυσης, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 3 της Οδηγίας, έχει εφαρμογή στις συμβάσεις αυτές θεωρούμενες στο σύνολό τους και όχι σε καθεμία από τις συμβάσεις θεωρούμενη χωριστά.

Κρίσιμα στοιχεία για τον χαρακτηρισμό της περιόδου εργασιακής ετοιμότητας ως «χρόνου εργασίας»

προδικαστική παραπομπή – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – άρθρο 2 – έννοια του

«χρόνου εργασίας» – περίοδος εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής – ειδική εργασία αφορώσα τη συντήρηση τηλεοπτικών πομπών ευρισκόμενων εκτός κατοικημένων περιοχών – Οδηγία 89/391/ΕΟΚ – άρθρα 5 και 6 – ψυχοκοινωνικοί κίνδυνοι – υποχρέωση πρόληψης

ΔΕΕ C-344/19, Radiotelevizija Slovenija (Période d'astreinte dans un lieu reculé), 09.03.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2021:182 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ περί της οργάνωσης του χρόνου εργασίας και υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ του DJ και της Radiotelevizija Slovenija σχετικά με τον μισθό τον οποίο ζητεί ο πρώτος για τις υπηρεσίες εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής που παρέσχε. Διευκρινίζεται εξ αρχής ότι, στο πλαίσιο της παρούσας απόφασης, ο όρος «εργασιακή ετοιμότητα» καλύπτει εν γένει το σύνολο των χρονικών περιόδων κατά τις οποίες ο εργαζόμενος παραμένει στη διάθεση του εργοδότη του, προκειμένου να παράσχει εργασία κατ' εντολήν του εργοδότη, ενώ η έκφραση «εργασιακή ετοιμότητα υπό καθεστώς επιφυλακής» καλύπτει εκείνες τις χρονικές περιόδους κατά τις οποίες ο εργαζόμενος δεν είναι υποχρεωμένος να παραμένει στον χώρο εργασίας.

Ο DJ, ειδικευμένος τεχνικός, ήταν επιφορτισμένος επί συνεχόμενες ημέρες με την εξασφάλιση της λειτουργίας κέντρων τηλεοπτικής εκπομπής ευρισκόμενων σε ορεινή περιοχή της Σλοβενίας. Πέραν των δώδεκα ωρών του κανονικού ωραρίου εργασίας (12:00-00:00), εκτελούσε και εξάωρες υπηρεσίες εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής (00:00-6:00). Κατά τη διάρκεια των υπηρεσιών αυτών, δεν ήταν υποχρεωμένος να παραμένει στο αντίστοιχο κέντρο εκπομπής, πλην όμως όφειλε να βρίσκεται σε ετοιμότητα κλήσης και να μπορεί να επιστρέψει στο κέντρο εκπομπής εντός μίας ώρας σε περίπτωση ανάγκης. Στην πράξη, λόγω της γεωγραφικής θέσης των κέντρων εκπομπής και της δυσχερούς πρόσβασης σε αυτά, ο τεχνικός εν τέλει διέμενε, κατά τις περιόδους εργασιακής ετοιμότητας, σε υπηρεσιακό κατάλυμα το οποίο έθετε στη διάθεσή του ο εργοδότης του, χωρίς να έχει μεγάλες δυνατότητες αναψυχής. Για την περίοδο εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής ο DJ λάμβανε αποζημίωση αντιστοιχούσα στο 20% του βασικού μισθού του.

Στο πλαίσιο εθνικών διαδικασιών, ο DJ υποστήριξε ότι η περίοδος εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής πρέπει να αναγνωρίζεται στο σύνολό της ως χρόνος εργασίας και να καταβάλλεται η αντίστοιχη αμοιβή, λόγω των περιορισμών που συνεπάγεται. Η υπόθεση τέθηκε ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου της Σλοβενίας, Vrhovnosodišče, το οποίο ανέστειλε τη διαδικασία

και απευθύνθηκε στο ΔΕΕ. Το αιτούν δικαστήριο έθεσε ερώτημα σχετικά με το εάν η περίοδος εργασιακής ετοιμότητας με τα ως άνω γνωρίσματα (ετοιμότητα κλήσης, έκτακτη μετάβαση εντός μίας ώρας) χαρακτηρίζεται ως χρόνος εργασίας, και εάν, για αυτόν τον χαρακτηρισμό, λαμβάνεται υπόψη η διάθεση υπηρεσιακού καταλύματος λόγω δυσχερούς πρόσβασης στον τόπο εργασίας, καθώς και ο περιορισμός δραστηριοτήτων αναψυχής λόγω του τόπου εργασίας.

Αρχικά, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι ο χρόνος εργασιακής ετοιμότητας ενός εργαζομένου μπορεί να χαρακτηριστεί είτε ως «χρόνος εργασίας» είτε ως «περίοδος ανάπαυσης» κατά την έννοια της Οδηγίας, καθώς οι δύο αυτές έννοιες αποκλείουν η μία την άλλη. Κατά το ΔΕΕ, γνώμονας για τον εν λόγω χαρακτηρισμό είναι ο περιορισμός ή μη του εργαζομένου ως προς τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου του. Στο πλαίσιο αυτό, διέκρινε σε σειρά σκέψεων μεταξύ των κρίσιμων και μη κρίσιμων στοιχείων που λαμβάνονται υπόψη για τον χαρακτηρισμό του χρόνου εργασιακής ετοιμότητας ως «χρόνου εργασίας». Κατά την εκτίμησή του, κρίσιμοι είναι όσοι περιορισμοί επιβάλλονται στον εργαζόμενο από την εθνική νομοθεσία, είτε από συλλογική σύμβαση, είτε από τον εργοδότη, δυνάμει, ιδίως, σύμβασης εργασίας, κανονισμού εργασίας ή συστήματος κατανομής υπηρεσιών εργασιακής ετοιμότητας μεταξύ των εργαζομένων, και επηρεάζουν αντικειμενικά τη δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα κατά τη διάρκεια της εργασιακής ετοιμότητας τον χρόνο κατά τον οποίο δεν απαιτείται να παρέχει τις επαγγελματικές του υπηρεσίες. Αντιθέτως, δεν λαμβάνονται υπόψη οργανωτικές δυσχέρειες οι οποίες οφείλονται στις ελεύθερες επιλογές του εργαζομένου, όπως η σημαντική απόσταση μεταξύ του τόπου κατοικίας και του τόπου έκτακτης μετάβασης στην εργασία λόγω εργασιακής ετοιμότητας, καθώς και οι περιορισμένες δυνατότητες αναψυχής στον τόπο από τον οποίο ο εργαζόμενος δεν μπορεί να απομακρυνθεί λόγω εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής. Επίσης, η διάθεση υπηρεσιακού καταλύματος στον τόπο εργασίας ή κοντά σε αυτόν δεν αποτελεί αποφασιστικό κριτήριο, διότι δεν επηρεάζεται εξ' αυτού η δυνατότητα του εργαζομένου να ασχοληθεί με τα προσωπικά του ενδιαφέροντα.

Στην περίπτωση δε που ο εργαζόμενος δεν υποχρεούται να παραμένει στον τόπο εργασίας κατά τη διάρκεια εργασιακής ετοιμότητας, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι λαμβάνονται υπόψη δύο στοιχεία: 1) ο χρόνος που διαθέτει ο τελευταίος για να αναλάβει τις επαγγελματικές του δραστηριότητες (χρόνος αντίδρασης) και 2) η μέση συχνότητα της πραγματικής παροχής υπηρεσιών κατά τη διάρκεια των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας. Στο πλαίσιο μίας περιόδου εργασιακής ετοιμότητας, η διάθεση εύλογου χρόνου για επιστροφή στην εργασία επιτρέπει την οργάνωση προσωπικών και κοινωνικών ασχολιών, ενώ η επιστροφή

στην εργασία εντός μερικών λεπτών αποθαρρύνει τον εργαζόμενο από οποιαδήποτε δραστηριότητα αναψυχής. Ακόμα, αν ο εργαζόμενος καλείται επανειλημμένως και για μεγάλη διάρκεια να παράσχει υπηρεσίες, μειώνοντας έτσι τον ελεύθερο χρόνο του κατά τη διάρκεια εργασιακής ετοιμότητας, τότε πρόκειται, καταρχήν, για «χρόνο εργασίας». Στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι ακόμα και στην περίπτωση που οι περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας δεν χαρακτηρίζονται ως «χρόνος εργασίας» αλλά ως «περίοδος ανάπαυσης», εξακολουθεί να ισχύει, δυνάμει της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ περί της ασφάλειας και υγείας των εργαζομένων, η υποχρέωση των εργοδοτών να προστατεύουν τους εργαζομένους από σχετικούς κινδύνους, συμπεριλαμβανομένων των ψυχοκοινωνικών. Συνεπώς – ανεξαρτήτως αν οι περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας θεωρούνται «περίοδος ανάπαυσης» – χάριν της προστασίας της ασφάλειας και υγείας των εργαζομένων, οι εργοδότες δεν μπορούν να προβλέπουν εκτεταμένες περιόδους εργασιακής ετοιμότητας, οι οποίες εξ' ορισμού επιβάλλουν επαγγελματικές υποχρεώσεις στον εργαζόμενο και συνεπάγονται ψυχολογική επιβάρυνση.

Βάσει των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής, με μοναδικούς περιορισμούς, όπως εν προκειμένω, την ετοιμότητα κλήσης, τη διάθεση μίας ώρας για μετάβαση στην εργασία σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης και τη δυνατότητα – όχι υποχρέωση – παραμονής σε υπηρεσιακό κατάλυμα, δεν αποτελεί στο σύνολό της «χρόνο εργασίας». Ωστόσο, μπορεί να συνιστά «χρόνο εργασίας», εφόσον προκύπτει από το σύνολο των περιστάσεων, ιδίως από τον χρόνο που διατίθεται στον εργαζόμενο για την ανάληψη εργασίας και από τη μέση συχνότητα της πραγματικής παροχής υπηρεσιών, ότι ο εργαζόμενος περιορίζεται αντικειμενικά και σε πολύ μεγάλο βαθμό ως προς το να διαχειρίζεται ελεύθερα τον χρόνο κατά τον οποίο δεν απαιτείται να παρέχει επαγγελματικές υπηρεσίες όσο διαρκεί η εργασιακή ετοιμότητα υπό καθεστώς επιφυλακής.

Εργασιακή ετοιμότητα υπό καθεστώς επιφυλακής

προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – επαγγελματίες πυροσβέστες – Οδηγία 89/391/ΕΟΚ – άρθρα 5 και 6 – ψυχοκοινωνικοί κίνδυνοι – υποχρέωση πρόληψης

ΔΕΕ C-580/19, Stadt Offenbach am Main (Période d'astreinte d'un pompier), 09.03.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2021:183 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού

Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ του RJ και Stadt Offenbach am Main (Δήμου του Offenbach am Main, Γερμανία) σχετικά με τον μισθό που ζητεί ο RJ για τις υπηρεσίες εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής (BvE) τις οποίες είχε παράσχει. Ο όρος «εργασιακή ετοιμότητα» καλύπτει εν γένει το σύνολο των χρονικών περιόδων κατά τις οποίες ο εργαζόμενος παραμένει στη διάθεση του εργοδότη του, προκειμένου να παράσχει εργασία κατ' εντολήν του, ενώ η έκφραση «εργασιακή ετοιμότητα υπό καθεστώς επιφυλακής» καλύπτει εκείνες τις χρονικές περιόδους κατά τις οποίες ο εργαζόμενος δεν είναι υποχρεωμένος να παραμένει στον χώρο εργασίας.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, ο RJ είναι δημόσιος υπάλληλος και εργάζεται ως πυροσβέστης, με την ιδιότητα του επικεφαλής ομάδας, στην πυροσβεστική υπηρεσία του Δήμου του Offenbach am Main. Επιπλέον του προβλεπόμενου από τον υπηρεσιακό κανονισμό χρόνου εργασίας του, οφείλει να εκτελεί τακτικά υπηρεσίες άμεσης επέμβασης, σύμφωνα με την εφαρμοστέα για την πυροσβεστική υπηρεσία ρύθμιση του ως άνω Δήμου. Κατά τη διάρκεια των υπηρεσιών αυτών, ο RJ οφείλει να βρίσκεται σε καθεστώς εργασιακής ετοιμότητας τις νύχτες κατά τις εργάσιμες ημέρες και το Σαββατοκύριακο. Οι εν λόγω υπηρεσίες πραγματοποιούνται υπό καθεστώς επιφυλακής, χωρίς να υποχρεούται να έχει φυσική παρουσία στον τόπο εργασίας του. Όταν εκτελεί υπηρεσία άμεσης επέμβασης BvE, ο RJ πρέπει να επιλέγει τον τόπο παραμονής του κατά τρόπον ώστε, σε περίπτωση συναγερμού, να μπορεί να μεταβεί με το ως άνω όχημα και με την επιχειρησιακή στολή του έως τα όρια του Δήμου του Offenbach am Main σε χρονικό διάστημα 20 λεπτών κάνοντας χρήση των κατά παρέκκλιση προβλεπόμενων για το όχημα αυτό δικαιωμάτων και της προτεραιότητας του εν λόγω οχήματος. Ο RJ ζήτησε να αναγνωριστεί η υπηρεσία BvE ως χρόνος εργασίας, με την ανάλογη αμοιβή. Καθώς ο εργοδότης του απέρριψε το αίτημά του, ο RJ προσέφυγε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου υποστηρίζοντας ότι οι περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας, ακόμη και όταν λαμβάνουν τη μορφή εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής και ο εργαζόμενος, κατά συνέπεια, δεν υποχρεούται να έχει φυσική παρουσία σε τόπο καθοριζόμενο από τον εργοδότη του, μπορούν να λογίζονται ως χρόνος εργασίας εφόσον ο εργαζόμενος υποχρεώνεται να αναλάβει υπηρεσία σε πολύ περιορισμένο χρονικό διάστημα. Το Verwaltungsgericht Darmstadt (διοικητικό πρωτοδικείο Darmstadt, Γερμανία) ενώπιον του οποίου προσέφυγε ο RJ αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο δύο προδικαστικά ερωτήματα τα οποία εξετάστηκαν από κοινού από το τελευταίο και έχουν ως εξής: Το άρθρο 2 της Οδηγίας 2003/88/EK έχει την έννοια

ότι η περίοδος εργασιακής ετοιμότητας κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος πρέπει να είναι σε θέση να μεταβεί στα όρια του Δήμου υπηρεσίας του εντός 20 λεπτών, με την επιχειρησιακή στολή του και το υπηρεσιακό όχημα που του έχει διαθέσει ο εργοδότης του, κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων παρέκκλισης από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και του δικαιώματος προτεραιότητας του εν λόγω οχήματος, συνιστά «χρόνο εργασίας», κατά την έννοια του άρθρου αυτού; Η μέση συχνότητα με την οποία καλείται πράγματι να επέμβει κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου πρέπει να ληφθεί υπόψη στο πλαίσιο ενός τέτοιου χαρακτηρισμού;

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το άρθρο 2 σημείο 1 της Οδηγίας 2003/88/EK ορίζει την έννοια του «χρόνου εργασίας» ως κάθε περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία του, στη διάθεση του εργοδότη και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές. Κατά το άρθρο 2 σημείο 2 της Οδηγίας αυτής, η έννοια της «περίοδου ανάπαυσης» καλύπτει κάθε περίοδο που δεν είναι χρόνος εργασίας. Ως εκ τούτου, οι δύο αυτές έννοιες αποκλείουν η μία την άλλη. Η δε Οδηγία δεν προβλέπει κάποια ενδιάμεση κατηγορία. Επιπλέον, οι έννοιες του «χρόνου εργασίας» και της «περίοδου ανάπαυσης» είναι έννοιες του δικαίου της Ένωσης, οι οποίες επιβάλλεται να ορίζονται βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, με αναφορά στο σύστημα και τον σκοπό της Οδηγίας 2003/88/EK, και δεν μπορεί να ερμηνεύονται βάσει των εθνικών νομοθεσιών ή/και πρακτικών. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος δεν ασκεί πραγματικά καμία δραστηριότητα για λογαριασμό του εργοδότη του δεν συνιστά κατ' ανάγκην «περίοδο ανάπαυσης». Καθοριστικός παράγων για να θεωρηθεί ότι συντρέχουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία του «χρόνου εργασίας», κατά την έννοια της Οδηγίας 2003/88/EK, είναι το γεγονός ότι ο εργαζόμενος υποχρεούται να είναι παρών σε χώρο που έχει καθορίσει ο εργοδότης και να βρίσκεται εκεί στη διάθεση του τελευταίου για να παράσχει αμέσως τις υπηρεσίες του σε περίπτωση ανάγκης. Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι ως τόπος εργασίας πρέπει να νοείται κάθε τόπος στον οποίο ο εργαζόμενος καλείται να ασκήσει μια δραστηριότητα κατ' εντολήν του εργοδότη του, περιλαμβανομένης της περίπτωσης στην οποία ο τόπος αυτός δεν είναι το μέρος όπου ασκεί συνήθως την επαγγελματική του δραστηριότητα. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει τη νομολογία του σύμφωνα με την οποία εάν ο εργαζόμενος πρέπει να παραμένει μακριά από το οικογενειακό και κοινωνικό του περιβάλλον και να έχει μειωμένη δυνατότητα διάθεσης του χρόνου κατά τον οποίο δεν απαιτούνται οι επαγγελματικές του υπηρεσίες, το σύνολο της εν λόγω περιόδου θα πρέπει να χαρακτηρίζεται ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της Οδηγίας 2003/88/EK, ανεξάρτητα από την πραγματική παροχή εργασίας εκ μέρους του εργαζομένου κατά τη

διάρκεια της ως άνω περιόδου. Παράλληλα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής, μολοντί δεν επιβάλλει στον εργαζόμενο να παραμένει στον τόπο εργασίας του, πρέπει επίσης να χαρακτηρίζεται, στο σύνολό της, ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της Οδηγίας 2003/88/EK, όταν, λαμβανομένων υπόψη των αντικειμενικών και πολύ σημαντικών συνεπειών των περιορισμών που επιβάλλονται στον εργαζόμενο όσον αφορά τις δυνατότητές του να ασχοληθεί με τα προσωπικά και κοινωνικά ενδιαφέροντά του, διακρίνεται από μια περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος πρέπει απλώς να είναι στη διάθεση του εργοδότη του προκειμένου ο τελευταίος να μπορεί να επικοινωνήσει μαζί του. Σύμφωνα με όσα ελέγχθησαν και με γνώμονα το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, προκύπτει ότι αποτελεί «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της Οδηγίας 2003/88/EK, το σύνολο των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας, περιλαμβανομένων των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής, κατά τη διάρκεια των οποίων οι περιορισμοί που επιβάλλονται στον εργαζόμενο είναι τέτοιας φύσης ώστε να επηρεάζουν αντικειμενικά και σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα κατά τη διάρκεια των εν λόγω περιόδων τον χρόνο κατά τον οποίο δεν απαιτείται να παρέχει τις επαγγελματικές του υπηρεσίες και τη δυνατότητά του να αφιερώνει τον χρόνο αυτό στα ενδιαφέροντά του. Μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας κατά τη διάρκεια της οποίας ο χρόνος εντός του οποίου ο εργαζόμενος υποχρεούται να επιστρέψει στην εργασία του περιορίζεται σε μερικά λεπτά, πρέπει να θεωρηθεί, καταρχήν, στο σύνολό της, ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της Οδηγίας αυτής, καθόσον, στην τελευταία αυτή περίπτωση, στην πράξη ο εργαζόμενος αποθαρρύνεται έντονα να οργανώσει οποιαδήποτε δραστηριότητα αναψυχής, ακόμη και μικρής διάρκειας. Η σημασία ενός τέτοιου χρόνου αντίδρασης πρέπει να εκτιμάται κατόπιν συγκεκριμένης αξιολόγησης. Κρίσιμα στοιχεία είναι, ιδίως, στο πλαίσιο των περιορισμών που συνεπάγεται ο χρόνος αυτός αντίδρασης, η υποχρέωση του εργαζόμενου να παραμένει στην κατοικία του, χωρίς να μπορεί να μετακινείται ελεύθερα, αναμένοντας να κληθεί από τον εργοδότη του, ή η υποχρέωση να παρουσιαστεί, αφού κληθεί, στον τόπο εργασίας του με ειδικό εξοπλισμό. Επίσης, κρίσιμα στοιχεία, στο πλαίσιο των διευκολύνσεων που παρέχονται στον εργαζόμενο, είναι το αν παρέχεται ενδεχομένως στον εργαζόμενο αυτόν υπηρεσιακό όχημα που του δίδει τη δυνατότητα να κάνει χρήση δικαιωμάτων παρέκκλισης από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και δικαιωμάτων προτεραιότητας ή ακόμη η ευχέρεια που παρέχεται στον εργαζόμενο να απαντά στις κλήσεις του εργοδότη του χωρίς να μετακινείται από τον τόπο στον οποίο βρίσκεται. Άλλο στοιχείο που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια, εφόσον

μπορεί να εκτιμηθεί αντικειμενικά, είναι η μέση συχνότητα της πραγματικής παροχής υπηρεσίας εκ μέρους του εργαζομένου αυτού κατά τη διάρκεια καθεμιάς από τις περιόδους εργασιακής ετοιμότητας. Αν ο εργαζόμενος καλείται, κατά μέσο όρο, επανειλημμένως να παράσχει υπηρεσίες κατά τη διάρκεια των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας και οι υπηρεσίες αυτές, κατά κανόνα, δεν είναι μικρής διάρκειας, το σύνολο των εν λόγω περιόδων αποτελεί, καταρχήν, «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της Οδηγίας 2003/88/EK. Η περίπτωση ότι, κατά μέσο όρο, ο εργαζόμενος σπανίως καλείται να εργαστεί κατά τη διάρκεια των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας δεν μπορεί να δικαιολογήσει το να θεωρούνται αυτές ως «περίοδοι ανάπαυσης», κατά την έννοια του άρθρου 2 σημείο 2 της Οδηγίας 2003/88/EK, όταν οι συνέπειες που έχει το χρονικό διάστημα εντός του οποίου ο εργαζόμενος υποχρεούται να αναλάβει τις επαγγελματικές δραστηριότητές του είναι τέτοιες ώστε να αρκούν για να περιορίζεται, κατά τρόπο αντικειμενικό και σε μεγάλο βαθμό, η δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα, κατά τη διάρκεια των εν λόγω περιόδων, τον χρόνο κατά τον οποίο δεν καλείται να παράσχει τις επαγγελματικές υπηρεσίες του. Μόνον οι περιορισμοί που επιβάλλονται στον εργαζόμενο, είτε από την εφαρμοστέα νομοθεσία του οικείου κράτους μέλους, είτε από συλλογική σύμβαση, είτε από τον εργοδότη, δυνάμει, ιδίως, σύμβασης εργασίας, κανονισμού εργασίας ή συστήματος κατανομής υπηρεσιών εργασιακής ετοιμότητας μεταξύ των εργαζομένων, μπορούν να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να εκτιμηθεί αν μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας συνιστά «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της Οδηγίας 2003/88/EK. Αντιθέτως, οι οργανωτικές δυσχέρειες τις οποίες ενδέχεται να συνεπάγεται για τον εργαζόμενο μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας και οι οποίες δεν απορρέουν από τέτοιους περιορισμούς, αλλά αποτελούν, για παράδειγμα, συνέπεια των στοιχείων της φύσης ή ελεύθερων επιλογών του ενδιαφερομένου, δεν μπορούν να λαμβάνονται υπόψη.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η Οδηγία 2003/88/EK περιορίζεται στη ρύθμιση ορισμένων πτυχών της οργάνωσης του χρόνου εργασίας προς εξασφάλιση της προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, με αποτέλεσμα, καταρχήν, να μην εφαρμόζεται στις αμοιβές των εργαζομένων. Επομένως, ο τρόπος αμοιβής των εργαζομένων για τις περιόδους εργασιακής ετοιμότητας διέπεται όχι από την Οδηγία 2003/88/EK αλλά από τις εφαρμοστέες διατάξεις του εθνικού δικαίου. Κατά συνέπεια, η ως άνω Οδηγία δεν αντιτίθεται στην εφαρμογή ρύθμισης κράτους μέλους, συλλογικής σύμβασης εργασίας ή απόφασης εργοδότη η οποία, προκειμένου περί της αμοιβής μιας υπηρεσίας εργασιακής ετοιμότητας, λαμβάνει υπόψη με διαφορετικό τρόπο τις περιόδους κατά τη διάρκεια των οποίων παρέχεται πράγματι εργασία και εκείνες κατά τη διάρκεια των οποίων δεν παρέχεται καμία πραγματι-

κή εργασία, ακόμη και όταν οι περίοδοι αυτές πρέπει να θεωρηθούν, στο σύνολό τους, ως «χρόνος εργασίας» για τους σκοπούς εφαρμογής της εν λόγω Οδηγίας. Ομοίως, η Οδηγία 2003/88/ΕΚ δεν αντιτίθεται σε μια τέτοια ρύθμιση, συλλογική σύμβαση εργασίας ή απόφαση εργοδότη η οποία, όσον αφορά περιόδους εργασιακής ετοιμότητας που θα έπρεπε να θεωρούνται στο σύνολό τους ως μη καλυπτόμενες από την έννοια του «χρόνου εργασίας» για τους σκοπούς εφαρμογής της Οδηγίας αυτής, προβλέπει ωστόσο την καταβολή στον εργαζόμενο ορισμένου ποσού που προορίζεται να αντισταθμίσει τις δυσχέρειες που του προκαλούν οι εν λόγω περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας όσον αφορά τη διαχείριση του χρόνου του και των ιδιωτικών του ενδιαφερόντων. Από το σύνολο των ανωτέρω σκέψεων, το Δικαστήριο καταλήγει ότι το άρθρο 2 σημείο 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ έχει την έννοια ότι μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής, κατά την οποία ένας εργαζόμενος πρέπει να είναι σε θέση να μεταβεί στα όρια του Δήμου υπηρεσίας του εντός 20 λεπτών, με επιχειρησιακή στολή και υπηρεσιακό όχημα που θέτει στη διάθεσή του ο εργοδότης του, κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων παρέκκλισης από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και του δικαιώματος προτεραιότητας του εν λόγω οχήματος, δεν αποτελεί, στο σύνολό της, «χρόνο εργασίας», κατά την έννοια της διάταξης αυτής, παρά μόνον αν από τη σφαιρική εκτίμηση του συνόλου των περιστάσεων της οικείας υπόθεσης, ιδίως από τις συνέπειες που έχει ένας τέτοιος χρόνος αντίδρασης και, ενδεχομένως, από τη μέση συχνότητα επεμβάσεων κατά την εν λόγω περίοδο, προκύπτει ότι οι περιορισμοί που επιβάλλονται στον εργαζόμενο αυτόν κατά τη διάρκεια της ως άνω περιόδου είναι τέτοιας φύσης ώστε να επηρεάζουν αντικειμενικά και σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα, διαρκούς της ίδιας περιόδου, τον χρόνο κατά τον οποίο δεν απαιτούνται οι επαγγελματικές υπηρεσίες του και τη δυνατότητά του να αφιερώνει τον χρόνο αυτόν στα ενδιαφέροντά του.

► Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία

Η διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας την οποία εισάγει το καθεστώς εργασιακής εφεδρείας υπηρετεί θεμιτό σκοπό της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης και τα μέσα για την επίτευξή του είναι πρόσφορα και αναγκαία

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – αρχή της ίσης μεταχείρισης στην απασχόληση και την εργασία – απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας – εργαζόμενοι που τέθηκαν σε εργασιακή εφεδρεία έως τη λύση της σύμβασης εργασίας τους – μείωση των αποδοχών και μείωση ή απώλεια της αποζημί-

ωσης απόλυσης – καθεστώς που εφαρμόζεται στους εργαζομένους του δημόσιου τομέα που πλησιάζουν τη συνταξιοδότηση με πλήρη σύνταξη γήρατος – μείωση των μισθολογικών δαπανών του δημόσιου τομέα – άρθρο 6 παρ. 1 – θεμιτός σκοπός της κοινωνικής πολιτικής – κατάσταση οικονομικής κρίσης

ΔΕΕ C-511/19, Olympiako Athlitiko Kentro Athinon, 15.04.2021, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2021:274 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Α. Γαϊτανίδου, σ. 223.

VII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Έννοια της «εκτελεστής απόφασης» και εκτέλεση ΕΕΣ με σκοπό την έκτιση στερητικής της ελευθερίας ποινής που επιβλήθηκε από δικαστήριο της Νορβηγίας

προδικαστική παραπομπή – αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (ΕΕΣ) – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – πεδίο εφαρμογής – άρθρο 8 παρ. 1 στοιχείο γ' – έννοια της «εκτελεστής απόφασης» – αξιόποινη πράξη για την οποία εκδόθηκε καταδικαστική απόφαση από δικαστήριο τρίτου κράτους – Βασίλειο της Νορβηγίας – απόφαση αναγνωρισθείσα και εκτελεσθείσα από το κράτος έκδοσης του εντάλματος δυνάμει διμερούς συμφωνίας – άρθρο 4 σημείο 7 στοιχείο β' – λόγοι προαιρετικής μη εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης – εξωεδαφική διάσταση της παράβασης

ΔΕΕ C-488/19, Minister for Justice and Equality (Mandat d'arrêt - Condamnation dans un État tiers, membre de l'EEE), 17.03.2021, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2021:206 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά τη δυνατότητα εφαρμογής της Απόφασης-πλαισίου 2002/584/ΔΕΥ για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (στο εξής: ΕΕΣ) και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών, καθώς και την ερμηνεία του άρθρου 4 σημείο 1 και σημείο 7 στοιχείο β' της εν λόγω Απόφασης-πλαισίου, και υποβλήθηκε από το High Court (ανώτερο δικαστήριο, Ιρλανδία) στο πλαίσιο της εκτέλεσης, στην Ιρλανδία, ΕΕΣ εκδοθέντος εις βάρος του JR, προκειμένου αυτός να εκτίσει στη Λιθουανία στερητική της ελευθερίας ποινή στην οποία καταδικάστηκε από νορβηγικό δικαστήριο για διακίνηση ναρκωτικών ουσιών. Η απόφαση του νορβηγικού δικαστηρίου αναγνωρίστηκε από τη Δημοκρατία

της Λιθουανίας δυνάμει της διμερούς συμφωνίας για την αναγνώριση και εκτέλεση ποινικών αποφάσεων που επιβάλλουν ποινές φυλάκισης ή μέτρα στερητικά της ελευθερίας, η οποία συνήφθη στις 5 Απριλίου 2011 μεταξύ του Βασιλείου της Νορβηγίας και της Δημοκρατίας της Λιθουανίας (στο εξής: διμερής συμφωνία).

Η απόφαση αφορά τον JR, Λιθουανό υπήκοο, ο οποίος, τον Ιανουάριο του 2014, συνελήφθη στη Νορβηγία και καταδικάστηκε από νορβηγικό δικαστήριο σε ποινή φυλάκισης τεσσάρων ετών και έξι μηνών για το αδίκημα της «παράνομης παράδοσης πολύ μεγάλης ποσότητας ναρκωτικών ουσιών». Τον Ιούνιο του 2015, το πρωτοδικείο Jurbarkas στη Λιθουανία αναγνώρισε τη νορβηγική απόφαση κατά του JR δυνάμει της διμερούς συμφωνίας, προκειμένου αυτή να μπορεί να εκτελεστεί στη Λιθουανία. Τον Απρίλιο του 2016, ο JR παραδόθηκε στις λιθουανικές αρχές και στη συνέχεια διέφυγε και μετέβη στην Ιρλανδία. Τον Μάιο του 2018, οι λιθουανικές αρχές εξέδωσαν ΕΕΣ με σκοπό την παράδοσή του. Τον Ιανουάριο του 2019, ο JR συνελήφθη από τις ιρλανδικές αρχές και τέθηκε σε εφαρμογή η διαδικασία εκτέλεσης του ΕΕΣ σε βάρος του. Ο JR αντιτάχθηκε στην εκτέλεση του ΕΕΣ επικαλούμενος ότι αρμόδιες αρχές να ζητήσουν την έκδοσή του είναι μόνο οι νορβηγικές και ότι ο εξωεδαφικός χαρακτήρας της πράξης για την οποία καταδικάστηκε θα πρέπει να οδηγήσει στην άρνηση εκτέλεσης του εντάλματος. Το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει δύο προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 1 παρ. 1 και το άρθρο 8 παρ. 1 στοιχείο γ' της Απόφασης-πλαisiού 2002/584 έχουν την έννοια ότι ΕΕΣ μπορεί να εκδοθεί βάσει δικαστικής απόφασης του κράτους μέλους έκδοσης με την οποία διατάσσεται η εκτέλεση, εντός του κράτους μέλους αυτού, ποινής επιβληθείσας από δικαστήριο τρίτου κράτους όταν, κατ' εφαρμογήν διμερούς συμφωνίας μεταξύ των ως άνω κρατών, η εν λόγω απόφαση έχει αναγνωριστεί με απόφαση δικαστηρίου του κράτους μέλους έκδοσης του εντάλματος. Το Δικαστήριο αρχικά διευκρινίζει ότι το ΕΕΣ πρέπει να βασίζεται σε εθνική δικαστική απόφαση, διαφορετική από το ΕΕΣ, η οποία πρέπει να προέρχεται από δικαστήριο ή δικαστική αρχή ενός κράτους μέλους, με δεδομένο ότι η Απόφαση-πλαisiό εφαρμόζεται μόνο στα κράτη μέλη και όχι σε τρίτα κράτη. Η εθνική αυτή απόφαση μπορεί να συνιστά και απόφαση αναγνώρισης και εκτέλεσης μιας καταδικαστικής απόφασης που εκδόθηκε σε τρίτο κράτος, όπως εν προκειμένω η λιθουανική απόφαση με την οποία αναγνωρίστηκε και κατέστη εκτελεστή δυνάμει της διμερούς συμφωνίας η απόφαση κατά του JR που εκδόθηκε στη Νορβηγία. Επιπλέον, αυτές οι πράξεις που συνιστούν εκτελεστή απόφαση υπό την έννοια της Απόφασης-πλα-

σιού 2002/584 εμπίπτουν κανονικά στο πεδίο εφαρμογής των άρθρων 1 και 2 της Απόφασης-πλαisiού 2002/584, υπό την προϋπόθεση ότι η επίμαχη καταδικαστική απόφαση προβλέπει στερητική της ελευθερίας ποινή τουλάχιστον τεσσάρων μηνών, ενώ θα πρέπει να διασφαλίζεται ο σεβασμός του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη του εκζητούμενου, όπως αυτό κατοχυρώνεται στα άρθρα 47 και 48 του Χάρτη. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το σύστημα του ΕΕΣ περιλαμβάνει προστασία σε δύο επίπεδα των δικαιωμάτων των οποίων πρέπει να απολαύει ο εκζητούμενος, τόσο κατά την έκδοση της εθνικής απόφασης όσο και κατά την έκδοση του ΕΕΣ. Σε περιπτώσεις όπως αυτές της κύριας δίκης κατά τις οποίες αποφασίζεται η αναγνώριση και εκτέλεση μιας απόφασης που εκδόθηκε από δικαστήριο τρίτου κράτους, το δίκαιο του εν λόγω κράτους μέλους πρέπει να προβλέπει, τουλάχιστον σε ένα από τα δύο επίπεδα προστασίας, δικαστικό έλεγχο που να καθιστά δυνατό να εξακριβωθεί ότι στο πλαίσιο της διαδικασίας που κατέληξε στην έκδοση στο τρίτο κράτος της δικαστικής απόφασης που αναγνωρίστηκε στη συνέχεια στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος έγιναν σεβαστά τα θεμελιώδη δικαιώματα του καταδικασθέντος και, ειδικότερα, τηρήθηκαν οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τα άρθρα 47 και 48 του Χάρτη. Ειδικά για την περίπτωση της Νορβηγίας, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι το κράτος αυτό διατηρεί προνομιακές σχέσεις με την Ένωση και, μεταξύ άλλων, είναι συμβαλλόμενο μέρος στη Συμφωνία για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο, μετέχει στο κοινό ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου και το κεκτημένο Σένγκεν, ενώ έχει συνάψει συμφωνία σχετικά με τη διαδικασία παράδοσης με την Ένωση.

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 4 σημείο 7 στοιχείο β' της Απόφασης-πλαisiού 2002/584 έχει την έννοια ότι, όταν έχει εκδοθεί ΕΕΣ βάσει δικαστικής απόφασης του κράτους μέλους έκδοσης η οποία επιτρέπει την εκτέλεση στο κράτος μέλος αυτό ποινής επιβληθείσας από δικαστήριο τρίτου κράτους, σε περίπτωση που η προσδιοριζόμενη στο ένταλμα αξιόποινη πράξη έχει τελεστεί στο έδαφος του τελευταίου αυτού κράτους, το ζήτημα αν η αξιόποινη πράξη διαπράχθηκε «εκτός του εδάφους του κράτους μέλους έκδοσης του εντάλματος» πρέπει να επιλυθεί λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι προπαρασκευαστικές πράξεις έλαβαν χώρα στο κράτος μέλος έκδοσης. Οι προϋποθέσεις εφαρμογής του λόγου δυνητικής μη εκτέλεσης του ΕΕΣ που προβλέπει το άρθρο 4 σημείο 7 στοιχείο β' της Απόφασης-πλαisiού 2002/584, οι οποίες πρέπει να πληρούνται σωρευτικώς, είναι, αφενός, η αξιόποινη πράξη την οποία αφορά το ΕΕΣ να διαπράχθηκε εκτός του εδάφους του κράτους μέλους έκδοσης του εντάλματος και, αφετέρου, το δίκαιο του κράτους μέλους εκτέλεσης να μην επιτρέπει τη δίωξη τέτοιας αξιόποινης πράξης αν αυτή διαπράχθηκε εκτός του εδάφους του κράτους μέλους

αυτού. Το ΔΕΕ επισημαίνει ότι η πρώτη από τις δύο αυτές προϋποθέσεις θα πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο αυτοτελή και ενιαίο σε ολόκληρη την Ένωση. Βασικό μόνον στον σκοπό που εξυπηρετούν τόσο η συγκεκριμένη διάταξη όσο και η Απόφαση-πλαίσιο για το ΕΕΣ γενικότερα, το Δικαστήριο καταλήγει ότι ερμηνεία του άρθρου 4 σημείο 7 στοιχείο β' της Απόφασης-πλαϊσίου 2002/584 η οποία θα καθιστούσε δυνατή τη μη εκτέλεση ΕΕΣ σε περίπτωση που τα δικαστήρια του κράτους μέλους έκδοσης του εντάλματος έχουν αναγνωρίσει και δεχθεί να εκτελέσουν την απόφαση που εξέδωσε δικαστήριο άλλου κράτους, με την οποία το πρόσωπο αυτό καταδικάστηκε σε στερητική της ελευθερίας ποινή για αξιόποινη πράξη διαπραχθείσα στο έδαφος του τελευταίου αυτού κράτους, θα ενείχε τον κίνδυνο να θιγεί η λειτουργία των πράξεων δικαστικής συνεργασίας των οποίων σκοπός είναι η διευκόλυνση της επανένταξης των καταδικασθέντων, όπως η Απόφαση-πλαίσιο 2008/909. Επιπλέον, μια τέτοια ερμηνεία θα επέτρεπε ενδεχομένως στον καταδικασθέντα να αποφύγει την εκτέλεση του υπολοίπου της ποινής στο κράτος που αναγνώρισε και εκτελεί την ποινή, μεταβαίνοντας σε άλλο κράτος μέλος το οποίο έχει μεταφέρει, στο εθνικό του δίκαιο, τον προβλεπόμενο στη διάταξη αυτή λόγο προαιρετικής μη εκτέλεσης και, επομένως, θα ενείχε σοβαρό κίνδυνο ατιμωρησίας.

Καθορισμός συνολικής ποινής και συνεκτίμηση καταδικαστικής απόφασης η οποία εκδόθηκε σε άλλο κράτος μέλος

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Απόφαση-πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ – άρθρο 8 παρ. 2 έως 4 – άρθρο 17 παρ. 1 και 2 – άρθρο 19 – συνεκτίμηση, στο πλαίσιο έκδοσης απόφασης περί καθορισμού συνολικής ποινής, καταδικαστικής απόφασης η οποία εκδόθηκε σε άλλο κράτος μέλος και η οποία πρέπει να εκτελεστεί στο κράτος μέλος στο οποίο εκδίδεται η εν λόγω απόφαση περί καθορισμού συνολικής ποινής – προϋποθέσεις – Απόφαση-πλαίσιο 2008/675/ΔΕΥ – άρθρο 3 παρ. 3 – έννοια της «παρέμβασης σε καταδικαστική απόφαση ή στην εκτέλεση της αποφάσεως αυτής» η οποία πρέπει να συνεκτιμάται επ' ευκαιρία νέας ποινικής διαδικασίας σε κράτος μέλος άλλο από εκείνο στο οποίο εκδόθηκε

ΔΕΕ C-221/19, AV (Jugement global), 15.04.2021, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Μ. Βηλαράς, Εισηγητής: Ν. Ρίζαρη, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2021:278 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 3 της Απόφασης-πλαϊσίου 2008/675/ΔΕΥ, για τη συνεκτίμηση των καταδικαστικών αποφάσεων μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης επ' ευκαιρία νέας ποινικής διαδικασίας, καθώς και του

άρθρου 8 παρ. 2 έως 4, του άρθρου 17 παρ. 1 περίοδος α' και του άρθρου 19 της Απόφασης-πλαϊσίου 2008/909/ΔΕΥ, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης σε ποινικές αποφάσεις οι οποίες επιβάλλουν ποινές στερητικές της ελευθερίας ή μέτρα στερητικά της ελευθερίας, για τον σκοπό της εκτέλεσής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η αίτηση υποβλήθηκε από το Sąd Okręgowy w Gdańsku (περιφερειακό δικαστήριο του Gdańsk, Πολωνία) στο πλαίσιο διαδικασίας με αντικείμενο την έκδοση απόφασης για την επιβολή συνολικής ποινής στον AV, στην οποία θα προσμετράται, μεταξύ άλλων, στερητική της ελευθερίας ποινή η οποία του επιβλήθηκε από δικαστήριο άλλου κράτους μέλους και η οποία αναγνωρίστηκε προς τον σκοπό της εκτέλεσής της στην Πολωνία.

Στις 31 Ιουλίου 2018, ο AV, Πολωνός υπήκοος, υπέβαλε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου αίτηση για την έκδοση απόφασης περί καθορισμού συνολικής ποινής με προσμέτρηση δύο ποινών φυλάκισης που επιβλήθηκαν σε αυτόν, ήτοι, αφενός, της ποινής που επέβαλε το περιφερειακό δικαστήριο του Lüneburg (Γερμανία) με απόφαση της 15ης Φεβρουαρίου 2017, η οποία αναγνωρίστηκε προς τον σκοπό της εκτέλεσής της στην Πολωνία με διάταξη του αιτούντος δικαστηρίου της 12ης Ιανουαρίου 2018 και την οποία ο AV πρέπει να εκτίσει από την 1η Σεπτεμβρίου 2016 έως τις 29 Νοεμβρίου 2021, και, αφετέρου, της ποινής που επέβαλε το αιτούν δικαστήριο με απόφαση της 24ης Φεβρουαρίου 2010 και την οποία ο AV θα πρέπει να εκτίσει από τις 29 Νοεμβρίου 2021 έως τις 30 Μαρτίου 2030. Το αιτούν δικαστήριο αμφισβητεί τη δυνατότητα καθορισμού συνολικής ποινής για τις δύο αυτές ποινές με δεδομένο ότι ο πολωνικός ποινικός κώδικας απαγορεύει την έκδοση απόφασης για την επιβολή συνολικής ποινής στην οποία προσμετρώνται ποινές οι οποίες επιβλήθηκαν στην Πολωνία και ποινές επιβληθείσες με καταδικαστικές αποφάσεις οι οποίες εκδόθηκαν σε άλλα κράτη μέλη και αναγνωρίστηκαν προς τον σκοπό της εκτέλεσής τους στην Πολωνία. Έτσι, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο.

Το Δικαστήριο επισημαίνει προκαταρκτικώς ότι οι εθνικοί κανόνες που διέπουν την έκδοση δικαστικής απόφασης σχετικά με τον καθορισμό συνολικής ποινής εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, ωστόσο η εν λόγω αρμοδιότητα πρέπει να ασκείται τηρουμένου του δικαίου της Ένωσης, και επιλέγει να εξετάσει πρώτα το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα που υποβλήθηκε από το αιτούν δικαστήριο. Με το ερώτημα αυτό, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν οι διατάξεις του άρθρου 8 παρ. 2 έως 4, σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 17 παρ. 1 και 2 και του άρθρου 19 της Απόφασης-πλαϊσίου 2008/909 έχουν την έννοια ότι επιτρέπουν την έκδοση απόφασης περί καθορισμού συνολικής

ποινήs με προσμέτρηση όχι μόνον μίας ή περισσότερων ποινών που επιβλήθηκαν στον ενδιαφερόμενο με προγενέστερες καταδικαστικές αποφάσεις στο κράτος μέλος στο οποίο εκδίδεται η εν λόγω απόφαση περί καθορισμού συνολικής ποινής, αλλά και μίας ή περισσότερων ποινών που του επιβλήθηκαν σε άλλο κράτος μέλος και εκτελούνται δυνάμει της εν λόγω Απόφασης-πλαισίου στο πρώτο κράτος μέλος. Το Δικαστήριο απαντά καταφατικά στο συγκεκριμένο ερώτημα, διευκρινίζοντας μάλιστα ότι αντίθετη λύση θα οδηγούσε σε αδικαιολόγητη διαφορετική μεταχείριση των προσώπων που καταδικάστηκαν σε πλείονες ποινές σε ένα μόνον κράτος μέλος και εκείνων που καταδικάστηκαν σε περισσότερα του ενός κράτη μέλη όταν, σε αμφοτέρες τις περιπτώσεις, οι ποινές εκτελούνται στο ίδιο κράτος μέλος. Επιπλέον, μια τέτοια ερμηνεία της επίμαχης διάταξης θα έπληττε έναν πολίτη της Ένωσης ο οποίος άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας που του παρέχει το άρθρο 21 ΣΛΕΕ.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το οποίο εξετάστηκε στη συνέχεια από το Δικαστήριο, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 3 παρ. 3 της Απόφασης-πλαισίου 2008/675, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα της αιτιολογικής σκ. 14, έχει την έννοια ότι επιτρέπει την έκδοση απόφασης περί καθορισμού συνολικής ποινής με προσμέτρηση όχι μόνον μίας ή περισσότερων ποινών που επιβλήθηκαν στον ενδιαφερόμενο με προγενέστερες καταδικαστικές αποφάσεις στο κράτος μέλος στο οποίο εκδίδεται η εν λόγω απόφαση περί καθορισμού συνολικής ποινής, αλλά και μίας ή περισσότερων ποινών που του επιβλήθηκαν σε άλλο κράτος μέλος και εκτελούνται δυνάμει της Αποφάσεως-πλαισίου 2008/909 στο πρώτο κράτος μέλος, εφόσον η εν λόγω απόφαση περί καθορισμού συνολικής ποινής δεν συνεπάγεται ούτε παρέμβαση σε καταδικαστική απόφαση εκδοθείσα στο δεύτερο κράτος μέλος ή σε απόφαση η οποία αφορά την εκτέλεσή της, ούτε και ανάκληση ή αναθεώρηση της εν λόγω καταδικαστικής απόφασης, υπό την έννοια της συγκεκριμένης διάταξης της Απόφασης-πλαισίου 2008/675. Το Δικαστήριο αναφέρεται αρχικά στον σκοπό της Απόφασης-πλαισίου 2008/675, ο οποίος συνίσταται στο να καθορίσει τους όρους υπό τους οποίους οι καταδικαστικές αποφάσεις οι οποίες εκδόθηκαν προηγουμένως σε κράτος μέλος σε βάρος ενός προσώπου θα πρέπει να συνεκτιμώνται επ' ευκαιρία νέας ποινικής διαδικασίας που κινείται σε άλλο κράτος μέλος κατά του ίδιου προσώπου για διαφορετικές πράξεις. Σε αυτό το πλαίσιο, το άρθρο 3 παρ. 3 της Απόφασης-πλαισίου προβλέπει ότι η συνεκτίμηση προγενέστερων αποφάσεων εκδοθέντων σε άλλο κράτος μέλος δεν θα πρέπει να συνεπάγεται τη «παρέμβαση» στην απόφαση αυτή. Από την ερμηνεία του άρθρου αυτού σε συνδυασμό με την αιτιολογική σκ. 14 της Απόφασης-πλαισίου προκύπτει ότι η επιβολή συνολικής ποινής δεν εκφεύγει από το πεδίο εφαρμογής της Απόφασης-πλαισίου 2008/675, καθώς και ότι η επιβολή

συνολικής ποινής μπορεί να επηρεάσει την προγενέστερη καταδικαστική απόφαση ή την εκτέλεσή της όταν η πρώτη καταδικαστική απόφαση δεν έχει ήδη εκτελεσθεί ή δεν έχει διαβιβασθεί προς εκτέλεση στο δεύτερο κράτος μέλος. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι για την προσμέτρηση των ποινών αυτών θα πρέπει να τηρούνται οι προϋποθέσεις και τα όρια που απορρέουν από τις διατάξεις του άρθρου 8 παρ. 2 έως 4, του άρθρου 17 παρ. 2 και του άρθρου 19 παρ. 2 της Απόφασης-πλαισίου 2008/675.

Άρνηση εκτέλεσης ΕΕΣ σε περίπτωση αμετάκλητης καταδίκης για τις ίδιες πράξεις στο Ιράν και εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem*

προδικαστική παραπομπή – επείγουσα προδικαστική διαδικασία – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (ΕΕΣ) – λόγοι προαιρετικής μη εκτέλεσης – άρθρο 4 σημείο 5 – εκζητούμενος που έχει δικαστεί αμετακλήτως για τις αυτές πράξεις σε τρίτη χώρα – ποινή η οποία έχει εκτιθεί ή δεν μπορεί να εκτιθεί πλέον σύμφωνα με το δίκαιο της χώρας της καταδίκης – εφαρμογή – περιθώριο εκτίμησης της δικαστικής αρχής εκτέλεσης – έννοια της φράσης «τις αυτές πράξεις» – μείωση της ποινής χορηγηθείσα από μη δικαστική αρχή στο πλαίσιο γενικού μέτρου επείκειας

ΔΕΕ C-665/20 PPU, X (Mandat d'arrêt européen - Ne bis in idem), 29.04.2021, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2021:339 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 5 της Απόφασης-πλαισίου 2002/584/ΔΕΥ για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (στο εξής: ΕΕΣ) και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών (στο εξής: Απόφαση-πλαίσιο) και υποβλήθηκε από το Rechtbank Amsterdam (πλημμελειοδικείο Άμστερνταμ, Κάτω Χώρες) στο πλαίσιο της εκτέλεσης, στις Κάτω Χώρες, ΕΕΣ εκδοθέντος στις 19 Σεπτεμβρίου 2019 από το Amtsgericht Berlin Tiergarten (πταιματοδικείο Tiergarten, Βερολίνο, Γερμανία) για την άσκηση ποινικής δίωξης εις βάρος του X.

Τον Σεπτέμβριο του 2019, το πταιματοδικείο Tiergarten (Βερολίνο) εξέδωσε ΕΕΣ σε βάρος του X με σκοπό την άσκηση ποινικής δίωξης σε βάρος του για πράξεις απόπειρας ανθρωποκτονίας, βιασμού, βαριάς σωματικής βλάβης και παράνομης κατακράτησης σε βάρος της τότε συντρόφου του Y και της ανήλικης κόρης αυτής, τι οποίες φέρεται να τέλεσε τον Οκτώβριο του 2012 στο Βερολίνο. Τον Μάρτιο του 2020, ο X συνελήφθη στις Κάτω Χώρες και προσήχθη ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, όπου δήλωσε ότι δεν συγκατατίθεται στην παράδοσή του στις γερμανικές αρχές επικαλούμενος την αρχή *ne bis in idem*. Ο X υποστήριξε ότι για τις ίδιες πράξεις, με εξαί-

ρηση την παράνομη κατακράτηση της συντρόφου του, η οποία συνεκτιμήθηκε, ωστόσο, ως προς τα πραγματικά της στοιχεία, κατά τον χαρακτηρισμό της «απόπειρας ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως εις βάρος της Υ», είχε καταδικαστεί ήδη αμετάκλητα στο Ιράν και είχε εκτίσει την επιβληθείσα σε αυτόν ποινή. Ο Χ υποστήριξε, επομένως, ότι δεν πρέπει να επιτραπεί η παράδοσή του στις γερμανικές αρχές, δεδομένου ότι έχει ήδη καταδικαστεί για τις ίδιες πράξεις από δικαστήριο τρίτου κράτους και η ολλανδική ρύθμιση δεν διακρίνει σχετικώς μεταξύ των αποφάσεων που εκδίδονται από κράτη μέλη της Ένωσης και από τρίτα κράτη, όπως το Ιράν. Το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ προκειμένου να αποφασίσει αν μπορεί να εκτελεστεί το ΕΕΣ που έχει εκδοθεί σε βάρος του Χ. Η υπόθεση ενώπιον του Δικαστηρίου εξετάστηκε κατά την επείγουσα διαδικασία.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 4 σημείο 5 της Απόφασης-πλαίσίου έχει την έννοια ότι, όταν κράτος μέλος επιλέγει να μεταφέρει τη διάταξη αυτή στο εσωτερικό του δικαιο, πρέπει να καταλείπεται στη δικαστική αρχή εκτέλεσης περιθώριο εκτίμησης ως προς το αν πρέπει να αρνηθεί να εκτελέσει το ΕΕΣ για τον λόγο που προβλέπεται στην ως άνω διάταξη. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει τη σημασία της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης για τη λειτουργία του συστήματος παράδοσης που θεσπίζει η Απόφαση-πλαίσιο 2002/584 και τη δυνατότητα των δικαστικών αρχών εκτέλεσης ενός ΕΕΣ να αρνηθούν την εκτέλεση αυτού μόνο για τους λόγους που προβλέπονται ρητώς στο κείμενο της Απόφασης-πλαίσίου. Ο λόγος άρνησης εκτέλεσης που επικαλείται, εν προκειμένω, ο Χ εμπίπτει στους λόγους προαιρετικής μη εκτέλεσης δυνάμει των οποίων η δικαστική αρχή «μπορεί» να αρνηθεί την εκτέλεση ενός ΕΕΣ. Από τη διατύπωση της σχετικής διάταξης, αλλά και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται, το ΔΕΕ κρίνει ότι η δικαστική αρχή εκτέλεσης θα πρέπει, κατά την εκτίμηση εφαρμογής του συγκεκριμένου λόγου άρνησης εκτέλεσης, να διαθέτει την ευχέρεια να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαίτερες περιστάσεις κάθε υπόθεσης. Ωστόσο, έλλειψη περιθωρίου εκτίμησης της δικαστικής αρχής εκτέλεσης κατά την εφαρμογή του συγκεκριμένου λόγου απορρέει από την απαίτηση της τήρησης της αρχής *ne bis in idem* που κατοχυρώνεται στο άρθρο 50 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η οποία συνεπάγεται ότι ένα πρόσωπο δεν μπορεί να διωχθεί ποινικώς σε κράτος μέλος για αξιόποινη πράξη για την οποία έχει απαλλαγεί ή καταδικαστεί «εντός της Ένωσης». Στο μέτρο, επομένως, κατά το οποίο οι αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης, οι οποίες αποτελούν το θεμέλιο του μηχανισμού του ΕΕΣ, δεν ισχύουν άνευ ετέρου ως προς τις αποφάσεις τις οποίες εκδίδουν δικαστήρια τρίτων χωρών, όπως εν προκειμένω το Ιράν, θα διακυ-

βευόταν η επίτευξη του προβλεπόμενου στο άρθρο 3 παρ. 2 ΣΕΕ σκοπού της πρόληψης και της καταπολέμησης της εγκληματικότητας εντός του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης αν η δικαστική αρχή εκτέλεσης ήταν υποχρεωμένη να αρνηθεί την παράδοση για τον λόγο που προβλέπεται στο άρθρο 4 σημείο 5 της Απόφασης-πλαίσίου χωρίς να προβεί σε εξέταση των ιδιαίτερων περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης.

Το Δικαστήριο προσθέτει, στη συνέχεια, ότι από την αίτηση προδικαστικής απόφασης προκύπτει ότι το αιτούν δικαστήριο φαίνεται να κρίνει ότι δεν είναι δυνατή, εκτός αν προβεί σε *contra legem* ερμηνεία, η εφαρμογή της ολλανδικής νομοθεσίας κατά τρόπον ώστε να αναγνωρίζεται στη δικαστική αρχή εκτέλεσης ένα τέτοιο περιθώριο εκτίμησης. Συναφώς, υπενθυμίζει ότι η Απόφαση-πλαίσιο στερείται μεν αμέσου αποτελέσματος, είναι ωστόσο δεσμευτική για τα κράτη μέλη και συνεπάγεται την υποχρέωση ερμηνείας του συνόλου του εθνικού δικαίου κατά τρόπο σύμφωνο με το γράμμα και τον σκοπό της Απόφασης-πλαίσίου, χωρίς ωστόσο η ερμηνεία αυτή να είναι *contra legem*. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να διαπιστώσει αν μπορεί να γίνει εφαρμογή του ολλανδικού δικαίου κατά τρόπον ώστε να επιτευχθεί αποτέλεσμα σύμφωνο προς εκείνο που επιδιώκει η Απόφαση-πλαίσιο και να καταλείπεται στη δικαστική αρχή εκτέλεσης περιθώριο εκτίμησης ως προς το αν πρέπει να αρνηθεί να εκτελέσει το ΕΕΣ για τον λόγο που προβλέπεται στην ως άνω διάταξη.

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 3 σημείο 2 και το άρθρο 4 σημείο 5 της Απόφασης-πλαίσίου έχουν την έννοια ότι η φράση «τις ίδιες πράξεις» που περιέχεται στην πρώτη από τις εν λόγω διατάξεις και η φράση «τις αυτές πράξεις» που περιέχεται στη δεύτερη πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο ομοιόμορφο. Σύμφωνα με προγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου, η φράση «τις ίδιες πράξεις» συνιστά αυτόνομη έννοια, η οποία πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο αυτοτελή και ομοιόμορφο σε ολόκληρη την Ένωση, ενώ το ίδιο ισχύει και για τη φράση «τις αυτές πράξεις», με δεδομένο μάλιστα και ότι η σχετική διάταξη δεν περιλαμβάνει καμία ρητή παραπομπή στο δίκαιο των κρατών μελών. Το Δικαστήριο διευκρινίζει, στη συνέχεια, ότι οι δύο αυτές φράσεις περιλαμβάνονται σε διατάξεις που εντάσσονται στο ίδιο πλαίσιο και λόγοι συνοχής και ασφάλειας δικαίου επιβάλλουν να προσδίδεται το ίδιο περιεχόμενο στις φράσεις αυτές, οι οποίες έχουν όμοια διατύπωση. Άλλωστε, το γεγονός ότι το άρθρο 3 σημείο 2 της εν λόγω Απόφασης-πλαίσίου αφορά τις αποφάσεις που εκδίδονται εντός της Ένωσης, ενώ το άρθρο της 4 σημείο 5 αφορά τις αποφάσεις που εκδίδονται σε τρίτη χώρα, δεν μπορεί, από μόνο του, να δικαιολογήσει το να προσδίδεται διαφορετικό περιεχόμενο στις εν λόγω φράσεις.

Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 4 σημείο 5 της Απόφασης-πλαισίου, κατά το οποίο η εφαρμογή του λόγου προαιρετικής μη εκτέλεσης που προβλέπεται στη διάταξη αυτή εξαρτάται από την προϋπόθεση – εφόσον έχει υπάρξει καταδίκη – η ποινή να έχει εκτιθεί ή να εκτίεται ή να μην μπορεί πλέον να εκτιθεί σύμφωνα με το δίκαιο της χώρας καταδίκης, έχει την έννοια ότι η προϋπόθεση αυτή πληρούται στην περίπτωση που ο εκζητούμενος έχει καταδικαστεί αμετακλήτως για τις αυτές πράξεις σε στερητική της ελευθερίας ποινή την οποία έχει εν μέρει εκτίσει στην τρίτη χώρα όπου εκδόθηκε η καταδικαστική απόφαση και για το υπόλοιπο της οποίας έτυχε μείωσης της ποινής από μη δικαστική αρχή της χώρας αυτής, στο πλαίσιο γενικού μέτρου επιείκειας το οποίο εφαρμόστηκε και υπέρ προσώπων καταδικασθέντων για σοβαρά αδικήματα και το οποίο δεν στηρίζεται σε ορθολογικές εκτιμήσεις αντεγκληματικής πολιτικής. Το ΔΕΕ επισημαίνει ότι το άρθρο 4 σημείο 5 της Απόφασης-πλαισίου παραπέμπει στο δίκαιο της χώρας καταδίκης κατά τρόπο γενικό και χωρίς κάποια ειδική διευκρίνιση ως προς τον λόγο για τον οποίο η ποινή δεν μπορεί πλέον να εκτιθεί. Συνεπώς, πρέπει, καταρχήν, να αναγνωρίζονται τα μέτρα επιείκειας που προβλέπονται στη χώρα καταδίκης, ανεξαρτήτως της σοβαρότητας των τελεσθέντων αδικημάτων και του αν το εν λόγω μέτρο επιβλήθηκε από μη δικαστική αρχή, όπως στην περίπτωση του Χ, ερμηνεία που επιρρωνύεται από το γράμμα, τον σκοπό και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η επίμαχη διάταξη, αλλά και από την ανάγκη διαφύλαξης της ασφάλειας δικαίου των καταδικασθέντων ατόμων σχετικά με την εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στο πρόσωπό τους.

► Μεταναστευτική πολιτική

Συνεκτίμηση στοιχείων μεταγενέστερων της απόφασης μεταφοράς και αποτελεσματική δικαστική προστασία του αιτούντος άσυλο

προδικαστική παραπομπή – Κανονισμός (ΕΕ) 604/2013 – προσδιορισμός του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας – άρθρο 27 – ένδικο βοήθημα – συνεκτίμηση στοιχείων μεταγενέστερων της απόφασης μεταφοράς – αποτελεσματική δικαστική προστασία

ΔΕΕ C-194/19, Βελγικό Δημόσιο (Éléments postérieurs à la décision de transfert), 15.04.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2021:270 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 27 του Κανονισμού (ΕΕ) 604/2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιο-

ρισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (στο εξής: Κανονισμός Δουβλίνο III), καθώς και του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) και υποβλήθηκε από το Conseil d'État (Βέλγιο) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Η. Α., υπηκόου τρίτου κράτους, και του État belge (Βελγικού Δημοσίου) σχετικά με την απόφαση της Office des étrangers (Υπηρεσίας Αλλοδαπών, Βέλγιο) να απορρίψει την αίτηση ασύλου του Η. Α. και να τον υποχρεώσει να εγκαταλείψει το βελγικό έδαφος.

Το άρθρο 27 του Κανονισμού Δουβλίνο III καθιερώνει το δικαίωμα άσκησης πραγματικής προσφυγής κατά απόφασης μεταφοράς και την υποχρέωση των κρατών μελών να παρέχουν στο ενδιαφερόμενο πρόσωπο εύλογο χρονικό διάστημα εντός του οποίου μπορεί να ασκήσει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής. Επιπλέον, προβλέπει ότι εν αναμονή του αποτελέσματος του ένδικου βοηθήματος ή της επανεξέτασης θα πρέπει είτε να παρέχεται στον ενδιαφερόμενο δικαίωμα διαμονής στο έδαφος του οικείου κράτους μέλους είτε να αναστέλλεται η εφαρμογή της απόφασης μεταφοράς.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αφορούν τον Η.Α., ο οποίος, τον Μάιο του 2017, υπέβαλε αίτηση ασύλου στο Βέλγιο. Τον Αύγουστο του 2017, η Υπηρεσία Αλλοδαπών του Βελγίου απέρριψε την αίτηση ασύλου του Η.Α. και τον διέταξε να εγκαταλείψει τη βελγική επικράτεια. Ο ενδιαφερόμενος άσκησε προσφυγή κατά της εν λόγω απόφασης επικαλούμενος, μεταξύ άλλων, την άφιξη του αδελφού του στο Βέλγιο και την ανάγκη συνεξέτασης των αιτήσεών τους. Η προσφυγή αυτή απορρίφθηκε από το αρμόδιο δικαστήριο το οποίο διαπίστωσε ότι τα στοιχεία που αφορούσαν την άφιξη του αδελφού του Η.Α. στο Βέλγιο προέκυψαν μετά την έκδοση της επίδικης απόφασης της Υπηρεσίας Αλλοδαπών. Ο Η.Α. άσκησε αναίρεση κατά της εν λόγω απόφασης ενώπιον του Conseil d'État (Συμβούλιο της Επικρατείας, Βέλγιο), το οποίο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ.

Με το προδικαστικό ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 27 παρ. 1 του Κανονισμού Δουβλίνο III, σε συνδυασμό, ενδεχομένως, με το άρθρο 47 του Χάρτη, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει ότι το δικαστήριο που επιλαμβάνεται προσφυγής με αίτημα την ακύρωση απόφασης μεταφοράς δεν μπορεί, στο πλαίσιο της εξέτασης της προσφυγής, να λάβει υπόψη περιστάσεις μεταγενέστερες της έκδοσης της εν λόγω απόφασης, εν προκειμένω τη μεταγενέστερη άφιξη του αδελφού του Η.Α. στο Βέλγιο.

Το Δικαστήριο επισημαίνει σχετικά ότι η άφιξη του αδελφού του αιτούντος διεθνή προστασία στο κράτος μέλος

που υπέβαλε το αίτημα δεν μπορεί, λαμβανομένου υπόψη του ορισμού της έννοιας των «μελών της οικογένειας» που περιέχεται στο άρθρο 2 στοιχείο ζ', να είναι καθοριστικής σημασίας για την ορθή εφαρμογή του Κανονισμού Δουβλίνο III. Ωστόσο, προκειμένου να δώσει μια χρήσιμη απάντηση στην προβληματική που απασχολεί το αιτούν δικαστήριο, το ΔΕΕ προχωρεί σε μια ερμηνεία του άρθρου 27 παρ. 1 του Κανονισμού Δουβλίνο III και του δικαιώματος αποτελεσματικής προσφυγής που αυτό θεσπίζει. Σχετικά, υπενθυμίζεται η νομολογία του Δικαστηρίου σύμφωνα με την οποία ο αιτών διεθνή προστασία πρέπει να έχει στη διάθεσή του αποτελεσματικό και ταχύ ένδικο βοήθημα που να του παρέχει τη δυνατότητα να επικαλεσθεί περιστάσεις μεταγενέστερες της έκδοσης της απόφασης μεταφοράς του, οσάκις η συνεκτίμησή τους είναι καθοριστική για την ορθή εφαρμογή του Κανονισμού Δουβλίνο III.

Η εναρμόνιση των δικονομικών κανόνων που έχει επιφέρει σε ενωσιακό επίπεδο το άρθρο 27 του Κανονισμού Δουβλίνο III σχετικά με την άσκηση ένδικου βοηθήματος κατά της απόφασης μεταφοράς αφορά ειδικότερα την προθεσμία άσκησης του ένδικου βοηθήματος αυτού, τις προϋποθέσεις αναστολής της εκτέλεσης της απόφασης μεταφοράς και τις εγγυήσεις νομικής συνδρομής που πρέπει να παρέχονται στον ενδιαφερόμενο. Αντίθετα, δεν περιλαμβάνει διευκρινίσεις σχετικά με το αν το δικαίωμα προσφυγής το οποίο προβλέπει συνεπάγεται κατ' ανάγκην ότι το δικαστήριο που επιλαμβάνεται του ένδικου βοηθήματος μπορεί να εξετάσει *ex nunc* τη νομιμότητα της απόφασης μεταφοράς. Η συγκεκριμένη διάταξη, λοιπόν, διαφέρει από τη διατύπωση του άρθρου 46 παρ. 3 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ με το οποίο ορίζεται ότι το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής κατά των πράξεων του άρθρου 46 παρ. 1 της Οδηγίας αυτής, στις οποίες δεν περιλαμβάνονται οι αποφάσεις μεταφοράς, προβλέπει «πλήρη και *ex nunc* εξέταση τόσο των πραγματικών όσο και των νομικών ζητημάτων». Επομένως, ελλείψει ενωσιακής ρύθμισης, εναπόκειται στο κάθε κράτος μέλος να θεσπίσει τους σχετικούς με τα ένδικα βοηθήματα δικονομικούς κανόνες, δυνάμει της αρχής της δικονομικής αυτονομίας, υπό την προϋπόθεση σεβασμού των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, αλλά και του δικαιώματος αποτελεσματικής προσφυγής του άρθρου 47 του Χάρτη.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η παροχή επαρκούς δικαστικής προστασίας στον ενδιαφερόμενο μπορεί να διασφαλίζεται και μέσω της πρόβλεψης ενός ειδικού ένδικου βοηθήματος που καθιστά δυνατή τη συνεκτίμηση περιστάσεων μεταγενέστερων της έκδοσης της απόφασης μεταφοράς οι οποίες είναι καθοριστικές για την ορθή εφαρμογή του Κανονισμού Δουβλίνο III. Η άσκηση του ειδικού αυτού ένδικου βοηθήματος θα πρέπει να είναι δυνατή μετά την επέλευση των εν λόγω περιστάσεων,

χωρίς όμως η άσκηση αυτή να εξαρτάται από το αν ο ενδιαφερόμενος στερείται της ελευθερίας του ή από το αν η απόφαση μεταφοράς πρόκειται να εκτελεστεί άμεσα.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις Διεθνής δικαιοδοσία σε διαφορές γονικής μέριμνας σε περίπτωση απαγωγής παιδιού και απόκτησης συνήθους διαμονής σε τρίτο κράτος

προδικαστική παραπομπή – επείγουσα προδικαστική διαδικασία – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΚ) 2201/2003 – άρθρο 10 – διεθνής δικαιοδοσία σε διαφορές γονικής μέριμνας – απαγωγή παιδιού – διεθνής δικαιοδοσία των δικαστηρίων κράτους μέλους – εδαφικό πεδίο εφαρμογής – μετακίνηση παιδιού σε τρίτο κράτος – απόκτηση συνήθους διαμονής σε αυτό το τρίτο κράτος

ΔΕΕ C-603/20 PPU, MCP, 24.03.2021, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2021:231 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 10 του Κανονισμού (ΕΚ) 2201/2003 του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2003, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας και υποβλήθηκε από το High Court of Justice (England & Wales) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του SS, πατέρα της μικρής P, και της MCP, μητέρας του παιδιού αυτού, σχετικά με αίτηση του πατέρα να διαταχθεί η επιστροφή του παιδιού στο Ηνωμένο Βασίλειο και να εκδοθεί απόφαση επί του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας.

Η υπόθεση αφορά τους SS και MCP, οι οποίοι είναι αμφότεροι υπήκοοι Ινδίας, κάτοχοι άδειας διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο, και το 2017 απέκτησαν το τέκνο τους, την P, χωρίς να έχουν συνάψει νομίμως γάμο. Δικαιούχος γονικής μέριμνας είναι, σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, ο SS, καθώς στη ληξιαρχική πράξη γέννησης αναγράφεται το δικό του επώνυμο. Ωστόσο, η MCP, τον Οκτώβριο του 2018, μετέβη στην Ινδία με το παιδί και στη συνέχεια πλέον ζει στην Ινδία με τη γιαγιά του από τη μητρική γραμμή. Ο πατέρας άσκησε αγωγή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου ζητώντας να διαταχθεί η επιστροφή του παιδιού στο Ηνωμένο Βασίλειο και να εκδοθεί απόφαση επί του δικαιώματος επικοινωνίας του με την κόρη του. Η μητέρα αμφισβήτησε τη διεθνή δικαιοδοσία των δικαστηρίων της Αγγλίας και της Ουαλίας, επικαλούμενη ότι το παιδί δεν έχει τη συνήθη διαμονή του στο Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά στην Ινδία. Το αιτούν δικαστήριο, εκτιμώντας ότι πιθανόν η συμπεριφορά της μητέρας ισοδυναμεί με παράνομη μετακίνηση και/ή κατακράτηση του παι-

διού στην Ινδία, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο, το οποίο εξετάστηκε κατ' εφαρμογή της επείγουσας προδικαστικής διαδικασίας.

Με το ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 10 του Κανονισμού 2201/2003 έχει την έννοια ότι, σε περίπτωση που διαπιστώνεται ότι ένα παιδί, κατά την ημερομηνία άσκησης της αγωγής σχετικά με τη γονική μέριμνα, έχει αποκτήσει τη συνήθη διαμονή του σε τρίτο κράτος κατόπιν απαγωγής και μετακίνησής του στο κράτος αυτό, τα δικαστήρια του κράτους μέλους στο οποίο το παιδί είχε τη συνήθη διαμονή του αμέσως πριν από την απαγωγή του διατηρούν τη διεθνή δικαιοδοσία τους χωρίς χρονικό περιορισμό. Προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, το Δικαστήριο εξετάζει το γράμμα, τον σκοπό και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η εφαρμοστέα διάταξη, καθώς και το ιστορικό θέσπισης αυτής. Αρχικά, λοιπόν, από το γράμμα του άρθρου 10 του Κανονισμού 2201/2003 προκύπτει ότι τα κριτήρια που χρησιμοποιεί η διάταξη αυτή για την απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας σε περίπτωση απαγωγής παιδιού αφορούν κατάσταση η οποία περιορίζεται στο έδαφος των κρατών μελών. Ως προς το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 10 του Κανονισμού 2201/2003, σε συνάρτηση με τον κανόνα γενικής δικαιοδοσίας που προβλέπει το άρθρο 8 παρ. 1 του ίδιου Κανονισμού, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι, όταν το τέκνο αποκτά συνήθη διαμονή εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μετά την παράνομη μετακίνηση ή κατακράτηση του σε τρίτο κράτος, η διάταξη γενικής δικαιοδοσίας του άρθρου 8 παρ. 1 δεν τυγχάνει εφαρμογής ελλείψει συνήθους διαμονής σε κράτος μέλος.

Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι οι κανόνες περί ειδικών βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας χρήζουν στενής ερμηνείας και επομένως δεν μπορεί από την ερμηνεία του άρθρου 10 του Κανονισμού 2201/2003 να συναχθεί το συμπέρασμα ότι, σε περίπτωση κατά την οποία ένα παιδί έχει απαχθεί και μετακινηθεί σε τρίτο κράτος, τα δικαστήρια του κράτους μέλους στο οποίο είχε την προηγούμενη συνήθη διαμονή του διατηρούν, καταρχήν, και χωρίς χρονικό περιορισμό τη δικαιοδοσία τους εφόσον δεν μπορεί να πληρωθεί η άλλη προϋπόθεση που προβλέπεται στο ίδιο άρθρο, η οποία αφορά την απόκτηση συνήθους διαμονής σε άλλο κράτος μέλος. Μια τέτοια ερμηνεία, θα συνεπαγόταν επιπλέον την υπαγωγή στο άρθρο 10 μιας περίπτωσης την οποία ο ενωσιακός νομοθέτης ηθελημένα δεν συμπεριέλαβε στο πεδίο εφαρμογής του, και συγκεκριμένα την απαγωγή και μετακίνηση ενός παιδιού σε τρίτο κράτος. Σύμφωνα με το ιστορικό θέσπισης του επίμαχου Κανονισμού, τέτοιες περιπτώσεις δεν συμπεριλήφθηκαν στο πεδίο εφαρμογής του, καθώς θα πρέπει να καλύπτονται, μεταξύ άλλων, από διεθνείς συμβάσεις, όπως η Σύμβαση της Χάγης του 1980, που ίσχυε

ήδη σε όλα τα κράτη μέλη. Η προτεινόμενη ερμηνεία του άρθρου 10 του Κανονισμού 2201/2003 θα καθιστούσε άνευ αντικειμένου το άρθρο 7 παρ. 1 και το άρθρο 52 παρ. 3 της Σύμβασης της Χάγης, τα οποία εφαρμόζονται σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ένα παιδί αποκτά, κατόπιν απαγωγής, συνήθη διαμονή σε τρίτο κράτος που είναι συμβαλλόμενο μέρος στην εν λόγω Σύμβαση, και θα υποχρέωνε τα κράτη μέλη να ενεργήσουν κατά παράβαση των διεθνών τους υποχρεώσεων. Τέλος, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η προτεινόμενη ερμηνεία του άρθρου 10 του Κανονισμού δεν είναι σύμφωνη με τον σκοπό της εξυπηρέτησης του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού, έναν από τους θεμελιώδεις σκοπούς του Κανονισμού 2201/2003.

Το ΔΕΕ καταλήγει ότι το άρθρο 10 του Κανονισμού 2201/2003 έχει την έννοια ότι δεν εφαρμόζεται σε περίπτωση που διαπιστώνεται ότι ένα παιδί έχει, κατά την ημερομηνία άσκησης της αγωγής σχετικά με τη γονική μέριμνα, αποκτήσει τη συνήθη διαμονή του σε τρίτο κράτος κατόπιν απαγωγής και μετακίνησής του στο κράτος αυτό. Στην περίπτωση αυτή, η διεθνής δικαιοδοσία του επιληφθέντος δικαστηρίου πρέπει να καθορίζεται σύμφωνα με τις εφαρμοστέες διεθνείς συμβάσεις ή, ελλείψει τέτοιας διεθνούς σύμβασης, σύμφωνα με το άρθρο 14 του Κανονισμού 2201/2003.

VIII. ΕΝΕΡΓΕΙΑ – ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Επιμ.: Αθηνά Γαϊτανίδου

► Περιβάλλον

Τα δικαστήρια και τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα που τελούν υπό τον έλεγχό τους δεν αποτελούν «δημόσιες αρχές» κατά τις διατάξεις της Οδηγίας 2003/4/ΕΚ

προδικαστική παραπομπή – Σύμβαση του Όρχους – Οδηγία 2003/4/ΕΚ – δικαίωμα πρόσβασης στις περιβαλλοντικές πληροφορίες που κατέχουν οι δημόσιες αρχές – άρθρο 2 σημείο 2 – έννοια της «δημόσιας αρχής» – φορείς ή όργανα που ενεργούν υπό δικαστική ιδιότητα – πληροφορίες περιλαμβανόμενες στη δικογραφία περατωθείσας ένδικης διαδικασίας

ΔΕΕ C-470/19, Friends of the Irish Environment, 15.04.2021, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2021:271 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2 σημείο 2 της Οδηγίας 2003/4/ΕΚ για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες και για την κατάργηση της Οδηγίας 90/313/ΕΟΚ (στο εξής: Οδηγία). Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Friends of the Irish Environment

Ltd και του Commissioner for Environmental Information (Επιτρόπου για περιβαλλοντικές πληροφορίες, Ιρλανδία) σχετικά με την πρόσβαση στη δικογραφία περατωθείσας υπόθεσης.

Το 2016, το ανώτερο δικαστήριο της Ιρλανδίας (High Court) εξέδωσε απόφαση σε υπόθεση προσβολής οικοδομικής άδειας χορηγηθείσας για την κατασκευή ανεμογεννητριών. Έπειτα, η Friends of the Irish Environment ζήτησε από την κεντρική υπηρεσία του ανώτερου δικαστηρίου (Central Office of the High Court) αντίγραφο των υπομνημάτων, των ενόρκων βεβαιώσεων, των εγγράφων και των γραπτών παρατηρήσεων που είχαν καταθέσει οι διάδικοι, καθώς και των οριστικών διατάξεων που είχαν εκδοθεί. Το εν λόγω αίτημα υποβλήθηκε κατ' εφαρμογήν της Σύμβασης του Ώρχους και της Οδηγίας, η οποία μεταφέρθηκε στην εσωτερική έννομη τάξη με τις ιρλανδικές εθνικές κανονιστικές πράξεις. Το αίτημα πρόσβασης στα έγγραφα απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι οι ιρλανδικές κανονιστικές πράξεις δεν κάλυπταν τις δικαστικές διαδικασίες, ούτε τα προσκομισθέντα στο πλαίσιο τέτοιων διαδικασιών έγγραφα.

Η Friends of the Irish Environment κίνησε τις νόμιμες διαδικασίες λόγω της απόρριψης του αιτήματός της, στις οποίες προέκυψε ζήτημα ερμηνείας του άρθρου 2 σημείο 2 της Οδηγίας, με αποτέλεσμα την αποστολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ. Συναφώς, σημειώνεται ότι με το άρθρο αυτό παρέχεται στα κράτη μέλη η ευχέρεια να εξαιρούν από την έννοια της «δημόσιας αρχής» – όπως ορίζεται σε αυτό – τους φορείς/όργανα «όταν ενεργούν υπό δικαστική ιδιότητα» και, κατά συνέπεια, να μην επιτρέπουν την πρόσβαση σε περιβαλλοντικές πληροφορίες που κατέχουν οι φορείς αυτοί. Στο πλαίσιο αυτό, τέθηκε το ερώτημα αν είναι συμβατό με το ως άνω άρθρο της Οδηγίας να εξαιρούνται από το δικαίωμα πρόσβασης μόνον οι περιβαλλοντικές πληροφορίες που περιέχονται στις δικογραφίες εκκρεμών ένδικων διαδικασιών, όχι όμως οι πληροφορίες των περατωθεισών δικών.

Αρχικά, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι, με την έκδοση της Οδηγίας, ο νομοθέτης της Ένωσης είχε την πρόθεση να διασφαλίσει τη συμβατότητα του ενωσιακού δικαίου προς τη Σύμβαση του Ώρχους, στη οποία έχει προσχωρήσει η ΕΕ. Η Οδηγία προβλέπει ένα γενικό καθεστώς για το δικαίωμα πρόσβασης στις περιβαλλοντικές πληροφορίες που κατέχουν δημόσιες αρχές, χωρίς την υποχρέωση επίκλησης σχετικού συμφέροντος. Η δυνατότητα εξαίρεσης από την πρόσβαση σε περιβαλλοντικές πληροφορίες που κατέχουν «δημόσιοι φορείς όταν ενεργούν υπό δικαστική ιδιότητα», όπως προβλέπεται στο υπό κρίση άρθρο, αποσκοπεί, κατά την εκτίμηση του ΔΕΕ, στην εξασφάλιση της ομαλής διεξαγωγής των ένδικων διαδικασιών στα κράτη μέλη. Βάσει των προηγούμενων, το ΔΕΕ έθεσε ως πρωτεύον ζήτημα ερμηνείας κατά την εξέταση του προδικαστικού ερωτήματος, εάν τα δικαστήρια, καθώς και τα

φυσικά ή νομικά πρόσωπα που τελούν υπό τον έλεγχό τους, συνιστούν «δημόσιες αρχές που ενεργούν υπό δικαστική ιδιότητα» κατά την έννοια του επίμαχου άρθρου.

Στο πλαίσιο επίλυσης του ανωτέρω ζητήματος, το ΔΕΕ εξέτασε τη διατύπωση και τη λογική του επίμαχου άρθρου, καθώς και τον σκοπό της Οδηγίας και της Σύμβασης του Ώρχους. Κατά την κρίση του, οι «φορείς/όργανα που ενεργούν με δικαστική ιδιότητα» και εξαιρούνται από την υποχρέωση παροχής πρόσβασης στο κοινό, εμπίπτουν στον θεσμικό ορισμό της έννοιας της «δημόσιας αρχής» ο οποίος προβλέπεται στο άρθρο 2 σημείο 2 εδάφιο α' της Οδηγίας. Ακόμα, συνάγεται ότι στη Σύμβαση του Ώρχους και την Οδηγία ως «δημόσιες αρχές» νοούνται οι διοικητικές – όχι οι δικαστικές – αρχές, γιατί συνήθως σε αυτές περιέρχονται οι περιβαλλοντικές πληροφορίες για τις οποίες καθιερώθηκε το δικαίωμα πρόσβασης. Εξάλλου, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι τα δικαστήρια δεν ανήκουν στην κυβέρνηση ή σε άλλη δημόσια διοίκηση, ούτε εξομοιώνονται με φυσικά ή νομικά πρόσωπα τα οποία ασκούν δημόσια διοικητικά καθήκοντα.

Κατά το ΔΕΕ, η εν λόγω ερμηνεία ευθυγραμμίζεται με τον σκοπό της Οδηγίας, ο οποίος είναι η αυξημένη πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες και η αποτελεσματικότερη συμμετοχή του στη λήψη περιβαλλοντικών αποφάσεων μέσω της άσκησης ενός είδους ελέγχου των διοικητικών αρχών. Στον σκοπό αυτό δεν περιλαμβάνεται, όπως προκύπτει, η πρόσβαση σε υπομνήματα και λοιπά έγγραφα δικογραφιών στο πλαίσιο ένδικων διαδικασιών περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος. Τα ανωτέρω επιρρωνύονται, αφενός, από τη διατύπωση του εξεταζόμενου άρθρου, το οποίο επιτρέπει την εξαίρεση από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας φορέων/οργάνων που θεωρούνται «δημόσιες αρχές» και θα μπορούσαν, όπως ορισμένες ανεξάρτητες διοικητικές αρχές, να κληθούν *ad hoc* να ενεργήσουν υπό δικαστική ιδιότητα χωρίς να έχουν, αυτά καθεαυτά, τον χαρακτήρα δικαστηρίων, αφετέρου, από το άρθρο 4 παρ. 2 στοιχείο γ' της Οδηγίας με το οποίο παρέχεται η ευχέρεια παρέκκλισης από τη γενική αρχή πρόσβασης των πολιτών στις περιβαλλοντικές πληροφορίες τις οποίες κατέχουν οι «δημόσιες αρχές», εάν η δημοσιοποίηση των συγκεκριμένων πληροφοριών θα μπορούσε να επηρεάσει αρνητικά «τη λειτουργία της δικαιοσύνης, τη δυνατότητα κάθε προσώπου για δίκαιη δίκη ή τη δυνατότητα μιας δημόσιας αρχής να διεξαγάγει έρευνα ποινικού ή πειθαρχικού χαρακτήρα».

Βάσει των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι, ελλείψει ρητής σχετικής μνείας στην Οδηγία, τα δικαστήρια και τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα που τελούν υπό τον έλεγχό τους δεν αποτελούν «δημόσιες αρχές» κατά την έννοια του εξεταζόμενου άρθρου. Επομένως, το άρθρο 2 σημείο 2 της Οδηγίας δεν διέπει την πρόσβαση στις περιβαλλοντικές πληροφορίες που περιέχονται στις δικογραφίες, δεδομένου ότι ούτε τα δικαστήρια ούτε οι φορείς ή

τα όργανα που τελούν υπό τον έλεγχό τους συνιστούν «δημόσιες αρχές». Υπό τις συνθήκες αυτές, εναπόκειται αποκλειστικώς στα κράτη μέλη να προβλέπουν, εάν παρίσταται ανάγκη, δικαίωμα πρόσβασης του κοινού στις πληροφορίες που περιέχονται στις δικογραφίες και να καθορίσουν τον τρόπο άσκησής του. Συνεπώς, δεν συνέτρεχε λόγος να απαντηθεί το προδικαστικό ερώτημα περί της εξαίρεσης από την πρόσβαση του κοινού μόνο σε περιβαλλοντικές πληροφορίες εκκρεμών δικών.

Ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να επιτρέψει μέθοδο σύλληψης πτηνών συνεπαγόμενη παρεμπόδιουσες συλλήψεις άλλων ειδών, εφόσον αυτές μπορούν να προκαλέσουν στα οικεία είδη μη αμελητέες βλάβες

προδικαστική παραπομπή – περιβάλλον – Οδηγία 2009/147/EK – διατήρηση των αγρίων πτηνών – άρθρα 5 και 8 – απαγόρευση χρήσης οιασδήποτε μεθόδου σύλληψης πτηνών – άρθρο 9 παρ. 1 – άδεια χρήσης κατ' εξαίρεση τοιαύτης μεθόδου η οποία έχει καθιερωθεί από την παραδοσιακή χρήση της – προϋποθέσεις – έλλειψη άλλης ικανοποιητικής λύσης – αιτιολόγηση της έλλειψης «άλλης ικανοποιητικής λύσης» χάριν και μόνον της διατήρησης της παραδοσιακής αυτής μεθόδου – επιλεκτικότητα των συλλαμβανομένων πτηνών – εθνική ρύθμιση που επιτρέπει τη σύλληψη πτηνών διά της χρήσης ξοβεργών

ΔΕΕ C-900/19, One Voice και Ligue pour la protection des oiseaux, 17.03.2021, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: J.-C. Bonichot, Εισηγήτρια: C. Toader, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2021:211 – Προδικαστική παραπομπή

Η ένωση One Voice και η Ligue pour la protection des oiseaux με αιτήσεις ακύρωσης που άσκησαν ενώπιον του Conseil d'État (Συμβούλιο της Επικρατείας, Γαλλία) ζήτησαν την ακύρωση της κανονιστικής ρύθμισης που επιτρέπει τη χρήση ξοβεργών για τη σύλληψη πτηνών, η οποία συνιστά παραδοσιακό τρόπο θήρας πτηνών σε ορισμένα διοικητικά διαμερίσματα της Γαλλίας. Στο πλαίσιο αυτό, προέβαλαν ότι συντρέχει παράβαση των διατάξεων της Οδηγίας 2009/147/EK για τα πτηνά (στο εξής: Οδηγία), και δη του άρθρου 9 το οποίο ορίζει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι αρμόδιες αρχές μπορούν να παρεκκλίνουν από τις απαγορευμένες μεθόδους θήρας, σύλληψης ή θανάτωσης πτηνών, εν προκειμένω τη μέθοδο της θήρας με ξόβεργες, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 8 και στο Παράρτημα IV στοιχείο α' της Οδηγίας.

Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Conseil d'État υπέβαλε ερωτήματα στο ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία των ως άνω διατάξεων της Οδηγίας για τα πτηνά. Πρώτον, διερωτήθηκε αν βάσει του άρθρου 9 παρ. 1 στοιχείο γ' μπορεί μια παραδοσιακή μέθοδος θήρας πτηνών να αποδειχθεί ως η πιο ικανοποιητική λύση λόγω καθεαυτού του παραδοσιακού χαρακτήρα της. Δεύτερον, ζήτησε να διευκρινιστεί

αν είναι συμβατό με το ίδιο άρθρο να επιτρέπεται μέθοδος σύλληψης πτηνών, η οποία συνεπάγεται ολιγάριθμες και προσωρινής διάρκειας παρεμπόδιουσες συλλήψεις πτηνών κατά παρέκκλιση από το άρθρο 8 της Οδηγίας.

Όσον αφορά το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, αρχικά το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι η εθνική νομοθεσία με την οποία εφαρμόζονται οι εξαιρέσεις του άρθρου 9 της Οδηγίας πρέπει να πληροί μια σειρά προϋποθέσεων. Πρώτον, πρέπει να καθορίζει τα κριτήρια παρέκκλισης με σαφήνεια και ακρίβεια. Δεύτερον, όταν η αρμόδια αρχή φέρει το βάρος απόδειξης για τη συνδρομή των απαιτούμενων προϋποθέσεων για κάθε εξαίρεση, οφείλει να στηρίζει τις σχετικές αποφάσεις της σε ακριβή και επαρκή αιτιολογία. Τρίτον, τα στοιχεία που αποδεικνύουν τη συνδρομή των προϋποθέσεων για την εφαρμογή εξαίρεσης από το προστατευτικό καθεστώς της Οδηγίας για τα πτηνά πρέπει να στηρίζονται σε εδραιωμένες επιστημονικές γνώσεις. Τέταρτον, για την εφαρμογή του εξαιρετικού καθεστώτος πρέπει προηγουμένως να τεκμηριώνεται εμπεριστατωμένα ότι απουσιάζει άλλη ικανοποιητική λύση.

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι, μολονότι οι παραδοσιακές μέθοδοι θήρας μπορούν να συνιστούν «ορθολογική εκμετάλλευση» επιτρεπόμενη από την Οδηγία, εντούτοις η διατήρησή τους δεν μπορεί να συνιστά αυτοτελή εξαίρεση από το καθεστώς προστασίας που θεσπίζει η Οδηγία. Καθόσον οι μέθοδοι θήρας ανήκουν συχνά σε τοπικές παραδόσεις ή έθιμα, σε περίπτωση που εξαιρούνταν από το καθεστώς προστασίας της Οδηγίας, τούτο θα συνεπαγόταν να επιτρέπεται μεγάλος αριθμός πρακτικών αντίθετων προς τις απαιτήσεις του άρθρου 9 της Οδηγίας.

Τέλος, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι, στο πλαίσιο της επαλήθευσης από την αρμόδια αρχή της έλλειψης άλλων ικανοποιητικών λύσεων, πρέπει να γίνεται σύγκριση μεταξύ διαφόρων λύσεων που πληρούν τις προϋποθέσεις του εξαιρετικού καθεστώτος προκειμένου να προσδιορισθεί εκείνη η οποία παρίσταται ως η πλέον ικανοποιητική. Προς τούτο, δεδομένης της δύναμης του άρθρου 13 ΣΛΕΕ υποχρέωσης σεβασμού της καλής διαβίωσης των ζώων, ο ικανοποιητικός χαρακτήρας των εναλλακτικών λύσεων πρέπει να εκτιμάται με γνώμονα τις εύλογες επιλογές και τις βέλτιστες διαθέσιμες τεχνικές. Εν προκειμένω, το ΔΕΕ επισημαίνει ότι φαίνεται να υπάρχουν τέτοιες λύσεις. Πράγματι, έχει κριθεί στο παρελθόν ότι η εκτροφή και η αναπαραγωγή σε αιχμαλωσία προστατευόμενων ειδών μπορούν να αποτελέσουν άλλη ικανοποιητική λύση, όταν είναι εφικτές, και ότι η μεταφορά πτηνών που έχουν νομίμως αιχμαλωτισθεί ή κρατηθεί αποτελεί επίσης ορθολογική εκμετάλλευση. Συναφώς, το γεγονός ότι η εκτροφή και η αναπαραγωγή των εν λόγω ειδών σε αιχμαλωσία δεν είναι ακόμη εφικτές σε μεγάλη κλίμακα λόγω της εθνικής ρύθμισης, δεν είναι ικανό, αφ' εαυτού,

να θέσει υπό αμφισβήτηση τον ικανοποιητικό χαρακτήρα των λύσεων αυτών.

Βάσει των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 9 παρ. 1 και 2 της Οδηγίας για τα πτηνά έχει την έννοια ότι ο παραδοσιακός χαρακτήρας μιας μεθόδου σύλληψης πτηνών δεν αρκεί, αυτός καθεαυτόν, για να αποδειχθεί ότι η συγκεκριμένη μέθοδος δεν μπορεί να αντικατασταθεί από άλλη ικανοποιητική λύση, κατά την έννοια της διάταξης αυτής.

Ως προς το δεύτερο ερώτημα, το ΔΕΕ αρχικά επεσήμανε ότι τα κράτη μέλη μπορούν να παρεκκλίνουν από τις απαγορευμένες μεθόδους σύλληψης του άρθρου 8 και του Παραρτήματος IV στοιχείο α' της Οδηγίας, υπό την προϋπόθεση ότι οι μέθοδοι αυτές επιτρέπουν τη σύλληψη ορισμένων πτηνών επιλεκτικά. Η έννοια της επιλεκτικότητας, κατά την εκτίμηση του ΔΕΕ, καλύπτει οποιαδήποτε μορφή επιλογής, ήτοι διαδικασία επιλογής/διαχωρισμού στοιχείων από ένα δεδομένο σύνολο. Συγκεκριμένα, για την εκτίμηση του επιλεκτικού χαρακτήρα μιας μεθόδου, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ο τρόπος εφαρμογής της μεθόδου, η έκταση των συλλήψεων που συνεπάγεται για τα μη στοχευόμενα πτηνά, καθώς και οι ενδεχόμενες συνέπειες/βλάβες της στα είδη που συλλαμβάνονται. Ως εκ τούτου, στην περίπτωση μιας, καταρχήν, μη θανατηφόρου μεθόδου σύλληψης, η οποία συνεπάγεται παρεμπόδιση συλλήψεων, η προϋπόθεση της επιλεκτικότητας μπορεί να πληρούται μόνον εάν οι συλλήψεις αυτές είναι περιορισμένης κλίμακας, ήτοι αφορούν έναν πολύ περιορισμένο αριθμό πτηνών που συλλαμβάνονται τυχαία, για περιορισμένο χρονικό διάστημα, και μόνον εάν τα πτηνά που συλλαμβάνονται μπορούν να ελευθερωθούν έχοντας υποστεί αμελητέα μόνο βλάβη.

Ωστόσο, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, υπό την επιφύλαξη των διαπιστώσεων στις οποίες θα καταλήξει εν τέλει το Conseil d'État, είναι πολύ πιθανόν τα πτηνά που συλλαμβάνονται να υφίστανται ανεπανόρθωτη βλάβη, δεδομένου ότι οι ξόβεργες μπορούν, εκ φύσεως, να προκαλέσουν βλάβη στο φτέρωμα όλων των πτηνών που συλλαμβάνονται. Βάσει των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι δεν επιτρέπεται η πρόβλεψη, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 8 της Οδηγίας, μεθόδου σύλληψης συνεπαγόμενης παρεμπόδισης συλλήψεων, εφόσον αυτές, ακόμη και αν είναι ολιγάριθμες και έχουν προσωρινή διάρκεια, μπορούν να προκαλέσουν μη αμελητέες βλάβες στα μη στοχευόμενα είδη τα οποία συλλαμβάνονται.

ΙΧ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Αθανάσιος Μπερέτσος

► Προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες

Περιορισμός της πρόσβασης εθνικών αρχών σε δεδομένα τα οποία παρέχουν τη δυνατότητα να συναχθούν ακριβή συμπεράσματα σχετικά με την ιδιωτική ζωή του κατηγορουμένου μόνον σε περιπτώσεις καταπολέμησης του σοβαρού εγκλήματος, ανεξαρτήτως άλλων παραμέτρων – Αδυναμία της εισαγγελικής αρχής να επιτρέπει την πρόσβαση στα εν λόγω δεδομένα

επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών – Οδηγία 2002/58/ΕΚ – πάροχοι υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών – απόρρητο των τηλεπικοινωνιών – περιορισμοί – άρθρο 15 παρ. 1 – άρθρα 7, 8 και 11 καθώς και άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – νομοθεσία η οποία προβλέπει τη γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση των δεδομένων κίνησης και των δεδομένων θέσης από τους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών – πρόσβαση των εθνικών αρχών στα δεδομένα που διατηρούνται για σκοπούς ποινικής έρευνας – καταπολέμηση του εγκλήματος εν γένει – άδεια χορηγηθείσα από την εισαγγελική αρχή – χρήση των δεδομένων ως αποδεικτικών στοιχείων στο πλαίσιο ποινικής δίκης – παραδεκτό

ΔΕΕ C-746/18, Prokurator (Conditions d'accès aux données relatives aux communications électroniques), 02.03.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Τ. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2021:152 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (όπως αυτή τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2009/136/ΕΚ), ερμηνευομένης της διάταξης υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8, 11 και 52 παρ. 1 του Χάρτη. Υποβλήθηκε στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας κινήσεως κατά της Η. Κ. για κλοπή, χρήση της τραπεζικής κάρτας τρίτου και χρήση βίας κατά μετεχόντων σε ένδικη διαδικασία.

Σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58, τα κράτη μέλη δύνανται να λαμβάνουν νομοθετικά μέτρα, για να περιορίζουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προβλέπονται στην παρούσα Οδηγία αναφορικά με το απόρρητο των επικοινωνιών και την επεξεργασία δεδομένων κίνησης και θέσης, εφόσον ο περιορισμός αυτός αποτελεί αναγκαίο, κατάλληλο και ανάλογο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία, μεταξύ άλλων, για την πρόληψη, διερεύνηση, διαπίστωση και δίωξη ποινικών αδικημάτων. Για τον σκοπό αυτό, τα κράτη μέλη δύνανται, μεταξύ άλλων, να λαμβάνουν νομοθετικά μέτρα που θα προβλέπουν τη φύλαξη δεδομένων για ορισμένο χρονικό

κό διάστημα για τους λόγους που αναφέρονται στην εν λόγω παράγραφο. Παράλληλα, προβλέπεται πως όλα τα μέτρα της παρούσας παραγράφου είναι σύμφωνα με τις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αναφέρονται στο άρθρο 6 παρ. 1 και 2 της ΣΕΕ.

Η διαφορά της κύριας δίκης ξεκίνησε στις 6 Απριλίου 2017, οπότε και η Η. Κ. καταδικάστηκε από το πλημμελειοδικείο της Βίρου σε ποινή στερητική της ελευθερίας, δύο ετών, για τα ως άνω αδικήματα. Η καταδίκη της στηρίχθηκε, μεταξύ άλλων, σε διάφορες εκθέσεις συνταχθείσες βάσει δεδομένων σχετιζόμενων με ηλεκτρονικές επικοινωνίες, τα οποία η αρμόδια για τη διεξαγωγή ποινικής έρευνας αρχή είχε συλλέξει από πάροχο υπηρεσιών ηλεκτρονικών τηλεπικοινωνιών στο πλαίσιο της ανακριτικής διαδικασίας, αφότου είχε λάβει πλείονες σχετικές άδειες από την αρμόδια εισαγγελία πρωτοδικών. Οι άδειες αυτές αφορούσαν σε δεδομένα σχετικά με διάφορους αριθμούς τηλεφώνου της Η. Κ. και διαφορετικές διεθνείς ταυτότητες εξοπλισμού κινητής τηλεφωνίας της ίδιας.

Στις 17 Νοεμβρίου 2017, η τελευταία άσκησε έφεση ενώπιον του εφετείου του Τάρτου, η οποία και απορρίφθηκε. Έπειτα, η Η. Κ. άσκησε αναιρέση κατά της τελευταίας αυτής απόφασης ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Εσθονίας, αμφισβητώντας (και) το παραδεκτό των εκθέσεων που συντάχθηκαν με βάση τα δεδομένα που ελήφθησαν από τον πάροχο των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Αξιοσημείωτη διαλαμβάνεται και η επίκληση από την αναιρεσείουσα της απόφασης *Tele2* του Δικαστηρίου της ΕΕ, προκειμένου να θεμελιώσει την αντίθεση του εσθονικού νόμου περί των ηλεκτρονικών επικοινωνιών προς το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του Χάρτη.

Ενόψει τούτων, το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να ζητήσει διευκρινίσεις από το ΔΕΕ, υποβάλλοντας προδικαστικά ερωτήματα ως προς την τυχόν αναγκαία βαρύτητα των διωκόμενων πράξεων, τη χρονική έκταση πρόσβασης των εθνικών αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα κίνησης και θέσης του υπόπτου, καθώς και τον όγκο και το είδος αυτών, προκειμένου ο κατά το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58 νομοθετικός περιορισμός να είναι σύμφωνος με τις ανωτέρω μνημονευθείσες διατάξεις του Χάρτη και, ιδίως, με την αρχή της αναλογικότητας. Εκτός του βασικού αυτού νομικού ζητήματος, ανακύπτει και το ερώτημα κατά πόσο, υπό τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά, η εισαγγελική αρχή μπορεί να θεωρηθεί ανεξάρτητη διοικητική αρχή, ώστε, κατ' απαίτηση της νομολογίας του Δικαστηρίου, όπως αυτή αποκρυσταλλώνεται στην απόφαση *Tele2*, να δύναται να επιτρέψει στις εθνικές ανακριτικές αρχές την πρόσβαση στα δεδομένα αυτά.

Το Δικαστήριο ξεκινά από την ήδη διατυπωθείσα θέση του στην πρόσφατη απόφαση *La Quadrature du Net* κ.λπ. πως, για να δοθεί παραδεκτά πρόσβαση στα εν λόγω δεδομένα σε δημόσιες αρχές, πρέπει αυτά να έχουν διατηρηθεί από τους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών κατά τρόπο σύμφωνο προς τις υπό ερμηνεία διατάξεις, προϋπόθεση η οποία δεν συντρέχει επί εθνικού νόμου όπως ο εσθονικός, ο οποίος προβλέπει την προληπτική, γενικευμένη και χωρίς διάκριση διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης. Επιπροσθέτως, και παρά τον σκοπό δημοσίου συμφέροντος της καταπολέμησης του εγκλήματος και της απειλής κατά της δημόσιας ασφάλειας που αυτό συνεπάγεται, μόνον μη σοβαρές επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα των άρθρων 7 και 8 του Χάρτη θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν, επί τη βάση της αρχής της αναλογικότητας, από τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Στην υπό κρίση περίπτωση, η πρόσβαση στο συγκεκριμένο σύνολο δεδομένων κίνησης και θέσης δίνει τη δυνατότητα όχι μόνον να αντληθούν πληροφορίες σχετικά με τις επικοινωνίες που πραγματοποίησε ή τον γεωγραφικό εντοπισμό του τερματικού εξοπλισμού που χρησιμοποιεί ο χρήστης μέσου ηλεκτρονικής επικοινωνίας, αλλά και να συναχθούν (ιδιαιτέρως) ακριβή συμπεράσματα ως προς την ιδιωτική ζωή του, συμπεριλαμβανομένων των καθημερινών συνηθειών, των μονίμων ή προσωρινών τόπων διαμονής, των καθημερινών και άλλων μετακινήσεων, των ασκούμενων δραστηριοτήτων, των κοινωνικών σχέσεών του, αλλά και των κοινωνικών περιβαλλόντων στα οποία αυτός συχνάζει. Επομένως και παγίως, μόνον οι σκοποί της καταπολέμησης του σοβαρού εγκλήματος ή της πρόληψης σοβαρών απειλών για τη δημόσια ασφάλεια κρίνονται ικανοί να δικαιολογήσουν την εριζόμενη πρόσβαση των δημοσίων αρχών.

Επάλληλα, η προειρημένη θέση δεν αναιρείται, κατά το Δικαστήριο, ούτε από το σύντομο του χρονικού διαστήματος για το οποίο έχει ζητηθεί η πρόσβαση στα εν λόγω δεδομένα ούτε από το περιορισμένο του όγκου ή των κατηγοριών τους, αφού δύναται να συναχθούν και εξ αυτών ακριβή συμπεράσματα σχετικά με την ιδιωτική ζωή του οικείου προσώπου. Οι αρμόδιες εθνικές αρχές υποχρεούνται – όπως σε κάθε περίπτωση – να μην υπερβαίνουν τα όρια του απολύτως αναγκαίου για τους σκοπούς της εκάστοτε συγκεκριμένης ποινικής έρευνας.

Ζήτημα – το οποίο τέθηκε εκ πλαγίου – αποτελεί και το παραδεκτό της χρήσης των δεδομένων εκείνων ως αποδεικτικών στοιχείων στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Αναλυτικότερα, το Δικαστήριο υπενθυμίζει μεν πως, στην παρούσα φάση εξέλιξης του ενωσιακού δικαίου, ισχύει η αρχή της δικονομικής αυτονομίας· εναπόκειται, καταρχήν, μόνο στο εθνικό δίκαιο να καθορίσει τους κανόνες σχετικά με την εκτίμηση πληροφοριακών και αποδεικτικών στοιχείων τα οποία διατηρήθηκαν και στα οποία

δόθηκε πρόσβαση κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης, περιοριζόμενο μόνον από τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Ωστόσο, προκειμένου να γίνεται σεβαστό το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, ούτως αποκτηθέντα αποδεικτικά μέσα απαγορεύεται να ληφθούν υπόψη από το εθνικό ποινικό δικαστήριο εάν ο διάδικος δεν έχει τη δυνατότητα αποτελεσματικής υποβολής παρατηρήσεων επ' αυτών.

Το τελευταίο προς επίλυση θέμα αφορά στη δυνατότητα της εισαγγελικής αρχής να χορηγεί στις εθνικές αρχές πρόσβαση στα διατηρούμενα από παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών δεδομένα. Ως προς τούτο, το Δικαστήριο, αφότου επανέλαβε τη σχετική (παγιωμένη) θέση του περί ανάγκης μεσολάβησης δικαστηρίου ή ανεξάρτητης διοικητικής αρχής – κατόπιν αιτιολογημένου αιτήματος των αρμοδίων για την ποινική έρευνα αρχών – προκειμένου να ελέγχεται προηγουμένως, προς αποφυγή καταχρήσεων σε βάρος του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής των υποκειμένων των δεδομένων, η αναγκαιότητα χορήγησης των συγκεκριμένων δεδομένων, υπομιμνήσκει πως η διενεργούσα τον έλεγχο αρχή

οφείλει να απολαύει εγγυήσεων αντικειμενικότητας και αμεροληψίας, καθώς και να μην υπόκειται σε ουδεμία εξωτερική επιρροή.

Κατά λογική ακολουθία, η νομολογία του Δικαστηρίου επιβάλλει να έχει η αρχή αυτή την ιδιότητα τρίτου σε σχέση με τον αιτούντα την πρόσβαση στα δεδομένα. Ιδιαίτερο νόημα στις απαιτήσεις αυτές δίδουν και οι Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, αφορμώμενο από τις οποίες το Δικαστήριο συμπληρώνει ότι η επιφορτισμένη με τον έλεγχο αρχή θα πρέπει να μην εμπλέκεται στη διεξαγωγή της συγκεκριμένης ποινικής έρευνας και να έχει ουδέτερη θέση έναντι των μετεχόντων στην ποινική δίκη. Προφανής διαφαίνεται, έτσι, η υπαγωγή στην οποίαν προβαίνει το ΔΕΕ πως τούτο δεν συμβαίνει στην περίπτωση εισαγγελικής αρχής όπως η εσθονική, η οποία διευθύνει την ποινική έρευνα και ενεργεί, ενδεχομένως, ως κατηγορούσα αρχή. Συνάγεται, λοιπόν, αβίαστα το συμπέρασμα πως δεν είναι σε θέση να διενεργήσει τον απαιτούμενο προηγούμενο έλεγχο, παρά την ιδιαίτερη υποχρέωση νομιμότητας της διαδικασίας την οποία φέρει *ex officio*.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία

Η διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας την οποία εισάγει το καθεστώς εργασιακής εφεδρείας υπηρετεί θεμιτό σκοπό της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης και τα μέσα για την επίτευξή του είναι πρόσφορα και αναγκαία

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – αρχή της ίσης μεταχείρισης στην απασχόληση και την εργασία – απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας – εργαζόμενοι που τέθηκαν σε εργασιακή εφεδρεία έως τη λύση της σύμβασης εργασίας τους – μείωση των αποδοχών και μείωση ή απώλεια της αποζημίωσης απόλυσης – καθεστώς που εφαρμόζεται στους εργαζομένους του δημόσιου τομέα που πλησιάζουν τη συνταξιοδότηση με πλήρη σύνταξη γήρατος – μείωση των μισθολογικών δαπανών του δημόσιου τομέα – άρθρο 6 παρ. 1 – θεμιτός σκοπός της κοινωνικής πολιτικής – κατάσταση οικονομικής κρίσης

ΔΕΕ C-511/19, Olympiako Athlitiko Kentro Athinon, 15.04.2021, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2021:274 – Προδικαστική παραπομπή

Ο ΑΒ προσελήφθη το 1982, δυνάμει σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου, από το Ολυμπιακό Αθλητικό Κέντρο Αθηνών – Σπύρος Λούης (ΟΑΚΑ, Ελλάδα), νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου που ανήκει στον ελληνικό δημόσιο τομέα. Από το 1998 τοποθετήθηκε στη θέση τεχνικού συμβούλου. Από την 1η Ιανουαρίου 2012, ο ΑΒ εντάχθηκε, κατ' εφαρμογήν του ν. 4024/2011, στο καθεστώς εργασιακής εφεδρείας πριν από τη συνταξιοδότησή του, με συνέπεια τη μείωση των αποδοχών του στο 60% του βασικού μισθού του. Στις 30 Απριλίου 2013, το ΟΑΚΑ κατήγγειλε τη σύμβαση εργασίας του χωρίς να του καταβάλει την προβλεπόμενη αποζημίωση απόλυσης. Η μη καταβολή της αποζημίωσης στηρίχθηκε στον ως άνω νόμο ο οποίος προβλέπει συμψηφισμό της οφειλόμενης αποζημίωσης απόλυσης με τις αποδοχές που καταβάλλονται στον εργαζόμενο κατά τη διάρκεια της εργασιακής εφεδρείας.

Ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων ο ΑΒ αμφισβήτησε, μεταξύ άλλων, το κύρος της θέσης του υπό το καθεστώς εργασιακής εφεδρείας, υποστηρίζοντας ότι το ελληνικό δίκαιο εισάγει διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας που αντιβαίνει στην Οδηγία 2000/78/ΕΚ για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (στο εξής: Οδηγία). Ζήτησε δε να υποχρεωθεί το ΟΑΚΑ να του καταβάλει, αφενός, τις διαφορές μεταξύ των αποδοχών που λάμβανε προτού τεθεί υπό καθεστώς εργασιακής εφεδρείας και των αποδοχών που λάμβανε μετά τη θέση του

υπό το καθεστώς αυτό και, αφετέρου, ορισμένο ποσό ως αποζημίωση απόλυσης.

Ο Άρειος Πάγος, ο οποίος επιλήφθηκε αίτησης αναίρεσης στην υπόθεση αυτή, υπέβαλε στο ΔΕΕ ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία των άρθρων 2 και 6 παρ. 1 της Οδηγίας. Ζήτησε, μεταξύ άλλων, να διευκρινιστεί αν το καθεστώς αυτό – το οποίο έχει εφαρμογή μόνον στους μισθωτούς που πληρούν κριτήριο βασιζόμενο στην εγγύτητα προς θεμελίωση των δύο προϋποθέσεων για συνταξιοδότηση με πλήρη σύνταξη γήρατος, ήτοι 35 έτη ασφάλισης και συμπλήρωση του 58ου έτους της ηλικίας εντός της περιόδου από την 1η Ιανουαρίου 2012 έως την 31η Δεκεμβρίου 2013 – ενέχει έμμεση διάκριση λόγω ηλικίας και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, αν η διάκριση αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί.

Με τη σημερινή απόφασή του, το ΔΕΕ κρίνει ότι δεν αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης εθνική ρύθμιση που επιδιώκει θεμιτό σκοπό της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης και προβλέπει πρόσφορα και αναγκαία μέσα για την επίτευξή του.

Συναφώς, επισημαίνει ότι η ένταξη στο καθεστώς εργασιακής εφεδρείας των εργαζομένων του ευρύτερου δημόσιου τομέα αφορά όσους συμπλήρωναν, εντός του κρίσιμου χρονικού διαστήματος, τις προϋποθέσεις συνταξιοδότησης με πλήρη σύνταξη γήρατος. Η συμπλήρωση από τον εργαζόμενο της ελάχιστης ηλικίας των 58 ετών αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη θεμελίωση δικαιώματος σε πλήρη σύνταξη γήρατος και, κατά συνέπεια, για την ένταξή του στο καθεστώς εργασιακής εφεδρείας. Συνεπώς, η εφαρμογή του καθεστώτος εργασιακής εφεδρείας στηρίζεται σε κριτήριο άρρηκτα συνδεδεμένο με την ηλικία των εργαζομένων τους οποίους αφορά. Το ΔΕΕ κρίνει ότι, μολονότι πρέπει να γίνει δεκτό ότι η έτερη προϋπόθεση για τη θεμελίωση δικαιώματος συνταξιοδότησης με πλήρη σύνταξη γήρατος, ήτοι η πραγματοποίηση 35 ετών ασφάλισης, αποτελεί εκ πρώτης όψεως ουδέτερο κριτήριο, εντούτοις η ελληνική ρύθμιση ενέχει διαφορετική μεταχείριση στηριζόμενη άμεσα στο κριτήριο της ηλικίας.

Ωστόσο, κατά την Οδηγία, η διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας μπορεί να δικαιολογηθεί, στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου, από θεμιτό σκοπό, ιδίως δε από θεμιτούς σκοπούς της κοινωνικής πολιτικής και της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης.

Το ΔΕΕ εκτιμά ότι οι δημοσιονομικής φύσης λόγοι, μολονότι μπορούν να αποτελέσουν έρεισμα των επιλογών κοινωνικής πολιτικής ενός κράτους, όπως εν προκειμένω η ανάγκη άμεσης περιστολής της μισθολογικής δημόσιας δαπάνης για την αντιμετώπιση της ελληνικής οικονομικής κρίσης, εντούτοις δεν συνιστούν αφ' εαυτών θεμιτό σκοπό – κατά την έννοια της Οδηγίας – ο οποίος

να δικαιολογεί διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας. Αντιθέτως, το καθεστώς εργασιακής εφεδρείας υπηρετεί θεμιτούς σκοπούς της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης. Αφενός, συμβάλλει στην προαγωγή υψηλού επιπέδου απασχόλησης, η οποία αποτελεί έναν από τους σκοπούς που επιδιώκει η Ένωση. Αφετέρου, υπηρετεί τη δημιουργία μιας ισόρροπης ηλικιακής διάρθρωσης μεταξύ νεαρής ηλικίας δημόσιων υπαλλήλων και μεγαλύτερης ηλικίας δημόσιων υπαλλήλων.

Κατά συνέπεια, το ΔΕΕ εξετάζει στη συνέχεια αν τα μέσα για την επίτευξη των προαναφερθέντων σκοπών της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης είναι πρόσφορα και αναγκαία. Διαπιστώνει ότι το καθεστώς εργασιακής εφεδρείας αποτελεί πρόσφορο μέσο για την επίτευξη των ως άνω σκοπών. Με τη μη απόλυση των μεγαλύτερων ηλικιακά εργαζομένων και την αποτροπή της απόλυσης των νεότερων επίσης εργαζομένων, διασφαλίζεται η προαγωγή υψηλού επιπέδου απασχόλησης και η ισόρροπη ηλικιακή διάρθρωση στο πλαίσιο του ευρύτερου δημοσίου τομέα.

Όσον αφορά τον αναγκαίο χαρακτήρα των ληφθέντων μέτρων, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι εναπόκειται στα κράτη μέλη να εξισορροπήσουν τα διάφορα εμπλεκόμενα συμφέροντα, ήτοι τη διατήρηση υψηλού επιπέδου απασχόλησης επ' ωφελεία των νεότερων εργαζομένων και τον σεβασμό του δικαιώματος προς εργασία. Συναφώς, σημειώνεται ότι το εν λόγω μέτρο (καθεστώς εργασιακής εφεδρείας) πρέπει να καθιστά δυνατή την επίτευξη των προαναφερθέντων σκοπών χωρίς να θίγει υπέρμετρα τα θεμιτά συμφέροντα των πληττόμενων εργαζομένων.

Στο πλαίσιο αυτό, οι εργαζόμενοι που θίγονται λόγω της ένταξης στο καθεστώς εργασιακής εφεδρείας εντάσσονται σε αυτό για σχετικώς σύντομο χρονικό διάστημα, ήτοι κατ' ανώτατο όριο για 24 μήνες. Επιπλέον, δεδομένου ότι κατά το πέρας του ως άνω διαστήματος λαμβάνουν πλήρη σύνταξη γήρατος, η απώλεια της αποζημίωσης απόλυσης δεν στερείται λογικής. Εξάλλου, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι υπέρ των εργαζομένων που εντάσσονται στο ως άνω καθεστώς ισχύουν προστατευτικά μέτρα με αποτέλεσμα την άμβλυση των επιπτώσεών του. Μεταξύ των μέτρων αυτών περιλαμβάνεται η δυνατότητα, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ανεύρεσης άλλης εργασίας (στον ιδιωτικό τομέα) ή άσκησης ανεξάρτητης επαγγελματικής δραστηριότητας χωρίς απώλεια του δικαιώματος λήψης των αποδοχών που καταβάλλονται στο πλαίσιο της εργασιακής εφεδρείας, αλλά και η εξαίρεση από το καθεστώς εργασιακής εφεδρείας για ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες που χρήζουν προστασίας.

Κατά συνέπεια, το ΔΕΕ κρίνει ότι η ρύθμιση δεν θίγει υπέρμετρα τα συμφέροντα των εργαζομένων οι οποίοι εντάχθηκαν στο καθεστώς εργασιακής εφεδρείας και, επομένως, δεν υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο για την επί-

τευξη των σκοπών της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης.

Παρατηρήσεις

Αθηνά Γαϊτανίδου*

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις: ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία

Η εργασία συνιστά μέσο βιοπορισμού και παράλληλα συμβάλλει στην ψυχική και ηθική ικανοποίηση του ατόμου. Εννοιολογικά είναι ευρύτερη από την έννοια της βιοποριστικής δραστηριότητας, η οποία επικεντρώνεται στον βιοποριστικό σκοπό της εργασίας, καθώς και από την έννοια του επαγγέλματος που διαθέτει θεσμική διάσταση¹. Πέρα από την κάλυψη των οικονομικών και συναισθηματικών αναγκών του ατόμου, η εργασία συμβάλλει επίσης στη δυναμική διαδικασία της κοινωνικής ένταξης ως στόχου κοινωνικής πολιτικής, για την επίτευξη του οποίου προϋποτίθεται η καταπολέμηση των διαφόρων ειδών διακρίσεων και η διασφάλιση ίσων ευκαιριών για όλους. Στο πλαίσιο αυτό, έχει καθιερωθεί ως θεμελιώδης αρχή σε επίπεδο ευρωπαϊκού και εθνικού εργατικού δικαίου η αρχή της ίσης μεταχείρισης όλων των εργαζομένων. Το περιεχόμενο της αντλείται από την αρχή της ισότητας και, ως εκ τούτου, εκλαμβάνεται ως η όμοια αντιμετώπιση ενός εργαζομένου ή μίας κατηγορίας εργαζομένων, οι οποίοι τελούν σε όμοια κατάσταση, καθώς και ως η άνιση αντιμετώπιση των ευρισκόμενων σε ανόμοιες συνθήκες εργαζομένων².

Προστατευτικό πλέγμα για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία καθιερώνει η Οδηγία 2000/78/ΕΚ, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη δημιουργία γενικού πλαισίου υπέρ της ίσης μεταχείρισης σε θέματα απασχόλησης και εργασίας, μαζί με την Οδηγία 2000/43/ΕΚ, της 2ας Ιουνίου 2000, περί της ίσης μεταχείρισης των απασχολούμενων ανεξαρτήτως φυλής ή εθνικής προέλευσης. Οι ως άνω Οδηγίες³ θεσπίστηκαν για την εφαρμογή της οριζόντιας ρήτρας του άρθρου 10 ΣΛΕΕ περί απαγόρευσης διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, το οποίο αποτελεί λογική συνέπεια του άρθρου 21 του ΧΘΔΕΕ⁴.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

1. Α. ΓΕΡΟΝΤΑΣ, Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο, 2η εκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2011, σ. 370 επ.

2. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Εργατικό Δίκαιο, 4η εκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2019, σ. 307 επ.

3. Οι Οδηγίες αυτές ενσωματώθηκαν στην ελληνική έννομη τάξη με τον ν. 4443/2016.

4. Β. ΤΖΩΠΤΖΗ, σε: Β. Σκουρής (επιμ.), Συνθήκη της Λισσαβώνας - Ερ-

Στην παρούσα απόφαση τίθεται το ζήτημα της διάκρισης λόγω ηλικίας, το οποίο μπορεί να παρουσιαστεί σε όλα τα διαδικαστικά στάδια μιας εργασιακής σχέσης, άρα κατά την έναρξη (πρόσληψη), ισχύ και λύση της εργασιακής σχέσης, καθώς και όσον αφορά τους όρους εργασίας, αμοιβής και υπηρεσιακής εξέλιξης. Οι αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ μαρτυρούν ότι η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας αποσκοπεί στην προστασία, καθώς και την κοινωνική και οικονομική ένταξη ή επανένταξη κυρίως των ηλικιωμένων εργαζομένων⁵. Τούτο, ωστόσο, δεν υποδηλώνει ότι ο όρος ηλικία έχει την έννοια της «σχετικά μεγάλης ηλικίας», αντιθέτως έχει ουδέτερη χροιά. Συνεπώς, αφορά τόσο τους ηλικιωμένους όσο και τους νέους εργαζομένους, οι οποίοι είναι πιθανόν να υποστούν δυσμενή μεταχείριση συνδεδεμένη με την ηλικία τους⁶. Το κριτήριο της ηλικίας είναι σχετικά νέο σε σύγκριση με τα υπόλοιπα που απαριθμούνται στην Οδηγία και ανήκει στα δεύτερης γενιάς απαγορευμένα κριτήρια διακρίσεων. Λόγω δε της σχετικής και μεταβαλλόμενης φύσης της έννοιας της ηλικίας, καθίσταται δυσκολότερη η διερεύνηση και διαπίστωση περί της ύπαρξης διάκρισης οφειλόμενης σε αυτήν⁷. Αξίζει να επισημανθεί ότι το ΔΕΕ έχει αναγάγει σε γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου την αρχή απαγόρευσης των διακρίσεων συγκεκριμένα λόγω ηλικίας⁸.

II. Εξαιρέσεις στην απαγόρευση των ηλικιακών διακρίσεων: οι θεμιτοί κοινωνικοπολιτικοί στόχοι

Εν προκειμένω τίθεται ως ζήτημα ερμηνείας αν το κριτήριο της ηλικίας συνδέεται με την υπαγωγή των εργαζομένων με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου στο Δημόσιο στο καθεστώς εργασιακής εφεδρείας (προσωρινή διαθεσιμότητα δημοσίων υπαλλήλων). Ο εντασσόμενος στο καθεστώς εφεδρείας εργαζόμενος προβλεπόταν ότι θα λάμβανε για 12 – και το πολύ 24 – μήνες αποδοχές ίσες με το 60% του βασικού του μισθού, οι οποίες θα συμψηφίζονταν με την αποζημίωση λόγω

απόλυσης που τυχόν οφείλεται κατά τη λήξη του χρόνου της εργασιακής εφεδρείας.

Το μέτρο της εργασιακής εφεδρείας προβλέφθηκε στο Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής και στον ν. 3986/2011 και τέθηκε σε ισχύ με τον ν. 4024/2011 για την τήρηση των δεσμεύσεων της Ελλάδας έναντι των εταίρων δανειστών. Οι δεσμεύσεις αυτές περιλάμβαναν την ένταξη 30.000 εργαζομένων του δημοσίου τομέα στο ως άνω καθεστώς, την εξοικονόμηση 300 εκατ. ευρώ εντός του 2012 και την ολοκλήρωση της διαδικασίας έως τα τέλη του 2011. Συγκεκριμένα, οι εργαζόμενοι οι οποίοι θεμελίωσαν κατά το επίμαχο διάστημα (ήτοι έως το τέλος του 2013) δικαίωμα συνταξιοδότησης με πλήρη σύνταξη γήρατος, θα ετίθεντο στο καθεστώς εφεδρείας. Για την απόκτηση του δικαιώματος πλήρους σύνταξης απαιτούνταν δύο προϋποθέσεις σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 1 ν. 825/1978 (ΦΕΚ Α' 189): 1) η συμπλήρωση 35 ετών ασφάλισης και 2) η συμπλήρωση του 58ου έτους της ηλικίας εντός της περιόδου από την 1η Ιανουαρίου 2012 έως την 31η Δεκεμβρίου 2013.

Το ΔΕΕ εξέτασε αν με τις δύο αυτές προϋποθέσεις ο διάδικος εργαζόμενος υφίσταται διάκριση λόγω ηλικίας, διαπιστώνοντας ότι η ένταξη στο καθεστώς εργασιακής εφεδρείας στηρίζεται στο κριτήριο της ηλικίας και άρα ότι πρόκειται για περίπτωση διαφορετικής μεταχείρισης λόγω ηλικίας. Περαιτέρω, όμως, έκρινε, με γνώμονα το άρθρο 6 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, ότι η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογηθεί από θεμιτούς στόχους πολιτικής. Οι στόχοι αυτοί είναι εν προκειμένω η προαγωγή υψηλού επιπέδου απασχόλησης, η οποία αποτελεί έναν από τους επιδιωκόμενους σκοπούς της Ένωσης, η δημιουργία ισόρροπης ηλικιακής διάρθρωσης μεταξύ νεαρής ηλικίας και μεγαλύτερης ηλικίας δημοσίων υπαλλήλων, καθώς και η εκ του αποτελέσματος αποτροπή ενδεχόμενων απολύσεων νεότερων εργαζομένων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα⁹.

Αρχικά, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η απαγόρευση διάκρισης λόγω ηλικίας υπόκειται σε περισσότερες εξαιρέσεις από τα υπόλοιπα προβλεπόμενα κριτήρια/λόγους, εξαιτίας των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζει το κριτήριο της ηλικίας¹⁰. Σε καμία περίπτωση οι περισσότερες προβλεπόμενες δυνατότητες δικαιολόγησης των ηλικιακών διακρίσεων δεν οφείλονται στη θεώρηση της ηλικίας ως

μηνεία κατ' άρθρον, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σσ. 364-365.

5. «Ο Κοινοτικός χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, αναγνωρίζει την σημασία της καταπολέμησης κάθε είδους διακρίσεων, συμπεριλαμβανομένης της ανάγκης να λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα για την κοινωνική και οικονομική ένταξη των ηλικιωμένων και των προσώπων με ειδικές ανάγκες», βλ. αιτιολογική σκ. 6, Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, ΟΔ. 2000, ΕΕ 2000 L 303/16.

6. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας στο ευρωπαϊκό και το ελληνικό εργατικό δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σ. 1 επ.

7. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, 2018, ό.π., σ. 1 επ.

8. Βλ. ΔΕΕ C-555/07, *Kücükdeveci*, 19.10.2010, ECLI:EU:C:2010:21, σκ. 21. ΔΕΚ C-144/04, *Mangold*, 22.11.2005, ECLI:EU:C:2005:709, σκ. 75.

9. Βλ. σκ. 41 της σχολιαζόμενης απόφασης.

10. «Η διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας μπορεί να δικαιολογείται υπό ορισμένες περιστάσεις και, συνεπώς, απαιτούνται ειδικές διατάξεις οι οποίες μπορεί να διαφέρουν ανάλογα με την κατάσταση των κρατών μελών. Συνεπώς, ο διαχωρισμός μεταξύ της διαφορετικής μεταχείρισης που δικαιολογείται με βάση θεμιτούς στόχους των πολιτικών απασχόλησης αγοράς εργασίας και επαγγελματικής κατάρτισης και των απαγορευμένων διακρίσεων είναι ουσιαστικής σημασίας», βλ. αιτιολογική σκ. 25, Οδηγία 2000/78/ΕΚ, ό.π.

λιγότερο σημαντικής σε σχέση με τα άλλα κριτήρια, ούτε στην ύπαρξη ιεραρχίας μεταξύ τους· αντιθέτως, όλοι οι απαγορευμένοι λόγοι διάκρισης θεωρούνται ισάξιοι¹¹.

Ειδικότερα, η διάκριση λόγω ηλικίας μπορεί να δικαιολογηθεί τόσο βάσει των γενικών διατάξεων των άρθρων 2 παρ. 2α, όταν είναι έμμεση, και 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, όσο και βάσει της ειδικής διάταξης του άρθρου 6 παρ. 1 της ίδιας Οδηγίας, το οποίο αφορά αποκλειστικά την ηλικία. Η τελευταία θα πρέπει, όπως όλες οι εξαιρετικές διατάξεις, να ερμηνεύεται στενά, διότι συνιστά παρέκκλιση από την αρχή απαγόρευσης διακρίσεων. Ωστόσο, το ΔΕΕ φαίνεται να είναι πιο ευέλικτο και ανεκτικό στην αποδοχή εξαιρέσεων για τις ηλικιακές διακρίσεις, των θεμιτών σκοπών που τις δικαιολογούν, καθώς και των επιμέρους μέσων υλοποίησής τους¹².

Από τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 6 παρ. 1 («η λόγω ηλικίας διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστά διάκριση εφόσον δικαιολογείται στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου αντικειμενικά και λογικά από έναν θεμιτό στόχο, ιδίως...») συνάγεται ότι οι στόχοι πολιτικής – στον τομέα της απασχόλησης, της αγοράς εργασίας και της επαγγελματικής κατάρτισης – οι οποίοι θεωρούνται θεμιτοί και δικαιολογούν μια απαγορευμένη διάκριση λόγω ηλικίας, είναι ενδεικτικά και όχι αποκλειστικά απαριθμούμενοι. Το ΔΕΕ έχει κρίνει εν γένει ότι θεμιτοί στόχοι είναι όσοι εμπίπτουν στην κοινωνική πολιτική, οι οποίοι λόγω του γενικού χαρακτήρα τους διακρίνονται από αμιγώς ατομικούς λόγους, όπως η κατάσταση του εργοδότη, η μείωση του κόστους και η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας¹³. Κατά πάγια νομολογία, δεν μπορούν να θεωρηθούν αφ' εαυτών ως θεμιτοί σκοποί δικαιολογητικοί διακρίσεων οι δημοσιονομικοί λόγοι, παρότι είναι δυνατόν να αποτελούν το έρεισμα των επιλογών κοινωνικής πολιτικής, όπως εν προκειμένω η ανάγκη περιστολής της μισθολογικής δημόσιας δαπάνης και η αποτροπή πτώχευσης της Ελλάδας¹⁴.

III. Ο έλεγχος αναλογικότητας των μέσων επίτευξης των επιδιωκόμενων σκοπών

Μετά τη διαπίστωση συνδρομής θεμιτών σκοπών πολιτικής, οι οποίοι δικαιολογούν την απαγορευμένη ηλικιακή διάκριση, το ΔΕΕ προχωρά στον έλεγχο των μέσων που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη των σκοπών αυτών και εάν είναι πρόσφορα και αναγκαία, δηλαδή εάν τα

μέσα αυτά πληρούν τα κριτήρια αναλογικότητας. Φαίνεται ότι το ΔΕΕ δεν ακολουθεί κοινή γραμμή κατά την άσκηση του ελέγχου αναλογικότητας των εθνικών ρυθμίσεων που εισάγουν ηλικιακές διακρίσεις στην απασχόληση και την εργασία. Σε ορισμένες υποθέσεις έχει ακολουθήσει αυστηρή προσέγγιση κατά την εφαρμογή της αρχής αναλογικότητας, εστιάζοντας στην ειδικότερη αρχή της αναγκαιότητας¹⁵, ενώ σε άλλες υποθέσεις η συλλογιστική του είναι πιο αφηρημένη και αυθαίρετη¹⁶. Συνήθως, ο έλεγχος αναλογικότητας είναι πληρέστερος κατά την εξέταση μέτρων σχετικών με τους όρους εργασίας, όπως το ύψος του μισθού και της αποζημίωσης απόλυσης, και επιφανειακότερος όταν αφορά σε (γενικά) ηλικιακά όρια συνταξιοδότησης¹⁷.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ άσκησε αυστηρό έλεγχο αναλογικότητας κρίνοντας, αφενός, ότι το καθεστώς εργασιακής εφεδρείας είναι πρόσφορο μέσο για την επίτευξη των ως άνω σκοπών πολιτικής, δεδομένου ότι η επιλογή να μην απολυθούν οι προς συνταξιοδότηση εργαζόμενοι συμβάλλει στην προαγωγή υψηλού επιπέδου απασχόλησης, και ότι η αποτροπή απόλυσης των νεότερων εργαζομένων διασφαλίζει την ισόρροπη ηλικιακή διάρθρωση στο πλαίσιο του ευρύτερου δημοσίου τομέα. Αφετέρου, εξέτασε την αναγκαιότητα του εν λόγω καθεστώτος, υπό την έννοια ότι δεν θίγει υπέρμετρα τα θεμιτά συμφέροντα των πληττόμενων εργαζομένων. Στο σημείο αυτό, πρέπει να επισημανθεί ότι η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του δικαιώματος προς εργασία του άρθρου 15 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ. Τούτο σημαίνει ότι πρέπει να δίδεται προσοχή στη συμμετοχή των ηλικιωμένων εργαζομένων στην επαγγελματική, οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ζωή, διότι ευνοεί την ποικιλομορφία στην απασχόληση, ωστόσο πρέπει να σταθμίζεται από άλλα αντίθετα συμφέροντα.

Στην παρούσα υπόθεση, ο έλεγχος αναγκαιότητας οδήγησε στην κρίση ότι δεν θίγονται υπέρμετρα οι ηλικιωμένοι εργαζόμενοι, λαμβανομένου υπόψη ότι η ένταξη στο καθεστώς εφεδρείας, παρότι επιφέρει σημαντική μείωση των αποδοχών τους και την απώλεια της ευκαιρίας επαγγελματικής εξέλιξης, διαρκεί για σχετικώς σύντομο χρονικό διάστημα, μετά το πέρας του οποίου ξεκινά η λήψη πλήρους σύνταξης. Συνεπώς, βάσει των ανωτέρω, δεν στερείται επίσης λογικής η μείωση ή απώλεια της αποζημίωσης απόλυσης αν λυόταν η σχέση εργασίας. Εξάλλου, ως αντίμετρα στο καθεστώς εφεδρείας προβλέπονται

11. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, 2018, ό.π., σ. 64 επ.

12. Βλ. ΔΕΚ C-411/05, *Félix Palacios de la Villa*, 16.10.2007, ECLI:EU:C:2007:604, σκ. 68.

13. Βλ. ΔΕΚ C-388/07, *Age Concern England*, 05.09.2009, ECLI:EU:C:2009:128, σκ. 46.

14. Βλ. ΔΕΕ C-670/18, *Comune di Gesturi*, 02.04.2020, ECLI:EU:C:2020:272, σκ. 34· ΔΕΕ C-396/17, *Leitner*, 08.05.2019, ECLI:EU:C:2019:375, σκ. 43· ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-159/10 και C-160/10, *Fuchs και Köhler*, 21.07.2011, ECLI:EU:C:2011:508, σκ. 73-74.

15. Βλ. ΔΕΚ C-144/04, ό.π., σκ. 65· ΔΕΕ C-499/08, *Ingeniørforeningen i Danmark*, 12.10.2010, ECLI:EU:C:2010:600.

16. Βλ. ΔΕΕ C-45/09, *Rosenbladt*, 12.10.2010, ECLI:EU:C:2010:601, σκ. 51· ΔΕΚ C-411/05, ό.π., σκ. 72.

17. Δ. ΓΟΥΛΑΣ, Η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας στο πεδίο της εργασίας, κατά το ενωσιακό και το ελληνικό δίκαιο, σε: Οικονομία – τεχνολογία – δίκαιο και εργασία, Τιμητικός Τόμος Δημήτρη Α. Τραυλού-Τζανετάτου, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 131 επ.

προστατευτικά μέτρα, όπως μεταξύ άλλων, η υπό προϋποθέσεις ανεύρεση άλλης εργασίας στον ιδιωτικό τομέα ή η άσκηση ανεξάρτητης επαγγελματικής δραστηριότητας διατηρούμενου του δικαιώματος λήψης των αποδοχών που καταβάλλονται στο πλαίσιο του καθεστώτος εφεδρείας.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Το επίμαχο μέτρο της εργασιακής εφεδρείας συνιστά υπαγωγή σε διαδικασία λύσης της σύμβασης εργασίας μίας κατηγορίας εργαζομένων που έχουν σύμβαση ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου με το Δημόσιο. Ειδικότερα, λογίζεται ως προαναγγελία απόλυσης στο πλαίσιο της οποίας καταβάλλονται στον υπαγόμενο σε αυτό αποδοχές που συμψηφίζονται με την αποζημίωση οφειλόμενη σε τυχόν απόλυση. Το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι η αυτοδίκαιη λύση των συμβάσεων εργασίας όσων εργαζομένων πληρούν τις ηλικιακές και σχετικές με τις εισφορές προϋποθέσεις συνταξιοδότησης προβλέπεται, από μακρού χρόνου, στο εργατικό δίκαιο πολλών κρατών μελών και χρησιμοποιείται ευρέως στις σχέσεις εργασίας. Ο μηχανισμός αυτός στηρίζεται στην εξισορρόπηση παραγόντων πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής, δημογραφικής ή/και δημοσιονομικής φύσεως και εξαρτάται από το αν θα επιλεγεί να παραταθεί η διάρκεια του ενεργού βίου των εργαζομένων ή αντιθέτως να προβλεφθεί πρόωγη συνταξιοδότησή τους¹⁸. Τούτο σημαίνει ότι η στάθμιση των πολιτικών που άπτονται του εργατικού δικαίου και των πολιτικών κοινωνικής ασφάλισης συνιστά θεμιτό στόχο που δικαιολογεί τις διακρίσεις λόγω ηλικίας¹⁹.

Ο δικαστικός έλεγχος στην υπό σχολιασμό απόφαση ακολουθεί – όπως και προηγούμενες αποφάσεις με αντικείμενο τις διακρίσεις λόγω ηλικίας – μία πορεία τεσσάρων διαδοχικών σταδίων. Αρχικά, ελέγχθηκε αν το καθεστώς εργασιακής εφεδρείας, το οποίο εισάγει ηλικιακή διάκριση, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Δεύτερον, εξετάστηκε αν υφίσταται άνιση μεταχείριση λόγω ηλικίας. Μετά τη διαπίστωση διαφορετικής μεταχείρισης, το ΔΕΕ διερεύνησε αν η εν λόγω διάκριση υπάγεται στην εξαίρεση του άρθρου 6 παρ. 1 της ως άνω Οδηγίας, κρίνοντας ότι δικαιολογείται αντικειμενικά και λογικά από θεμιτούς σκοπούς κοινωνικής πολιτικής. Τέλος, το ΔΕΕ άσκησε έλεγχο αναλογικότητας των μέσων που χρησιμοποιούνται για την υλοποίηση των σκοπών αυτών και, ιδίως, εξέτασε αν είναι πρόσφορα και αναγκαία.

Στο παρελθόν, το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι η απουσία διευκρίνισης στην επίδικη εθνική διάταξη όσον αφορά τον επιδιωκόμενο στόχο δεν έχει ως αποτέλεσμα ότι δεν μπο-

ρεί να δικαιολογηθεί η ηλικιακή διάκριση. Ωστόσο, ο στόχος που διαπνέει το μέτρο πρέπει να προκύπτει από άλλα στοιχεία του γενικού πλαισίου του συγκεκριμένου μέτρου²⁰. Η προστιθέμενη αξία της σχολιαζόμενης απόφασης έγκειται στο ότι το ΔΕΕ αναγνωρίζει ως θεμιτό κοινωνικοπολιτικό σκοπό το αποτέλεσμα του καθεστώτος εργασιακής εφεδρείας, εν προκειμένω την αποτροπή ενδεχόμενων απολύσεων, παρότι η προώθηση προσλήψεων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα δεν συγκαταλέγεται στους σκοπούς του επίμαχου καθεστώτος. Συνεπώς, δικαιολογεί τη διάκριση λόγω ηλικίας από την επέλευση ενός αποτελέσματος, στο οποίο δεν αποσκοπούσε το επίμαχο καθεστώς, συνιστά όμως κατά την εκτίμησή του θεμιτό κοινωνικοπολιτικό στόχο. Έτσι, διευρύνει ακόμα περισσότερο τις εξαιρέσεις από την αρχή μη διάκρισης λόγω ηλικίας, επιβεβαιώνοντας την τάση του να τάσσεται συχνότερα υπέρ μέτρων που προωθούν την απασχόληση των νεότερων παρά των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων, λόγω της *a priori* σύνδεσης των πρώτων με την αποτελεσματική εκτέλεση των εργασιακών καθηκόντων και την ορθολογική διάρθρωση της αγοράς εργασίας²¹.

► Άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα σχετικά με γνώμη της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου

Άρνηση πρόσβασης στη γνώμη της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου σχετικά με την πρόταση Κανονισμού για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης σε περίπτωση γενικευμένων ελλείψεων ως προς το κράτος δικαίου για λόγους προστασίας της παροχής νομικών συμβουλών

πρόσβαση στα έγγραφα – Κανονισμός (ΕΚ) 1049/2001 – άρθρο 4 παρ. 2 περ. β' του Κανονισμού 1049/2001 – προστασία νομικών συμβουλών – άρθρο 4 παρ. 3 εδάφιο α' του Κανονισμού 1049/2001 – προστασία των δικαστικών διαδικασιών – άρνηση χορήγησης πρόσβασης σε γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου

ΓεΔΕΕ T-252/19, Pech/Συμβούλιο, 21.04.2021, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: V. Tomljenović, Εισηγητής: F. Schalin, ECLI:EU:T:2021:203 – Προσφυγή ακυρώσεων

Η προσφυγή του άρθρου 263 της ΣΛΕΕ υποβλήθηκε με σκοπό την ακύρωση της Απόφασης του Συμβουλίου της 12ης Φεβρουαρίου 2019, με την οποία το όργανο αρνήθηκε να δώσει στον προσφεύγοντα, κ. Pech, πλήρη πρόσβαση στη γνώμη της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου σχετικά με την πρόταση Κανονισμού για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης σε περίπτωση γενικευμένων ελλείψεων ως προς το κράτος δικαίου για

18. Βλ. ΔΕΕ C-46/17, *John*, 28.02.2018, ECLI:EU:C:2018:131, σκ. 24 ΔΕΕ C-45/09, ό.π., σκ. 44.

19. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Δίκαιο κοινωνικής ασφάλισης, 3η εκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ. 722.

20. Βλ. ΔΕΚ C-411/05, ό.π., σκ. 56-57.

21. Δ. ΓΟΥΛΑΣ, 2020, ό.π., σ. 135.

λόγους προστασίας της παροχής νομικών συμβουλών (COM(2018) 324 τελικό).

Πιο συγκεκριμένα, στις 30 Οκτωβρίου 2018, ο προσφεύγων ζήτησε, με βάση τον Κανονισμό 1049/2001 για το δικαίωμα πρόσβασης σε έγγραφα, από το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρόσβαση σε γνώμη που είχε εκδώσει η Νομική Υπηρεσία του Συμβουλίου η οποία αφορούσε την πρόταση Κανονισμού για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης σε περίπτωση γενικευμένων ελλείψεων ως προς το κράτος δικαίου. Η ύπαρξη της εν λόγω γνώμης είχε δημοσιοποιηθεί στο περιοδικό *Político*. Το Συμβούλιο, στις 10 Δεκεμβρίου 2018, έκανε μερικώς δεκτό το αίτημα του κ. Pech και του παραχώρησε πρόσβαση στις παραγράφους 1 έως 8 της γνώμης, με εξαίρεση τη δεύτερη πρόταση της 1ης παραγράφου, ενώ αρνήθηκε να παραχωρήσει πρόσβαση στο υπόλοιπο κείμενο.

Στις 20 Δεκεμβρίου 2018, ο προσφεύγων υπέβαλε επιβεβαιωτική αίτηση, και στις 12 Φεβρουαρίου 2019 το Συμβούλιο επιβεβαίωσε την Απόφασή του να μην παραχωρήσει πλήρη πρόσβαση στο κείμενο βασιζόμενο αρχικά στο άρθρο 4 παρ. 3 του Κανονισμού 1049/2001 και υποστηρίζοντας ότι το αιτούμενο έγγραφο αφορούσε ζήτημα για το οποίο η νομοθετική διαδικασία δεν είχε ολοκληρωθεί και το οποίο είναι αρκετά αμφιλεγόμενο, και επομένως, θα θιγόταν σοβαρά η οικεία διαδικασία λήψης αποφάσεων. Κατά δεύτερον, το Συμβούλιο επικαλέστηκε το άρθρο 4 παρ. 2 του ίδιου Κανονισμού ισχυριζόμενο ότι η παροχή πρόσβασης στο αιτούμενο έγγραφο θα έθιγε την προστασία των δικαστικών διαδικασιών και της παροχής νομικών συμβουλών, καθώς η γνώμη του Συμβουλίου αφορά ιδιαίτερα αμφιλεγόμενα ζητήματα και η πλήρης γνωστοποίησή της θα έθιγε το συμφέρον του οργάνου στο να ζητήσει αντικειμενική και ολοκληρωμένη νομική συμβουλή από τη Νομική Υπηρεσία. Επιπλέον, το Συμβούλιο υποστήριξε ότι οι ως άνω λόγοι κάλυπταν όλα τα μέρη του εγγράφου που δεν γνωστοποιήθηκαν.

Ο κ. Pech κατέθεσε προσφυγή ακύρωσης ενώπιον του ΓεΔΕΕ κατά της Απόφασης του Συμβουλίου στις 15 Απριλίου 2019 και παρενέβη υπέρ αυτού το Βασίλειο της Σουηδίας. Με το έγγραφο της προσφυγής υποστηρίζεται ότι το Συμβούλιο υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο σχετικά με το άρθρο 4 παρ. 2 και 3 του Κανονισμού 1049/2001 και, δευτερευόντως, ότι παραβιάστηκε το άρθρο 4 παρ. 6 του ίδιου Κανονισμού σχετικά με την παροχή μερικής πρόσβασης σε έγγραφα.

Εισαγωγικά, το ΓεΔΕΕ επισημαίνει ότι οι εξαιρέσεις που εισάγει το άρθρο 4 του Κανονισμού 1049/2001 από το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα θα πρέπει, ως εξαιρέσεις από την αρχή της κατά το δυνατόν ευρύτερης πρόσβασης του κοινού στα έγγραφα, να ερμηνεύονται συσταλτικά και να εφαρμόζονται αυστηρά.

Προχωρώντας στον πρώτο λόγο ακύρωσης σχετικά με

την πλάνη περί το δίκαιο και τη λανθασμένη εφαρμογή του άρθρου 4 παρ. 3 του Κανονισμού 1049/2001, το ΓεΔΕΕ επισημαίνει ότι, κατά πάγια νομολογία του, η επίκληση από το όργανο της εξαίρεσης αυτής προϋποθέτει ότι έχει αποδειχθεί ότι η πρόσβαση στα αιτηθέντα έγγραφα μπορούσε να αποτελέσει συγκεκριμένη και πραγματική προσβολή στην προστασία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων του θεσμικού οργάνου και ότι ο κίνδυνος αυτός προσβολής μπορούσε ευλόγως να προβλεφθεί και δεν ήταν αμιγώς υποθετικός. Περαιτέρω, η προσβολή της διαδικασίας λήψης αποφάσεων πρέπει να είναι σοβαρή, όπως για παράδειγμα συμβαίνει όταν η δημοσιοποίηση των σχετικών εγγράφων έχει σημαντικό αντίκτυπο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η εκτίμηση της σοβαρότητας εξαρτάται από το σύνολο των περιστάσεων της υπόθεσης και, μεταξύ άλλων, από τα αρνητικά αποτελέσματα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, τα οποία επικαλείται το θεσμικό όργανο όσον αφορά τη δημοσιοποίηση των σχετικών εγγράφων, ενώ απλώς και μόνον η αναφορά σε κίνδυνο επέλευσης αρνητικών συνεπειών σχετιζόμενο με την πρόσβαση σε εσωτερικά έγγραφα και με το ενδεχόμενο ότι κάποιοι ενδιαφερόμενοι θα μπορούσαν να ασκήσουν επιρροή επί της διαδικασίας δεν αρκεί για να αποδειχθεί ότι η γνωστοποίηση των εν λόγω εγγράφων θα έθιγε σοβαρά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων του οικείου θεσμικού οργάνου. Ως προς την Απόφαση του Συμβουλίου που προσβάλλεται εν προκειμένω, το ΓεΔΕΕ κρίνει ότι αυτή δεν περιλαμβάνει κάποιο βασίμο στοιχείο που να επιτρέπει τη συναγωγή του συμπεράσματος σχετικά με την ύπαρξη κινδύνου προσβολής της διαδικασίας λήψης αποφάσεων από το Συμβούλιο, με βάση την ως άνω νομολογία. Η εν λόγω Απόφαση, πιο συγκεκριμένα, δεν αναφέρεται στην ύπαρξη, κατά τον χρόνο υιοθέτησής της, κάποιου στοιχείου που υπονομεύει ή θα μπορούσε να υπονομεύσει τη διαδικασία λήψης αποφάσεων που βρισκόταν σε εξέλιξη ή αντικειμενικών λόγων βάσει των οποίων θα μπορούσε να προβλεφθεί ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα μπορούσε να υπονομευθεί σε περίπτωση γνωστοποίησης του εγγράφου. Επομένως, το Συμβούλιο παρέσχε μόνο γενικές διατυπώσεις οι οποίες δεν επαρκούν για τη θεμελίωση σοβαρού και επαρκώς προβλέψιμου κινδύνου, ώστε να δικαιολογείται η επίκληση του άρθρου 4 παρ. 3 του Κανονισμού 1049/2001. Άλλωστε, όπως επισημαίνει το ΓεΔΕΕ, η εισαγωγή καθεστώς αιρεσιμότητας δεν συνιστά καινούρια πρακτική, στερούμενη νομικής βάσης, στο δίκαιο της Ένωσης, ενώ οποιαδήποτε πρόταση νομοθετικής πράξης πρέπει, εκ της φύσης της, να συζητείται και να προβάλλονται οι διαφορετικές απόψεις επ' αυτής, ιδίως ως προς την επιλογή της κατάλληλης νομικής βάσης. Περαιτέρω, η αμφιλεγόμενη φύση των ζητημάτων που συζητούνται ενώπιον του Συμβουλίου αποτελεί μάλλον τον κανόνα, ενώ η ευαίσθητη φύση ενός ζητήματος, όπως είναι αυτό της σύνδεσης του προϋπολογισμού της Ένωσης με το κράτος δικαίου, δεν πρέπει να ταυτίζεται με τον χαρακτηρισμό ενός εγ-

γράφου ως ευαίσθητου. Με βάση τα ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτό τον πρώτο λόγο ακύρωσης και προχώρησε στην εξέταση του δεύτερου.

Με τον δεύτερο λόγο ακύρωσης, ο προσφεύγων επικαλείται πλάνη περί το δίκαιο και λανθασμένη εφαρμογή του άρθρου 4 παρ. 2 του Κανονισμού 1049/2001. Σε σχέση με την εφαρμογή της συγκεκριμένης εξαίρεσης, το ΓεΔΕΕ υπενθυμίζει ότι η σχετική διάταξη περιλαμβάνει τρία κριτήρια, τα οποία αντιστοιχούν στα τρία στάδια ελέγχου που πρέπει να πραγματοποιεί το θεσμικό όργανο που τον επικαλείται. Πρώτον, το όργανο, εν προκειμένω το Συμβούλιο, πρέπει να εξετάσει αν το έγγραφο του οποίου ζητείται η γνωστοποίηση αποτελεί όντως νομική γνωμοδότηση και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, να καθορίσει τα τμήματα της γνωμοδότησης αυτής τα οποία αφορά πραγματικά η γνωστοποίηση και τα οποία, επομένως, μπορούν να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω εξαίρεσης. Δεύτερον, πρέπει να εξετάσει αν η γνωστοποίηση των τμημάτων του εν λόγω εγγράφου, για τα οποία διαπιστώθηκε ότι αφορούν νομικές γνωμοδοτήσεις, «θίγει την προστασία» των γνωμοδοτήσεων αυτών. Τρίτον και τέλος, αν το θεσμικό όργανο θεωρήσει ότι η γνωστοποίηση ενός εγγράφου θίγει την προστασία των νομικών γνωμοδοτήσεων, όπως αυτή προσδιορίστηκε ανωτέρω, οφείλει να εξετάσει μήπως υφίσταται υπέρτερο δημόσιο συμφέρον που να δικαιολογεί τη γνωστοποίηση αυτή, μολονότι αυτό συνεπάγεται τη διακύβευση της ικανότητας του θεσμικού αυτού οργάνου να ζητεί νομικές γνωμοδοτήσεις και να λαμβάνει γνωμοδοτήσεις ειλικρινείς, αντικειμενικές και πλήρεις.

Αυτή η καταρχήν υποχρέωση γνωστοποίησης των γνωμοδοτήσεων της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου επί νομοθετικής διαδικασίας δεν εμποδίζει, ωστόσο, τη δυνατότητα, χάριν της προστασίας των νομικών γνωμοδοτήσεων, να μην γίνεται δεκτή η γνωστοποίηση συγκεκριμένης νομικής γνωμοδότησης που διατυπώνεται στο πλαίσιο νομοθετικής διαδικασίας, αλλά που έχει ιδιαίτερα ευαίσθητο χαρακτήρα ή ιδιαίτερα ευρύ περιεχόμενο το οποίο υπερβαίνει το πλαίσιο της επίμαχης νομοθετικής διαδικασίας. Σε αυτή την περίπτωση, το οικείο όργανο οφείλει να αιτιολογήσει εμπεριστατωμένα την άρνηση πρόσβασης. Εφαρμόζοντας τη συλλογιστική αυτή στην προκείμενη περίπτωση, το ΓεΔΕΕ κρίνει ότι το Συμβούλιο δεν κατάφερε να αποδείξει ότι η αιτούμενη γνωμοδότηση έχει ιδιαίτερα ευαίσθητο χαρακτήρα ή ιδιαίτερα ευρύ περιεχόμενο. Επεσήμανε ότι ο ευαίσθητος χαρακτήρας κρίνεται με βάση το ίδιο το περιεχόμενο της γνωμοδότησης και όχι με βάση την ύπαρξη διαφωνιών μεταξύ των κρατών μελών στο πλαίσιο συζήτησης της επίμαχης πράξης στο Συμβούλιο. Επιπλέον, ένας γενικός ισχυρισμός ότι η γνωστοποίηση της γνωμοδότησης θα θίξει την ικανότητα του οργάνου να υπερασπιστεί τη θέση του σε περίπτωση δικαστικής διαμάχης ενώπιον του Δικαστηρίου δεν επαρκεί για να δικαιολογηθεί μια εξαίρεση από τη δι-

αφάνεια που προβλέπει ο Κανονισμός 1049/2001. Το ΓεΔΕΕ απέρριψε, επιπλέον, και τον ισχυρισμό του Συμβουλίου ότι η γνωστοποίηση της γνώμης θα εξέθετε τα μέλη της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου σε εξωτερικές πιέσεις, με δεδομένο ότι η ύπαρξη του κινδύνου αυτού, ο οποίος πρέπει να είναι επαρκώς προβλέψιμος, δεν αποδείχθηκε με βεβαιότητα.

Με βάση τα ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτό και τον δεύτερο λόγο ακύρωσης και έκανε δεκτή την προσφυγή του κ. Pech.

Παρατηρήσεις

Ελλη Τσιτσιπά*

1. Το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η σχολιαζόμενη απόφαση

Η διαφύλαξη του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα των ενωσιακών οργάνων, όπως αυτό κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρο 42 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και ασκείται σύμφωνα με τις προβλέψεις του Κανονισμού 1049/2001, είναι αναμφίβολα θεμελιώδους σημασίας για την ενίσχυση της διαφάνειας λήψης των ενωσιακών αποφάσεων και συνακόλουθα της εμπιστοσύνης των πολιτών στην Ένωση εν γένει. Η παραδοχή αυτή επιβεβαιώνεται και από τη σχολιαζόμενη απόφαση, η οποία μάλιστα συνυφαίνεται με ένα από τα πιο επίκαιρα και πολυσυζητημένα θέματα ενωσιακού ενδιαφέροντος κατά την τελευταία διετία: την κρίση του κράτους δικαίου και τα μέτρα που λαμβάνει η Ένωση για την αντιμετώπισή της.

Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η συγκεκριμένη απόφαση είναι, επομένως, διττό: αφενός, διευκρινίζει τις εξαιρέσεις από το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα που συνδέονται με την προστασία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων και με την παροχή νομικών συμβουλών, αφετέρου, θέτει στο προσκήνιο τη γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου με βάση την οποία η πρόταση της Επιτροπής για την ψήφιση Κανονισμού για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης στην περίπτωση γενικευμένων ελλείψεων όσον αφορά το κράτος δικαίου στα κράτη μέλη¹ δεν είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης και τις Συνθήκες.

Η δεύτερη αυτή πτυχή έχει, μάλιστα, ευρύτερες προεκτάσεις δεδομένης της εκκρεμούσας ενώπιον του ΔΕΕ προσφυγής ακύρωσης του Κανονισμού 2020/2092 περί

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

1. Πρόταση ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης στην περίπτωση γενικευμένων ελλείψεων όσον αφορά το κράτος δικαίου στα κράτη μέλη, COM(2018) 324 τελικό.

γενικού καθεστώτος αιρεσιμότητας για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης² και της επίπτωσης που ενδεχομένως μπορεί να επιφέρει η γνωστοποίηση του πλήρους κειμένου της γνωμοδότησης του Νομικού Συμβουλίου σε αυτή.

II. Οι εξαιρέσεις που επικαλείται το Συμβούλιο και η κρίση του ΓεΔΕΕ

Η διαφάνεια και η ανάγκη λήψης αποφάσεων όσο το δυνατόν πιο ανοικτά και εγγύτερα προς τους πολίτες αποτελούν κεντρικές έννοιες του Κανονισμού 1049/2001, ενώ η ερμηνεία των διατάξεων σχετικά με τους λόγους άρνησης πρόσβασης στα έγγραφα επιβάλλεται να είναι συσταλτική με δεδομένο ότι οι εν λόγω διατάξεις συνιστούν εξαιρέσεις.

1. Η εξαίρεση του άρθρου 4 παρ. 3 του Κανονισμού 1049/2001 και η προστασία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων

Η εξαίρεση του άρθρου 4 παρ. 3 του Κανονισμού 1049/2001, η οποία αποσκοπεί στην προστασία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων στα θεσμικά όργανα, έχει συγκεντρώσει τις περισσότερες επικρίσεις σχετικά με τον προβληματικό της χαρακτήρα³. Για την επίκλησή της απαιτείται να αποδειχθεί ότι η πρόσβαση στα αιτηθέντα έγγραφα μπορούσε να αποτελέσει συγκεκριμένη και πραγματική προσβολή στην προστασία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων του εκάστοτε θεσμικού οργάνου και ότι ο κίνδυνος αυτός προσβολής μπορούσε ευλόγως να προβλεφθεί και δεν ήταν αμιγώς υποθετικός⁴. Επιπλέον, η προσβολή της διαδικασίας λήψης αποφάσεων πρέπει να είναι σοβαρή, με την εκτίμηση της σοβαρότητας να εξαρτάται από το σύνολο των περιστάσεων της υπόθεσης, μεταξύ άλλων από τα αρνητικά αποτελέσματα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, τα οποία επικαλείται το θεσμικό όργανο όσον αφορά τη δημοσιοποίηση των σχετικών εγγράφων⁵.

Η άρνηση πρόσβασης εκ μέρους ενός θεσμικού οργάνου θα πρέπει, επομένως, να ικανοποιεί τις προϋποθέσεις εφαρμογής της συγκεκριμένης εξαίρεσης και να αιτιολογείται σχετικώς. Το ΓεΔΕΕ, στη σχολιαζόμενη απόφαση, καθιστά επιπλέον σαφές ότι η επίκληση από μέρους του Συμβουλίου του ενδεχομένου να καταστεί πιο δύσκολο για τους εκπροσώπους των κρατών μελών να κάνουν

υποχωρήσεις από τις αρχικές διαπραγματευτικές τους θέσεις αν γνωστοποιηθεί το αιτηθέν έγγραφο δεν συνιστά επαρκή αιτιολόγηση της ύπαρξης σοβαρού και όχι αμιγώς υποθετικού κινδύνου να υπονομευθεί η τελική υιοθέτηση του επίμαχου Κανονισμού.

Σε σχέση με τη συγκεκριμένη εξαίρεση πρέπει επιπλέον να επισημανθεί ότι οι νομοθετικές πράξεις είναι κατά κανόνα αντικείμενο συζήτησης και διαφωνιών μεταξύ των κρατών μελών και των θεσμικών οργάνων, ιδίως σε σχέση με την επιλογή της νομικής βάσης. Το ΓεΔΕΕ επισημαίνει σχετικά ότι η διαφάνεια και γνωστοποίηση εγγράφων που περιλαμβάνουν τις διαφορετικές απόψεις που έχουν διατυπωθεί στο πλαίσιο συζήτησης και υιοθέτησης μιας νομοθετικής πράξης όχι μόνο δεν υπονομεύει τη διαδικασία λήψης αποφάσεων στο οικείο όργανο, αλλά αντίθετα την ενδυναμώνει⁶.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επιπλέον η σκέψη του ΓεΔΕΕ σχετικά με τον υποτιθέμενο ευαίσθητο χαρακτήρα του ζητηθέντος εγγράφου. Το ΓεΔΕΕ καθιστά σαφές ότι ο ευαίσθητος πολιτικός χαρακτήρας ενός εγγράφου δεν συνεπάγεται αυτόματα ότι το εν λόγω έγγραφο είναι ευαίσθητο και επομένως απαιτείται ο περιορισμός της πρόσβασης του κοινού σε αυτό. Ζητήματα σχετικά με την επιλογή της κατάλληλης νομικής βάσης ή το σύστημα ψηφοφορίας που θα προκριθεί αποτελούν συχνά το αντικείμενο διαφωνιών μεταξύ των κρατών μελών, χωρίς ωστόσο να μπορούν να χαρακτηρισθούν ως ιδιαίτερος ευαίσθητα⁷.

2. Η εξαίρεση του άρθρου 4 παρ. 2 του Κανονισμού 1049/2001 και η προστασία των δικαστικών διαδικασιών και της παροχής νομικών συμβουλών

Η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 2 του Κανονισμού 1049/2001 περιλαμβάνει δύο ειδικότερες περιπτώσεις, αφενός, την προστασία δικαστικών διαδικασιών, η οποία φυσικά προϋποθέτει την ύπαρξη μιας εκκρεμούς δικαστικής διαδικασίας ενώπιον του ΔΕΕ ή εθνικού δικαστηρίου, και, αφετέρου, την προστασία παροχής νομικών συμβουλών. Η άρνηση γνωστοποίησης της γνωμοδότησης στην Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου στην προκειμένη υπόθεση εμπίπτει στη δεύτερη περίπτωση.

Σε σχέση με τη γνωστοποίηση γνωμοδότησης στο πλαίσιο νομοθετικής διαδικασίας, το ΔΕΚ έχει κρίνει στο παρελθόν, στην υπόθεση *Turco*, ότι «η κοινολόγηση εγγράφων που περιέχουν τη γνωμοδότηση της νομικής υπηρεσίας ενός θεσμικού οργάνου επί νομικών ζητημάτων που ανακύπτουν στο πλαίσιο της διαβούλευσης επί νομοθετικών πρωτοβουλιών μπορεί να αυξήσει τη διαφάνεια και το άνοιγμα της νομοθετικής διαδικασίας και να ενισχύσει το δημοκρατικό δικαίωμα του Ευρωπαίου πολίτη να ελέγχει

2. Κανονισμός (ΕΕ, Ευρατόμ) 2020/2092 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Δεκεμβρίου 2020 περί γενικού καθεστώτος αιρεσιμότητας για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης, ΕΕ 2020 L 4331/1.

3. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Η πρόσβαση στα έγγραφα των κοινοτικών οργάνων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 256.

4. ΓεΔΕΕ T-471/08, *Toland/Κοινοβούλιο*, 07.06.2011, ECLI:EU:T:2011:252, σκ. 70, καθώς και σκ. 42 της σχολιαζόμενης απόφασης.

5. *Ibid*, ΓεΔΕΕ T-471/08, σκ. 71.

6. Σκ. 54 της σχολιαζόμενης απόφασης.

7. *Ibid*, σκ. 57.

τις πληροφορίες που αποτέλεσαν τη βάση μιας νομοθετικής πράξης, όπως το δικαίωμα αυτό νοείται ειδικότερα, στη δεύτερη και στην έκτη αιτιολογική σκέψη του εν λόγω Κανονισμού»⁸. Στην πράξη, ωστόσο, διαπιστώνεται ότι η υποχρέωση κοινοποίησης των γνωμοδοτήσεων της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου επί νομοθετικής διαδικασίας συνιστά μάλλον την εξαίρεση παρά τον κανόνα, καθώς ελάχιστες γνωμοδοτήσεις νομικών υπηρεσιών είναι πλήρως διαθέσιμες στο κοινό⁹.

Στην προκειμένη υπόθεση, το ΓεΔΕΕ διευκρινίζει ότι ο αμφιλεγόμενος χαρακτήρας των ζητημάτων που αναλύονται στη γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας δεν συνεπάγεται αυτομάτως ότι η γνωμοδότηση έχει ιδιαίτερος ευαίσθητο χαρακτήρα, ενώ δεν μπορεί να καταφαιθεί ούτε η ύπαρξη ιδιαίτερος ευρέος περιεχομένου το οποίο υπερβαίνει το πλαίσιο της επίμαχης νομοθετικής διαδικασίας και μπορεί, συνακόλουθα, να δικαιολογήσει την άρνηση πρόσβασης. Οι επιλογές της κατάλληλης νομικής βάσης του επίμαχου Κανονισμού ή του μηχανισμού λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο αυτού αποτελούν ζητήματα που αφορούν μόνο τον σχεδιαζόμενο Κανονισμό και όχι νομοθετικές πράξεις πέραν αυτού¹⁰.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επιπλέον η σκέψη του ΓεΔΕΕ σχετικά με την προηγούμενη δημοσίευση μέρους της γνωμοδότησης στον τύπο και τα μέσα ενημέρωσης. Πράγματι, η ύπαρξη της συγκεκριμένης γνωμοδότησης και η θέση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου σε σχέση με τη συμβατότητα της πρότασης Κανονισμού με τις Συνθήκες είχε ήδη δημοσιοποιηθεί και σχολιαστεί στην αρθρογραφία¹¹. Το ΓεΔΕΕ επισημαίνει σχετικά ότι ναι μεν η προσκόμιση και εκτίμηση της συγκεκριμένης γνωμοδότησης στο πλαίσιο μιας μελλοντικής δικαστικής διαδικασίας δεν θα ήταν δυνατή, καθώς κάτι τέτοιο θα αντέβαινε στο δημόσιο συμφέρον με δεδομένο ότι η προσκόμιση δεν έχει επιτραπεί από το οικείο θεσμικό όργανο ή δεν έχει διαταχθεί από το ίδιο το Δικαστήριο¹²,

ωστόσο το Συμβούλιο δεν αιτιολόγησε επαρκώς τον λόγο για τον οποίο η γνωστοποίηση της γνωμοδότησης στο σύνολό της θα υπονόμει το δικαίωμα άμυνας του οργάνου και την προσαρμογή της υπερασπιστικής του γραμμής, με δεδομένο ότι οι θέσεις του σε ορισμένα ζητήματα είναι ήδη γνωστές¹³.

III. Οι ευρύτερες προεκτάσεις της απόφασης: κράτος δικαίου, αιρεσιμότητα και οι εκκρεμείς προσφυγές ακύρωσης του Κανονισμού 2020/2092

Η σχολιαζόμενη απόφαση συνδέεται με μια από τις πιο πολυσυζητημένες νομοθετικές πράξεις του περασμένου έτους, η οποία συνιστά την προσπάθεια της Ένωσης να προσπεράσει την κρίση του κράτους δικαίου που διανύει τα τελευταία χρόνια. Η εισαγωγή καθεστώτος αιρεσιμότητας σε σχέση με το κράτος δικαίου για την πρόσβαση των κρατών μελών στα ενωσιακά ταμεία αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα σημεία τριβής μεταξύ των κρατών μελών κατά την υιοθέτηση του προϋπολογισμού της Ένωσης για την επταετία 2021-2027, με την πανδημία του κορονοϊού και την έγκριση του Ταμείου Ανάκαμψης να προσδίδουν νέες διαστάσεις στο ζήτημα¹⁴.

Ο Κανονισμός που υιοθετήθηκε τελικά¹⁵ παρουσιάζει αρκετές διαφορές σε σχέση με την αρχική πρόταση της Επιτροπής, από την επιλογή του τίτλου (με ενδιαφέρουσα την επιλογή να μην συμπεριληφθεί η φράση «κράτος δικαίου» σε αυτόν, όπως στην πρόταση της Επιτροπής), μέχρι ουσιαστικές επιλογές σχετικά με το πεδίο εφαρμογής του, τις περιπτώσεις ενεργοποίησης του μηχανισμού αιρεσιμότητας και την εγκατάλειψη του αμφιλεγόμενου μηχανισμού λήψης αποφάσεων μέσω αντεστραμμένης πλειοψηφίας¹⁶. Επιπλέον, ο συγκεκριμένος Κανονισμός βρίσκεται σε ένα άτυπο καθεστώς αναστολής, λαμβανομένων υπόψη των διευκρινίσεων που υιοθετήθηκαν κατά τη Σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στις 10 και 11 Δεκεμβρίου του περασμένου έτους. Μεταξύ των διευκρινίσεων αυτών περιλαμβάνεται το σημείο 12γ', σύμφωνα με το οποίο η Επιτροπή δηλώνει την πρόθεσή της να θεσπίσει κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα εφαρμοστεί τον Κανονισμό και διευκρινίζεται ότι σε περίπτωση κατά την οποία ασκηθεί προσφυγή ακύρωσης κατά του Κανονισμού, οι κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής θα οριστικοποιηθούν μετά την απόφαση του ΔΕΕ. Η Επι-

8. ΔΕΚ C-39/05 P, *Σουηδία και Turco/Συμβούλιο*, 01.07.2008, ECLI:EU:C:2008:374, σκ. 67.

9. Βλ. σχετικά D. M. CURTIN / P. LEINO, *In search of transparency for EU law-making: Trilogues on the cusp of dawn*, CML Rev., 2017, σσ. 1673-1712, σ. 1702.

10. Σκ. 85-88 της σχολιαζόμενης απόφασης.

11. Ενδεικτικά, μεταξύ των συγγραφέων και ο προσφεύγων στη σχολιαζόμενη απόφαση: K. L. SCHEPPELE / L. PECH / R. D. KELEMEN, *Never Missing an Opportunity to Miss an Opportunity: The Council Legal Service Opinion on the Commission's EU budget-related rule of law mechanism*, VerfBlog, 12.11.2018, διαθέσιμο στο: www.verfassungsblog.de/never-missing-an-opportunity-to-miss-an-opportunity-the-council-legal-service-opinion-on-the-commissions-eu-budget-related-rule-of-law-mechanism/ (προσπελάστηκε 20.07.2021).

12. Βλ. σχετικά ΔΕΕ C-457/18, *Σλοβενία/Κροατία*, 31.01.2020, ECLI:EU:C:2020:65, σκ. 66.

13. Σκ. 91 της σχολιαζόμενης απόφασης.

14. Βλ. σχετικά V. TZORTZI / K.-A. POULOU / M. SAPARDANI / E. TSITSIPA, *Mutual trust in times of crisis of EU values: State of play and possible next steps*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020, σσ. 116-123 και εκεί παρατιθέμενη βιβλιογραφία.

15. Κανονισμός (ΕΕ, Ευρατόμ) 2020/2092, ό.π.

16. Αναλυτικά για τον Κανονισμό και τις διαφορές σε σχέση με την πρόταση της Επιτροπής, βλ. J. ŁACNY, *The Rule of Law Conditionality Under Regulation No 2092/2020 – Is it all About the Money?*, Hague Journal on the Rule of Law, 2021, σσ. 79-105.

τροπή δηλώνει, επιπρόσθετα, ότι δεν θα προτείνει μέτρα στο πλαίσιο του Κανονισμού μέχρι να οριστικοποιηθούν οι εν λόγω κατευθυντήριες γραμμές.

Όπως ήταν αναμενόμενο, τα κράτη μέλη που είχαν δηλώσει την εντονότερη διαφωνία στην ψήφιση του Κανονισμού, φτάνοντας μάλιστα και στο σημείο να απειλήσουν ότι θα καταψηφίσουν τον προϋπολογισμό της Ένωσης σε περίπτωση που συμπεριληφθεί πρόβλεψη για το κράτος δικαίου, η Ουγγαρία και η Πολωνία, άσκησαν προσφυγή ακύρωσης του Κανονισμού 2020/2092¹⁷, με αποτέλεσμα τη μη εφαρμογή του Κανονισμού δεδομένης της δέσμευσης της Επιτροπής να μην προτείνει μέτρα κατ'εφαρμογή αυτού μέχρι την έκδοση της απόφασης του ΔΕΕ και την οριστικοποίηση των κατευθυντήριων γραμμών.

Στο πλαίσιο των συγκεκριμένων προσφυγών παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η θέση που θα υιοθετήσει το Συμβούλιο, ως ένα από τα καθ' ύλην όργανα, καθώς και η όποια αναφορά γίνει στη γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου.

Η ύπαρξη των εκκρεμών αυτών προσφυγών κατά του Κανονισμού προσδίδει μια επιπλέον διάσταση στη δικαστική διαμάχη του κ. Pech, λαμβάνοντας υπόψη ότι κατά την ημερομηνία έκδοσης της απόφασης επί της επιβεβαιωτικής αίτησης του κ. Pech, για την ακύρωση της οποίας ασκήθηκε η προσφυγή, οι περιστάσεις ήταν σαφώς διαφορετικές σε σχέση με την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί προς το παρόν. Πρώτον, η επίκληση του άρθρου 4 παρ. 3 σχετικά με την προστασία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων είναι σαφώς αδύνατη με δεδομένο ότι η νομοθετική διαδικασία έχει πλέον ολοκληρωθεί. Δεύτερον και κυριότερον, πλέον υφίσταται μια εκκρεμής δικαστική διαδικασία στο πλαίσιο προστασίας της οποίας μπορεί να επιχειρήσει το Συμβούλιο να αιτιολογήσει την άρνηση πρόσβασης στο πλήρες κείμενο της γνωμοδότησης. Μάλιστα, σε αίτηση της γράφουσας για πρόσβαση στη συγκεκριμένη γνωμοδότηση, το Συμβούλιο παρέσχε μερική μόνο πρόσβαση στη γνωμοδότηση¹⁸ και ως λόγο άρνησης της πρόσβασης στο σύνολο του εγγράφου παραθέτει το άρθρο 4 παρ. 3 ενόψει συγκεκριμένα των εκκρεμών προσφυγών κατά του Κανονισμού¹⁹. Σε σχέση βέβαια με

την επίκληση του συγκεκριμένου λόγου άρνησης και τις πιθανότητες ευδοκίμησής του, αξίζει να επισημανθεί η κρίση του ΓεΔΕΕ σύμφωνα με την οποία το Συμβούλιο δεν αιτιολόγησε επαρκώς τον λόγο για τον οποίο η γνωστοποίηση της γνωμοδότησης στο σύνολό της θα υπονόμει το δικαίωμα άμυνας του οργάνου και την προσαρμογή της υπερασπιστικής του γραμμής, με δεδομένο ότι οι θέσεις του σε ορισμένα ζητήματα είναι ήδη γνωστές²⁰.

Με βάση τα ανωτέρω, αξίζει να αναρωτηθούμε ποιες είναι οι συνέπειες ευδοκίμησης της προσφυγής του κ. Pech εν προκειμένω²¹. Η απόφαση του Συμβουλίου που αρνείται την πλήρη κοινοποίηση του εγγράφου της γνωμοδότησης κηρύσσεται άκυρη και το όργανο οφείλει να την αντικαταστήσει, φροντίζοντας η νέα πράξη να μην εμφανίζει τις ίδιες παρατυπίες. Η επίκληση του άρθρου 4 παρ. 3 σε σχέση με τις εκκρεμούσες προσφυγές είναι μάλλον δεδομένη, με βάση και την εμπειρία που αναφέρεται ανωτέρω, ωστόσο η αιτιολόγηση της συγκεκριμένης εξαίρεσης θα πρέπει να είναι πολύ πιο προσεκτική εκ μέρους του Συμβουλίου προκειμένου να ικανοποιηθούν οι προϋποθέσεις επίκλησης και εφαρμογής της συγκεκριμένης εξαίρεσης και να υπερκεραστούν οι αδυναμίες που επισημαίνει το ΓεΔΕΕ στη σχολιαζόμενη απόφαση.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η διαφάνεια και το κράτος δικαίου είναι αναμφίβολα έννοιες αλληλένδετες, ιδίως στο πλαίσιο της σχολιαζόμενης απόφασης. Η κρίση του ΓεΔΕΕ και η ερμηνεία των προϋποθέσεων επίκλησης των εξαιρέσεων για την προστασία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων και την προστασία των νομικών συμβουλών αφήνει σίγουρα έναν θετικό απόηχο, ωστόσο αξίζει να αναρωτηθεί κανείς κατά πόσο στην προκειμένη περίπτωση θα διασφαλισθεί στην πρά-

vs European Parliament and Council). The legal advice contained in the requested document is of relevance for the above mentioned proceedings. In this context, public release of the full content of the requested document would negatively affect the ability of the Council's Legal Service to effectively defend the above mentioned Regulation before the Court of Justice on an equal footing with the legal representatives of the other parties to legal proceedings. Under these circumstances, disclosure of the requested document would undermine the protection of legal advice and court proceedings under Article 4(2), second indent, of Regulation (EC) No. 1049/2001. As regards the existence of an overriding public interest in disclosure, the General Secretariat considers that, on balance, the principle of transparency which underlies Regulation (EC) No 1049/2001 would not, in the present case, prevail over the above indicated interests so as to justify disclosure of the requested document [...]. Στην επιβεβαιωτική αίτηση που κατατέθηκε δεν έχει ληφθεί, κατά τον χρόνο δημοσίευσης του παρόντος, απάντηση, παρά την παρέλευση της προθεσμίας των 15 εργάσιμων ημερών του άρθρου 8 παρ. 1 εδάφιο β' του Κανονισμού 1049/2001.

20. Σκ. 91 της σχολιαζόμενης απόφασης.

21. Για τα αποτελέσματα της απόφασης επί προσφυγής ακύρωσης, βλ. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, ό.π., σσ. 349-351.

17. ΔΕΕ C-156/21, Ουγγαρία/Κοινοβούλιο και Συμβούλιο και ΔΕΕ C-157/21, Πολωνία/Κοινοβούλιο και Συμβούλιο.

18. Συγκεκριμένα, δόθηκε πρόσβαση στις ίδιες ακριβώς παραγράφους που είναι δημοσιευμένες και στις οποία είχε δοθεί πρόσβαση και στο πλαίσιο της αίτησης του κ. Pech.

19. Συγκεκριμένα, αναφέρεται το εξής "[...] The requested opinion contains legal advice. It pertains to a decision-making process which has been concluded with the adoption of Regulation (EU) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. Two cases are currently pending before the Court of Justice seeking the annulment of Regulation (EC) 2020/2092 (Cases C-156/21 Hungary vs European Parliament and Council and C-157/21 Poland

ξη η διαφάνεια σε σχέση με τη γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου μέσω της πλήρους γνωστοποίησής της στον προσφεύγοντα.

Η εκ νέου άρνηση με επίκληση άλλου λόγου και θεραπεία των αδυναμιών της ακυρωθείσας απόφασης θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη, ενώ στη υποθετική περίπτωση που ο κ. Pech αποφασίσει να ασκήσει εκ νέου προσφυγή κατά της μεταγενέστερης απόφασης του Συμβουλίου, η εκδίκασή της σίγουρα θα καθυστερήσει και ενδεχομένως η έκδοση της απόφασης του ΓεΔΕΕ επ' αυτής να λάβει χώρα μετά την εκδίκαση των προσφυγών ακύρωσης του Κανονισμού 2020/2092 που ασκήθηκαν από την Ουγγαρία και την Πολωνία. Σε αυτό το περίπλοκο δικαστικό σκηνικό πρέπει σαφώς να προστεθεί και η ανίρεση κατά της απόφασης του ΓεΔΕΕ που άσκησε πρόσφατα το Συμβούλιο²².

Τελικά, παρά το θετικό για τον προσφεύγοντα αποτέλεσμα της απόφασης του ΓεΔΕΕ, η γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου για ένα από τα πιο φλέγοντα ζητήματα σχετικά με το μέλλον και τη βιωσιμότητα του ενωσιακού οικοδομήματος παραμένει στην αφάνεια και την αδιαφάνεια, επιβεβαιώνοντας έτσι την ανάγκη αναθεώρησης των κανόνων πρόσβασης στα έγγραφα των ενωσιακών οργάνων η οποία έχει επισημανθεί ήδη πριν τη θέση σε εφαρμογή της Συνθήκης της Λισαβώνας, χωρίς ωστόσο να τελεσφορήσει²³.

► Αποφασιστική αρμοδιότητα του Πρωθυπουργού στη διαδικασία διορισμού δικαστών

Εθνικές διατάξεις οι οποίες παρέχουν στον Πρωθυπουργό της Μάλτας αποφασιστική εξουσία κατά τη διαδικασία διορισμού των δικαστών, προβλέποντας συγχρόνως την παρέμβαση, στη διαδικασία αυτή, ενός ανεξάρτητου οργάνου επιφορτισμένου, μεταξύ άλλων, με την αξιολόγηση των υποψηφίων για την πλήρωση θέσης δικαστή και την παροχή γνώμης στον Πρωθυπουργό, δεν αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης

22. ΔΕΕ C-408/21 P, Συμβούλιο/Pech, (ημερομηνία κατάθεσης του εισαγωγικού της δίκης δικογράφου 02.07.2021).

23. Βλ. σχετικά: Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής, COM(2008) 229 τελικό, Πρόταση ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1049/2001 όσον αφορά την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής, COM(2011) 137 τελικό, καθώς και Η. KRANENBORG, Is it Time to Revise the European Regulation on Public Access to Documents?, EPL, 2006, σσ. 251-274.

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 2 ΣΕΕ – αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης – κράτος δικαίου – άρθρο 49 ΣΕΕ – προσχώρηση στην Ένωση – μη αποδυνάμωση του επιπέδου προστασίας των αξιών της Ένωσης – αποτελεσματική δικαστική προστασία – άρθρο 19 ΣΕΕ – άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – πεδίο εφαρμογής – ανεξαρτησία των δικαστών κράτους μέλους – διαδικασία διορισμού – εξουσία του Πρωθυπουργού – συμμετοχή της Επιτροπής Δικαστικών Διορισμών

ΔΕΕ C-896/19, Repubblika, 20.04.2021, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγήτρια: L. S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2021:311 – Προδικαστική παραπομπή

Η Repubblika είναι νομικό πρόσωπο που έχει ως σκοπό την προώθηση της προστασίας της δικαιοσύνης και του κράτους δικαίου στη Μάλτα. Η υπό εξέταση αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας, η οποία κινήθηκε υπό τη μορφή λαϊκής αγωγής (*actio popularis*), μεταξύ της Repubblika και του Πρωθυπουργού της Μάλτας με αντικείμενο, μεταξύ άλλων, τη συμβατότητα προς το δίκαιο της Ένωσης των διατάξεων του Συντάγματος της Μάλτας που διέπουν τη διαδικασία διορισμού των δικαστών. Με την ασκηθείσα, στις 25 Απριλίου 2019, αγωγή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, η Repubblika βάλλει κατά του συνόλου των δικαστικών διορισμών που έλαβαν χώρα στις 25 Απριλίου 2019 καθώς και κατά οποιουδήποτε άλλου διορισμού θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μεταγενέστερα σύμφωνα με το ισχύον, κατά τον κρίσιμο χρόνο, εθνικό σύστημα διορισμού, το οποίο η ίδια (η Repubblika) εκτιμά ότι δεν συνάδει με τις απαιτήσεις του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ και του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (στο εξής: Χάρτης). Η αμφισβήτηση της νομιμότητας των διορισμών της 25ης Απριλίου 2019 καθώς και κάθε ενδεχόμενου μεταγενέστερου διορισμού στηρίζεται μόνο στην προβαλλόμενη αντίθεση προς το δίκαιο της Ένωσης των συνταγματικών διατάξεων βάσει των οποίων πραγματοποιούνται οι διορισμοί των δικαστών στη Μάλτα, χωρίς η Repubblika να επικαλείται οποιαδήποτε οφειλόμενη στους διορισμούς αυτούς προσβολή δικαιώματος που αντλεί από διάταξη του δικαίου της Ένωσης.

Επισημαίνεται ότι, από της ψήφισης του μαλτέζικου Συντάγματος το 1964, αναγνωρίζεται στον Πρωθυπουργό αποφασιστική εξουσία στη διαδικασία διορισμού των δικαστικών λειτουργών, η οποία, σύμφωνα με την άποψη της Repubblika, εγείρει σοβαρές αμφιβολίες ως προς την ανεξαρτησία των επιλεγέντων προσώπων και ως προς το ανεπηρέαστο της κρίσης τους από εξωγενή στοιχεία. Μέχρι την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2016, η εξουσία αυτή του Πρωθυπουργού οριοθετούνταν μόνο από την απαίτηση να πληρούν οι υποψήφιοι για θέση δικα-

στή μια σειρά προβλεπόμενων από το Σύνταγμα προϋποθέσεων επαγγελματικής πείρας. Με τη συνταγματική τροποποίηση του 2016 προβλέφθηκε η παρέμβαση, στη διαδικασία διορισμού των δικαστών, της Επιτροπής Δικαστικών Διορισμών (στο εξής: Επιτροπή), ενός οργάνου επιφορτισμένου, μεταξύ άλλων, με την αξιολόγηση των υποψηφίων για την πλήρωση θέσης δικαστή και την παροχή σχετικής γνώμης στον Πρωθυπουργό. Μολονότι ο θεσμός της Επιτροπής ομολογουμένως συνέβαλε στο να καταστεί περισσότερο αντικειμενικό το σύστημα διορισμού των δικαστών στη Μάλτα, η Repubblica εξακολουθεί να ισχυρίζεται ότι η επίμαχη διαδικασία δεν πληροί τις απαιτήσεις του ενωσιακού δικαίου. Η επιχειρηματολογία της βασίζεται, κατά ένα μεγάλο μέρος, στην υπ' αριθμ. 940/2018 γνώμη της Επιτροπής της Βενετίας, όπου αναφέρεται ότι οι συνταγματικές τροποποιήσεις του 2016 (με τις οποίες συστάθηκε η Επιτροπή) «αποτελούν βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση χωρίς όμως να διασφαλίζουν την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης» και ότι «είναι επιβεβλημένο να γίνουν και άλλα βήματα»¹.

Με την απόφασή του, της 20ής Απριλίου 2021, το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου διαπιστώνει ότι οι επίμαχες στην κύρια δίκη διατάξεις του μαλτέζικου Συντάγματος, που διέπουν τη διαδικασία διορισμού των δικαστών, ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις περί ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης στην έννομη τάξη της Ένωσης, όπως έχουν ερμηνευθεί λεπτομερώς από τη νομολογία. Ειδικότερα, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η εμπλοκή, από το 2016 και εφεξής, της Επιτροπής οριοθετεί πλέον σημαντικά τη διακριτική ευχέρεια της οποίας απολαύει – πράγματι – ο Πρωθυπουργός κατά τον διορισμό των μελών του δικαστικού σώματος, εφόσον το εν λόγω όργανο είναι με τη σειρά του επαρκώς ανεξάρτητο. Επιπλέον, και μόνο κατ' εξαίρεση, ο Πρωθυπουργός μπορεί να υποβάλει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας πρόταση για τον διορισμό υποψηφίου μη προταθέντος από την Επιτροπή, εντούτοις υποχρεούται, στην περίπτωση αυτή, να αιτιολογήσει ειδικώς την απόφασή του στη Βουλή των Αντιπροσώπων καθώς και, κατά κανόνα, στους πολίτες. Σε κάθε περίπτωση, γεγονός παραμένει ότι η εξουσία του Πρωθυπουργού περιορίζεται από την απαίτηση οι διορισμοί των δικαστών να στηρίζονται σε αντικειμενικά κριτήρια προβλεπόμενα από το Σύνταγμα. Από το σύνολο των προεκτεθέντων στοιχείων προκύπτει ότι οι επίμαχες συνταγματικές διατάξεις, οι οποίες επιτρέπουν στον Πρωθυπουργό να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαδικασία διορισμού των δικαστών, δεν είναι ικανές να θίξουν την εμπιστοσύνη την οποία πρέπει να εμπνέει η δικαιοσύνη στους πολίτες στο πλαίσιο μιας δημο-

κρατικής κοινωνίας και ενός κράτους δικαίου. Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η προσβαλλόμενη διαδικασία διορισμού των δικαστών ικανοποιεί πλήρως τις απαιτήσεις ανεξαρτησίας του δικαστικού συστήματος των κρατών μελών που θέτει το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ.

Παρατηρήσεις

Μαρία Σαπαρδάνη*

I. Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης μέσα από την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ

Η δικαστική ανεξαρτησία δεν κατονομάζεται ρητά μεταξύ των θεμελιωδών αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ στις οποίες στηρίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση, θεωρείται ωστόσο δομικό στοιχείο του κράτους δικαίου και αναγκαία προϋπόθεση για τη λειτουργία του. Τα τελευταία χρόνια, σε μια προσπάθεια αναχαίτισης των φαινομένων οπισθοδρόμησης που παρατηρούνται σε συγκεκριμένα κράτη μέλη (ιδιαίτερα όταν αυτά εκδηλώνονται υπό τη μορφή περιορισμού της ανεξαρτησίας των εθνικών δικαστών), το Δικαστήριο έχει αναγάγει την έννοια της δικαστικής ανεξαρτησίας – ως έκφρασης της αρχής του κράτους δικαίου – σε βασική συνιστώσα της υποχρέωσης διασφάλισης πραγματικής δικαστικής προστασίας του άρθρου 19 ΣΕΕ, κατά την έννοια, ιδίως, του άρθρου 47 του Χάρτη, στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης. Οι βάσεις για τη συνδυαστική ανάγνωση των άρθρων 2, 4 παρ. 3 (καθήκον καλόπιστης συνεργασίας) και 19 παρ. 1 ΣΕΕ, όπως αυτό ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη², τέθηκαν το 2018 με τη νομολογία - ορόσημο για τους «Πορτογάλους Δικαστές»³. Τότε ήταν που το Δικαστήριο, για πρώτη φορά, αναγνώρισε ότι το άρθρο 19 ΣΕΕ «συγκεκριμενοποιεί» την αξία του κράτους δικαίου και αναθέτει το καθήκον άσκησης του δικαστικού ελέγχου εντός της έννομης τάξης της Ένωσης επίσης στα εθνικά δικαστήρια⁴. Από την άποψη αυτή, εφόσον κάθε εθνικό δικαστήριο είναι ταυτόχρονα και «ενωσιακό», με την έννοια ότι ενδέχεται να κληθεί να αποφανθεί επί ζητημάτων που αφορούν την ερμηνεία και την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, κάθε κράτος μέλος οφείλει να διασφαλίζει ότι τα όργανα που εντάσσονται ως «δικα-

1. Venice Commission, Opinion No 940/2018 on constitutional arrangements and separation of powers and the independence of the judiciary and law enforcement, 17.12.2018, CDL-AD (2018) 028, παρ. 43.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

2. Βλ. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Η σχέση των άρθρων 19 ΣΕΕ και 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ υπό το πρίσμα της ανεξαρτησίας και της αποτελεσματικότητας της δικαστικής προστασίας, ΔιΔικ, 2019.

3. ΔΕΕ C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117.

4. Ibid, σκ. 32.

στήρια» στο εθνικό του σύστημα ενδίκων βοηθημάτων και μέσων στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις που είναι συμφυείς με την αποτελεσματική δικαστική προστασία, ιδίως δε στην απαίτηση περί ανεξαρτησίας. Η ανεξαρτησία, εξάλλου, αποτελεί προϋπόθεση για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος δικαστικής συνεργασίας που καθιερώνει ο μηχανισμός της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, καθόσον ο μηχανισμός αυτός δύναται να ενεργοποιηθεί μόνον από επιφορτισμένο με την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης όργανο το οποίο πληροί το κριτήριο της ανεξαρτησίας⁵. Λόγω της θεμελιώδους σημασίας που αποκτά, κατ' αυτόν τον τρόπο, η ανεξαρτησία των εθνικών δικαστών για την έννομη τάξη της Ένωσης, οι κανόνες οργάνωσης της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ελέγχου από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ στο πλαίσιο της άσκησης των αρμοδιοτήτων τους⁶. Μάλιστα, δεδομένου ότι, βάσει της νέας ερμηνευτικής προσέγγισης που εισάγει η νομολογία για τους «Πορτογάλους Δικαστές», η υποχρέωση των κρατών μελών ως προς τον σεβασμό της δικαστικής ανεξαρτησίας υπερβαίνει το άρθρο 47 του Χάρτη και πηγάζει απευθείας από το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, αφορά όλους τους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και όχι μόνον καταστάσεις στις οποίες εφαρμόζεται δίκαιο της Ένωσης, κατά την έννοια του άρθρου 51 παρ. 1 του Χάρτη⁷. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, μολονότι το άρθρο 47 του Χάρτη δεν έχει, αυτό καθαυτό, εφαρμογή στην υπό κρίση υπόθεση (καθόσον η *Repubblica* δεν επικαλείται δικαίωμα αντλούμενο από το δίκαιο της Ένωσης, επομένως δεν υφίσταται «εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης» κατά την έννοια του άρθρου 51 παρ. 1 του Χάρτη), το άρθρο 19 παρ. 1 τυγχάνει πλήρους εφαρμογής, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη (αφού δεν αμφισβητείται ότι οι Μαλτέζοι δικαστές εντάσσονται στο επίσημο δικαιοδοτικό σύστημα της Μάλτας «στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης»).

5. Βλ., μεταξύ άλλων, ΔΕΕ C-274/14, *Banco de Santander*, 21.01.2020, ECLI:EU:C:2020:17, σκ. 56 και την εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

6. Α. ΠΛΙΑΚΟΣ, Κράτος δικαίου και δικαστική προστασία στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2019, σ. 240. L. PECH / K. L. SCHAPPELE, *Is the Organization of National Judiciaries a Purely Internal Competence?*, *VerfBlog*, 04.03.2018, διαθέσιμο στο: <https://verfassungsblog.de/is-the-organisation-of-national-judiciaries-a-purely-internal-competence/> (προσπελάστηκε 15.06.2021).

7. Μ. ΟΥΔΕΚ, *Has the CJEU just Reconfigured the EU Constitutional Order?*, *VerfBlog*, 28.02.2018, διαθέσιμο στο: <https://verfassungsblog.de/has-the-cjeu-just-reconfigured-the-eu-constitutional-order/> (προσπελάστηκε 20.06.2021). Μ. ΒΗΛΑΡΑΣ, *Δικαστική Ανεξαρτησία και Αρχές της Αμοιβαίας Εμπιστοσύνης και Αναγνώρισης στην Πρόσφατη Νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2019, σ. 129.

II. Εμπλοκή μελών της εκτελεστικής εξουσίας στο σύστημα διορισμού / παύσης των δικαστών

Η διαρκώς εμπλουτιζόμενη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τα διαφορετικά εθνικά συστήματα διορισμού, προαγωγής, αξιολόγησης και παύσης των δικαστών καταδεικνύει την ποικιλομορφία των προσεγγίσεων στα επιμέρους κράτη μέλη⁸. Δεδομένου ότι δεν υφίσταται ένα «ιδανικό» μοντέλο που να διασφαλίζει άνευ ετέρου την πλήρη ανεξαρτησία του δικαστικού σώματος, απαιτείται κάθε φορά *ad hoc* αξιολόγηση του εθνικού συστήματος οργάνωσης της δικαιοσύνης και επιλογής των δικαστών με συνεκτίμηση του συγκεκριμένου νομικού και πραγματικού πλαισίου. Όπως δέχεται παγίως το Δικαστήριο, η εγγύηση περί δικαστικής ανεξαρτησίας «προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, ότι το σχετικό όργανο ασκεί τα καθήκοντά του με πλήρη αυτονομία, χωρίς να υπόκειται σε οποιαδήποτε ιεραρχική σχέση ή σχέση υπαγωγής έναντι οποιουδήποτε φορέα και χωρίς να λαμβάνει εντολές ή οδηγίες οποιασδήποτε προελεύσεως και ότι, ως εκ τούτου, προστατεύεται από εξωτερικές παρεμβάσεις ή πιέσεις οι οποίες θα μπορούσαν να θίξουν την ανεξάρτητη κρίση των μελών του και να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους»⁹ και «απαιτεί την ύπαρξη κανόνων, ιδίως όσον αφορά τη σύνθεση του οργάνου, τον διορισμό των μελών του, τη διάρκεια της θητείας τους και τους λόγους εξαιρέσεως ή παύσεώς τους, ώστε οι πολίτες να μην έχουν καμία εύλογη αμφιβολία ως προς τη στεγανότητα του εν λόγω οργάνου έναντι των εξωτερικών στοιχείων και ως προς την ουδετερότητά του έναντι των αντιμαχόμενων συμφερόντων»¹⁰. Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών είναι βέβαια θεμελιώδης στο πλαίσιο ενός κράτους δικαίου, ωστόσο, όπως προκύπτει από προηγούμενη νομολογία, η ανάμειξη αρχών / φορέων της εκτελεστικής (ή της νομοθετικής¹¹) εξουσίας στη διαδικασία διορισμού δικαστών δεν συνεπάγεται αυτομάτως τη δημιουργία σχέσεων εξάρτησης ή ιεραρχικού ελέγχου¹². Αυτό που

8. Βλ. τη σύντομη συγκριτική αναφορά του Γεν. Εισαγγελέα G. Hogan στα σημ. 54 και 57 των Προτάσεών του, 17.12.2020, ECLI:EU:C:2020:1055, επί της υπόθεσης την οποία αφορά η σχολιαζόμενη απόφαση.

9. ΔΕΕ C-64/16, ό.π., σκ. 44. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-585/18, C-624/18 και C-625/18, *A.K. (Ανεξαρτησία του πειθαρχικού συμβουλίου του Ανωτάτου Δικαστηρίου)*, 19.11.2019, ECLI:EU:C:2019:982, σκ. 121.

10. ΔΕΕ C-216/18 PPU, *Minister for Justice and Equality (Πλημμέλειες του δικαστικού συστήματος)*, 25.07.2018, ECLI:EU:C:2018:586, σκ. 66. ΔΕΕ C-619/18, *Επιτροπή/Πολωνία (Ανεξαρτησία του Ανωτάτου Δικαστηρίου)*, 24.06.2019, ECLI:EU:C:2019:531, σκ. 74. ΔΕΕ C-192/18, *Επιτροπή/Πολωνία (Ανεξαρτησία των τακτικών δικαστηρίων)*, 05.11.2019, ECLI:EU:C:2019:924, σκ. 111. ΔΕΕ C-272/19, *Land Hessen*, 09.07.2020, ECLI:EU:C:2020:535, σκ. 52.

11. Βλ. ΔΕΕ C-272/19, ό.π.

12. Την άποψη αυτή υιοθετεί και το ΕΔΔΑ, βλ. ενδεικτικά *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κατά Πορτογαλίας* (Προσφυγές Νος 55391/13,

έχει σημασία είναι το εθνικό σύστημα οργάνωσης της δικαιοσύνης να περιβάλλεται από κατάλληλες θεσμικές εγγυήσεις ικανές να διασφαλίσουν ότι, από τον διορισμό τους και στο εξής, οι δικαστές δεν δέχονται εξωτερικές επιρροές ή καθοδήγηση κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Με τις λέξεις του Γεν. Εισαγγελέα Hogan, «το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ είναι κατά βάση προσανατολισμένο στο μέλλον, υπό την έννοια ότι αφορά την προστασία της δικαστικής ανεξαρτησίας από τον διορισμό των δικαστών και έπειτα»¹³. Τα πρότυπα εθνικών συστημάτων που ανταποκρίνονται πληρέστερα στις απαιτήσεις του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ αποκρυσταλλώνονται περιπτώσιολογικά σε αποφάσεις πολωνικού ενδιαφέροντος του Δικαστηρίου.

Έτσι, κρίθηκε ότι ο διορισμός δικαστών από τον Πολωνό Πρόεδρο της Δημοκρατίας δεν δύναται να προκαλέσει στους πολίτες εύλογες αμφιβολίες ως προς την ανεξαρτησία του δικαστικού σώματος, «εφόσον, κατόπιν του διορισμού τους, οι ενδιαφερόμενοι δεν υπόκεινται σε καμία πίεση και δεν δέχονται εντολές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους»¹⁴. Πάντως, σύμφωνα με το Δικαστήριο, «εξακολουθεί να είναι αναγκαίο να διασφαλισθεί ότι οι ουσιαστικές προϋποθέσεις και οι όροι της διαδικασίας για την έκδοση των αποφάσεων περί διορισμού δεν θα μπορούν να προκαλέσουν στους πολίτες, μετά τον διορισμό των ενδιαφερομένων, εύλογες αμφιβολίες ως προς το ανεπηρέαστο των οικείων δικαστών από εξωτερικά στοιχεία και ως προς την ουδετερότητά τους έναντι των αντιπαρτιθέμενων συμφερόντων»¹⁵. Στο πλαίσιο αυτό, έγινε δεκτό ότι η παρέμβαση ενός Δικαστικού Συμβουλίου (του KRS), επιφορτισμένου με το καθήκον να γνωμοδοτεί σχετικά με την καταλληλότητα των υποψηφίων για την πλήρωση θέσης δικαστή, συμβάλλει στο να καταστεί η διαδικασία διορισμού των δικαστών πιο αντικειμενική, υπό την προϋπόθεση φυσικά ότι το ίδιο το Δικαστικό Συμβούλιο είναι αρκούντως ανεξάρτητο έναντι της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας¹⁶.

Αντιθέτως, σε ό,τι αφορά την αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας να αποφασίζει για μια ενδεχόμενη παράταση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης συγκεκριμένων Πολωνών δικαστών, κρίθηκε ότι το καθεστώς άσκησής της ήταν δυνατό να προκαλέσει αμφιβολίες ως προς τη θωράκιση των οικείων δικαστών έναντι της επιρροής της εκτελεστικής εξουσίας (παρά τον γνωμοδοτικό ρόλο, στη σχετική διαδικασία, του KRS), διότι δεν διέπεται από επαληθεύσιμα κριτήρια ούτε είναι δεκτικό δικα-

στικού ελέγχου¹⁷. Τέλος, πριν από μερικούς μήνες, έγινε δεκτό ότι οι τροποποιήσεις του νόμου περί του KRS, με τις οποίες κατέστη αδύνατη η άσκηση προσφυγών κατά αποφάσεων του KRS όσον αφορά την υποβολή προτάσεων στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για τον διορισμό υποψηφίων σε θέσεις δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου, ενδέχεται να αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η έλλειψη δυνατότητας άσκησης ενδίκου βοηθήματος στο πλαίσιο διαδικασίας διορισμού σε θέσεις δικαστών δεν αντίκειται άνευ ετέρου στις απαιτήσεις ανεξαρτησίας εκ του δικαίου της Ένωσης. Εντούτοις, η πρόβλεψη τέτοιου ενδίκου βοηθήματος καθίσταται αναγκαία όταν, από το σύνολο των κρίσιμων στοιχείων που χαρακτηρίζουν την εν λόγω διαδικασία σε συγκεκριμένο νομικό και πραγματικό πλαίσιο, δύναται να προκληθούν στους πολίτες αμφιβολίες συστημικής φύσης ως προς τον ρόλο του γνωμοδοτούντος οργάνου στο εθνικό σύστημα διορισμού των δικαστών και, κατά συνέπεια, ως προς την ανεξαρτησία των εν λόγω δικαστών¹⁸. Λαμβανομένης υπόψη της γενικότερης κατάστασης που επικρατεί στην Πολωνία, το γεγονός ότι δεν υφίσταται πλέον δυνατότητα άσκησης ενδίκου βοηθήματος στο πλαίσιο διαδικασίας διορισμού των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι μάλλον προβληματικό.

Σε ό,τι αφορά τώρα την περίπτωση της Μάλτας, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Επιτροπή, η οποία συστάθηκε επ' ευκαιρία της αναθεώρησης του μαλτέζικου Συντάγματος το 2016, βελτιώνει σημαντικά το εθνικό σύστημα διορισμού των δικαστών. Τούτο, παρά το γεγονός ότι η γνώμη της Επιτροπής προς τον Πρωθυπουργό είναι μη δεσμευτική και ο τελευταίος μπορεί, έστω κατ' εξαίρεση, να παρεκκλίνει προτείνοντας τον διορισμό υποψηφίου που δεν έχει προταθεί προηγουμένως από την Επιτροπή¹⁹. Επιπλέον, ούτε το καθεστώς διορισμού των μελών της Επιτροπής γεννά αμφιβολίες ως προς την ανεξαρτησία του οργάνου ούτε η παρουσία μελών στη σύνθεσή της που δεν προέρχονται από τη δικαστική εξουσία εγείρει προβληματισμό. Βάσει, λοιπόν, του δικαστικού συστήματος της Μάλτας, κρινόμενου συνολικά, των συνθηκών υπό τις οποίες τα μέλη της Επιτροπής εκπληρώνουν στην πράξη την αποστολή τους και των κανόνων που διέπουν τη σύνθεση και λειτουργία του οργάνου, το Δικαστήριο εκτιμά ότι ικανοποιούνται επαρκώς οι απαιτήσεις του άρθρου 19 ΣΕΕ²⁰.

Γενικώς, η συμμετοχή ενός ανεξάρτητου οργάνου στη διαδικασία διορισμού δικαστών θεωρείται, καταρχήν,

57728/13 και 74041/13), απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2018 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 160.

13. Σημ. 56 και 78 των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα G. Hogan, ό.π.

14. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-585/18, C-624/18 και C-625/18, ό.π., σκ. 133.

15. Ibid, σκ. 134.

16. Ibid, σκ. 138.

17. ΔΕΕ C-619/18, ό.π., σκ. 114-118.

18. ΔΕΕ C-824/18, Α.Β. κ.λπ. (Nomination des juges à la Cour suprême - Recours), 02.03.2021, ECLI:EU:C:2021:153, σκ. 129.

19. Σκ. 71 της σχολιαζόμενης απόφασης.

20. Ibid, σκ. 67-69.

ότι συμβάλλει στο να καταστεί η εν λόγω διαδικασία πιο διαφανής και αξιοκρατική, δεδομένου ότι τέτοια όργανα συνήθως βοηθούν σημαντικά στην οριοθέτηση της διακριτικής ευχέρειας της εκτελεστικής εξουσίας. Επισημαίνεται, πάντως, ότι η προσέγγιση του Δικαστηρίου σε ό,τι αφορά τη σύνθεση και τις αρμοδιότητες τέτοιων οργάνων είναι περιπτώσιολογική, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να εξαχθούν από τη νομολογία γενικά συμπεράσματα εφαρμοζόμενα σε κάθε έννομη τάξη. Εκείνο που λαμβάνεται ιδιαιτέρως σοβαρά υπόψη κατά τη σχετική εκτίμηση είναι το θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο του κράτους μέλους συνολικά, ιδωμένο υπό το πρίσμα της πραγματικής κατάστασης που επικρατεί στην εσωτερική έννομη τάξη και, κυρίως, του πολιτικού σκηνικού εντός του οποίου κρατικά όργανα παρεμβαίνουν στη διαδικασία διορισμού των δικαστών.

III. Η προσιθιθέμενη αξία της σχολιαζόμενης απόφασης

Προκειμένου να αξιολογήσει εάν το σύστημα διορισμού των δικαστών στη Μάλτα ανταποκρίνεται στην απαίτηση περί ανεξαρτησίας, το Δικαστήριο διατύπωσε, για πρώτη φορά, την εξής πολύ ενδιαφέρουσα σκέψη: η Μάλτα προσχώρησε ελευθέρως στην Ένωση και κατέστη, βάσει του άρθρου 49 ΣΕΕ, πλήρες μέλος αυτής, διότι απέδειξε την εκπλήρωση μιας σειράς προενταξιακών δεσμεύσεων²¹, μεταξύ των οποίων τη συμμόρφωση με τις κοινές αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ. Το κράτος δικαίου, μία εκ των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, συγκεκριμενοποιείται, μεταξύ άλλων, με το άρθρο 19 ΣΕΕ. Η Μάλτα προσχώρησε στην Ένωση επί τη βάσει των διατάξεων του Συντάγματός της που ίσχυαν πριν από την αναθεώρηση του 2016. Αυτό σημαίνει ότι το σύστημά της οργάνωσης της δικαιοσύνης, ιδίως η εξουσία που διαθέτει ο Πρωθυπουργός στη διαδικασία διορισμού των δικαστών, είχε κριθεί ότι συνάδει με τα ελάχιστα πρότυπα κράτους δικαίου και δημοκρατίας που θέτει το δίκαιο της Ένωσης πριν την εισαγωγή του θεσμού της Επιτροπής. Από την ανάλυση του Δικαστηρίου προκύπτει ότι η συνταγματική τροποποίηση που επήλθε το 2016 όχι μόνο δεν επέφερε αποδυνάμωση του κράτους δικαίου, αλλά κατέστησε τη διαδικασία διορισμού των δικαστών στη Μάλτα πιο αντικειμενική²². Σε

21. Πρόκειται για τα περίφημα «κριτήρια της Κοπεγχάγης», τα οποία εξαρτούν την καταλληλότητα ενός κράτους για την απόκτηση της ιδιότητας του μέλους στην ΕΕ από την πλήρωση μιας σειράς πολιτικών και οικονομικών προϋποθέσεων. Ειδικότερα, προκειμένου να είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις πολλαπλές προκλήσεις που συνεπάγεται η ιδιότητα του μέλους, οι υποψήφιοι χώρες απαιτείται να έχουν επιτύχει: α) τη σταθερότητα των θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα δικαιώματα του ανθρώπου και την προστασία των μειονοτήτων, β) τη μετάβαση στην οικονομία της αγοράς και γ) την προσήλωση στους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης μέσω της υιοθέτησης του κοινοτικού κεκτημένου.

22. Σκ. 69 της σχολιαζόμενης απόφασης.

κάθε περίπτωση, η Μάλτα δεν θα μπορούσε να προβεί σε νομοθετικές τροποποιήσεις ικανές να οδηγήσουν σε υποβάθμιση της προστασίας της αξίας του κράτους δικαίου, διότι η οικειοθελής προσχώρησή της στην Ένωση συνεπάγεται τη δέσμευσή της να σέβεται και να προωθεί τις κοινές αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ²³.

Ο συλλογισμός αυτός μπορεί να συνοψιστεί υπό τον τίτλο «αρχή της μη οπισθοδρόμησης ή της μη υποβάθμισης των προτύπων» (“non-regression principle ή non-backsliding principle”)²⁴. Η αρχή αυτή, η οποία προκύπτει ευθέως από τη συνδυαστική ανάγνωση των άρθρων 2 και 49 της ΣΕΕ, υπονοεί ότι η συμμόρφωση με τις θεμελιώδεις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ δεν αποτελεί μόνον «κριτήριο εισόδου» στην Ένωση, αλλά οφείλει να τηρείται ευλαβικά και να προάγεται καθ’ όλη τη διάρκεια της ενωσιακής πορείας ενός κράτους. Έτσι, δυνάμει της αρχής αυτής, η Μάλτα – όπως και κάθε κράτος μέλος – έχει δεσμευθεί να μην προβεί σε νομοθετικές τροποποιήσεις ικανές να θίξουν τα ελάχιστα συνταγματικά πρότυπα που αποτέλεσαν προϋπόθεση για την προσχώρησή της στην Ένωση²⁵. Για αυτόν τον λόγο, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να απέχουν από τη θέσπιση ή την τροποποίηση κανόνων κατά τρόπο που να επιφέρει αποδυνάμωση της προστασίας του κράτους δικαίου ή των άλλων θεμελιωδών αξιών²⁶. Όταν, λοιπόν, παρατηρούνται φαινόμενα οπισθοδρόμησης ως προς την τήρηση του κράτους δικαίου ή άλλης θεμελιώδους αξίας, τα θεσμικά όργανα της Ένωσης νομιμοποιούνται να παρέμβουν, να ασκήσουν ελεγκτικές αρμοδιότητες και να επιστρατεύσουν τους μηχανισμούς συμμόρφωσης, ακόμη και σε τομείς που εμπíπτουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών (όπως

23. Ibid, σκ. 63.

24. N. KIRST, The Court of Justice rules on European standards for national judicial appointments, EU Law Live, 22.04.2021, διαθέσιμο στο: <https://eulawlive.com/op-ed-the-court-of-justice-rules-on-european-standards-for-national-judicial-appointments-by-niels-kirst/> (προσπελάστηκε 10.06.2021)· M. LELOUP / D. V. KOCHENOV / A. DIMITROVS, Non-Regression: Opening the Door to Solving the Copenhagen Dilemma? All the Eyes on Case C-896/19 Republika v Il-Prim Ministru, RECONNECT, Working Paper No. 15 – June 2021· D. V. KOCHENOV / A. DIMITROVS, Solving the Copenhagen Dilemma - The Republika Decision of the European Court of Justice, Verfblog, 28.04.2021, διαθέσιμο στο: <https://verfassungsblog.de/solving-the-copenhagen-dilemma/> (προσπελάστηκε 10.06.2021)· L. PECH / D. KOCHENOV, Respect for the Rule of Law in the Case Law of the European Court of Justice: A Casebook Overview of Key Judgments since the Portuguese Judges Case, 20.05.2021, SIEPS Report, Stockholm, 2021 (Forthcoming), σσ. 153-155, 157 και 165-166, διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=3850308> (προσπελάστηκε 10.06.2021).

25. D. KOCHENOV, Behind the Copenhagen façade: The meaning and structure of the Copenhagen political criterion of democracy and the rule of law, European Integration online Papers, 2004, σ. 5.

26. Σκ. 63-64 της σχολιαζόμενης απόφασης.

η οργάνωση της δικαιοσύνης)²⁷. Η νομιμοποίηση αυτή απορρέει απευθείας από τη συνδυαστική εφαρμογή των άρθρων 2 και 49 της ΣΕΕ.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι μια αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβληθείσα από δικαστήριο του μικρότερου κράτους μέλους στην ΕΕ αποτέλεσε αφορμή για την καθιέρωση μιας νέας αρχής στη νομολογία, η οποία αναμένεται να επηρεάσει καθοριστικά τις μελλοντικές αποφάσεις του Δικαστηρίου σε περιπτώσεις παραβιάσεων, από κράτη μέλη, των θεμελιωδών αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ²⁸. Κατά την άποψή μας, η για πρώτη φορά διατύπωση της «αρχής της μη οπισθοδρόμησης ή της μη υποβάθμισης των προτύπων» προσδίδει στη σχολιαζόμενη απόφαση νομολογιακό βάρος αντίστοιχο με εκείνο της απόφασης για τους «Πορτογάλους Δικαστές». Ενώ η τελευταία αυτή απόφαση συνέδεσε το κράτος δικαίου με το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ και επέτρεψε την παρέμβαση του Δικαστηρίου όταν διαπιστώνεται οπισθοδρόμηση στον τομέα της δικαστικής ανεξαρτησίας και της οργάνωσης των εθνικών δικαστικών συστημάτων, η σχολιαζόμενη απόφαση διευρύνει ακόμη περισσότερο τα περιθώρια παρέμβασης εκ μέρους της Ένωσης²⁹. Πρόκειται για σημαντικότερη εξέλιξη στο πεδίο της προστασίας όλων των θεμελιωδών αξιών, και όχι μόνον εκείνων που μπορούν να συσχετιστούν με θέματα δικαστικής ανεξαρτησίας, διότι – θεωρητικά τουλάχιστον – υπάρχει πλέον δυνατότητα για παρέμβαση των θεσμικών οργάνων όταν παραβιάζονται γενικώς οι αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ³⁰. Με άλλες λέξεις, αναγνωρίζεται η ικανότητα της Ένωσης να αντιμετωπίζει φαινόμενα οπισθοδρόμησης των κρατών μελών σε τομείς που, αν και δεν αφορούν εν στενή έννοια dotές αρμοδιότητές της, αποτέλεσαν αντικείμενο των προενταξιακών προσαρμογών³¹. Με τον τρόπο αυτό, εάν η επίκληση του άρθρου 49 ΣΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 2 ΣΕΕ καθιερωθεί στη νομολογία του Δικαστηρίου, θα μπορέσει ενδεχομένως να συμβάλει στην αποτελεσματικότερη αποκατάσταση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης που έχει διαρραγεί μεταξύ συγκεκριμένων κρατών μελών αλλά και στην αντιμετώπιση του λεγόμενου «διλήμματος της Κοπεγχάγης»³², της έλλειψης δηλαδή κατάλληλου

μηχανισμού για την παρακολούθηση της τήρησης των κριτηρίων της Κοπεγχάγης στο στάδιο μετά την προσχώρηση στην Ένωση ενός κράτους³³.

IV. Συμπερασματικές σκέψεις

Με την εδώ σχολιαζόμενη απόφαση, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε και εμπλούτισε σημαντικά την πρόσφατη νομολογία του ως προς τις απαιτήσεις που θέτει το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ, υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, όσον αφορά την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης στην έννομη τάξη της Ένωσης. Η καινοτομία της απόφασης ωστόσο εντοπίζεται σε μόλις πέντε σκέψεις του Δικαστηρίου³⁴, από τις οποίες προκύπτει η καθιέρωση στη νομολογία της «αρχής της μη οπισθοδρόμησης ή της μη υποβάθμισης των προτύπων». Σύμφωνα με την εν λόγω αρχή, το επίπεδο συμμόρφωσης κάθε ευρωπαϊκού κράτους, που έχει προσχωρήσει οικειοθελώς στην ΕΕ, με τις κοινές αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ δεν μπορεί να υπολείπεται του επιπέδου ελάχιστης συμμόρφωσης που είχε επιτευχθεί κατά το προενταξιακό στάδιο, καθιστώντας το κράτος αυτό κατάλληλο προς ένταξη. Για πρώτη φορά, το Δικαστήριο διαπιστώνει εδώ ότι οποιασδήποτε μορφής οπισθοδρόμηση των κρατών μελών σε τομείς που αποτέλεσαν αντικείμενο προενταξιακών διαπραγματεύσεων και προσαρμογών επιτρέπει την εκ μέρους της Ένωσης ενεργοποίηση διαδικασιών για την αποκατάσταση του επιπέδου συμμόρφωσης που είχε τεθεί ως προϋπόθεση για την προσχώρηση. Η «αρχή της μη οπισθοδρόμησης ή της μη υποβάθμισης των προτύπων» αναμένεται να ενισχύσει σημαντικά το σύστημα ελέγχου και εφαρμογής των θεμελιωδών αξιών στην ΕΕ, καθώς, από την σαφώς πιο περιοριστική προσέγγιση που υιοθέτησε η απόφαση για τους «Πορτογάλους Δικαστές», περνάμε τώρα σε μια πιο διευρυμένη αντίληψη της αρχής του κράτους δικαίου³⁵. Έτσι, «ανοίγεται» ο δρόμος για παρέμβαση των θεσμικών οργάνων της ΕΕ όχι μόνο όταν διαπιστώνεται οπισθοδρόμηση ως προς πτυχές του κράτους δικαίου που δεν αφορούν ζητήματα εμπύπτοντα στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ αλλά, ενδεχομένως, και κάθε φορά που συντελείται συστηματική παραβίαση οποιασδήποτε αξίας του άρθρου 2 ΣΕΕ. Εναπόκειται πλέον στην Επιτροπή και στο Δικαστήριο να αξιοποιήσουν πλήρως στο μέλλον αυτό το νέο εργαλείο προς όφελος των κρατών μελών για την αντιμετώπιση φαινομένων οπισθοδρόμησης.

► Ο κίνδυνος σύγχυσης στην κατοχύρωση λεκτικών σημείων ως εμπορικών σημάτων της ΕΕ

27. M. LELOUP / D. V. KOCHENOV / A. DIMITROVS, ό.π., σ. 7.

28. M. LELOUP, *Repubblika: Anything new under the Maltese Sun?: The ECJ rules on the system of the appointment of judges in Malta*, *VerfBlog*, 21.04.2021, διαθέσιμο στο: <https://verfassungsblog.de/repubblika/> (προσπελάστηκε 14.06.2021).

29. M. LELOUP / D. V. KOCHENOV / A. DIMITROVS, ό.π., σ. 16.

30. Παρά την αναφορά του Δικαστηρίου στο άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, βλ. σκ. 65 της σχολιαζόμενης απόφασης.

31. M. LELOUP / D. V. KOCHENOV / A. DIMITROVS, ό.π., σ. 7.

32. K. TUORI, *From Copenhagen to Venice*, σε: C. Closa / D. Kochenov (επιμ.), *Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union*, Cambridge University Press, 2016, σ. 225 επ.

33. M. LELOUP / D. V. KOCHENOV / A. DIMITROVS, ό.π., σσ. 17-20· D. V. KOCHENOV / A. DIMITROVS, ό.π.

34. Σκ. 60-64 της σχολιαζόμενης απόφασης.

35. L. PECH / D. KOCHENOV, ό.π., σσ. 165-166.

Ακύρωση απόφασης του σώματος προσφυγών του EUIPO από το ΓεΔΕΕ επειδή εσφαλμένα κατέληξε στο συμπέρασμα, υπό το πρίσμα του άρθρου 8 παρ. 1 και παρ. 5, ότι δεν υφίσταται κίνδυνος σύγχυσης μεταξύ του συλλογικού σήματος HALLOUMI και του αιτηθέντος λεκτικού σημείου προς κατοχύρωση GRILLOUMI

σήμα της ΕΕ – διαδικασία ανακοπής – αίτηση για το λεκτικό σημείο της ΕΕ GRILLOUMI – προγενέστερο συλλογικό σήμα της ΕΕ HALLOUMI – σχετικός λόγος απαραδέκτου – πιθανότητα σύγχυσης – βλάβη στη φήμη – άρθρο 8 παρ. 1 στοιχείο β' και άρθρο 8 παρ. 5 Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 207/2009 (νυν άρθρο 8 παρ. 1 στοιχείο β' και άρθρο 8 παρ. 5 Κανονισμού (ΕΕ) 2017/1001)

ΓεΔΕΕ T-555/19, Foundation for the Protection of the Traditional Cheese of Cyprus named Halloumi/EUIPO - Fontana Food (GRILLOUMI), 21.04.2021, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: V. Tomljenović, Εισηγητής: F. Schalin, ECLI:EU:T:2021:204 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η απόφαση του ΓεΔΕΕ αφορά την ερμηνεία του άρθρου 8 παρ. 1 στοιχείο β' και παρ. 5 του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 207/2009 (νυν άρθρο 8 παρ. 1 στοιχείο β') και του άρθρου 8 παρ. 5 του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/1001¹. Η υπόθεση βασίζεται στο ερώτημα εάν υπάρχει κίνδυνος σύγχυσης μεταξύ του λεκτικού σημείου προς καταχώριση GRILLOUMI και του προηγούμενου συλλογικού σήματος HALLOUMI. Με άλλα λόγια, εξετάζεται εάν η κλάση προϊόντων «Υπηρεσίες εστιατορίου» και η κλάση «Τυρί» μπορούν να θεωρηθούν παρόμοιες, δηλαδή εάν το τυρί που χρησιμοποιείται στην εξυπηρέτηση τροφίμων και ποτών θεωρείται συμπληρωματικό με τις υπηρεσίες εξυπηρέτησης αυτές καθαυτές και, ως εκ τούτου, υπάρχει κίνδυνος σύγχυσης.

Η Fontana Food AB, μια σουηδική εταιρεία, αιτήθηκε την εγγραφή ως σήματος του λεκτικού σημείου GRILLOUMI. Οι υπηρεσίες για τις οποίες ζητήθηκε καταχώριση ανήκουν στην κλάση 43 της Συμφωνίας της Νίκαιας σχετικά με τη Διεθνή Ταξινόμηση Προϊόντων και Υπηρεσιών για Σκοπούς Καταχώρισης Σημάτων της 15ης Ιουνίου 1957², όπως αναθεωρήθηκαν και τροποποιήθηκαν, και αντιστοιχούν στην ακόλουθη περιγραφή: «Υπηρεσίες για την παροχή τροφίμων και ποτών, υπηρεσίες καφετέριας και εστιατόρια».

Στηριζόμενος στην ύπαρξη του συλλογικού σήματος HALLOUMI, ο ιδιοκτήτης του, το Ίδρυμα Προστασίας του Παραδοσιακού Τυριού της Κύπρου με το όνομα Χαλλούμι, άσκησε ανακοπή κατά της καταχώρισης ως εμπορικού

σήματος της ΕΕ του σημείου GRILLOUMI. Κατόπιν αντιρρήσεων, η προσφεύγουσα στηρίχθηκε κατ' ουσίαν σε δύο λόγους: ο πρώτος επικαλείται παράβαση του άρθρου 8 παρ. 1 στοιχείο β' του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 207/2009 του Συμβουλίου για το εμπορικό σήμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο δεύτερος αφορά στην παράβαση του άρθρου 8 παρ. 5 του Κανονισμού.

Το τμήμα ανακοπών απέρριψε την ανακοπή και καταδίκασε την προσφεύγουσα στα δικαστικά έξοδα. Σε δεύτερο στάδιο, ο προσφεύγων υπέβαλε ανακοίνωση προσφυγής στο EUIPO (άρθρα 66 έως 71 του Κανονισμού) κατά της απόφασης του τμήματος ανακοπών, αλλά το τέταρτο τμήμα προσφυγών του EUIPO απέρριψε την προσφυγή με την αιτιολογία ότι δεν υπήρχε κίνδυνος σύγχυσης, για τους καταναλωτές, μεταξύ του εικονιστικού σημείου GRILLOUMI και του προγενέστερου συλλογικού σήματος HALLOUMI.

Στη συνέχεια, ο προσφεύγων άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης του τέταρτου τμήματος προσφυγών του EUIPO της 29ης Μαΐου 2019 («προσβαλλόμενη απόφαση») ενώπιον του ΓεΔΕΕ. Το Δικαστήριο έκρινε βάσιμο τον πρώτο λόγο ακυρώσεως του Ίδρυματος Προστασίας του Παραδοσιακού Τυριού της Κύπρου με το όνομα Χαλλούμι, δηλαδή τη σύγκριση των σημάτων και την εκτίμηση του κινδύνου σύγχυσης και, συνεπώς, δεν προχώρησε στην εξέταση του δεύτερου λόγου.

Επομένως, στην υπόθεση T-555/19, το Ίδρυμα Προστασίας του Παραδοσιακού Τυριού της Κύπρου αντιτάχθηκε στην καταχώριση του λεκτικού σημείου GRILLOUMI για χρήση του στις «Υπηρεσίες εστιατορίου» (κλάση προϊόντων 43 της Συμφωνίας της Νίκαιας), καθώς υπήρχε κίνδυνος σύγχυσης με το προηγούμενο συλλογικό σήμα HALLOUMI που υπάγεται στην κλάση προϊόντων «Τυρί» (κλάση προϊόντων 29). Σε αντίθεση με την απόφαση του EUIPO, το ΓεΔΕΕ αποφάνθηκε ότι υφίσταται κίνδυνος σύγχυσης μεταξύ του συλλογικού σήματος HALLOUMI και του λεκτικού σημείου GRILLOUMI, το οποίο προσδιορίζει υπηρεσίες εστίασης σουηδικής εταιρείας. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι το EUIPO εσφαλμένα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται κίνδυνος σύγχυσης μεταξύ των αντιπαρτιθέμενων σημείων και έτσι ακύρωσε την απόφασή του.

Παρατηρήσεις

Κοραλία Κοντού*

1. Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1001 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 2017, για το σήμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2017 L 154/1.

2. Η ταξινόμηση της Νίκαιας είναι ένα σύστημα ταξινόμησης προϊόντων και υπηρεσιών για αιτήσεις σημάτων της ΕΕ που αποτελείται από 45 κλάσεις.

Ι. Εισαγωγή

Τα σήματα χρησιμοποιούνται από τα μέλη μιας ομάδας για να διακρίνουν το προϊόν τους από αυτό των μη με-

* LLM, Δικηγόρος

λών. Το HALLOUMI προστατεύεται, αρχικά, ως εμπορικό σήμα με τη μορφή του συλλογικού σήματος. Προσφάτως, κατοχυρώθηκε ως Προστατευόμενη Ονομασία Προέλευσης (ΠΟΠ) προσφέροντας μια παράλληλη και πιο ισχυρή προστασία στο HALLOUMI. Πιο συγκεκριμένα, το συλλογικό σήμα της ΕΕ είναι ένας συγκεκριμένος τύπος σήματος της ΕΕ, ικανός να διακρίνει τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες των μελών της ένωσης, που με τη σειρά τους είναι και οι δικαιούχοι του σήματος.

Για την προστασία των παραπάνω δικαιούχων των ήδη κατοχυρωμένων σημάτων της ΕΕ, η ΕΕ χρησιμοποιεί τον Κανονισμό 2017/1001 για το εμπορικό σήμα της ΕΕ, με τον οποίο οι δικαιούχοι προστατεύονται σε περίπτωση κινδύνου σύγχυσης ενός προϊόντος με το κατοχυρωμένο εμπορικό σήμα τους. Ο κίνδυνος σύγχυσης πρέπει να εκληφθεί ως ο κίνδυνος να πιστεύει το κοινό ότι τα προϊόντα ή οι υπηρεσίες που καλύπτονται από το προγενέστερο σήμα και εκείνα που καλύπτονται από το αιτηθέν σήμα προέρχονται από μέλη της ένωσης/δικαιούχων του προγενέστερου σήματος ή, κατά περίπτωση, από επιχειρήσεις που συνδέονται οικονομικά με τα εν λόγω μέλη ή με την ένωση αυτή³. Για την εφαρμογή του άρθρου 8 παρ. 1 στοιχείο β' του Κανονισμού 2017/1001, ο κίνδυνος σύγχυσης προϋποθέτει ότι τόσο τα αντιτιθέμενα σήματα όσο και τα προσδιοριζόμενα από αυτά προϊόντα ή υπηρεσίες είναι πανομοιότυπα ή παρόμοια. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι σωρευτικές⁴.

Με τη σειρά της, σύμφωνα με πάγια νομολογία, κατά την εκτίμηση της ομοιότητας αγαθών και υπηρεσιών, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη όλοι οι σχετικοί παράγοντες που σχετίζονται με αυτά τα αγαθά και υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένης, ιδίως, της φύσης τους, του επιδιωκόμενου σκοπού τους, της μεθόδου χρήσης τους και εάν ανταγωνίζονται μεταξύ τους ή είναι συμπληρωματικές. Άλλοι παράγοντες μπορούν επίσης να ληφθούν υπόψη, όπως, για παράδειγμα, τα κανάλια διανομής των σχετικών αγαθών και υπηρεσιών⁵. Επομένως, η ομοιότητα μεταξύ των προϊόντων ή υπηρεσιών που καλύπτονται από τα επίμαχα σήματα κρίνεται, μεταξύ άλλων, από τη συμπληρωματικότητά τους.

Πρέπει να ληφθεί, λοιπόν, υπόψη ότι τα αγαθά και οι υπηρεσίες είναι συμπληρωματικά όταν υπάρχει στενή σχέση μεταξύ τους, υπό την έννοια ότι το ένα είναι απαραίτη-

το ή σημαντικό για τη χρήση του άλλου, με αποτέλεσμα οι καταναλωτές να πιστεύουν ότι η ίδια επιχείρηση είναι υπεύθυνη για την κατασκευή αυτών των αγαθών ή για την παροχή αυτών των υπηρεσιών⁶.

Όπως είναι σαφές, σε αυτό το πλαίσιο για τα εμπορικά σήματα στην ΕΕ, η νομολογία του Δικαστηρίου διαδραματίζει εξέχοντα ρόλο, ιδίως όσον αφορά στον διακριτικό χαρακτήρα και στη χρήση τους, επεκτείνοντας το πεδίο και την εμβέλεια της προστασίας τους εντός της ΕΕ⁷.

II. Νομολογική εξέλιξη στο ζήτημα των εμπορικών σημάτων

Όσον αφορά το συλλογικό σήμα HALLOUMI και σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΔΕΕ, το τελευταίο έχει επανειλημμένως αποφανθεί υπέρ των ιδιωτικών εταιρειών, απορρίπτοντας τις ενστάσεις του Ιδρύματος Προστασίας του Παραδοσιακού Τυριού της Κύπρου και κατοχυρώνοντας, ως ευρωπαϊκά, λεκτικά σημεία, όπως το GRILLOUMI. Πιο συγκεκριμένα, στην πρόσφατη υπόθεση σχετικά με το BBQLOUMI⁸, το Δικαστήριο έκανε δεκτή την καταχώριση του σήματος BBQLOUMI ως εμπορικού σήματος της ΕΕ παρά τις ενστάσεις για κίνδυνο σύγχυσης με το συλλογικό σήμα HALLOUMI.

Το Δικαστήριο στήριξε την επιχειρηματολογία του στο γεγονός ότι το συλλογικό σήμα HALLOUMI θεωρείται «γενικό» και «περιγραφικό»⁹. Η διακριτική δύναμη ενός σήματος της ΕΕ εξαρτάται από το εάν συνιστά περιγραφική ένδειξη και εάν είναι δυνατή η αναπαράστασή του με κατάλληλα μέσα, ώστε να καθίσταται απολύτως σαφές στους ενδιαφερόμενους τρίτους το αντικείμενο προστασίας που περιέχεται σε αυτό. Η ύπαρξη οπτικής, φωνητικής και εννοιολογικής ομοιότητας δεν αρκεί, στην περίπτωση που πρόκειται για προγενέστερο περιγραφικό σήμα με ασθενή διακριτικό χαρακτήρα, ώστε να αποτελέσει τεκμήριο υπάρξεως κινδύνου σύγχυσης.

Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι το HALLOUMI κατανοείται άμεσα από το κοινό του Ηνωμένου Βασιλείου ότι περιγράφει τα χαρακτηριστικά ή ακόμη και την προέλευση των προϊόντων, και, επομένως, δεν νοείται ως ένδειξη της πιστοποιημένης ποιότητας του προϊόντος, ούτε ως ένδειξη αυτής της ποιότητας. Επομένως, σύμφωνα με τη μέχρι σήμερα νομολογία του ΔΕΕ, το

* LLM, Δικηγόρος

3. ΔΕΕ C-766/18 P, *Foundation for the Protection of the Traditional Cheese of Cyprus named Halloumi/EUIPO*, 05.03.2020, ECLI:EU:C:2020:170, σκ. 64.

4. ΓεΔΕΕ T-512/15, *Sun Cali/EUIPO – Abercrombie & Fitch Europe (SUN CALI)*, 22.09.2016, ECLI:EU:T:2016:527, σκ. 45.

5. ΠΕΚ T-443/05, *El Corte Inglés/OHIM – Bolaños Sabri (PiraÑAM diseño original Juan Bolaños)*, 11.07.2007, ECLI:EU:T:2007:219, σκ. 37.

6. ΓεΔΕΕ T-504/11, *Hartmann/OHIM – Protecsom (DIGNITUDE)*, 04.02.2013 (μη δημοσιευμένη), ECLI:EU:T:2013:57, σκ. 44.

7. M. RAFAL, *Trademark law in the European Union Current legal framework and proposals for reform*, Library Briefing, Library of the European Parliament, 2013.

8. ΓεΔΕΕ T-328/17 RENV, *Foundation for the Protection of the Traditional Cheese of Cyprus named Halloumi/EUIPO - M. J. Dairies (BBQLOUMI)*, 20.01.2021, ECLI:EU:T:2021:16.

9. ΔΕΕ C-196/11 P, *Formula One Licensing/ΓΕΕΑ*, 24.05.2012, ECLI:EU:C:2012:314. ΓεΔΕΕ T-328/17 RENV, ό.π.

προγενέστερο σήμα ΧΑΛΛΟΥΜΙ ή HALLOUMI, καθόσον είναι περιγραφικό των χαρακτηριστικών και της καταγωγής του προϊόντος που καλύπτει, έχει ασθενή εγγενή διακριτικό χαρακτήρα¹⁰. Αυτό ισοδυναμεί με πλήρη άρνηση οποιουδήποτε διακριτικού χαρακτήρα του σήματος HALLOUMI και, κατ' επέκταση, δύσκολα μπορεί να συντρέχει κίνδυνος σύγχυσης σε περίπτωση νέων σημάτων προς καταχώριση κατά την έννοια του άρθρου 8 παρ. 1 στοιχείο β' του Κανονισμού 2017/1001.

Σε αντίθεση με την προηγούμενη νομολογία, στην περίπτωση του λεκτικού σημείου GRILLOUMI, που εξετάζουμε, το ΓεΔΕΕ αποφάνθηκε κατά της καταχώρισής του ως σήματος της ΕΕ. Έθεσε επί τάπητος το ζήτημα του κινδύνου σύγχυσης του λεκτικού σημείου με το συλλογικό σήμα HALLOUMI, επειδή διαπιστώθηκε ομοιότητα μεταξύ των εν λόγω υπηρεσιών εστιατορίου (κλάση 43) και του εν λόγω προϊόντος (κλάση 29 «Τυρί»), αντίστοιχα. Σχετικά με το ζήτημα της ομοιότητας των εν λόγω υπηρεσιών και προϊόντων, υποστηρίζοντας την επιχειρηματολογία του Ιδρύματος Προστασίας του Παραδοσιακού Τυριού της Κύπρου, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι ασκούντες επιρροή παράγοντες που χαρακτηρίζουν τη σχέση τους, ειδικότερα δε η φύση, ο προορισμός, η χρήση, καθώς και ο ανταγωνιστικός ή συμπληρωματικός χαρακτήρας τους.

III. Προϋποθέσεις ύπαρξης κινδύνου σύγχυσης

Εν προκειμένω, για να κρίνει το Δικαστήριο εάν υπάρχει κίνδυνος σύγχυσης του αιτηθέντος από τη σουηδική εταιρεία λεκτικού σημείου ως «Υπηρεσία παροχής τροφίμων και ποτών, υπηρεσία καφενείου, εστιατόρια» με το συλλογικό σήμα της ΕΕ HALLOUMI, έπρεπε να εξετάσει την πιθανότητα ομοιότητάς τους. Καταλήγει, λοιπόν, ότι τα προϊόντα, τυριά που προσδιορίζει το προγενέστερο σήμα, και οι υπηρεσίες εστίασης που καλύπτει το επίδικο σήμα δεν είναι πανομοιότυπα και δεν αμφισβητείται ότι, ενόψει της φύσης τους, του προορισμού τους και της χρήσης τους, δεν είναι παρόμοια. Αυτό συμβαίνει, κατά κύριο λόγο, επειδή ανήκουν σε διαφορετικές κλάσεις προϊόντων σύμφωνα με τη Συμφωνία της Νίκαιας.

Ωστόσο, παρόλο που το στοιχείο της ομοιότητας των εν λόγω προϊόντων και υπηρεσιών δεν ικανοποιείται με βάση τη φύση, τον προορισμό και τη χρήση τους, το Δικαστήριο παρατήρησε την ύπαρξη ανταγωνιστικού ή συμπληρωματικού χαρακτήρα μεταξύ τους.

Πιο συγκεκριμένα, κατά την εξέταση του συμπληρωματικού χαρακτήρα των αγαθών και των υπηρεσιών, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι τα προϊόντα της κλάσης 29, μεταξύ των οποίων τα τυριά, χρησιμοποιούνται απαραίτητα για την εξυπηρέτηση τροφίμων και ποτών (κλάση 43) και από τις υπηρεσίες εστίασης, με αποτέλεσμα τα εν λόγω

αγαθά και υπηρεσίες να είναι συμπληρωματικά. Πιο συγκεκριμένα, το τυρί μπορεί να προσφερθούν στην πελατεία πολλών εστιατορίων, ή ακόμη και σε καφετέριες ως συστατικό σε πιάτα που προορίζονται να πωληθούν στις εγκαταστάσεις τους. Επιπλέον, το τυρί, χωρίς να υποστεί επεξεργασία ως συστατικό, μπορεί να πωληθεί ως έχει στους καταναλωτές, ιδίως σε εστιατόρια στα οποία η δραστηριότητα δεν περιορίζεται στην προετοιμασία και εξυπηρέτηση μαγειρεμένων πιάτων, αλλά επίσης συνίσταται και στην πώληση τροφίμων για κατανάλωση εκτός του σημείου πώλησής τους. Επομένως, εφόσον το «τυρί» χρησιμοποιείται και προσφέρεται μέσω υπηρεσιών για την παροχή τροφίμων και ποτών, υπηρεσιών εστιατορίου ή υπηρεσιών καφετερίας, συνδέεται, συνεπώς, στενά με αυτές τις υπηρεσίες.

Ως εκ τούτου, η συμπληρωματική σύνδεση μεταξύ τυριού και υπηρεσιών για την παροχή τροφίμων και ποτών, υπηρεσιών εστιατορίου και υπηρεσιών καφενείου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπάρχει ορισμένος βαθμός ομοιότητας μεταξύ των υπηρεσιών και των προϊόντων που καλύπτουν τα αντιτιθέμενα σήματα, καταλήγοντας, έτσι, σε μεγάλη πιθανότητα σύγχυσης των εν λόγω προϊόντων και υπηρεσιών από το ενδιαφερόμενο κοινό.

Συνεπώς, σύμφωνα με το ΓεΔΕΕ, το ΕUIPO κακώς θεώρησε ότι αυτά τα προϊόντα και οι υπηρεσίες δεν ήταν παρόμοια, και, ως εκ τούτου, εσφαλμένα έκρινε ότι δεν υφίσταται κίνδυνος σύγχυσης μεταξύ των αντιτιθέμενων σημείων. Εν κατακλείδι, το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτή την προσφυγή της κυπριακής ένωσης και ακύρωσε την απόφαση του ΕUIPO.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις και προβληματισμοί

Σε συνέχεια της θετικής για το Ίδρυμα Προστασίας του Παραδοσιακού Τυριού της Κύπρου με το όνομα Χαλλούμι έκβασης της εν λόγω απόφασης του ΓεΔΕΕ, το Ίδρυμα έλαβε πολύ καλά νέα τους περασμένους μήνες. Από τις 12 Απριλίου 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καταχώρισε το ΧΑΛΛΟΥΜΙ/HALLOUMI/HELLIM ως ΠΟΠ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ΕΕ προστατεύει την πολύτιμη αυτή ονομασία από την απομίμηση και την αντιποίηση σε ολόκληρη την ΕΕ. Μόνο το ΧΑΛΛΟΥΜΙ/HALLOUMI/HELLIM που παράγεται στην Κύπρο σύμφωνα με τις προδιαγραφές του προϊόντος επιτρέπεται πλέον να φέρει την καταχωρισμένη ονομασία, με προφανή οικονομικά οφέλη για τη νήσο, και μόνο αυτό μπορεί να διατίθεται στην ΕΕ με το όνομα HALLOUMI.

Η καταγραφή του HALLOUMI ως ΠΟΠ σίγουρα θα ενισχύσει την προστασία αυτού του πολύτιμου ονόματος και θα αποτελέσει σημαντικό εργαλείο στα χέρια του Ιδρύματος για την πρόληψη της κατάχρησης του ονόματός του σε ολόκληρη την ΕΕ. Γενικά, πριν από την πρόσφατη καταχώριση του HALLOUMI ως ΠΟΠ, το συλλογικό σήμα της ΕΕ ήταν η μόνη προστασία για το προϊόν. Μετά την εγγραφή της HALLOUMI ως ΠΟΠ, το εμπορικό σήμα αποκτά μεγαλύτερη προστασία και ισχύ.

10. Ibid, σκ. 42.

Έγιναν πολλές συζητήσεις σχετικά με τον αντίκτυπο μιας τέτοιας καταχώρισης στην ύπαρξη του αντίστοιχου συλλογικού σήματος της ΕΕ. Πράγματι, σύμφωνα με τη νομολογία, εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 14 παρ. 2 του Κανονισμού 2081/92¹¹, επιτρέπεται η συνέχιση της χρήσης παλαιότερου εμπορικού σήματος, όπως το συλλογικό σήμα HALLOUMI. Η προϋπόθεση, όπως αναφέρεται στην υπόθεση C-87/978, είναι η καταχώριση του εμπορικού σήματος καλή τη πίστιν πριν από την ημερομηνία κατά την οποία υποβλήθηκε η αίτηση καταχώρισης μιας ονομασίας προέλευσης ή γεωγραφικής ένδειξης¹². Στην πράξη, μετά την εγγραφή του HALLOUMI ως ΠΟΠ, το τελευταίο έχει αποκτήσει παράλληλη προστασία ως εμπορικό σήμα στην ΕΕ.

Εν κατακλείδι, μετά από αυτήν την υπόθεση, καθώς και την εγγραφή του προϊόντος ως ΠΟΠ, τα νέα για το σήμα HALLOUMI προμηνύονται πολύ θετικά, καθώς η εμπέδωση προστασίας του στον ευρωπαϊκό χώρο αυξάνεται και οι πιθανότητες κατοχύρωσης εμπορικών σημάτων/

σημείων που μπορούν να προκαλέσουν σύγχυση με το HALLOUMI ελαχιστοποιούνται. Το Δικαστήριο στην υπόθεση αυτή, σε σχέση με προηγούμενες υποθέσεις, όπως το BBQLOUMI, καινοτομεί, καθώς απέδειξε τη σχέση συμπληρωματικότητας μεταξύ των τυριών και των υπηρεσιών εστίασης. Σε αντίθεση με το Δικαστήριο, το ΕUIPO υποστηρίζει ότι η συμπληρωματικότητα σχετικά με το γεγονός ότι τα επίμαχα αγαθά και υπηρεσίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν από κοινού δεν είναι από μόνη της πειστική για να αποδείξει ότι υπάρχει ομοιότητα. Υποστηρίζει ότι μόνο μια αρκετά έντονη συμπληρωματική σύνδεση θα οδηγούσε τους καταναλωτές να σκεφτούν μια κοινή εμπορική προέλευση.

Αυτή η σύνδεση οδηγεί στη διαπίστωση ότι υπάρχει ορισμένος βαθμός ομοιότητας μεταξύ των υπηρεσιών και των προϊόντων που καλύπτουν τα αντιτιθέμενα σήματα. Κατά συνέπεια, η ύπαρξη τέτοιου βαθμού ομοιότητας δεν αποκλείει εκ προοιμίου ότι το ενδιαφερόμενο κοινό μπορεί να θεωρήσει ότι τα εν λόγω προϊόντα και υπηρεσίες έχουν την ίδια εμπορική προέλευση και, έτσι, ο κίνδυνος σύγχυσης εξακολουθεί να υπάρχει.

Η σχολιαζόμενη απόφαση, λοιπόν, έδωσε την ευκαιρία στο Δικαστήριο να συμπληρώσει τη μέχρι σήμερα νομολογία του όσον αφορά στο στοιχείο της συμπληρωματικότητας μεταξύ των τυριών και των υπηρεσιών εστίασης.

11. Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 2081/92 του Συμβουλίου της 14ης Ιουλίου 1992 για την προστασία των γεωγραφικών ενδείξεων και των ονομασιών προέλευσης των γεωργικών προϊόντων και των τροφίμων, ΕΕ 1992 L 208/1.

12. ΔΕΚ C-87/97, *Consorzio per la Tutela del Formaggio Gorgonzola*, 04.03.1999, ECLI:EU:C:1999:115, σκ. 10.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2021)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 2 – Δικαίωμα στη ζωή

Υπόθεση *Hanan κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 4871/16), απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2021 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

επιθέσεις από αέρος στο Αφγανιστάν – στρατιωτική επιχείρηση με εντολή του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών

Στις 4 Σεπτεμβρίου 2009, ένας Γερμανός Συνταγματάρχης, ο Κ., ενεργώντας στο πλαίσιο της Διεθνούς Δύναμης για τη Συνδρομή Ασφάλειας, η οποία δημιουργήθηκε με απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) σύμφωνα με το Κεφάλαιο VII του Καταστατικού του ΟΗΕ, διέταξε τη διεξαγωγή αεροπορικής επίθεσης σε δύο δεξαμενόπλοια καυσίμων που είχαν καταληφθεί από αντάρτες Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν, η οποία είχε ως συνέπεια τον θάνατο και τον τραυματισμό ανταρτών και πολιτών. Ο Γερμανός Εισαγγελέας που ανέλαβε τη διεξαγωγή έρευνας, την έθεσε στο αρχείο λόγω έλλειψης ποινικής ευθύνης του Συνταγματάρχη Κ. Ο προσφεύγων διαμαρτυρήθηκε, υπό το πρίσμα του άρθρου 2, για έλλειψη διεξαγωγής αποτελεσματικής έρευνας της αεροπορικής επίθεσης, στην οποία σκοτώθηκαν οι δύο υιοί του, καθώς και για έλλειψη αποτελεσματικού ενδίκου μέσου κατά της απόφασης που έθεσε την έρευνα της υπόθεσης στο αρχείο.

Σημειώνοντας ότι ο προσφεύγων βάσισε την προσφυγή του αποκλειστικά στο διαδικαστικό σκέλος του άρθρου 2, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ εξέτασε εάν υφίσταται «σύνδεσμος δικαιοδοσίας» υπό τους σκοπούς του άρθρου 1, βασιζόμενο στις αρχές που τέθηκαν με την απόφασή του στην υπόθεση *Güzelyurtlu και λοιποί κατά Κύπρου και Τουρκίας*¹.

Η αρχή ότι η έναρξη ποινικής έρευνας ή διαδικασίας από ένα κράτος σχετικά με θανάτους που έλαβαν χώρα εκτός της τοπικής του αρμοδιότητας, χωρίς την άσκηση από το κράτος αυτό εξωεδαφικής αρμοδιότητας, επαρκεί ώστε να δημιουργηθεί ένας σύνδεσμος δικαιοδοσίας ανάμεσα στο κράτος και στους συγγενείς των θυμάτων που προσέφυγαν ενώπιον του Δικαστηρίου, δεν τυγχάνει εφαρμογής εν προκειμένω στην παρούσα υπόθεση. Οι θάνατοι που διερευνήθηκαν από τις γερμανικές εισαγγελικές αρχές συνέβησαν κατά τη διάρκεια μιας εξωεδαφικής

στρατιωτικής επιχείρησης, η οποία πραγματοποιήθηκε κατόπιν εντολής που δόθηκε με απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ σύμφωνα με το Κεφάλαιο VII του Καταστατικού του ΟΗΕ και έλαβε χώρα εκτός εδάφους των συμβαλλόμενων στη Σύμβαση κρατών.

Η εδραίωση συνδέσμου δικαιοδοσίας μόνο με βάση την έναρξη μιας έρευνας ενδέχεται να δράσει αποτρεπτικά στη διεξαγωγή ερευνών από τα κράτη σε εθνικό επίπεδο αναφορικά με θανάτους που λαμβάνουν χώρα σε εξωεδαφικές στρατιωτικές επιχειρήσεις και ίσως προκαλέσει μια ανομοιογενή εφαρμογή της Σύμβασης στα συμβαλλόμενα κράτη που συμμετέχουν στην ίδια επιχείρηση. Αυτό επίσης θα διευρύνει υπερβολικά το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης.

Ωστόσο, στην υπόθεση *Güzelyurtlu και λοιποί κατά Κύπρου και Τουρκίας*, το Δικαστήριο έκρινε ότι «ειδικά χαρακτηριστικά», τα οποία δεν καθορίζονται αφηρημένα αλλά συγκεκριμένα, ενδεχομένως να εδραιώσουν έναν σύνδεσμο δικαιοδοσίας που να ενεργοποιήσει τη διαδικαστική υποχρέωση που επιβάλλεται από το άρθρο 2, ακόμη και εάν δεν διενεργείται έρευνα ή διαδικασία από ένα συμβαλλόμενο κράτος αναφορικά με έναν θάνατο που έλαβε χώρα εκτός της δικαιοδοσίας του. Το ίδιο ισχύει και σε εξωεδαφικές καταστάσεις εκτός του ρυθμιστικού πεδίου της Σύμβασης, καθώς και σε περιστατικά που συμβαίνουν κατά την ενεργό φάση των εχθροπραξιών μιας ένοπλης σύρραξης (υπόθεση *Γεωργία κατά Ρωσίας II*²).

Στην παρούσα υπόθεση, καταρχάς, η Γερμανία, σύμφωνα με το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, υποχρεούνταν να διερευνήσει την εν λόγω αεροπορική επίθεση, καθώς αφορούσε την ατομική ποινική ευθύνη μελών των γερμανικών ενόπλων δυνάμεων αναφορικά με τη διάπραξη πιθανών εγκλημάτων πολέμου. Αυτό αποτελεί στοιχείο που αντανάκλα τη βαρύτητα του καταγγελλόμενου αδικήματος.

Δεύτερον, οι αφγανικές αρχές δεν μπόρεσαν, για νομικούς λόγους, να διεξάγουν οι ίδιες έρευνα. Δυνάμει της Συμφωνίας του Καθεστώτος των Δυνάμεων της Διεθνούς Δύναμης για τη Συνδρομή Ασφάλειας (ΔΔΣΑ), τα κράτη που παρέχουν στρατεύματα στη ΔΔΣΑ διατηρούν την αποκλειστική αρμοδιότητα επί του προσωπικού αυτού αναφορικά με τη διάπραξη κάθε ποινικού ή πειθαρχικού αδικήματος στο έδαφος του Αφγανιστάν.

1. ΕΔΔΑ (Προσφυγή No 36925/07), απόφαση της 29ης Ιανουαρίου 2019 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

2. ΕΔΔΑ (Προσφυγή No 38263/08), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2021 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

Τρίτον, οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές ήταν επίσης υποχρεωμένες, σύμφωνα με το εθνικό τους δίκαιο, το οποίο πηγάζει από την κύρωση του Καταστατικού της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, να ερευνήσουν κάθε ευθύνη Γερμανών υπηκόων για τέλεση, μεταξύ άλλων, εγκλημάτων πολέμου ή δολοφονιών που διαπράχθηκαν στο εξωτερικό από μέλη των ενόπλων δυνάμεών τους, όπως και στην πλειονότητα των συμβαλλόμενων κρατών που συμμετέχουν σε στρατιωτικές αποστολές στο εξωτερικό.

Συνοψίζοντας, το γεγονός ότι η Γερμανία διατηρούσε αποκλειστική αρμοδιότητα επί των στρατευμάτων της αναφορικά με τη διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων, τα οποία ήταν περαιτέρω υποχρεωμένη να διερευνήσει σύμφωνα με το διεθνές και το εθνικό δίκαιο, αποτελούσαν «ειδικά χαρακτηριστικά» που συνδυαστικά ενεργοποιούν έναν σύνδεσμο δικαιοδοσίας σχετικά με τη διαδικαστική υποχρέωση διενέργειας έρευνας σύμφωνα με το άρθρο 2.

Ακόμη και εάν το Δικαστήριο δεν χρειαζόταν να εξετάσει – επειδή δεν το είχε επικαλεστεί ο προσφεύγων – εάν επίσης υπήρχε ένας σύνδεσμος δικαιοδοσίας, αναφορικά με κάθε ουσιαστική υποχρέωση απορρέουσα από το άρθρο 2, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η απλή εδραίωση ενός συνδέσμου δικαιοδοσίας σχετικά με τη διαδικαστική υποχρέωση του άρθρου 2 δεν σημαίνει ότι τα γεγονότα εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του συμβαλλόμενου κράτους ή ότι η εν λόγω πράξη καταλογίζεται στο κράτος αυτό.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι τα επίδικα γεγονότα εμπίπτουν στη δικαιοδοσία της Γερμανίας.

Κατά τις διαδικασίες στο εθνικό επίπεδο, η κατάσταση στο πλαίσιο της οποίας έλαβε χώρα η αεροπορική επίθεση δεν χαρακτηρίστηκε, για τους σκοπούς του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, ως διεθνής ένοπλη σύρραξη. Δεν υπήρχε επί της ουσίας σύγκρουση κανόνων ανάμεσα στους εφαρμοστέους, εν προκειμένω του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, και σε αυτούς της Σύμβασης, σχετικά με τις προϋποθέσεις διενέργειας μιας αποτελεσματικής έρευνας. Το Δικαστήριο, συνεπώς, περιορίστηκε στο να εξετάσει τα γεγονότα σύμφωνα με τη νομολογία του επί του άρθρου 2, χωρίς να απαιτείται να αποφανθεί εάν στην παρούσα υπόθεση πληρούνται οι προϋποθέσεις που του επιτρέπουν να λάβει υπόψη του, κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή της Σύμβασης, το πλαίσιο και τους κανόνες του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, όταν δεν υφίσταται επίσημη δήλωση παρέκκλισης σε περίπτωση εκτάκτου ανάγκης κατά το άρθρο 15 της Σύμβασης.

Οι προκλήσεις και οι περιορισμοί των ανακριτικών αρχών που πηγάζουν από το γεγονός ότι οι θάνατοι συνέβησαν κατά τη διάρκεια ενεργών εχθροπραξιών σε μια εξωεδαφική ένοπλη σύρραξη αφορούσαν την έρευνα συνολικά και συνέχιζαν να επηρεάζουν το εφικτό των ανακριτικών μέτρων που μπορούσαν να ληφθούν. Συνεπώς, τα κρι-

τήρια που αφορούν τις έρευνες που διεξάγονται από μη στρατιωτικές εισαγγελικές αρχές στη Γερμανία θα πρέπει να ακολουθούν εκείνα που ορίστηκαν στην υπόθεση *Al-Skeini και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*³ και στην υπόθεση *Jaloud κατά Ολλανδίας*⁴.

Ο Ομοσπονδιακός Γενικός Εισαγγελέας αποφάσισε ότι ο Συνταγματάρχης Κ. δεν υπείχε ποινική ευθύνη, κυρίως γιατί τη στιγμή που έδωσε εντολή για την αεροπορική επίθεση ήταν πεπεισμένος ότι δεν ήταν παρόντες πολίτες.

Χωρίς αρμοδιότητα να αναλάβει ανακριτικά μέτρα στο Αφγανιστάν, ο Ομοσπονδιακός Γενικός Εισαγγελέας επιβεβαίωσε την υποκειμενική αξιολόγηση του Συνταγματάρχη Κ. στηριζόμενος, μεταξύ άλλων, σε αντικειμενικές περιστάσεις και αποδεικτικά στοιχεία που δεν μπορούσαν να παραποιηθούν, όπως ηχογραφήσεις ραδιοφωνικών εκπομπών και θερμικές εικόνες από κάμερες υπερύθρων, που είχαν άμεσα ασφαλιστεί.

Υπό κανονικές συνθήκες, ο καθορισμός του ακριβούς αριθμού και του καθεστώτος των θυμάτων από τη χρήση θανάσιμης βίας αποτελεί σημαντικό στοιχείο κάθε ορθής έρευνας περιστατικών που περιλαμβάνουν υψηλό αριθμό απωλειών. Στην παρούσα υπόθεση, το γεγονός ότι οι αρχές δεν καθόρισαν επακριβώς τον αριθμό και το καθεστώς των θυμάτων της αεροπορικής επίθεσης δεν ισοδυναμεί με έλλειψη ικανή να θέσει εν αμφιβόλω τη συμμόρφωση της έρευνας με τα κριτήρια που θέτει η Σύμβαση.

Ενόψει των ανωτέρω, τα γεγονότα σχετικά με την αεροπορική επίθεση, συμπεριλαμβανομένης της διαδικασίας λήψης απόφασης και επιβεβαίωσης του στόχου, η οποία οδήγησε στην εντολή του Συνταγματάρχη Κ., είχαν επιβεβαιωθεί με διεξοδικό και αξιόπιστο τρόπο προκειμένου να καθοριστεί η νομιμότητα της χρήσης θανάσιμης βίας.

Επίσης, δεδομένου ότι το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο είχε με σαφήνεια αποφανθεί ότι η έρευνα του Ομοσπονδιακού Γενικού Εισαγγελέα πληρούσε τα κριτήρια του άρθρου 2, μπόρεσε να αναιρέσει την απόφαση παύσης της έρευνας, σημαίνει ότι ο προσφεύγων είχε στη διάθεσή του ένδικο μέσο για να αμφισβητήσει την αποτελεσματικότητα της έρευνας.

Η άφιξη των μελών της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής, προκειμένου να προβούν στην αρχική επιτόπια αναγνώριση, έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της φάσης των ενεργών εχθροπραξιών μιας εξωεδαφικής ένοπλης σύρραξης. Συνεπώς, δεν θα ήταν ρεαλιστικά αναμενόμενο να διεξαχθεί η αναγνώριση πιο άμεσα. Παρόλο που θα ήταν προτιμότερο η αρχική επιτόπια αναγνώριση να μην διενεργούνταν αποκλειστικά από τον γερμανικό στρατό υπό

3. ΕΔΔΑ (Προσφυγή Νο 55721/07), απόφαση της 7ης Ιουλίου 2011 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

4. ΕΔΔΑ (Προσφυγή Νο 47708/08), απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 2014 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

τη διοίκηση του Συνταγματάρχη Κ., η ανακριτική ομάδα της γερμανικής στρατονομίας δεν είχε ακόμη φτάσει κατά τον χρόνο διεξαγωγής της αρχικής αξιολόγησης. Η εξασφάλιση της συμμετοχής της τελευταίας (της ανακριτικής ομάδας της γερμανικής στρατονομίας) θα επέφερε καθυστέρηση, αν και ήσσανος σημασίας, η οποία απεικονίζει την αλληλεξάρτηση αμεσότητας και ανεξαρτησίας.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η απορρέουσα από το άρθρο 2 διαδικαστική υποχρέωση διεξαγωγής έρευνας πρέπει να εφαρμόζεται ρεαλιστικά και ότι οι γερμανικές πολιτικές εισαγγελικές αρχές δεν είχαν αρμοδιότητα να αναλάβουν ανακριτικά μέτρα στο Αφγανιστάν, δεν επηρεάστηκε η ανεξαρτησία της γερμανικής στρατονομίας – μέχρι του σημείου να επηρεαστεί η ποιότητα των ερευνών της – από το γεγονός ότι τελούσε υπό τον γενικό έλεγχο του γερμανικού στρατιωτικού σώματος.

Αντιθέτως, ο Συνταγματάρχης Κ. δεν θα έπρεπε να αναλάβει ανακριτικά καθήκοντα στο Αφγανιστάν, καθότι η έρευνα αφορούσε τη δική του ευθύνη σχετικά με την εντολή διεξαγωγής της αεροπορικής επίθεσης. Εντούτοις, αυτό δεν κατέστησε την έρευνα αναποτελεσματική. Η κρίση του Ομοσπονδιακού Γενικού Εισαγγελέα ότι ο Συνταγματάρχης Κ. δεν υπείχε ποινική ευθύνη βασίστηκε, πρωτίστως, στο πόρισμα σχετικά με τον δόλο του Συνταγματάρχη Κ. κατά τον χρόνο παραγγελίας της αεροπορικής επίθεσης, το οποίο στηρίχθηκε σε αποδεικτικά στοιχεία, η αξιοπιστία των οποίων διασφαλίστηκε άμεσα.

Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν υπήρχε ρεαλιστικός κίνδυνος να αλλοιωθούν κρίσιμα για τον καθορισμό της ποινικής ευθύνης του Συνταγματάρχη Κ. αποδεικτικά στοιχεία ή να διακινδυνεύσει η αξιοπιστία τους. Το στοιχείο αυτό αποτελεί σημαντική διαφορά ανάμεσα στην παρούσα υπόθεση και τις υποθέσεις *Jaloud κατά Ολλανδίας* (όπου δεν είχε διευκρινιστεί ποιος πυροβόλησε και σκότωσε τον υιό του προσφεύγοντα) και *Al-Skeiní και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (όπου κρίσιμες συνθήκες γύρω από τους θανάτους των συγγενών των πρώτων πέντε προσφευγόντων δεν είχαν εξακριβωθεί).

Επίσης, οι αρμόδιες γερμανικές αρχές ξεκίνησαν τις έρευνες γύρω από την αεροπορική επιδρομή, με σκοπό να καθοριστεί η όποια ποινική ευθύνη αυτών που συμμετείχαν, αμέσως μόλις έγινε γνωστό ότι ενδεχομένως να υπήρχαν θάνατοι αμάχων πολιτών.

Παρόλο που είναι λυπηρό το γεγονός ότι η έρευνα παρέμεινε σε προκαταρκτικό στάδιο για περίπου έξι μήνες μέχρι την εκκίνηση της επίσημης ανάκρισης, εντούτοις αυτό δεν επηρέασε την αποτελεσματικότητα της έρευνας.

Ο προσφεύγων, τον Απρίλιο του έτους 2010, υπέβαλε μηνυτήρια αναφορά σχετικά με τον θάνατο των δύο υιών του και ζήτησε να έχει πρόσβαση στον φάκελο της έρευνας. Ο Ομοσπονδιακός Γενικός Εισαγγελέας, τέσσερις ημέρες μετά, κήρυξε το πέρας της ανάκρισης και έκλεισε τον φάκελο, χωρίς να επιτρέψει την ακρόαση του προσφευγό-

ντα ή να χορηγήσει στον δικηγόρο του πρόσβαση στον φάκελο. Αυτό δεν κατέστησε την έρευνα ελλιπή, καθώς ο προσφεύγων και ο δικηγόρος του δεν θα ήταν σε θέση να παρέχουν πρόσθετες πληροφορίες σχετικά με τον καθορισμό της ποινικής ευθύνης του Συνταγματάρχη Κ.

Επίσης, ο Ομοσπονδιακός Γενικός Εισαγγελέας εξέτασε τις μετέπειτα αναφορές του προσφεύγοντα και τις απέρριψε ως αβάσιμες. Εάν ο προσφεύγων παρείχε νέα αποδεικτικά στοιχεία ή εάν τα νέα στοιχεία οδηγούσαν στην εξέταση των υφιστάμενων αποδεικτικών στοιχείων υπό νέο πρίσμα, ίσως να επέφερε την επανεκκίνηση της έρευνας. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο προσφεύγων θα είχε τη δυνατότητα να ασκήσει επιρροή στην έρευνα, παρόλο που δεν είχε κληθεί πριν από την έκδοση της απόφασης που κήρυττε το πέρας της έρευνας.

Δεν υπήρξαν αδικαιολόγητοι περιορισμοί ή καθυστερήσεις στην πρόσβαση του προσφεύγοντα στον φάκελο της έρευνας. Αρχικά, οι εκπρόσωποί του αιτήθηκαν πρόσβαση στον φάκελο για λογαριασμό πολλών ατόμων, το καθεστώς θύματος των οποίων απαιτούσε αρκετό χρόνο προκειμένου να πιστοποιηθεί. Δύο ημέρες αφού το αίτημα πρόσβασης στον φάκελο περιορίστηκε στον προσφεύγοντα, του χορηγήθηκε πρόσβαση σε απόρρητα στοιχεία του φακέλου. Το υλικό της έρευνας περιείχε ευαίσθητες πληροφορίες σχετικά με μια στρατιωτική επιχείρηση που διεξήχθη σε μια ενεργό ένοπλη σύρραξη και ως εκ τούτου δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ενεργοποιείται αυτόματα η απορρέουσα από το άρθρο 2 της Σύμβασης απαίτηση να παρασχεθούν σε έναν συγγενή θύματος πληροφορίες σχετικά με μια συνεχιζόμενη έρευνα.

Ήταν εύλογο η απόφαση του Απριλίου 2010 περί μη συνέχισης της έρευνας να μην δημοσιεύθηκε ή να μην επιδόθηκε στα εμπλεκόμενα μέρη άμεσα, αλλά προηγουμένως να λογοκριθεί, καθώς περιείχε απόρρητες στρατιωτικές πληροφορίες. Τα βασικά σημεία της απόφασης είχαν ωστόσο δημοσιευθεί σε δελτίο τύπου. Δύο ημέρες αφού κατέστη αμετάκλητη η λογοκριμένη απόφαση, επιδόθηκε στον νομικό εκπρόσωπο του προσφεύγοντα. Καίριας σημασίας είναι ότι η προθεσμία του ενός μηνός για υποβολή αίτησης επιδίκασης της δικαστικής δαπάνης ξεκίνησε από την ημερομηνία επίδοσης της απόφασης που κήρυττε το πέρας της έρευνας. Συνεπώς, η καθυστέρηση της επίδοσης της λογοκριμένης μορφής της εν λόγω απόφασης δεν επηρέασε αρνητικά τη δυνατότητα του προσφεύγοντα να την προσβάλει.

Τέλος, διασφαλίστηκε ότι η έρευνα της αεροπορικής επίθεσης που διεξήχθη από την κοινοβουλευτική επιτροπή έλαβε υψηλό επίπεδο δημοσίου ελέγχου.

Ανακεφαλαιώνοντας, το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη τις περιστάσεις της υπόθεσης, κατέληξε ότι η έρευνα των γερμανικών αρχών ήταν αποτελεσματική.

Μη παραβίαση του άρθρου 2.

Υπόθεση Navalnyy κατά Ρωσίας (Προσφυγή Νο 36418/20), η υπόθεση κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση την 28η Φεβρουαρίου 2021

Έλλειψη αποτελεσματικής έρευνας – καταγγελλόμενη απόπειρα δολοφονίας – μέλος αντιπολίτευσης – χρήση νευρολογικής χημικής ουσίας

Ο προσφεύγων, Ρώσος πολιτικός της αντιπολίτευσης, ένωσε ξαφνική και έντονη αδιαθεσία και έχασε τις αισθήσεις του κατά τη διάρκεια μιας εσωτερικής αεροπορικής πτήσης. Δυο ημέρες μετά το περιστατικό, μεταφέρθηκε για θεραπεία σε νοσοκομείο της Γερμανίας, στο Βερολίνο. Η γερμανική κυβέρνηση εξέδωσε ένα δελτίο τύπου όπου δήλωνε ότι οι εξετάσεις που διενεργήθηκαν στον προσφεύγοντα εντόπισαν νευρολογική χημική ουσία από την ομάδα Novichok, η χρήση της οποίας συνιστά σοβαρή παραβίαση της Σύμβασης για τα Χημικά Όπλα.

Την ίδια ημέρα που έλαβε χώρα το περιστατικό, ένας συνεργάτης του προσφεύγοντα, ο κος Γκ., υπέβαλε μηνυτήρια αναφορά στην Επιτροπή Ερευνών της Ρωσικής Ομοσπονδίας, καταγγέλλοντας ότι ο προσφεύγων είχε δολίως δηλητηριαστεί σε μια απόπειρα δολοφονίας του εξαιτίας της πολιτικής του δραστηριότητας.

Μεταξύ Σεπτεμβρίου και Οκτωβρίου 2020, οι ανακριτικές αρχές εξέδωσαν δύο αποφάσεις που παραμέριζαν τη διεξαγωγή της έρευνας, με την αιτιολογία ότι δεν υπήρχαν αντικειμενικά στοιχεία περί διάπραξης δολίων ποινικών αδικημάτων εις βάρος του προσφεύγοντα. Οι αποφάσεις αυτές προσβλήθηκαν και η προανάκριση επεκτάθηκε.

Ο κος Γκ. σε πολλές περιστάσεις κατήγγειλε την αδράνεια των ανακριτικών αρχών. Δικαστήριο επίσης απέρριψε το αίτημα επιστροφής των προσωπικών αντικειμένων του προσφεύγοντα που είχαν δεσμευθεί.

Ο προσφεύγων καταγγέλλει ότι δηλητηριάστηκε με τη χρήση νευρολογικής χημικής ουσίας στην οποία μόνο κρατικές υπηρεσίες έχουν πρόσβαση και ότι οι ρωσικές αρχές δεν διεξήγαγαν αποτελεσματική έρευνα στην απόπειρα δολοφονίας του.

Η προσφυγή κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση και θα εξεταστεί υπό το πρίσμα του άρθρου 2 (διαδικαστικό σκέλος), σε συνδυασμό με το άρθρο 13 της Σύμβασης.

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση βασανιστηρίων

Υπόθεση Μαράτσης και λοιποί κατά Ελλάδα και Βασιλάκης και λοιποί κατά Ελλάδα (Προσφυγές Νος 30335/20 και 30379/20), η υπόθεση κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση την 25η Φεβρουαρίου 2021

προστασία κρατούμενων φορέων HIV – πανδημία COVID-19

Η υπόθεση αφορά τις συνθήκες κράτησης των κρατούμενων, φορέων HIV. Ειδικότερα, η προσφυγή εγείρει το ερώτημα εάν οι αρχές έλαβαν τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία της υγείας των προσφευγόντων κατά τη διάρκεια της πανδημίας, ως φορέων του HIV.

Η υπόθεση κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση και θα εξεταστεί υπό το πρίσμα των άρθρων 3, 5 παρ. 1 και 13 της Σύμβασης.

► Άρθρο 4 – Απαγόρευση δουλείας και καταναγκαστικών έργων

Υπόθεση V.C.L. και A.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγές Νος 77587/12 και 74603/12), απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2021

υπόνοια ανήλικων θυμάτων διακίνησης ανθρώπων – υποχρέωση των αρχών προς προστασία – δίωξη θυμάτων

Οι δύο προσφεύγοντες, υπήκοοι Βιετνάμ και ανήλικοι τη σχετική χρονική περίοδο, συνελήφθησαν από την αστυνομία να εργάζονται σε εργοστάσια επεξεργασίας κάνναβης και ασκήθηκε εναντίον τους δίωξη για παραγωγή απαγορευμένων ουσιών. Την επίμαχη περίοδο, αρκετές εθνικές εκθέσεις διαπίστωσαν ότι παιδιά από το Βιετνάμ ήταν ιδιαίτερα ευάλωτα να πέσουν θύματα σωματεμπορίας εντός και εκτός του Ηνωμένου Βασιλείου, και θύματα εκμετάλλευσης σε τέτοια εργοστάσια. Οι προσφεύγοντες δεν παραπέμφθηκαν άμεσα για αξιολόγηση ως πιθανά θύματα σωματεμπορίας, αλλά αργότερα η Αρμόδια Αρχή αποφάνθηκε ότι και οι δύο ήταν θύματα. Η Βασιλική Εισαγγελική Αρχή (BEA) διαφώνησε με την αξιολόγηση αυτή και επεδίωξε τη δίωξή τους. Και οι δύο οι προσφεύγοντες δήλωσαν ένοχοι και καταδικάστηκαν. Στη συνέχεια, εφεσίβαλαν την απόφαση αυτή χωρίς επιτυχία.

Η παρούσα υπόθεση είναι η πρώτη όπου το Δικαστήριο καλείται να αποφανθεί εάν και πότε μια δίωξη ενός (πιθανού) θύματος σωματεμπορίας ενδέχεται να εγείρει ζήτημα υπό το άρθρο 4. Δεν μπορεί να ερμηνευτεί ότι προκύπτει από τα διεθνή κριτήρια περί σωματεμπορίας γενική απαγόρευση δίωξης των θυμάτων, ούτε μπορεί σε κάθε περίπτωση να αποκλειστεί η άσκηση δίωξης σε ανήλικα θύματα σωματεμπορίας. Ωστόσο, η δίωξη πιθανών θυμάτων σωματεμπορίας ενδέχεται να έρθει σε σύγκρουση με το καθήκον του κράτους να λάβει μέτρα προστασίας τους σε περιπτώσεις όπου γνωρίζει ή οφείλει να γνωρίζει στοιχεία που εγείρουν αξιόπιστες υποψίες ότι κάποιος έχει πέσει θύμα σωματεμπορίας.

Προκειμένου μια δίωξη ενός πιθανού θύματος να σέβεται τις ελευθερίες που εγγυάται το άρθρο 4, είναι καίριας σημασίας η έγκαιρη ταυτοποίησή του. Μόλις οι αρχές αντιληφθούν ή οφείλουν να αντιληφθούν τις συνθήκες που εγείρουν εύλογες υποψίες ότι ένα άτομο που είναι ύποπτο

διάπραξης ποινικού αδικήματος ενδέχεται να έχει πέσει θύμα σωματεμπορίας ή εκμετάλλευσης, θα πρέπει να αξιολογηθούν άμεσα οι εν λόγω συνθήκες από ειδικούς, με βάση τα διεθνή κριτήρια και έχοντας ειδικότερα υπόψη ότι, όταν το θύμα είναι παιδί, δεν απαιτείται η απειλή πίεσης ή/και εξαναγκασμού.

Επιπλέον, καθώς το καθεστώς θύματος σωματεμπορίας ενδέχεται να ασκήσει επιρροή στο εάν υφίστανται επαρκή αποδεικτικά στοιχεία για άσκηση δίωξης και εάν υπάρχει λόγος δημοσίου συμφέροντος προς αυτό, κάθε απόφαση για το εάν ή όχι θα ασκηθεί δίωξη σε ένα πιθανό θύμα θα πρέπει, κατά το δυνατόν, να λαμβάνεται εφόσον έχει πραγματοποιηθεί σχετική αξιολόγηση από ειδικό. Η αξιολόγηση αυτή είναι καίριας σημασίας όταν αφορά παιδιά. Το Δικαστήριο βασίστηκε στη νομολογία του επί των άρθρων 3 και 8 αναφορικά με πράξεις βίας προκειμένου να καταλήξει ότι, καθώς τα παιδιά είναι ιδιαίτερος εύλωτος, τα μέτρα προστασίας τους από πράξεις που εμπύπτουν στο φάσμα του άρθρου 4 που λαμβάνει το κράτος θα πρέπει να είναι αποτελεσματικά και να περιλαμβάνουν κάθε εύλογα προληπτικό και αποτελεσματικά αποτρεπτικό μέτρο κατά πράξεων που οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν. Μόλις πραγματοποιηθεί η αξιολόγηση περί του καθεστώτος θύματος σωματεμπορίας από ειδικό, κάθε μεταγενέστερη απόφαση άσκησης δίωξης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της την αξιολόγηση αυτή. Παρόλο που η εισαγγελία δεν δεσμεύεται από τα πορίσματα αυτά, θα πρέπει εντούτοις να επικαλεστεί σαφείς λόγους εναρμονισμένους με τον κατά τα διεθνή πρότυπα ορισμό της σωματεμπορίας, προκειμένου να διαφωνήσει με αυτά.

Η BEA είχε την επιλογή, βασιζόμενη σε σαφείς λόγους σύμφωνους προς τον κατά τα διεθνή πρότυπα ορισμό της σωματεμπορίας, να διαφωνήσει με το συμπέρασμα της Αρμόδιας Αρχής, σύμφωνα με το οποίο οι δύο προσφεύγοντες ήταν ανήλικα θύματα σωματεμπορίας. Θα είχε επίσης την επιλογή να ασκήσει ποινική δίωξη, εάν θεωρούσε ότι δεν υπήρχε σύνδεσμος ανάμεσα στο διωκόμενο αδίκημα και στην σωματεμπορία. Όμως, κανένα από τα ανωτέρω δεν συνέβη.

Ο πρώτος προσφεύγων ανακαλύφθηκε σε συνθήκες που αυτές καθαυτές ήγειραν εύλογες υπόνοιες ότι υπήρξε θύμα σωματεμπορίας. Από την άλλη, ενώ ο δεύτερος προσφεύγων χαρακτηρίστηκε ως ενήλικας όταν ανακαλύφθηκε από την αστυνομία, εντούτοις εννέα ημέρες μετά προέκυψε εύλογη υπόνοια ότι υπήρξε θύμα όταν οι αρχές δέχθηκαν ότι είναι ανήλικος. Όμως, και οι δύο προσφεύγοντες δεν παραπέμφθηκαν στην Αρμόδια Αρχή για αξιολόγηση του καθεστώτος θύματος σωματεμπορίας, αλλά αντίθετως τους ασκήθηκε ποινική δίωξη οπότε και στη συνέχεια δήλωσαν ένοχοι.

Επίσης, παρόλο που οι προσφεύγοντες στη συνέχεια αναγνωρίστηκαν από την Αρμόδια Αρχή ως θύματα σωματεμπορίας, η BEA διαφώνησε με την αξιολόγηση αυτή

χωρίς να παράσχει επαρκή σχετική αιτιολογία και το Εφετείο, βασιζόμενο στην ίδια ανεπαρκή αιτιολογία, έκρινε ότι η απόφαση άσκησης δίωξης ήταν δικαιολογημένη. Τα εθνικά δικαστήρια και στους δύο βαθμούς δικαιοδοσίας βασίστηκαν σε παράγοντες οι οποίοι δεν αγγίζουν την ουσία του διεθνώς αποδεκτού ορισμού της σωματεμπορίας. Ενόψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο έκρινε ότι το κράτος δεν εκπλήρωσε το εκ του άρθρου 4 καθήκον του να λάβει λειτουργικά μέτρα προστασίας των προσφευγόντων, είτε αρχικά, ως πιθανών θυμάτων σωματεμπορίας είτε, στη συνέχεια, ως αναγνωρισμένων ως θυμάτων από την Αρμόδια Αρχή.

Παραβίαση άρθρου 4.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε εάν η αποτυχία έρευνας επί του καθεστώτος θύματος σωματεμπορίας εγείρει ζήτημα υπό το άρθρο 6. Αμφότεροι οι προσφεύγοντες είχαν νομική εκπροσώπηση εξ αρχής, στοιχείο που γενικά θεωρείται σημαντική προστασία κατά της αυθαιρεσίας στις διαδικασίες. Όμως, οι νομικοί συμπαραστάτες τους είχαν απορρίψει ασυζητητή την πιθανότητα να είναι θύματα σωματεμπορίας και δεν ενήργησαν ανάλογα. Ωστόσο, ενώ οι συνήγοροι υπεράσπισης θα πρέπει αδιαμφισβήτητα να είναι σε εγρήγορση σε ενδείξεις διάπραξης σωματεμπορίας, εντούτοις η αποτυχία τους ως προς αυτό δεν απαλλάσσει το κράτος και τους υπαλλήλους του από τις ευθύνες τους. Στο πλαίσιο του άρθρου 4, το κράτος έχει τη θετική υποχρέωση τόσο να προστατεύσει τα θύματα της σωματεμπορίας όσο και να διερευνήσει πιθανή περίπτωση σωματεμπορίας. Η υποχρέωση αυτή ενεργοποιείται σε περίπτωση εύλογων υπονοιών ότι κάποιος είναι θύμα σωματεμπορίας και όχι όταν υφίσταται σχετική καταγγελία από ή για λογαριασμό πιθανού θύματος. Δεν θα πρέπει να ζητείται από τον κατηγορούμενο, ειδικά από ανήλικο, να αυτοπροσδιοριστεί ως θύμα σωματεμπορίας ή να διωχθεί σε περίπτωση που δεν το κάνει. Συνεπώς, η έλλειψη άμεσης αξιολόγησης του καθεστώτος θύματος των προσφευγόντων τους εμπόδισε να διασφαλίσουν αποδεικτικά στοιχεία που ενδεχομένως να αποτελούσαν θεμελιώδη πτυχή της υπεράσπισής τους.

Οι προσφεύγοντες δήλωσαν ρητώς ένοχοι και, εφόσον είχαν νομική εκπροσώπηση, ήταν σχεδόν βέβαιο ότι ήταν ενήμεροι για τις συνέπειες. Όμως, ενόψει της απουσίας οποιασδήποτε αξιολόγησης ως προς το εάν υπήρξαν θύματα και εφόσον η απάντηση ήταν καταφατική εάν αυτό θα επέφερε οποιαδήποτε επίδραση επί της ευθύνης τους, το Δικαστήριο κατέληξε ότι η δήλωση ενοχής τους δεν έγινε «με πλήρη επίγνωση των γεγονότων». Επίσης, οποιαδήποτε παραίτηση από τα δικαιώματα θα ήταν αντίθετη προς το σημαντικό δημόσιο συμφέρον της καταπολέμησης της σωματεμπορίας και της προστασίας των θυμάτων. Ήταν αληθές ότι ο πρώτος προσφεύγων δεν εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία που του έδωσε ο δικαστής να ακυρώσει τη δήλωση επί της ενοχής του, μετά από τη

συμβουλή του δικηγόρου του. Ωστόσο, ως ανήλικος που συνελήφθη και διώχθηκε από ένα ξένο ποινικό σύστημα δικαιοσύνης όπου ήδη δήλωσε ένοχος, χωρίς να ισοδυναμεί η δήλωση αυτή με παραίτηση από τα εκ του άρθρου 6 δικαιώματά του, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο προσφεύγων απαρνήθηκε, στη συνέχεια, την προστασία του δικαιώματος του άρθρου 6 εξαιτίας της απόφασής του να μην υποβάλει προσφυγές, ενάντια στην ισχυρή προτροπή του δικηγόρου του.

Παρόλο που οι προσφεύγοντες δήλωσαν ένοχοι, η ΒΕΑ αναθεώρησε την απόφασή της να τους ασκηθεί ποινική δίωξη μετά την αναγνώρισή τους ως θυμάτων σωματεμπορίας από την Αρμόδια Αρχή. Επίσης, δόθηκε στη συνέχεια και στους δύο η άδεια να ασκήσουν έφεση εκπρόθεσμα και η υπόθεση του πρώτου προσφεύγοντα παραπέμφθηκε στο Εφετείο προς εξέταση.

Όμως, η αιτιολογία που παρέθεσε η ΒΕΑ για να παρεκκλί- νει από τα πορίσματα της Αρμόδιας Αρχής δεν ήταν επαρκής και σύμφωνη προς τον ορισμό της σωματεμπορίας που προβλέπει το διεθνές δίκαιο. Επίσης, απορρίπτοντας τις δύο εφέσεις, το Εφετείο επικαλέστηκε την ίδια αιτιολογία που παρείχε και η ΒΕΑ. Μολονότι οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν το άρθρο 4 της Σύμβασης, το Εφετείο δεν εξέτασε την υπόθεσή τους υπό το πρίσμα των θετικών υποχρεώσεων του κράτους που απορρέουν από το εν λόγω άρθρο. Αντιθέτως, περιόρισε την εξέτασή του κρίνοντας ποινικά κολάσιμη την αρχική έλλειψη αυτο-ταυτοποίησης των θυμάτων σωματεμπορίας, επιτρέποντας έτσι στις αρχές να επικαλούνται τη μη εκπλήρωση του εκ του άρθρου 4 καθήκοντος να λάβουν μέτρα προστασίας τους. Κατά συνέπεια, η διαδικασία στον δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας δεν θεράπευσε τα λάθη της διαδικασίας που οδήγησαν στη δίωξη και καταδίκη των προσφευγόντων.

Παραβίαση άρθρου 4.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 25.000 ευρώ σε καθέναν από τους προσφεύγοντες ως αποζημίωση της ηθικής τους βλάβης.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης

Υπόθεση Hussein και λοιποί κατά Βελγίου (Προσφυγή Νο 45187/12), απόφαση της 16ης Μαρτίου 2021

νόμος με αναδρομική ισχύ – έλλειψη διεθνούς δικαιοδοσίας ποινικών δικαστηρίων – βασανιστήρια – αίτημα πολιτική αγωγής – αναδρομικότητα νόμου

Το 2001, οι προσφεύγοντες, Ιορδανο-Παλαιστινιακής καταγωγής, υπέβαλαν αίτημα παράστασης πολιτικής αγωγής κατά τη διαδικασία άσκησης ποινικής δίωξης, σύμφωνα με την αρχή της απόλυτης διεθνούς δικαιοδοσίας που ορίζει η Πράξη της 16ης Ιουνίου 1993 («η Πράξη του

1993»), εναντίον υψηλόβαθμων αξιωματούχων του Κουβέιτ για εγκλήματα που τιμωρούνται από τις διατάξεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Οι προσφεύγοντες υπέβαλαν αίτημα αποζημίωσης της περιουσιακής και της ηθικής τους βλάβης. Όμως, τα δικαστήρια αποφάνθηκαν ότι οι κατηγορούμενοι δεν μπορούσαν να διωχθούν στο Βέλγιο, σύμφωνα με την Πράξη της 5ης Αυγούστου 2003 («η Πράξη του 2003»), που τέθηκε σε ισχύ το 2005 και η οποία περιόριζε τη δικαιοδοσία των βελγικών δικαστηρίων.

Σε αντίθεση με την υπόθεση *Nait-Liman κατά Ελβετίας*⁵, όπου το Δικαστήριο ασχολήθηκε με το ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας των πολιτικών δικαστηρίων στο πλαίσιο αυτόνομης άσκησης αγωγής, η παρούσα υπόθεση αφορά τη δυνατότητα υποβολής αιτήματος πολιτικής αγωγής στα ποινικά δικαστήρια, σύμφωνα με την αρχή της διεθνούς δικαιοδοσίας. Ωστόσο, σε αμφότερες τις υποθέσεις διακυβευόταν το δικαίωμα πρόσβασης στα αστικά δικαστήρια και, συνεπώς, οι γενικές αρχές που διατυπώθηκαν στην υπόθεση *Nait-Liman κατά Ελβετίας* εφαρμόζονταν με τον ίδιο τρόπο.

Η παρούσα υπόθεση εγείρει επίσης το ζήτημα εφαρμογής ενός νόμου σε μια εν εξελίξει δικαστική διαδικασία. Παρόλο που, καταρχήν, δεν εμποδίζεται ο νομοθέτης σε αστικές υποθέσεις να υιοθετεί διατάξεις με αναδρομική ισχύ προκειμένου να ρυθμίσει δικαιώματα που προβλέπονται από ισχύοντες νόμους, εντούτοις η αρχή του κράτους δικαίου και η έννοια περί δίκαιης δίκης που κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 απαγορεύουν οποιαδήποτε παρέμβαση του νομοθέτη στην απονομή της δικαιοσύνης με σκοπό τον επηρεασμό της δικαστικής κρίσης επί της διαφωνίας.

Ασκήθηκε παρέμβαση στο δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη των προσφευγόντων από τον περιορισμό της δικαιοδοσίας των βελγικών δικαστηρίων που προέβλεπαν οι μεταβατικές διατάξεις της Πράξης του 1993, που κατήργησαν την Πράξη του 1993 που τους παρείχε διεθνή δικαιοδοσία ακόμη και εάν δεν υφίστατο σύνδεση με το Βέλγιο. Συνεπώς, η υπόθεση αφορά τις αστικές συνέπειες που επέφεραν οι περιορισμοί του Βέλγου νομοθέτη στη διεθνή δικαιοδοσία των βελγικών δικαστηρίων επί ποινικών αδικημάτων.

Κράτη τα οποία, όπως το Βέλγιο, προβλέπουν δικαιοδοσία για τα δικαστήριά τους σε υποθέσεις αποζημίωσης λόγω βασανιστηρίων, δίνουν ισχύ στην ευρεία συναίνεση που υφίσταται στη διεθνή κοινότητα περί ύπαρξης δικαιώματος των θυμάτων βασανιστηρίων να λαμβάνουν κατάλληλη και αποτελεσματική αποζημίωση, ακόμη και για πράξεις που έλαβαν χώρα εκτός των γεωγραφικών συνόρων του δικάζοντος κράτους. Ωστόσο, ούτε το διεθνές δίκαιο ούτε η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

5. ΕΔΔΑ (Προσφυγή Νο 51357/07), απόφαση της 15ης Μαρτίου 2018 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

προβλέπει υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να αναλαμβάνουν διεθνή δικαιοδοσία επί αστικών υποθέσεων. Επίσης, δεν είναι παράλογο κάποιο κράτος να συνδέει μια τέτοια δικαιοδοσία με την ύπαρξη ορισμένων συνεπικτικών δεσμών με το κράτος. Στην παρούσα υπόθεση, οι λόγοι που προβλήθηκαν σχετικά με την ορθή απονομή της δικαιοσύνης, όταν ο νόμος αυτός εισήχθη στο κοινοβούλιο ως αιτιολογία για την υιοθέτηση νέων κριτηρίων σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, καθώς και σχετικά με το ζήτημα της ασυλίας που προβλέπει το διεθνές δίκαιο σε διώξεις τέτοιου είδους, θα μπορούσαν να εκληφθούν ως λόγοι δημοσίου συμφέροντος.

Το 2001, όταν οι προσφεύγοντες υπέβαλαν το αίτημα πολιτική αγωγής, η βελγική νομοθεσία προέβλεπε μια απόλυτη μορφή διεθνούς δικαιοδοσίας επί ποινικών αδικημάτων. Στη συνέχεια, ο νομοθέτης σταδιακά υιοθέτησε κριτήρια που όριζαν την ανάγκη συνδέσμου με το Βέλγιο είτε λόγω προσώπου είτε λόγω τόπου διάπραξης του αδικήματος, καθώς και ένα σύστημα αξιολόγησης για το εάν θα πρέπει να ασκηθεί μια δίωξη. Όταν τέθηκε σε ισχύ, το 2005, η Πράξη του 2003, οι εν λόγω διαδικασίες δεν πληρούσαν τα νέα κριτήρια που προβλέπονταν για τις μελλοντικές υποθέσεις αναφορικά με τη δικαιοδοσία του Βελγίου. Έτσι, για τον λόγο αυτό, οι υποθέσεις των προσφευγόντων δεν θα μπορούσαν να προχωρήσουν. Ωστόσο, καθώς όταν η Πράξη του 2003 τέθηκε σε ισχύ τα βελγικά δικαστήρια είχαν ακόμη αρμοδιότητα να εξετάσουν την υπόθεση των προσφευγόντων, καθόσον κατά την έναρξη των διαδικασιών ένας τουλάχιστον εκ των προσφευγόντων είχε τη βελγική υπηκοότητα – ένα εκ των κριτηρίων που προέβλεπαν οι μεταβατικές διατάξεις της Πράξης του 2003 – δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η παρέμβαση του νομοθέτη καθιστούσε δίχως νόημα τη συνέχιση των διαδικασιών απλά επειδή η Πράξη είχε αναδρομική εφαρμογή στις εκκρεμείς υποθέσεις (βλ. αντιστρόφως την υπόθεση *Arnolin και λοιποί κατά Γαλλίας*⁶). Εντούτοις, ενόψει της απόφασης του Δεκεμβρίου 2010 του Ακυρωτικού Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία τα βελγικά δικαστήρια δεν είχαν πλέον δικαιοδοσία παρά μόνο εάν έχει διενεργηθεί ανακριτική πράξη πριν από την έναρξη ισχύος της Πράξης, η αίτηση των προσφευγόντων μοιραία θα αποτύγχανε εάν προέκυπτε ότι δεν είχε διενεργηθεί τέτοια ανακριτική πράξη, όπως στη συνέχεια διαπιστώθηκε από το Ανακριτικό Τμήμα και το Ακυρωτικό Δικαστήριο.

Η έννοια της ανακριτικής πράξης δεν είχε προσδιοριστεί από την Πράξη του 2003 και υπόκειτο σε διάφορες ερμηνείες. Όμως, καθώς το Ακυρωτικό Δικαστήριο υπογράμμισε τη σημασία και τη σχετικότητα της διενέργειας ανακριτικής πράξης, οι προσφεύγοντες περιόρισαν το αίτημα πολιτικής αγωγής για ορισμένες πράξεις. Το Δικαστήριο

δεν εξέφρασε άποψη ως προς το εάν θα μπορούσαν πρακτικά να επεκτείνουν την επιχειρηματολογία τους σε σχέση με άλλες πράξεις, εναντίον των οποίων η άσκηση δίωξης επίσης είχε απορριφθεί από το Ανακριτικό Τμήμα, αλλά σημείωσε ότι οι εν λόγω πράξεις στη συνέχεια κρίθηκαν ως σχετικές με την υπόθεση από τον Γενικό Εισαγγελέα του Ακυρωτικού Δικαστηρίου. Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι το αίτημα των προσφευγόντων, όπως παρουσιάζεται στον δεύτερο λόγο εφέσεώς τους, αναφερόταν σε συγκεκριμένες ειδικές πράξεις.

Επιπλέον, οι λόγοι που επικαλέστηκαν τα βελγικά δικαστήρια για να αρνηθούν ότι έχουν δικαιοδοσία δεν ήταν αυθαίρετοι ούτε αβάσιμοι.

Ενόψει των ανωτέρω, η απόφαση των βελγικών δικαστηρίων, μετά την έναρξη ισχύος της Πράξης του 2003, να αρνηθούν ότι έχουν δικαιοδοσία να εξετάσουν το αίτημα πολιτικής αγωγής που υπέβαλαν οι προσφεύγοντες ενόψει της διαδικασίας άσκησης ποινικής δίωξης για σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και του αιτήματος αποζημίωσης για την καταγγελλόμενη ζημία που υπέστησαν από τις εν λόγω παραβιάσεις, δεν ήταν δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Μη παραβίαση άρθρου 6.

Το Δικαστήριο επίσης έκρινε ότι ομοίως δεν παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης αναφορικά με την αιτιολογία της απόφασης που προέβλεπε το Ανακριτικό Τμήμα και το Ακυρωτικό Δικαστήριο.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Vanříčka και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας (Προσφυγή Νο 47621/13), απόφαση της 8ης Απριλίου 2021 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

Άρνηση εμβολιασμού νηπίων – πρόστιμο – αποκλεισμός από νηπιαγωγείο

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Κ. Κοντού, σ. 238.

► Άρθρο 9 – Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

Υπόθεση Σωματείο Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής Υπακοής κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 52104/20), η υπόθεση κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση την 27η Φεβρουαρίου 2021

COVID-19 – απαγόρευση συλλογικής λατρείας – έλλειψη ισχύος μέτρου περιορισμού – απόρριψη αίτησης ακύρωσης ως απαράδεκτης

6. ΕΔΔΑ (Προσφυγή Νο 20127/03), απόφαση της 9ης Ιανουαρίου 2007.

Στο πλαίσιο της υγειονομικής κρίσης του COVID-19, οι αρχές αποφάσισαν την απαγόρευση της συλλογικής λατρείας από την 16η Μαρτίου έως την 16η Μαΐου 2020, περίοδο που συμπεριελάμβανε τη γιορτή του Πάσχα. Στις 30 Μαρτίου 2020, το προσφεύγον σωματείο κατέθεσε αίτηση ακύρωσης των αποφάσεων που επέβαλαν το μέτρο αυτό, μαζί με αίτημα προσωρινής διαταγής και αίτηση αναστολής εφαρμογής αυτών. Στις 23 Ιουνίου 2020, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι δεν ήταν απαραίτητο να αποφανθεί επί της αίτησης ακύρωσης, με το σκεπτικό ότι το προσφεύγον σωματείο δεν είχε πλέον έννομο συμφέρον καθώς οι κοινές υπουργικές αποφάσεις δεν είχαν πλέον ισχύ.

Η προσφυγή, που θα εξεταστεί υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 1 και του άρθρου 9 της Σύμβασης, κοινοποιήθηκε στην εναγόμενη κυβέρνηση ώστε να υποβάλει τις έγγραφες παρατηρήσεις της.

► Άρθρο 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου – Προστασία της ιδιοκτησίας

Υπόθεση Αντωνόπουλος κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 46505/19), απόφαση της 11ης Φεβρουαρίου 2021

προστασία της περιουσίας – διακύμανση ισοτιμίας ανάμεσα στο ευρώ και στο νόμισμα σύναψης δανείου

Η προσφεύγουσα έλαβε στεγαστικό δάνειο σε ελβετικό φράγκο προκειμένου να επωφεληθεί από την ευνοϊκή και σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία. Σύμφωνα με έναν όρο της δανειακής σύμβασης, η αποπληρωμή του δανείου θα βασιζόταν στην τρέχουσα, κατά την ημέρα της αποπληρωμής, συναλλαγματική ισοτιμία και όχι σε αυτήν που ίσχυε κατά τον χρόνο σύναψης του δανείου. Έχοντας παραιτηθεί από την εργασία της για λόγους υγείας, η προσφεύγουσα επεδίωξε να αποπληρώσει το δάνειο, αλλά δεν ήταν σε θέση, καθώς εξαιτίας της αύξησης της αξίας του ελβετικού φράγκου έναντι του ευρώ, το ποσό του δανείου είχε αυξηθεί κατά 60% περίπου. Η προσφεύγουσα επιχειρηματολόγησε ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ότι ο εν λόγω δανειακός όρος ήταν άδικος, αλλά η αγωγή της απορρίφθηκε.

Η αλλαγή της συναλλαγματικής ισοτιμίας ανάμεσα στο ευρώ και το ελβετικό φράγκο εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης που επηρέασε όλη την Ευρώπη και κυρίως την Ελλάδα και η οποία (κρίση) συνέχιζε να «βαθαίνει» για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μια τέτοια μεταβολή των συνθηκών ήταν αδιαμφισβήτητη μη προβλέψιμη τόσο για τις τράπεζες όσο και για τους δανειολήπτες και στους τελευταίους επέφερε υψηλό κίνδυνο, που υπερβαίνει τον υπό κανονικές συνθήκες κίνδυνο που αναλαμβάνεται κατά την επιλογή μεταξύ σταθερού και κυμαινόμενου επιτοκίου δανείου. Ενόψει μιας οικονομικής κρίσης αυτής της εμβέλειας, το κράτος καλείται να λάβει μέτρα

ώστε να διασφαλίσει ότι οι χιλιάδες άνθρωποι που έλαβαν στεγαστικά δάνεια δεν θα φέρουν δυσανάλογο βάρος και τον κίνδυνο να χάσουν τις περιουσίες τους, χωρίς καμία εκ μέρους τους υπαιτιότητα.

Ωστόσο, η προσφεύγουσα δεν ήταν ανίδεη του κινδύνου που ενέχει η λήψη δανείου σε ελβετικό φράγκο και του κινδύνου ένα τέτοιο ισχυρό νόμισμα να κυμανθεί αυξητικά κατά τη διάρκεια της 25ετούς διάρκειας του χρόνου δανεισμού.

Ως εκ τούτου, η προσφεύγουσα είχε ασφαλίσει για τρία χρόνια το δανειό της κατά του κινδύνου αύξησης των μηνιαίων δόσεων λόγω ενδεχόμενης αύξησης της συναλλαγματικής ισοτιμίας, αλλά επέλεξε να μην ανανεώσει την ασφάλεια αυτή. Ομοίως, δεν έκανε χρήση της δυνατότητας που προέβλεπε η δανειακή σύμβαση να ζητήσει ανά πάσα στιγμή να τραπεί το δάνειο σε ευρώ. Τέλος, μεταξύ του Δεκεμβρίου 2010 και του Ιανουαρίου 2015, υπέγραψε τέσσερις τροποποιητικές πράξεις της αρχικής δανειακής σύμβασης, με τις οποίες μείωσε το ποσό των μηνιαίων δόσεων, επέκτεινε τη διάρκεια αποπληρωμής του δανείου και ανέστειλε προσωρινά την καταβολή κάποιων δόσεων.

Μεταξύ των ετών 2007 και 2015, η προσφεύγουσα κατέβαλλε τις μηνιαίες δόσεις χωρίς να επικαλείται αδυναμία εξαιτίας της διακύμανσης της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Όμως, σε περίπτωση αδυναμίας της αποπληρωμής του δανείου εξαιτίας απρόβλεπτων συνθηκών πέραν του ελέγχου της και της τράπεζας, όπως μιας ξαφνικής αλλαγής σε διεθνές επίπεδο της ισοτιμίας ανάμεσα στο ευρώ και το ελβετικό φράγκο, η εθνική νομοθεσία προσέφερε στην προσφεύγουσα επαρκή ένδικα μέσα για να προφυλάξει τα περιουσιακά της δικαιώματα. Τα ένδικα αυτά μέσα ήταν η δυνατότητα προσφυγής στα πολιτικά δικαστήρια για ακύρωση του δανειακού όρου που θεωρούσε άδικο και καταχρηστικό – μέσο του οποίου έκανε χρήση η προσφεύγουσα – και η δυνατότητα προσφυγής με αίτημα την επαναδιαπραγμάτευση των όρων της σύμβασης ή ακόμη και την καταγγελία αυτής. Επιπλέον, σύμφωνα με τους όρους της δανειακής σύμβασης, είχε τη δυνατότητα να αιτηθεί, ανά πάσα στιγμή, την τροπή του δανείου σε ευρώ, ενώ θα μπορούσε να ασφαλιστεί κατά μιας πιθανής αύξησης του ποσού των μηνιαίων δόσεων. Ως προς την αποτελεσματικότητα του ενδίκου μέσου που επέλεξε, δόθηκε στην προσφεύγουσα η δυνατότητα να διατυπώσει όλους τους ισχυρισμούς της ενώπιον των αρμόδιων δικαστηρίων και να λάβει πλήρως αιτιολογημένη απόφαση από την Ολομέλεια του Αρείου Πάγου.

Τέλος, ο Άρειος Πάγος, παρόλο που δεν έκανε άμεσα αναφορά στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ερμήνευσε την εθνική νομοθεσία σύμφωνα με την εν λόγω νομολογία, η οποία αποφαίνεται ότι ένας συμβατικός όρος για τον οποίο δεν υπήρξε ξεχωριστή διαπραγμάτευση, αλλά ο οποίος αντικατόπτριζε εφαρμοστέο ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη κανόνα σύμ-

ΕΔΔΑ

φωνα με την εθνική νομοθεσία, δεν μπορεί να εξεταστεί ως προς το εάν είναι δίκαιος. Η εθνική νομοθεσία είχε επί της ουσίας ήδη καθορίσει μια ισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των συμβαλλομένων σε τέτοιες συμβάσεις μερών.

Συνεπώς, το παρεχόμενο από το κράτος νομικό πλαίσιο προέβλεπε μηχανισμό με τον οποίο η προσφεύγουσα θα μπορούσε να διεκδικήσει τα απορρέοντα εκ του άρθρου

1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου δικαιώματά της. Επομένως, το εναγόμενο κράτος εκπλήρωσε τις απορρέουσες από τη διάταξη αυτή θετικές υποχρεώσεις του, ακόμη και εάν γίνει δεκτό ότι η εν λόγω διάταξη τυγχάνει εφαρμογής στην παρούσα υπόθεση.

Η προσφυγή κρίθηκε απαράδεκτη ως προδήλως αβάσιμη.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Υποχρεωτικός εμβολιασμός νηπίων

Απόρριψη προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ, καθώς αποφάνθηκε υπέρ του υποχρεωτικού εμβολιασμού των παιδιών σε προσχολικές δομές και κατά της ύπαρξης παραβίασης του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ

άρθρο 8 ΕΣΔΑ – ιδιωτική και οικογενειακή ζωή – άρνηση συμμόρφωσης με το νόμιμο καθήκον εμβολιασμού παιδιών – γενική ευρωπαϊκή συναίνεση για την επίτευξη του υψηλότερου δυνατού βαθμού κάλυψης εμβολίων – κοινωνική αλληλεγγύη προς τους πιο ευάλωτους που απαιτούν από τον υπόλοιπο πληθυσμό να αναλάβει έναν ελάχιστο κίνδυνο υπό μορφή εμβολιασμού – υποχρεωτική προσέγγιση για την απάντηση σε μια επιτακτική κοινωνική ανάγκη προστασίας της ατομικής και δημόσιας υγείας από τις ασθένειες που είναι γνωστές στην ιατρική επιστήμη και προστασίας από οποιαδήποτε πτωτική τάση του ποσοστού εμβολιασμού παιδιών – υποχρεωτική πολιτική που συνάδει με τα βέλτιστα συμφέροντα των παιδιών, ώστε να λαμβάνονται υπόψη τόσο μεμονωμένα όσο και ως ομάδα απαιτώντας την προστασία κάθε παιδιού από σοβαρές ασθένειες μέσω ανοσίας (εμβολιασμού) – εθνικό σύστημα που επιτρέπει εξαιρέσεις και συνοδεύεται από διαικαστικές διασφαλίσεις – απαραίτητες προφυλάξεις, συμπεριλαμβανομένης της παρακολούθησης της ασφάλειας των εμβολίων κατά τη χρήση τους και ελέγχου για πιθανές αντενδείξεις σε κάθε ατομική περίπτωση – προσβαλλόμενα μέτρα ανάλογα με τους επιδιωκόμενους νόμιμους στόχους – ευρύ περιθώριο εκτίμησης

ΕΔΔΑ, Προσφυγές Νος 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15 και 43883/15, Υπόθεση Vanříčka και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, απόφαση της 8ης Απριλίου 2021 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

Η προσφυγή που υποβλήθηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ αφορούσε το ερώτημα της υποχρεωτικότητας του νηπιακού εμβολιασμού ως προϋπόθεσης για την εγγραφή των παιδιών στο σχολείο, καθώς και τις συνέπειές της στη διακριτική ευχέρεια που απολαμβάνουν οι εθνικές αρχές στο ζήτημα αυτό. Η συζήτηση αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ για το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής των ατόμων που υποχρεώνονται σε εμβολιασμό.

Στην προκειμένη περίπτωση, οι προσφεύγοντες, μεταξύ των οποίων ήταν ο κ. Vanříčka, υπέβαλαν προσφυγή κατά της Τσεχικής Δημοκρατίας ενώπιον του ΕΔΔΑ, επειδή τα παιδιά τους δεν είχαν γίνει δεκτά στο νηπιαγωγείο ή η εγγραφή τους είχε ακυρωθεί, διότι δεν είχαν εμβολιαστεί ή οι εμβολιασμοί τους δεν αντιστοιχούσαν στο πρόγραμμα που προβλέπει η τσεχική νομοθεσία. Οι προσφεύγοντες διαμαρτυρήθηκαν για τις συνέπειες της μη συμμόρφωσης με τον γενικό νόμο στην Τσεχική

Δημοκρατία, ο οποίος αποσκοπεί στον εμβολιασμό των παιδιών κατά ασθενειών γνωστών στην ιατρική επιστήμη.

Πιο συγκεκριμένα, στην Τσεχική Δημοκρατία, το άρθρο 46 παρ. 1 και 4 «του νόμου 258/2000 περί προστασίας της δημόσιας υγείας» (στο εξής: ο νόμος) υποχρεώνει όλους τους μόνιμους κατοίκους και τους αλλοδαπούς, που έχουν άδεια να διαμένουν στη χώρα σε μακροπρόθεσμη βάση, να υποβληθούν σε μια σειρά εμβολιασμών σύμφωνα με τις λεπτομερείς προϋποθέσεις που ορίζονται στον νόμο. Αναφορικά με τα παιδιά κάτω των δεκαπέντε ετών, οι νόμιμοι εκπρόσωποί τους είναι υπεύθυνοι για τη συμμόρφωσή τους με αυτό το καθήκον. Το νήπιο είναι φορέας ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων, ασχέτως εάν δεν μπορεί να τα προβάλλει αυτοπροσώπως ενώπιον δικαστηρίου, παρά μόνο μέσω των ασκούντων, κατά κανόνα, τη γονική μέριμνα αυτού. Επομένως, ο κ. Vanříčka, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, ήταν προσωπικά υπόλογος στο καθήκον εμβολιασμού των παιδιών του. Έτσι, τις συνέπειες της μη συμμόρφωσης με το προαναφερθέν καθήκον, όπως η επιβολή προστίμου, τις είχε επιφορτιστεί ο ίδιος ως το άτομο νομικά υπεύθυνο για την ευημερία των παιδιών του.

Με άλλα λόγια, ο νόμος προβλέπει ότι οι προσχολικές εγκαταστάσεις, όπως εκείνες που εμπλέκονται στην παρούσα υπόθεση, μπορούν να δεχτούν μόνο παιδιά που έχουν προβεί στους απαιτούμενους εμβολιασμούς ή που έχουν πιστοποιηθεί ότι έχουν αποκτήσει ανοσία με άλλα μέσα ή ότι δεν μπορούν να υποβληθούν σε εμβολιασμό για λόγους υγείας. Το κόστος του εμβολιασμού καλύπτεται από την ασφάλιση της δημόσιας υγείας. Τα εμβόλια που περιλαμβάνονται στον κατάλογο συγκεκριμένων παραλλαγών εμβολίων¹ για τακτική ανοσοποίηση, η οποία δημοσιεύεται ετησίως από το Υπουργείο Υγείας, είναι, επομένως, δωρεάν.

Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων, οι συνέπειες από τη μη συμμόρφωσή τους με τους κανόνες που επιβάλλουν τον εμβολιασμό στα παιδιά αντίκεινται στο δικαίωμα σεβασμού του ιδιωτικού βίου, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της Σύμβασης. Ειδικότερα, στον πρώτο προσφεύγοντα, κ. Vanříčka, επιβλήθηκε πρόστιμο, επειδή αρνήθηκε να εμβολιάσει τα παιδιά του. Αναφορικά δε με τους υπόλοιπους προσφεύγοντες, δεν έγινε δεκτή η εισαγωγή των μη εμβολιασμένων παιδιών στο νηπιαγωγείο.

1. Η νομοθεσία αφορά τα εμβόλια που χορηγούνται κατά παιδικών ασθενειών πολύ γνωστών στην ιατρική επιστήμη: διφθερίτιδα, τέτανος, κοκκύτης, Haemophilus influenzae τύπου β', λοιμώξεις, πολιομυελίτιδα, ηπατίτιδα Β, ιλαρά, παρωτίτιδα, ερυθρά και – για παιδιά με συγκεκριμένες ενδείξεις υγείας – πνευμονιοκοκκικές λοιμώξεις.

Στις 8 Απριλίου 2021, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα μέτρα για τα οποία διαμαρτύρονταν οι προσφεύγοντες και τα οποία εκτιμήθηκαν στο πλαίσιο του εθνικού συστήματος ήταν ανάλογα με τους νόμιμους σκοπούς που επιδιώκει το τσεχικό κράτος μέσω του εμβολιασμού. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ στάθηκε στο πλευρό της δημόσιας υγείας και απέρριψε την προσφυγή ενώπιόν του καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι τσεχικές αρχές δεν υπερέβησαν την ευρεία διακριτική ευχέρεια («περιθώριο εκτίμησης») που απολαμβάνουν σε αυτόν τον τομέα.

Παρατηρήσεις

Κοραλία Κοντού*

I. Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη υπόθεση, η οποία είναι η κύρια υπόθεση μεταξύ των άλλων προσφυγών², αφορούσε την Τσεχία, η οποία εφαρμόζει ένα πρόγραμμα υποχρεωτικού εμβολιασμού για εννέα, συνολικά, ασθένειες. Στην Τσεχική Δημοκρατία υπάρχει γενικό νομικό καθήκον να εμβολιάζονται τα παιδιά για εννέα ασθένειες που είναι γνωστές στην ιατρική επιστήμη. Σε γονείς που δεν συμμορφώνονται, χωρίς βάσιμο λόγο, μπορούν να επιβληθούν πρόστιμα. Επίσης, τα παιδιά που δεν έχουν εμβολιαστεί δεν μπορούν να γίνουν δεκτά στα νηπιαγωγεία. Προβλέπονται εξαιρέσεις στην περίπτωση των παιδιών που δεν μπορούν να εμβολιαστούν για λόγους υγείας.

Δεδομένου ότι εναπόκειται στα ίδια τα κράτη να εξετάσουν και να αποφασίσουν με βάση το ευρύ περιθώριο εκτίμησης που διαθέτουν, είναι φυσικό επακόλουθο να μην υπάρχει κοινή στάση όλων των κρατών απέναντι στον εμβολιασμό. Ορισμένα κράτη, όπως η Γαλλία, η Πολωνία και η Σλοβακία, που άσκησαν παρέμβαση υπέρ της Τσεχίας, τάσσονται, προφανώς, υπέρ της υποχρεωτικότητας, ενώ άλλα, όχι. Ταυτόχρονα, παρατηρείται ότι υπάρχει μια ανοδική τάση μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών υπέρ της υποχρεωτικότητας³.

Στην υπόθεση αυτή, η συλλογιστική πορεία του Δικαστηρίου ξεκινά με τη διευκρίνιση ότι η υπόθεση αφορά τον εμβολιασμό παιδιών κατά ασθενειών που είναι γνωστές στην ιατρική επιστήμη και ο υποχρεωτικός

χαρακτήρας των σχετικών εμβολίων στην Τσεχική Δημοκρατία δικαιολογείται με βάση την κοινωνική ανάγκη προστασίας της ατομικής και δημόσιας υγείας από τις εν λόγω ασθένειες. Ο στόχος, επομένως, της σχετικής νομοθεσίας είναι η προστασία από ασθένειες που θα μπορούσαν να αποτελέσουν σοβαρό κίνδυνο για την υγεία, καθώς και η «ανοσία της αγέλης» των πολιτών της.

II. Η σύγκρουση των δικαιωμάτων

Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, ο υποχρεωτικός εμβολιασμός, ως μία χωρίς συναίνεση ιατρική επέμβαση, σχετίζεται με την αποτελεσματική απόλαυση των προσωπικών δικαιωμάτων του ατόμου και, έτσι, εντάσσεται στο πλαίσιο προστασίας και σεβασμού της ιδιωτικής ζωής κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης. Ωστόσο, η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού των νηπίων εγείρει μια έντονη διχογνωμία ως προς το περιθώριο εκτίμησης των εθνικών αρχών στο ζήτημα αυτό⁴.

Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, τα ζητήματα της υγειονομικής περιθαλψης εμπίπτουν στο περιθώριο εκτίμησης των εθνικών αρχών και, επομένως, εναπόκειται στο κάθε κράτος να θέσει τα κατώτατα επίπεδα προστασίας για τους πολίτες του. Τα άρθρα 2 (δικαίωμα στη ζωή) και 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής) της ΕΣΔΑ επιβάλλουν θετική υποχρέωση στα συμβαλλόμενα κράτη να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία της ζωής και της υγείας αυτών που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους. Έτσι, η προστασία από ασθένειες που ενδέχεται να ενέχουν σοβαρό κίνδυνο για την υγεία των πολιτών ενός κράτους θεωρείται στόχος της εθνικής νομοθεσίας και γι' αυτό εντάσσεται στη σφαίρα της κρατικής εξουσίας. Αυτή η προστασία αναφέρεται τόσο σε εκείνους που λαμβάνουν τους σχετικούς εμβολιασμούς όσο και σε εκείνους που δεν μπορούν να εμβολιαστούν εξαιτίας ευπάθειάς τους⁵. Η διακριτική ευχέρεια της κρατικής εξουσίας να ορίσει τα κατώτατα επίπεδα προστασίας των πολιτών της αποσκοπεί στην επίτευξη ενός υψηλού επιπέδου εμβολιασμού στην ευρύτερη κοινωνία και κατ' επέκταση στην προστασία του συνόλου των πολιτών έναντι συγκεκριμένων μεταδοτικών ασθενειών, στη λεγόμενη «ανοσία της αγέλης».

Επομένως, στην προκειμένη περίπτωση, στην Τσεχική Δημοκρατία, η υποχρέωση εμβολιασμού αντιπροσωπεύει την απάντηση των εθνικών αρχών στην επιτακτική κοινωνική ανάγκη προστασίας της ατομικής και δημόσιας

* LLM, Δικηγόρος

2. ΕΔΔΑ *Novotná κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (Προσφυγή No 3867/14)· *Hornych κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (Προσφυγή No 73094/14)· *Brožík κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (Προσφυγή No 19306/15)· *Dubský κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (Προσφυγή No 19298/15)· *Roleček κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (Προσφυγή No 43883/15).

3. Α. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, Η συμβατότητα του υποχρεωτικού εμβολιασμού με την ΕΣΔΑ – Απόφαση *Vanříčka and Others v. The Czech Republic*, Syntagma Watch, 2021.

4. Χ. ΤΣΙΛΙΩΤΗΣ, Η επίλυση της σύγκρουσης θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω της επίλυσης του καθήκοντος προστασίας τους, ΔΤΑ, 2016, σ. 55 επ.

5. Υποχρεωτικός εμβολιασμός παιδιών: «Πράσινο φως» από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 08.04.2021, Lawspot.

υγείας από τις εν λόγω ασθένειες και την προστασία από οποιαδήποτε πτωτική τάση του ποσοστού εμβολιασμού μεταξύ των παιδιών.

Αντίθετα, το άρθρο 5 της Σύμβασης του Οβιέδο⁶ έχει κατοχυρώσει την αυτονομία του ατόμου και τον σεβασμό της ακεραιότητάς του. Το γεγονός αυτό δηλώνει ότι η φυσική επέμβαση στο σώμα ενός ανθρώπου προϋποθέτει τη συναίνεσή του, καθώς και την πλήρη σχετική ενημέρωσή του. Μάλιστα, σύμφωνα με το άρθρο 3 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, η συναίνεση του ατόμου για μια ιατρική πράξη στο σώμα του αποτελεί έκφραση του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού του. Ακολουθώντας, έτσι, αυτή την προσέγγιση, η υποχρεωτικότητα με φυσικό εξαναγκασμό είναι πράξη παράνομη.

III. Η συλλογιστική του ΕΔΔΑ

Εν συνεχεία της πρώτης προσέγγισης, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι για τα ζητήματα υγειονομικής περίθαλψης, κυρίως στην περίπτωση του παιδικού εμβολιασμού, οι εθνικές αρχές πρέπει να έχουν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Το Δικαστήριο, επιβεβαιώνοντας παλαιότερη νομολογία και σκέψεις του σε προηγούμενες αποφάσεις⁷, έκρινε με πλειοψηφία 16-1 ότι ο υποχρεωτικός εμβολιασμός των παιδιών, ως ιατρική πράξη που στερείται συναίνεσης, καταρχήν, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, χωρίς όμως εν τέλει να το παραβιάζει.

Και αυτό, γιατί αναγνώρισε πως ο στόχος της πολιτικής της Τσεχίας, εντός της οποίας εντάσσεται και ο υποχρεωτικός εμβολιασμός, είναι η προστασία της υγείας όλων. Τόνισε, μάλιστα, πως ο εμβολιασμός προστατεύει τόσο εκείνους που τον λαμβάνουν, όσο και εκείνους που, για ιατρικούς λόγους, δεν μπορούν να εμβολιαστούν και, συνεπώς, βασίζονται στη λεγόμενη «ανοσία της αγέλης» για την προστασία τους έναντι σοβαρών μεταδοτικών ασθενειών. Τέλος, υποστήριξε σθεναρά την πλευρά της Τσεχικής Δημοκρατίας και το γεγονός ότι ο υποχρεωτικός εμβολιασμός των παιδιών είναι νόμιμος ως το πλέον κατάλληλο μέτρο προς την άμεση και επιτακτική ανάγκη διαφύλαξης της ατομικής και δημόσιας υγείας από τις εν λόγω ασθένειες.

Ωστόσο, το Δικαστήριο τόνισε ότι, αν και το τσεχικό μοντέλο υποστηρίζει τον υποχρεωτικό εμβολιασμό, δεν

πρόκειται περί απόλυτης υποχρέωσης εμβολιασμού⁸. Με άλλα λόγια, στην Τσεχική Δημοκρατία, ο εμβολιασμός είναι νόμιμο καθήκον, αλλά η συμμόρφωση με αυτόν δεν μπορεί να επιβληθεί άμεσα, καθώς δεν υπάρχει διάταξη που να επιτρέπει τη βίαιη χορήγηση του εμβολίου. Ωστόσο, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, υπάρχουν πιθανές εξαιρέσεις από αυτήν την υποχρέωση. Αφενός, η Τσεχική Δημοκρατία επιτρέπει την απαλλαγή από τον εμβολιασμό, ιδίως για τα παιδιά με μόνιμη αντένδειξη στον εμβολιασμό. Αφετέρου, επιτρέπεται εξαίρεση βάσει της νομολογίας *Vanříčka* του Συνταγματικού Δικαστηρίου, όταν βασίζεται στο ονομαζόμενο δικαίωμα αντίρρησης συνείδησης, τόσο θρησκευτικό όσο και κοσμικό⁹. Τέλος, οι επιπτώσεις στους προσφεύγοντες είναι περιορισμένες χρονικά, καθώς όταν τα παιδιά φτάνουν στην ηλικία της υποχρεωτικής φοίτησης στο σχολείο, η είσοδός τους στο δημοτικό σχολείο δεν επηρεάζεται από την κατάσταση του εμβολιασμού τους.

Ολοκληρώνοντας, όπως και σε όλες τις αποφάσεις που αναφέρονται τα παιδιά, έτσι και σε αυτήν, το Δικαστήριο κατέστη σαφές ότι τα συμφέροντά τους είναι υψίστης σημασίας εξυπηρετώντας δίχως άλλο την εμβολιαστική πολιτική της Τσεχίας. Σχετικά με την ασφάλεια των εμβολίων, η Τσεχική Κυβέρνηση ανέφερε ότι από περίπου 100.000 παιδιά που εμβολιάστηκαν ετησίως στην Τσεχική Δημοκρατία (αριθμός που αντιπροσωπεύει 300.000 εμβολιασμούς), οι περιπτώσεις που εμφάνισαν σοβαρές, δυνητικά διά βίου, βλάβες στην υγεία ήταν πέντε ή έξι. Αυτό επιβάλλει τον έλεγχο κάθε μεμονωμένης περίπτωσης για πιθανές αντενδείξεις και την παρακολούθηση της ασφάλειας των εμβολίων κατά τη χρήση τους¹⁰. Παρά τις πιθανότητες για ύπαρξη παράπλευρων συνεπειών, το Δικαστήριο δεν αμφισβήτησε την επάρκεια του εθνικού συστήματος και την ασφάλεια των εμβολίων. Αυτή η πολιτική δημόσιας υγείας συνάδει με τα συμφέροντα των παιδιών και, ως εκ τούτου, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η επιλογή του Τσέχου νομοθέτη να εφαρμόσει μια υποχρεωτική προσέγγιση στον εμβολιασμό υποστηρίζεται από σχετικούς και επαρκείς λόγους.

IV. Η αρχή της αναλογικότητας

Η κρίσιμη νομοθετική παρέμβαση πρέπει να τηρεί βεβαίως και την αρχή της αναλογικότητας. Το συμφέρον του παιδιού πρέπει να τίθεται ως προτεραιότητα και να εξετάζεται ο σκοπός, το πεδίο εφαρμογής, οι προβλεπόμενες εξαιρέσεις καθώς και οι διαδικαστικές εγγυήσεις του επιβαλλόμενου μέτρου¹¹. Το ΕΔΔΑ έκρινε

6. Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και ιατρικής: Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, ΟΒΙΕΔΟ, 4.IV.1997.

7. ΕΔΔΑ *Solomakhin κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 24429/03), απόφαση της 15ης Μαρτίου 2012, παρ. 35-36 και *Jehovah's Witnesses of Moscow και λοιποί κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 302/02), απόφαση της 10ης Ιουνίου 2010, παρ. 136.

8. Παρ. 291 της σχολιαζόμενης απόφασης.

9. Ibid, παρ. 90-93.

10. Ερωτοαπαντήσεις στην υπό κρίση υπόθεση.

11. Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πρόσβα-

πως, πράγματι, η ασφάλεια και η αποτελεσματικότητα των εμβολίων δεν είναι εγγυημένη, ωστόσο οι συνέπειες που επέρχονται από την άρνηση εμβολιασμού (ήτοι, επιβολή προστίμου, αποκλεισμός από προσχολική εκπαίδευση) τελούν σε λογική σχέση αναλογικότητας με τον νόμιμο στόχο της προστασίας των πολιτών από σοβαρούς κινδύνους για τη δημόσια υγεία. Παρόλο που δεν εξετάζεται αν το τσεχικό κράτος θα μπορούσε να είχε ενδεχομένως υιοθετήσει μια διαφορετική πολιτική προαιρετικού εμβολιασμού, όπως συμβαίνει σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη, το συγκεκριμένο μέτρο κρίθηκε αναλογικό και ο περιορισμός «αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία», σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 2 της ΕΣΔΑ.

Η επιβολή κυρώσεων χρησιμοποιείται ως έμμεση μέθοδος επιβολής αυτού του καθήκοντος. Στην Τσεχική Δημοκρατία, η κύρωση μπορεί να θεωρηθεί σχετικά μέτρια, καθώς συνίσταται σε διοικητικό πρόστιμο που μπορεί να επιβληθεί μόνο μία φορά. Οι προσφεύγοντες είχαν το πλεονέκτημα ενός πλήρους φάσματος ένδικων μέσων. Αρχικά, στην περίπτωση του κ. Vaníčka, το ποσό του προστίμου ήταν πιο κοντά στο κατώτατο όριο της σχετικής κλίμακας και, έτσι, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί υπερβολικά σκληρό ή επαχθές. Δεύτερον, όσον αφορά τους λοιπούς προσφεύγοντες, η μη εισαγωγή των παιδιών τους στην προσχολική εκπαίδευση σήμαινε τη στέρηση μιας σημαντικής ευκαιρίας να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους. Ωστόσο, αυτό ήταν συνέπεια της επιλογής των γονέων τους να μην συμμορφώνονται με ένα γενικό νομικό καθήκον, το οποίο αποσκοπούσε στη διαφύλαξη της υγείας των μικρών παιδιών και το οποίο ήταν ουσιαστικά προστατευτικό παρά τιμωρητικό. Τρίτον, το Δικαστήριο συνυπολόγισε το γεγονός ότι ο νόμος δεν προβλέπει τη δυνατότητα φυσικού εξαναγκασμού, παρά μόνο άλλες κυρώσεις, όπως η μη εγγραφή σε προσχολικές δομές και, ενδεχομένως, ελαφρά πρόστιμα. Τέλος, θεωρείται κρίσιμο το γεγονός ότι ο εμβολιασμός δεν είναι προϋπόθεση για την εγγραφή σε βαθμίδες της υποχρεωτικής εκπαίδευσης¹².

V. Καταληκτικές σκέψεις

Η πρόσφατη αυτή απόφαση του ΕΔΔΑ καταλήγει ουσιαστικά σε δύο βασικά συμπεράσματα:

Αρχικά, ακόμα και τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτό στην ιδιωτική ζωή, σε ορισμένες περιστάσεις και υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, υποχωρούν μπροστά στο κοινό καλό και τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου. Αυτή η υποχώρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον βωμό του κοινωνικού «καλού» εμφανίζεται, κατά κύριο λόγο,

όταν το ζήτημα είναι η προστασία της δημόσιας υγείας, ενός αρχετυπικού δηλαδή λόγου περιορισμού των δικαιωμάτων. Επομένως, τα περισσότερα δικαιώματα μπορούν ευλόγως να περιοριστούν, αρκεί να συντρέχουν τεκμηριωμένοι και σοβαροί λόγοι, όπως αυτοί που προβλέπει και το ίδιο το κείμενο της ΕΣΔΑ.

Δεύτερον, εφόσον τηρούνται όλες οι διαδικαστικές προϋποθέσεις, το μέτρο του υποχρεωτικού εμβολιασμού εναπόκειται στο κράτος να το αποφασίσει, κατόπιν υπόδειξης των ειδικών και εξέτασης των διαθέσιμων επιστημονικών στοιχείων που συνηγορούν υπέρ της ύπαρξης μιας πιεστικής κοινωνικής ανάγκης. Τα δικαιώματα στη ζωή και την υγεία αποτελούν τις βιοτικές βάσεις για την άσκηση και απόλαυση όλων των υπολοίπων θεμελιωδών δικαιωμάτων και χρήζουν ιδιαίτερης κρατικής προστασίας.

Για παράδειγμα, πρόσφατα το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ), με την απόφασή του 2387/2020¹³, έκανε δεκτό ότι, αναφορικά με το ελληνικό δίκαιο, η αξίωση του μη εμβολιασμού για τα νήπια αντίκειται στην αρχή της ισότητας, επειδή κάποιος, αρνούμενος να εμβολιαστεί και επικαλούμενος ότι δεν διατρέχει ατομικό κίνδυνο, έχει το προνόμιο να διαβιώνει σε ένα ασφαλές περιβάλλον. Η ασφάλεια, όμως, του περιβάλλοντος οφείλεται στο γεγονός ότι άλλα πρόσωπα αυτού έχουν εμβολιαστεί. Το ΣτΕ δίνει προτεραιότητα στην αρχή της ισότητας και επιβάλλει την ίση συμμετοχή όλων στην κοινή προσπάθεια, εφόσον από αυτή επωφελούνται όλοι, εμβολιασμένοι και μη¹⁴. Συνεπώς, στη σύγκρουση μεταξύ της ανάγκης για κρατική προστασία και του δικαιώματος στον ατομικό αυτοκαθορισμό, το ελληνικό ανώτατο διοικητικό δικαστήριο αποφάνθηκε υπέρ της προστασίας της υγείας και της ζωής.

Εν κατακλείδι, στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο καταρρίπτει τα επιχειρήματα περί συλλήβδην αντίθεσης του μέτρου του υποχρεωτικού εμβολιασμού με την ΕΣΔΑ και δίνει ένα σαφές, αν και όχι απροϋπόθετο, μήνυμα υπέρ της δυνατότητας επιβολής αντίστοιχων μέτρων προστασίας της δημόσιας υγείας ενόψει της αντιμετώπισης της πανδημίας του COVID-19, εφόσον αυτό καταστεί αναγκαίο.

13. Βλ. ΣτΕ Δ' Τμ. (επταμ.) 2387/2020, Διαγραφή μη εμβολιασμένου νηπίου από δημοτικό παιδικό σταθμό.

14. 4η γνώμη εργαστηρίου σχετικά με τον εμβολιασμό κατά της νόσου COVID-19 και την ενδεχόμενη υποχρεωτικότητά του, Εργαστήριο Μελέτης Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής ΑΠΘ, Νομική Σχολή ΑΠΘ, 16 Απριλίου 2021.

ση στη δικαιοσύνη, Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, 2016, σ. 135 επ.

12. Ερωτοαπαντήσεις στην υπό κρίση υπόθεση.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Προϋποθέσεις εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem*

Δεν συντρέχει περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 4 του 7ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, όταν το διοικητικό πρόστιμο επιβάλλεται εις βάρος της εταιρείας, ενώ η αθωωτική απόφαση του ποινικού δικαστηρίου αφορά το φυσικό πρόσωπο του διευθύνοντος συμβούλου αυτής

πρόστιμα για παραβάσεις ΚΒΣ – εικονικά τιμολόγια – ανύπαρκτο πρόσωπο – καλή πίστη λήπτη εικονικού – αρχή *ne bis in idem* – ταυτότητα προσώπων – μεταγενέστερη αμετάκλητη αθωωτική απόφαση ποινικού δικαστηρίου – δυνατότητα αναθεώρησης

ΣτΕ (Τμ. Β'), απόφαση αριθμ. 1831/2020, 22.09.2020

Με την υπ' αριθμ. 1831/2020 απόφαση του ΣτΕ κρίθηκε ότι απόφαση διοικητικού δικαστηρίου, με την οποία απορρίπτεται προσφυγή εταιρείας κατά πράξης φορολογικής αρχής περί επιβολής προστίμου λόγω παράβασης διατάξεων του ΚΒΣ και η οποία δημοσιεύεται πριν από την αμετάκλητη αθωωτική απόφαση του ποινικού δικαστηρίου για τον διευθύνοντα σύμβουλό της για το αδίκημα της αποδοχής εικονικού τιμολογίου, δεν παραβιάζει ούτε την αρχή *ne bis in idem* ούτε τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 του ΚΔΔ περί συνεκτίμησης των αμετάκλητων αθωωτικών αποφάσεων των ποινικών δικαστηρίων¹ και, συνεπώς, δεν ιδρύεται νόμιμος λόγος αναιρέσής της (σκ. 10). Εξάλλου, και σε κάθε περίπτωση, η αρχή *ne bis in idem* δεν τυγχάνει εφαρμογής, όταν δεν υπάρχει ταυτότητα του προσώπου στο οποίο επιβλήθηκε το πρόστιμο για παράβαση ΚΒΣ και του προσώπου κατά του οποίου κινήθηκε η ποινική διαδικασία. Ειδικότερα δε, στις περιπτώσεις των εταιρειών, δεν δύναται να γίνει λόγος για εφαρμογή της εν λόγω αρχής, καθώς το πρόστιμο επιβάλλεται εις βάρος της εταιρείας και η ποινική διαδικασία κινείται εις βάρος του φυσικού προσώπου (εν προκειμένω του διευθύνοντος συμβούλου) (σκ. 10).

Η εν λόγω απόφαση αποτελεί συνέχεια προηγούμενων αποφάσεων του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου², όπου το πραγματικό κάποιων εξ αυτών αφορά την επιβολή πολλαπλού τέλους λόγω λαθρεμπορίας και άλλων την επιβολή προστίμου λόγω εικονικών τιμολογίων

και, ιδίως, της υπ' αριθμ. 359/2020 απόφασης της Ολομελείας του, με τις οποίες πολλαπλώς κρίθηκε ότι δεν παραβιάζεται η αρχή *ne bis in idem* όταν το διοικητικό πρόστιμο επιβάλλεται εις βάρος της εταιρείας, ενώ η αθωωτική απόφαση του ποινικού δικαστηρίου αφορά το φυσικό πρόσωπο του διευθύνοντος συμβούλου αυτής λόγω της μη ύπαρξης ταυτότητας προσώπων. Το ζήτημα, όμως, που δημιουργείται είναι ότι ακόμα και εάν «τυπικά», λόγω του μανδύα της εταιρείας, δεν υπάρχει ταυτότητα υποκειμένων, ουσιαστικά στον νομικό κόσμο υπάρχει μία απόφαση ποινικού δικαστηρίου, η οποία αθώνει επί των πραγματικών περιστατικών³ το φυσικό πρόσωπο και μία απόφαση διοικητικού δικαστηρίου, η οποία του επιβάλλει την καταβολή ορισμένου χρηματικού ποσού, συνήθως, μάλιστα, υψηλού, λόγω της προβλεπόμενης διοικητικής κύρωσης. Αμέσως παρακάτω, θα αναφερθούμε τόσο στο εύρος εφαρμογής της αρχής που προβλέπεται στο άρθρο 4 του 7ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΣΔΑ), το οποίο θέτει ως κύριες προϋποθέσεις εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem* την ύπαρξη, αφενός, ταυτότητας προσώπων και, αφετέρου, μίας αμετάκλητης ποινικής απόφασης, όσο και στη λύση που επιχειρήθηκε να δοθεί από την προσφάτως εκδοθείσα υπ' αριθμ. 636/2021 απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (εφεξής: ΣτΕ), η οποία, κατόπιν νομολογιακής στροφής, υιοθέτησε στην πλειοψηφία της την άποψη ότι, ακόμα και όταν δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem*, δύναται να λάβει χώρα αναλογική εφαρμογή των διατάξεων του ΚΔΔ περί αίτησης αναθεώρησης και να δοθεί η δυνατότητα στον προσφεύγοντα, ο οποίος, από τη μία πλευρά, έχει αθωωθεί μεταγενεστέρως αμετάκλητα από το ποινικό δικαστήριο και, από την άλλη πλευρά, ενέχεται στην καταβολή του ποσού του προστίμου λόγω της απόφασης του διοικητικού δικαστηρίου, να στραφεί, βάσει της διάταξης του άρθρου 103 παρ. 1 περ. γ' ΚΔΔ, κατά της απόφασης του διοικητικού δικαστηρίου, η οποία εκδόθηκε πριν την αμετάκλητη απόφαση του ποινικού δικαστηρίου και να ζητήσει την αναθεώρησή της. Τέλος, θα παρουσιάσουμε μία αντιπρόταση, η οποία προσανατολίζεται σε μια λύση ανάλογη με εκείνη που υιοθετήθηκε από το ΣτΕ για την ευθύνη των αλληλεγγύως συνευθυνόμενων προσώπων και τη δυνατότητα άσκησης εξ αυτών προσφυγής υπό την ιδιότητά τους αυτή κατά καταλογιστικής πράξης που έχει εκδοθεί στο όνομα της εταιρείας.

1. Όπως η διάταξη αυτή ίσχυε πριν την τροποποίησή της από τη διάταξη του άρθρου 17 του ν. 4446/2016 και όπως είχε νομολογιακώς ερμηνευθεί κατά τις υπ' αριθμ. 3182/2010, 2067/2011 αποφάσεις του ΣτΕ.

2. ΣτΕ 400/2020, 1779/2020, 1831/2020, 1405/2017, 2403/2015, 1873/2012, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

3. Και όχι επί της υποκειμενική υπόστασης του εγκλήματος, καθώς εκεί η ανάλυση δεν θα ήταν η ίδια, λόγω του διαφορετικού κανόνα μεταξύ της διοικητικής και της ποινικής παράβασης.

Παρατηρήσεις

Βαϊά Ι. Χαδιού*

I. Εύρος εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 4 του 7ου ΠΠ της ΕΣΔΑ

Κατά την έννοια της διάταξης του άρθρου 4 παρ. 1 του 7ου ΠΠ της ΕΣΔΑ, κατά την οποία κανείς δεν διώκεται ή καταδικάζεται ποινικά από τα δικαστήρια του ίδιου κράτους για μια παράβαση για την οποία ήδη αθώωθηκε ή καταδικάστηκε με αμετάκλητη απόφαση, προκειμένου να ενεργοποιηθεί η προβλεπόμενη απαγόρευση απαιτείται να συντρέχουν οι εξής προϋποθέσεις: α) να υπάρχουν περισσότερες της μίας διακεκριμένες διαδικασίες επιβολής κύρωσης, οι οποίες δεν συνδέονται στενά μεταξύ τους, β) οι διαδικασίες αυτές να είναι «ποινικές», όπως ο όρος αυτός ερμηνεύεται αυτόνομα από το ΕΔΔΑ, βάσει των κριτηρίων Engel⁴, κατ' εφαρμογή των οποίων μπορούν να θεωρηθούν ως «ποινικές» και κυρώσεις που επιβάλλονται από διοικητικά όργανα, εν όψει της φύσης των σχετικών παραβάσεων ή/και του είδους και της βαρύτητας των προβλεπόμενων για αυτές διοικητικών κυρώσεων, γ) η μία από τις εν λόγω διαδικασίες να έχει περατωθεί με αμετάκλητη απόφαση και δ) οι διαδικασίες να στρέφονται κατά του ίδιου προσώπου και να αφορούν στην ίδια κατ' ουσίαν παραβατική συμπεριφορά, στο αυτό, δηλαδή, σύνολο πραγματικών περιστατικών, τα οποία συνδέονται αναπόσπαστα μεταξύ τους, χρονικά και τοπικά, και η συνδρομή των οποίων είναι απαραίτητη για την επιβολή της κύρωσης⁵.

Όπως προκύπτει από τις ανωτέρω προϋποθέσεις, η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του 7ου ΠΠ της ΕΣΔΑ αντιτίθεται, καταρχήν, στην εκκίνηση και εξακολούθηση διοικητικής, κατά το εθνικό δίκαιο, διαδικασίας και δίκης περί επιβολής διοικητικής χρηματικής κύρωσης, όταν για την ίδια κατ' ουσίαν παράβαση και για το ίδιο πρόσωπο έχει

ήδη περατωθεί αμετάκλητα η αντίστοιχη ποινική, κατά το εθνικό δίκαιο, διαδικασία. Ζήτημα, συνεπώς, εφαρμογής της εν λόγω αρχής δύναται να ανακύψει ιδιαίτερα σε δύο περιπτώσεις: πρώτον, όταν η ποινική διαδικασία για το αντίστοιχο ποινικό αδίκημα περατώνεται αμετάκλητα μετά την έκδοση απόφασης εκ μέρους του διοικητικού δικαστηρίου επί προσφυγής κατά της πράξης καταλογισμού της χρηματικής κύρωσης και ενόσω εκκρεμεί, ενώπιον του ΣΤΕ, αίτηση αναίρεσης κατά της απόφασης αυτής, και, δεύτερον, όταν οι δύο διαδικασίες δεν αφορούν μεν το ίδιο, κατά ταυτότητα, πρόσωπο, υπό την έννοια ότι στη μεν ποινική διαδικασία διωκόμενο είναι το φυσικό πρόσωπο, στη δε διοικητική καταλογιζόμενο τυγχάνει να είναι το νομικό πρόσωπο, ωστόσο, κατ' ουσίαν, αμφότερες αφορούν αυτό.

II. Το ζήτημα της δυνατότητας αναθεώρησης

Όσον αφορά το πρώτο ζήτημα, είναι δεδομένο ότι απόφαση διοικητικού δικαστηρίου, απορριπτική προσφυγής, δεν δύναται να ενέχει παραβίαση της αρχής *ne bis in idem* ούτε της διάταξης του άρθρου 5 παρ. 2 ΚΔΔ (ακόμα υπό τη νέα μορφή της) λόγω παράλληλης σχετικής ποινικής διαδικασίας, όταν η τελευταία περατώνεται αμετάκλητα μετά τη δημοσίευση της απόφασης του διοικητικού δικαστηρίου. Ως εκ τούτου, σε μία τέτοια περίπτωση, όπου νομικό σφάλμα της απόφασης του διοικητικού δικαστηρίου δεν υπάρχει και ούτε λόγος για αναίρεση της απόφασης αυτής θεμελιώνεται, τίθεται το ζήτημα της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας κατ' άρθρο 20 του Συντάγματος, καθώς, από τη μία πλευρά, θα υπάρχει στον νομικό κόσμο μία απόφαση ποινικού δικαστηρίου, η οποία θα έχει απαλλάξει αμετάκλητα τον διευθύνοντα σύμβουλο της εταιρείας για το αδίκημα της αποδοχής εικονικού τιμολογίου, ιδίως επί των πραγματικών περιστατικών και, από την άλλη πλευρά, μία απόφαση διοικητικού δικαστηρίου, η οποία θα έχει καταλογίσει στην εταιρεία το ποσό του προστίμου.

Προς ανατροπή, όμως, του δεδικασμένου παρέχεται το ένδικο μέσο της αίτησης αναθεώρησης (άρθρα 101-105 ΚΔΔ) για λόγους, περιοριστικά οριζόμενους, οι οποίοι δεν ανάγονται σε αιτιάσεις κατά της δικαστικής κρίσης, αλλά στηρίζονται σε νέα στοιχεία, τα οποία, χωρίς υπαιτιότητα του διαδίκου, δεν είχαν τεθεί υπόψη του δικαστηρίου και, συνεπώς, δεν θεμελιώνουν σφάλμα της κρίσης του. Ειδικότερα, έως τη μέχρι σήμερα νομολογία του ΣΤΕ, παγίως γινόταν δεκτό ότι με το θεσπιζόμενο έκτακτο ένδικο μέσο της αίτησης αναθεώρησης επιδιώκεται η ανατροπή του δεδικασμένου που απορρέει από την καθ' ης αίτηση, τελεσίδικη ή ανέκκλητη, απόφαση, λόγω του ότι στοιχεία της υπόθεσης δεν είχαν τεθεί υπόψη του εκδόντος την απόφαση αυτή δικαστηρίου και της ανατροπής, συνεπώς, των πραγματικών περιστατικών στα οποία στηρίχθηκε. Συνακόλουθα, παγίως κρινόταν ότι οι αναφερόμενοι στις διατάξεις του άρθρου 103 του ΚΔΔ λό-

* LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

4. ΕΔΔΑ Engel και λοιποί κατά Ολλανδίας (Προσφυγές Νος 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72), απόφαση της 8ης Ιουνίου 1976 και Γιαννετάκης Ε. & Σ. Μεταφορική ΕΠΕ και Γιαννετάκης κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 29829/05), απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 1007, όπου τονίστηκε ότι τα εν λόγω κριτήρια δεν είναι απαραίτητο να συντρέχουν σωρευτικά προκειμένου να χαρακτηριστεί μια κύρωση ως ποινικής φύσης, αν και δεν αποκλείεται μια σωρευτική εκτίμησή τους, όταν η εξέταση των επιμέρους στοιχείων δεν αρκεί για να σχηματιστεί μια ασφαλής γνώμη ως προς την ποινική φύση της κύρωσης. Ενδεικτικά εξετάζεται, κυρίως, η σοβαρότητα του αδικήματος αυτού καθ' αυτό, ο αποτρεπτικός και κατασταλτικός χαρακτήρας της κύρωσης και το ύψος του προστίμου.

5. ΣτΕ (7μελής) 1992/2016, 167-169/2017, 680/2017, 2987/2017, 175/2018, 400/2020.

γοι αναθεώρησης, μη αφορώντες σε σφάλματα της καθ' ης η αίτηση απόφασης, αλλά σε στοιχεία που δεν είχαν τεθεί υπόψη, ορίζονται περιοριστικώς, και για τον λόγο αυτόν δεν επιτρέπεται διασταλτική ή αναλογική ερμηνεία τους⁶. Συνεπώς, δεν συγκροτούσαν παραδεκτούς λόγους αναθεώρησης, διότι δεν προβλέπονται, από τις ανωτέρω διατάξεις, λόγοι που αφορούν τη διαφορετική κρίση αποφάσεων άλλων δικαστηρίων επί ζητήματος ίδιου ή ομοίου μ' αυτό που κρίθηκε από την καθ' ης η αίτηση απόφαση ή τη νομολογιακή αναφορά στην καθ' ης η αίτηση απόφαση απόφασης του δικαστηρίου, η οποία δεν επιλύει θέμα αναποσπástως συνδεδεμένο με το συγκεκριμένο κριθέν ζήτημα και, ως εκ τούτου, δεν συνιστά έρεισμα της βαλλόμενης απόφασης⁷.

Ωστόσο, λόγω της ανάγκης αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας του θεμελιώδους δικαιώματος που αντλεί ο καταλογιζόμενος από την ΕΣΔΑ⁸ και την αρχή *ne bis in idem*, το ΣτΕ, και μάλιστα η 7μελής σύνθεσή του, αποφάσισε να επέμβει στη διοικητική δικονομική τάξη με την παροχή του κατάλληλου για αυτήν την περίπτωση ενδίκου μέσου. Έτσι, έκρινε, ως το πλέον κατάλληλο ένδικο μέσο για τον σκοπό αυτόν την αίτηση αναθεώρησης τόσο λόγω της φύσης του λόγου, που έχει ως βάση μεταγενέστερη δικαστική απόφαση ποινικού δικαστηρίου, όσο και εν όψει του κριτή του, που ως δικαστής της ουσίας θα εκτιμήσει το περιεχόμενο της απόφασης αυτής. Συνεπώς, με την απόφαση αυτή αναγνωρίστηκε, κατόπιν νομολογιακής στροφής, η παροχή στον καταλογιζόμενο της δυνατότητας άσκησης αίτησης αναθεώρησης κατ' αναλογική εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 103 παρ. 1 περ. γ' του ΚΔΔ εντός προθεσμίας 60 ημερών από τότε που η απόφαση του ποινικού δικαστηρίου κατέστη αμετάκλητη. Το ενδιαφέρον, μάλιστα, στην εν λόγω απόφαση είναι ότι, εξαιτίας της στροφής αυτής του Δικαστηρίου στη νομολογία του, αναγνωρίστηκε στον αναιρεσιζώντα το δικαίωμα να εγείρει την προβαλλόμενη με τον λόγο αυτό νομική πλημμέλεια της πράξης καταλογισμού σε βάρος του ασκώντας αίτηση αναθεώρησης της ήδη αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, μέσα σε προθεσμία 60 ημερών όχι από τότε που η ποινική απόφαση κατέστη αμετάκλητη (καθώς προφανώς το χρονικό διάστημα αυτό έχει παρέλθει), αλλά εντός προθεσμίας 60 ημερών από την κοινοποίηση σε αυτόν αντιγράφου της εν λόγω απόφασης (σκ. 17)⁹.

6. ΣτΕ 4110/2010, 392-393/2015, βλ. και Ν. ΧΑΤΖΗΤΖΑΝΗ, Ερμηνεία κατ' άρθρον Κώδικος Διοικητικής Δικονομίας, 2002, σ. 728 επ.

7. ΣτΕ 3366-3365/1978, ΣτΕ 2078/2010, ΣτΕ 1557/2014, ΔΕφΑθ 190/2011, 3984/2011, 3018/2015, 519/2016.

8. Σε τελωνειακές δε υποθέσεις (ενδεικτ. σε υποθέσεις λαθρεμπορίας) και από το άρθρο 50 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

9. Ι. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Η σχέση μεταξύ Συντάγματος, ΕΣΔΑ και

Στην απόφαση διατυπώθηκε, βέβαια, και μειοψηφία δύο συμβούλων, οι οποίοι υποστήριξαν την άποψη ότι οι διατάξεις των άρθρων 95 παρ. 1 του Συντάγματος και 56 του π.δ. 18/1989, ερμηνευόμενες κατά τρόπο «φιλικό» προς την ΕΣΔΑ, έχουν την έννοια ότι, εάν δεν ήταν δυνατή η λυσιτελής προβολή λόγου περί παραβίασης της αρχής *ne bis in idem* ενώπιον του εκδόντος την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση διοικητικού δικαστηρίου, διότι η σχετική ποινική απόφαση εκδόθηκε ή κατέστη αμετάκλητη μετά από τη δημοσίευση της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασής του, ο αναιρεσιζών μπορεί να προβάλλει παραδεκτώς το πρώτον ενώπιον του ΣτΕ λόγο (αναίρεσης) περί παραβίασης της αρχής *ne bis in idem*, μολονότι δεν υπάρχει σφάλμα (και πιθανότατα ούτε καν κρίση) της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης όσον αφορά την ερμηνεία ή/και την εφαρμογή της εν λόγω αρχής, διότι, σε τέτοια περίπτωση, πρόκειται για προβαλλόμενη οψιγενή (μεταγενέστερη της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης) νομική πλημμέλεια της επίδικης καταλογιστικής πράξης της Φορολογικής/Τελωνειακής Διοίκησης και η αίτηση αναίρεσης ενώπιον του ΣτΕ συνιστά τη μόνη δικονομική δυνατότητα που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο αναιρεσιζών προκειμένου να αποτρέψει την (προβαλλόμενη) παραβίαση των δικαιωμάτων που έλκει από την αρχή *ne bis in idem*. Εξάλλου, η διάταξη του άρθρου 103 παρ. 1 του ΚΔΔ δεν θεσπίζει αντίστοιχο λόγο αίτησης αναθεώρησης ούτε μπορεί να εφαρμοστεί κατ' αναλογία, ενόψει του περιεχομένου των λόγων αναθεώρησης που προβλέπει, το δε ΣτΕ, έστω και ως Αναίρετικό Δικαστήριο, αποτελεί το μοναδικό δικαιοδοτικό όργανο της Ελληνικής Πολιτείας που μπορεί να θεραπεύσει την (προβαλλόμενη) παράβαση, διασφαλίζοντας την αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του αναιρεσιζώντος, κατά την ΕΣΔΑ¹⁰ (και το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, και ειδικότερα το άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ, εφόσον η παράβαση είναι τελωνειακού χαρακτήρα).

Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί και η άποψη των δύο Παρέδρων, κατά την οποία, η ενδεχόμενη σχετική πλημμέλεια της πράξης καταλογισμού είναι οψιγενής, δεδομένου του μεταγενέστερου χρόνου της έκδοσης της αμετάκλητης αθωωτικής απόφασης, και αφορά σε διοικητικής φύσης ζήτημα, το οποίο δεν κρίθηκε στη διοικητική δίκη. Συνακόλουθα, δεν καλύπτεται από το δεδουλευμένο που παράγει η απόφαση του διοικητικού δικαστηρίου κατά της πράξης αυτής και, για τον λόγο αυτόν, ο ενδιαφερόμενος έχει το δικαίωμα να απευθυνθεί στη Φορολογική Διοίκηση, εντός εύλογης προθεσμίας (60 ημερών από την ημερομηνία που η σχετική ποινική απόφαση κατέ-

ενωσιακού δικαίου στη νομολογία της Ολομέλειας και του Β' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, κατά το έτος 2020, δημοσιευμένο στον ιστότοπο www.humanrightscaselaw.gr.

10. Ίδ. και ΣτΕ 400/2020 με παραπομπή σε 7μελή.

στη αμετάκλητη), προβάλλοντας, βάσει της αρχής *ne bis in idem*, οψιγενή νομική πλημμύρα της επίμαχης πράξης καταλογισμού, και να ζητήσει την ακύρωσή της¹¹.

III. Αντί επιλόγου

Παρά το γεγονός ότι περισσότερο σύμφωνους μας βρίσκει η άποψη της μειοψηφίας και η μέχρι πρότινος πάγια νομολογία του ΣτΕ, κυρίως λόγω του αποκλειστικού χαρακτήρα του ένδικου αυτού μέσου και της στενής, εξ αυτού του λόγου, ερμηνείας των διατάξεων που το ρυθμίζουν που δεν επιτρέπουν δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής του σε περιπτώσεις, οι οποίες δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του, όπως αυτό εκτείνεται από τους συγκεκριμένους λόγους αναθεώρησης, θέτουμε προς διάλογο το εξής θέμα, το οποίο είναι συναφές με το δεύτερο από τα ζητήματα που αναφέραμε ανωτέρω προς σχολιασμό. Αντί να αρνούμαστε την εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* λόγω της μη ύπαρξης ταυτότητας προσώπων και, συνεπώς τη μη συνεκτίμηση/δέσμευση από αποφάσεις ποινικών δικαστηρίων σε ένα προγενέστερο στάδιο, δεν θα ήταν σκόπιμο να εξετάσουμε τη δυνατότητα εφαρμογής του κατ' εξαίρεση κανόνα της άρσης της αυτοτέλει-ας του νομικού προσώπου και όταν επί συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών που ταυτίζονται προκύπτει ότι η παράβαση, ποινική και διοικητική, αποδίδεται στο ίδιο κατά ταυτότητα πρόσωπο;

Είναι βέβαιο, ότι το ΕΔΔΑ δεν είναι ίσως έτοιμο ακόμα για μία τέτοια στροφή στη νομολογία του και ίσως ούτε και

το ΣτΕ¹². Το ΕΔΔΑ έχει σχετικώς διευκρινίσει πως η ταυτότητα του υποκειμένου δεν καταφάσκει, όταν η μία κύρωση επιβάλλεται σε νομικό πρόσωπο και η άλλη σε φυσικό, ακόμα και όταν αυτό είναι νόμιμος εκπρόσωπος του πρώτου. Πρόκειται, τονίζει, για δύο διαφορετικά υποκείμενα, ακόμα και αν στην πραγματικότητα ο κύκλος των συμφερόντων τους ταυτίζεται και η επιβολή κυρώσεων στο ένα έχει άμεση επίδραση και στο άλλο¹³. Παράθυρο, όμως, στην εν λόγω συζήτηση ίσως να ανοίγει έτερη πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ, η οποία, μολονότι επαναλαμβάνει την πάγια νομολογία του, περιλαμβάνει σκέψη, στην οποία τονίζεται ότι ακόμη και αν θεωρούσαμε πως υπάρχει ταυτότητα προσώπων, δεν υπάρχει σίγουρα ταυτότητα πραγματικών περιστατικών¹⁴. Μήπως, επομένως, οφείλουμε, χάριν της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, ενόψει των άρθρων 20 του Συντάγματος και 6 της ΕΣΔΑ, να εξετάσουμε πιο ενδελεχώς τη δυνατότητα κατάφασης σε κάποιες περιπτώσεις της ταυτότητας προσώπων αίροντας την αυτοτέλεια του νομικού προσώπου; Είναι συνταγματικά ορθό ή βρίσκεται όντως σε αρμονία με τους σκοπούς της ΕΣΔΑ, να αρνούμαστε την ταυτότητα προσώπων, όταν οι κυρώσεις (ποινικές και διοικητικές) αφορούν την ίδια πράξη και όταν τα πρόσωπα πραγματικά σε κάποιες περιπτώσεις ταυτίζονται, όπως, για παράδειγμα, όταν ο νόμιμος εκπρόσωπος του νομικού προσώπου είναι και ο μοναδικός μέτοχος αυτού;

Ίσως είναι δυνατόν να προωθηθεί προς αυτή την κατεύθυνση η νομική μας σκέψη και χάριν στην υπ' αριθμ. 498/2020 απόφαση της 7μελούς σύνθεσης του ΣτΕ, η οποία, δεχόμενη την άρση της αυτοτέλει-ας του νομικού προσώπου στην περίπτωση των αλληλεγγύως συνευθυνόμενων προσώπων, επέτρεψε την άσκηση εκ μέρους τους, χάριν της αποτελεσματικής προστασίας των ατομικών συμφερόντων τους, προσφυγής κατά καταλογιστικής πράξης που έχει εκδοθεί στο όνομα της εταιρείας.

Ειδικότερα, εν περιλήψει, κρίθηκε, καταρχήν, ότι με τις διατάξεις του άρθρου 115 του ΚΦΕ (ν. 2238/1994), με τις οποίες εισάγεται εξαίρεση από την αρχή της αυτοτέλει-ας του νομικού προσώπου, και οι οποίες πρέπει να ερμηνεύονται στενά (ΣτΕ 1213/2019), καθιερώνεται, για λόγους δημοσίου συμφέροντος, συνιστάμενους στη διασφάλιση της είσπραξης των φόρων και προστίμων που επιβάλλονται στα νομικά πρόσωπα του άρθρου 101 του ΚΦΕ, προσωπική και αλληλέγγυα ευθύνη των διοικούντων αυτά φυσικών προσώπων για την καταβολή των

11. Ίδ. και ΣτΕ 459/2001, ΤρΔΠρθοσ 3117/2008, κατά την οποία η εκ των υστέρων ανατροπή του δεδικασμένου επιτρέπεται όταν εκ των υστέρων αποδεικνύεται κατά τρόπο αναμφισβήτητο η μεταβολή των δεδομένων στα οποία στηρίχθηκε η απόφαση της οποίας ζητείται η αναθεώρηση και τα οποία (δεδομένα) αφορούν αποκλειστικά τη συγκεκριμένη διαφορά μεταξύ των προσώπων για τα οποία ισχύει κατ' άρθρο 197 παρ. 3 του ΚΔΔ το εν λόγω δεδικασμένο. Εξάλλου, από την ίδια τη φύση του δεδικασμένου προκύπτει ότι τούτο θα στερείτο των βασικών χαρακτηριστικών του, αν τα τελεσιδικώς ή ανεκκλήτως κριθέντα μπορούσαν και πάλι να αμφισβητηθούν με απλή επίκληση μεταγενέστερων νομολογιακών δεδομένων επί διαφορών μεταξύ τρίτων, άσχετων προς τη διαφορά επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της οποίας ζητείται η αναθεώρηση. Έτσι, στην περίπτωση κατά την οποία η νομολογία του ΣτΕ, που επικαλείται το δικαστήριο κατά την ερμηνεία των σχετικών διατάξεων που καλείται να εφαρμόσει σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, μεταβληθεί μεταγενεστέρως, η μεταβολή αυτή δεν συνιστά την έννοια του ανωτέρω προβλεπόμενου με την περ. γ' της παρ. 1 του άρθρου 103 του ΚΔΔ λόγου αναθεώρησης. Διαφορετική, άλλωστε, είναι η περίπτωση κατά την οποία, σύμφωνα με γενική αρχή του διοικητικού δικαίου, όταν μετά την έκδοση της πράξης διαμορφώνεται αντίθετη νομολογία των ανωτάτων δικαστηρίων, επιβάλλεται από την αρχή της χρηστής διοίκησης η επανεξέταση της υπόθεσης με σκοπό την ανάκληση της εκδοθείσας πράξης και την έκδοση νέας, σύμφωνης με τα νέα νομολογιακά δεδομένα.

12. ΣτΕ 1992/2016, με τις εκεί παραπομπές.

13. ΕΔΔΑ *Sergey Zolotoukhin κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 14939/03), απόφαση της 10ης Φεβρουαρίου 2009 του Τμήματος Ευρείας Σύστασης: *Γιαννετάκης Ε. & Σ. Μεταφορική ΕΠΕ και Γιαννετάκης κατά Ελλάδας*, ό.π.

14. ΕΔΔΑ *Pirttimäki κατά Φιλανδίας* (Προσφυγή No 35232/11), απόφαση της 20ής Μαΐου 2014.

αντίστοιχων φορολογικών οφειλών (ΣτΕ 1775/2018). Σήμερα, τα ζητήματα της αλληλεγγυας ευθύνης των δικούκωντων νομικά πρόσωπα ρυθμίζονται στις διατάξεις του άρθρου 50 παρ. 1, 2 του ΚΦΔ, το οποίο, επίσης, επαναλαμβάνει ότι πρόσωπα ευθυνόμενα για την καταβολή φόρου εκ μέρους του νομικού προσώπου ή της νομικής οντότητας δύνανται να ασκήσουν έναντι της Φορολογικής Διοίκησης, παράλληλα με το νομικό πρόσωπο ή τη νομική οντότητα, οποιοδήποτε δικαίωμα θα είχε στη διάθεσή του το νομικό πρόσωπο ή η νομική οντότητα. Παρέχεται, έτσι, στους προσωπικών και αλληλεγγύως κατά νόμον ευθυνόμενους για την εκπλήρωση των φορολογικών υποχρεώσεων νομικών προσώπων ή οντοτήτων η δυνατότητα άσκησης όλων των έναντι της Φορολογικής Διοίκησης διαδικαστικού χαρακτήρα δικαιωμάτων που παρέχονται εκ του νόμου στα ίδια τα νομικά πρόσωπα-νομιμοποιούνται με άλλα λόγια υπό την ιδιότητά τους αυτή, να ασκήσουν προσφυγή κατά της απόρριψης της ενδικοφανούς τους προσφυγής, με την οποία, κατ' ενασκήση δυνατότητας παρεχόμενης εκ του νόμου, εστράφησαν κατά της εκδοθείσης σε βάρος του νομικού προσώπου καταλογιστικής πράξης της φορολογικής αρχής.

Αντίθετη ερμηνευτική εκδοχή, η οποία θα απέκλειε τη δυνατότητα άσκησης προσφυγής για την παραπάνω κατηγορία προσώπων, ανεξαρτήτως του ότι δεν βρίσκει έρεισμα στον νόμο, έγινε δεκτό από το Δικαστήριο ότι θα είχε ως συνέπεια να παραμένει ημιτελής και άνευ ουσιαστικού περιεχομένου η παρεχόμενη από το άρθρο 50 παρ. 7 του ΚΦΔ δυνατότητα άσκησης ενδικοφανούς προσφυγής, αποτέλεσμα που δυσχερώς εναρμονίζεται με τη λειτουργία και τον σκοπό που εξυπηρετεί η καθιερωμέ-

νη από το άρθρο 63 του ΚΦΔ ενδικοφανής διαδικασία, η τήρηση της οποίας, όπως έχει κριθεί (ΣτΕ 2691/2019, 1483- 1485/2019 και 1686/2019), αποβλέπει, μεταξύ άλλων, στην επανεξέταση των ζητημάτων που εγείρονται από τον φορολογούμενο στο πλαίσιο του διοικητικού ελέγχου της νομιμότητας βλαπτικών των εννόμων συμπερόντων του πράξεων της Φορολογικής Διοίκησης, ώστε, εάν, τελικώς δεν επιλυθεί η διαφορά από την ίδια τη Διοίκηση, να έχουν τουλάχιστον εκκαθαριστεί επαρκώς, από άποψη πραγματικού, τα λυσιτελώς τιθέμενα σε κάθε υπόθεση νομικά ζητήματα, προκειμένου να διευκολύνεται το έργο των εν συνεχεία επιλαμβανόμενων διοικητικών δικαστηρίων επί τω σκοπώ της ταχείας και αποτελεσματικής επίλυσης των αγόμενων ενώπιόν τους φορολογικών διαφορών.

Με βάση, τα ανωτέρω, καίτοι γίνονται αντιληπτές οι διαφορές στις δύο περιπτώσεις (ιδίως δε η υπάρχουσα νομοθετική πρόβλεψη) ως και ο λόγος για τον οποίο το ΣτΕ έδωσε τη δυνατότητα στους αλληλεγγύως συνευθυνόμενους να προσβάλουν τις αντίστοιχες πράξεις που αφορούν το νομικό πρόσωπο της εταιρείας, δεν βρίσκουμε τον λόγο για τον οποίο δεν θα μπορούσε και στην περίπτωση της εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem* να αρθεί η αυτοτέλεια του νομικού προσώπου και να θεωρήσουμε ότι υπάρχει ταυτότητα προσώπου - παραβάτη, ιδίως δε στην περίπτωση, που, όπως προαναφέραμε, ο νόμιμος εκπρόσωπος του νομικού προσώπου είναι και ο μοναδικός μέτοχος αυτού. Με αυτή τη λύση, η οποία χρήζει νομοθετικής πρόβλεψης, δεν θα χρειαζόταν να προσφύγουμε σε λύσεις αναλογικότητας, οι οποίες ούτε το γράμμα, αλλά ούτε και τον σκοπό της ρύθμισης δικαιολογούν.

► **Τριήμερο διαδικτυακό διεθνές συνέδριο με θέμα «Αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαφορετικότητα και Διαπολιτισμικός Διάλογος: Ενισχύοντας τη συζήτηση»**

Το Έργο Jean Monnet (Erasmus+) με τίτλο «Ενίσχυση της συζήτησης για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο, τις Αξίες της ΕΕ και την Πολυμορφία – EU VaDis» (“Enhancing the Debate about Intercultural Dialogue, EU Values and Diversity – EU VaDis”), στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, και η Ελληνική Ένωση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕΔ), σε συνεργασία με το Κέντρο Έρευνας Δημοκρατίας και Δικαίου και με την υποστήριξη του Γραφείου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην Ελλάδα, συνδιοργάνωσαν διαδικτυακό διεθνές συνέδριο με θέμα «Αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαφορετικότητα και Διαπολιτισμικός Διάλογος: Ενισχύοντας τη συζήτηση». Το τριήμερο διεθνές συνέδριο διεξήχθη στην αγγλική γλώσσα, αποτελούμενο από 12 συνεδρίες, από την Τετάρτη 21 έως και την Παρασκευή 23 Απριλίου 2021, μέσω της διαδικτυακής πλατφόρμας Zoom, και χρηματοδοτήθηκε από τη δράση Jean Monnet του προγράμματος ERASMUS+.

Το τριήμερο συνέδριο παρακολούθησαν κατ’ ελάχιστο 150 και κατά μέγιστο αριθμό 450 άτομα ανά συνεδρία. Συμμετείχαν με ομιλίες 40 ακαδημαϊκοί από Πανεπιστήμια της Ελλάδας, του Ηνωμένου Βασιλείου, της Κύπρου, της Γαλλίας, της Γερμανίας, του Βελγίου, της Ιταλίας, της Ισπανίας, της Πολωνίας, της Αυστρίας, της Ολλανδίας και του Λουξεμβούργου, καθώς και ανώτατα στελέχη του Συμβουλίου της Ευρώπης, του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (FRA), και του Οργανισμού ERICArts. Επίσης, συμμετείχαν ερευνητές/τριες που εργάζονται στο Υπουργείο Εξωτερικών και στο Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ). Η διαδικτυακή φύση του συνεδρίου, η συνδιοργάνωση με την Ελληνική Ένωση Ευρωπαϊκού Δικαίου και η έκδοση των πρακτικών από διεθνή εκδοτικό οίκο συνετέλεσαν ουσιαστικά στη διευρυμένη διεθνή συμμετοχή.

Το συνέδριο επικεντρώθηκε, αφενός, στη συζήτηση για τις θεωρητικές προκλήσεις που επιφέρουν οι αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (αξιοπρέπεια, ελευθερία, ισότητα, δημοκρατία, κράτος δικαίου, προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων και δικαιωμάτων των μειονοτήτων, και αλληλεγγύη σε μία πολυπολιτισμική κοινωνία), και, αφετέρου, στην εφαρμογή των αξιών στην εποχή των αλγορίθμων και της τεχνητής νοημοσύνης, σε διάφορους τομείς, όπως στην Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας, στην Πολιτική Ασύλου και Μετανάστευσης. Επίσης, ένα ακόμη ερώτημα που διερευνήθηκε ήταν κατά πόσον οι αξίες της ΕΕ ουσιαστικά συνεισφέρουν στην κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα και στον διαπολιτισμικό διάλογο σε μία πολυπολιτισμική κοινωνία.

Οι εργασίες του τριήμερου συνεδρίου ξεκίνησαν την Τετάρτη, 21 Απριλίου 2021, με χαιρετισμούς που απηύ-

θυναν οι αρμόδιες αρχές του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και οι εκπρόσωποι οργάνων της ΕΕ. Η Αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Καθηγήτρια κα Ευγενία Αλεξανδροπούλου - Αιγυπτιάδου, καλωσόρισε τους συνέδρους και παρουσίασε τις αξίες της ΕΕ και τις θεματικές του συνεδρίου. Ακολούθησε ο Κοσμήτορας της Σχολής Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών και Τεχνών, Καθηγητής κ. Αθανάσιος Ζέρβας, που έδωσε έμφαση στην επίδραση των αξιών της Αρχαίας Ελλάδας στη διαμόρφωση των αξιών της ΕΕ, ενώ ο Πρόεδρος του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Καθηγητής κ. Ηλίας Κουσκουβέλης, ευχήθηκε καλή επιτυχία στις εργασίες του συνεδρίου και υπογράμμισε τη διοικητική υποστήριξη του από αποφοίτους του Τμήματος. Στη συνέχεια, ο Αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Επίτροπος για την Προώθηση του Ευρωπαϊκού Τρόπου Ζωής, κ. Μαργαρίτης Σχοινάς, προλόγισε το συνέδριο. Μεταξύ άλλων, στο βιντεοσκοπημένο μήνυμά του, αναφέρθηκε στο γεγονός ότι η πανδημία απειλεί «τις πολύτιμες αξίες και τις ελευθερίες που εμείς οι Ευρωπαίοι θεωρούμε δεδομένες, αλλά μπορούν να γίνουν εύθραυστες και να απειληθούν σε τόσο εξαιρετικές περιστάσεις» και, στη συνέχεια, ανέλυσε το έργο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την προώθηση των αξιών της ΕΕ. Οι χαιρετισμοί ολοκληρώθηκαν με τον Επικεφαλής του Γραφείου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην Ελλάδα, κ. Κωνσταντίνο Τσουτσοπλίδη, ο οποίος τόνισε ότι η ΕΕ είναι πρωτίστως και εξαρχής μία «κοινότητα αξιών», οι οποίες προέρχονται από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και σμιλεύτηκαν κατά την πορεία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, ενώ αναφέρθηκε στον διαρκή αγώνα που απαιτείται, ιδίως για την αντιμετώπιση της πρόκλησης της διαφορετικότητας.

Μετά το πέρας των χαιρετισμών, τον συντονισμό ανέλαβε ο Ομ. Καθηγητής κ. Βασίλειος Σκουρής, π. Πρόεδρος και Δικαστής στο Δικαστήριο της ΕΕ, Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ελληνικής Ένωσης Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕΔ) και Πρόεδρος του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ).

Ο πρόεδρος της εναρκτήριας συνεδρίας, κ. Β. Σκουρής, έδωσε τον λόγο στον κεντρικό ομιλητή του συνεδρίου, Sir Francis Jacobs, Καθηγητή Δικαίου και Κάτοχο Έδρας Jean Monnet στο Πανεπιστήμιο King’s College του Λονδίνου, πρώην Γεν. Εισαγγελέα στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1988-2006). Στην ομιλία του με τίτλο «Η ΕΕ και η αρχή του κράτους δικαίου: πρόσφατες εξελίξεις και τρέχουσες προοπτικές», ο Sir F. Jacobs παρουσίασε τις τρέχουσες απειλές για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τις φιλελεύθερες αξίες, ακόμη και την ίδια τη Δημοκρατία, και διερεύνησε τρόπους αποτελεσματικής ενίσχυσης του κράτους δικαίου.

Ακολούθησε η εισαγωγική ομιλία του κ. Τάκη Τριδήμα, Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο King’s College του Λονδίνου, με θέμα «Αξίες, αρχές και δικαιώματα: συναίνεση και σύγκρουση», ο οποίος προχώρησε στην τυπολογία των

ως άνω εννοιών και διευκρίνισε τη μεταξύ τους σχέση βάσει των άρθρων 2 και 6 ΣΕΕ καθώς και 52 παρ. 5 ΧΘΔΕΕ. Ο κ. Τριδής τόνισε τον πρωταρχικό ρόλο και την ανάγκη συνέχισης της ύπαρξης των γενικών αρχών του δικαίου της ΕΕ για τον εξευρωπαϊσμό των εθνικών δικαίων με σκοπό τη δημιουργία του *Jus Commune Europaeum*, και περιέγραψε τη σύνδεσή τους με τις αξίες της ΕΕ.

Η πρώτη θεματική συνεδρία είχε τίτλο «Οι αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως Κοινές Αξίες», και διεξήχθη υπό τον συντονισμό του κ. Νίκου Σκανδάμη, Ομ. Καθηγητή Ευρωπαϊκού Δικαίου στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Αρχικά πήρε τον λόγο ο ίδιος ο συντονιστής, ο οποίος παρουσίασε τη δογματική συζήτηση για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως αξία και ως κανονιστική παράμετρο (νόρμα) στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τόσο στη γαλλική και τη γερμανική συνταγματική νομολογία όσο και στη φιλοσοφία, με ανάλυση της διδασκαλίας του Αριστοτέλη και της ηθικής του Kant, τονίζοντας τη σχέση μεταξύ ελευθερίας και αξιοπρέπειας, καθώς και κράτους δικαίου και αξιοπρέπειας. Ακολούθησαν με εισηγήσεις:

Ο κ. Κοσμάς Μπόσκοβιτς, ΔΝ, Αν. Νομικός Σύμβουλος της Νομικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, εξέτασε τη λειτουργία και τις εκφάνσεις της αξίας του κράτους δικαίου υπό το πρίσμα της Ρεπουμπλικανικής Ελευθερίας, βασιζόμενος στη θεωρία του Καθηγητή Quentin Skinner για την ελευθερία ως απουσία εξάρτησης από τη βούληση άλλου και ως προϋπόθεση για την ασφαλή απόλαυση των ατομικών δικαιωμάτων.

Η Αν. Καθηγήτρια κα Susanna-Maria Cafaro από το Πανεπιστήμιο του Salento, στην πόλη Lecce της Ιταλίας, βασιζόμενη στη νομική θεωρία για την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, παρουσίασε τη δημοκρατική πολιτική διάσταση της ΕΕ και το σύστημα διακυβέρνησής της, όπως αυτή ανακλάται στα δικαιώματα του Ευρωπαίου πολίτη και στις δημοκρατικές αρχές της, για να καταλήξει στη σταδιακή δημιουργία ενός υπερεθνικού δημοκρατικού προτύπου στην ΕΕ.

Στη δεύτερη θεματική συνεδρία με τίτλο «Οι αξίες της ΕΕ και τα θεμελιώδη δικαιώματα», συντονιστής ήταν ο κ. Δημήτριος Β. Σκιαδάς, Καθηγητής του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Κάτοχος Έδρας Jean Monnet «Δημοσιονομική Διακυβέρνηση της ΕΕ και Έλεγχος», και Επισκέπτης Ερευνητής στο Κέντρο Σπουδών για την Ευρώπη, στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης. Στη συνεδρία αυτή, έμφαση δόθηκε στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, από τον οποίο παρουσιάστηκαν δύο επί μέρους θεμελιώδη δικαιώματα (υγεία και εκπαίδευση) για να εξαχθούν γενικά συμπεράσματα καθώς και η νέα πολιτική του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ για την εφαρμογή του Χάρτη. Οι εισηγήσεις αυτής της συνεδρίας είχαν ως εξής:

Ο κ. Κωνσταντίνος Κουρούπης, Επίκ. Καθηγητής του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick στην Κύπρο, παρουσίασε την επίκαιρη εισήγηση για το δικαίωμα στην υγεία ως νομική βάση των περιορισμών που επιβάλλονται στα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες κατά τη διάρκεια της πανδημίας, δίνοντας έμφαση στην αξία της αλληλεγγύης και στην επίδραση της πανδημίας σε πλήθος θεμελιωδών δικαιωμάτων, αναφέροντας ως παράδειγμα τον υποχρεωτικό εμβολιασμό.

Οι Επίκ. Καθηγήτριες κ. κ. Βασιλική Κώστα και Darinka Riganí, από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Leiden στην Ολλανδία, ανέλυσαν την υπόθεση ΔΕΕ C-66/18, *Επιτροπή/Ουγγαρία*, υπό την οπτική της κρίσης του κράτους δικαίου στο εν λόγω κράτος μέλος. Η υπόθεση αφορούσε τον συγγκικό νόμο για τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ο οποίος κρίθηκε αντίθετος με την GATS, την ελευθερία εγκατάστασης και την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών και τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ακαδημαϊκή ελευθερία, δικαίωμα στην εκπαίδευση και επιχειρηματική ελευθερία).

Ο κ. Gabriel Toggenburg, ΔΝ, Επίτιμος Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Graz (Αυστρία), Συντονιστής Πολιτικής για τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ στον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (FRA) στη Βιέννη, ανέλυσε τις πολιτικές της Επιτροπής, του Συμβουλίου και του ίδιου του Οργανισμού για να καταστούν λειτουργικές οι αξίες της ΕΕ αναλύοντας τις υφιστάμενες προκλήσεις για να βελτιωθεί η εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων κατά την τρίτη δεκαετία από την υιοθέτησή του.

Στην τρίτη θεματική συνεδρία, που αφορούσε τη «Δημοκρατία και την Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια στην ΕΕ», παρουσιάστηκαν οι παρακάτω εισηγήσεις, υπό τον συντονισμό του κ. Ιωάννη Παπαδόπουλου, Αν. Καθηγητή του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, και Διευθυντή του Κέντρου Έρευνας για τη Δημοκρατία και το Δίκαιο, στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας:

Η κα Teresa Russo, Αν. Καθηγήτρια στο Τμήμα Νομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Salerno στην Ιταλία και Λέκτορας στο Τμήμα Νομικής του Αλβανικού Πανεπιστημίου στα Τίρανα, ανέλυσε το θέμα «Οι δημοκρατικές αρχές στην έννομη τάξη της ΕΕ: Μια πραγματικότητα ή μια πρόκληση;». Παρουσίασε τη σταδιακή διαδικασία συνταγματοποίησης της ΕΕ, που συντέλεσε στην εξέλιξη ορισμένων γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου σε αξίες της ΕΕ, στην καθιέρωση των δημοκρατικών αρχών παράλληλα με την εξέλιξη της ενωσιακής έννομης τάξης, και προχώρησε στην αξιολόγηση του κατά πόσον πράγματι η ΕΕ αποτελεί ένα λειτουργικό δημοκρατικό πρότυπο.

Ο κ. Jan Kleijssen, Διευθυντής της Κοινωνίας της Πληροφορίας και Δράσης κατά του Εγκλήματος στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στο Στρασβούργο, ανέλυσε τις προκλήσεις

τεχνητής νοημοσύνης για τα ανθρώπινα δικαιώματα, το κράτος δικαίου και τη δημοκρατία, δίνοντας παραδείγματα από τις διάφορες εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης που διχάζουν την κοινή γνώμη και την κοινωνία των πολιτών. Ειδικότερα, εξήγησε τους κινδύνους πιθανής κατάχρησης από την αναγνώριση προσώπου (facial recognition) σε δημόσιους χώρους, την προτεραιοποίηση περιεχομένου στα κοινωνικά δίκτυα, τη στοχοποιημένη διαφήμιση, ή την υποστήριξη του συστήματος δικαιοσύνης με εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης, εφαρμογές που μπορούν να θέσουν σε κίνδυνο τις ευρωπαϊκές αξίες και τα θεμελιώδη δικαιώματα σε περιπτώσεις κατάχρησής.

Στην τέταρτη θεματική συνεδρία με τίτλο «Η αξία της αρχής του κράτους δικαίου και η εφαρμογή της», ο συντονισμός έγινε από τον Καθηγητή κ. Μιχαήλ Χρυσομάλλη, Κάτοχο Έδρας Jean Monnet για το Κράτος Δικαίου στην ΕΕ, στη Νομική Σχολή του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης:

Ο κ. Αστέριος Πλιάκος, Καθηγητής του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σπουδών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, παρουσίασε την αρχή της δικαστικής προστασίας κατά την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ ως αρχή μιας ομοσπονδιακής ένωσης δικαίου. Ειδικότερα, υπενθύμισε την καθιέρωσή της ως γενικής αρχής του ενωσιακού δικαίου και τη σχέση της με την ερμηνευτική αρχή της αποτελεσματικής εφαρμογής του. Αναφέρθηκε επίσης στην αντίδραση των κρατών μελών με την επίκληση του σεβασμού της εθνικής ταυτότητάς τους, ή της υπέρβασης των αρμοδιοτήτων του ΔΕΕ από το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο στις αποφάσεις του της 5ης Μαΐου 2020 και της 26ης Μαρτίου 2021. Τόνισε ότι, με βάση την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ, η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας είναι πλέον αναπόσπαστο τμήμα της αξίας του κράτους δικαίου, ενώ αποκτά μεγαλύτερη νομιμοποίηση λόγω της στενής της σχέσης με το δικαίωμα για δίκαιη δίκη (ΧΘΔΕΕ), γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει στην ομοσπονδιακή εξέλιξη της ενωσιακής έννομης τάξης.

Ο κ. Ιωάννης Παπαδόπουλος, Αν. Καθηγητής του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών και Διευθυντής του Κέντρου Έρευνας Δημοκρατίας και Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, το οποίο ήταν συνδιοργανωτής του συνεδρίου, παρουσίασε τη σημασία των αξιών του άρθρου 2 της Συνθήκης ως κοινής κανονιστικής βάσης, που σταδιακά διαμορφώνει έναν κοινό συνταγματικό πυρήνα της ΕΕ και των κρατών μελών της, με σκοπό τη λειτουργική διευκόλυνση της διαδικασίας ενοποίησης, την πολιτική και ηθική νομιμοποίηση ενός πολυεθνικού οικοδομήματος και τη δημιουργία κοινής ταυτότητας για τους πολίτες και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ. Υπογράμμισε δε, πως οι δεσμεύσεις για την προστασία του κράτους δικαίου, που εκπορεύονται από το άρθρο 2 ΣΕΕ, παρέχουν περισσότερες εγγυήσεις για τους όρους λειτουργικότη-

τας και τη διαδικαστική νομιμοποίηση της ΕΕ κατά την εκπόνηση των κοινών πολιτικών της.

Ο κ. Αλέξανδρος Τσαδήρας, Αν. Καθηγητής στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου και Ακαδημαϊκός Συντονιστής του μεταπτυχιακού προγράμματος «Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης», αξιολόγησε την επανεξέταση της συμμόρφωσης των κρατών μελών με το κράτος δικαίου με βάση μια τομεακή προσέγγιση χάρη στην τομεακή νομοθεσία της ΕΕ και μία συλλογική προσέγγιση βασιζόμενη σε διατάξεις ευρύτερης θεσμικής αξίας με στόχο να δοθεί λύση στα τρέχοντα πολιτικά προβλήματα της ΕΕ.

Ο κ. Ιωάννης Παπαγεωργίου, Αν. Καθηγητής του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, εξέτασε τις πολιτικές αντιδράσεις των κρατών μελών και τη στάση των θεσμικών οργάνων έναντι της εφαρμογής του άρθρου 7 ΣΕΕ σε δύο συγκεκριμένες περιπτώσεις παραβίασης των αξιών της ΕΕ, της Πολωνίας (2017) και της Ουγγαρίας (2018). Ανέλυσε τους λόγους για τους οποίους δεν προχώρησαν οι εν λόγω διαδικασίες και αξιολόγησε τη βιωσιμότητα και το εφικτό εκτέλεσης του πρώτου σταδίου της διαδικασίας του άρθρου 7 ΣΕΕ με βάση το πολιτικό πλαίσιο. Παράλληλα, διερεύνησε την πιθανότητα έμμεσου δικαιώματος της ΕΕ βάσει του άρθρου 50 ΣΕΕ να αποβάλλει κράτος μέλος.

Η δεύτερη ημέρα διεξαγωγής του συνεδρίου, Πέμπτη, 22 Απριλίου 2021, ξεκίνησε με την πέμπτη θεματική συνεδρία που αφορούσε τις «Αξίες της ΕΕ στην εκπαίδευση και την ενσωμάτωση υπηκόων τρίτων χωρών». Η συνεδρία έγινε υπό τον συντονισμό της Αν. Καθηγήτριας Θεωρίας Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης και Ευρωπαϊκής Εκπαιδευτικής Πολιτικής στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιά, κας Φωτεινής Ασδεράκη.

Η κα Bénédicte Fauvarque-Cosson, π. Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Panthéon-Assas (Paris II), και πλέον Δικαστής στο Conseil d'Etat, στο Παρίσι, αναφέρθηκε στην ανάγκη προώθησης της νομικής εκπαίδευσης και της ενεργού ιθαγένειας σε όλη την ΕΕ με σκοπό την ενίσχυση του κράτους δικαίου. Ο στόχος αυτός θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω είτε ενός ξεχωριστού μαθήματος στο σχολικό πρόγραμμα σπουδών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, πέραν του μαθήματος της αγωγής του πολίτη, είτε ενός ξεχωριστού σεμιναρίου κατά την έναρξη της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης ή κατά την προετοιμασία για την κινητικότητα των φοιτητών Erasmus.

Ο κ. Moritz Jesse, Αν. Καθηγητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Leiden, στην Ολλανδία, ανέλυσε τη διχοτόμηση που υπάρχει μεταξύ των «Άλλων» και «Ημών» καθώς οι μετανάστες/τριες ως «Άλλοι/ες» δεν έχουν δικαίωμα να έχουν δικαιώματα, αλλά εξαρτώνται από τη χορήγηση δικαιωμάτων από την κοινωνία υποδοχής. Ο κ. Jesse ανέλυσε πώς η ΕΕ αμφισβητεί και διασαλεύει αυτή τη διχοτόμηση με την αυτόματη αναγνώριση

δικαιωμάτων στους Ευρωπαίους πολίτες αλλά και σε κατηγορίες μεταναστών, οδηγώντας σε πολιτικές τριβές με τα κράτη μέλη και επιδρώντας στο νομικό καθεστώς των μεταναστών/τριών, για τους/τις οποίους/ες δημιουργεί διάφορες κατηγορίες. Κατέληξε δε, τονίζοντας πως η προσπάθεια για διαχείριση της μετανάστευσης επιδρά στον τρόπο που οι αξίες της ΕΕ, όπως η αξιοπρέπεια και η ισότητα, εφαρμόζονται στην πράξη.

Στην έκτη θεματική συνεδρία με τίτλο «Η ρητορική μίσους ως άρνηση των Αξιών της ΕΕ», υπό τον συντονισμό της κας Δέσποινας Αναγνωστοπούλου, Αν. Καθηγήτριας στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και Ακαδημαϊκής Συντονίστριας του Έργου Jean Monnet EU VaDis, παρουσιάστηκαν οι παρακάτω εισηγήσεις:

Ο κ. Patrick Penninckx, Προϊστάμενος του Τμήματος Κοινωνίας της Πληροφορίας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, Στρασβούργο, ανέλυσε τη στάση του Συμβουλίου της Ευρώπης και τη νομολογία του ΕΔΔΑ (άρθρο 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ) για τη «ρητορική μίσους εντός και εκτός σύνδεσης», με έμφαση στην πρώτη μορφή (online). Πράγματι, το ψηφιακό περιβάλλον είναι άμεσο, διεθνές και προωθεί την αλληλεπίδραση, ενώ χαρακτηρίζεται από δυσχέρεια ανάθεσης ευθύνης και ανάπτυξης κατάλληλων μέτρων αντιμετώπισης της ρητορικής μίσους με καταστροφικές συνέπειες για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τους Ρομά, τους πρόσφυγες, τα άτομα ΛΟΑΤΚΙ αλλά και για συγκεκριμένες ομάδες, όπως π.χ. για γυναίκες πολιτικούς.

Η κα Ευαγγελία Ψυχογιπούλου, ΔΝ, Ερευνήτρια στο Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), ανέλυσε τις κανονιστικές προσεγγίσεις της ΕΕ για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο που σταδιακά ανέπτυξε η ΕΕ μαζί με άλλα εργαλεία για να σταματήσει αυτούς που διαδίδουν το μίσος τους χάρη στο διαδίκτυο.

Η κα Λίνα Παπαδοπούλου, Αν. Καθηγήτρια στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Κάτοχος Έδρας Jean Monnet για το Ευρωπαϊκό Συνταγματικό Δίκαιο και τον Συνταγματικό Πολιτισμό και Ακαδημαϊκή Συντονίστρια του Κέντρου Αριστείας Jean Monnet με θέμα «Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός και Θρησκεία» στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, μίλησε για τη ρητορική μίσους και τη θρησκεία αναλύοντας τη νομολογία του ΕΔΔΑ επί του άρθρου 17 ΕΣΔΑ σε σύγκριση με τη νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ, αναζητώντας, μεταξύ άλλων, να προσδιορίσει το έννομο αγαθό που προστατεύεται, αλλά και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες η προστασία αυτή μπορεί να απαιτεί τον περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης. Τέλος, έθεσε το ζήτημα εάν η φιλελεύθερη δημοκρατία μπορεί να στραφεί εναντίον των εχθρών της, οι οποίοι χρησιμοποιούν τις ελευθερίες και τα δικαιώματα που η ίδια κατοχυρώνει, με σκοπό να την αφανίσουν, ή αν, αντί-

θετα, θα πρέπει να τους επιτρέψει να χρησιμοποιήσουν όλα τα διαθέσιμα μέσα, προκειμένου να επιβάλλουν την ανισότητα, την άρνηση της ανθρώπινης αξίας όσων μισούν, και εντέλει τον ολοκληρωτισμό.

Η κα Ελένη Τσετσέκου, Υπεύθυνη Μονάδας Σεξουαλικού Προσανατολισμού και Ταυτότητας Φύλου (SOGI) στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στο Στρασβούργο, ανέλυσε την τρέχουσα πολιτική και τις δράσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη ρητορική μίσους που βασίζεται στον σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου, την έκφραση και τα σεξουαλικά χαρακτηριστικά (SOGIESC).

Η έβδομη θεματική συνεδρία με τίτλο «Ισότητα και διαφορετικότητα στην ΕΕ – προς νέες έννοιες» διεξήχθη υπό τον συντονισμό του κ. Βασίλη Χατζόπουλου, Καθηγητή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Σπουδών, και Επισκέπτη Καθηγητή στο Κολλέγιο της Ευρώπης, στη Μπριζ του Βελγίου.

Η κα Αλίνα Τρυφωνίδου, Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Νεάπολης στην Κύπρο και στο Πανεπιστήμιο Reading στο Ηνωμένο Βασίλειο, ανέλυσε το θέμα «Ισότητα και πολυμορφία στην ΕΕ - Προς μια ΕΕ χωρίς αποκλεισμούς ΛΟΑΤΚΙ;» παρουσιάζοντας τους κανόνες που έχει υιοθετήσει η ΕΕ με βάση τα άρθρα 17 και 10 ΣΛΕΕ, το δικαίωμα στη μη διάκριση βάσει του άρθρου 21 ΧΘΔΕΕ, τη σχετική νομολογία του ΔΕΕ και τη στρατηγική της Επιτροπής για την Ισότητα των ατόμων ΛΟΑΤΚΙ+ 2020-2025.

Η κα Άννα-Μαρία Κώνστα, Λέκτορας στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ανέλυσε την αρχή της ισότητας των φύλων από την άποψη του συγκριτικού δικαίου (ΗΠΑ, Κίνα, θρησκευτικά συστήματα), δίνοντας έμφαση στο νέο δικαίωμα της φροντίδας στο πλαίσιο των οικογενειακών σχέσεων. Τόνισε στην ομιλία της ότι η ισότητα των φύλων είναι μία «ενδημική» αξία στην ενωσιακή έννομη τάξη, η οποία συμπεριλαμβάνει όχι μόνον τους άνδρες και τις γυναίκες αλλά και άτομα που υφίστανται διακρίσεις λόγω της ταυτότητας και του προσανατολισμού τους.

Ο κ. Αναστάσιος Χάρδας, Επίκ. Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, αξιολόγησε τις εννοιολογικές και πολιτικές πτυχές της Πολιτικής Συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προώθηση της ισότητας. Κατά τη διάρκεια της παρουσίασής του, κατέληξε ότι με βάση την εξέλιξη της εν λόγω πολιτικής, η κρατούσα άποψη είναι ότι τα προβλήματα των διαπεριφερειακών ανισοτήτων στην ΕΕ δεν προκαλούνται πλέον από τους αυτόνομους εξωγενείς παράγοντες των μηχανισμών της αγοράς, τους οποίους το κράτος μέλος δεν μπορεί να επηρεάσει (όπως πριν το 2000), αλλά από ενδογενείς παράγοντες σε κάθε κράτος μέλος, το οποίο οφείλει να ευθυγραμμίσει τις πολιτικές του με τις μακροοικονομικές πολιτικές της ΕΕ και τη Νέα Οικονομική Διακυβέρνηση (2010). Το νέο πακέτο μέτρων συνεχίζει αυτήν την πολιτική προσθέτοντας την αιρεσι-

μότητα του κράτους δικαίου ως έναν νέο ενδογενή παράγοντα για τον οποίο υπεύθυνο είναι το κράτος μέλος, επηρεάζοντας την ευρωπαϊκή οικονομική ολοκλήρωση και τις αναδιανεμητικές πολιτικές της.

Ο κ. Βασίλης Χατζόπουλος, Καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, και Επισκέπτης Καθηγητής στο Κολλέγιο της Ευρώπης, στη Μπριζ του Βελγίου, μίλησε για την επίδραση των αλγορίθμων στην Ισότητα και την Πολυμορφία, και παρουσίασε τους κινδύνους που παρουσιάζει η γενικευμένη χρήση αλγορίθμων για κάθε είδους λήψη αποφάσεων, από την πρόσληψη υπαλλήλων έως τη χορήγηση δανείων, και από την κράτηση υπόπτων έως την παροχή θεραπειών υγείας. Τόνισε ότι, σε περίπτωση που οι αλγόριθμοι αναπαράχθουν και ενισχύσουν τις ήδη υπάρχουσες ανθρωπίνες προκαταλήψεις, πρέπει να υπάρχουν μέσα αντιμετώπισης των κινδύνων κατά της ισότητας.

Την Παρασκευή, 23 Απριλίου, 2021 διεξήχθησαν οι εργασίες της τρίτης ημέρας του συνεδρίου. Η όγδοη θεματική συνεδρία αφορούσε την «Προώθηση των Αξιών της ΕΕ στον κόσμο» και ο συντονισμός έγινε από τον κ. Στέλιο Περράκη, Ομ. Καθηγητή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Καθηγητή και Πρύτανη της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Νεάπολης Πάφου στην Κύπρο, π. Μόνιμο Αντιπρόσωπο της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, Πρόεδρο της ΕΕΔΔΔΣ και Διευθυντή της Έδρας UNESCO για τη «Δημοκρατία, τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Ειρήνη». Υπό τον συντονισμό του έλαβαν χώρα οι εξής εισηγήσεις:

Η κα Ελευθερία Νεφράμη, Καθηγήτρια στη Σχολή Νομικής, Οικονομικών και Χρηματοοικονομίας στο Πανεπιστήμιο του Λουξεμβούργου, ανέλυσε το θέμα «Ο ρόλος των αξιών της ΕΕ στην εξωτερική δράση της» κάτω από το πρίσμα των αρμοδιοτήτων της Ένωσης. Προχώρησε, αφενός, στην εξέταση των προϋποθέσεων συμμετοχής/προσχώρησης της ΕΕ σε διεθνείς συμφωνίες που αφορούν τα θεμελιώδη δικαιώματα (π.χ. ΕΣΔΑ) και, αφετέρου, στην εξέταση του τρόπου προώθησης, σε όλο τον κόσμο, των αξιών της ΕΕ ως στόχου της εξωτερικής της δράσης χωρίς να της έχει απονεμηθεί συγκεκριμένη αρμοδιότητα (άρθρο 21 ΣΕΕ). Υπογράμμισε δε πως, η συνήθης προσθήκη ρήτρας αιρεσιμότητας στις διεθνείς συμφωνίες της δεν υπερβαίνει τις αρμοδιότητες της ΕΕ, ενώ η προϋπόθεση συμμόρφωσης της ΕΕ με τις διατάξεις του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων για τη νομιμότητα της εξωτερικής της δράσης επιτρέπει την έμμεση προώθηση των προτύπων του Χάρτη, ιδίως όσον αφορά την πρόσβαση σε ανεξάρτητο δικαστήριο.

Ο κ. Μανώλης Περάκης, Επίκ. Καθηγητής Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, παρουσίασε το θέμα «Η προώθηση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ: Νομικός στόχος ή πολιτικό εργαλείο;», επικεντρώνοντας την ανάλυσή του στις ρήτρες αιρεσιμότητας προ-

στασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που συμπεριλαμβάνει η ΕΕ στις διεθνείς συμφωνίες της με τρίτες χώρες με βάση το άρθρο 21 ΣΕΕ. Το κύριο ερώτημα όμως που διερεύνησε ο εισηγητής είναι κατά πόσον η ΕΕ επιτυγχάνει πράγματι αυτόν τον στόχο ή εάν τον χρησιμοποιεί ως δικαιολογία για την επίτευξη άλλων πολιτικών και οικονομικών στόχων.

Ο κ. Κωνσταντίνος Μαγκλιβέρας, Καθηγητής του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, εξέτασε το καθεστώς αυτόνομων κυρώσεων/περιοριστικών μέτρων της ΕΕ σε βάρος τρίτων χωρών που κατηγορούνται για σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου σύμφωνα με τον Κανονισμό (ΕΕ) 2020/1998 και την Απόφαση 2020/1999/ΚΕΠΠΑ. Οι δύο αυτές πράξεις δημιουργούν ένα παγκόσμιο καθεστώς κυρώσεων για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, γνωστό ως "Magnitsky Act" της ΕΕ (πρβλ. ΗΠΑ 2012), με το οποίο η ΕΕ επιχειρεί να εξαλείψει τις αξίες της στα τρίτα κράτη. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάστηκαν οι κυρώσεις της ΕΕ σε βάρος ιδιωτών και οντοτήτων στη Ρωσική Ομοσπονδία, στην Κίνα, στη Βόρεια Κορέα, στη Λιβύη, στο Νότιο Σουδάν και στην Ερυθραία.

Η κα Μεταξία Κουσκούνα, Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, παρουσίασε τους τρόπους προώθησης του περιβαλλοντικού μοντέλου της κυκλικής οικονομίας της ΕΕ σε παγκόσμιο επίπεδο ως μέρος της Παγκόσμιας Στρατηγικής της ΕΕ (2016) και της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, καθώς και των πρωτοβουλιών για τη δημιουργία της Παγκόσμιας Συμμαχίας για την Κυκλική Οικονομία (GCEA), της εταιρικής σχέσης για τη δημιουργία ενός ασφαλούς λειτουργικού χώρου για τη χρήση των φυσικών πόρων ("Safe Operating Space") και μίας ισχυρής διπλωματίας για την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (European Green Deal), καθώς η κλιματική αλλαγή έχει βαρύτερη επίπτωση στα θεμελιώδη δικαιώματα.

Η κα Joanna Kielin-Maziarz, Αν. Καθηγήτρια στο Τμήμα Συνταγματικού Δικαίου, στο Πανεπιστήμιο Κοζμίνσκι της Πολωνίας, μίλησε για τις κοινές αξίες της ΕΕ και του ΟΗΕ με βάση τους 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ, και συγκεκριμένα για την έννοια του κράτους δικαίου (στόχος 16.3.) σε σύγκριση με την έννοια του κράτους δικαίου ως αξίας της ΕΕ, εξετάζοντας το παράδειγμα της Πολωνίας.

Η κα Laurence Potvin-Solis, Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Caen Normandie στη Γαλλία, και Κάτοχος Έδρας Jean Monnet, ανέλυσε την προστασία των προσωπικών δεδομένων, ως έκφραση της συνταγματικής ταυτότητας της ΕΕ και των αξιών της, ιδίως όσον αφορά τον αγώνα κατά της τρομοκρατίας και της εγκληματικής δράσης. Ωστόσο, όπως ανέφερε, η νομολογία του ΔΕΕ για τον αυτόνομο καθορισμό του επιπέδου προστασίας δημιουργεί συνταγματικές τριβές, τόσο με τα κράτη μέλη όσο αφορά τη στάθμιση της προστασίας με στόχους εξωτερικής

ασφάλειας στη διεθνή σκηνή, όπως φαίνεται και από την πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας της Γαλλίας, όσο και με τις τρίτες χώρες που έχουν χαμηλότερο επίπεδο προστασίας.

Στην ένατη θεματική συνεδρία «Αξίες της ΕΕ και Πολιτιστική Κληρονομιά: Αλληλεγγύη και Δικαιοσύνη», που αφορούσε την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς με σκοπό τη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας και της ισότητας όλων των ομάδων σε μία πολυπολιτισμική κοινωνία, έγιναν οι παρακάτω εισηγήσεις, υπό τον συντονισμό της Επικ. Καθηγήτριας στο Τμήμα Διεθνών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, κας Καλλιόπης Χαϊνογλου:

Το θέμα «Η δράση της ΕΕ για την πολιτιστική κληρονομιά: Προς μια «δικαιότερη» και πιο ηθική αγορά τέχνης;» παρουσίασε ο κ. Andrzej Jakubowski, Επικ. Καθηγητής, Ινστιτούτο Νομικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Orole της Πολωνίας και Επισκέπτης Ερευνητής Bekker στο Κέντρο Διεθνούς Δικαίου του Άμστερνταμ. Ο εισηγητής ανέλυσε κυρίως την ανάγκη εφαρμογής στην αγορά τέχνης του Ψηφίσματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 17ης Ιανουαρίου 2019 για τις διασυνοριακές απαιτήσεις για την επιστροφή έργων τέχνης και πολιτιστικών αγαθών που λεηλατήθηκαν σε περίοδο ενόπλων συγκρούσεων και πολέμων με σκοπό την ενσωμάτωση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς στην εξωτερική δράση της ΕΕ και τη διακοπή χρηματοδότησης της τρομοκρατίας.

Το θέμα «Ο Έτελευταίος Leonardo' και το πρόβλημα της αυθεντικότητας στη διεθνή αγορά τέχνης» παρουσιάστηκε από τον Καθηγητή κ. Mateusz Bieczynski, Πανεπιστήμιο Τεχνών Magdalena Abakanowicz στο Poznan της Πολωνίας, ο οποίος αναφέρθηκε στην προστασία των πολιτιστικών θησαυρών στο πλαίσιο του Κανονισμού (ΕΕ) 116/2009 και της Οδηγίας 2014/60/ΕΕ και ανέλυσε τον νέο Κανονισμό 2019/880 για την εισαγωγή των πολιτιστικών αγαθών στην ΕΕ. Με βάση το παράδειγμα των αριστουργημάτων που αποδόθηκαν μόλις πρόσφατα στον Da Vinci και στον Karavaggio, ο εισηγητής εντόπισε τα κενά που υπάρχουν στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδίως όσον αφορά την προσωρινή εισαγωγή έργων τέχνης και την αυθεντικότητά τους.

Ο κ. Andreas Joh. Wiesand, Ομ. Καθηγητής στο Διεθνές Πανεπιστήμιο της Δρέσδης και Εκτελεστικός Διευθυντής στο Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Συγκριτικής Πολιτιστικής Έρευνας (ERICarts) στη Γερμανία, παρουσίασε το θέμα «Επαγγελματίες διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς στον δρόμο προς την ισότητα των φύλων; Εμπειρικές τάσεις και αντιφάσεις». Η εισήγηση εξέτασε την ισότητα των φύλων, ως κοινή αξία της ΕΕ, του ΟΗΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης και προχώρησε σε συγκριτική και στατιστική ανάλυση της πρόσβασης των γυναικών σε διευθυντικές θέσεις στον πολιτιστικό τομέα σε διάφορα κράτη μέλη, και ιδίως στον τομέα των μουσείων, κατα-

λήγοντας, ότι η *de facto* μη πρόσβαση στις θέσεις αυτές προκαλεί ανισότητα.

Το πάντα επίκαιρο θέμα «Τέχνη και πολιτισμός σε καιρούς λαϊκισμού: Προκλήσεις για τις αξίες της ΕΕ και δυνατότητες δράσης» ανέλυσε η κα Beatriz Barreiro Carril, Av. Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Rey Juan Carlos στη Μαδρίτη της Ισπανίας. Η εισηγήτρια αναφέρθηκε στην έλλειψη κατανόησης της σημασίας της ελευθερίας τέχνης από τους/τις πολιτικούς και την κοινωνία των πολιτών, ειδικά στο πολιτικό πλαίσιο του λαϊκισμού, δίνοντας συγκεκριμένα παραδείγματα.

Η δέκατη θεματική συνεδρία αφορούσε στην «Ευρωπαϊκή Αξία της Αλληλεγγύης στα Σύνορα, τη Μετανάστευση, τις Πολιτικές Ασύλου και τη διαχείριση της πανδημίας COVID-19» και υπό τον συντονισμό του κ. Χρήστου Παρασκευόπουλου, Καθηγητή Τμήματος ΒΣΑΣ του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, έγιναν οι παρακάτω εισηγήσεις:

Η κα Ελένη Κουτσουράκη, ΔΝ, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, ανέλυσε τους κινδύνους για την Ελλάδα σε σχέση με το νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο στην ΕΕ, το οποίο πρότεινε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Σεπτέμβριο 2020. Η εισηγήτρια επέκρινε το προτεινόμενο Σύμφωνο, τονίζοντας ότι τα κράτη μέλη επιχειρούν να αποφύγουν την ευθύνη για την προστασία των προσφύγων διατηρώντας τους αιτούντες άσυλο κοντά στα εξωτερικά σύνορα, με σκοπό την επιστροφή τους στις χώρες καταγωγής τους, ενώ ο προτεινόμενος Κανονισμός για τη διαχείριση του ασύλου και της μετανάστευσης επαναλαμβάνει το κριτήριο ανάθεσης της ευθύνης προστασίας στο πρώτο κράτος μέλος εισόδου (Ελλάδα). Επίσης, τόνισε ότι με το νέο Σύμφωνο θα νομιμοποιηθούν πρακτικές, όπως ειδικές ρυθμίσεις ή διμερείς συμφωνίες/δηλώσεις.

Η κα Λίλιαν Τσουρδή, Επικ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Maastricht στην Ολλανδία, μίλησε για την επιδείνωση της εφαρμογής της αρχής της αλληλεγγύης στην πολιτική ασύλου της ΕΕ εξαιτίας της πανδημίας, ενώ προέβη, επίσης, στην αξιολόγηση του νέου Συμφώνου για τη Μετανάστευση και το Άσυλο με βάση την εν λόγω αρχή της αλληλεγγύης.

Η κα Ελισάβετ Κιρτσόγλου, Av. Καθηγήτρια στο Τμήμα Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Durham στο Ηνωμένο Βασίλειο, ανέλυσε την έννοια της αλληλεγγύης και διαπίστωσε τις μεταμορφώσεις που αυτή λαμβάνει εντός διαφόρων πλαισίων ώστε να αποκρύπτει και να εξυπηρετεί θεσμοποιημένες κοινωνικο-πολιτικές ανισότητες και να αποπολιτικοποιεί τα δικαιώματα, μειώνοντάς τα σε ηθικές επιθυμίες (moral contingencies). Μέσα από την έντονη εθνοποίηση των αντιδράσεων στην πανδημία και το σφράγισμα των συνόρων, η προστασία της ισότητας και η διατήρηση των δικαιωμάτων κάτω από καθεστώς επείγοντος είναι δημοκρατικό καθήκον.

Η κα Ρεβέκκα-Εμμανουέλα Παπαδοπούλου, Αν. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ανέλυσε την ενωσιακή νομοθεσία και τη νομολογία του ΔΕΕ για την προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στο πλαίσιο των διαδικασιών εξέτασης και των μεθόδων εκτίμησης των αιτήσεων των αιτούντων άσυλο, ιδίως για την εξακρίβωση του ισχυρισμού δίωξης λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού.

Η κα Georgiana Turculet, Επισκέπτρια Ερευνήτρια στο Πανεπιστήμιο Κεντρικής Ευρώπης (Βιέννη/Βουδαπέστη) και Ερευνήτρια σε Ινστιτούτα και Εργαστήρια στο Παρίσι, στην Κοπεγχάγη, στις Βρυξέλλες, στη Βαρκελώνη και στην Τιμισοάρα, ανέλυσε πώς η πανδημία COVID-19 οδήγησε στην αναστολή θεμελιωδών ελευθεριών και στην έλλειψη κοινωνικής ασφάλειας για πολλούς, όπως τους μετανάστες, αποκαλύπτοντας έτσι τον κατακερματισμένο κοινωνικό ιστό όπου ανθεί ο λαϊκισμός, ο ρατσισμός και ο σεξισμός, και διερεύνησε τρόπους για την ανάπτυξη της αλληλεγγύης.

Η ενδέκατη θεματική συνεδρία είχε τίτλο «Οι Αξίες της ΕΕ σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία και τρόποι που ο διαπολιτισμικός διάλογος μπορεί να βοηθήσει» και υπό τον συντονισμό της κας Δέσποινας Αναγνωστοπούλου, Αν. Καθηγήτριας του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Ακαδημαϊκής Συντονίστριας του Έργου Jean Monnet EU VaDis, πήραν τον λόγο οι παρακάτω ομιλήτες:

Η κα Oriane Calligaro, Αν. Καθηγήτρια της Σχολής ESPOL, του Καθολικού Πανεπιστημίου στη Lille της Γαλλίας και Επισκέπτρια Καθηγήτρια στο Κολλέγιο της Ευρώπης, στο Βέλγιο, μίλησε για τον ρόλο των αξιών στην προσέγγιση της ΕΕ για την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Διευκρίνισε ότι οι αξίες της ΕΕ είναι κατά βάση οικουμενικές αξίες και δεν αρκούν για να της προσδώσουν την ποθούμενη ευρωπαϊκή ταυτότητα, ενώ η αυξανόμενη πολυμορφία του πληθυσμού στην ΕΕ προκαλεί αμφισβήτηση για τα όρια της ΕΕ ως κοινότητας αξιών. Στο πλαίσιο αυτό, η εισηγήτρια διερεύνησε πολλά ερωτήματα όπως: τι ρόλο διαδραματίζει ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και το ευρωπαϊκό ήθος που απορρέει από συγκεκριμένα πολιτιστικά και ιστορικά πλαίσια; κατά πόσο η πολιτική χρήση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς απεικονίζει τις ευρωπαϊκές αξίες; τι ρόλο παίζει ο διαπολιτισμικός διάλογος, έννοια που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1990 και στοχεύει σε μία ευρωπαϊκή ιθαγένεια βασισμένη σε αξίες; και πώς διαμορφώνεται ο αυτοκαθορισμός της ΕΕ μέσα από την υπεράσπιση των αξιών της έναντι ισχυρών λαϊκιστικών πολιτικών δυνάμεων.

Η κ. Δώρα Κωστακοπούλου, Καθηγήτρια του Καθολικού Πανεπιστημίου Λουβαίνης, Πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μίλησε για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την ιθαγένεια της ΕΕ υπό το καθεστώς του Brexit.

Τόνισε ότι κατά τη διάρκεια της νύχτας της 23ης Ιουνίου 2016, μετά το δημοψήφισμα στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι Ευρωπαίοι πολίτες, που διέμεναν στο Ηνωμένο Βασίλειο, ετεροπροσδιορίστηκαν από τις κρατικές αρχές και τους συμπολίτες τους ως «άλλοι/άλλες», αριθμητικά καθορισμένοι/-ες, ενώ κορυφώθηκε η διαδικασία αποξένωσής τους, που είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα. Η εισηγήτρια κατέληξε ότι η προσπάθεια για τη διατήρηση των δικαιωμάτων τους στο Ηνωμένο Βασίλειο μετά το Brexit δεν συνιστά μόνον εφαρμογή του θεμελιώδους καθεστώτος της ευρωπαϊκής ιθαγένειας αλλά και ζήτημα αποτελεσματικότητας της αρχής του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Ο κ. Παναγιώτης Γρηγορίου, Καθηγητής και Κάτοχος Έδρας Jean Monnet Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ολοκλήρωσης στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, θα μιλούσε για τα «Μαθήματα μνήμης του Ολοκαυτώματος για την ευρωπαϊκή έννομη τάξη και την ευρωπαϊκή (μη) ανεκτική κοινωνία», ωστόσο, λόγω αδιαθεσίας, διαβάστηκε μέρος μόνο της ομιλίας του από τη συντονίστρια της συνεδρίας.

Ο κ. Νίκος Γαϊτενίδης, Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Μακεδονίας, διδάσκων στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, επεσήμανε ότι η εμπλοκή Ευρωπαίων πολιτών, με καταγωγή από τρίτη χώρα, ως μαχητών στον εμφύλιο πόλεμο της Συρίας και στο Ισλαμικό Κράτος, αποτελούσε μία αποτυχία της πολιτικής για την πολιτιστική πολυμορφία των ευρωπαϊκών κρατών. Η αναμενόμενη επιστροφή τους στην ΕΕ θέτει προκλήσεις ασφάλειας και επιτάσσει την επανεξέταση της προσέγγισης για τον διαπολιτισμικό διάλογο ως μέσου για την ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών στις ευρωπαϊκές κοινωνίες με σκοπό τη διερεύνηση των αιτίων και την αντιμετώπιση του εξτρεμιστικού φαινομένου.

Η διοικητική υποστήριξη όλου του συνεδρίου έγινε από την κα Μαρία Μπρόκου, κάτοχο πτυχίου και μεταπτυχιακού τίτλου ειδίκευσης του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, ενώ η τεχνική υποστήριξη έγινε από τους τεχνικούς του Πανεπιστημίου Μακεδονίας κ.κ. Λάζαρο Σερεμετίδη και Στάθη Τσακίδη. Την επιστημονική ευθύνη της οργάνωσης του συνεδρίου είχε η Αν. Καθηγήτρια κα Δέσποινα Αναγνωστοπούλου, ακαδημαϊκή συντονίστρια του Έργου Jean Monnet EU VaDis.

Περισσότερες πληροφορίες, φωτογραφίες και βίντεο έχουν αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του Έργου Jean Monnet EU VaDis (<https://jmpeunvadis.uom.gr>) ή στη σελίδα στο Facebook (<https://www.facebook.com/JMP.EUVaDis/>).

Δέσποινα Αναγνωστοπούλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

PETER SCHLOSSER / BURKHARD HESS, EU-Zivilprozessrecht: EuGVVO, EuMahnVO, EuBagVO, EuZVO, EuBVO Kommentar, 4., erw. Aufl., München, C.H. BECK, 2015, xxxiv+ 623 σελ.

I.

Επιλεγμένα ζητήματα του ευρωπαϊκού αστικού δικονομικού δικαίου υπό το πρίσμα της ερμηνευτικής κατ' άρθρον υπομνηματιστικής προσεγγίσεως των P. Schlosser και B. Hess¹

1. Το συλλογικό, πλέον, υπομνηματιστικό έργο των διασήμων Γερμανών Καθηγητών της Πολιτικής Δικονομίας Peter Schlosser (Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Μονάχου) και Burkhard Hess (Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης, Διευθυντής του Ινστιτούτου Max Planck του Λουξεμβούργου για το Δικονομικό Δίκαιο) με τον τίτλο «EU – Zivilprozessrecht» («Ε.Ε. – Αστικό Δικονομικό Δίκαιο») – 4η έκδοση, Μόναχο, 2015, Εκδοτικός Οίκος Beck – περιλαμβάνει την κατ' άρθρο ερμηνεία των σημαντικότερων Δικονομικών Κανονισμών της Ευρωπαϊκής Ενώσεως. Πρόκειται για μία υποδειγματική – αν και τυπικώς/ποσοτικώς «σύντομη»² – κατ' άρθρον ερμηνεία τόσο από πλευράς επιστημονικής αναλύσεως, όσο και από πλευράς δογματικής διεισδύσεως. Πρόκειται για ένα κοινό επιστημονικό έργο δύο κορυφαίων Καθηγητών στο πεδίο του Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου, του Αστικού Δικονομικού Δικαίου (Πολιτικής Δικονομίας) και του Συγκριτικού Δικονομικού Δικαίου. Και οι δύο ως άνω Γερμανοί Καθηγητές είναι γνωστοί στην Ελληνική Πανεπιστημιακή Κοινότητα των Νομικών και ιδίως των Ελλήνων Καθηγητών της Πολιτικής Δικονομίας, επειδή είχαν και έχουν στενές επιστημονικές και ανθρώπινες σχέσεις με Έλληνες Καθηγητές και πέραν τούτου επανειλημμένως έχουν συμμετάσχει σε κοινές επιστημονικές εκδηλώσεις με τη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, τον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών,

την Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων και το Ερευνητικό Ινστιτούτο Δικονομικών Μελετών^{3,4}.

2. Στην κατ' άρθρον αυτή «Σύντομη Ερμηνεία» – «Kurzkomentar» κατά τον όρο που χρησιμοποιούν οι ίδιοι ως άνω διεθνώς έγκυροι συγγραφείς στον πρόλογο του κοινού έργου τους⁵ – αναλύονται ερμηνευτικώς οι ακόλουθοι Ευρωπαϊκοί Δικονομικοί Κανονισμοί⁶:

α) Ο Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις⁷.

β) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 805/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Απριλίου 2004 για τη θέσπιση ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις⁸.

γ) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 1896/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2006 για τη θέσπιση ευρωπαϊκής Διαταγής Πληρωμής⁹.

δ) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 861/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Ιουλίου 2007 για

3. Όσον αφορά τον Καθηγητή κ. P. Schlosser, βλ. Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Παρουσίαση/ανάλυση του επιστημονικού έργου, Ακαδημαϊκός έπαινος (Laudatio) του Καθηγητού Peter Schlosser [Ομιλία του Καθηγητού Ν.Κ. Κλαμαρή κατά την Τελετή Αναγορεύσεως (09.05.2007) του Καθηγητού της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Μονάχου Peter Schlosser σε Επίτιμο Διδάκτορα Νομικής του Τμήματος Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών], ΕΠολΔ 2008, σσ. 755-766.

4. Όσον αφορά τον Καθηγητή κ. B. Hess, βλ. Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Ακαδημαϊκή Αναφορά στο επιστημονικό έργο και στην προσωπικότητα του Καθηγητού Burkhard Hess, ΕΠολΔ 2018, σσ. 11-20. Ο Καθηγητής κ. B. Hess έχει αναγορευθεί Επίτιμος Διδάκτωρ Νομικής από το Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος («International Hellenic University» με έδρα τη Θεσσαλονίκη) μετά από πρόταση/εισήγηση του Ομοτίμου Καθηγητού της Πολιτικής Δικονομίας στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Α. Καΐση.

5. P. SCHLOSSER / B. HESS, ό.π., σ. V.

6. Η παρούσα βιβλιοπαρουσίαση επικεντρώθηκε στις απόψεις/ερμηνευτικές προσεγγίσεις των P. Schlosser και B. Hess όσον αφορά ορισμένες διατάξεις/ρυθμίσεις των Κανονισμών 1215/2012, 805/2004 και 655/2014. Αντιθέτως, δεν επεκτείνεται η βιβλιοπαρουσίαση αυτή στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις των P. Schlosser και B. Hess όσον αφορά τις διατάξεις/ρυθμίσεις των Ευρωπαϊκών Κανονισμών 1896/2006 και 861/2007.

7. P. SCHLOSSER/B. HESS, ό.π., σ. 17 επ.

8. Ibid, σ. 307 επ.

9. Ibid, σ. 349 επ.

1. Σκέψεις και επισημάνσεις στο πλαίσιο παρουσιάσεως της τέταρτης εκδόσεως της κατ' άρθρον ερμηνείας των Καθηγητών PETER SCHLOSSER / BURKHARD HESS: EuZPR, EU – Zivilprozessrecht mit EuGVVO, EuMahnVO, EuBagVO, EuZVO, Kommentar, 4. Auflage, C.H. Beck, München, 2015.

2. Τον αντίστοιχο γερμανικό όρο «Kurzkomentar» χρησιμοποιούν άλλωστε και οι δύο ως άνω συγγραφείς στον Πρόλογο, σελ. V, του ως άνω έργου τους.

τη θέσπιση ευρωπαϊκής διαδικασίας για τις Μικροδιαφορές¹⁰.

ε) Ο Κανονισμός (ΕΕ) 655/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Μαΐου 2014 για τη θέσπιση διαδικασίας Ευρωπαϊκής Αποφάσεως για την προσωρινή κατάσχεση τραπεζικών λογαριασμών επί σκοπώ διευκόλυνσεως της διασυνοριακής κατασχέσεως απαιτήσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις («EuKt PVO»)¹¹.

3. Γενικώς πλέον γίνεται δεκτό ότι οι δικονομικοί δικαίου και μορφής – αλλά και ενδιαφέροντος – Κανονισμοί της Ε.Ε., καθώς και οι δικονομικοί δικαίου και μορφής – αλλά και ενδιαφέροντος – Οδηγίες της Ε.Ε., που έχουν εκδοθεί κατ' εξουσιοδότηση (και στο πλαίσιο) του Πρωτογενούς Ευρωπαϊκού Δικαίου¹², – όπου βεβαίως πάντοτε τίθεται το ζήτημα της υπεροχής (έναντι του εκάστοτε Εθνικού Δικαίου) του Ενωσιακού Δικαίου¹³ – έχουν παίξει και παίζουν συνεχώς και διαρκώς όλο και περισσότερο έναν εντόνως καθοριστικό ρόλο – ίσως και τον πιο καθοριστικό μεταξύ των διαφόρων Κανονισμών – στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση¹⁴ και στη σύγκλιση και εναρμόνιση

των Εθνικών/Αυτονόμων Ενόμων Τάξεων των κατ' ιδίων Κρατών Μελών της Ε.Ε. Ήδη με τη Σύμβαση Βρυξελλών της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Δικαστικών Αποφάσεων – και η οποία με τη μορφή μιας, από πλευράς Κοινοτικού και Διεθνούς Δικαίου, «convention double» περιείχε διατάξεις, ως προς το πεδίο της ΕΟΚ/ΕΕ, και για τη Διεθνή Δικαιοδοσία σε Διασυνοριακές Διαφορές, ή άλλως σε Διαφορές με στοιχείο Αλλοδαπότητος και για την Αναγνώριση και Εκτέλεση Αλλοδαπών Δικαστικών Αποφάσεων – άνοιξε ο δρόμος και τέθηκαν οι πρώτες βάσεις για τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Δικονομικού Δικαίου και ενός Ευρωπαϊκής (Κοινοτικής) Διαστάσεως Δικονομικής Φύσεως Νομικού Θεμέλιου για την κοινή ευρωπαϊκή ρύθμιση στο ενδοκοινοτικό επίπεδο στο πλαίσιο της Έννομης Τάξεως της Ευρωπαϊκής Ενώσεως για τη Διεθνή Δικαιοδοσία και την Αναγνώριση/ Εκτέλεση των επί των διασυνοριακών διαφορών εκδομένων Αποφάσεων των Δικαστηρίων των Κρατών Μελών της Ε.Ε. Η εν συνεχεία εξέλιξη – και στο πλαίσιο της προσπάθειας για μία αποτελεσματική δικαστική προστασία¹⁵ – στο πεδίο του υπό την ιδίαν ως άνω έννοια Ευρωπαϊκού Δικονομικού Δικαίου – έχοντας δηλαδή ως νομικό θεμέλιο δικονομικού δικαίου και φύσεως Κανονισμούς και Οδηγίες της Ε.Ε. – ήταν καταγιστική και υπερέβαινε κατά πολύ τις προβλέψεις και των πλέον ενθέρμων οπαδών και πρωτεργατών της Ευρωπαϊκής Ιδέας και της Ευρωπαϊκής Δικαιϊκής Συγκλίσεως, Ολοκληρώσεως και Εναρμονίσεως. Μπορεί πάντως να λεχθεί, ότι πραγματικό καθοριστικό νομικό θεμέλιο για τη συστηματική γένεση και εξέλιξη ενός «γνησίου» Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου υπήρξεν η Συνθήκη του Άμστερνταμ της 2ας Οκτωβρίου 1997, η οποία άρχισε να ισχύει την 1η Μαΐου 1999. Είναι γνωστό, ότι με τη Σύμβαση του Άμστερνταμ θεοπίσθησε η αρμοδιότητα/εξουσία της Ε.Ε. να λαμβάνει μέτρα εκδίδοντας αντιστοίχους Κανονισμούς κ.ο.κ. στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές/εμπορικές διαφορές/υποθέσεις με διασυνοριακή αναφορά/διάσταση¹⁶. Συνέπεια αυτής της ευρωπαϊκής νομοθετικής εξε-

10. Ibid, σ. 387 επ.

11. Ibid, σ. 419 επ.

12. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας για το Πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο, βλ. αντί πολλών άλλων: Β. ΣΚΟΥΡΗ, Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Αθήνα, 2003· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Höchste Gerichte an ihren Grenzen – Bemerkungen aus der Perspektive des Gerichtshofes der Europäischen Gemeinschaften, στο συλλογικό έργο: Μ. Hilf / J.-A. Kämmerer / D. König (Hrsg.), Höchste Gerichte an ihren Grenzen, Berlin, 2007, σσ. 19-38. Από τα Γενικά Συγγράμματα Ελλήνων Συγγραφέων γενικώς για το Ευρωπαϊκό Δίκαιο βλ. ιδίως Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟ, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συνθήκη της Λισαβώνας, 5η έκδ., 2010· Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2η έκδ., 2013· Ν. ΣΚΑΝΔΑΜΗ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο και Στοιχεία Ελληνικού Δικαίου Προσαρμογής Ι, Το Νομικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, 1994· Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, 2010· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Η δυναμική των σχέσεων Δικαστή και Νομοθέτη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Αθήνα, 2005· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Οι μεταστροφές της Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Αθήνα, 1998· Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ ... [κ.ά.], Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία, Αθήνα, 2011.

13. Βλ. ιδίως και την πολύ πρόσφατη εντυπωσιακή μελέτη του Β. ΣΚΟΥΡΗ, Der Vorrang des Europäischen Unionsrechts vor dem nationalen Recht. Unionsrecht bricht nationales Recht, EuR, 56(2021), σσ. 3-27. Βλ. και Th. V. DANWITZ (Statement) / P. M. HUBER (Statement), στο συλλογικό έργο: H. Gröhe / Chr. Kannengieser (Hrsg.), Globalisierung und Recht (Konrad – Adenauer/Stiftung e.V., Sankt Augustin/Berlin), 2008, σ. 45 επ. και 57 επ.

14. Βλ. και το – με διαχρονική καθοριστική αξία για το Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό και Πολιτικό Όραμα – έργο του R. DAHRENDORF, Plädoyer für die Europäische Union, München-Zürich, 1973· για κάποια άλλα σύγχρονα ζητήματα βλ.: Π. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟ, Αλλάζει

αυτός ο κόσμος; Ισχυρή ενωμένη Ευρώπη – Ευρωπαϊκή Συνοχή και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, Αθήνα, 2018· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Ένα «Πάρθιο Βέλος» κατά της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης; Η αντιπαράθεση του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου με το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, 2020.

15. Βλ. εν προκειμένω και Α. ΠΛΙΑΚΟΣ, Le principe général de la protection juridictionnelle efficace en Droit communautaire, Athènes/Bruxelles, 1997.

16. Η Ελληνική Βιβλιογραφία στα θέματα του Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου και στους αντίστοιχους Ευρωπαϊκούς Δικονομικούς Κανονισμούς είναι ήδη σημαντική και πλούσια. Αντί πολλών άλλων βλ. (με αλφαβητική σειρά κατά συγγραφέα): Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ (επιμ.), Δικονομικό Διεθνές Δίκαιο, Σχολιασμένη Νομολογία, 2008· Σ. ΒΡΕΛΛΗΣ, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, 3η έκδ., Αθήνα, 2008· Π. ΓΕΣΙΟΥ-ΦΑΛΤΣΗ, Δίκαιο Αναγκαστικής Εκτέλεσεως, III, Η διεθνής αναγκαστική εκτέλεση, Θεσσαλονίκη, 2006·

λιξεως και της αντίστοιχης Νομολογίας του Δ.Ε.Ε. είναι η συνεχώς αυξανόμενη επιρροή του Ευρωπαϊκού Δικονομικού Δικαίου (και της αντίστοιχης Νομολογίας του Δ.Ε.Ε.) στο εθνικό Αστικό Δικονομικό Δίκαιο των Κρατών Μελών της Ε.Ε.¹⁷.

4. Πέραν αυτών των δικονομικής φύσεως Ευρωπαϊκών Κανονισμών, των οποίων το σημαντικότερο κοινό ρυθμιστικό – αλλά και από πλευράς ευρωπαϊκής ολοκληρώσεως ιδεολογικοδικονομικής τάσεως και τεολογίας – χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η στο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως θέσπιση Εκτελεστών Τίτλων, οι οποίοι θα μπορούν να εκτελεστούν απευθείας και στα κατ'ιδίαν Κράτη Μέλη, χωρίς δηλαδή να απαιτείται να κηρυχθούν προηγουμένως εκτελεστοί από τα κατ'ιδίαν Κράτη Μέλη στο πλαίσιο μιας πρόσθετης αυτόνομης/εθνικής διαδικασίας κηρύξεως αυτών ως (τίτλων) εκτελεστών (δηλαδή χωρίς να χρειάζεται να προηγηθεί μία διαδικασία ανάλογη με αυτή που θεσπίζεται με το άρθρο 905 ΚΠολΔ). Αντικείμενο αυτής της κατ'άρθρον ερμηνείας των Καθηγητών P. Schlosser και Burkhard Hess είναι επίσης και πέντε περαιτέρω Διεθνή Συμβατικά Κείμενα ή αντιστοίχως Ευρωπαϊκοί Κανονισμοί που αφορούν γενικότερα τη λεγόμενη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Δικαστική Αρωγή και Συνεργασία.

Κ.Δ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ / Γ. ΚΡΕΜΛΗΣ / Χ. ΤΑΓΑΡΑΣ, Η Σύμβαση των Βρυξελλών για τη Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Αποφάσεων όπως ισχύει στην Ελλάδα, Ερμηνεία κατ'άρθρο, Αθήνα, 1989· Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ / Δ.Α. ΤΣΙΚΡΙΚΑΣ, Διεθνές Αστικό και Ευρωπαϊκό Δικονομικό Δίκαιο, 2η έκδ., Αθήνα, 2014· Ν. ΝΙΚΑΣ, Ευρωπαϊκό Δικονομικό Διεθνές Δίκαιο, 2008· Ν. ΝΙΚΑΣ / Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκή Πολιτική Δικονομία, Ερμηνεία κατ'άρθρον του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια (1215/2012) για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, 2016· Χ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ (επιμ.), Κληρονομικό Διεθνές Δίκαιο, Κατ'άρθρον ερμηνεία του Κανονισμού ΕΕ 650/2012· Δ.Α. ΤΣΙΚΡΙΚΑΣ, Ο Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος, Η Διασυνοριακή Αναγκαστική Εκτέλεση στον Ενιαίο Ευρωπαϊκό Χώρο, 2008· Ο ΙΔΙΟΣ, Ζητήματα από την ευρωπαϊκή δικονομική ενοποίηση, ΕΠολΔ 2008, σ. 618 επ.· ΧΡ. ΤΣΟΥΚΑ (επιμ.), Οικογενειακό Διεθνές Δίκαιο, Αθήνα, 2016. Ειδικότερα για την Ευρωπαϊκή Διαταγή Πληρωμής βλ. (αλφαβητικώς): Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟ, Η ευρωπαϊκή διαταγή πληρωμής, Αθήνα, 2012· Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, Ευρωπαϊκή διαταγή πληρωμής κατά τον Κανονισμό (ΕΚ) 1896/2006, Αθήνα, 2011.

17. Βλ. και: V. CHRISTIANOS (dir.), Evolution récente du droit judiciaire communautaire, Institut Europeen d'Administration Rublique, Maastricht, 1994· I.S. DELICOSTOPOULOS, Le procès civil à l'épreuve du Droit processuel europeen (διδαστορική διατριβή στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Paris II), Paris, 2003· Κ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Der Einfluss der Rechtsprechung des EuGH auf das nationale Zivilprozessrecht der Mitgliedstaaten (διδαστορική διατριβή στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Κολωνίας), Köln, 2006· Γ. ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΥ, Έννομες συνέπειες των αποφάσεων του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης επί προδικαστικής παραπομπής (διπλωματική εργασία στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήνα, 2020.

Ειδικότερα περιλαμβάνεται στην ως άνω κατ'άρθρον Ερμηνεία και η ερμηνεία των ακολούθων Διεθνών Συμφώνων/Ευρωπαϊκών Κανονισμών¹⁸:

α) Η διεθνής Σύμβαση της Χάγης της 15ης Νοεμβρίου 1965 για την Επίδοση Δικαστικών και Εξωδίκων εγγράφων στην Αλλοδαπή σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις¹⁹.

β) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 1393/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Νοεμβρίου 2007 για την επίδοση δικαστικών και εξωδίκων εγγράφων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις στα Κράτη Μέλη και για κατάργηση του Κανονισμού (ΕΚ) 1348/2000 του Συμβουλίου²⁰.

γ) Η Σύμβαση της Χάγης για τη διεξαγωγή αποδείξεων σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις²¹.

δ) Ο Κανονισμός (ΕΚ) 1206/2001 του Συμβουλίου της 28ης Μαΐου 2001 για τη συνεργασία μεταξύ των Δικαστηρίων των Κρατών Μελών στο πεδίο της διεξαγωγής αποδείξεων σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις²².

ε) Ο Νόμος (εκτελεστικός) της Γερμανίας²³ για την Εφαρμογή της Συμβάσεως της Χάγης της 15ης Νοεμβρίου 1965 για την επίδοση στην Αλλοδαπή δικαστικών και εξωδίκων εγγράφων σε Αστικές ή Εμπορικές Υποθέσεις και της Συμβάσεως της Χάγης της 18ης Μαρτίου 1970 για τη διεξαγωγή αποδείξεων στην Αλλοδαπή σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις (ο νόμος αυτός δεν ερμηνεύεται όμως αυτοτελώς από τους συγγραφείς του ως άνω έργου, αλλ' απλώς περιλαμβάνεται το κείμενό του). Και το κοινοτικό/ενωσιακό αστικό δικονομικό δίκαιο, όπως άλλωστε και το κοινοτικό/ενωσιακό δίκαιο στο σύνολό του, δεν συνιστά, ως γνωστό, για τα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. αλλοδαπό δίκαιο, αλλά πρόκειται για δίκαιο και των κατ'ιδίαν Κρατών Μελών της Ε.Ε. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης/παρουσιάσεως (του ως άνω έργου) γίνεται δειγματοληπτική αναφορά σε συγκεκριμένα επιλεγμένα ζητήματα του Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου με βάση τις σχετικές αναλύσεις/σκέψεις των P. Schlosser και B. Hess.

II.

5.- Το έργο αυτό, το οποίο αρχικώς είχε συγγράψει μόνος του ο P. Schlosser – και με την αποκλειστική ευθύνη του ιδίου του P. Schlosser είχε κυκλοφορήσει μέχρι και την

---

18. Η παρούσα βιβλιοπαρουσίαση δεν επεκτείνεται στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις των P. Schlosser και B. Hess ως προς τη Σύμβαση της Χάγης του 1965, τον Κανονισμό 1393/2007, τη Σύμβαση της Χάγης για τη διεξαγωγή Αποδείξεων, τον Κανονισμό 1206/2001 και τον οικείο Εκτελεστικό Νόμο της Γερμανίας.

19. P. SCHLOSSER / B. HESS, ό.π., σ. 487 επ.

20. Ibid., σ. 521 επ.

21. Ibid., σ. 549 επ.

22. Ibid., σ. 581 επ.

23. Ibid., σ. 609 επ.

τρίτη του έκδοσης – κυκλοφορεί ήδη στην ως άνω τέταρτη έκδοση, όπου το βάρος της συγγραφής έχει πλέον αφενός ο Δάσκαλος – ο Καθηγητής P. Schlosser – και αφετέρου ο Μαθητής του, ο Καθηγητής B. Hess.

5.1.- Η εδώ αναφερόμενη και παρουσιαζόμενη τέταρτη έκδοση κυκλοφορεί έξι χρόνια μετά την τρίτη έκδοση του ίδιου έργου (τότε αποκλειστικώς, ως ελέχθη, μόνον από τον P. Schlosser). Το μεγαλύτερο μέρος (και) της τέταρτης εκδόσεως αφιερώνεται στις διατάξεις που αφορούν τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις, δηλαδή πλέον με βάση τον Κανονισμό (ΕΕ) 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2012, ο οποίος αντικατέστησε τον Κανονισμό 44/2001²⁴, ο οποίος με τη σειρά του είχε αντικαταστήσει τη Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968. Στην τέταρτη αυτή έκδοση ο P. Schlosser έχει αναλάβει την ερμηνεία των διατάξεων, οι οποίες στον πυρήνα τους δεν τροποποιήθηκαν και αφορούν τη ρύθμιση της Διεθνούς Δικαιοδοσίας και της (Ευρωπαϊκής) Εκκρεμοδικίας, ενώ ο B. Hess έχει αναλάβει την ερμηνεία των νέων/τροποποιηθεισών διατάξεων, οι οποίες αφορούν την Αναγνώριση και Εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων, καθώς και την ερμηνεία των τελικών διατάξεων. Ιδιαίτερως αναλυτικές είναι οι παρατηρήσεις σχετικές με τη Διεθνή Δικαιοδοσία από Σύμβαση και Αδικοπραξία (άρθρο 7, αριθμ. 1 και 2 του Κανονισμού 1215/2012), οι αντίστοιχες παρατηρήσεις σχετικές με τη συμβατική παρέκταση αρμοδιότητας (άρθρο 25, π.α. 20 του Κανονισμού 1215/2012), καθώς και οι αντίστοιχες παρατηρήσεις σχετικές με την Αναγνώριση και Εκτέλεση των Δικαστικών Αποφάσεων (άρθρο 45, π.α. 1 του Κανονισμού 1215/2012)²⁵.

24. Σχετικώς με τα ζητήματα που είχαν ανακύψει ως προς τον Κανονισμό 44/2001 και τα οποία οδήγησαν στην τροποποίησή του βλ. από την οπτική γωνία της Ελληνικής Νομικής Επιστήμης και ειδικότερα της Ελληνικής Επιστήμης του Αστικού Δικονομικού Δικαίου και το συλλογικό έργο: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ ... [κ.ά.], ΠΟΡΙΣΜΑ (Σεπτέμβριος 2009) της Ομάδας Εργασίας για την απάντηση σε ερωτηματολόγιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την Πράσινη Βίβλο για την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΝοΒ, 2017, σσ. 545-574. Το πόρισμα αυτό υποβλήθηκε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης (και στον τότε Υπουργό κ. Ν. Δένδια) τον Σεπτέμβριο 2009. Βλ. επίσης: Ι.Σ. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟ, Ζητήματα από την εφαρμογή του Κανονισμού 44/2001 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων, 2011. Σχετικώς με το ειδικό ζήτημα των «ασυμβίβαστων αποφάσεων» βλ. Ν. ΚΑΤΗΦΟΡΗ, Η εφαρμογή του άρθρου 34 σημ. 4 Κανονισμού (ΕΚ) 44/2001 στις ασυμβίβαστες αποφάσεις του ίδιου κράτους μέλους (με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ της 26ης Σεπτεμβρίου 2013, Salzjiffer/Laminorul, C-157/12), ΕΛΛΔνη, 2015, σ. 658 επ.

25. Σχετικώς με άλλα συναφή θέματα στην προσπάθεια για μία ενοποιημένη/συγκλίνουσα Ευρωπαϊκή Νομοθεσία βλ. από την οπτική γωνία της Ελληνικής Νομικής Επιστήμης και ειδικότερα

5.2. Ασφαλώς διευκολύνει τον αναγνώστη/μελετητή/ερευνητή η σε κάθε διάταξη – δηλαδή σε κάθε άρθρο – σύντομη αναφορά στην «ιστορία του κειμένου» («Textgeschichte») ή/και στη «συστημική» θέση ή/και στην τεολογία του αντίστοιχου άρθρου του Κανονισμού 1215/2012 (ή αντιστοίχως των άλλων ερμηνευομένων Κανονισμών), στο πλαίσιο της οποίας (ή αντιστοίχως στο πλαίσιο των οποίων) εμφανίζεται η εξέλιξη και η (ενδεχομένων) βελτίωση του κειμένου – δηλαδή της διατυπώσεως κάθε άρθρου και κάθε ρυθμίσεως – του (κάθε) Κανονισμού και λόγω των (τυχόν) διαφόρων κατά καιρούς/ενδιαμέσων διαδοχικών προσαρμογών είτε λόγω τροποποιήσεων, είτε με αφορμή τη σύναψη αντιστοίχων νέων συμφώνων/συμβάσεων εντάξεως/εισοχής στον Κανονισμό, στοιχείο το οποίο με τη σειρά του συμβάλλει στην αληθή κατανόηση της ρυθμίσεως και με την έννοια ότι με τον τρόπο αυτό διευκρινίζεται, αν πρόκειται για συντακτικές απλώς προσαρμογές ή για ουσιαστικές τροποποιήσεις ως προς τη ρύθμιση (δηλαδή την έννοια και το σκοπό αυτής) κάθε συγκεκριμένης διατάξεως.

5.3.- Το πρόβλημα των λεγομένων «αντιστρόφων τορπιλών» που εμφανίζεται στη λεγόμενη αντιστροφή του εμποδίου της εκκρεμοδικίας λόγω συμφωνιών παρεκτάσεως της αρμοδιότητας επιλύεται με την ορθή προσέγγιση, ότι θα πρέπει τουλάχιστον να υφίσταται μία πρώτη εντύπωση περί συνδρομής μιας έγκυρης συμφωνίας περί παρεκτάσεως και αντιστρόφως να μην λαμβάνονται υπόψη ισχυρισμοί, που συνιστούν στην πραγματικότητα «έπεα πτερόεντα» – κατά την έκφραση του P. Schlosser «<aus der Luft gegriffene> Behauptungen» – που αορίστως κάνουν λόγο για ύπαρξη συμφωνίας περί παρεκτάσεως (άρθρο 31, π.α. 2, του Κανονισμού 1215/2012). Με ιδιαίτερη έμφαση επισημαίνεται εν προκειμένω από τον B. Hess, στο πλαίσιο της ερμηνείας του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012, η καθοριστική «ευρυνομοθετική» μεταρρυθμιστική τάση και ρύθμιση που εκφράζεται με τον Κανονισμό 1215/2012, σύμφωνα με τον οποίο ο έλεγχος των κωλυμάτων Αναγνώρισεως μετατίθεται στο εθνικό/αυτόνομο δίκαιο των Κρατών Μελών, χωρίς όμως να αλλάζει το περιεχόμενο της ρυθμίσεως, όσον αφορά δηλαδή το ζήτημα πότε υφίσταται κώλυμα αναγνώρισεως.

της Ελληνικής Επιστήμης του Αστικού Δικονομικού Δικαίου και του Αστικού Δικαίου και το συλλογικό έργο: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ ... [κ.ά.], ΠΟΡΙΣΜΑ της Ομάδας Εργασίας ως προς το ερωτηματολόγιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την Πράσινη Βίβλο για τις αγωγές αποζημιώσεως λόγω παραβάσεως των αντιμονοπωλιακών κανόνων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (παρατηρήσεις επί της Πράσινης Βίβλου για τις αγωγές αποζημιώσεως για παράβαση αντιμονοπωλιακών κανόνων), 2006. Το πόρισμα αυτό υποβλήθηκε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης (και στον τότε Υπουργό κ. Α. Παπαληγούρα) τον Απρίλιο 2006 (η ως άνω Ομάδα Εργασίας συγκροτήθηκε με την υπ' αριθμ. 34802/5.4.2006 απόφαση του τότε, Υπουργού Δικαιοσύνης κ. Α. Παπαληγούρα).

III.

6.- Ιδιαίτερο γενικότερο μεθοδολογικό και δογματικό ενδιαφέρον έχουν οι απόψεις που διατυπώνονται από τον P. Schlosser στην Εισαγωγή («Einleitung») και της στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης/αναλύσεως παρουσιάζομένης τέταρτης εκδόσεως του ιδίου ως άνω έργου, όπου ήδη στην αρχή των αναπτύξεών του επισημαίνεται από τον P. Schlosser (σ. 1), ότι ο Κανονισμός 1215/2012, όπως άλλωστε και οι λοιποί Ευρωπαϊκοί Κανονισμοί που περιλαμβάνονται στην ως άνω κατ' άρθρον Ερμηνεία, συνιστά από την οπτική γωνία της Νομικής Φύσεώς τους μια «γνήσια πηγή δικαίου του Ευρωπαϊκού Δικαίου» (= «echte Rechtsquelle des Europarechts»). Στο πλαίσιο αυτών των αναλύσεων εξαιρείται ιδιαίτερος η σημασία της Συνθήκης του Άμστερνταμ, με την οποία δημιουργήθηκε το «εξουσιοδοτικό θεμέλιο» για την έκδοση των Κανονισμών και ειδικότερα των Κανονισμών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (σ. 1 και 6/7).

7. Ιδιαίτερος σημαντικές από γενικότερης επόψεως – και δη από της επόψεως της Γενικής Θεωρίας του Δικαίου και της Ερμηνείας του Δικαίου – είναι οι ιδιαίτερος ενδεδειγμένες αναλύσεις του P. Schlosser σχετικά με τις «μεθόδους ερμηνείας» («Interpretationsmethoden»)²⁶.

7.1. Για κάθε δικονομική έννομη τάξη και για κάθε δικονομικό νόμο κάθε Πολιτείας εντεταγμένης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και κατά συνεκδοχήν στην Έννομη Τάξη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως μπορούν για την ερμηνεία/κατανόηση και για την ερμηνευτική προσέγγιση των αντιστοίχων δικονομικών κανόνων δικαίου να διατυπωθούν καθ' υιοθέτηση των αντιστοίχων θεμελιωδών απόψεων του Καθηγητού της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Regensburg Ekkehard Schumann οι ακόλουθες μεθοδολογικές/ερμηνευτικές θέσεις²⁷:

«... Πρώτα, ότι η ερμηνεία των δικονομικών νόμων δεν επιτρέπεται να παραβιάζει υπέρτερους κανόνες δικαίου, όπως λ.χ. συνταγματικούς κανόνες δικαίου, κανόνες διεθνούς δικαίου και – για τα κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας – κανόνες του κοινοτικού δικαίου.

Δεύτερο, ότι η ερμηνεία των δικονομικών νόμων πρέπει να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα, ώστε ο δικαστής να εξαναγκάζεται σε μια ερμηνεία του δικονομικού νόμου, η οποία μεταξύ περισσότερων δυνατών συμπερασμάτων να καταλήγει σε εκείνο το συμπέρασμα, που βρίσκεται πιο κοντά στο Σύνταγμα και συμβιβάζεται με αυτό.

Τρίτο, ότι οι δικονομικοί νόμοι πρέπει να ερμηνεύονται με τρόπο ευνοϊκό έναντι του διεθνούς δικαίου, δηλαδή με τρόπο σύμφωνο με τους κανόνες διεθνούς δικαίου, ώστε ο δικασ-

τής σε περιπτώσεις διαφόρων δυνατών συμπερασμάτων να πρέπει να επιλέξει εκείνο το συμπέρασμα, το οποίο είναι σε συμφωνία με το διεθνές δίκαιο.

Τέταρτο, ότι οι δικονομικοί νόμοι πρέπει να ερμηνεύονται στο πεδίο της έννομης τάξεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με τρόπο ευνοϊκό έναντι του κοινοτικού (ευρωπαϊκού) δικαίου, δηλαδή με τρόπο σύμφωνο με τους κανόνες του κοινοτικού (ευρωπαϊκού) δικαίου, ώστε αφενός να αποφεύγεται η προς το κοινοτικό δίκαιο αντίθετη ερμηνεία των δικονομικών νόμων και αφετέρου μεταξύ μιας αντικοινοτικής και μιας φιλοκοινοτικής ερμηνείας των δικονομικών νόμων να επιλέγεται η φιλοκοινοτική ερμηνεία. Για το πεδίο της έννομης τάξεως των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων η αρχή της φιλοδιεθνούς ερμηνείας των δικονομικών νόμων (υπερφορτίζεται) από την αρχή της φιλοκοινοτικής ερμηνείας των νόμων αυτών»²⁸.

7.2. Είναι γνωστό, ότι στο πεδίο της ερμηνείας του Ενωσιακού/Κοινοτικού Δικαίου το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (Δ.Ε.Ε.) καθιέρωσε τη λεγόμενη «Αυτόνομη Ερμηνεία της Συμβάσεως». Με βάση αυτή την Αυτόνομη Ερμηνεία το Δ.Ε.Ε. (αρχικώς Δ.Ε.Κ.) προέβη στην ερμηνεία όλων των σχετικών διατάξεων του πρωτογενούς και του παραγώγου – αρχικώς κοινοτικού και στη συνέχεια ενωσιακού – δικαίου και των αντιστοίχων νομικών όρων και εννοιών που ανακύπτουν – και από την οπτική γωνία του γνωστού ζητήματος του Νομικού Χαρακτηρισμού («Qualifikation») – κατά την ερμηνεία των διατάξεων του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως.

7.3. Βεβαίως αυτή η Αυτόνομη Ερμηνεία ως όρος και ως ερμηνευτική διαδικασία δεν θα πρέπει να θεωρηθεί, ότι συνιστά μία νέα εφεύρεση στο πεδίο των διαφόρων δοκίμων ερμηνευτικών μεθόδων. Ειδικότερα η Αυτόνομη Ερμηνεία δεν (πρέπει να θεωρηθεί ότι) είναι σε μεθοδολογική αντίθεση με τις – όπως χαρακτηρίζονται και από τον Καθηγητή της Πολιτικής Δικονομίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Κιέλου H. Schack – «τέσσερις κλασσικές μεθόδους ερμηνείας (γραμματική, συστηματική, ιστορική και τελολογική)», οι οποίες τροποποιημένες με βάση το αντικείμενο της ερμηνείας (μπορούν να) ισχύουν και για τους Ευρωπαϊκούς Κανονισμούς²⁹.

7.4. Είναι γνωστό άλλωστε, ότι και στο πεδίο του Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου και στο πεδίο της Ερμηνείας των Διεθνών – διμερών και πολυμερών – Συμβάσεων ανακύπτει

26. P. SCHLOSSER, ό.π., σσ. 11-13.

27. E. SCHUMANN, Bundesverfassungsgericht, Grundgesetz und Zivilprozess, ZVP, 1983, σ. 137 επ.

28. N.K. KLAMARIS, Der Ausländer im Prozess, στο συλλογικό έργο (εκδ. W. Habscheid / K. Beys), Grundfragen des Zivilprozessrechts, Die internationale Dimension, Bielefeld und Athen, 1991, σσ. 101-183 (113, με αναφορά/παραπομπή και στον E. Schumann).

29. H. SCHACK, Internationales Zivilverfahrensrecht, 4 Aufl., München, 2006, σ. 31 επ. Βλ. σχετικά με τα ζητήματα ερμηνείας στο πεδίο του Ευρωπαϊκού Δικαίου και Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟ, Η Γραμματική Ερμηνεία στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 314 ΣυνθΕΚ, 2004· Α. ΜΕΤΑΛΛΙΝΟΣ, Die europarechtskonforme Auslegung, Münster, 1993.

πάντοτε το ίδιο δίλημμα/πρόβλημα περί της επιλογής της δέουσας και «αντικειμενικής» – δηλαδή απεθνικοποιημένης – ερμηνευτικής μεθόδου.

7.5. Ακριβώς το ίδιο πρόβλημα/δίλημμα εκ των πραγμάτων ανέκυψε από αρκετά νωρίς και στο πεδίο αρχικώς των (τότε) τριών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων – και ειδικότερα στο πεδίο της σημαντικότερης εξ αυτών, δηλαδή της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας – και στη συνέχεια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας/Ευρωπαϊκής Ενώσεως, δηλαδή περί της επιλογής της ερμηνευτικής μεθόδου ή άλλως της ερμηνείας, ώστε να επιτευχθεί σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, στην οποία ανακύπτει η ανάγκη για ερμηνεία νομικών διατάξεων, όρων και ερμηνειών η κατά το δυνατόν αντικειμενικώς ορθή ερμηνεία, χωρίς να υπάρχει οποιαδήποτε υποψία, ότι λόγιοι, ή κίνητρα, ή τάσεις, ή απόψεις «εθνικιστικής αποχρώσεως» – ή άλλως «τάσεων επιστροφής στην πατρίδα» («Heimw rtsstreben») – οδήγησαν στην επιλογή ερμηνευτικών προσεγγίσεων του «Κράτους Προελεύσεως»/«Πρώτου Κράτους» ή αντιθέτως του «Κράτους Υποδοχής»/«Δευτέρου Κράτους», ίσως και επειδή το συγκεκριμένο, επί σκοπώ της ερμηνείας αυτού, επιλεγέν δίκαιο ήταν στους συγκεκριμένους εφαρμοστές/κριτές κ.ο.κ. πλέον οικείο και προσιτό³⁰.

8. Ο P. Schlosser ήδη στην πρώτη έκδοση³¹ (όπου είχε και την αποκλειστική συγγραφική ευθύνη αυτής) της ως άνω κατ' άρθρον ερμηνείας επισήμανε με την επιστημονική αυθεντία του την αναγκαιότητά της από πλευράς του Δ.Ε.Ε. ως άνω ερμηνευτικής επεμβάσεως με αναφορά «στο ενσυνειδήτως άλυτο αφεθέν πρόβλημα του Νομικού Χαρακτηρισμού» αιτιολογώντας αυτή την επισήμανση με τις ακόλουθες σκέψεις: «Οι ειδικοί οι οποίοι είχαν επεξεργασθεί τη Σύμβαση Βρυξελλών 1968 προέρχονταν από τα αντίστοιχα Εθνικά Υπουργεία Δικαιοσύνης. Συμφωνούσαν επί της αρχής, ότι έννοιες, οι οποίες περιλαμβάνονται σε ένα κανόνα συγκρούσεως θα πρέπει να χαρακτηρισθούν από νομικής απόψεως με το αποτέλεσμα για τη πλήρωση της έννοιας να (μπορεί να) λαμβάνεται υπόψη μόνο μία Εθνική Έννομη Τάξη. Είχαν μόνο την έγνοια για το ενοχλητικό ενδεχόμενο ενός διαφορετικού/διαφοροποιημένου Νομικού Χαρακτηρισμού στα διάφορα συμβαλλόμενα, στη συγκεκριμένη σύμβαση, κράτη. Έτσι θέσπισαν στο άρθρο 52 της Συμβάσεως των Βρυξελλών του 1968 (= άρθρο 59 του Κανονισμού 1215/2012) έναν ενιαίο κανόνα συγκρούσεως. Κατά τα λοιπά έμεινε το πρόβλημα του <Νομικού Χαρακτηρισμού> κατά κάποιο τρόπο ενσυνειδήτως άλυτο»³². Εν προκειμένω μά-

λιστα επισημαίνεται με ιδιαίτερη ακρίβεια και σαφήνεια από τον P. Schlosser η αλλαγή πορείας από το Δ.Ε.Ε. ως προς την ακολουθητέα μέθοδο ερμηνείας όσον αφορά την κατανόηση των εκφράσεων, των νομικών εννοιών και των σχετικών νομικών όρων (αρχικώς της Συμβάσεως των Βρυξελλών 1968 και στη συνέχεια των διαδεχθέντων αυτήν αντιστοιχών Δικονομικών Κανονισμών της Ε.Ε. 44/2001 και 1215/2015). Ειδικότερα, όπως τονίζεται, η «αρχικώς από το Δ.Ε.Ε. ακολουθηθείσα Μέθοδος Ερμηνείας της εναποθέσεως της απαντήσεως του ως άνω ζητήματος όσον αφορά την κατανόηση και τον ορισμό του <τόπου παροχής> στο εκάστοτε πρόσφορο, ή αντιστοιχώς αρμόδιο, εθνικό δίκαιο, δεν συνεχίσθηκε από το Δ.Ε.Ε. στη χρονικώς μεταγενέστερη, ή αντιστοιχώς ακολουθηθείσα στη συνέχεια Νομολογία του Δ.Ε.Ε.»³³. Δηλαδή στη συνέχεια το Δ.Ε.Ε. ακολούθησε πλέον την Αυτόνομη Ερμηνεία της Συμβάσεως ή άλλως τον Αυτόνομο χαρακτηρισμό της Συμβάσεως («Vertragsautonome Qualifikation») με την πεποίθηση, ότι με τον τρόπο αυτό ανταποκρινόταν στην αποστολή του για την ενίσχυση της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, ώστε να μπορεί έτσι να εξασφαλισθεί η πλήρης εφαρμογή («volle Wirksamkeit») της αντίστοιχης Ευρωπαϊκής Νομοθεσίας³⁴. Υπόβαθρο αυτής της ερμηνευτικής επιλογής και ερμηνευτικής μεθόδου είναι το στοιχείο του «effet util», το οποίο συχνά τονίζεται στην Ερμηνεία Συνθηκών Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου³⁵. Με ιδιαίτερη έμφαση επισημαίνεται πάντως από τον P. Schlosser, ότι εξ αυτής της ερμηνευτικής επιλογής του Δ.Ε.Ε. με κανέναν τρόπο δεν μπορεί να συναχθεί ως συμπέρασμα η διασταλτική ερμηνεία της Ερμηνευτικής Αρχής, κατά την οποία «για το συμφέρον της Ευρωπαϊκής Ολοκληρώσεως θα πρέπει εν αμφιβολία να ερμηνεύεται διασταλτικώς το Ευρωπαϊκό Δίκαιο»³⁶.

Prinzip eingestimmt, dass Begriffe, die in einer kollisionsrechtlichen Norm enthalten sind, zu qualifizieren sein, mit dem Ergebnis, dass nur eine nationale Rechtsordnung für die Ausfüllung des Begriffs in Betracht kommt. Sie sorgten sich nur um die störende Eventualität einer unterschiedlichen Qualifikation in verschiedenen Vertragsstaaten. So legten sie in Art. 52 EuGVÜ (= Art. 59 EuVVO) eine einheitliche Kollisionsregel fest. Im übrigen blieb das Problem der "Qualifikation" bewusstermassen ungelöst" (στην 4η έκδ., σ. 12).

33. P. SCHLOSSER, ό.π., σ. 14: "Die am Anfang von EuGH praktizierte Interpretationsmethode der Überlassung der Beantwortung der oben angesprochenen Frage bezüglich der Erfassung und der Bestimmung des "Erfüllungsortes" dem jeweils geeigneten, bzw. Zuständigen, nationalen Recht wurde vom EuGH bei seiner zeitlich späteren, bzw. Nachfolgenden, Rechtsprechung in der Folgezeit nicht fortgesetzt. Es gab nämlich eine Wende bei der Wahl der Auslegungsmethode in Bezug auf die Erfassung der Ausdrücke und der Rechtsbegriffe des EuGVÜ".

34. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), EuZPR, 4η έκδ., σ. 13.

35. Ibid, σ. 13.

36. Ibid, σ. 62.

30. H. LINKE, Internationales Zivilverfahrensrecht, Köln-Berlin-Bonn-München, 1990, σσ. 18/19 επ.

31. P. SCHLOSSER, EU – Zivilprozessrecht, EuGVVO, MahnVO, BagatellVO, EuZVO, EuBVO, Kommentar, 3. Aufl., C.H. Beck, München, 2009, σ. 13 επ.

32. P. SCHLOSSER, ό.π., σ. 13: "Die Experten, die das EuGVÜ erarbeiteten, kamen aus den nationalen Justizministerien. Sie waren auf das

9. Σχετικώς με το άρθρο 4 του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται, ότι η διάταξη αυτή ρυθμίζει μόνο τη Διεθνή Δικαιοδοσία. Πρόκειται για τον θεμελιώδη κανόνα («Grundregel») για τη Γενική Διεθνή Δωσιδικία. Επισημαίνεται εν προκειμένω, ότι η ρύθμιση του άρθρου 4 ισχύει για όλες τις Αγωγές (και για τις αρνητικές Αναγνωριστικές Αγωγές και τις Διαπλαστικές Αγωγές), για τις οποίες δεν προβλέπεται κάποια άλλη αποκλειστική Διεθνής Δικαιοδοσία³⁷. Ειδικότερα ως προς την παρ. 2 του άρθρου 4 τονίζεται, ότι αυτή αφορά μόνο την Τοπική Αρμοδιότητα («örtliche Zuständigkeit») ³⁸. Εφόσον τα Δικαστήρια ενός Κράτους Μέλους κέκτηνται Διεθνή Δικαιοδοσία, τότε μπορούν οι κάτοικοί του να εναχθούν ενώπιον οποιουδήποτε Δικαστηρίου αυτού του Κράτους Μέλους, ενώπιον του οποίου μπορούν να εναχθούν και οι υπήκοοι αυτού του Κράτους Μέλους³⁹.

IV.

10. Με ιδιαίτερος αναλυτικό τρόπο ερμηνεύονται οι διατάξεις του Κανονισμού 1215/2012⁴⁰, οι οποίες αφορούν τη Διεθνή Δικαιοδοσία σε αξιώσεις/αγωγές από Σύμβαση και από Αδίκημα, η ρύθμιση των οποίων εντάσσεται στο άρθρο 7 του Κανονισμού που φέρει τον τίτλο «Ειδικές Δωσιδικίες» («Besondere Gerichtsstände»).

10.1. Στο πλαίσιο των ερμηνευτικών προσεγγίσεων της διατάξεως του αριθμ. 1 του άρθρου 7 του Κανονισμού επισημαίνεται με έμφαση η διαφορά μεταξύ, αφενός, του Συμφώνου των Βρυξελλών που είχαν υιοθετήσει στα βασικά του εννοιολογικά σημεία τον «τόπο παροχής» («Erfüllungsort») της Γερμανικής Πολιτικής Δικονομίας (ZPO) και, αφετέρου, του Κανονισμού που θεσπίζει «έναν αυτόνομο συμβατικό ορισμό» («eine vertragsautonome Bestimmung») του Τόπου Παροχής⁴¹. Το πότε συντρέχει

«συμβατική αξίωση» – ή άλλως «συμβατικό θεμέλιο αξιώσεως» – («vertragliche Anspruchsgrundlage») και πότε όχι (θα πρέπει να) ορίζεται «ευροαυτονόμως» («... ist euroautonom zu bestimmen»⁴²). Υπ' αυτήν την έννοια υπάγονται στην ως άνω Δωσιδικία του αριθμ. 1 του άρθρου 7 του Κανονισμού όχι μόνον όλες οι «νόμιμες» («gesetzlichen») αξιώσεις από μία σύμβαση, αλλά και ειδικές μορφές ενσυνειδήτως υποβληθεισών εννόμων σχέσεων, λ.χ. εσωτερικές σχέσεις στο πλαίσιο μίας εταιρείας ή στο πλαίσιο ενός Σωματείου ή μιας Ανώνυμης Εταιρείας, καθώς επίσης και οργανικές ειδικές σχέσεις μεταξύ των Νομικών Προσώπων και των Οργάνων τους, όπως και οι σχέσεις οι οποίες ανακύπτουν με αφορμή κατά πλειοψηφίαν ληφθείσες αποφάσεις Οργάνων των Νομικών Προσώπων⁴³. Με αυτόνομο τρόπο θα πρέπει να γίνει επίσης διάκριση μεταξύ αξιώσεων που απορρέουν από Σύμβαση και αξιώσεων που απορρέουν από Αδικοπραξία/Αδίκημα και μάλιστα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε ευθύνη από πρόκληση ζημίας, η οποία συνδέεται με Σύμβαση, είναι συμβατικής φύσεως⁴⁴. Επισημαίνεται στο πλαίσιο αυτό, ότι το Δ.Ε.Ε. υιοθετεί την ευρεία έννοια της Συμβάσεως⁴⁵. Ειδικώς αναλύονται οι περιπτώσεις των αξιώσεων λόγω ακυρότητας της Συμβάσεως ή λόγω αδικαιολόγητου πλουτισμού, ή λόγω ευθύνης τρίτων προσώπων, ή λόγω καθολικής ή ειδικής διαδοχής στο πλαίσιο μιας συμβατικής αξιώσεως⁴⁶. Στο πλαίσιο της ίδιας Δωσιδικίας αναλύονται με σαφήνεια τα ζητήματα που ανακύπτουν, όταν αντικείμενο της διαφοράς είναι μία Σύμβαση, με την επισήμανση, ότι εν προκειμένω εμπίπτουν οι Διαπλαστικές και Αναγνωριστικές Αγωγές, οι οποίες έχουν ως αντικείμενο τη Σύμβαση ως σύνολο και όχι μεμονωμένες αξιώσεις οι οποίες απορρέουν από τη Σύμβαση⁴⁷. Αναλυτική αναφορά γίνεται εν προκειμένω για το ζήτημα ποία αξίωση λαμβάνεται υπόψη για τον προσδιορισμό του Τόπου Παροχής στην περίπτωση αυτή, όπου με κριτικό πνεύμα εκτίθενται οι διάφορες απόψεις⁴⁸.

10.2. Στο πλαίσιο της ερμηνείας της διατάξεως του αριθμ. 2 του άρθρου 7 του Κανονισμού (Δωσιδικία της παρανόμου πράξεως) αναλύεται πρώτα η «Δομή της Διατάξεως και η βασική νομοθετική απόφαση»⁴⁹.

10.2.1. Σχετικώς με τη θεματική «Δομή της Διατάξεως και η βασική νομοθετική απόφαση» («Normstruktur und gesetzgeberische Grundentscheidung») επισημαίνεται, ότι στη διάταξη γίνεται λόγος όχι μόνο για «αξιώ-

37. Ibid.

38. Ibid.

39. Ibid.

40. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας βλ. μεταξύ άλλων: Π. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗ / Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗ, Κανονισμός 1215/2012, Κανονισμός Βρυξελλών Ια, κατ' άρθρον ερμηνεία για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, 2020· Ι.Σ. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟ, Ζητήματα από την εφαρμογή του Κανονισμού 1215/2012 για την Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Αποφάσεων, 2019. Σχετικώς με τη νομολογία των Ελληνικών Δικαστηρίων επί θεμάτων Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου βλ. και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΙΣ ...[et al.], Neuere Entwicklungen im nationalen und europäischen Zivilprozessrecht in Griechenland, ZYP Int. 1998, σ. 161 επ.· Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΙΣ, Enforcement of Court Orders and Judgements: Greece, στο συλλογικό έργο: G. WALTER / S. BAUMGARTNER (Hrsg.) Recognition and Enforcement of Foreign Judgements outside the Scope of the Brussels and Lugano Conventions, Civil Procedure in Europe, 3, 2000, The Hague, London, Boston, σ. 275 επ.

41. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σσ. 68/69.

42. Ibid, σ. 69.

43. Ibid, σσ. 69/70.

44. Ibid, σ. 70.

45. Ibid.

46. Ibid, σσ. 70-74.

47. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 75.

48. Ibid, σ. 75/76.

49. Ibid, σ. 82 επ.

σεις από αδικοπραξίες» («Ansprüche aus unerlaubten Handlungen»), αλλά και για «αδικοπραξίες» ως τέτοιες, όπερ – κατά τον P. Schlosser – είναι άνευ σημασίας⁵⁰, ενώ η έννοια/ορολογία «Πράξη, η οποία εξισώνεται με μία αδικοπραξία» συνιστά μετάφραση της αντίστοιχης γαλλικής έννοιας «quasi - delict» (= «οιονεί αδικοπραξίας» κατά την αντίστοιχη ελληνική ορολογία), με την οποία «υπονοούνται οι μη υπαιτίως διαπραχθείσες αδικοπραξίες», που όμως – όπως τονίζει ο P. Schlosser – για το γερμανικό κείμενο του ως άνω Κανονισμού, αποτελεί πλεονασμό⁵¹. Η Δωσιδικία αυτή ισχύει και για την Αρνητική Αναγνωριστική Αγωγή⁵².

10.2.2. Ο P. Schlosser αναφερόμενος εν προκειμένω στη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. τονίζει⁵³, ότι το Δ.Ε.Ε. «ερμηνεύει την έννοια της αδικοπραξίας αυτονόμως και πολύ ευρέως». Στην εν λόγω Δωσιδικία εμπίπτουν όλες οι αγωγές με τις οποίες προβάλλεται κατά του εναγομένου ευθύνη του για αποζημίωση (του ενάγοντος), η οποία δεν συνδέεται με μία σύμβαση, όπου – όπως τονίζεται από τον P. Schlosser – μία τέτοια σύνδεση με την επίμαχη Σύμβαση προϋποθέτει προφανώς, ότι ο ζημιωθείς έχει συμβληθεί στη συγκεκριμένη Σύμβαση ως συμβαλλόμενος. Στην έννοια της αδικοπραξίας – και στην κατά τα ως άνω αντίστοιχη Δωσιδικία – υπάγονται εκτός από την αξίωση για την «κλασική ευθύνη λόγω πταίσματος» («klassische Verschuldenshaftung»), και αξιώσεις από culpa in contrahendo, αξιώσεις των δανειστών κατά διευθυντικών προσώπων μιας εταιρείας λόγω παρεκκλίσεως της (διαδικασίας της) πτωχεύσεως, όλες οι αξιώσεις λόγω ευθύνης από διακινδύνευση, οι «οιονεί αρνητικές αξιώσεις» («quasi - negatorische Ansprüche»), προπαντός επίσης οι σχετικές αξιώσεις στο Δίκαιο του Ανταγωνισμού, καθώς και «οι παρεπόμενες αξιώσεις» («Nebenansprüche») κάθε είδους, όπως λ.χ. οι αξιώσεις για παροχή πληροφοριών⁵⁴. Ως παραδείγματα αντιστοιχών αξιώσεων/αγωγών, οι οποίες υπάγονται στην ως άνω Δωσιδικία, αναφέρονται με βάση τη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. και του Β.Γ.Η. (Bundesgerichtshof) οι σχετικές περιπτώσεις της μόλυνσεως του Περιβάλλοντος, της προβολής του γενικού δικαιώματος επί της Προσωπικότητας και λόγω σχετικών δημοσιεύσεων στον τύπο, της ευθύνης λόγω παρεκκλίσεως της (διαδικασίας της) πτωχεύσεως, της παράνομης δημοσιεύσεως νομίμως ληφθεισών φωτογραφιών, καθώς και της υποκεφαλαιοδοτήσεως⁵⁵.

11. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ιδίως από πλευράς του Ελληνικού Αστικού Δικονομικού Δικαίου (και της αντίστοιχης

ρυθμίσεως του άρθρου 37 παρ. 1 ΚΠολΔ)⁵⁶ έχουν οι απόψεις που διατυπώνει ο P. Schlosser σχετικώς με τη ρύθμιση της Δωσιδικίας της Προσωπικής Ταυτότητας του Δικαίου (ή άλλως της Δωσιδικίας της Ομοδικίας) στη διάταξη του άρθρου 8 του Κανονισμού 1215/2012 («*Gerichtsstand des Sachzusammenhangs*»)⁵⁷. Ρυθμίσεις για την ως άνω Δωσιδικία περιελάμβανε ήδη και η Σύμβαση Βρυξελλών για τη Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Αποφάσεων και ο διαδεχθείς αυτήν Κανονισμός 44/2001.

Ανεξάρτητα βεβαίως από το γεγονός, ότι το Κοινοτικό Δίκαιο, όπως λέχθηκε αμέσως προηγουμένως, δεν συνιστά για τα Κράτη Μέλη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως αλλοδαπό δίκαιο και περαιτέρω ανεξάρτητα από το ότι δεν θα (πρέπει να) εφαρμόζεται ο Κανονισμός 44/2001, όταν δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του – οπότε βεβαίως τότε θα εφαρμόζεται το αντίστοιχο αυτόνομο (εθνικό) Αστικό Δικονομικό Δίκαιο – είναι χαρακτηριστικό, ότι και με βάση το (προϊσχύσαν) άρθρο 6 παρ. 1 (του επίσης προϊσχύσαντος) Κανονισμού 44/2001 προβλεπόταν μεν η δυνατότητα της κοινής συνεναγωγής όλων των συνεναγομένων ομοδίκων στο δικαστήριο, που είναι τοπικώς αρμόδιο και για έναν μόνο ομόδικο, πλην όμως η δυνατότητα επιλογής του ενάγοντα περιοριζέτο εν προκειμένω αποκλειστικώς και μόνο στο να επιλέξει μεταξύ των περισσότερων δικαστηρίων, στην περιφέρεια των οποίων κατοικούν οι διάφοροι ομόδικοι, εκείνο το δικαστήριο στην περιφέρεια του οποίου κατοικεί έστω και ένας μόνον από τους συνεναγομένους ομοδίκους.

11.1. Συγκεκριμένα η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001 θέσπιζε την ακόλουθη ρύθμιση:

«Συντρέχουσες ειδικές βάσεις προσδιοριζόμενες υποκειμενικά. Το ίδιο αυτό πρόσωπο μπορεί επίσης να εναχθεί 1) αν υπάρχουν πολλοί εναγόμενοι, ενώπιον του δικαστηρίου της κατοικίας ενός εξ αυτών, εφόσον υπάρχει τόσο στενή συνάφεια μεταξύ των αγωγών ώστε να ενδείκνυται να συνεκδικασθούν και να κριθούν συγχρόνως, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος έκδοσης ασυμβίβαστων αποφάσεων που θα μπορούσαν να προκύψουν από την χωριστή εκδίκασή τους».

56. Βλ. Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Η δωσιδικία της προσωπικής ταυτότητας του δικαίου (Ομοδικίας) κατά το ελληνικό [άρθρο 37 παρ. 1 ΚΠολΔ] και κατά το Ευρωπαϊκό [άρθρο 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001 (ΕΕ)] δικονομικό δίκαιο [υπό το πρίσμα των καθοριστικών συνδετικών προσδιοριστικών «δωσιδικιακών» στοιχείων αυτής και του εύρους της ευχέρειας του ενάγοντος προς επιλογήν δικαστηρίου με βάση ειδική δωσιδικία ενός από τους ομοδίκους προς καθιέρωση της εσωτερικής ή/και διεθνούς δικαιοδοσίας των ελληνικών πολιτικών δικαστηρίων], ΝοΒ, 61, 2013, σσ. 1753-1788 = Τιμητικός Τόμος Ι. Σ. Σπυριδάκη, Αθήνα, 2014, σσ. 431-484.

57. Βλ. σχετικώς και Φ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΑΜΠΑΝΙΔΟΥ, Η δωσιδικία της συνάφειας κατά τον ΚΠολΔ και η Συνάφεια κατά τον Κανονισμό 44/2001, Αθήνα, 2008.

50. Ibid, σ. 82.

51. Ibid.

52. Ibid.

53. Ibid.

54. Ibid.

55. Ibid, σ. 83.

Βιβλιοπαρουσιάσεις

Ανάλογη – αν και διαφοροποιημένη σε κάποιο βαθμό – ήταν και η ρύθμιση της διατάξεως του άρθρου 6 παρ. 1 της προϊσχύσασας Συμβάσεως Βρυξελλών 1968, η οποία προέβλεπε, ότι: «Πρόσωπο που έχει την κατοικία του στο έδαφος συμβαλλόμενου κράτους μπορεί επίσης να εναχθεί: 1) αν υπάρχουν πολλοί εναγόμενοι, ενώπιον του δικαστηρίου της κατοικίας ενός από αυτούς».

Όπως προσφυώς παρατηρείται στη σχετική διεθνή (ειδικότερα γερμανική) βιβλιογραφία, η κατοικία του ενός εναγομένου – για τον οποίον χρησιμοποιείται ο όρος «πρωταρχικός εναγόμενος» («Primärbeklagter»), ή ο όρος «εναγόμενος άγκυρα» («anchor defendant», «Ankerbeklagter») – θεμελιώνει ταυτόχρονα τη δωσιδικία των λοιπών εναγομένων, για τους οποίους χρησιμοποιείται ο όρος «δευτέρων εναγόμενος» («Sekundärbeklagter»).

11.2. Κατ' ακολουθίαν των προηγηθεισών παρατηρήσεων κριτήριο για την επιλογή του δικαστηρίου, στο οποίο θα μπορεί να ασκηθεί η κοινή εναντίον όλων των συνεναγομένων ομοδικών αγωγή και στο πεδίο του ευρωπαϊκού/ενωσιακού αστικού δικονομικού δικαίου ήταν (από την ισχύ της Συμβάσεως των Βρυξελλών 1968 και υπό την ισχύ του Κανονισμού 44/2001) – και νυν βεβαίως υπό την ισχύ του Κανονισμού 1215/2012 – μόνο η κατοικία – και όχι οποιαδήποτε ειδική δωσιδικία – ενός μόνον των συνεναγομένων ομοδικών. Η μόνη διαφορά μεταξύ της ρυθμίσεως του άρθρου 6 παρ. 1 Συμβρυξ (1968) και της μεταγενέστερης αντίστοιχης ρυθμίσεως του άρθρου 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001 ήταν, ότι το άρθρο 6 παρ. 1 Συμβρυξ (1968) δεν προέβλεπε κάποιον ειδικότερο δεσμό ή κάποια ειδικότερη συνάφεια μεταξύ των αξιώσεων που ο κοινός ενάγων πρόβαλε εναντίον των συνεναγομένων ομοδικών. Ήδη όμως υπό το κράτος ισχύος της Συμβρυξ (1968) το Δ.Ε.Ε. – τότε Δ.Ε.Κ. – εφαρμόζοντας το άρθρο 6 παρ. 1 της ως άνω Συμβάσεως, και με βάση τη λεγόμενη «αυτόνομη ερμηνεία» αυτής, έκρινε, ότι θα πρέπει μεταξύ των αξιώσεων/αιτήσεων που προβάλλονται από τον κοινό ενάγοντα κατά των συνεναγομένων ομοδικών να υπάρχει – προκειμένου να μπορεί να τύχει εφαρμογής η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 Συμβρυξ (1968) – τέτοιου βαθμού συνάφεια, ώστε να υπάρχει συμφέρον για κοινή εκδίκαση και να αποφεύγονται λύσεις, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε έκδοση ασυμβίβαστων μεταξύ τους αποφάσεων, αν οι αντίστοιχες αυτές αγωγές εκδικάζονταν χωριστά για τον κάθε εναγόμενο ομόδικο. Ακριβώς αυτή η νομολογία του Δ.Ε.Κ., που καθιερώθηκε κατά την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1 Συμβρυξ (1968), υιοθετήθηκε πλέον ως κείμενο της ρυθμίσεως στη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001.

11.3. Πριν από τη θέση σε ισχύ του Κανονισμού 44/2001 και πριν την από τον ως άνω Κανονισμό αντικατάσταση της Συμβάσεως των Βρυξελλών είχαν διατυπωθεί στο πλαίσιο των οργάνων της Ε.Ε. και ελαφρώς διαφοροποιημένες προτάσεις ως προς την αναθεώρηση/μεταρρυθμί-

ση της διατάξεων του άρθρου 6 παρ. 1 της Συμβάσεως Βρυξελλών. Ειδικότερα στην πρόταση της Επιτροπής Ε.Ε. από 22.12.1997 προβλεπόταν, ότι σε περίπτωση ομοδικίας θα μπορούσε η αγωγή να ασκηθεί (και) στην περιφέρεια του δικαστηρίου, στο οποίο έχει τη συνήθη διαμονή του ένας από τους εναγομένους, εκτός εάν η αγωγή ασκήθηκε μόνο για τον λόγο, ώστε να στερηθούν οι άλλοι ομόδικοι του αρμοδίου γι' αυτούς δικαστηρίου. Ταυτοχρόνως προβλεπόταν στην πρόταση αυτής, ότι η σχετική ρύθμιση δεν θα ίσχυε για εκείνον τον ομόδικο, ο οποίος είχε συνάψει με τον ενάγοντα συμφωνία προεκτάσεως με βάση και τους όρους του άρθρου 17 της ίδιας προτάσεως. Στη συνέχεια, το Συμβούλιο με την απόφασή του της 30.04.1999 δημοσίευσε τα πορίσματα της αντίστοιχης ομάδας εργασίας για την αναθεώρηση των συμβάσεων Βρυξελλών και Λουγκάνο, όπου και προτεινόταν η διαφοροποιημένη νέα ρύθμιση του άρθρου 6 παρ. 1 για τη δωσιδικία της ομοδικίας, η οποία και τελικά υιοθετήθηκε στο άρθρο 6 παρ. 1 του Κανονισμού 44/2001.

11.4. Την ίδια ρύθμιση με την αμέσως ανωτέρω του Κανονισμού 44/2001 υιοθετεί πλέον και ο Κανονισμός (ΕΕ) αριθμ. 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ο οποίος όταν τέθηκε σε εφαρμογή κατήργησε τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθμ. 44/2001 (άρθρο 80 του Κανονισμού 1215/2012). Ο Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 τέθηκε ως γνωστόν σε εφαρμογή την 10η Ιανουαρίου 2015 (άρθρο 81 του Κανονισμού 1215/2012) και εφαρμόζεται μόνο στις αγωγές που ασκούνται (καθώς και στα δημόσια έγγραφα που εκδίδονται, ή καταγράφονται, και στους δικαστικούς συμβιβασμούς που εγκρίνονται ή συνάπτονται) κατά ή μετά την 10η Ιανουαρίου 2015 (άρθρο 66 παρ. 1 του Κανονισμού 1215/2012). Σχετικώς με το θέμα της δωσιδικίας της προσωπικής ταυτότητας του δικαίου – ή άλλως δωσιδικίας της ομοδικίας – η διάταξη του άρθρου 8 – που είναι εντεταγμένη στο Τμήμα 2 (με τίτλο «ειδικές δικαιοδοσίες») του Κεφαλαίου 1 (με τίτλο «Πεδίο εφαρμογής και ορισμοί») – του Κανονισμού (ΕΕ) 1215/2012 ορίζει τα ακόλουθα: «Ένα πρόσωπο που έχει την κατοικία του στο έδαφος κράτους μέλους μπορεί επίσης να εναχθεί: 1) εφόσον υπάρχουν πολλοί εναγόμενοι, ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου κατοικίας ενός εξ αυτών, υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει τόσο στενή συνάφεια μεταξύ των αγωγών ώστε να ενδείκνυται να συνεκδικαστούν και να κριθούν συγχρόνως, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος έκδοσης ασυμβίβαστων αποφάσεων λόγω της χωριστής εκδίκασής τους».

11.5. Πρέπει πάντως σε κάθε περίπτωση να επισημανθεί, ότι και στο πεδίο εφαρμογής των ως άνω δύο διατάξεων του ευρωπαϊκού/ενωσιακού αστικού δικονομικού δικαίου – κατά τα διαφορετικά χρονικά διαστήματα που αυτές ίσχυαν – ουδέποτε θεωρήθηκε, ότι ενδείκνυται ή ότι εί-

να παραδεκτό ερμηνευτικά και δικονομικά – επί τη βάσει κάποιας διασταλτικής/αναλογικής/τελλολογικής ερμηνευτικής προσεγγίσεως στο πλαίσιο πάντα της «αυτόνομης» ερμηνείας – να διευρυνθεί η έννοια της κατοικίας κατά τέτοιο τρόπο και με τέτοια διασταλτική ερμηνευτική προσέγγιση, ώστε η αγωγή για όλους τους ομοδικούς να μπορεί να ασκηθεί και στο δικαστήριο της, ή κάποιας, ειδικής δωσιδικίας ενός μόνον των συνεναγομένων ομοδικών.

11.6. Στο πλαίσιο της αναλύσεως της διατάξεως του άρθρου 8 αριθμ. 1 του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται αρχικώς από τον P. Schlosser η διαφορετική ρύθμιση της Γερμανικής Πολιτικής Δικονομίας (παρ. 36 αριθμ. 3 ZPO) τονίζοντας, ότι, αντιθέτως με την αντίστοιχη ρύθμιση της ZPO, ο Κανονισμός 1215/2012 επαφίει στην «αυθαιρεσία του ενάγοντος» («*Willkür des Klägers*») να αναζητήσει/επιλέξει μία από τις περισσότερες ανακλύπτουσες Γενικές Δωσιδικίες (είτε ως Διεθνείς είτε ως Τοπικές/Εθνικές) και να ασκήσει εκεί την αγωγή και για τους Ομοδικούς, οι οποίοι τυχόν δεν έχουν κατοικία στη συγκεκριμένη δικαστική περιφέρεια⁵⁸. Ο P. Schlosser αναφέρεται στη Νομολογία του Δ.Ε.Ε., με βάση την οποία κρίθηκε, ότι η έναντι όλων των Ομοδικών αγωγή κρίθηκε ως απαράδεκτη, αν η αρμοδιότητα του συγκεκριμένου Δικαστηρίου καθιδρύθηκε από τον συγκεκριμένο ενάγοντα με βάση την κατοικία ενός Ομοδικού, έναντι του οποίου προφανώς δεν υπάρχει κάποια αξίωση και η αγωγή ασκήθηκε εναντίον του για άλλους σκοπούς, λ.χ. μόνο για να χρησιμοποιηθεί ως πηγή πληροφοριών⁵⁹. Επισημαίνεται όμως εν προκειμένω από τον P. Schlosser, ότι αυτή η Νομολογία κατέστη αμφίβολη, από τη στιγμή κατά την οποία το Δ.Ε.Ε. έκρινε, ότι ακόμα και αν η αγωγή κατά του «εναγομένου άγκυρα» («*Ankerbeklagter*»), ή άλλως κατά του «πρωταρχικώς εναγομένου» («*Primärbeklagter*»), είναι απαράδεκτη, τούτο δεν αντιτίθεται στην καθίδρυση/στοιχειοθέτηση της συγκεκριμένης τοπικής αρμοδιότητας/Διεθνούς Δικαιοδοσίας όσον αφορά την στο δικαστήριο αυτό αντίστοιχη εναγωγή (και) του «δευτερευόντως εναγομένου» («*Sekundärbeklagter*»)⁶⁰. Πάντως – όπως σαφώς επισημαίνεται – σε καμία περίπτωση δεν δικαιούται ο ως άνω «δευτερευόντως εναγόμενος» να υποβάλει αίτημα να διαπιστωθεί (προηγουμένως) η εναντίον του βασιμότητα της «αγωγής άγκυρα» («*Ankerklage*»), πριν αυτός ο ίδιος προβάλλει τις απόψεις του επί της ουσίας⁶¹. Επισημαίνεται επίσης, ότι παρά κάποια προηγούμενη ασάφεια στη Νομολογία του τελικώς το Δ.Ε.Ε. διευκρίνησε/αποφάσισε, ότι οι αγωγές εναντίον των περισσότερων εναγομένων μπορούν να έχουν και διαφορετικές νομικές βάσεις έναντι των αντιστοίχων διαφορετικών εναγομένων, λ.χ. προ-

σβολή δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας ως προς τον έναν εναγόμενο και παραβίαση συμβατικών υποχρεώσεων ως προς τον άλλο εναγόμενο⁶².

12. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον Έλληνα Νομικό – εν όψει του ότι και ο Ελληνικός ΚΠολΔ ρυθμίζει σε δύο συγκεκριμένες διατάξεις του, και δη αφενός από πλευράς Δωσιδικίας και αφετέρου από πλευράς λοιπών διαδικαστικών προϋποθέσεων (ή άλλως ειδικών όρων του παραδεκτού), την Ανταγωγή (άρθρα 34 και 268 ΚΠολΔ) – ενέχουν οι παρατηρήσεις του P. Schlosser και για την έννοια της διατάξεως του άρθρου 8 αριθμ. 3 του Κανονισμού 1215/2012, στο οποίο ρυθμίζεται η Δωσιδικία της Ανταγωγής. Στο πλαίσιο αυτών των αναλύσεων διατυπώνεται η θεμελιώδης άποψη, ότι στο πλαίσιο της ως άνω διατάξεως η έννοια της ανταγωγής πρέπει να ερμηνεύεται «ευροαυτονόμως» (δηλαδή με βάση την αυτόνομη ερμηνεία του ως άνω Ευρωπαϊκού – Δικονομικού – Κανονισμού)⁶³. Υπ' αυτήν την «ευροαυτόνομη» ερμηνευτική προσέγγιση ως ανταγωγή με βάση τη διάταξη του άρθρου 8 αριθμ. 3 του Κανονισμού 1215/2012 νοείται μόνο μία από τον εναγόμενο (ως αντενάγοντα) κατά του ενάγοντος (ως αντεναγομένου) και όχι μία από τον εναγόμενο (ως αντενάγοντα) κατά ενός τρίτου προσώπου («τρίτου αντεναγομένου») ασκούμενη αγωγή⁶⁴. Για τον ίδιο λόγο δεν στοιχειοθετείται η συγκεκριμένη Δωσιδικία της άνω διατάξεως του εν λόγω Κανονισμού 1215/2012 για Αγωγές ενός Εναγομένου εναντίον κάποιου άλλου – από τον ίδιο Ενάγοντα – Εναγομένου ή εναντίον κάποιου τρίτου προσώπου⁶⁵. Επισημαίνεται ταυτοχρόνως, ότι για τη χρήση ενός απλού δικονομικού μέσου αμύνης δεν υφίσταται ανάγκη για ένα ειδικό ευρωπαϊκό νομοθετικό/νομικό θεμέλιο⁶⁶. Συνδυαζόμενη η – ορθή – αυτή άποψη με τη γενικώς κρατούσα άποψη, ότι μέσα αμύνης ή απολογίας και επιθέσεως του εναγομένου είναι η απάντηση, οι ενστάσεις και η ανταγωγή⁶⁷ συνάγεται ως συμπέρασμα, ότι είναι αυτόνομο, ότι η απάντηση στην αγωγή – είτε πρόκειται για θετική είτε για αρνητική απάντηση (= άρνηση) ή για απλή ή αιτιολογημένη άρνηση – ούτως ή άλλως αυτονοήτως υπάγεται στη Δωσιδικία της αγωγής, χωρίς να χρειάζεται, όπως σαφώς τονίζεται από τον P. Schlosser, ένα ειδικό ευρωπαϊκό νομικό θεμέλιο για το παραδεκτό υποβολής/υπαγωγής αυτής της απαντήσεως/αρνήσεως στη Δωσιδικία της αγωγής. Το ίδιο προφανώς πρέπει να θεωρηθεί ότι ισχύει και στην περίπτωση προβολής δικονομικών ενστάσεων,

58. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 97 επ.

59. Ibid, σ. 98.

60. Ibid.

61. Ibid.

62. Ibid, σ. 99.

63. Ibid, σ. 102.

64. Ibid, σ. 102: «... nicht gegen einen Drittwiderbeklagten...».

65. Ibid, σ. 102.

66. Ibid, σ. 102.

67. Βλ. Γ.Θ. ΠΑΜΜΟ, Εγχειρίδιον Αστικού Δικονομικού Δικαίου, τ. Α', Αθήναι, 1978, σ. 463.

για τις οποίες ισχύει η Δωσιδικία της αγωγής. Αντιθέτως, η ένσταση συμψηφισμού υπάγεται κατά τον P. Schlosser – ο οποίος κάνει αναφορά και στη διάταξη της παρ. 322 εδ. 2 ΓερμΠολΔ στη Δωσιδικία (σύμφωνα με το άρθρο 8 αριθμ. 3 του Κανονισμού 1215/2012) της Ανταγωγής⁶⁸. Και οι Ανταγωγές κατά Ανταγωγών υπάγονται στην ίδια Δωσιδικία⁶⁹.

Κατά τον P. Schlosser, η ως άνω διάταξη του Κανονισμού 1215/2012 αναγκάζει εκ των πραγμάτων τις Εθνικές Ένομες Τάξεις να προβλέψουν/επιτρέψουν την εκδίκαση των ανταγωγών ενώπιον της ίδιας δικαστικής συνθέσεως, ενώπιον της οποίας είναι παραδεκτώς εκκρεμής η αρχική αγωγή⁷⁰.

13. Στο πλαίσιο των αναλύσεων για την κατά το άρθρο 25 του Κανονισμού 1215/2012 Συμφωνία Παρεκτάσεως⁷¹, ο P. Schlosser τονίζει με αναφορά στον «ρυθμιστικό σκοπό της διατάξεως» («Regelungsziel der Norm»), ότι η προηγούμενη ρύθμιση στη διάταξη του άρθρου 17 της Συμβρυξ επεδίωκε δύο σκοπούς, των οποίων ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας⁷² δεν ήταν τελείως κατανοητός, εξ ου λόγου και κατά τη διάρκεια των μεταγενεστέρων διαβουλεύσεων σχετικώς με τη μεταρρύθμιση και τη νέα διατύπωση της σχετικής ρυθμίσεως καταβλήθηκε η προσπάθεια για τη θέσπιση μιας ρυθμίσεως, στην οποία θα εξισοροπούντο τα αντίθετα συμφέροντα, που όμως οδήγησε σε μια διόγκωση του κειμένου της διατάξεως⁷³. Η προσπάθεια συνίστατο εν προκειμένω να ληφθούν μεν υπόψη οι συνήθειες των συναλλαγών, αλλά ταυτοχρόνως να αποφευχθεί το – προφανώς μη σπάνιο στις συναλλαγές (και στην αντίστοιχη σύναψη Συμβάσεων) – φαινόμενο να εντάσσεται/παρισφύει «απαρατήρητη», ή άλλως «με τρόπο απαρατήρητο» («unbemerkt») στη Σύμβαση μία ρήτρα παρεκτάσεως της Δωσιδικίας⁷⁴.

13.1. Με αφετηρία την «ευροαυτόνομη» ερμηνεία πρέπει να διακρίνεται η Συμφωνία Παρεκτάσεως από άλλες

Νομικές Πράξεις, ενώ «ευροαυτόνομως» επίσης πρέπει να ερμηνεύεται η έννοια της Συμφωνίας Παρεκτάσεως⁷⁵. Με βάση τη ρύθμιση του άρθρου 25 του Κανονισμού 1215/2012 δεν είναι απαραίτητο, όπως ένας διάδικος κατοικεί σε ένα Κράτος Μέλος της Ε.Ε., ενώ – παρά την ευρεία διατύπωση του γράμματος της ως άνω διατάξεως – η διάταξη αυτή – όπως επισημαίνεται – κατά κρατούσα άποψη δεν ισχύει για τις οποιοσδήποτε ημεδαπές/εσωτερικές υποθέσεις⁷⁶. Σχετικώς με την προσθήκη του όρου «εκτός εάν αυτή η συμφωνία είναι κατά το δίκαιο αυτού του Κράτους Μέλους ουσιαστικώς άκυρη» σαφώς επισημαίνεται, ότι πρόκειται για μία «συνολική παραπομπή» («Gesamtverweisung») στην Ένομη Τάξη (στο Δίκαιο) του αντιστοίχου Κράτους Μέλους και ότι αυτή αφορά (και) τις προϋποθέσεις κύρους εγκυρότητας («Wirksamkeitsvoraussetzungen») και όχι μόνο τα εμπόδια που αφορούν τη γένεση δικαιωμάτων («Rechtshindernisse») ⁷⁷. Όπως γενικώς γίνεται δεκτό, αυτή η «συνολική παραπομπή» («Gesamtverweisung») στο δίκαιο του αντιστοίχου Κράτους Μέλους σημαίνει, ότι αφορά και το Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο αυτού του Κράτους Μέλους, με βάση δε και αυτό το ΙΔΔ θα κριθεί τελικώς ποίο ουσιαστικό δίκαιο (δηλαδή ποίου Κράτους το ουσιαστικό δίκαιο) θα κρίνει την ισχύ της αντίστοιχης Συμφωνίας Παρεκτάσεως.

Σχετικώς με την ανάγκη/προϋπόθεση του εξειδικευμένου προσδιορισμού («Spezifikationserfordernis») επισημαίνεται αρχικώς η γενικώς κρατούσα άποψη περί του ότι μία συμφωνία πρέπει να είναι αρκούτως ορισμένη, ταυτοχρόνως όμως τονίζεται ότι «επίσης πολύ γενικές ρυθμίσεις μπορούν να θεωρηθούν αρκούτως ορισμένες»⁷⁸.

13.2. Όσον δε αφορά το ως αρμόδιο οριζόμενο δικαστήριο τονίζεται, ότι το ορισμένο του προσδιορισμού του κρίνεται με βάση αντικειμενικά κριτήρια, όπερ σημαίνει, ότι (πρέπει να θεωρηθεί, ότι) συντρέχει αυτή η προϋπόθεση του ορισμένου, όταν για τον προσδιορισμό του δικαστηρίου χρησιμοποιούνται οι όροι το «Δικαστήριο στον τόπο εκπληρώσεως» ή το «Δικαστήριο στην έδρα του Ενάγοντος», ενώ ενδεχόμενες λεκτικές ανακρίβειες δεν βλάπτουν⁷⁹.

13.3. Αν η Συμφωνία Παρεκτάσεως αφορά μόνο τη Διεθνή Δικαιοδοσία, τότε η τοπική αρμοδιότητα/Δωσιδικία προσδιορίζεται – κατά γενικώς κρατούσα άποψη – από το αυτόνομο/εθνικό δίκαιο, στον βαθμό όμως που δεν υπάρχει μία σχετική ρύθμιση στο αντίστοιχο αυτόνομο/εθνικό (αστικό δικονομικό) δίκαιο, τότε το δικαίωμα επιλογής

68. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 102.

69. Ibid, σ. 102.

70. Ibid, σ. 103.

71. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας βλ. μεταξύ άλλων ιδίως: Α. ΚΑΪΣΗ, Ζητήματα από την παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας κατά τα άρθρα 25, 29 και 31 σημ. 2 του Κανονισμού 1215/2012, ΕφΑΔΠολΔ 2017, σ. 98 επ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Η παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο, 2000· ΤΗΝ ΙΔΙΑ, Παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας κατά τα άρθρα 25 και 26 του Κανονισμού 1215/2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΠολΔ 2018, σ. 457 επ.

72. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 148, όπου γίνεται λόγος για τον «antagonistischen Charakter».

73. Ibid, σ. 148.

74. Ibid.

75. Ibid, σσ. 148-149.

76. Ibid, σ. 150.

77. Ibid, σ. 149.

78. Ibid, σσ. 152/153.

79. Ibid, σ. 153.

έχει ο Ενάγων⁸⁰. Εν όψει (και) του ότι η Συμφωνία Παρεκτάσεως – κατά το άρθρο 25 του Κανονισμού 1215/2012 – δεν καθιερώνει μία αποκλειστική αρμοδιότητα, επαφίεται στους διαδίκους να συμφωνήσουν/ορίσουν περισσότερα δικαστήρια ως αρμόδια ή να ορίσουν επιπροσθέτως με τα από τον νόμο οριζόμενα δικαστήρια και ένα περαιτέρω δικαστήριο ως επιπροσθέτως αρμόδιο (ή αντιστοίχως, και κατά περίπτωση, περισσότερα δικαστήρια, ως επιπροσθέτως αρμόδια)⁸¹. Το με τη Συμφωνία Παρεκτάσεως συμφωνηθέν ως αρμόδιο Δικαστήριο είναι αρμόδιο για να αποφανθεί επί όλων των αναφευόμενων νομικών ζητημάτων, καθώς και επί όλων των μέσων αμύνης, και η με τον τρόπο αυτό θεμελιωθείσα αρμοδιότητα καθιστά το αντίστοιχο δικαστήριο αρμόδιο και για την εκδίκαση μιάς Ανταγωγής⁸².

13.4. Με βάση την ερμηνεία της συγκεκριμένης Συμβάσεως Παρεκτάσεως θα κριθεί ποία δικαστικά μέτρα ενώπιον του, από τους διαδίκους με βάση τη συμφωνία τους, ορισθέντος ως αρμοδίου Δικαστηρίου εμπίπτουν στην αρμοδιότητα αυτού του Δικαστηρίου⁸³. Αρμόδιο για την εξακρίβωση και διαπίστωση του βεληγεκούς και της εκτάσεως της εκάστοτε συγκεκριμένης Συμφωνίας Παρεκτάσεως είναι τα αντίστοιχα Εθνικά Δικαστήρια⁸⁴. Η ρήτρα Δικαιοδοσίας/Δωσιδικίας καλύπτει όλες τις μορφές της έννομης προστασίας, δηλαδή (και) της δικαστικής προστασίας, όπερ σημαίνει, ότι ο όρος «Αξιώσεις» σε μία τέτοια Συμφωνία Παρεκτάσεως καλύπτει και τις Αναγνωριστικές Αγωγές και τις Διαπλαστικές Αγωγές⁸⁵ ενώ, όπως τονίζεται, δεν καλύπτει – κατά τον P. Schlosser – τις αγωγές που προβλέπονται στο πεδίο του δικαίου της Αναγκαστικής Εκτελέσεως με βάση τις παραγράφους 767, 771, ΓερμΠολΔ⁸⁶ (ΖΡΟ· πρόκειται εν προκειμένω για τη «Vollstreckungsabwehrklage» της παραγράφου 767 και αντιστοίχως για την «Dritt widerspruchsklage» της παραγράφου 771 της ΓερμΠολΔ).

13.5. Σχετικώς με τη σιωπηρή παρέκταση με βάση τη ρύθμιση του άρθρου 26 του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται η διαφοροποίηση της ρυθμίσεως αυτής από τη ρύθμιση της παρ. 39 της ΓερμΠολΔ, και ότι το ως άνω άρθρο 26 – και κατά συνεκδοχήν και η σιωπηρή παρέκταση με τους όρους αυτής της διατάξεως – ισχύει και στην περίπτωση της διευρύνσεως της αγωγής με την προϋπόθεση όμως της μη μεταβολής της βάσεως της αγωγής⁸⁷.

Συμμετοχή στη διαδικασία χωρίς προβολή αντιρρήσεων – η οποία θα συνιστά κατά τα ως άνω και περίπτωση σιωπηράς παρεκτάσεως – δεν προϋποθέτει, όπως ο αντίστοιχος διάδικος λάβει θέση επί της κυρίας υποθέσεως, δηλαδή επί της ουσίας («Hauptsache»), αλλ' αρκεί επίσης η προβολή έγγραφης μορφής ή προφορικοί διαδικαστικής φύσεως ισχυρισμών κατά τη διαδικασία για να θεωρηθεί, ότι στοιχειοθετείται περίπτωση σιωπηρής παρεκτάσεως κατ' άρθρον 26 του Κανονισμού 1215/2012⁸⁸.

14. Στο πλαίσιο των αναλύσεων του Τμήματος 9 του Κανονισμού 1215/2012, στο πεδίο ρυθμίσεως του οποίου εντάσσεται και το άρθρο 29 που ρυθμίζει τα της «Παράλληλης εκκρεμοδικίας», επισημαίνεται από τον P. Schlosser, ότι από την οπτική γωνία της «*γερμανικής συστηματικής*» το «*Τμήμα 9 είναι ένα ξένο σώμα στο Κεφάλαιο II*»⁸⁹. Ως προς το αντικείμενο ρυθμίσεως, επισημαίνεται η διαφοροποίηση μεταξύ του άρθρου 29 και του άρθρου 30 του Κανονισμού 1215/2012 κατά το ότι, ενώ το άρθρο 29 ρυθμίζει την περίπτωση της «διπλής εκκρεμοδικίας» ενός και του «ιδίου αντικειμένου δίκης», αντιθέτως το άρθρο 30 αφορά την περίπτωση διαφορετικών αντικειμένων δίκης, τα οποία είναι εκκρεμή σε δικαστήρια διαφόρων Κρατών Μελών, τα οποία όμως είναι συναφή μεταξύ τους⁹⁰.

14.0. Η έννοια της «ταυτότητας» και από νομικής απόψεως είναι, ως γνωστόν, πολυδιάστατη⁹¹. Σε κάθε περίπτωση, όπως και σε πολλά άλλα ζητήματα στο πεδίο του Αστικού Δικονομικού Δικαίου, η «ταυτότητα» είτε μεταξύ διαδικαστικών πράξεων/ενδίκων μέσων/ενδίκων βοηθημάτων/δικαστικών αποφάσεων (= αντικειμενική ταυτότητα), είτε μεταξύ προσώπων/διαδίκων (= υποκειμενική ταυτότητα) είναι σε πολλές περιπτώσεις κρίσιμο δικονομικό κριτήριο – ως «πραγματικό» στο πλαίσιο ενός κανόνος/μιας διατάξεως δικονομικού δικαίου – για την επέλευση (ή μη) των δικονομικής φύσεως εννόμων συνεπειών που θεσπίζονται από τον αντίστοιχο δικονομικό κανόνα δικαίου⁹². Στη συγκεκριμένη περίπτωση του άρθρου 29 του Κανονισμού 1215/2012, το σημαντικό/αποφασιστικό κριτήριο είναι η «ταυτότητα» («Identität», «Identité») – ή όχι – μεταξύ των περισσότερων – σε περίπτωση περισσότερων δικών εκκρεμών σε διάφορα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. – αντικειμένων δίκης⁹³.

80. Ibid.

81. Ibid, σ. 164.

82. Ibid.

83. Ibid, σ. 165.

84. Ibid.

85. Ibid, σσ. 166/167.

86. Ibid, σ. 167.

87. Ibid, σ. 169.

88. Ibid.

89. Ibid, σ. 175 και σ. 57.

90. Ibid, σ. 176.

91. Βλ. Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Ο κανών της άπαξ μόνον ασκήσεως των ενδίκων μέσων, Αθήναι, 1981, σσ. 31-41.

92. Ibid, σσ. 31 επ., 42 επ., 102 επ.

93. Το ίδιο κριτήριο της συνδρομής, ή όχι, ταυτότητος εμφανίζεται και στις διατάξεις των άρθρων 216, 321, 322, 324, 514, 541, 555 ΚΠολΔ.

14.1. Στο ίδιο πλαίσιο της ανάλυσης του άρθρου 29 επισημαίνεται, ότι η «Ταυτότητα του Αντικειμένου της Δίκης» διευρύνεται από το Δ.Ε.Ε. αρκετά σε σύγκριση τουλάχιστον με τον τρόπο και τα όρια του προσδιορισμού (της έννοιας) του Αντικειμένου της Δίκης⁹⁴, με συνέπεια η λειτουργία και η εμβέλεια της ως άνω διατάξεως στην πραγματικότητα να υπερβαίνει την πρόθεση του Δ.Ε.Ε. για αποφυγή εκδόσεως αντιφατικών αποφάσεων⁹⁵. Με βάση το γερμανικό κείμενο του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνει ο P. Schlosser, ότι ως «Anhängigkeit» («εκκρεμότητα») υπονοείται η «Rechtshängigkeit» («εκκρεμοδικία») και ότι ως «Klage» («Αγωγή») υπονοείται κάθε «αίτηση παροχής έννομης προστασίας» («Rechtsschutzgesuch»), η οποία δεν περιορίζεται (μόνο) σε (αίτηση για) «προσωρινές ενδιάμεσες λύσεις»⁹⁶.

14.2. Σχετικώς με την «Ταυτότητα του Αντικειμένου της Δίκης» τονίζεται, με αναφορά και στους αντίστοιχους αγγλικούς, γαλλικούς και γερμανικούς όρους, ότι κατά τη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. οι όροι – αντιστοίχως – «the same cause of action», «le même objet et la même cause», «derselbe Anspruch» (πρέπει να) ερμηνεύονται ευροαυτονόμως και όχι με βάση το (εκάστοτε) εθνικό Δικονομικό Δίκαιο⁹⁷. Κατ' ακολουθίαν αυτής της «ευροαυτονομής» – δηλαδή «αυτόνομης ερμηνείας της συμβάσεως» – το Δ.Ε.Ε., ως γνωστόν, κατέληξε σε μία νέα θεωρία ως προς τον προσδιορισμό (και τα κριτήρια προσδιορισμού) του Αντικειμένου της Δίκης τη λεγόμενη – και γνωστή πλέον στο πεδίο της Δικονομικής Επιστήμης ως – «Θεωρία του Πυρήνος» («Kernpunkttheorie», κατά τη γερμανική ορολογία), όπου όπως τονίζεται από τον P. Schlosser, το Δ.Ε.Ε. έθεσε (και εξακολουθεί να θέτει) ως βάση για τον προσδιορισμό του Αντικειμένου της Δίκης τελείως διαφορετικά κριτήρια σε σύγκριση με τα κριτήρια, τα οποία θέτει η – κρατούσα τουλάχιστον – Γερμανική θεωρία περί του Προσδιορισμού του Αντικειμένου της Δίκης⁹⁸. Και σε σύγκριση με τη ρύθμιση του Ελληνικού ΚΠολΔ και την αντίστοιχη κρατούσα στην Ελληνική Θεωρία του Αστικού Δικονομικού Δικαίου άποψη περί του τρόπου προσδιορισμού – και των κριτηρίων προσδιορισμού – του Αντικειμένου της Δίκης, το Δ.Ε.Ε. κατ' εφαρμογήν της υπ' αυτού ακολουθούμενης θεωρίας του Πυρήνος προσδιορίζει το Αντικείμενο της Δίκης με τρόπο κατά πολύ ευρύτερο, δεδομένου ότι και στην Ελλάδα – επί τη βάσει των ρυθμίσεων των άρθρων 216, 322 και (σε συνδυαστική σύγκριση

με το) 324 ΚΠολΔ⁹⁹ – το Αντικείμενο της Δίκης προσδιορίζεται με στενότερο τρόπο.

14.3. Στη συνέχεια των αναλύσεων του επισημαίνεται από τον P. Schlosser, ότι με βάση την ευροαυτόνομη ερμηνεία των σχετικών όρων του άρθρου 29 του Κανονισμού 1215/2012 το Δ.Ε.Ε. έχει επεκτείνει ακραίως ευρέως «extrem weit» την έννοια της «αντικειμενικής εμβέλειας της εκκρεμοδικίας» και γίνεται αναφορά στην άποψη του Δ.Ε.Ε., αφενός ότι – δηλαδή το Δ.Ε.Ε. – δεν υιοθετεί την άποψη της γερμανικής Θεωρίας περί του αντικειμένου της Δίκης, η οποία (προφανώς κατά την άποψη του Δ.Ε.Ε.) είναι (όπως τονίζει, αποδίδοντάς την, ο P. Schlosser) αρκετά «στενή» («viel zu eng») και αφετέρου ειδικότερα, ότι (το Δ.Ε.Ε.) δεν θέτει ως βάση την «τυπική ταυτότητα» («formelle Identität») των δύο αγωγών¹⁰⁰. Αποφασιστικό κριτήριο κατά το Δ.Ε.Ε. είναι, αν και στις δύο εκκρεμείς διαδικασίες η αντιδικία αφορά τους ίδιους «πυρήνες» (και εν προκειμένω παραθέτει ο P. Schlosser τους αντίστοιχους κρίσιμους τεχνικούς όρους κατά τη Νομολογία του Δ.Ε.Ε., δηλαδή «Kernpunkte», «the heart of the two actions», «le centre des deux litiges») των υποθέσεων, στις οποίες αφορούν οι εκκρεμείς αγωγές, ή όχι¹⁰¹. Αυτή η θεώρηση είναι μόνον τότε συμβατή με τον σκοπό της αποφυγής ασυμβίβαστων μεταξύ τους αποφάσεων, όταν δημιουργείται δεδασμένο με βάση την κρίση του πρώτου επιληφθέντος δικαστηρίου επί του πυρήνος της διαφοράς¹⁰².

14.4. Κατά τον P. Schlosser, ταυτότητα αντικειμένου υπάρχει με βάση αυτή τη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. α) όταν η μία αγωγή αφορά το κύρος μίας έκτακτης καταγγελίας, ενώ η άλλη αγωγή αφορά αποζημίωση λόγω ακυρότητας αυτής της ως άνω καταγγελίας· β) όταν έχουν ασκηθεί αμοιβαίες/αντίθετες αγωγές για αξιώσεις αποζημιώσεως από συμμετέχοντες σε κάποιο ατύχημα· γ) όταν πρόκειται για αγωγές που αφορούσαν την αναγνώριση της ακυρότητας μίας συμβάσεως από/για δύο διαφορετικούς λόγους (ή άλλως από δύο διαφορετικές αιτίες/επόψεις)¹⁰³.

14.5. Με ειδικότερη αναφορά στη Νομολογία του Δ.Ε.Ε. ως προς το ζήτημα της ασκήσεως μίας αρνητικής αναγνωριστικής αγωγής και της ασκήσεως μίας αντίθετης καταψηφιστικής αγωγής και τη γνωστή «τακτική - τορπίλλη» – και τα διάφορα ζητήματα που έχουν ανακύψει από αυτή την «τακτική» – επισημαίνεται με σαφήνεια από τον

94. Ibid, σ. 176.

95. Ibid.

96. Ibid.

97. Ibid, σ. 177.

98. Ibid.

99. Βλ. ιδίως Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟ, Η Θεωρία του Αστικού Δικονομικού Δικαίου, Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου, Αθήνα, 1983, σ. 155 επ. (162-166).

100. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 178.

101. Ibid.

102. Ibid.

103. Ibid, σ. 179.

P. Schlosser, ότι η σχετική «Νομολογία του Δ.Ε.Ε. συνιστά μία εσφαλμένη εξέλιξη»¹⁰⁴.

15. Την ερμηνεία των υπολοίπων διατάξεων (άρθρα 36-81) έχει αναλάβει στην τέταρτη έκδοση της εδώ παρουσιαζόμενης «Σύντομης Ερμηνείας» ο Β. Hess. Βασικό τμήμα αυτών των διατάξεων αφορά την Αναγνώριση και Εκτέλεση των Αλλοδαπών Δικαστικών Αποφάσεων (δηλαδή εκείνων που εκδόθηκαν από Δικαστήρια των Κρατών Μελών)^{105, 106}. Θεμελιώδης είναι εν προκειμένω η ρύθμιση της διατάξεως του άρθρου 36 του Κανονισμού 1215/2012.

15.1. Ο Β. Hess τονίζει, ότι οι τρεις επί μέρους παράγραφοι του άρθρου 36 αφορούν διαφορετικά θέματα. Με αναφορά και στην παραδοσιακή γερμανική αυτόνομη ρύθμιση της ΓερμανοΠολΔ επισημαίνει ο Β. Hess, ότι και η Αναγνώριση μιας δικαστικής απόφασης που έχει εκδοθεί από Δικαστήριο ενός Κράτους Μέλους γίνεται σε άλλο Κράτος Μέλος αυτομάτως, χωρίς δηλαδή να πρέπει να προηγηθεί μια ειδική προς τούτο διαδικασία¹⁰⁷. Και στην Ελλάδα με βάση τη διάταξη του άρθρου 323 ΚΠολΔ όλες οι Αλλοδαπές Δικαστικές Αποφάσεις (και δη ανεξαρτήτως Κράτους Προελεύσεως) ισχύουν – δηλαδή έχουν δεδικασμένο – αυτομάτως στην Ελλάδα, χωρίς να απαιτείται κάποια προς τούτο ειδική διαδικασία, ενώ αντιθέτως, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 905 ΚΠολΔ, για να κηρυχθεί εκτελεστή μία δικαστική απόφαση, απαιτείται, και πρέπει να προηγηθεί, δικαστική απόφαση Ελληνικού Δικαστηρίου με τη διαδικασία της Εκουσίας Δικαιοδοσίας, με την οποία θα κηρύσσεται εκτελεστή στην Ελλάδα. Σε κάθε περίπτωση, με βάση τη διάταξη του άρθρου 36 του Κανονισμού 1215/2012, η αναγνώριση μπορεί να γίνει τόσο εμμέσως/παρεμπιπτόντως («inzident») κατ' εφαρμογήν της πρώτης παραγράφου του άρθρου 36, όσον και κατ' εφαρμογήν της διατάξεως της παραγράφου 2 του ως άνω άρθρου 36, η οποία θέτει στη διάθεση του εκάστοτε δικαιούχου τη δυνατότητα να ασκήσει επί τη βάσει των διατάξεων των άρθρων 46-48 του Κανονισμού 1215/2012

104. Ibid, σ. 180.

105. Βλ. επίσης και: Β. ΚΑΠΕΤΑΝΟΥ, Η εξέλιξη της Διεθνούς Αναγκαστικής Εκτελέσεως από το αυτόνομο αστικό δικονομικό δίκαιο και τις διεθνείς συμβάσεις έως και τον Κανονισμό για τον Ευρωπαϊκό Εκτελεστό Τίτλο (διπλωματική εργασία στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), Δημοσιεύματα Ερευνητικού Ινστιτούτου Δικονομικών Μελετών, τόμος 33, 2008· Ι. ΞΥΝΤΑΡΑ, Η αναγνώριση των ενόμων συνεπειών των αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων ιδίως υπό το πρίσμα των αντικειμενικών και υποκειμενικών τους ορίων (διδασκαρική διατριβή στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήνα, 2021.

106. Βλ. σχετικώς και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΙΣ, Die griechische ZPO-Regelung in Bezug auf die Rechtskraft im Umfeld des Eurogrundsatzes der Rechtskraft von Entscheidungen, στον τιμητικό τόμο (Festschrift für) R. Stürner, Bd. II, Tübingen, 2013, σσ. 1601-1624.

107. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 206.

αντίστοιχη Αναγνωριστική Αγωγή με αίτημα να αναγνωρισθεί/διαπιστωθεί, ότι ουδείς λόγος – από τους προβλεπόμενους στο άρθρο 45 του Κανονισμού 1215/2012 συντρέχει με βάση τους οποίους δεν μπορεί να αναγνωρισθεί σε ένα Κράτος Μέλος μία δικαστική απόφαση, η οποία έχει εκδοθεί από Δικαστήριο ενός άλλου Κράτους Μέλους¹⁰⁸. Η αναδιτύπωση της διατάξεως του άρθρου 36 σε σύγκριση με προηγούμενες σχετικές ρυθμίσεις των προηγούμενων Ευρωπαϊκών Νομοθετημάτων ήταν συνέπεια και της νέας ρυθμίσεις της διασυνοριακής εκτελέσεως¹⁰⁹. Και με βάση τη νέα διατύπωση του άρθρου 36, η αυτόματη αναγνώριση σε ένα Κράτος Μέλος μιας δικαστικής απόφασης, η οποία εκδόθηκε από Δικαστήριο ενός άλλου Κράτους Μέλους, σημαίνει «επέκταση των συνεπειών» («Wirkungserstreckung»)¹¹⁰, όπερ με τη σειρά του σημαίνει, ότι όλες οι συνέπειες της αλλοδαπής δικαστικής απόφασης με βάση το δίκαιο του τόπου εκδόσεώς της (και στον τόπο εκδόσεώς της) αναγνωρίζονται (δηλαδή επεκτείνονται) αυτομάτως και στα άλλα Κράτη Μέλη¹¹¹. Πρόκειται, δηλαδή, για μία επέκταση η οποία ήδη διευρύνθηκε και σύμφωνα με τη διάταξη των άρθρων 39 επ. του Κανονισμού 1215/2012 αφορά πλέον και την επέκταση της Εκτελεστότητας¹¹². Με σαφήνεια επισημαίνεται εν προκειμένω από τον Β. Hess, ότι η σημαντικότερη συνέπεια της δικαστικής απόφασης, το ουσιαστικό δεδικασμένο, στοιχειοθετείται/συνάγεται με βάση τις συνέπειες της απόφασης που απορρέουν από το δίκαιο της χώρας εκδόσεως και ειδικότερα με βάση αυτές τις συνέπειες ως προς τα (αντίστοιχα) αντικειμενικά, υποκειμενικά και χρονικά τους όρια^{113, 114}.

15.2. Ιδιαίτερως ενδιαφέρουσες είναι οι σκέψεις που αφορούν ένα ζήτημα ενίοτε μη ευχερώς αντιληπτό. Με αναφορά στο «ουσιαστικό δεδικασμένο» («materielle Rechtskraft») των «δικονομικών αποφάσεων» («Prozessurteilen») – δηλαδή στην πραγματικότητα κατά βάση των αποφάσεων που αποφάσκουν τη συνδρομή μιας διαδικαστικής προϋποθέσεως και απορρίπτουν την αγωγή ως απαράδεκτη – επισημαίνεται από τον Β. Hess, ότι εν προκειμένω το «ουσιαστικό δεδικασμένο των δικονομικών αποφάσεων» μπορεί να εξέλθει των ορίων – ή άλλως να υπερβεί τα όρια – που θεσπίζονται από το

108. Ibid.

109. Ibid.

110. Ibid, σ. 207.

111. Ibid.

112. Ibid.

113. Ibid, σσ. 207-208.

114. Βλ. σχετικώς και Δ.Α. ΤΣΙΚΡΙΚΑ, Ζητήματα από την αναγνώριση αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων στον Ευρωπαϊκό Δικαστικό χώρο, ΕΠολΔ 2019, σ. 288 επ.· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Grenzüberschreitende Bindungswirkung von Prozessurteilen im europäischen Justizraum, ZZP Int 22, 2017, σσ. 213-224.

γερμανικό δικονομικό δίκαιο όσον αφορά τα εμπόδια, τα οποία παρακωλύουν την έρευνα της υποθέσεως επί της ουσίας. Αυτό σημαίνει κατά τον B. Hess, ότι η κρίση ενός αλλοδαπού Δικαστηρίου περί αναρμοδιότητός του έχει ως συνέπεια, ότι ένα Γερμανικό Δικαστήριο δεν μπορεί να αρνηθεί τη δική του αρμοδιότητα με μία αιτιολογία, που εμμέσως θεμελιούται στο ότι – κατά την άποψη του Γερμανικού Δικαστηρίου – παρά ταύτα αρμόδιο ήταν το αλλοδαπό Δικαστήριο¹¹⁵. Επίσης, όταν το ζήτημα της αρμοδιότητος αφορά μόνο δύο άλλα Κράτη Μέλη της Ε.Ε., μπορούν τα Γερμανικά Δικαστήρια να θεμελιώσουν και τότε τη δικαιοδοσία τους στον Κανονισμό, (έστω και) εάν το αλλοδαπό Δικαστήριο αποφάνθηκε κατά της ίδιας αυτού αρμοδιότητος¹¹⁶. Αν όμως, αντιθέτως, το δικαστήριο (υπονοείται Κράτους Μέλους της Ε.Ε.), το οποίο πρώτο επελήφθη της υποθέσεως διαπίστωσε, ότι νομίμως έχει καταργηθεί η αρμοδιότητα όλων των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων, αυτή η κρίση/διαπίστωση δεσμεύει όλα τα δικαστήρια στον Ευρωπαϊκό Δικαστικό Χώρο¹¹⁷. Αναγνωρίζονται επίσης οι συνέπειες εις βάρος ή υπέρ των «προσθέτων διαδίκων» («Nebenparteien») της διαδικασίας («des Vefahrens»)¹¹⁸.

15.3. Κατά τον B. Hess, πρέπει να αναγνωρίζονται και οι «διαπλαστικές συνέπειες» («Gestaltungswirkungen») και μάλιστα ακόμα και όταν το γερμανικό δίκαιο δεν γνωρίζει «συγκρίσιμες» διαπλαστικές αποφάσεις¹¹⁹. Η «αναπληρωματική συνέπεια» («Ersetzungswirkung») στην περίπτωση της (καταδίκης σε) δήλωση βουλήσεως πρέπει να χαρακτηρίζεται κατ' ορθήν άποψη ως διαπλαστική συνέπεια, η οποία επέρχεται αυτομάτως με την έννοια της επεκτάσεως της συνέπειας με το τυπικό δεδικασμένο (τελεσιδικία)¹²⁰. Περαιτέρω και δικονομικές διαπλαστικές συνέπειες, οι οποίες δεν αφορούν μόνο την εδαφική επικράτεια του Κράτους, δικαστήριο του οποίου εξέδωσε την απόφαση, πρέπει να αναγνωρίζονται¹²¹.

15.4. Σχετικώς με τις λεγόμενες «ενδοδιαδικαστικές δεσμευτικές ενέργειες» («innerprozessuale Bindungswirkungen») των αποφάσεων, επισημαίνεται, ότι η ενέργεια αυτών περιορίζεται στη διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας εκδόθηκαν, και ως προς τα όρια αυτά αναγνωρίζονται χωρίς οποιαδήποτε επιφύλαξη¹²². Υπ' αυτήν την έννοια δεν μπορεί να απορριφθεί κατ' εφαρμογήν του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012 η αναγνωρί-

ση μιάς αποφάσεως ενός δικαστηρίου που αποφάνθηκε επί ενός (αντιστοίχου) ενδίκου μέσου και εξαφάνισε μια δικαστική απόφαση που είχε προσβληθεί με το ως άνω ένδικο μέσο με το επιχείρημα, ή την αιτιολογία ότι η προηγούμενη (= εξαφανισθείσα) απόφαση εμφανίζεται ότι εξακολουθεί και ισχύει¹²³.

16. Η διάταξη του άρθρου 39, η οποία ρυθμίζει την εκτελεστότητα, χαρακτηρίζεται από τον B. Hess ως μία από νομοθετικής πολιτικής επόψεως «κεντρική διάταξη» («zentrale Vorschrift»), η οποία καθιερώνει την άμεση εκτέλεση των αποφάσεων που εκδόθηκαν από τα δικαστήρια των Κρατών Μελών σε όλα τα Κράτη Μέλη της Ε.Ε., δηλαδή χωρίς προηγούμενη διαδικασία ενώπιον των αντιστοίχων Εθνικών Δικαστηρίων για την κήρυξη της εκτελεστότητας αυτών εντός της εδαφικής περιφέρειας του αντιστοίχου Κράτους Μέλους¹²⁴. Στο πλαίσιο της ερμηνευτικής προσεγγίσεως της ως άνω διατάξεως, επισημαίνεται η λειτουργική αντιστοιχία της διατάξεως του άρθρου 39 του Κανονισμού 1215/2012 με τις αντίστοιχες διατάξεις, οι οποίες καταργούν το Exequatur στο πεδίο της Έννομης Τάξεως της Ευρωπαϊκής Ένώσεως (και των Κρατών Μελών της Ε.Ε.), δηλαδή με τις διατάξεις του άρθρου 5 του Κανονισμού 861/2007 (θέσπιση μιάς Ευρωπαϊκής Διαδικασίας για τις μικροδιαφορές), του άρθρου 19 του Κανονισμού 1896/2006 (θέσπιση μιας Ευρωπαϊκής Διαδικασίας για έκδοση Διαταγής Πληρωμής), του άρθρου 20 του Κανονισμού 861/2007 (θέσπιση μιας Ευρωπαϊκής Διαδικασίας για τις μικροδιαφορές) και του άρθρου 17 του Κανονισμού 4/2009 (Διεθνής Δικαιοδοσία, Εφαρμοστέο Δίκαιο, Αναγνώριση και Εκτέλεση Αποφάσεων και Συνεργασία σε υποθέσεις διατροφής)¹²⁵. Περαιτέρω, εξαιρέται η πρακτική πλευρά όπου στη διασυννοριακή αυτή διάσταση της Εκτελέσεως εφαρμόζεται το άρθρο 42 του Κανονισμού 1215/2012, κατά το οποίο ο δανειστής διενεργεί την Αναγκαστική Εκτέλεση σύμφωνα με το δίκαιο του Κράτους Εκτελέσεως δίδοντας αντίστοιχη εντολή εκτελέσεως στο αρμόδιο Όργανο Εκτελέσεως¹²⁶.

17. Ως προς το άρθρο 40 του Κανονισμού 1215/2012, σύμφωνα με το οποίο μία εκτελεστή απόφαση περιλαμβάνει αυτοδικαίως και το δικαίωμα για τη λήψη των Ασφαλιστικών Μέτρων που προβλέπονται στο Δίκαιο του Κράτους Εκτελέσεως, επισημαίνεται, αφενός, ότι η ως άνω διάταξη είναι αντίστοιχη με τη ρύθμιση που θέσπιζε το άρθρο 47 του Κανονισμού 44/2001 και, αφετέρου, ότι η διάταξη αυτή έχει ως πρότυπο σχετικές ρυθμίσεις του Γαλλικού και του Βελγικού Δικονομικού Δικαίου, οι οποίες παρέχουν στον κύριο του εκτελεστού τίτλου την πρόσθε-

115. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 208.

116. Ibid.

117. Ibid.

118. Ibid.

119. Ibid.

120. Ibid.

121. Ibid.

122. Ibid, σ. 209.

123. Ibid, σ. 210.

124. Ibid, σ. 214.

125. Ibid.

126. Ibid.

τη δυνατότητα να λάβουν πριν από την έναρξη της κατά κυριολεξίαν Αναγκαστικής Εκτελέσεως τα Προσωρινά/Ασφαλιστικά Μέτρα που θεσπίζονται στον νόμο του Κράτους Εκτελέσεως¹²⁷. Εν προκειμένω, δηλαδή, ο Δανειστής δικαιούται να ζητήσει απευθείας από το Όργανο Εκτελέσεως τη λήψη – επί τη βάσει του αντιστοίχου Εκτελεστού Τίτλου που κατέχει – Ασφαλιστικών Μέτρων, χωρίς δηλαδή (να πρέπει) να παρεμβληθεί Απόφαση Δικαστηρίου του Κράτους, στο οποίο θα ληφθούν/εκτελεστούν τα Ασφαλιστικά Μέτρα, που να τα διατάσσει¹²⁸.

18. Ως προς τη διάταξη του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται, ότι εκφράζει τη δικαιοπολιτική θεμελιώδη θέση του Κανονισμού 1215/2012 για την κατάργηση του *Exequatür*, το οποίο αντικαθίσταται μεν από μία αντίστοιχη περί εκτελεστότητας Βεβαίωση (ή από ένα αντίστοιχο περί εκτελεστότητας Πιστοποιητικό) του Κράτους Προελεύσεως, πλην όμως τα κωλύματα Αναγνώρισεως – και κατά συνεκδοχήν Εκτελέσεως – παραμένουν – και όπως με έμφαση τονίζεται «ελαφρώς επεκτείνονται»¹²⁹ – και ο έλεγχος αν συντρέχουν ή όχι μεταφέρεται στη διαδικασία των αυτονόμων Ενδίκων Βοηθημάτων με βάση το Δίκαιο Εκτελέσεως των Κρατών Μελών της Ε.Ε., με αποτέλεσμα να διανοίγονται για τον Οφειλέτη «πολλαπλές νέες στρατηγικές υπερασπίσεως»¹³⁰. Κατ' αποτέλεσμα – όπως σαφώς τονίζεται από τον Β. Hess – με αυτή τη ρύθμιση και με το από αυτή θεσπιζόμενο νέο διαδικαστικό σύστημα ελέγχου της συνδρομής (ή μη) των κωλυμάτων αναγνώρισεως/εκτελέσεως «πληρώνει» («bezahlt») ο Δανειστής την κατάργηση της προτασσομένης – με βάση το προηγούμενο διαδικαστικό σύστημα – διαδικασίας του *Exequatür* με μια επαύξηση των δυνατοτήτων Υπερασπίσεως του Οφειλέτου στο πλαίσιο του Δικαίου Εκτελέσεως των Κρατών Μελών της Ε.Ε., με συνέπεια να αναμένεται (κατά τους άνω συγγραφείς), ότι η αποσπασματικότητα/ποικιλλότητα και ο κατακερματισμός που παρατηρείται στο πλαίσιο της διαδικασίας των κατ' ιδίαν Εθνικών Δικαίων (Αναγκαστικής) Εκτελέσεως δεν θα βελτιώσει την ελεύθερη διακίνηση των δικαστικών αποφάσεων, αλλά θα την δυσχεράνει¹³¹.

127. Ibid, σσ. 214-215.

128. Βλ. και Ν.Κ. KLAMARIS, Die Rechtsfolgenverweisung des Art. 47 Abs. 2 VO 44/2001 (EuGVVO). Die, innerhalb der EU-Rechtsordnung, Rechtsfolgenverweisung der Art. 47 Abs. 2 VO 44/2001, Art. 54 VO 650/2012, Art. 40 VO 1215/2012 auf den nationalen provisorischen Rechtsschutz der EU-Mitgliedstaaten aus der Sicht der griechischen ZPO-Regelung über den provisorischen Rechtsschutz, Festschrift für P. Gottwald zum 70. Geburtstag, München, 2014, σσ. 341-354.

129. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 229: «(... leicht erweitert)...».

130. Ibid, σ. 230: «... zahlreiche neue Verteidigungsstrategien...».

131. Ibid, σ. 230.

18.1. Σχετικώς με τη Δημόσια Τάξη¹³² τονίζεται – από πλευράς Γερμανικής Έννομης Τάξεως – ότι, αν και η σχετική πρόβλεψη ως προς την επιφύλαξη της Δημόσιας Τάξεως στην ως άνω διάταξη του Κανονισμού 1215/2012 – εν όψει του Γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου («Grundgesetz») και της ΕΔΔΑ – δεν ήταν αναγκαία, σε κάθε περίπτωση αυτή έχει μία «γενική λειτουργία» («Generelle Funktion») και εφαρμόζεται, όταν δεν τίθεται θέμα εφαρμογής/ισχύος των ειδικών ρυθμίσεων που θεσπίζονται στο ίδιο ως άνω άρθρο 45 παρ. 1 στοιχεία β' και γ'¹³³. Πρόκειται για μία ρύθμιση, η οποία αντιστοιχεί στο «κλασικό κριτήριο ελέγχου»¹³⁴ της Αναγνώρισεως. Η έννοια της ρυθμίσεως είναι, ότι κάποιος «μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεση ενός αλλοδαπού τίτλου, αν αυτή με βάση τις αναγκαστικού δικαίου αξιολογήσεις του Κράτους Μέλους της Ε.Ε., στο οποίο επιδιώκεται να διενεργηθεί η Αναγκαστική Εκτέλεση, θα ήταν απολύτως αφόρητη»¹³⁵. Με αναφορά στις δυνατές εκφάνσεις της επιφύλαξεως της Δημοσίας Τάξεως επισημαίνεται η διάκριση μεταξύ της «ουσιαστικής» Δημοσίας Τάξεως¹³⁶ και της «οικονομικής» Δημοσίας Τάξεως¹³⁷, όπου όμως κατά τον Β. Hess η πρακτική σημασία της «ουσιαστικής» Δημοσίας Τάξεως είναι μικρή, ενώ η πρακτική σημασία της «οικονομικής» Δημοσίας Τάξεως είναι πιο σημαντική¹³⁸. Στο πλαίσιο των αναλύσεων ως προς την έννοια της επιφύλαξεως της Δημοσίας Τάξεως επισημαίνεται, ότι αυτή η επιφύλαξη «περιέχει ένα διπλό πλαίσιο αναφοράς», με την έννοια δηλαδή, ότι τα «εξωτερικά όρια» («äusseren Grenzen») της Δημοσίας Τάξεως προκαθορίζει το Ευρωπαϊκό/Ενωσιακό Δίκαιο, ενώ το «εσωτερικό πλαίσιο αναφοράς» («innerer Bezugsrahmen») αποτελούν/διαμορφώνουν οι ουσιώδεις Αρχές των Εννόμων Τάξεων των Κρατών Μελών της Ε.Ε. και ιδίως οι «ενδοπολιτειακές συνταγματικές εγγυήσεις» («...innerstaatlichen Verfassungsgarantien...») αυτών¹³⁹. Εν όψει αυτού του εννοιολογικού πλαισίου της Δημοσίας Τάξεως, η ερμηνευτική αρμοδιότητα του Δ.Ε.Ε. με βάση το άρθρο 267 ΑΕΥΑ αφορά τα κριτήρια της Ευρωπαϊκής Δημοσίας Τάξεως και προσδιορίζει στα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. τα ευρωπαϊκού δικαίου όρια της διατάξεως του άρ-

132. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας βλ., αντί πολλών άλλων, Α. ΚΑΪΣΗ, Εκφάνσεις της δημόσιας τάξης στην αναγνώριση και εκτέλεση αλλοδαπών δικαστικών και διαιτητικών αποφάσεων, 2003. Από πλευράς ξενόγλωσσων μονογραφιών ελλήνων συγγραφέων βλ. ιδίως Ph. GEORGANTI, Die Zukunft des ordre-public-Vorbehalts im Europäischen Zivilprozessrecht, München, 2006.

133. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 230.

134. Ibid: «... klassischen Prüfungsmassstab ...».

135. Ibid, σ. 230.

136. Ibid.

137. Ibid.

138. Ibid, σσ. 230-231.

139. Ibid, σ. 231.

θρου 45 παρ. 1 στοιχ. α' και την εφαρμογή της εκάστοτε «Εθνικής Δημοσίας Τάξεως», ενώ αντιθέτως το Δ.Ε.Ε. δεν έχει αρμοδιότητα να προσδιορίσει το θετικό περιεχόμενο της Δημοσίας Τάξεως του εκάστοτε συγκεκριμένου Κράτους Μέλους της Ε.Ε¹⁴⁰.

18.2. Η διάταξη του εδαφίου β' της παρ. 1 του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012 υπονοεί την «προσβολή της εκατέρωθεν ακροάσεως» και αφορά προ παντός τις ερήμην αποφάσεις¹⁴¹. Η διάταξη αυτή του Κανονισμού 1215/2012 έχει το ίδιο περιεχόμενο με τη διάταξη του άρθρου 34 αρ. 2 του Κανονισμού 44/2001 και από την πλευρά της τελολογίας της εγγυάται την πληροφόρηση του εναγομένου κατά την έναρξη της ενώπιον του οικείου δικαστηρίου διαδικασίας και με τον τρόπο αυτό και τη δυνατότητα του τελευταίου να ενασκήσει στην πραγματικότητα (αποτελεσματικώς) το δικαίωμά του ακροάσεως και επομένως υπ' αυτήν την έννοια η διάταξη αυτή συνιστά μία υποπερίπτωση της διατάξεως του αρ. α' της παρ. 1 του άρθρου 45 του Κανονισμού 1215/2012 και η διαφορά μεταξύ τους συνίσταται στο ότι η τελευταία αφορά παραβιάσεις του δικαιώματος ακροάσεως κατά τη μεταγενέστερη πορεία/εξέλιξη – και όχι κατά την έναρξη – της διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου του Κράτους Προελεύσεως¹⁴². Επισημαίνεται, εν προκειμένω, αφενός, ότι η (αρχική) διατύπωση στην προϊσχύσασα διάταξη του άρθρου 27 παρ. 2 Συμβρυξ 1968 έκανε λόγο για «έγκαιρη» («rechtzeitige») και «κανονική» («ordnungsgemässe») επίδοση και ότι τα κριτήρια αυτά χρησιμοποιήθηκαν στην πράξη συχνά με τέτοιο τρόπο, για να αποφευχθεί η αναγνώριση – και κατά συνεκδοχόν και η εκτέλεση – αποφάσεων με την επίκληση (μόνο) τυπικών ελλείψεων/ελαττωμάτων¹⁴³, και, αφετέρου, κατ' αντιδιαστολήν, ότι η (νέα) ισχύουσα ρύθμιση αποκαθιστά την ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος δικαστικής προστασίας του Εναγόντος και του δικαιώματος υπερασπίσεως του Εναγομένου, με την έννοια δηλαδή ότι εν προκειμένω δεν είναι κρίσιμα (τα) τυπικά κριτήρια, αλλά το αν η πληροφόρηση που παρεσχέθη στον εναγόμενο ως προς την ασκηθείσα αγωγή ήταν με τέτοιο τρόπο, ώστε ο εναγόμενος να μπορέσει να ασκήσει αποτελεσματικώς το δικαίωμά του υπερασπίσεως¹⁴⁴. Για τον λόγο ακριβώς αυτό – όπως με σαφήνεια τονίζεται – είναι «αβλαβή» εκείνα τα λάθη επίδοσεως του αντιστοίχου εισαγωγικού της δίκης δικογράφου, αν ο εναγόμενος δεν εμποδίστηκε να μετασχει στη διαδικασία ή τουλάχιστον μπορεί (παρά ταύτα)

να μετάσχει αποτελεσματικώς στη διαδικασία¹⁴⁵. Βασικό ρόλο παίζει εν προκειμένω το «εισαγωγικό της δίκης δικογράφο» («verfahrenseinleitendes Schriftstück») για το οποίο επισημαίνεται, ότι σε όλα τα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. η διαδικασία αρχίζει με την υποβολή/προσαγωγή – με βάση τη δικονομική ρύθμιση του αντιστοίχου Κράτους – ενός δικογράφου¹⁴⁶. Η έννοια του εισαγωγικού της δίκης δικογράφου προσδιορίζεται – κατά τον Β. Hess – αυτόντως και λειτουργικώς και σε κάθε περίπτωση πάντως με αναφορά και στα εκάστοτε εθνικά δίκαια^{147, 148}. Η μη έγκαιρη επίδοση χαρακτηρίζεται – στο πλαίσιο της αντίστοιχης διατάξεως του άρθρου 45 παρ. 1 εδάφιο β' του Κανονισμού 1212/2012 – ως το «μοναδικό» («einzig») και ταυτοχρόνως όμως «κεντρικό» («zentrale») κώλυμα αναγνωρίσεως¹⁴⁹. Εν προκειμένω, κατά την έννοια και τον σκοπό της ως άνω διατάξεως, δεν αρκεί να έλαβε γνώση ο εναγόμενος καθ' οιονδήποτε τρόπο για την έναρξη της διαδικασίας, αλλά είναι αναγκαία μία τυπική γνωστοποίηση με «επίδοση» («Zustellung»)¹⁵⁰, με την έννοια τουλάχιστον ότι η πληροφόρηση του εναγομένου πρέπει να έχει τα εξωτερικά χαρακτηριστικά μιας επίδοσεως¹⁵¹. Το θέμα της προσαρτημένης μεταφράσεως του επιδιδόμενου εγγράφου σε γλώσσα κατανοητή για τον προς ον η επίδοση επίσης (μπορεί να) παίζει ένα σημαντικό ρόλο, εκτός βεβαίως αν ο αποδέκτης της επίδοσεως γνώριζε τη γλώσσα, στην οποία ήταν συντεταγμένο το έγγραφο, το οποίο του επιδόθηκε¹⁵². Άλλωστε, και από γενικότερης απόψεως, η αποτελεσματική ενάσκηση του Δικαιώματος Δικαστικής Προστασίας, καθώς και του Δικαιώματος Ακροάσεως και κατά συνεκδοχόν και του Δικαιώματος Υπερασπίσεως στο δικονομικό επίπεδο υπό την ευρυτάτη του έννοια, όπως άλλωστε και η μη προσβολή της Δημοσίας Τάξεως, συνδέονται αναποσπαστως με τη δυνατότητα κατανοήσεως της γλώσσας της διαδικασίας, της γλώσσας των δικαστικών αποφάσεων και της γλώσσας των δικογράφων¹⁵³,

140. Ibid, σ. 232.

141. Ibid, σ. 235.

142. Ibid.

143. Ibid.

144. Ibid.

145. Ibid.

146. Ibid, σ. 236.

147. Ibid.

148. Βλ. και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Η δικονομική ευρωπαϊκή διάσταση των εισαγωγικών της δίκης δικογράφων (τα βασικά χαρακτηριστικά δεδομένα/στοιχεία/συμπεράσματα του ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος που διεξήχθη από το Ερευνητικό Ινστιτούτο Δικονομικών Μελετών στο πεδίο του αστικού δικονομικού δικαίου στην Ευρωπαϊκή συγκριτική του διάσταση με τον τίτλο «Euro Action»), Ελληνική Δικαιοσύνη, 2005, σσ. 940-952.

149. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 237.

150. Ibid.

151. Ibid.

152. Ibid.

153. Βλ. σχετικώς με αυτόν τον κύκλο των προβλημάτων και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Η «δικαστική γλωσσική διάσταση» της Δημοσίας Τάξεως και του Δικαιώματος Ακροάσεως ως προϋποθέσεων για την, ή

στοιχείο το οποίο καταδεικνύει και τον από δικαιοκρατικής απόψεως καίριο και κρίσιμο/αποφασιστικό/καθοριστικό ρόλο της χρήσεως/χρησιμοποίησεως κατανοητής σε όλους τους διαδίκους γλώσσας στο πεδίο της δικαστικής, αλλά προφανώς και εξωδικαστικής, επιλύσεως των διαφορών¹⁵⁴. Η έννοια του «εγκαίρου» στην ως άνω διάταξη του Κανονισμού 1215/2012 είναι μία αόριστη έννοια, η οποία χρήζει αξιολογικής πληρώσεως, χωρίς πάντως ο Κανονισμός να δίδει κάποια κριτήρια στον Δικαστή για να μπορέσει να κρίνει πότε συντρέχει περίπτωση «έγκαιρης» επιδόσεως και πότε συντρέχει περίπτωση «μη έγκαιρης» επιδόσεως¹⁵⁵.

18.3. Σχετικώς με το κώλυμα της ασυμβατότητας της αποφάσεως (ενός) Δικαστηρίου του Κράτους Προελεύσεως με απόφαση Δικαστηρίου του Κράτους Εκτελέσεως κατ' άρθρον 45 παρ. 1 στοιχ. γ' επισημαίνεται, ότι αυτή η διάταξη προτάσσει την αυθεντία των αποφάσεων των δικαστηρίων του Κράτους Εκτελέσεως υπεράνω της αυθεντίας των αποφάσεων των δικαστηρίων (των) άλλων των Κρατών Μελών της Ε.Ε., έστω και αν αυτές οι αποφάσεις πρέπει κατ' αρχήν να αναγνωρισθούν υποχρεωτικώς¹⁵⁶. Εξειδικεύοντας την άποψή του και από πλευράς της Γερμανικής Έννομης Τάξεως τονίζει με ιδιαίτερη σαφήνεια ο Β. Hess, ότι δεν έχει σημασία, αν η απόφαση του γερμανικού δικαστηρίου εκδόθηκε πριν ή μεταγενεστέρως από την απόφαση του αλλοδαπού δικαστηρίου, και επομένως η μεταγενεστέρως εκδοθείσα απόφαση του ημεδαπού δικαστηρίου – εν προκειμένω του γερμανικού – αναιρεί/καταργεί και μάλιστα αναδρομικώς, την προηγουμένως/αρχικώς υφισταμένη ικανότητα προς αναγνώριση της – χρονικώς προηγηθείσας από πλευράς εκδόσεώς της – αλλοδαπής (από Δικαστήριο άλλου Κράτους Μέλους της Ε.Ε. εκδοθείσας) δικαστικής αποφάσεως¹⁵⁷.

19. Σχετικώς με το άρθρο 46 του Κανονισμού 1215/2012 επισημαίνεται από πλευράς της Γερμανικής Έννομης Τάξεως ότι ο οφειλέτης με αίτησή του – δηλαδή με αγωγή («Klage», κατά την παράγραφο 253 ΓερμΠολΔ) – μπορεί

να ζητήσει από το Πρωτοδικείο («Landgericht») να μην επιτραπεί (ή άλλως να απαγορευθεί) η εκτέλεση λόγω συνδρομής των κωλυμάτων που αναφέρονται στο άρθρο 45 του Κανονισμού 1215/2012. Πρόκειται, όπως επισημαίνεται από τον Β. Hess, για μία «δικονομική διαπλαστική διαδικασία» («...prozessuales Gestaltungsverfahren...») ¹⁵⁸. Τα ελάχιστα εχέγγυα αυτής της διαδικασίας («...Mindestvorgaben...») θεσπίζονται στα άρθρα 47-51 του Κανονισμού 1215/2012, ενώ κατά τα λοιπά ισχύουν οι εθνικές δικονομικές νομοθεσίες¹⁵⁹. Από τη διάταξη του άρθρου 46 (σε συνδυασμό και με τις διατάξεις των άρθρων 36 παρ. 1 και 39 παρ. 1 του ίδιου Κανονισμού) συνάγεται – κατά τον Β. Hess – ότι ο οφειλέτης φέρει το βάρος επικλήσεως και αποδείξεως («... Darlegungs- und Beweislast ...») της συνδρομής των στο ως άνω άρθρο θεσπιζομένων λόγων και κωλυμάτων αναγνώρισεως/εκτελέσεως¹⁶⁰. Ταυτοχρόνως επισημαίνεται, ότι ο Δανειστής μπορεί από τη δική του πλευρά να «προλάβει» τον Οφειλέτη και να ασκήσει πρώτος Αναγνωριστική Αγωγή με αίτημα τη διαπίστωση/αναγνώριση, ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την αναγνώριση και εκτελεστότητα της αλλοδαπής αποφάσεως (και να μην περιμένει τον Οφειλέτη να προβάλει πρώτος τις αντιρρήσεις του κατά της αναγνώρισεως/εκτελεστότητας της συγκεκριμένης αποφάσεως)¹⁶¹. Στην περίπτωση αυτή, μπορεί ο Οφειλέτης να ασκήσει Ανταγωγή¹⁶².

V.

20. Η ερμηνεία των διατάξεων του Κανονισμού 805/2004¹⁶³ για τον Ευρωπαϊκό Εκτελεστό Τίτλο για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις έχει γίνει από τον P. Schlosser.

20.1. Ο P. Schlosser με ιδιαίτερη έμφαση αναφέρεται στην «πεμπουσία» («Quintessenz») του ως άνω Κανονισμού¹⁶⁴. Στο πλαίσιο αυτό επισημαίνεται, ότι ο όρος «Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος» δεν ακριβολογεί, δεδομένου ότι στην πραγματικότητα πρόκειται για τίτλους που εκδόθηκαν από Εθνικά Δικαστήρια, οι οποίοι όμως έχουν εξοπλισθεί/προικισθεί με Ευρωπαϊκή Εκτελεστότητα («europaweite Vollstreckbarkeit») ¹⁶⁵.

μή, αναγνώριση/εκτέλεση Αλλοδαπών Διαιτητικών Αποφάσεων λόγω χρήσεως αλλοδαπής γλώσσας – λ.χ. της κινεζικής γλώσσας – σε διαιτητική διαδικασία, ΕΠολΔ, 2017, σσ. 569-586 = Τιμητικός Τόμος Ν. Νίκα.

154. Βλ. από γενικότερης απόψεως Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Συστήματα ορισμού της γλώσσας στη Διαιτησία (υπό το πρίσμα της Αρχής της Πρωτοβουλίας/Αυτονομίας των Διαδίκων, της Αντιδικίας, της Ισότητας, του Δικαιώματος Δικαστικής Προστασίας και της Εκατέρωθεν Ακροάσεως), Διαπιστώσεως, παρατηρήσεως, σταθμίσεις, σκέψεις και από πλευράς Συγκριτικού Δικαίου, Διαιτησία και Διαμεσολάβηση, 2020, σσ. 6-32 = Τιμητικός Τόμος Π. Παπανικολάου.

155. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 238: «... wertausfüllungsbedürftiger Begriff ...».

156. Ibid, σσ. 240-241.

157. Ibid, σ. 241.

158. Ibid, σ. 245.

159. Ibid.

160. Ibid.

161. Ibid.

162. Ibid.

163. Από πλευράς ελληνικής βιβλιογραφίας βλ. αντί πολλών άλλων: Δ.Α. ΤΣΙΚΡΙΚΑ, Ο Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος, Η Διασυνοριακή Αναγκαστική Εκτέλεση στον Ενιαίο Ευρωπαϊκό Χώρο, 2008. Χ.Ε. ΤΡΑΓΚΑ, Η κατάργηση του exequatur και η σημασία της για τη διαμόρφωση του ενιαίου δικαστικού χώρου – συναφείς κανονισμοί, Αρμ, 2015, σ. 1839 επ.

164. P. SCHLOSSER / B. HESS (-P. Schlosser), ό.π., σ. 311.

165. Ibid.

20.2. Σχετικώς με την στο άρθρο 3 του Κανονισμού απαρίθμηση των περιπτώσεων των μη αμφισβητούμενων αξιώσεων («...unbestrittene Forderungen...») επισημαίνεται, ότι η απαρίθμηση αυτών των περιπτώσεων είναι περιοριστική¹⁶⁶. Το πότε μια αξίωση είναι «μη αμφισβητούμενη» («unbestritten») πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικώς¹⁶⁷. Σαφώς τονίζεται όμως από τον P. Schlosser – και με αναφορά ιδίως στην παρ. 2 του άρθρου 3 – ότι απλώς η άσκηση ενός ενδίκου μέσου από πλευράς του Οφειλέτου δεν καθιστά την αντίστοιχη αξίωση από «μη αμφισβητούμενη» σε «αμφισβητούμενη»¹⁶⁸ και σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να αποφεύγεται η «εισπήδηση» αυτού του Κανονισμού με τρόπο «αντίθετο προς τη λειτουργία του» («... in funktionswidriger Weise...») στο σύστημα των εκάστοτε εθνικών δικονομικών νομοθεσιών¹⁶⁹.

20.3. Οι λεγόμενες «ελάχιστες εγγυήσεις ως προς τη διαδικαστική εντιμότητα» («... Mindestgarantien an Verfahrensfairness...») προβλέπονται με μία συγκεκριμένη διάταξη, η οποία χαρακτηρίζεται ως μία «Beurteilungsnorm» και όχι ως μία «Befolgungsnorm»¹⁷⁰. Σαφώς, όμως, τονίζεται η άμεση σχέση της επιδόσεως ενός «μη κατανοητού» εγγράφου με την προσβολή του δικαιώματος Ακροάσεως/Υπερασπίσεως και η ανάγκη της χρήσεως (μίας/κάποιας) γλώσσας – ως γλώσσας στην οποία είναι διατυπωμένος ο Εκτελεστός Τίτλος – οπωσδήποτε κατανοητής στον Οφειλέτη¹⁷¹.

VI.

21. Η ερμηνεία των διατάξεων του Κανονισμού 655/2014¹⁷² για την προσωρινή κατάσχεση τραπεζικών λογαριασμών

166. Ibid, σ. 315 («...limitativ...»).

167. Ibid, σ. 316.

168. Ibid, σ. 317.

169. Ibid.

170. Ibid, σ. 329.

171. Ibid, σ. 330.

172. Σχετικώς με τα ζητήματα και τα θέματα που είχαν δώσει αφορμή για τη θέσπιση και για τις προεργασίες της θεσπίσεως (σε Ευρωπαϊκό και σε Εθνικό Επίπεδο) του ως άνω Ευρωπαϊκού Κανονισμού 655/2014 βλ. από την οπτική γωνία της Ελληνικής Επιστήμης του Αστικού Δικονομικού Δικαίου το συλλογικό έργο: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ ... [κ.ά.], ΠΟΡΙΣΜΑ (Δεκέμβριος 2007) της Ειδικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής σχετικά με την Πράσινη Βίβλο για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση: η κατάσχεση τραπεζικών λογαριασμών και η σύνταξη της σχετικής αιτιολογικής έκθεσης, ΝοΒ, 2015, σσ. 2158-2183. Η ως άνω Ειδική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή συγκροτήθηκε με την υπ' αριθμ. 1414/11.1.2007 απόφαση του (τότε) Υπουργού Δικαιοσύνης κ. Α. Παπαληγούρα και το Πόρισμα αυτής υποβλήθηκε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης τον Δεκέμβριο 2007. Βλ. επίσης: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗΣ, Ο Κανονισμός 655/2014 για την Ευρωπαϊκή Διαταγή Δεσμεύσεως Λογαριασμού και η εξελικτική του πορεία

υπό την έποψη της βελτιώσεως της διασυνοριακής εκτελέσεως απαιτήσεων στις Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις έχει γίνει από τον Β. Hess.

21.1. Ο Β. Hess, μετά από μία αναλυτική βιβλιογραφική ενημέρωση ως προς τον σχετικώς πρόσφατο Κανονισμό 655/2014, διατυπώνει τις ακόλουθες σκέψεις.

21.2. Με αναφορά στο άρθρο 1 του Κανονισμού 655/2014, ο Β. Hess αναλύει τη σχετική ρύθμιση με βάση τον σκοπό της διατάξεως επισημαίνοντας, ότι ο σκοπός αυτής συνίσταται στη θέσπιση μιας «ταχύτερης διαδικασίας εξασφάλισης για την διασυνοριακή κατάσχεση απαιτήσεων εναλλακτικώς με τις εθνικές διαδικασίες»¹⁷³. Εν προκειμένω, ο ενωσιακός νομοθέτης θεσπίζει μία αυτόνομη Διαδικασία ανάλογη με τη Διαδικασία για τις μικροδιαφορές, η οποία συμπληρωματικώς παραπέμπει στις εθνικές νομικές ρυθμίσεις όσον αφορά το διαδικαστικό δίκαιο και το δίκαιο εκτελέσεως¹⁷⁴. Πρόκειται για μία εναλλακτική διαδικασία η οποία ισχύει παράλληλα με τα ένδικα βοηθήματα, τα οποία θεσπίζονται στα Κράτη Μέλη¹⁷⁵. Όσον αφορά την καθ' ύλην έκταση εφαρμογή της διατάξεως του άρθρου 2 του Κανονισμού 655/2014, επισημαίνεται με έμφαση, ότι κριτήριο είναι η Νομική Φύση («Rechtsnatur») της εξασφαλιζόμενης χρηματικής απαιτήσεως¹⁷⁶, δηλαδή να πρόκειται για χρηματική απαίτηση για αστικές ή εμπορικές διαφορές¹⁷⁷. Εξαιρούνται πάντως εκείνες οι αξιώσεις/

– με συγκριτική αναφορά από την προηγηθείσα Πρόταση της 25.07.2011 – υπό το πρίσμα και την έποψη κάποιων γενικών χαρακτηριστικών τελολογικών και αξιολογικών σταθμίσεων των ρυθμίσεων του [Σκέψεις και επισημάνσεις για ένα νέο Ευρωπαϊκό Δικονομικό Θεσμό – και ταυτοχρόνως ένα σημαντικό σταθμό και βήμα στην πορεία της εξελίξεως, ολοκληρώσεως και εναρμονίσεως του ευρωπαϊκού δικονομικού δικαίου – στην υπηρεσία της δραστηρικής και αποτελεσματικής Δικαστικής προστασίας], ΕΠΟΛΔ, 2015, σσ. 121-138 = Τιμητικός Τόμος Καθηγητού Παναγιώτη Ι. Κανελλόπουλου, σσ. 247-278· Γ. ΚΟΝΤΗ, Επίκαιρα ζητήματα κατάσχεσης τραπεζικών λογαριασμών κατά το εθνικό και κοινοτικό δικονομικό δίκαιο, 2017· Λ.-Μ. ΠΙΨΟΥ, Κανονισμός (Ε.Ε.) αριθ. 655/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15 Μαΐου 2014 περί της διαδικασίας ευρωπαϊκής διαταγής δέσμευσης λογαριασμού προς διευκόλυνση της διασυνοριακής είσπραξης οφειλών σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, Εισήγηση στο 41ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Δικονομολόγων στην Ερμούπολη Σύρου, 8-11 Σεπτεμβρίου 2016, σ. 17 επ., Πρακτικά Συνεδρίου, Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων, Η κατάσχεση εις χείρας τρίτου, 2017· Σ. ΤΣΑΧΙΡΙΔΗ, Η ευρωπαϊκή διαταγή δέσμευσης λογαριασμών ως (νέο) μέσο διασυνοριακής είσπραξης απαιτήσεων, ΝοΒ, 2020, σσ. 691-695· Ε. ΤΖΟΥΝΑΚΟΥ, Η ευρωπαϊκή διαταγή δέσμευσης λογαριασμού κατά τον Κανονισμό 655/2014, 2021.

173. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 432.

174. Ibid.

175. Ibid.

176. Ibid, σ. 433.

177. Ibid.

απαιτήσεις, οι οποίες εντάσσονται σε δικαιοκούς κλάδους που ρυθμίζονται από ξεχωριστούς ενωσιακούς Κανονισμούς¹⁷⁸. Με αναφορά στη ρύθμιση του στοιχείου «ε» της δευτέρας παραγράφου του άρθρου 2 του Κανονισμού 655/2014, κατά την οποία ο ως άνω Κανονισμός δεν ισχύει στη Διαιτησία, επισημαίνεται με κριτικό πνεύμα, ότι αυτή η εξαίρεση υπερβαίνει/ξεπερνά τις αξιολογήσεις της Νομολογίας του Δ.Ε.Ε., κατά την οποία είναι παραδεκτή η «υποστηρικτική δικαστική προστασία ενώπιον κρατικών Δικαστηρίων»¹⁷⁹. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, και με βάση τις ρυθμίσεις του ως άνω Κανονισμού, η «προσωρινή κατάσταση τραπεζικών λογαριασμών προς υποστήριξη διαιτητικών διαδικασιών αποκλείεται»¹⁸⁰. Σχετικώς με τη «διαθεσιμότητα» («Verfügbarkeit») της διαδικασίας που καθιερώνεται με τον ως άνω Κανονισμό τονίζεται, ότι η διασυννοριακή κατάσταση λογαριασμών είναι δυνατή σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας επιδίωξης εισπράξεως της απαιτήσεως, όπερ σημαίνει, ότι η έκδοση της αποφάσεως δεσμεύσεως/κατασχέσεως μπορεί να ζητηθεί είτε πριν, είτε κατά τη διάρκεια, είτε μετά την απόκτηση μιάς διαταγής πληρωμής («Zahlungsbefehl»)¹⁸¹.

21.3. Σχετικώς με τη ρύθμιση του άρθρου 3 του Κανονισμού 655/2014, το οποίο ορίζει τη με βάση τον Κανονισμό αυτό έννοια των «διασυννοριακών υποθέσεων», ο Β. Hess με αναφορά και στη ρύθμιση κατά την οποία για διασυννοριακή υπόθεση κατά την έννοια του ως άνω Κανονισμού πρόκειται και όταν ο δανειστής κατοικεί σε άλλο Κράτος Μέλος, από εκείνο στο οποίο τηρείται ο υπό δέσμευση/κατάσχεση λογαριασμός, επισημαίνει, ότι αυτή η ρύθμιση και ο αντίστοιχος ορισμός υπερβαίνει τον στενό ορισμό/καθορισμό της έννοιας της διασυννοριακής υποθέσεως (και της αντίστοιχης χωρικής/εδραφικής εφαρμογής της περί ης ο λόγος διατάξεως) σε σύγκριση με άλλα νομοθετήματα δικονομικής μορφής της Ε.Ε., τα οποία ως κριτήριο για την έννοια της διασυννοριακής υποθέσεως θέτουν το ότι οι διάδικοι πρέπει να κατοικούν σε διαφορετικά Κράτη Μέλη της Ε.Ε.¹⁸².

21.4. Ως προς την κατ' άρθρον 7 του Κανονισμού έννοια του «κατεπείγοντος» («dringend erforderlich») για την έκδοση (της) αποφάσεως για την προσωρινή δέσμευση (του) λογαριασμού επισημαίνεται, ότι απαιτείται – για να μπορεί να θεωρηθεί, ότι συντρέχει αυτή η προϋπόθεση του κατεπείγοντος – να υφίσταται πραγματικός κίνδυνος, ότι χωρίς τη λήψη αυτού του μέτρου θα καταστεί αδύνατη ή θα δυσχερασθεί η εκτέλεση. Ιδίως η από τον οφειλέτη μεταφορά χρημάτων (από τον λογαριασμό του) συνιστά

περίπτωση κατεπείγοντος για την έκδοση μιάς τέτοιας αποφάσεως και για τη λήψη αυτού του μέτρου, ενώ αντίθετως η ύπαρξη περισσότερων Δανειστών ή η χειροτέρευση της περιουσιακής καταστάσεως του Οφειλέτου δεν συνιστούν αφ' εαυτών («per se») περίπτωση κατεπείγοντος¹⁸³.

21.5. Η διαδικασία για την έκδοση μιάς αποφάσεως κατασχέσεως/δεσμεύσεως είναι, όπως επισημαίνεται από τον Β. Hess, μία «μονομερής γραπτή διαγνωστική διαδικασία» (ανάλογη από πλευράς αλληλοσυγκρίσεως με τη γερμανική διαδικασία του «Arrestverfahren»)¹⁸⁴. Από τον συνδυασμό του άρθρου 9, το οποίο ρυθμίζει τη διαδικασία αποδείξεως, με το άρθρο 7, το οποίο θεσπίζει τις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για την έκδοση (της) αποφάσεως περί της προσωρινής κατασχέσεως/δεσμεύσεως λογαριασμού συνάγεται, κατά τον Β. Hess, ότι η «δικαιολογημένη αποδοχή» («berechtigte Annahme»), για την οποία κάνει λόγο το άρθρο 7 (παρ. 1) του Κανονισμού 655/2014, βρίσκεται (από την οπτική γωνία του «Μέτρου Αποδείξεως») «μεταξύ της πλήρους δικανικής πεποιθήσεως και της πιθανολογήσεως ως επικρατέστερη πιθανότητα»¹⁸⁵. Σε συνέχεια της επισημάνσεως – με αναφορά στο άρθρο 9 – ότι πρόκειται για μία «μονομερή» διαδικασία τονίζεται και πάλι – στο πλαίσιο του άρθρου 11 του Κανονισμού – ότι η έκδοση της αποφάσεως περί κατασχέσεως γίνεται «ex parte», ώστε να έχει ο Δανειστής τη δυνατότητα να αιφνιδιάσει τον Οφειλέτη, ενώ ο τελευταίος θα μπορεί να ενασκήσει το δικαίωμά του ακροάσεως και υπερασπίσεως κατά τη διαδικασία των προβλεπομένων ενδίκων βοηθημάτων¹⁸⁶. Δηλαδή, όπως και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις, η δυνατότητα ενασκήσεως του δικαιώματος ακροάσεως/υπερασπίσεως του Οφειλέτου «μετατίθεται» σε ένα μεταγενέστερο διαδικαστικό στάδιο, εφόσον βεβαίως ο Οφειλέτης ασκήσει τα προβλεπόμενα ένδικα βοηθήματα.

21.6. Σχετικώς με τη θέσπιση, από τη διάταξη του άρθρου 13 του Κανονισμού, της ευθύνης του Δανειστού, τονίζεται ότι η ως άνω διάταξη «εμπεριέχει μία ουσιαστικού δικαίου ρύθμιση της ευθύνης»¹⁸⁷, την οποία ο Β. Hess θεωρεί αντίστοιχη με σχετικές ρυθμίσεις της Γερμανικής Πολιτικής Δικονομίας. Επισημαίνεται, ότι το σχέδιο του Κανονισμού που είχε συντάξει η Επιτροπή της Ε.Ε. άφηνε τη ρύθμιση αυτού του ζητήματος στα εθνικά δίκαια των Κρατών Μελών, των οποίων όμως οι αντίστοιχες ρυθμίσεις διέφεραν μεταξύ τους με την έννοια ότι σε άλλα Κράτη η ευθύνη αυτή εθεωρείτο ως «ευθύνη από διακινδύνευση», ενώ σε

178. Ibid.

179. Ibid, σσ. 433-434.

180. Ibid, σ. 434.

181. Ibid, σ. 437.

182. Ibid, σ. 434.

183. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 440.

184. Ibid, σ.444:«...eineinseitigesschriftlichesErkenntnisverfahren...».

185. Ibid, σ. 444.

186. Ibid, σ. 446.

187. Ibid, σ. 449.

άλλα Κράτη εθεωρείτο, ότι η ευθύνη αυτή είναι «ευθύνη λόγω πταίσματος»¹⁸⁸. Τελικώς, υπήρξε σύγκλιση των σε επίπεδο της Ε.Ε. διατυπωθεισών απόψεων και θεσπίσθηκε η κατά τα ως άνω ευθύνη του Δανειστού με την έννοια της «ελάχιστης προϋποθέσεως» ή άλλως του «ελάχιστου προτύπου» («Mindeststandard»)¹⁸⁹. Ειδικότερα, ο Δανειστής ευθύνεται εφόσον βαρύνεται με πταίσμα, όπου όμως το βάρος αποδείξεως για το πταίσμα του Δανειστού φέρει ο Οφειλέτης¹⁹⁰. Τα ειδικότερα ζητήματα της ευθύνης του Δανειστού ρυθμίζονται από το εκάστοτε οικείο εθνικό/αυτόνομο δίκαιο του αντιστοίχου κάθε φορά Κράτους Μέλους (λ.χ. το θέμα της αιτιώδους συνάφειας, ή η έκταση της αποζημιώσεως)¹⁹¹.

21.7. Προσεγγίζοντας με συνδυαστικό τρόπο τις ρυθμίσεις του άρθρου 14 του Κανονισμού με τις αντίστοιχες ρυθμίσεις του άρθρου 8 του Κανονισμού επισημαίνεται από τον B. Hess, όσον αφορά ειδικότερα τη διάταξη του άρθρου 14, ότι με την οικεία ρύθμιση η διάταξη αυτή «θεσιμίζει έναν ουσιώδη ρυθμιστικό σκοπό του» Κανονισμού 655/2014 και «ανοίγει την πρόσβαση σε πληροφορίες ως προς τον λογαριασμό του Οφειλέτου»¹⁹². Κατ' εφαρμογήν των ως άνω διατάξεων ο Δανειστής – στον βαθμό που δεν έχει τις αντίστοιχες πληροφορίες που απαιτεί ο Κανονισμός (λ.χ. ονομασία της Τραπέζης στην οποία τηρείται ο επίμαχος λογαριασμός του αντιστοίχου Οφειλέτου, διεύθυνση της Τραπέζης, «IBAN» και «BIC» της αντίστοιχης Τραπέζης) για το ορισμένο της αιτήσεώς του δύναται με τη διαδικασία του άρθρου 14 (σε συνδυασμό και με το άρθρο 8) του Κανονισμού να ζητήσει τις σχετικές πληροφορίες από την αρμόδια υπηρεσία του Κράτους Εκτελέσεως, ώστε να μπορέσει, με βάση τις πληροφορίες που αρμοδίως θα του παρασχεθούν, να ταυτοποιήσει την Τράπεζα, στην οποία τηρείται ο λογαριασμός του Οφειλέτου του την προσωρινή δέσμευση/κατάσχεση του οποίου επιδιώκει¹⁹³. Επισημαίνεται, εν προκειμένω, ότι ανήκει στην αρμοδιότητα των Κρατών Μελών της Ε.Ε. να θεσπίσουν το σύστημα και τις μεθόδους λήψεως και παροχής των αντιστοιχών πληροφοριών όσον αφορά τους τραπεζικούς λογαριασμούς, τις Τράπεζες κ.ο.κ.¹⁹⁴, ενώ στο πλαίσιο αυτό τονίζονται και τα σχετικά ζητήματα που ανακύπτουν στο πεδίο του Γερμανικού Δικαίου¹⁹⁵.

21.8. Στο πλαίσιο των αναλύσεων του τρίτου Κεφαλαίου του Κανονισμού 655/2014 (άρθρα 22-32), το οποίο εμπε-

ριέχει τις διατάξεις που αφορούν την Αναγνώριση, την Εκτελεστότητα και την Εκτέλεση της αποφάσεως περί της προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως τραπεζικού λογαριασμού, τονίζεται ήδη στην αρχή των σχετικών ερμηνευτικών αναλύσεων ως προς το άρθρο 22 του Κανονισμού, ότι η Εκτέλεση και στην περίπτωση αυτή διενεργείται – με την αυτονόητη επιφύλαξη πάντως των ειδικών ως προς την εκτέλεση ρυθμίσεων του Κανονισμού 655/2014 – με βάση το αυτόνομο/εθνικό δίκαιο του Κράτους Εκτελέσεως¹⁹⁶. Στο ίδιο πλαίσιο επισημαίνεται επίσης, ότι η μεν δι-ασυνοριακή δέσμευση επέρχεται αμέσως κατ' εφαρμογήν του άρθρου 22 του Κανονισμού, χωρίς και εν προκειμένω να απαιτείται να προηγηθεί η διαδικασία του Exequatur, η δε επενέργεια, αλλά και η έκταση της επενέργειας, της οικείας αποφάσεως κατασχέσεως/δεσμεύσεως ρυθμίζεται με βάση το δίκαιο Εκτελέσεως του Κράτους Εκτελέσεως¹⁹⁷. Δηλαδή και ο Κανονισμός 655/2014 υιοθετεί εν προκειμένω, όπως ρητώς τονίζει ο B. Hess, «γνωστά πρότυπα ρυθμίσεως του Ευρωπαϊκού Αστικού Δικονομικού Δικαίου»¹⁹⁸. Η Τράπεζα είναι υποχρεωμένη να προβεί στη δέσμευση/κατάσχεση του περιουσιακού λόγου λογαριασμού ως τριτοφειλέτρια¹⁹⁹, ενώ η ευθύνη της Τράπεζας για τυχόν μη εκπλήρωση υπ' αυτής των υποχρεώσεων που της επιβάλλονται ως προς το θέμα αυτό από τον Κανονισμό 655/2014 ρυθμίζεται – σύμφωνα με τη ρητή ως προς τούτο διάταξη του άρθρου 26 του Κανονισμού, η οποία εμπεριέχει μία «διάταξη συγκρούσεως» («Kollisionsnorm») – από το δίκαιο του Κράτους Εκτελέσεως (Κράτους Μέλους της Ε.Ε.)²⁰⁰.

21.9. Στο τέταρτο κεφάλαιο του Κανονισμού ρυθμίζονται τα Ένδικα Βοηθήματα κατά της Αποφάσεως περί προσωρινής δεσμεύσεως του Λογαριασμού. Ο B. Hess επισημαίνει τον δυαδισμό των δυνατοτήτων προσβολής από τον Οφειλέτη της σχετικής αποφάσεως ή αντιστοιχώς της σχετικής (εκτελεστικής) διαδικασίας, τονίζοντας ότι ο Οφειλέτης μπορεί να προσβάλει με ένδικα βοηθήματα τόσο (στο Κράτος εκδόσεως της αποφάσεως) την απόφαση περί προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως του λογαριασμού, όσο και (στο Κράτος Εκτελέσεως της αποφάσεως) τη διαδικασία εκτελέσεως²⁰¹. Με σαφήνεια επισημαίνεται, ότι στο πλαίσιο του τετάρτου κεφαλαίου θεσπίζονται διαφορετικής λειτουργίας ένδικα βοηθήματα²⁰². Οι ενστάσεις κατ' αυτής της ιδίας της αποφάσεως περί προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως (μπορούν

188. Ibid.

189. Ibid, σ. 450.

190. Ibid.

191. Ibid.

192. Ibid, σ. 452.

193. Ibid, σσ. 452-453.

194. Ibid, σ. 453.

195. Ibid.

196. Ibid, σ. 459.

197. Ibid, σσ. 459-460.

198. Ibid, σ. 460.

199. Ibid, σ. 463.

200. Ibid, σ. 465.

201. Ibid, σ. 472.

202. Ibid.

να) προβάλλονται με ένδικο βοήθημα ενώπιον των δικαστηρίων του Κράτους Μέλους, δικαστήριο του οποίου εξέδωσε την αντίστοιχη απόφαση περί προσωρινής δεσμεύσεως του περί ου ο λόγος λογαριασμού²⁰³, δηλαδή ενώπιον του λεγομένου «δικαστηρίου προελεύσεως», ή άλλως «αρχικού δικαστηρίου»²⁰⁴. Με το ένδικο αυτό βοήθημα μπορούν να προβάλλονται και τυχόν «τυπικές ενστάσεις», αλλά και ενστάσεις που αφορούν την εκπλήρωση ή την απόσβεση της κυρίας απαιτήσεως. Ελαττώματα της εκτελέσεως ελέγχονται στο Κράτος Εκτελέσεως, όπως επίσης και η παραβίαση/προσβολή της Δημοσίας Τάξεως²⁰⁵. Εν προκειμένω επισημαίνεται, ότι κατά τη νομοπαρασκευαστική διεργασία/διαδικασία στο πεδίο της Ε.Ε. το Συμβούλιο της Ε.Ε. επεξέτεινε το πεδίο εφαρμογής του αντιστοίχου ενδίκου βοηθήματος στο έδαφος του Κράτους Εκτελέσεως και όσον αφορά τις ουσιαστικές και τυπικές ενστάσεις κατά της διαταγής πληρωμής, με αποτέλεσμα να «διπλασιασθεί» η διαδικασία (προβολής των ενστάσεων) και τα δύο ένδικα βοηθήματα να μην ξεχωρίζουν μεταξύ τους επαρκώς²⁰⁶.

21.10. Όσον αφορά το ένδικο μέσο που (μπορεί να) ασκείται από τον Οφειλέτη κατά της εκτελέσεως της αποφάσεως περί προσωρινής κατασχέσεως/δεσμεύσεως του λογαριασμού σύμφωνα με το άρθρο 34 του Κανονισμού 655/2014 επισημαίνεται, ότι η διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 34 του Κανονισμού εμπεριέχει μεν μια επιφύλαξη ως προς την παράβαση της Δημοσίας Τάξεως, χωρίς όμως – όπως αντιθέτως το άρθρο 45 παρ. 3 του Κανονισμού 1215/2012 – να θεσπίζει και μία ρητή απαγόρευση του (επί της ουσίας) ελέγχου της αποφάσεως περί της προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως²⁰⁷. Κατά τον Β. Hess, δεν είναι επιτρεπτός πάντως ο από πλευράς περιεχομένου (ουσίας) έλεγχος της αποφάσεως περί της προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως του λογαριασμού²⁰⁸. Η Δημόσια Τάξη πρέπει εν προκειμένω – σύμφωνα με τον Β. Hess – να ερμηνεύεται συσταλτικώς («eng»), δηλαδή το (συγκεκριμένο) ασφαλιστικό μέτρο πρέπει να είναι ως τέτοιο ασύμβατο με «ουσιαστικές θεμελιώδεις αρχές του Κράτους Εκτελέσεως», ενώ η (τυχόν) αντίθεση της εξασφαλιζόμενης απαιτήσεως/αξιώσεως με τη Δημόσια Τάξη δεν ερευνάται²⁰⁹.

21.11. Ιδιαίτερως κρίσιμο για την ισχύ – και τη διατήρηση της ισχύος – της αποφάσεως περί της προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως του λογαριασμού είναι η μή

εκ των υστέρων (δηλαδή μετά την έκδοσή της) μεταρρύθμιση ή ανάκληση της ως άνω αποφάσεως. Όπως εν προκειμένω ρητώς προβλέπεται από τη διάταξη του άρθρου 35 του Κανονισμού τόσο ο Δανειστής όσο και ο Οφειλέτης νομιμοποιούνται να ζητήσουν τη μεταρρύθμιση ή την ανάκληση της αποφάσεως περί προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως σε περίπτωση κατά την οποία επήλθε μεταβολή των πραγματικών περιστατικών με βάση τα οποία εκδόθηκε η οικεία απόφαση²¹⁰. Αρμόδιο κατά περίπτωση είναι τόσο το Δικαστήριο Προελεύσεως της αποφάσεως – κατ' εφαρμογήν της παρ. 2 του άρθρου 35 του Κανονισμού – όσο και το Δικαστήριο Εκτελέσεως (κατ' εφαρμογήν της παρ. 3 του άρθρου 35). Με αναφορά στη ρύθμιση της δευτέρας παραγράφου του άρθρου 35 του Κανονισμού με βάση την οποία και το Δικαστήριο, το οποίο εξέδωσε την ως άνω απόφαση, είναι αρμόδιο – σε περίπτωση που προκύψει μεταβολή των πραγματικών περιστατικών – να μεταρρυθμίσει/τροποποιήσει/ανακαλέσει και αυτεπαγγέλτως την απόφαση περί προσωρινής δεσμεύσεως/κατασχέσεως, τονίζεται όμως από τον Β. Hess, ότι η ως άνω διάταξη είναι «για το γερμανικό δίκαιο άνευ σημασίας»²¹¹.

21.12. Ως προς την προσβολή των αποφάσεων που εκδίδονται κατ' εφαρμογήν των άρθρων 33, 34 και 35 του Κανονισμού επισημαίνεται, ότι η διάταξη του άρθρου 37 προβλέπει μεν με δεσμευτικό, από πλευράς ενωσιακού δικαίου, τρόπο την καθιέρωση ενός ενδίκου μέσου κατά των ως άνω αποφάσεων, πλην όμως η εγγύτερη διαμόρφωση αυτού του ενδίκου μέσου εναπόκειται στα κατ' ιδίαν Κράτη Μέλη της Ε.Ε.²¹². Ταυτοχρόνως όμως τονίζεται, ότι ο Κανονισμός 655/2014 δεν επιτρέπει ένα περαιτέρω ένδικο μέσο κατά της αποφάσεως που εκδόθηκε επί του πρώτου ενδίκου μέσου, δεδομένου άλλωστε ότι αυτό ανταποκρίνεται (και) στη νομική φύση της δεσμεύσεως/κατασχέσεως του λογαριασμού ως ασφαλιστικού μέτρου²¹³.

21.13. Ιδιαίτερως ρυθμίζεται στο άρθρο 49 του Κανονισμού η ρύθμιση της χρήσεως της γλώσσας (με σαφή σκοπό/στόχο ώστε η γλώσσα της διαδικασίας να είναι κατανοητή από τους διαδίκους). Άλλωστε, όπως είναι αυτονόητο για έναν Υπερεθνικό Οργανισμό, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, το θέμα της γλώσσας ή των γλωσσών ρυθμίζεται με ειδικές διατάξεις και στο πρωτογενές δίκαιο της Ε.Ε.²¹⁴. Είναι γνωστό, ότι το θέμα της γλώσσας – και ειδικότερα

203. Ibid.

204. Ibid: «... Ursprungsgericht ...».

205. Ibid, σ. 472.

206. Ibid.

207. Ibid, σ. 474.

208. Ibid.

209. Ibid.

210. Ibid, σ. 475.

211. Ibid: «... ist für das deutsche Recht bedeutungslos».

212. Ibid, σ. 476.

213. Ibid.

214. Βλ. λ.χ. άρθρο 314 (πρώην άρθρο 248) της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα: Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ εις Β. Σκουρή, Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, 2003, άρθρ. 314 Ε.Κ., σ. 1729 επ.

της χρήσεως και της επιλογής της γλώσσας και ιδίως μάλιστα από την οπτική γωνία της κατανόησης της γλώσσας της διαδικασίας και των δικογράφων από τους διαδίκους – συνδέεται εκ των πραγμάτων με το ζήτημα της ουσιαστικής/πραγματικής/αποτελεσματικής ενασκήσεως εκ μέρους των διαδίκων του δικαιώματός τους ακροάσεως και υπερασπίσεως²¹⁵. Επισημαίνεται, ότι η ρύθμιση του άρθρου 49 θεσπίζει εν προκειμένω μία ρύθμιση, η οποία αντιστοιχεί με παράλληλες ρυθμίσεις άλλων Ευρωπαϊκών Κανονισμών²¹⁶.

215. Βλ. σχετικώς και: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Η «διαδικαστική γλωσσική διάσταση» της Δημοσίας Τάξεως και του Δικαιώματος Ακροάσεως ως προϋποθέσεων για την, ή μή, αναγνώριση/εκτέλεση Αλλοδαπών Διαιτητικών Αποφάσεων λόγω χρήσεως αλλοδαπής γλώσσας – λ.χ. της κινεζικής γλώσσας – σε διαιτητική διαδικασία, ΕΠολΔ, 2017, σσ. 569-586 = Τιμητικός Τόμος Ν. Νίκα· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Συστήματα ορισμού της γλώσσας στη Διαιτησία (υπό το πρίσμα της Αρχής της Πρωτοβουλίας/Αυτονομίας των Διαδίκων, της Αντιδικίας, της Ισότητας, του Δικαιώματος Δικαστικής Προστασίας και της Εκατέρωθεν Ακροάσεως), Διαπιστώσεως, παρατηρήσεως, σταθμίσεις, σκέψεις και από πλευράς Συγκριτικού Δικαίου, στο περιοδικό: Διαιτησία και Διαμεσολάβηση, 2020, σσ. 6-32 = Τιμητικός Τόμος Π. Παπανικολάου.

216. P. SCHLOSSER / B. HESS (-B. Hess), ό.π., σ. 483.

22. Συμπερασματικώς, πρέπει να λεχθεί, ότι η ως άνω κατ' άρθρον ερμηνεία των Καθηγητών P. Schlosser και B. Hess αποτελεί ένα υψηλού επιστημονικού επιπέδου έργο, το οποίο διακρίνεται για την (αυτονόητη) εγκυρότητά του – απόρροια της διεθνούς επιστημονικής αναγνώρισεως και εγκυρότητας των Καθηγητών P. Schlosser και B. Hess – και ως εκ τούτου είναι απολύτως απαραίτητο και χρήσιμο – ως αναγκαίο βοήθημα – για κάθε Νομικό (τόσο της Θεωρίας, όσο και της – Δικαστικής ή/και Δικηγορικής – Πράξεως, είτε Δικαστηριακής, είτε Εξωδικαστικής/Εξωδικαστηριακής, είτε Συμβουλευτικής). Αυτό ισχύει ιδίως (και) για τους Έλληνες Νομικούς μεταξύ άλλων και λόγω της στενής επιστημολογικής σχέσεως μεταξύ της Ελληνικής και της Γερμανικής Νομικής Επιστήμης [από το 1834 (έτος που δημοσιεύθηκαν επί Όθωνος οι τέσσερις Κώδικες – Πολιτική Δικονομία, Οργανισμός Δικαστηρίων, Ποινικό Δίκαιο, Ποινική Δικονομία – του G.-L. v. Maurer) μέχρι σήμερα].

Νικόλαος Καν. Κλαμαρής

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Δ' Τρίμηνο 2020 – Α' Τρίμηνο 2021

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας (ΔΦΝ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)

Διοικητική Δίκη (ΔιΔικ)

Ελληνική Δικαιοσύνη (ΕλλΔνη)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (ΕπισκΕΔ)

Ευρωπαϊκό Δίκαιο (ΕυΔικ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Νομικό Βήμα (ΝοΒ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Το Σύνταγμα (ΤοΣ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧριΔ)

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

ΤΡΑΓΟΥΣΤΗ Κ., Ambush Marketing & απόπειρες ρύθμισης των ορίων προστασίας του δικαιώματος εμπορικής εκμετάλλευσης της άυλης αξίας που γεννά η συγκέντρωση του ενδιαφέροντος του κοινού γύρω από κάποιο γεγονός ή εκδήλωση, με παράδειγμα τον αθλητισμό, ΔΕΕ 12/2020, σ. 1414

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση της ΑΠΔΠΧ 32/2020. Η συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος απαλλαγής από το μάθημα των θρησκευτικών, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 646

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 05.12.2019 στην υπόθεση Tagiyev & Huseynov κατά Αζερμπαϊτζάν. Η προστασία της ελευθερίας του δημοσιογραφικού λόγου έναντι του θρησκευτικού φανατισμού, ΔτΑ 85/2020, σ. 781

ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 02.02.2021 στην υπόθεση Strøbye και Rosenlind κατά Δανίας. Η στέρηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας του ατόμου λόγω νοητικής αναπηρίας ως νόμιμος περιορισμός του δικαιώματος ψήφου, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 118

ΓΑΛΑΤΟΥΛΑΣ Σ., Η θρησκευτική ελευθερία στην Ελλάδα κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΔτΑ 86/2020, σ. 987

ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ Ο., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 05.11.2020 στην υπόθεση Μπαλάσκας κατά Ελλάδας. Τα όρια παρέμβασης στην ελευθερία της έκφρασης υπό το πρίσμα εφαρμογής των κριτηρίων της νομολογίας του ΕΔΔΑ, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 469

ΔΕΤΣΑΡΙΔΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1869/2020. Καμία ποινή χωρίς νόμο, αλλά μόνο για την επέμβαση στον ιδιωτικό βίο του ατόμου κατ' άρθρο 8 παρ. 2 ΕΣΔΑ, ΘΠΔΔ 1/2021, σ. 58

ΔΙΚΑΙΟΣ Ε., Τα όρια του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας και λατρείας απέναντι στην προληπτική προστασία της δημόσιας υγείας, εν όψει της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19, ΔτΑ 85/2020, σ. 693

ΜΗΤΡΟΥ Λ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 12.01.2021 στην υπόθεση κατά L.B. κατά Ουγγαρίας. Ανάρτηση δεδομένων φορο-οφειλετών: δημόσιο συμφέρον, κοινωνικός έλεγχος ή και διαδικτυακή διαπόμπευση; ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 611

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και η κατάληψη ιδιωτικών κτιρίων για τη στέγαση προσφύγων και μεταναστών, ΠερΔικ 4/2020, σ. 589

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ., Ηλεκτρονικές εφαρμογές υγείας ("Health Applications"), διαβατήρια υγείας και προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την ψηφια-

κή «παρακολούθηση» των προσωπικών δεδομένων των χρηστών, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 385

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Νεοπαγείς κανόνες ελέγχου των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης: ένα φαινόμενο ρυθμιστικής παρέμβασης της Κοινωνίας των Πολιτών στο πλαίσιο της Παγκοσμιοποίησης, ΕφημΔΔ 1/2021, σ. 9

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 15.10.2020 στην υπόθεση Muhammad και Muhammad κατά Ρουμανίας. Απέλαση αλλοδαπών χωρίς την τήρηση διαδικαστικών εγγυήσεων, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 571

ΣΚΟΝΔΡΑ Μ., Το δικαίωμα στην προστασία προσωπικών δεδομένων σε σύγκρουση με το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης και το νέο άρθρο 28 του Ν 4624/2019, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 581

ΤΖΕΜΟΣ Β., Η μέρα νύχτα: η πανδημία, η ζωή ως το υπέρτατο αγαθό και οι δύο όψεις της αναλογικότητας, ΔτΑ 85/2020, σ. 663

ΤΣΙΡΟΒΑΣΙΛΗ Κ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 263/2020. Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στην εποχή του κορωνοϊού, ΝοΒ 9/2020, σ. 1859

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 07.07.2020 στην υπόθεση Gros κατά Σλοβενίας. Δικαστική τυπολατρία και παραβίαση πρόσβασης σε δικαστήριο. Οι αρχές του ΕΔΔΑ για το δικαίωμα πρόσβασης και το δικαστικό φορμαλισμό, ΝοΒ 7/2020, σ. 1554

ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ Ε., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 05.11.2020 στην υπόθεση Μπαλάσκας κατά Ελλάδας. Προσβολή προσωπικότητας μέσω του Τύπου, ΕφημΔΔ 1/2021, σ. 61

ΙΟΥΓΛΕΥΧ Ρ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 08.12.2020 στην υπόθεση AsDAC κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας. Πνευματική ιδιοκτησία και πνευματική... «απαλλοτρίωση», ΧρΙΔ 3/2021, σ. 221

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΑΜΑΝΑΤΙΔΟΥ Σ., Τα όρια εφαρμογής του άρθρου 102 ΣΛΕΕ στην αγορά του φαρμάκου και η επίπτωσή της στις παράλληλες εξαγωγές, ΧρΙΔ 2/2021, σ. 156

ΔΕΔΟΥΛΗ-ΖΑΧΑΡΑΚΗ Α., Η αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στους τομείς της έμμεσης και άμεσης φορολογίας στα πλαίσια της εσωτερικής αγοράς και του ανόθευτου ανταγωνισμού, ΕθΔικ 3/2020, σ. 246

ΖΑΠΡΙΑΝΟΣ Ν., Ζητήματα ενοχής εις ολόκληρον επί παραβάσεων του δικαίου ελεύθερου ανταγωνισμού, Αρμ 1/2021, σ. 11

ΖΕΥΓΩΛΗΣ Ν., Προσωρινή δεσπόζουσα θέση (temporary dominant position) κατά τη διάρκεια της κρίσης Covid 19, ΕυΔικ 4/2020, σ. 291

ΚΑΡΥΔΗΣ Γ., Διασφάλιση συνθηκών ανταγωνισμού στις διαδικασίες δημοσίων συμβάσεων κατά την ενωσιακή νομολογία, ΕυΔικ 3/2020, σ. 225

ΚΙΚΙΝΗ Ε., Εις ολόκληρον ευθύνη και αναγωγή σε περίπτωση συμβιβασμού του ζημιωθέντος με έναν από τους παραβάτες του Δικαίου Ανταγωνισμού, Αρμ 2/2021, σ. 277

ΚΙΚΙΝΗ Ε., Οι επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19 στην εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού, ΕπισκεΔ 4/2020, σ. 723

ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ Α., Η οικονομική ελευθερία ως ελευθερία του ανταγωνισμού. Οι ενωσιακές μεταλλάξεις της σε αντιπαράθεση με την εξαρτημένη κανονιστική δεσμευτικότητα του κοινωνικού κράτους, ΔτΑ 86/2020, σ. 905

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Ο Κανονισμός 2019/1150/ΕΕ (Platform to Business): Δίκαιη μεταχείριση (fairness) των επιχειρηματικών χρηστών στις online πλατφόρμες διαμεσολαβήσεως, ΔΕΕ 12/2020, σ. 1385

ΜΑΣΤΡΟΜΑΝΩΛΗΣ Ε., Ποσοτικοποίηση της ζημίας από παραβάσεις των κανόνων ανταγωνισμού: η ενωσιακή ρύθμιση και η οπτική του ελληνικού δικαίου, ΕΕμπΔ 3/2020, σ. 527

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ Σ.-Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-581/18, TÜV Rheinland LGA Products και Allianz IARD, 11.02.2020, ECLI:EU:C:2020:453. Ασφάλιση αστικής ευθύνης από την παραγωγή ιατροτεχνολογικών προϊόντων – Ασφαλιστική σύμβαση η οποία προβλέπει γεωγραφικό περιορισμό της ασφαλιστικής καλύψεως – Αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων, ΕΕμπΔ 4/2020, σ. 907

ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΛΑΜΑΡΗΣ Ν., Σύντομες σκέψεις ως προς τη διαχρονική αξία, τη διεθνή και κοινωνική διάσταση, την εξελικτική και αξιολογική διαδικασία και τα θεμελιώδη ζητήματα του Αστικού Δικονομικού Δικαίου, καθώς και ως προς τη διαμεσολάβηση ως μια διαρθρωμένη διαδικασία εναλλακτικής επίλυσεως ως ιδιωτικών διαφορών, ΝοΒ 7/2020, σ. 1393

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Α., Διαταγή πληρωμής, ευρωπαϊκή διαταγή πληρωμής, υποθήκη και προσημείωση υποθήκης, ΕλλΔνη 1/2021, σ. 1

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

ΠΟΥΛΟΥ Κ.-Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 49/2021. Συρροή αιτήσεων έκδοσης των ΗΠΑ και της Ρωσικής Ομοσπονδίας με αίτηση παράδοσης βάσει Ευρωπαϊκού

Εντάλματος Σύλληψης της Γαλλίας, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 123

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-354/20 PPU και C-412/20 PPU, Openbaar Ministerie (Indépendance de l'autorité judiciaire d'émission), 17.12.2020, ECLI:EU:C:2020:1033. Ύπαρξη συστημικών ή γενικευμένων πλημμελειών όσον αφορά την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης στο κράτος μέλος έκδοσης ΕΕΣ, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 90

ΑΣΥΛΟ

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-715/17, C-718/17 και C-719/17, Επιτροπή/Πολωνία (Προσωρινός μηχανισμός μετεγκατάστασης αιτούντων διεθνή προστασία), 02.04.2020, ECLI:EU:C:2020:257. Η επίκληση της δημόσιας τάξης και της εσωτερικής ασφάλειας από τα Κράτη Μέλη στη μέγγενη των απαιτήσεων του ενωσιακού δικαίου, ΕφημΔΔ 1/2021, σ. 48

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ Σ.-Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-581/18, TÜV Rheinland LGA Products και Allianz IARD, 11.02.2020, ECLI:EU:C:2020:453. Ασφάλιση αστικής ευθύνης από την παραγωγή ιατροτεχνολογικών προϊόντων – Ασφαλιστική σύμβαση η οποία προβλέπει γεωγραφικό περιορισμό της ασφαλιστικής καλύψεως – Αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων, ΕΕμπΔ 4/2020, σ. 907

ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ Ο., Η προσωρινή ασφαλιστική σύμβαση, η νομική φύση και η σχέση της με τη μεταγενέστερη οριστική σύμβαση ασφάλισης, ιδίως υπό το πρίσμα της διαδοχικής ασφάλισης, ΕΕμπΔ 3/2020, σ. 760

ΦΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Η μεταχείριση της ρήτρας αναπροσαρμογής του ασφαλιστρού στις μακροπρόθεσμες ασφαλίσεις υγείας κατά το άρ. 2Α ν. 2251/1994, ΕπισκεΔ 1/2021, σ. 49

ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

ΑΛΕΞΙΑΔΟΥ Ε.-Α., Αναπηρία και εύλογες προσαρμογές στην εργασία: διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό νομικό πλαίσιο προστασίας, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 467

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΖΑΧΟΥ Μ. / ΤΣΙΤΣΙΠΑ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 481

ΖΑΧΟΥ Μ. / ΤΣΙΤΣΙΠΑ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 35

ΠΙΣΠΙΡΙΓΚΟΣ Κ, Δίκαιο και πραγματικότητα, ΔτΑ 86/2020, σ. 1021

ΤΣΙΛΙΩΤΗΣ Χ., Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και δυναμικές των μορφών διακυβέρνησης στα κράτη μέλη: ο ρόλος του προέδρου Ματαρέλα σε συγκριτική προοπτική, ΕφημΔΔ 6/2020, σ. 697

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2386/2019. Η κατακύρωση επαναπροκηρυχθέντος δημοσίου διαγωνισμού ως λόγος αλυσιτέλειας του ενδίκου βοηθήματος κατά της πράξης ματαίωσης του αρχικού διαγωνισμού, ΘΠΔΔ 12/2020, σ. 1189

ΓΟΥΠΟΥ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 1819/2020. Η προστασία του ανταγωνισμού στους κόλπους των δημοσίων συμβάσεων, ΘΠΔΔ 2-3/2021, σ. 250

ΔΕΤΣΑΡΙΔΗΣ Χ., Περί του εννόμου συμφέροντος (και πάλι) αποκλεισθέντος υποψηφίου αναδόχου: ο νομολογιακός διάλογος ΣτΕ και ΔΕΕ συνεχίζεται: σκέψεις με αφορμή τη ΔΕΕ 05.09.2019, Lombardi SRL, υπόθ. C-333/18, ΔιΔικ 1/2021, σ. 15

ΚΑΡΥΔΗΣ Γ., Διασφάλιση συνθηκών ανταγωνισμού στις διαδικασίες δημοσίων συμβάσεων κατά την ενωσιακή νομολογία, ΕυΔικ 3/2020, σ. 225

ΚΙΤΣΟΣ Ι., Μία συγκεκριμένη πρόταση νομοθετικής τροποποίησης της διαδικασίας εξέτασης των προδικαστικών προσφυγών από την ΑΕΠΠ, ΘΠΔΔ 2-3/2021, σ. 139

ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ Δ., Ο εκσυγχρονισμός και η αναμόρφωση του ρυθμιστικού πλαισίου των δημοσίων συμβάσεων, ΘΠΔΔ 2-3/2021, σ. 213

ΚΟΥΤΡΑΚΟΣ Π., Δημόσιες συμβάσεις, εθνική άμυνα και Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΘΠΔΔ 2-3/2021, σ. 133

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΥ Ε., Η απόφαση δημοσιονομικής διόρθωσης ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ΘΠΔΔ 2-3/2021, σ. 162

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ Φ., Συνταγματικές σκέψεις σχετικά με τη σύγκρουση συμφερόντων στις δημόσιες συμβάσεις, ΘΠΔΔ 2-3/2021, σ. 112

ΠΑΡΑΡΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 1080/2019. Η έννοια της αναθέτουσας αρχής, ΔτΑ 86/2020, σ. 1005

ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕφΑθ 410/2020. Η αρχή της τυπικότητας στους δημόσιους διαγωνισμούς, ΘΠΔΔ 2-3/2021, σ. 260

ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ ΕΑ 235/2020. Δημόσιοι διαγωνισμοί – Προσβολή πράξης γνωμοδοτικού οργάνου, ΘΠΔΔ 12/2020, σ. 1210

ΣΑΡΜΑΣ Ι., Διλήμματα και νέες ισορροπίες στο νέο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων, ΘΠΔΔ 2-3/2021, σ. 98

ΧΑΔΙΟΥ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 1819/2020. Έννομο συμφέρον αποκλεισθέντος σε δημόσιο διαγωνισμό διαγωνιζόμενου για την προσβολή επόμενων πράξεων της διαγωνιστικής διαδικασίας, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 582

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Ψηφιακές πλατφόρμες και έλεγχος των περιεχομένων της πληροφόρησης online, ΕφημΔΔ 1/2021, σ. 19

ΒΕΝΕΡΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕφΑθ 2149/2020. Το δικαίωμα διαγραφής των προσωπικών δεδομένων («δικαίωμα στη λήθη») και η εφαρμογή του στις μηχανές αναζήτησης του διαδικτύου, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 628

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 491

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 43

ΚΟΥΣΟΥΝΗ-ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Α., Διατήρηση δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπό το πρίσμα της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ: με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ της 06.10.2020 Privacy International [C-623/17] και La Quadrature du Net κ.λπ. [C-511/18, C-512/18 και C-520/18], ΕλλΔνη 1/2021, σ. 38

ΛΑΓΙΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 837/2020. Ο ex ante έλεγχος στην αλληλένδετη πώληση (bundling) προϊόντων παρόχου με Σημαντική Ισχύ στη σχετική Αγορά (ΣΙΑ) από κοινού με θυγατρική αυτού, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 692

ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Η επεξεργασία των δεδομένων επικοινωνίας στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: θυσιάζοντας ελευθερία για την ασφάλεια, ΕφημΔΔ 6/2020, σ. 756

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18, La Quadrature du Net κ.λπ., 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:791 και C-623/17, Privacy International, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:790. Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 536

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Νεοπαγείς κανόνες ελέγχου των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης: ένα φαινόμενο ρυθμιστικής παρέμβασης της Κοινωνίας των Πολιτών στο πλαίσιο της Παγκοσμιοποίησης, ΕφημΔΔ 1/2021, σ. 9

ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗ

ΠΛΑΤΙΑ Χ., Η ρύθμιση του θεσμού της διαμεσολάβησης στην Ελλάδα: νομοθετική εξέλιξη και ζητήματα εφαρμογής του ν. 4640/2019, ΕλλΔνη 1/2021, σ. 10

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΣΚΟΥΡΗΣ Β., Η διεθνοποίηση του (εθνικού) δικαίου: καταληκτική ομιλία στο Συνέδριο της Νομικής Σχολής με αφορμή τα 90 χρόνια λειτουργίας της, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 1

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΒΗΛΑΡΑΣ Μ. / ΜΠΕΚΑ Α., Η επίδραση της υγειονομικής κρίσης στη λειτουργία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αρμ 1/2021, σ. 1

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως ως λόγος αποζημίωσης, ΕυΔικ 3/2020, σ. 201

ΤΣΙΤΣΙΠΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-134/19 P, Bank Refah Kargaran/Συμβούλιο, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:793. Αρμοδιότητα του ΔΕΕ για εκδίκαση αγωγής αποζημίωσης στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 547

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ – ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΟΝΔΥΛΗΣ Β., Η Ενδοστρεφής Δίκη: πρόσφατες εξελίξεις, ΕφημΔΔ 6/2020, σ. 740

ΣΚΟΥΡΗΣ Β., Σταθμοί στη διαμόρφωση του σύγχρονου διοικητικού δικαίου, ΕφημΔΔ 1/2021, σ. 2

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-206/19, KOB11.06.2020, ECLI:EU:C:2020:463. Εθνική ρύθμιση που κατά παράβαση του ενωσιακού δικαίου περιορίζει τη δυνατότητα απόκτησης αγροτικών ακινήτων, ΕλλΔνη 1/2021, σ. 200

ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Σ., Η κτήση της χρηματοοικονομικής ασφάλειας από τον ασφαλειολήπτη κατά τον ν.3301/2004, ΧρΙΔ 1/2021, σ. 15

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

ΤΣΙΤΣΙΠΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-441/19, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Retour d'un mineur non accompagné), 14.01.2021, ECLI:EU:C:2021:9. Προϋποθέσεις επιστροφής ασυνόδευτων ανηλίκων στο πλαίσιο της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 98

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

ΖΑΦΕΡΙΟΥ Ι., / ΖΟΥΛΟΒΙΤΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-62/19, Star Taxi App, 03.12.2020, ECLI:EU:C:2020:980. Κριτήρια για τον χαρακτηρισμό μιας

τεχνικής υπηρεσίας διαμεσολάβησης στον τομέα των μεταφορών ως «υπηρεσία της Κοινωνίας της Πληροφορίας», ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 711

ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ Δ., Η επιφέρουσα την απώλεια και η διατηρούσα την αποζημίωση πελατείας καταγγελία από τον εμπορικό αντιπρόσωπο / ομοιάζοντα διανομέα: συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 9 παρ. 3 εδ. β' του π.δ.219/1991, ΧρΙΔ 1/2021, σ. 69

ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 778/2019. Η άσκηση του δικαιώματος της, κατ' άρθρο 9 παρ. 3α ΠΔ 219/1991, έκτακτης καταγγελίας, ΔΕΕ 3/2021, σ. 385

ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ Δ., Το δικαίωμα της έκτακτης καταγγελίας από τον αντιπροσωπευόμενο / προμηθευτή: συμβολή στην ερμηνεία του άρ. 9 παρ. 3 Α.Π.Δ. 219/1991, ΕΕμπΔ 3/2020, σ. 556

ΚΥΡΙΤΣΑΚΗ Ι., Εχέγγυα ανεξαρτησίας των εθνικών αρχών χρηματοοικονομικής εποπτείας στο πλαίσιο του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/1129 περί ενημερωτικού δελτίου κατά τη δημόσια προσφορά κινητών αξιών, ΕυΔικ 4/2020, σ. 327

ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Π., Ο νέος Ν 4779/2021 για την ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2010/13 σχετικά με την παροχή υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων: παρουσίαση και σχολιασμός διατάξεων Α' μέρους, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 591

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Ο Κανονισμός 2019/1150/ΕΕ (Platform to Business): Δίκαιη μεταχείριση (fairness) των επιχειρηματικών χρηστών στις online πλατφόρμες διαμεσολάβησης, ΔΕΕ 12/2020, σ. 1385

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ρ.-Ε., Η παροχή υπηρεσιών leasing στην Ελλάδα από αλλοδαπά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα υπό το φως του ενωσιακού δικαίου της ελεύθερης κυκλοφορίας (γνωμ.), ΔΕΕ 4/2021, σ. 476

ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΣΑΓΡΗ Γ., Ζητήματα από την πώληση μέσω της επιχειρηματικής δραστηριότητας dropshipping, ΧρΙΔ 3/2021, σ. 236

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Η εφαρμογή της νομοθεσίας για την καταπολέμηση των καθυστερήσεων πληρωμών στις εμπορικές συναλλαγές (Οδηγίες 2000/35/ΕΚ και 2011/7/ΕΕ, ΠΔ 166/2003 και Ν. 4152/2013 παράγραφος Ζ') στα ελεύθερα επαγγέλματα, και ιδίως στους δικηγόρους, στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων: με αφορμή την ΑΠ 730/2015, Αρμ 2/2021, σ. 203

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Χ., Η πορεία της ενέργειας στο παράγωγο ενωσιακό δίκαιο: από τις απαρχές της απελευθέρωσης στο Χειμερινό Πακέτο, Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 68

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Θ. / ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Ανεμογεννήτριες και περιβάλλον: δύσκολη εξίσωση και για το ΔΕΕ, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 453

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Θ. / ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-24/19, Α κ.λπ. (Ανεμογεννήτριες σε Aalter και Nevele), 25.06.2020, ECLI:EU:C:2020:503. Εγκατάσταση και εκμετάλλευση ανεμογεννητριών, Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 192

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Νομολογιακές εξελίξεις στον έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων για την προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, ΕυΔικ 4/2020, σ. 336

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Το ρυθμιστικό πλαίσιο για την αγορά ηλεκτροκίνησης, Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 33

ΚΟΚΚΟΣΗ Χ., Το Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα υπό το πρίσμα της ενωσιακής και εθνικής έννομης τάξης, Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 44

ΚΟΤΤΑΣ Β., Ευρωπαϊκό πλαίσιο Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού και παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ΑΠΕ, ΠερΔικ 4/2020, σ. 596

ΜΩΡΑΪΤΗ Α., Ο Οργανισμός για τη Συνεργασία των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (ACER) στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η Αμερικανική Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας (FERC), Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 55

ΠΑΝΑΓΟΣ Θ., Το ζήτημα της οπτικής όχλησης κατά τη χωροθέτηση των αιολικών σταθμών, Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 25

ΠΑΥΛΙΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1874/2020. Καθορισμός της δικαιοδοσίας και η σταθερά του οργανικού κριτηρίου στη νομολογία του ΣτΕ, ΘΠΔΔ 1/2021, σ.51

ΧΑΜΑΛΙΔΗΣ Δ.-Χ., Η αλλαγή προμηθευτή φυσικού αερίου στο πλαίσιο της απελευθέρωσης της αγοράς φυσικού αερίου στην Ελλάδα, Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 85

ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Κρίσιμα νομικά ζητήματα εν όψει των διερευνητικών επαφών, ΕφημΔΔ 6/2020, σ. 682

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Α. / ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Καινοτομία και φορολογία: αναπτυξιακή φορολογική πολιτική για τις επενδύσεις και την απασχόληση και φορολογικά κίνητρα για τεχνολογία, έρευνα και ευρεσιτεχνίες: Μέρος Α', ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 435

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Α. / ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Καινοτομία και φορολογία: αναπτυξιακή φορολογική πολιτική για τις επενδύσεις και την απασχόληση και φορολογικά κίνητρα για τεχνολογία, έρευνα και ευρεσιτεχνίες: Μέρος Β', ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 13

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΥΝΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-681/18, KG (Missions successives dans le cadre du travail intérimaire), 14.10.2020, ECLI:EU:C:2020:823. Το Δ.Ε.Ε. αποφαινεται περί της υποχρέωσης των κρατών-μελών να διαφυλάττουν την προσωρινή φύση της προσωρινής απασχόλησης, ΕΕργΔ 1/2021, σ. 29

ΛΗΘΟΥΡΙΩΤΗΣ Ι., Εμβολιασμός και άλλα μέτρα κατά του Covid-19 και εργασιακή σχέση, ΔΕΕ 1/2021, σ. 1

ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΑΔΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠραΘ 909/2020. «Ενδείξεις» για τη διαπίστωση ύπαρξης «μεταβίβασης επιχείρησης», κατά την έννοια της Οδηγίας 2001/23 και του ΠΔ 178/2002, ΔΕΕ 12/2020, σ. 1499

SEIFERT A., Το δίκαιο του χρόνου εργασίας της Δ.Ο.Ε.: κινητήρια δύναμη για το ενωσιακό δίκαιο;, ΕΕργΔ 1/2021, σ. 11

ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-394/18, I.G.I., 30.01.2020, ECLI:EU:C:2020:56. Διασπάσεις εταιρειών περιορισμένης ευθύνης, ΔΕΕ 1/2021, σ. 76

ΘΕΟΔΟΣΑΚΗ Κ., Βιώσιμη Εταιρική Διακυβέρνηση: ο νέος στόχος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ΔΕΕ 12/2020, σ. 1527

ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΟΥ-ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΗ Ι., Απαλλαγή του πτωχού και «δεύτερη ευκαιρία», Αρμ 2/2021, σ. 308

ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΟΥ-ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΗ Ι., Απαλλαγή του πτωχού και «δεύτερη ευκαιρία», ΕπισκΕΔ 4/2020, σ. 675 σ. 689

ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΙΔΗΣ Α., Η Οδηγία (ΕΕ) 2019/2121 της 27ης Νοεμβρίου 2019 για τις διασυννοριακές μετατροπές, συγχωνεύσεις και διασπάσεις κεφαλαιουχικών εταιριών, ΕπισκΕΔ 4/2020, σ. 689

ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΙΔΗΣ Α., Οικονομικοπολιτικοί και κοινωνικοπολιτικοί στόχοι του δικαίου των εμπορικών εταιριών – το πρόβλημα της εταιρικής «ιδιοκτησίας» και του ελέγχου στις «ανοικτές» κεφαλαιουχικές εταιρίες, Αρμ 2/2021, σ. 219

ΤΖΙΒΑ Ε., Κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις: μια νέα εταιρική μορφή, ΕπισκΕΔ 4/2020, σ. 883

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Εταιρικοί μετασχηματισμοί, παυλιανή αγωγή και πτωχευτική ανάκληση: με αφορμή την απόφαση Ι.Γ.Ι. του ΔικΕΕ, Αρμ 2/2021, σ. 288

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΑΪΛΗΣ Α., Η μετασχηματιστική δυναμική των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης του ΟΗΕ: διεθνείς δεσμεύσεις και πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ, ΕυΔικ 4/2020, σ. 318

ΜΕΤΑΞΑΣ Α., Η ενωσιακή έννομη τάξη ως ποιοτικά ιδιαίτερο σύστημα Δικαίου, ΕυΔικ 3/2020, σ. 238

ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-206/19, KOB11.06.2020, ECLI:EU:C:2020:463. Εθνική ρύθμιση που κατά παράβαση του ενωσιακού δικαίου περιορίζει τη δυνατότητα απόκτησης αγροτικών ακινήτων, ΕλλΔνη 1/2021, σ. 200

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΪΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΓΑΪΤΑΝΙΔΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-181/19, Jobcenter Krefeld, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:794. Ϊση μεταχείριση στη χορήγηση κοινωνικών παροχών, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 543

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΒΑΛΤΟΥΔΗΣ Α., Η Οδηγία 2019/771/ΕΚ για τις καταναλωτικές πωλήσεις και η ενσωμάτωσή της στο ελληνικό δίκαιο, ΕλλΔνη 6/2020, σ. 1607

ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ Α., Υποχρεώσεις και ευθύνη τραπεζών από τη χορήγηση προϊόντων στεγαστικής και καταναλωτικής πίστης, Αρμ 2/2021, σ. 230

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-380/19, Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände, 25.06.2020, ECLI:EU:C:2020:498. Υποχρέωση ενημέρωσης των καταναλωτών για τους φορείς Εναλλακτικής Επίλυσης των Διαφορών (ΕΕΔ) στους ΓΟΣ, όταν αναρτώνται στον ιστότοπο του εμπόρου, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 523

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ Α., Η οδηγία 2019/2161/ΕΕ («Νέα Συμφωνία για τους Καταναλωτές») και η επίδρασή της στο ευρωπαϊκό κεκτημένο της προστασίας του καταναλωτή, ΔΕΕ 3/2021, σ. 326

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-329/19, Condominio di Milano, via Meda, 02.04.2020, ECLI:EU:2020:263. Ενώσεις προσώπων ως καταναλωτές, ΧρΔ10/2020, σ. 757

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-641/19, PE Digital, 08.10.2020, ECLI:EU:C:2020:808. Μερική απώλεια δικαιώματος υπαναχώρησης σε Συμβάσεις Παροχής Ψηφιακής Ψηφρεσίας όταν αυτές εκτελούνται με ρητή συγκατάθεση του καταναλωτή και έχουν μερικώς εκτελεστεί, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 701

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Μορφές προσβολής ενωσιακών ενδείξεων γεωγραφικής προελεύσεως – Συγχρόνως παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔικΕΕ C-614/17 Queso Manchego και C-44/17 Scotch Whiskey Association, Επισκ ΕΔ 1/2021, σ. 1

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Ο Κανονισμός 2019/1150/ΕΕ (Platform to Business): Δίκαιη μεταχείριση (fairness) των επιχειρηματικών χρηστών στις online πλατφόρμες διαμεσολαβήσεως, ΔΕΕ 12/2020, σ. 1385

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-81/19, Banca Transilvania, 09.07.2020, ECLI:EU:C:2020:532. Σύμβαση δανείου συνομολογηθείσα σε ξένο νόμισμα – Ρήτρα συναλλαγματικού κινδύνου, ΕΕμπΔ 4/2020, σ. 937

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Εταιρικοί μετασχηματισμοί, παυλιανή αγωγή και πτωχευτική ανάκληση: με αφορμή την απόφαση Ι.Γ.Ι. του ΔικΕΕ, Αρμ 2/2021, σ. 288

ΚΟΙΝΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

ΤΣΙΤΣΙΠΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-134/19 P, Bank Refah Kargaran/Συμβούλιο, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:793. Αρμοδιότητα του ΔΕΕ για εκδίκαση αγωγής αποζημίωσης στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 547

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΑΛΕΞΙΑΔΟΥ Ε.-Α., Αναπηρία και εύλογες προσαρμογές στην εργασία: διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό νομικό πλαίσιο προστασίας, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 467

ΓΑΪΤΑΝΙΔΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-181/19, Jobcenter Krefeld, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:794. Ϊση μεταχείριση στη χορήγηση κοινωνικών παροχών, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 543

ΚΥΝΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-681/18, KG (Missions successives dans le cadre du travail intérimaire), 14.10.2020, ECLI:EU:C:2020:823. Το Δ.Ε.Ε. αποφαινεται περί της υποχρέωσης των κρατών-μελών να διαφυλάττουν την προσωρινή φύση της προσωρινής απασχόλησης, ΕΕργΔ 1/2021, σ. 29

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ Μ., Το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών κατά τη νομολογία του ΔΕΕ, ΕυρΔικ 4/2020, σ. 302

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Νομολογιακές εξελίξεις στον έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων για την προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, ΕυΔικ 4/2020, σ. 336

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Διατηρητικές αποφάσεις και δίκαιο κρατικών ενισχύσεων, ΕΕμπΔ 1/2021, σ. 28

ΣΤΕΦΟΠΟΥΛΟΥ Φ., Κρατικές ενισχύσεις στις κινηματογραφικές υποδομές. Η υπόθεση Ciudad de la Luz: το κριτήριο του φορέα οικονομίας της αγοράς και η συμβατότητα μιας πολιτιστικής ενίσχυσης με την εσωτερική Αγορά, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 402

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Δικαίωμα αποζημίωσης επιβατών αεροπορικών μεταφορών σε περίπτωση ματαίωσης πτήσης: η έννοια των έκτακτων περιστάσεων και η πανδημία του κορωνοϊού, ΔΕΕ 1/2021, σ. 34

ΠΑΝΤΑΖΗ Τ., Δικαιώματα επιβατών αεροπορικών μεταφορών τον καιρό της πανδημίας, ΕπισκΕΔ 3/2020, σ. 373

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-274/19 P, ΕΚΕΤΑ/Επιτροπή, 22.10.2020, ECLI:EU:C:2020:853. Σύμβαση επιχορήγησης Actibio υπογραφείσα από το Εθνικό Κέντρο Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης (ΕΚΕΤΑ), ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 553

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε., Οικονομική ελευθερία, κοινωνικός φιλελευθερισμός και δημοσιονομική επίγνωση, ΔτΑ 86/2020, σ. 939

ΣΚΙΑΔΑΣ Δ., Τα εννοιολογικά «σχήματα» της απάτης στο πλαίσιο της νομικής προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕφημΔΔ 1/2021, σ. 86

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Ο περιορισμός της διάθεσης τραπεζικών ομολογιών σε ιδιώτες πελάτες κατά το άρ. 44α της Οδηγίας 2014/59/ΕΕ (BRRD), ΕπισκΕΔ 4/2020, σ. 925

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΓΑΪΤΑΝΙΔΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-826/18, Stichting Varkens in Nood κ.λπ., 14.01.2021, 14.01.2021, ECLI:EU:C:2021:7. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικές διαφορές, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 86

ΓΚΙΖΑΡΗ-ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ Α., Ζητήματα περιβαλλοντικής ευθύνης, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 5

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Θ. / ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Ανεμογεννήτριες και περιβάλλον: δύσκολη εξίσωση και για το ΔΕΕ, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 453

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Θ. / ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-24/19, A κ.λπ. (Ανεμογεννήτριες σε Aalter και Nevele), 25.06.2020, ECLI:EU:C:2020:503. Εγκατάσταση και εκμετάλλευση ανεμογεννητριών, Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 192

ΚΟΚΚΟΣΗ Χ., Το Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το

Κλίμα υπό το πρίσμα της ενωσιακής και εθνικής έννομης τάξης, Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 44

ΜΑΝΟΥ Δ., Προστασία και αποκατάσταση της βιοποικιλότητας: προκλήσεις και χρηματοδότηση στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, ΠερΔικ 4/2020, 568

ΣΑΜΑΡΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-212/18, Prato Nevoso Termo, 24.10.2019, ECLI:EU:C:2019:898. Χορήγηση άδειας χρήσης βιορευστών ως καυσίμων σε σταθμούς παραγωγής ενέργειας, ΕυΔικ 4/2020, σ. 374

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΑΚΡΙΤΙΔΟΥ Α., The New Publisher's Right in the Digital Market Directive, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 412

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-637/19, BY (Preuve photographique), 28.10.2020, ECLI:EU:C:2020:863. Παρουσίαση στο κοινό και δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 440

ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ Ο., Παρατηρήσεις στην απόφαση του Τρεφθεσ 1412/2020. Η εφαρμογή του κριτηρίου της πρωτοτυπίας στις φωτογραφίες, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 662

ΓΕΤΙΜΗ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 59/2020. Πνευματικά δικαιώματα επί προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή, ΕΕμπΔ 4/2020, σ. 999

ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ Δ., Ρυθμίσεις για τη σύμβαση οπτικοακουστικής παραγωγής, ΧρΙΔ 2/2021, σ. 153

ΜΑΝΘΟΣ Α., Το δικαίωμα του δημιουργού ή ερμηνευτή να ανακαλέσει την πράξη μεταβίβασης ή αποκλειστικής άδειας χρήσης του έργου ή της εισφοράς του λόγω μη εκμετάλλευσής τους σύμφωνα με την Οδηγία (ΕΕ) 2019/790, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 563

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Η εξόρυξη κειμένων και δεδομένων (text and data mining) στη νέα Οδηγία 2019/790/ΕΕ μεταξύ δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας, μεγάλων δεδομένων (big data) και τεχνητής νοημοσύνης, ΕΕμπΔ 4/2020, σ. 787

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-263/18, Nederlands Uitgeversverbond και Groep Algemene Uitgevers, 19.12.2019, ECLI:EU:C:2019:1111. Η παροχή στο κοινό, μέσω μεταφορτώσεως και για μόνιμη χρήση, ενός ηλεκτρονικού βιβλίου εμπίπτει στην έννοια της «παρουσίασης στο κοινό», και ειδικότερα στο δικαίωμα των δημιουργών να καθιστούν προσιτά τα έργα τους στο κοινό κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οποιοσδήποτε να έχει πρόσβαση σε αυτά όπου και όταν επιλέγει ο ίδιος, ΧρΙΔ 3/2021, σ. 228

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-683/17, Cofemel, 12.09.2019, ECLI:EU:C:2019:721. Σχέση του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας με την προστασία των σχεδίων και υποδειγμάτων, ΧρΙΔ 2/2021, σ. 150

ΜΠΑΜΠΕΤΑΣ Γ., Σκέψεις για την έννοια «χρήστης», υπό το πρίσμα των Ν. 2121/1993, 4481/2017, Οδηγίας 2006/115/ΕΕ και Οδηγίας 2001/29/ΕΕ: με αφορμή την ΜΠΡΑΘ 2439/2019, Αρμ 2/2021, σ. 301

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Δ. / ΜΟΥΣΤΑΚΑ Ε., Πρόσφατες εξελίξεις στο πεδίο της καταπολέμησης της διαδικτυακής πειρατείας: το πέρασμα στη δυναμικότητα, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 549

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Φ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του Stockholm Court of Appeal, Patent and Market Court of Appeal PMT 13399/19. Τα Σουηδικά δικαστήρια μεταξύ των πρωτοπόρων στην ΕΕ στον τομέα δυναμικών διαταγών αποκλεισμού πρόσβασης ως μέτρο προστασίας πνευματικών δικαιωμάτων στο διαδίκτυο, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 458

JOUGLEUX P., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 08.12.2020 στην υπόθεση AsDAC κατά Δημοκρατία της Μολδαβίας. Πνευματική ιδιοκτησία και πνευματική... «απαλλοτρίωση», ΧρΙΔ 3/2021, σ. 221

JOUGLEUX P., DeepFake, μια νομική προσέγγιση, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 379

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΔΕΛΗΔΗΜΟΣ Ν., Τα περιουσιακά εγκλήματα κατά τις ισχύουσες διατάξεις, ΕλλΔνη 1/2021, σ. 20

ΣΕΒΑΣΤΙΔΗΣ Χ., Προϋποθέσεις δίωξης, ποινική διαδικασία και παραγραφή επί φορολογικών αδικημάτων: σχέση ποινικής και διοικητικής δίκης (σκέψεις με αφορμή τις πρόσφατες αλλαγές του ν. 4745/2020, ΕλλΔνη 6/2020, σ. 1617

ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Παρατηρήσεις στην ΓνωμΝΣΚ 123/2020. Η σχέση μεταξύ πρόσβασης στα δημόσια έγγραφα και προστασίας των προσωπικών δεδομένων, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 434

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ., Ηλεκτρονικές εφαρμογές υγείας ("Health Applications"), διαβατήρια υγείας και προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την ψηφιακή «παρακολούθηση» των προσωπικών δεδομένων των χρηστών, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 385

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση της ΑΠΔΠΧ 32/2020. Η συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος απαλλαγής από το μάθημα των θρησκευτικών, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 646

ΒΕΝΕΡΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕφΑΘ 2149/2020. Το δικαίωμα διαγραφής των προσωπικών δεδομένων («δικαίωμα στη λήθη») και η εφαρμογή του στις μηχανές αναζήτησης του διαδικτύου, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 628

ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Παρατηρήσεις στην ΓνωμΝΣΚ 123/2020. Η σχέση μεταξύ πρόσβασης στα δημόσια έγγραφα και προστασίας των προσωπικών δεδομένων, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 434

ΓΕΩΡΓΑΛΗΣ Φ.-Ε., Η ιδιωτικότητα στο Facebook μετά τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 395

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠΡΑΘ 5825/2019. Συγκατάθεση στην Επεξεργασία Δεδομένων παρεχόμενη δια αποδοχής ΓΟΣ, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 428

ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Η επεξεργασία των δεδομένων επικοινωνίας στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: θυσιάζοντας ελευθερία για την ασφάλεια, ΕφημΔΔ 6/2020, σ. 756

ΜΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Θρησκευτικά, διαγωγή και σύγχρονο Κράτος Δικαίου: σχόλιο επί της απόφασης 32/2020 της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, ΘΠΔΔ 12/2020, σ. 1118

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18, La Quadrature du Net κ.λπ., 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:791 και C-623/17, Privacy International, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:790. Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 536

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ., Ηλεκτρονικές εφαρμογές υγείας ("Health Applications"), διαβατήρια υγείας και προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την ψηφιακή «παρακολούθηση» των προσωπικών δεδομένων των χρηστών, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 385

ΣΚΟΝΔΡΑ Μ., Το δικαίωμα στην προστασία προσωπικών δεδομένων σε σύγκρουση με το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης και το νέο άρθρο 28 του Ν 4624/2019, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 581

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-61/19, Orange Romania, 11.11.2020, ECLI:EU:C:2020:901. Συγκατάθεση επεξεργασίας δεδομένων σε συμβάσεις προσχώρησης, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 421

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠΡΑΘ 3485/2020. Προσωπικά δεδομένα και δικαίωμα στην πληροφόρηση, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 639

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από τις Αρχές Επιβολής του Νόμου: μεταξύ της ιδιωτικότητας και της ασφάλειας, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 573

JOUGLEUX P., DeepFake, μια νομική προσέγγιση, ΔΙΤΕ 3/2020, σ. 379

ΠΤΩΧΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΟΥ-ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΗ Ι., Απαλλαγή του πτωχού και «δεύτερη ευκαιρία», Αρμ 2/2021, σ. 308

ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΟΥ-ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΗ Ι., Απαλλαγή του πτωχού και «δεύτερη ευκαιρία», ΕπισκΕΔ 4/2020, σ. 675

ΣΗΜΑ

ΓΕΤΙΜΗ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-622/18, Cooper International Spirits κ.λπ., 26.03.2020, ECLI:EU:C:2020:241. Έκπτωση από το δικαίωμα επί σήματος λόγω μη χρήσης αυτού, ΕΕμπΔ 4/2020, σ. 993

ΛΑΓΟΥΜΙΔΟΥ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕ-φΑΘ 2757/2020. Η ελευθερία της έκφρασης ως διαμορφωτικός παράγων στη νομοθεσία περί σημάτων σύμφωνα με την Οδηγία 2015/2436, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 674

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., Η χρήση του σήματος ως όριο προστασίας του: μια γενική προσέγγιση, ΕπισκΕΔ 4/2020, σ. 753

ΣΗΜΑ ΤΗΣ ΕΕ

ΑΪΛΑΜΑΚΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-371/18, Sky κ.λπ., 29.01.2020, ECLI:EU:C:2020:45. Προσδιορισμός των προϊόντων ή των υπηρεσιών που αφορά η καταχώριση σήματος, ΧρΙΔ 1/2021, σ. 56

ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-206/19, KOB11.06.2020, ECLI:EU:C:2020:463. Εθνική ρύθμιση που κατά παράβαση του ενωσιακού δικαίου περιορίζει τη δυνατότητα απόκτησης αγροτικών ακινήτων, ΕλλΔνη 1/2021, σ. 200

ΣΚΟΥΡΗΣ Β., Η διεθνοποίηση του (εθνικού) δικαίου: καταληκτική ομιλία στο Συνέδριο της Νομικής Σχολής με αφορμή τα 90 χρόνια λειτουργίας της, ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 1

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε., Σύνταγμα και νέες τεχνολογίες, ΔΙΤΕ 4/2020, σ. 542

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΟΥ Ε., Η προστασία του μικροεπενδυτή με βάση τις διατάξεις του Δικαίου της Κεφαλαιαγοράς, Αρμ 2/2021, σ. 187

ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ Α., Υποχρεώσεις και ευθύνη τραπεζών από τη χορήγηση προϊόντων στεγαστικής και καταναλωτικής πίστης, Αρμ 2/2021, σ. 230

ΔΟΥΒΛΗΣ Β., Ζητήματα κοινών διαζευκτικών λογαριασμών εξωτερικού με συνδικαιούχους Έλληνες μονίμους κατοίκους εσωτερικού, ΔΕΕ 4/2021, σ. 449

ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 603/2019. Ίδρυμα πληρωμών, ΕΕμπΔ 4/2020, σ. 912

ΚΙΤΣΑΡΑΣ Λ., Κτήση και διαχείριση απαιτήσεων από δάνεια και πιστώσεις κατά τον ν. 4354/2015, ΧρΙΔ 10/2020, σ. 721

ΚΥΡΙΤΣΑΚΗ Ι., Εχέγγυα ανεξαρτησίας των εθνικών αρχών χρηματοοικονομικής εποπτείας στο πλαίσιο του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/1129 περί ενημερωτικού δελτίου κατά τη δημόσια προσφορά κινητών αξιών, ΕυΔικ 4/2020, σ. 327

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ρ.-Ε., Η παροχή υπηρεσιών leasing στην Ελλάδα από αλλοδαπά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα υπό το φως του ενωσιακού δικαίου της ελεύθερης κυκλοφορίας (γνωμ.), ΔΕΕ 4/2021, σ. 476

ΤΖΙΒΑ Ε., Εφαρμογές της ψηφιακής τεχνολογίας στις τραπεζικές συναλλαγές, ΔΕΕ 3/2021, 316

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-81/19, Banca Transilvania, 09.07.2020, ECLI:EU:C:2020:532. Σύμβαση δανείου συνομολογηθείσα σε ξένο νόμισμα – Ρήτρα συναλλαγματικού κινδύνου, ΕΕμπΔ 4/2020, σ. 937

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Ο περιορισμός της διάθεσης τραπεζικών ομολογιών σε ιδιώτες πελάτες κατά το άρ. 44α της Οδηγίας 2014/59/ΕΕ (BRRD), ΕπισκΕΔ 4/2020, σ. 925

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Συγκριτική επισκόπηση γενικών αντικαταχρηστικών κανόνων κατά της φοροαποφυγής σε παγκόσμιο επίπεδο, ΝοΒ 7/2020, σ. 1564

ΔΕΔΟΥΛΗ-ΖΑΧΑΡΑΚΗ Α., Η αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στους τομείς της έμμεσης και άμεσης φορολογίας στα πλαίσια της εσωτερικής αγοράς και του ανόθευτου ανταγωνισμού, ΕθΔικ 3/2020, σ. 246

ΔΟΥΒΛΗΣ Β., Ζητήματα κοινών διαζευκτικών λογαριασμών εξωτερικού με συνδικαιούχους Έλληνες μονίμους κατοίκους εσωτερικού, ΔΕΕ 4/2021, σ. 449

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. / ΚΟΥΚΝΗΣ Α., Διακανονισμός Φ.Π.Α. επενδυτικών αγαθών: παύση ή αδυναμία χρήσης του επενδυτικού αγαθού, εξαιτίας «περιστάσεων ανεξαρτήτων της βούλησης» του υποκείμενου του φόρου, ΔΦΝ 1680/2020, σ. 1379

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Α. / ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Καινοτομία και φορολογία: αναπτυξιακή φορολογική πολιτική για τις επενδύσεις και την απασχόληση και φορολογικά κίνητρα για τεχνολογία, έρευνα και ευρεσιτεχνίες: Μέρος Α', ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 435

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Α. / ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Καινοτομία και φορολογία: αναπτυξιακή φορολογική πολιτική για τις επενδύσεις και την απασχόληση και φορολογικά κίνητρα για τεχνολογία, έρευνα και ευρεσιτεχνίες: Μέρος Β', ΕΕΕυρΔ 1/2021, σ. 13

ΣΕΒΑΣΤΙΔΗΣ Χ., Προϋποθέσεις δίωξης, ποινική διαδικασία και παραγραφή επί φορολογικών αδικημάτων: σχέση ποινικής και διοικητικής δίκης (σκέψεις με αφορμή τις πρόσφατες αλλαγές του ν. 4745/2020, ΕλλΔνη 6/2020, σ. 1617

ΣΙΑΝΙΔΟΥ Ν., Αυτόματη Ανταλλαγή Πληροφοριών για διασυννοριακές συναλλαγές: η Ευρωπαϊκή Οδηγία DAC6 και η ενσωμάτωσή της με τον Ν. 4714/2020, ΔΦΝ 1678/2020, σ. 1235

ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Οδηγία 2018/822/ΕΕ: ο ρόλος των ενδιαμέσων και των ενδιαφερόμενων φορολογούμενων: η προστασία του δικηγορικού απορρήτου και του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης του φορολογουμένου, ΔΕΕ 3/2021, σ. 339

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18, La Quadrature du Net κ.λπ., 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:791 και C-623/17, Privacy International, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:790. Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ΕΕΕυρΔ 4/2020, σ. 536

ΤΖΕΜΟΣ Β., Η μέρα νύχτα: η πανδημία, η ζωή ως το υπέρτατο αγαθό και οι δύο όψεις της αναλογικότητας, ΔΤΑ 85/2020, σ. 663

BURGORGUE LARSEN L., La mobilization de la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne par les juridictions constitutionnelles, ΔΤΑ 86/2020, σ. 859

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Αναγνώριση και εκτέλεση αλλοδαπών αποφάσεων διατροφής κατά τον Κανονισμό 4/2009, Αρμ 1/2021, σ. 175

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-715/17, C-718/17 και C-719/17, Επιτροπή/Πολωνία

(Προσωρινός μηχανισμός μετεγκατάστασης αιτούντων διεθνή προστασία), 02.04.2020, ECLI:EU:C:2020:257. Η επίκληση της δημόσιας τάξης και της εσωτερικής ασφάλειας από τα Κράτη Μέλη στη μέγγενη των απαιτήσεων του ενωσιακού δικαίου, ΕφημΔΔ 1/2021, σ. 48

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-540/17, Landkreis Harburg (Υποκατάσταση δημόσιου οργανισμού στα δικαιώματα δικαιούχου διατροφής), 17.09.2020, ECLI:EU:C:2020:732. Διεθνής δικαιοδοσία επί αναγωγής δημόσιου οργανισμού υποκατασταθέντος στα δικαιώματα του δικαιούχου διατροφής κατά τον Κανονισμό 4/2009, ΕλλΔνη 6/2020, σ. 1768

ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ - ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΚΟΤΤΑΣ Β., Ευρωπαϊκό πλαίσιο Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού και παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ΑΠΕ, ΠερΔικ 4/2020, σ. 596

ΠΑΝΑΓΟΣ Θ., Το ζήτημα της οπτικής όχλησης κατά τη χωροθέτηση των αιολικών σταθμών, Ενέργεια & Δίκαιο 32/2020, σ. 25

COVID-19

ΔΙΚΑΙΟΣ Ε., Τα όρια του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας και λατρείας απέναντι στην προληπτική προστασία της δημόσιας υγείας, εν όψει της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19, ΔΤΑ 85/2020, σ. 693

ΖΕΥΓΩΛΗΣ Ν., Προσωρινή δεσπόζουσα θέση (temporary dominant position) κατά τη διάρκεια της κρίσης Covid 19, ΕυΔικ 4/2020, σ. 291

ΛΕΜΠΕΣΗ Δ., Η πορεία προς την ανοσία έναντι της COVID-19: συντονισμός δράσεων των κρατών μελών & ΕΕ, αμερικανικές και διεθνείς επιρροές και συνεργασίες, ΘΠΔΔ 1/2021, σ. 69

ΛΗΞΟΥΡΙΩΤΗΣ Ι., Εμβολιασμός και άλλα μέτρα κατά του Covid-19 και εργασιακή σχέση, ΔΕΕ 1/2021, σ. 1

ΤΖΕΜΟΣ Β., Η μέρα νύχτα: η πανδημία, η ζωή ως το υπέρτατο αγαθό και οι δύο όψεις της αναλογικότητας, ΔΤΑ 85/2020, σ. 663

ΤΣΙΡΟΒΑΣΙΛΗ Κ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 263/2020. Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στην εποχή του κορωνοϊού, ΝοΒ 9/2020, σ. 1859